

GESCHIEDENIS VAN BELGIË

**Van den dood van Karel den Stoute tot de komst van den hertog
van Alva in de Nederlanden**

GESCHIEDENIS
VAN
BELGIË

DOOR
H. PIRENNE
Hoogleraar aan de Hoogeschool van Gent

III
**Van den dood van Karel den Stoute
tot de komst van den
hertog van Alva in de Nederlanden**

VERTAALD
DOOR
Richard DELBECQ

GENT
SAMENWERKENDE MAATSCHAPPIJ « VOLKSDRUKKER J », HOOFDPOORT, 29
1908

Digitized by the Internet Archive
in 2014

VOORREDE

Dit boekdeel, bevattende de geschiedenis van België van de door den dood van Karel den Stoute verwekte crisis tot het begin van de omwenteling tegen Spanje, kostte mij veel meer moeite dan de beide voorgaande, en zal ongetwijfeld veel onvolmaakter geoordeeld worden. De oorzaak daarvan ligt niet in de moeilijkheid der samenstelling, — integendeel, naarmate men vooruitkomt in de XVIe eeuw, maakt de stijgende eenheid des onderwerps 's schrijvers taak gemakkelijker, — zij ligt in den toestand der bronnen. Men bemerkte, inderdaad, dat, zoo het aantal in België en in Nederland uitgegeven bescheiden over de XVIe eeuw zeer groot is, de groote meerderheid derzelve betrekking hebben op de regeering van Philips II. Zeer weinig is daarin aan te treffen omtrent de regeering van Maximiliaan of Philips den Schoone, ja zelfs omtrent die van Karel V. Voor de studie van de nationale beschaving zijn zij zelfs teenemaal onvoldoende. Derhalve zal men wellicht mijne ontwikkelingen over den economischen en maatschappelijken toestand alsmede over de beweging der Renaissance al te armzalig aan bronnen, al te haastig samengevat vinden. Doch ligt al het nut van een werk van dezen aard niet in het aanwijzen van nieuwe gezichtspunten en in het vooruitzetten van onderstellingen, die, later, door de archievenvorschers langzamerhand zullen opgelost worden? Ik ben niet van meening, dat een geschiedschrijver de pen niet mag aanraken vóór dat de echtheid van al de bijzonderheden van zijn onderwerp bewezen is. Het is onont-

beerlijk dat, van tijd tot tijd, de gegevens der gekende bronnen verzameld worden, om tot algemeen overzicht te dienen. Hoe onvolmaakt eene synthesis ook zij, toch heeft zij steeds de verdienste, door de uitleggingen die zij over de gebeurtenissen geeft en de verhoudingen tusschen de feiten die zij daarstelt, de aandacht der kritiek op te wekken en tal van belangwekkende vraagstukken op te werpen, zoo niet op te lossen.

Hier hoef ik de deelen van mijn werk, die door eigen vinding samengesteld zijn, niet op te geven : vakmannen zullen die gemakkelijk kennen. Daarentegen moet ik vaststellen, dat mijne taak zeer verlicht werd, dank zij een groot aantal werken, meestal in de laatste jaren verschenen. Ik bedoel, onder meer : F. Rachfahl's helder boekje over Margareta van Parma, de grondige navorschingen van Ernst Marx omtrent den opstand der Nederlanden, de voortreffelijke studie van Paul Kalkoff over het ontstaan van den strijd tegen de Hervorming en ten slotte de eerste hoofdstukken van *L'Établissement du régime espagnol dans les Pays-Bas* van Ernest Gossart, die zoo belangrijk zijn voor de verklaring der politiek van Philips II. Het spreekt van zelf, dat het *Corpus inquisitionis Neerlandicae* van Paul Fredericq mij de stof gaf voor de passages handelende over de inquisitie (1). En voor de economische geschiedenis was V. Ehrenberg's voortreffelijk werk : *Das Zeitalter der Fugger* mij hoogst nuttig. Ten slotte moet ik ook hulde brengen aan het standaardwerk : *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*, van Alexander Henne, dat lang nog eene bron voor geschiedvorschers zal zijn en wiens partijdigheid al te klaarblijkelijk, laat staan al te rechtzinnig is, om gevaarlijk te kunnen wezen.

Tot mijn groote spijt kon ik niet genoegzaam gebruik maken van het groot werk van Rachfall : *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand* (Halle, 1906), dat verscheen toen mijn boek schier heel gedrukt was. Dat is des te meer betreurenswaardig, daar verscheidene hoofdstukken van dit mooie boek juist handelen over de beschaving der Nederlanden in de

(1) Ik betuig hier aan den heer Fredericq mijn dank over den nieuwen vriendendienst dien hij mij bewees, door mij toe te laten gebruik te maken van het handschrift der nog niet verschenen deelen van het *Corpus*.

XVIe eeuw, — het onderwerp van het Tweede Boek van mijn werk.

Evenals in de vorige boekdeelen, heb ik mij bepaald bij de loutere voorstelling van de geschiedenis der Nederlanden, daarbij zooveel mogelijk wijzende op hare betrekkingen tot de algemeene geschiedenis van Europa, doch zonder ze op den achtergrond te dringen. Ik vestigde de aandacht meer op Margareta van Oostenrijk en op Maria van Hongarije dan op Karel V. En nog trachtte ik dezen minder als keizer en als koning van Spanje dan als vorst van den Bourgondischen Staat voor te stellen. Noodzakelijkerwijs moest ik mij ook bijzonder bezighouden met diegenen der zeventien provinciën, die het huidige België uitmaken; voor de andere, verwijs ik den lezer, als vroeger, naar de voortreffelijke *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* van P. J. Blok.

Over de gevolgde methode, hoef ik niets meer te zeggen. Zij bleef die der beide eerste boekdeelen.

Nogmaals betrachtte ik de ontwikkeling der nationale beschaving voor te stellen, vooral wijzende op de betrekkingen, welke de verschillende uitingen der volksvlucht met elkander verbinden. Ik beproefde, in den schoot onzer geschiedenis, de diepe oorzaken te ontdekken, welke de Nederlanden, of liever, den Bourgondischen Staat tegen den Spaanschen Staat deden opstaan. Onder dezelve vindt men nog veel brandende vraagstukken. Ik hoop daarover zonder vooringenomenheid te hebben gesproken, enkel bedacht als ik was, de feiten te begrijpen en te verklaren, zonder ze te beoordeelen.

Nogmaals zeg ik dank aan mijn vriend, d^r Fritz Arnheim, voor de menigvuldige verbeteringen die hij mij bij de vertaling van mijn manuscript aanwees (1). Een andere vriend, mijn waarde collega bij de hoogeschool te Gent, professor Paul Thomas, was mij evenzeer behulpzaam bij de verbetering van

(1) Deze vertaling verscheen, evenals die der beide eerste boekdeelen, in de *Geschichte der europäischen Staaten, herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. von Giesebrecht und K. Lamprecht*, onder den titel: *Geschichte Belgiens, Uebersetzung des französischen Manuskripts von Frits Arnheim. Dritter Band. Vom Tode Karls des Kühnen (1477) bis zur Ankunft des Herzogs von Alba (1567)*. Gotha, F. A. Perthes, 1907, XXI en 606 blz. in-8°.

de proeven der Fransche uitgave; beide vrienden ben ik evenveel verschuldigd en bij het verschijnen van dit boek, druk ik hun mijne erkentelijkheid uit voor hunne bemoedigende bereidvaardigheid.

H. PIRENNE

Gent, Maart 1907.

EERSTE BOEK

DE VERZWAKKING, DE HERSTELLING
EN DE VOLTOOIING
VAN DEN BOURGONDISCHEN STAAT

HOOFDSTUK I

DE CRISIS VAN 1477

I

De jammerlijke afloop van den slag vóór Nancy (5 Januari 1477), waarin het Bourgondisch huis zijn leger, zijn geschut, ja zijn hoofd verloren had, bracht hetzelfde in een benarden toestand. Die rampspoed moest een einde stellen aan zijne oppermacht op krijgs- en staatkundig gebied; zij bracht den door Philips den Goede gestichten Staat ernstig in gevaar. Zij bracht in alle geval, en in de jammerlijkste omstandigheden, onvermijdelijk den oorlog met Frankrijk mede.

Want zou Lodewijk XI de gelegenheid laten ontsnappen, die zich eindelijk aanbod? Zou hij zijn haat, zijne zoo lang verbeide hoop op weerwraak, de blijkbare belangen van zijn rijk prijsgeven aan de naleving van een nieuwen 9-jarigen wapenstilstand, dien hij op 13^{en} September 1475 geteekend had? Had hij daarin niet juist toegestemd, opdat zijn tegenstrever zich zou verzwakken en breken tegen de Zwitsers? Liet hij niet sedert lang 's hertogen krijgswegingen nagaan door een legerkorps? Had hij niet reeds al zijne maatregelen getroffen om tegelijk Bourgondië en Vlaanderen op het gepaste oogenblik te overrompelen? Van den Keizer had hij niets te vreezen, en de koning van Engeland, de eenige die hem had kunnen tegenhouden, dacht er, om wille van het jaargeld,

dat hij van Frankrijk trok, geenszins aan, den in April 1475 geteekenden vrede te verbreken.

Niet alleen was Lodewijk XI vrij, naar willekeur te handelen, maar hij mocht zich nog vleien, bondgenooten onder de Bourgondische Staten zelve te vinden. Gelderland en het Land van Luik, nog maar onlangs bij Bourgondië ingelijfd, trilden onder het knellend juk en dorstten naar het uur der verlossing. Verder was de burgerij van Vlaanderen, Holland, Henegouw en Brabant al te zeer verbitterd door de drukkende belastingen en de verkrachting harer privilegies, door den hoogmoed des hertogen en de verwaandheid zijner dienaren, om veel moed aan den dag te leggen ter verdediging van een ondraaglijk geworden stelsel.

Het buitenlandsch gevaar ging, in den Staat zelf, met een nog dreigender gevaar gepaard. Alles scheen dus tegelijk in nood, en de val dreigde zoo diep te zullen wezen als de verheffing snel en schitterend geweest was.

Te midden van de vertwijfeling, berustte de toekomst van den Staat op een jong meisje en eene vrouw : Maria, Karel's eenige dochter, nauwelijks 20 jaar oud, zwak en zacht van gemoed, onbekend bij het volk, waarvan zij sedert hare geboorte door de strenge hofregelen van het Bourgondisch huis gescheiden was, en hare stiefmoeder, Margareta van York, eene geleerde en verstandige vrouw, die anders vastberaden en krachtdadig, doch nu verbijsterd was door de schielijke ramp, die haar overviel. Rondom haar, de « heeren van den bloede » : Maria's oom, Lodewijk van Bourbon, bisschop van Luik, en hare neven, als Adolf van Kleef, heer van Ravestein, Philips van Bourgondië, heer van Beveren en van Veere, zoon van den grootbastaard Antoon. Vervolgens, eenige van die vreemde ambtenaars, die Karel, in zijn toenemend absolutisme, gedurende de laatste jaren zijner regeering meer en meer boven de inlanders verkozen had : de kanselier van Bourgondië, Willem Hugonet, de heer van Humbercourt, de bisschop van Doornijk, Ferri van Clugny, allen door het volk gehaat, en, in weerwil hunner ervaring, niet in staat iets te verrichten. Eenige bezettingen, verstrooid in de versterkte plaatsen van Picardië,

Artesië en Henegouw, dat was heel de legermacht, die Adolf van Kleef, algemeen stedehouder des hertogen sedert dezes vertrek, stellen kon tegenover den dreigenden inval der Franschen.

Nauwelijks had Lodewijk XI kennis van Karel's rampspoed en zonder zelfs iets van den dood des hertogen te weten, of hij had zijne bevelen gegeven (9 Januari). Hij gelastte den heer van Craon, Bourgondië te bezetten, en deed, op 11ⁿ Januari, Philips van Commines en den admiraal van Frankrijk naar het Noorden oprukken, « om allen, die zulks willen, onder zijne gehoorzaamheid te stellen (1) ». Sedert lang koesterde hij het inzicht, mocht een welgemikte kogel hem van zijn vijand ontlasten, Maria van Bourgondië aan den *dauphin* of een Franschen prins te huwen (2). Dat was overigens maar de reeds zoo dikwijls door Frankrijk tegenover Vlaanderen gevolgde politiek, waarvan het huwelijk van Margareta van Male de laatste uiting geweest was. Lodewijk XI volgde dus het voorbeeld zijner voorzaten : hij moest niet onderdoen voor Karel V.

En toch aarzelt hij, hoewel de omstandigheden zoo voordeelig schijnen tot het doordrijven van zijn ontwerp. Zoo hij aan Craon beveelt in Bourgondië te doen omroepen, dat hij Maria met den *dauphin* wil verloven, zoo hij aan de burgers van Dijon schrijft, dat hij vast besloten is de belangen van « zijne doopdochter » te vrijwaren, en zoo hij, tijdens de onderhandelingen, die hij met de Vlaamsche steden gaat aanknoopen, steeds met zijne huwelijksaanbiedingen vooruit komt, toch koestert hij heimelijk gansch andere plannen. Hij vergeet noch den oorlog van het « Algemeen Welzijn », noch de vernedering van Péronne. Hij laat zich vervoeren door de hoop, dat zoo lang geduchte huis van Bourgondië voor eeuwig uit te roeien. Terwijl hij zich bereid verklaart, Maria tot schoondochter te nemen en zich voor haar beschermer uitgeeft, aast hij op haar erf. Hij wil Vlaanderen inpalmen, de Gelderschen en de Luikenaren tot opstand drijven, de aanspraken van den koning van

(1) Philippe de Commines : *Mémoires*, uitg. B. de Mandrot, deel I, blz. 395 (Parijs, 1901).

(2) Commines : *loc. cit.*, blz. 401.

Bohemen en van de graven van Saksen op Luxemburg (1), die van den paltsgraaf en van Albrecht van Beieren op Henegouw en Zeeland (2) ondersteunen, Brabant geven aan een Duitschen prins, die zijn bondgenoot kon worden, en de andere vorstendommen verdeelen onder Fransche leenmannen (3). De Nederlanden, die sedert eene halve eeuw vereenigd, dus machtig waren, moeten weder verbrokkeld, dus machteloos worden. Hij vestigt de aandacht zijner hovelingen op hunne rijke gewesten (4), terzelfder tijd tracht hij hunne bevolking te verdeelen, door rassenhaat te verwekken, en noodt hij de Walen tot Frankrijk te komen, vermits zij Fransch spreken (5). Doch vooral rekt hij op omkoopning en kuiperij.

Terwijl Philips van Commines den slotvoogd van Atrecht, Philips van Crèveœur, heer van Esquerdes, tracht te overhalen om Bourgondië te verraden, evenals hij zelf het vroeger verried, ziet men kamerdienaars des konings, lieden uit het gemeen die tot alles in staat zijn, die hem alles verschuldigd zijn en generlei gewetensbezwaar kennen, de steden binnensluipen. Robinet van Oudenfort komt te Sint-Omaars, en Olivier Necker, bijgenaamd Olivier le Daim, de Vlaamsche burgerman, die door Lodewijk XI tot den adelstand verheven was, wordt met eene geheime zending naar Gent gestuurd.

Aan Gent wordt, inderdaad, naar 's konings plannen, eene hoofdrol voorbehouden. Hij weet, dat de groote stede, evenals hij door Karel den Stoute vernederd, evenals hij belust is op weerwraak. De ambachten, die sedert 1469 van hunne vrijheden en hunne banieren beroofd waren, zullen niet aarzelen zijne partij te kiezen. Eens te meer zal de steedsche politiek zich steunen op een vreemden vorst. De hulp, die Philips de Schoone vroeger van de Gentsche patriciërs ontving, zullen de Gentsche ambachtlieden nu verleenen aan Lodewijk XI. En

(1) Lichnowsky: *Geschichte des Hauses Habsburg*, deel VII, blz. cccclvi (Weenen, 1843). Chmel: *Monumenta Habsburgica*, deel I, blz. 151 (Weenen, 1854).

(2) Rausch: *Die Burgundische Heirat Maximilians*, I, blz. 168 (Weenen, 1880).

(3) Commines: *Mémoires*, blz. 403. — Hier, evenals op verscheidene andere plaatsen, keurt Commines 's konings handelwijze onverholen af. Lodewijk belast hem met eene zending naar Poitou, om zich van hem te ontmaken.

(4) Commines: *loc. cit.*, blz. 406.

(5) Molinet: *Chroniques*, uitg. Buchon, deel I, blz. 33 (Parijs, 1827).

als zij opstaan, zijn de Nederlanden in zijn bereik. Want Maria van Bourgondië en Margareta van York verblijven juist in het « Prinsenhof » te Gent, en de Generale Staten waren er bijeengeroepen. Het lot van het Bourgondisch huis schijnt dus binnen de muren der machtige gemeente besloten. Van haar hangt het welslagen van 's konings politiek af. Lodewijk moet haar, het koste wat het wil, tot zich krijgen. Olivier le Daim verhaast zich, den Gentenaars kondschap te geven, dat zijn meester hen in al hunne privileges herstelt.

Overigens vergenoegt de koning zich niet, aldus de Bourgondische macht te ondermijnen : terwijl hij het hertogdom Bourgondië door Craon laat overrompelen, brengt hij een leger tegen de Nederlanden bijeen. Hij ontleent geld te Parijs, vraagt aan zijne steden metselaars en donderbussen tot het belegeren der vestingen, en brengt zijne vrije boogschutters en ordonnans-compagnieën in Picardië samen. Reeds einde Januari dringen zijne legerbenden in Vermandois. Zonder slag of stoot doen zij de poorten openen van Sint-Quintens en van de steden aan de Somme, die overigens luidens een artikel van den vrede van Atrecht aan Frankrijk moesten terugkeeren, zoo de hertog zonder mannelijken erfgenaam overleed, en waar de Bourgondische overheersching verafschuwd werd. Ondanks de rechten des Keizerrijks, legt Lodewijk zijn opperleenheerschap aan Kamerijk op (1). Aldus worden, minder dan eene maand na den dood des hertogen, tegelijk Artesië en Henegouw door hem bedreigd. Doch, als altijd, neemt hij eerst zijne toevlucht tot de diplomatie : hij zal maar oorlogen als onderhandelen niet helpt. Sedert 3 Februari is hij te Péronne, om de gebeurtenissen af te wachten en zoo mogelijk te leiden.

In den beginne gingen die naar zijn wensch.

Bij de mare van de nederlaag en den dood huns vorsten, waren de Gentsche ambachten opgestaan. Reeds vóór de aankomst van Olivier le Daim hadden zij zich, onbewust, met den koning van Frankrijk verstaan. De ramp, die deze wou ten nutte maken om het Bourgondisch huis als Europeesche

(1) H. Dubrulle: *Cambrai à la fin du moyen âge*, blz. 322 en volg. (Rijsel, 1903).

mogendheid te vernielen, wilden zij hunnerzijds aanwenden om den Bourgondischen Staat te vernielen. De weerwraak van steedsche politiek op monarchale politiek, van voorrecht op gelijkheid, van « bijzonder welzijn » op « algemeen welzijn » zou geschieden terzelfder tijd en terzelfder gelegenheid als die van Frankrijk op Bourgondië. Terwijl de vijand strijdvaardig aan de grens stond, dachten de ambachtslieden, getrouw aan de aloude overlevering van het steedsch particularisme, slechts aan hunne vrijheden en aan de herstelling van een Staat in den Staat. In stede van zich te weer te stellen, droomden zij van « eene nieuwe wereld », zooals Commines zegt (1). Maar die nieuwe wereld was de terugkeer naar 't verleden. De inwendige omwenteling, waarmede zij den oorlog tegen den overweldiger verergerden, was in den vollen zin des woords eene behoudende, ja eene reactionnaire omwenteling. De zegepraal lag overigens slechts aan hen. Maria van Bourgondië, die tot het uiterste gedreven en tot alle opofferingen bereid was om hare onderdanen aan hare zijde te krijgen, schonk hun alles wat zij vroegen. Reeds einde Januari was het bestuur van de stad, als vóór den slag van Gaver, in handen der ambachten (2). De oude schepenen waren gevangengenomen of gevlucht. Hun proces werd luidruchtig en onstuimig onderzocht, de folteringen begonnen.

't Is dus te midden eener stad in volle politieke gisting, dat de Staten rond het einde van Januari vergaderden. Maria had ze bijeengeroepen, zelfs vóór dat zij de ramp van Nancy vernomen had, om hun toelagen en troepen voor haar vader te vragen. De toestand maakte die vragen nog dringender, doch de Staten schenen niet geneigd ze te aanhooren.

Zij waren niet meer bijeengekomen sedert April 1476, toen zij, na stormachtige redetwisten, aan Karel het lichten van troepen in de provinciën geweigerd hadden. Zij hadden Hugonet's overmoed niet vergeten, toen hij de afgevaardigden bedreigd had, « hunne hoofden te zullen doen spreken, zoo zij

(1) Commines : *Mémoires*, blz. 425.

(2) Zie de door V. van der Haeghen in de *Mélanges Paul Fredericq*, blz. 273 (Brussel, 1904), uitgegeven keure, welke zij op 30 Januari 1477 aan de stad schonk.

iets mochten zeggen, dat zijn geëerden en gevreesden vorst mocht mishagen (1) ». Nu voelden zij, dat zij meester van den toestand en bij machte waren, al de sedert de laatste jaren opgehoopte grieven te herstellen. Daarenboven wendden de Gentenaars al hun invloed aan, om de afgevaardigden der goede steden tot wederstand aan te zetten. Het medelijden, dat de jeugd en de rampspoed van Maria van Bourgondië ongetwijfeld enkelen hunner inboezemden, kon niet opwegen tegen den wrok, dien de regeering haars vaders in hunne harten gelaten had en tegen de hoop, een nieuw stelsel in te voeren. Hunne trouw bleef overigens ongeschonden. Allen erkenden Maria als « natuurlijke vorstin ». Het lag in niemands bedoeling, hare erfrechten te betwisten, en zoo Lodewijk XI op afvalligheid gerekend had, was hij bitter teleurgesteld. Alle vertegenwoordigde, zoo Vlaamsche als Waalsche gewesten, Brabant, Vlaanderen, Henegouw, Namen, Artesië, Holland en Zeeland verklaarden zich voor Bourgondië. Men besloot zelfs, voor 1 Maart een leger van 100,000 man te lichten en onder tusschen een gezantschap naar den koning van Frankrijk te sturen (2). Vervolgens, den oorlog op den achtergrond schuivend, ging men zoeken naar een nieuwen regeeringsvorm. De Staten stelden zich zelve aan als constitueerende vergadering. Op 11 Februari 1477 dwongen zij de hertogin de beroemde akte te teekenen, die het groot privilege van Maria van Bourgondië geheeten wordt (3).

Dit groot privilege is de eerste gemeenschappelijke keure voor al de provinciën der Nederlanden. Volgens de loopende meening zou men het door de hertogen ingevoerd monarchaal stelsel vervangen hebben door een grondwettelijk stelsel met

(1) Gachard : *Les Etats de Gand de 1476. Etudes et notices historiques concernant l'histoire des Pays-Bas*, deel I, blz. 15 (Brussel, 1890).

(2) *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 3^e reeks, deel X (1869), blz. 271.

(3) Van die beroemde akte bestaat geene moderne uitgave. Men bezit daarvan twee slechte teksten van de XVIIIe eeuw, eene in de *Verzameling van XXIV origineele charters, privilegiën en keuren van de provincie van Vlaanderen* (Gent, 1787-88), de andere in eene gelijkaardige uitgave, te Brugge verschenen in 1787. Origineelen zijn te vinden in de gemeente-archieven te Brugge, Gent en Bergen. Omtrent de twistredenen waartoe het groot privilege in Holland, in de XVIIIe eeuw, aanleiding gaf, zie R. Fruin : *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland*, uitg. H. T. Colenbrander, blz. 45 ('s Gravenhage, 1901).

parlementairen grondslag. Men heeft het dikwijls vergeleken met het Engelsch « Groot Charter » en hierbij met bewondering gewezen op zijne wijze, vrijzinnige bepalingen. Bij nader onderzoek, verdient het groot privilege zooveel lof niet. Onder de drukking der Gentenaars in der haast aaneengeflanst, opgedrongen aan de hertogin, zonder haar den tijd te gunnen, het te onderzoeken of te bespreken, kan het alleen als eene herstelling van het gewestelijk particularisme beschouwd worden. Zijne beteekenis is hoofdzakelijk negatief. Het vernietigt, en wat het vernietigt, wordt niet of slechts in schijn vervangen.

Wat vernietigt het? Het hoofdbestuur, wil zeggen, die instellingen, door de hertogen boven de provinciale instellingen tot stand gebracht, om deze met elkander te verbinden en om aan de ongelijksoortige deelen van den Bourgondischen Staat eene gemeenschap van karakter en regeering te geven. Van alle door de dynastie ingevoerde « nieuwigheden », was dit de belangrijkste en — voor de gewestelijke zelfstandigheid — ook de gevaarlijkste (1). Door haar, was elk gewestelijk gezag ondergeschikt aan het algeheel gezag van den hertog; de vroeger onafhankelijke vorstendommen waren nog slechts provinciën. Voegt men daarbij dat het personeel, dat met het hanteeren dier instellingen belast was, schier teenemaal bestond uit Bourgondiërs, wil zeggen uit vreemdelingen voor de Nederlanden, zoo begrijpt men lichtelijk dat het achteruitkruipend particularisme, dat in het groot privilege handelend optreedt, het vooral gemunt had op die gehate werktuigen van het nieuwerwetsch bestuurswezen. Terwijl het de provinciale gerechtsraden, die in de XIVe eeuw zulken hevigen tegenstand verwekt hadden, nagenoeg ongewijzigd laat bestaan, schaft het gladweg het parlement van Mechelen af, het groot gerechtshof, dat aan de Nederlanden de hoogste uiting van den Staat, oppermacht en eenheid van het rechtswezen, gaf. Meer hoefde niet gezegd om zijne bedoelingen te kenschetsen, zoo het niet zelf bekende, dat het de herstelling van alle « privilegiën, vrijheden, costumen en usagiën » of, met andere woorden, de herstelling der gewestelijke vorsten-

(1) Zie hieromtrent *Geschiedenis van België*, deel II, blz. 360 en volg.

dommen en de tenietdoening van den Staat beoogt. Toch schijnt de eenerzijds vernietigde eenheid anderzijds hersteld. Inderdaad, in de plaats van het parlement van Mechelen wordt een raad ingesteld, die toegevoegd is aan den vorst en waarvan de leden genomen worden in de verschillende gewesten, naarvolgens hunne belangrijkheid : vier in Bourgondië (1), twee in Artesië en Picardië, twee in Henegouw, een in het Naamsche, vier in Brabant, vier in Vlaanderen, vier in Holland en Zeeland, twee in Luxemburg en twee in Limburg. Doch de « Groote Raed » mag slechts die zaken behandelen, waarover de bijzondere raden in de verschillende gewesten en hunne plaatselijke wetten, overeenkomstig hunne privilegés, niet mögen oordeelen, wil zeggen, dat hij zich met hoegenaamd niets bemoeien zal, vermits de oppermacht in elk gewest hersteld is. En alsof die schijnraad niet genoeg ontzenuwd was, alsof men hem teeneemaal machteloos wilde maken, ontnemt men hem zijn vasten zetel, die hem aan de contrôle der provinciën zou kunnen onttrekken : hij zal den vorst volgen, waar deze gaat of verblijft.

Daarmede is het hoofdbestuur ontredderd. 't Is uit met het monarchaal grondbeginsel van den Staat. De vorst staat vóór eene menigte grondgebieden, waarover hij min of meer en naarvolgens de verschillende staatsregelingen regeert. En, aan 't hoofd van zijn leger, verheugt de koning van Frankrijk zich in het schouwspel van de ontbinding, de verbrokkeling der Nederlandsche gewesten. Wel is waar, zoekt men een zweem van eenheid te vrijwaren. De hoofdrol, die men den vorst ontnemt, geeft men, in schijn, aan de Staten. Deze hebben voortaan het recht, als de bijzondere Staten in elk vorstendom, te vergaderen als zij willen, en wél zonder voorafgaande bijeenroeping. Doch welke machten zullen zij uitoefenen ? Hoe zullen zij al de provinciën dwingen hunne besluiten na te leven ? Welke is hunne bevoegdheid ? Het groot privilege zwijgt over dat alles. De eenige zaak, die bepaald uitgemaakt is en, gezien de omstan-

(1) Daaruit volgt, dat het groot privilege niet alleen voor de Nederlanden, maar voor al de grondgebieden van het Bourgondisch huis gold. Toch is het uitsluitend ontworpen door de vertegenwoordigers der Nederlanden, daar Bourgondië geen enkelen afgevaardigde naar de Staten van Gent gezonden had.

digheden, eene zonderlinge spotternij schijnt, is dat de vorst, zonder de toestemming zijner onderdanen geen oorlog, ja geen verdedigenden oorlog mag ondernemen!

Meer hoeft niet om de bedoelingen der Staten van 1477 te vatten. Hun droombeeld is 't verleden. Onder den invloed van de groote steden en vooral van Gent, hopen zij slechts op den terugkeer naar 't particularisme. Met hen, krijgt de middel-eeuwsche politiek de overhand op de moderne. Zij hervormen niet: zij vernietigen, en daar zij onbekwaam zijn, een onderscheid te maken tusschen het grondbeginsel zelf van het Bourgondisch stelsel en de misbruiken, waartoe zijne toepassing gedurende de laatste regeering aanleiding gaf, ontmaken zij zich van heel den boel. Al de kwellende en hatelijke maatregelen, werkelijke doch niet onafscheidbare nasleep van het hoofdbeheer, worden met hetzelfde overboord geworpen: wederrechtelijke invoering van nieuwe tollén, onbehoorlijk gebruik van het Fransch in de betrekkingen van het hoofdbeheer met de Vlaamsche gewesten, vervanging van het gewoonterecht door het Romeinsch recht, verpachting der gerechtelijke ambten, wegschenking van opengevallen abdijen enz.

In de particularistische en reactionnaire beweging, die de Nederlanden in 1477 medesleept, is het groot privilege overigens niets meer dan een politiek programma. Zoo het afgeschafte dadelijk te niet gedaan werd, werd het beloofde niet tot stand gebracht. Er is geen bewijs, dat de Groote Raad, waarvan de oprichting bevolen werd, ooit werkte (1), of dat de Staten ooit vergaderden. Eens dat het groot privilege den band verbroken had, die de verschillende gewesten vereenigde, moest het inderdaad zelf ontaarden in eene reeks bijzondere privileges en zich zelf opheffen, krachtens de eigen grondbeginselen, die het verkondigde. Den dag zelf waarop Maria van Bourgondië het onderteekende, dwongen de Vlamingen haar eene bijzondere

(1) In zijne studie over *Le jugement et la condamnation de Guillaume Hugonet et de Gui de Brimeu, seigneur de Humbercourt*, *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, boek VI, 2e deel (1839), blz. 335, meent Gachard, dat hij bestaan heeft, omdat de Groote Raad der hertogin vermeld is in eene rekening, gedagteekend 1 Maart 1477. Doch niets bewijst, dat die Groote Raad ingericht werd volgens den tekst van het groot privilege, en in alle geval is de gedane melding al te onbepaald, om beslissend te kunnen wezen.

keure af, waarbij Vlaanderen als onafhankelijk graafschap hersteld werd; aldus werd de door het groot privilege aan de Staten voorbehouden rol bij voorbaat vernietigd.

Naast de nauwgezette herstelling van talrijke groote en kleine grieven betreffende het gebruik der talen, de vernieuwing der « wetten », de gerechtskosten, de schade berokkend door de duinkonijnen, draagt die oorkonde de regeering van het graafschap aan de « Leden van Vlaanderen » op; zij verklaart verder, dat hetzelfde zonder zijne toestemming niet mag gewikkeld worden in oorlogen, die door de andere landen der hertogin aangeaan worden (1). Holland en Zeeland stelden op 14 Maart dezelfde eischen (2). Al de Bourgondische gewesten trokken aldus beurtelings de gevolgen uit het groot privilege.

Die terugkeer naar het provincialisme gaat gepaard met terugkeer naar de stedelijke zelfstandigheid, in haar meest bekrompen vorm. In elke gemeente hebben de ambachten, naar Gent's voorbeeld, de wapens opgenomen, de magistraten aangehouden en hun schrik aangejaagd. Overal eischen zij, met dreigementen, de herstelling hunner politieke en economische vrijheden. Beschermd door den gewestelijken uitsluitingsgeest, kan de steedsche uitsluitingsgeest vrijen teugel vieren. Reeds op 11 Februari lieten de Vlaamsche steden in de aan het graafschap verleende keure schrijven, dat de belastingen, die door de meerderheid van de « Vier Leden » zouden aangenomen worden, de minderheid niet kunnen verbinden, zoodat elke stad heer en meester over hare geldmiddelen blijft. Op 13 Maart doen de Bruggelingen zich al hunne oude costumen teruggeven en de keure, die zij Maria van Bourgondië afdwingen, is wel de blijkbaarste uiting van het verouderd protectionisme, waaraan zij gekluisterd blijven. Zij sluit het Vrije buiten de « Leden » van Vlaanderen en onderwerpt het opnieuw aan het gezag van de stad; zij verbiedt het lakenweven in de dorpen; zij weigert het poortrecht aan elkeen, die niet in Vlaanderen geboren is;

(1) De tekst daarvan is te vinden in de *Verzameling van XXIV origineele charters*, waarvan spraak op blz. 9, n. 3.

(2) *Groot Placaet boeck van de Staten-Generael*, boek II, blz. 658 ('s Gravenhage, 1664). — Omtrent dit privilege, zie P. J. Blok: *Eene Hollandsche stad onder de Boergondische heerschappij* ('s Gravenhage, 1884).

zij herstelt den stapel in al zijne strengheid voor de vreemde kooplieden (1). De Brusselsche ambachtslieden maken zich meester van het stadhuis, nemen de schepenen gevangen, doen ter dood veroordeelingen uitspreken door commissarissen, waarvan het grootste deel lezen noch schrijven kunnen (2). Hetzelfde gebeurt te Ieperen, Bergen, 's Hertogenbosch, Valenciën, Antwerpen. De ambachten, die overal in hunne stoffelijke belangen bedreigd worden door eene economische vervorming, waarvan zij oorzaak noch beteekenis begrijpen (3), schuiven al hun leed op den Staat en zien slechts hun heil in zijn ondergang.

Terwijl zij allerwegen de ambtenaars des vorsten en de aanhangers van het instortend stelsel achtervolgen, herstellen zij hun aloud monopolie en beijveren zij zich, de afnemers uit de stad, die hun gingen ontsnappen, te behouden. De Brusselsche brouwers doen in het op 4 Juni aan hunne stad verleend privilege het verbod opnemen, buiten de stad gebrouwen bier in te voeren; de beenhouwers doen de keure intrekken, waarbij de vreemde beenhouwers 's Zaterdags vleesch mochten verkoopen; de Vrijdagsche markt, waartegen de ambachtslieden immer opkwamen, omdat zij toegankelijk was voor de buitenkooplieden, wordt afgeschafft (4). Neringen en gilden gaan zoo zelfzuchtig te werk, dat schaarschheid van levensmiddelen ontstaat. Tot zulk natuurlijk gevolg leidt die politiek van het « bijzonder welzijn », onder wier aanvallen de Bourgondische Staat instort.

Hoe ware, in zulke voorwaarden, de strijd tegen Lodewijk XI mogelijk geweest? Als de broeders uiteengaan, worden zij onbekwaam nog eene gezamenlijke poging aan te wenden. En zelfs al hadden de provinciën die kunnen beproeven, dan hadden zij geweigerd. Zij wilden, tegen den buitenlandschen vijand, die politieke eenheid niet behouden, die zij voor zich zelve niet meer begeerden. Voorzeker dachten zij er geenszins.

(1) Gilliodts van Severen: *Contume de la ville de Bruges*, deel II, blz. 72 (Brussel, 1875).

(2) Henne en Wouters: *Histoire de la ville de Bruxelles*, deel I, blz. 279 (Brussel, 1845).

(3) Omtrent die vervorming, zie verder Tweede boek, hoofdstuk II.

(4) Henne en Wouters: *op. cit.*, deel I, blz. 283. — Zie ook G. Des Marez: *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle*, blz. 127, 363, 385 (Brussel, 1904).

aan, hunne « natuurlijke vorstin » te verraden. Elk gewest erkende plechtig het erfrecht der hertogin op zijn eigen grondgebied, maar bekommerde er zich niet om of het in de andere gewesten geschonden werd. Al die afzonderlijke blijken van trouw konden de noodige samenwerking niet baren, om Frankrijk's aanvallen af te slaan. Overigens, na de oorlogzuchtige regeering van Karel den Stoute wilde men niet meer vechten, en hoopte men gemakkelijk tot een vergelijk met den koning te komen. Lodewijk XI verzekerde bij elke gelegenheid, dat hij het niet op de provinciën gemunt had, doch slechts op de Bourgondische macht; vermits deze niet meer bestond, zou het niet moeilijk vallen de zaak bij te leggen.

Wat vermocht eene regeering zonder gezag en zonder leger, die nog alleen rekenen mocht op de toewijding van gehate ambtenaars, tegen zulke politiek, die in de steden en bijzonder bij de Gentenaars vurige aanhangers vond? Maria van Bourgondië moest, om hare onderdanen voor de eenheid te winnen, hun toegevingen doen, die deze eenheid zelf vernietigden. De verkleefdheid, die haar in ruiling van privilegies toegezegd werd, bleef ijdel. Het door de Staten beloofde leger van 100,000 man werd nooit gelicht. De hertogin had nog slechts één redmiddel: op de lange baan geschoven onderhandelingen.

Reeds op 4 Februari en zelfs vóór de algemeene vergadering der Generale Staten, werd een gezantschap naar Lodewijk XI gezonden. Het bestond uit de trouwste dienaren van Karel den Stoute, den kanselier Hugonet en den heer van Humbercourt, uit eenige Vlaamsche edellieden en de burgemeesters van Brugge en Gent. « Hun schrik en hunne verslagenheid waren zoo groot, zegt Philips van Commines, dat zij niet wisten wat doen of wat zeggen (1) ». Met opzet toonde de koning zich zeer onheusch

(1) Commines : *Mémoires*, deel I, blz. 414. — Voor den datum van de bezen- ding, zie de Mandrot : *ibid.*, blz. 415, en Gilliodts van Severen : *Inventaire des Archives de Bruges*, deel VI, blz. 154. Volgens de gedenkschriften van den heer van Haynin, uitg. D. Brouwers, deel II, blz. 228 (Luik, 1906), vertrokken de afgezanten uit Gent op 3 Februari. Misschien vertrokken zij niet te zamen. Voor 's konings houding tegenover de afgevaardigden der gemeenten, zie Haynin : *ibid.* De gezanten van Maria waren edelen en inzonderheid Hugonet en Humbercourt, die geheime brieven voor den koning hadden, hem verzoekende met hen alleen te onderhandelen (Commines, deel I, blz. 425). De afgevaardigden der steden hadden zich bij hen gevoegd, zonder opdracht.

jegens de Bourgondische heeren, terwijl hij uiterst minzaam was voor de vertegenwoordigers der gemeenten, die hij in geheim gehoor ontving en ten eten verzocht. Het schijnt wel dat hij, in hunne tegenwoordigheid, zinspeelde op het huwelijk van Maria met zijn zoon, een overigens weinig verbindend ontwerp, daar de *dauphin* nog slechts een zevenjarige knaap was. Doch, alvorens in onderhandeling te treden, eischte hij den afstand van de steden aan de Somme en van het graafschap Boulogne, alsook de overgave van al de steden van Artesië. Dat was onmogelijk en men kon het natuurlijk niet eens worden (1). Doch, om een onmiddellijken aanval te voorkomen en blijk van goeden wil te geven, stemden de afgezanten er in toe, eene Fransche bezetting in de stad Atrecht binnen te laten.

De gesprekken van den koning met de onderhandelaars van Brugge en Gent hadden vruchten gedragen. In den gemoedstoestand waarin zij verkeerden, hoefde niet eens de sluwheid van een Lodewijk XI om hun een onuitroeibaren argwaan voor de raadsheeren der hertogin te doen opvatten en hun te doen gelooven, dat men spoediger eens zou worden als de onderhandelingen door hen zelve geleid werden. De tweede bezending bij den koning, in de eerste dagen van Maart, was dan ook gansch anders samengesteld dan de eerste. Nu bestond ze nog slechts uit vertegenwoordigers der Staten, onder welke de Vlamingen en hoofdzakelijk de Gentenaars het talrijkst waren. Die nieuwbakken diplomaten moesten in 's konings strikken vallen: « Het waren domkoppen, zegt Commines grofweg, en meeren-deels burgerlui (2) ».

Hunne onderrichtingen, die in nederige, ja schier slaafsche bewoordingen opgesteld waren, getuigden maar al te blijkbaar van hun wensch, den vrede te sluiten, opdat niet dadelijk al het voordeel in handen van den van top tot teen gewapenden vijand viel (3). Zij verklaarden, dat de lieden van de Staten

(1) Molinet: *Chroniques*, deel II, blz. 21.

(2) Commines: *Mémoires*, deel I, blz. 424.

(3) Zij werden uitgegeven door Gachard in zijn schrift over Hugonet en Humbercourt. *Bull. de l'Acad. royale de Belgique*, boek VI, 2e deel, blz. 237. Men vindt ze ook in het *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 3e reeks, deel X [1869], blz. 274, met eenige afwijkingen.

der hertogin van Bourgondië bereid waren, te ijveren voor haar huwelijk met den *dauphin*, keurden de door Karel den Stoute tegen Frankrijk gevoerde oorlogen af, en « wenschten Zijne Majesteit den koning van Frankrijk uit al hunne macht te eeren en te dienen, waarvan zij reeds blijk gaven door het afschaffen van het parlement van Mechelen ». Zij vroegen alleen, dat het den koning gelieven zou, zijn leger te verwijderen, gedurende de aan te knopen huwelijksonderhandelingen.

Lodewijk XI deed met die naïeve gezanten al wat hij wilde (1). Hij huichelde de gulhartigste rechtschapenheid. Vooral de Vlamingen heette hij zijne oude vrienden; hij bezwoer hun, dat hij er nooit aan gedacht had hun den oorlog te verklaren, noch zelfs « zijne rechtsmacht in Vlaanderen te doen gelden ». Wat de Gentenaars betrof, zooveel vertrouwen stelde hij in hen, « dat hij wel met zes paarden hunne stad zou durven binnenrijden ». Hij wenschte vurig de echtverbintenis van Maria met den *dauphin*; dadelijk na het huwelijk « zou hij de kroon afleggen en ze zetten op het hoofd van zijn zoon en van Maria, terwijl hij zelf ergens in vergetelheid zijn leven zou eindigen ». Doch hoe zou hij ooit den vrede kunnen sluiten, zoo de hertogin omringd bleef van de eenige beletselen dier mooie droomen, van de trouwelooze raadgevers, wier ingevingen zij blindelings volgde, in stede van naar de Staten te luisteren (2)?

Aldus voorgelicht, kwamen de gezanten op 13 Maart naar Gent terug. Toen de Staten kennis kregen van de welwillende inzichten des konings en van de reden die hem weerhield, besloten zij de hertogin te dwingen, den *dauphin* tot echtgenoot te nemen. Vruchteloos smeekte zij, in tranen badend, om haar geen geweld aan te doen en haar erf te verdedigen (3).

(1) Zie, voor hetgeen volgt, in Kervyn de Lettenhove: *Histoire de Flandre*, deel V, blz. 515 (Brussel, 1850), het verslag van de gezanten, bij hun terugkeer, aan de Generale Staten.

(2) Om Maria's raadsheeren bij de afgevaardigden gansch verdacht te maken, toonde hij hun den brief, waarbij de hertogin aan de eersten volmacht gaf. Zie Commynes: *Mémoires*, deel I, blz. 424-25.

(3) Voor het geweld, dat haar aangedaan werd, om haar tot den vrede en tot het huwelijk met den *dauphin* te dwingen, zie den brief op 18 Maart geschreven door een der afgevaardigden van Brugge aan de Staten, in F. Priem: *Documents extraits du dépôt des archives de la Flandre Occidentale*, 2e reeks, deel VI, blz. 284 (Brugge, 1848-49).

De Staten en inzonderheid de steden meenden, dat zij hen misleidde. Men scheidde haar van hare stiefmoeder, Margareta van York, en van den heer van Ravestein, terwijl de Gentenaars eigenmachtig Hugonet en Humbercourt aanhielden en hun proces onwettig door de schepenen deden onderzoeken. Hun dood was zoo zeker als, negentig jaar later, die van de door den hertog van Alva gevonniste graven van Egmond en van Hoorn zijn moest. Dan, evenals nu, vertegenwoordigden de gevangenen een stelsel, dat met hunne terechtstelling voorgoed verdwijnen zou. Met Egmond en Hoorn werd de nationale oppositie prijsgegeven aan het Spaansch absolutisme, evenals met Hugonet en Humbercourt de Bourgondische politiek van monarchale samentrekking en van oorlog met Frankrijk geofferd werd aan de steedsche politiek van particularisme en van tegen elken prijs betaalden vrede. Zij vielen als slachtoffers van de crisis, die in 1477 het huis van Bourgondië deed waggelen. Eens het orkaan gestild, begreep men de oorzaak van hun val niet meer en heette het, als eene echt zonderlinge spotternij, dat zij ter dood gebracht werden omdat zij, door Lodewijk XI omgekocht, hunne vorstin hadden verraden (1).

Hunne terechtstelling (3 April), de onmacht en de afzondering van Maria van Bourgondië te midden van eene gistende stad moesten Lodewijk XI verheugen. Hij meende heusch, dat het uit was met de Bourgondische macht en dat zij, binnenslands door de omwenteling ondermijnd, met den eersten stoot zou instorten. De Gentenaars en de Staten, die meenden dat de koning met zijn leger aftrekken en met hen de huwelijksonder-

(1) Reeds in 1839 heeft Gachard in zijn voortreffelijk werkje over de veroordeeling van Hugonet en Humbercourt (zie blz. 12, n. 1) klaar en duidelijk bewezen: 1° dat het proces van beide edelen onderzocht werd door eene door de Gentenaars aangestelde commissie en buiten alle wettelijke vormen voortgezet werd; 2° dat zij veroordeeld werden, niet omdat zij met den koning van Frankrijk geheuld hadden, maar ter wille van den haat, dien de Gentenaars hun toedroegen als vijanden hunner vrijheden. Het boek van Ch. Paillard: *Le procès du chancelier Hugonet et du seigneur d'Humbercourt* (*Mém. in-8° de l'Académie de Belgique* (deel XXXI, 1881), liet de bewijsvoering van Gachard ongeschonden. Verwonderlijk mag het geheeten worden, dat Kervyn de Lettenhove met dezelve generlei rekening hield en de beide raadsheeren van Maria van Bourgondië, in het V° deel (blz. 247) van zijne in 1850 verschenen *Histoire de Flandre*, deed doorgaan als trawanten van Lodewijk XI. Zijne dwaling laat zich gemakkelijk verklaren door zijn standpunt: volgens hem, inderdaad, verdedigen de gemeenten de « nationale zaak », waardoor al hare opstanden gewet-

handelingen beginnen zou, werden gewaar, toen hij met zijn leger naar het Noorden toog, dat hij hen om den tuin geleid had. Hij dacht wellicht zoo gemakkelijk Henegouw en Artesië te bemachtigen als de steden aan de Somme en het graafschap Boulogne. Hij hoopte, naar wij zagen, dat die Franschsprekende gewesten geenerlei tegenstand zouden bieden. Hij vleide zich dat talrijke slotvoogden verraad zouden plegen, zooals de heer van Esquerdes die naar zijn kamp overgelopen was. Doch hij rekende zonder den waard: de trouw aan de « natuurlijke vorstin » bleef ongeschonden, niettegenstaande beroerten en wanordelijkheden. Alle steden sloten hare poorten en verweerden zich dapper tegen den overweldiger. Het grootste deel van den adel bleef getrouw. De heldenmoed van den heer van Beveren vergoedde het verraad van Esquerdes. De overblijfselen van het leger van Nancy kwamen overigens de bezettingen langsheen de grens versterken. Onder het volk en de soldaten werden liederen verspreid, met Maria's bede :

« Remedieert myn lyden smertelick,
In also varre alst in hu macht es,
Een weeze, een maecht, die dus verracht es,
Van hem, die my ter vonden hief!
Ach, doet my bystand, eert al versmacht es (1). »

Nu dat men klaar ziet in 's konings aanleg, dat men aan zijne inzichten op het erf zijner doopdochter niet meer twijfelen kan en dat hij den oorlog begint na de Staten met zijne vredelievende woorden gepaaid te hebben, gaan de oogen open. De kreet « Leve Bourgondië » weergalmt opnieuw. Terwijl de achterste gelederen van het Fransche leger door Atrecht trekken, komt de stad in opstand. Kan de koning Theruanen bemachtigen (6 April), zoo lijdt hij schipbreuk vóór Sint-Omaars, dat de heer van Beveren niet wil overgeven, ofschoon hij

tigd zijn. Alleenlijk vergeet hij, dat, in 1477, de Gentenaars de politiek van Lodewijk XI ondersteunen, terwijl Hugonet en Humbercourt er zich tegen verzetten. — Overigens verspreidde zich dadelijk de mare, dat de beide edelen veroordeeld waren als aanhangers van den koning van Frankrijk. Reeds op 20 April praten de afgezanten van Maximiliaan te Gent het sprookje na. Rausch: *Die Burgundische Heirat Maximilians I*, blz. 171.

(1) P. Fredericq; *Onze historische volksliederen van vóór de godsdienstige beroerten*, blz. 41 (Gent, 1894). Zie ook een Fransch lied van denzelfden tijd in Haynin: *Mémoires*.

bedreigd wordt met de terdoodbrenging van zijn in Frankrijk gevangen vader. In Henegouw slaagt hij niet beter. Wel is waar, neemt hij Le Quesnoy, dat door zijne donderbussen in asch gelegd wordt, doch Condé en vooral Valencijn, wiens burgers zelve de voorsteden in brand steken en op eigen kosten 150 buksschieters uit Duitschland laten komen, slaan alle aanvallen af. Woedend over dien onverwachten wederstand, beproeft Lodewijk het volk te vervaren. Doch vruchteloos. De kastijding van Atrecht, wiens inwoners hij verjaagt en wiens naam hij, naar het voorbeeld van Karel den Stoute te Luik, door een anderen vervangen wil, de verwoesting der omstreken van Valencijn, waar 4000 uit Frankrijk geroepen boeren den oogst afmaaïen en waar alles verbrand wordt (Juli), verscherpen nog den wederstand. Na de verrassing van Doornijk door eene Fransche bezetting, begrijpen de Gentenaars zelve, dat een zelfde gevaar al de Bourgondische gewesten bedreigt. Hunne ambachten grijpen naar de wapens, stellen aan hun hoofd den hertog van Gelderland, die verlost werd uit den kerker waar Karel de Stoute hem sedert 1471 opgesloten hield, en marcheeren onstuimig naar de Schelde. Doch de ambachten hebben geenerlei beteekenis meer, noch als strijdmacht, noch als politiek lichaam. Hunne legerbenden, die aan de brug van Spiere door eenige koninklijke eskadrons gechargeerd worden, stuiven bij den eersten stoot uiteen. De hertog van Gelderland schiet er het leven bij in (27 Juni) en de wanordelijke vlucht der Gentenaars is het beste bewijs van de ijdelheid hunner poging om, in het morgenrood van het modern tijdvak, den steedschen Staat der middeleeuwen te herstellen.

II

Terwijl Lodewijk XI zich beijvert om het Bourgondisch huis te slechten, wordt het prachtig erf van Karel den Stoute door menigeeen beloerd: Maria, die gedurende haars vaders leven zoo dikwijls verloofd werd, kreeg pretendentes bij de vleet, zelfs toen dat erf zoo ernstig bedreigd werd. De hertog van Kleef vroeg hare hand voor zijn zoon en Adolf van Rave-

stein voor den zijne; de hertog van Gelderland hoopte, dank zij de voorspraak der Gentenaars, haar te kunnen overhalen zijne gade te worden; ten slotte werd de reeks volledig door twee Engelsche prinszen, den hertog van Clarence en Antoon Woodville, schoonbroeder van koning Edward IV.

Doch sedert den 6ⁿ Mei 1476 had Karel de hand zijner dochter plechtig beloofd aan aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, den zoon van keizer Frederik III. Het huwelijk moest ingezegend worden te Keulen op 11 November, en zoo de gebeurtenissen het huwelijk op dien dag belet hadden, bleef het zoo wel besloten dat, op 26 derzelfde maand, Maria haren bruidegom voor ontvangen geschenken bedankte en hem betuigde, dat « zij zeer gelukkig zou zijn, te doen wat haar vader haar bevelen zal (1) ». Zij beschouwde zich dus als verloofd, toen zij de ramp van Nancy vernam. Door den wil haars vaders en hare toestemming was zij Maximiliaan voorbestemd; men begrijpt dus lichtelijk haren tegenstand en hare tranen, als men haar met den *dauphin* wil doen trouwen. Op 26 Maart, terwijl zij door de Gentenaars gevangen gehouden was en vreest aan Lodewijk XI te zullen overgeleverd worden, schrijft zij heimelijk aan haren bruidegom om hem te bidden, zijne komst te bespoedigen, opdat « zij niet gedwongen worde, dingen te doen die zij ongaarne zou doen (2) ».

De keizer had evenveel haast, de rijkste erfdochter van de westerwereld met zijn zoon vereenigd te zien, doch Maximiliaan kon niet met ledige handen naar de Nederlanden komen. Terwijl hij naar geld en troepen zocht, kwam een gezantschap voorop, om het huwelijk bij volmacht te sluiten (3). Onder het geleide van den bisschop van Metz en den proost van Xanten, George Hesler, den lateren kardinaal, kwam hetzelve op 16 April te Gent aan, alwaar het geestdriftig onthaald werd, om de 300 mooie ruiters van het gevolg, doch wellicht ook ter wille van het verraad van den koning van Frankrijk en den schrik dien

(1) Chmel: *Monumenta Habsburgica*, I, blz. 137.

(2) *Ibid.*, blz. 140

(3) Zie, voor de verderstaande bijzonderheden, de studie van Rausch: *Die Burgundische Heirat Maximilians I*, blz. 168 en volg.

hij inboezemde. Vijf dagen later, op 21 April 1477, trouwde hertog Lodewijk van Veldenz met Maria van Bourgondië, in naam van Maximiliaan van Oostenrijk. De plannen van Lodewijk XI waren verijdeld. De Nederlanden hadden een steun gevonden en de verdubbelde pogingen, die de koning van toen af aan tegen de vestingen van Henegouw en Artesië inspande, moeten ongetwijfeld verklaard worden door zijne hoop, vóór de aankomst der uit Duitschland verwachte krijgsmacht, eene beslissende overwinning te behalen.

De keizer verkeerde in een bekrompen toestand en zelfs als hij zijne goederen verpand had, kon hij zijn zoon slechts zeer onvoldoende middelen verstrekken om den oorlog te bekostigen, dien hij te gemoet ging. Op 21 Mei vertrok Maximiliaan eindelijk uit Weenen, met een gevolg van 800 tot 1200 wapenknechten. Zoo arm was hij, dat Maria hem te Keulen geld moest zenden om ordentelijk voor haar te verschijnen. Hij kwam te Gent op 18 Augustus, en het huwelijk werd den volgende morgen zonder vertoon gevierd in het Prinsenhof.

De beide echtgenooten, waarvan de een geen Fransch, de andere geen Duitsch kende, moesten in gebaren tegen elkander spreken. Doch Maximiliaan werd door Maria en dezer onderdanen als een redder ontvangen. Zijne jeugd en zijn flink voorkomen bevielen het volk. Overal werd hij met geestdrift onthaald. Zegebogen werden te Gent op zijn doortocht opgericht; de levende beelden, die bij zijne blijde inkomst te Brugge vertoond werden, droegen deze beteekenisvolle opschriften : « *Tu es dux et princeps noster, pugna proelium nostrum* » en « *Gloriosissime princeps defende nos ne pereamus* (1). ».

Van alle politieke echtverbintenissen, die men in België's geschiedenis aantreft, had geene enkele zulke ernstige gevolgen als die van Maria van Bourgondië met Maximiliaan van Oostenrijk. Zelfs het huwelijk van Philips den Stoute met Margareta van Vlaanderen heeft zooveel gewicht niet. Want zoo het de verschillende gewesten onder den scepeter van de hertogen van Bourgondië bracht, was deze vereeniging echter

(1) *Die Excellente Cronike van Vlaendere*, bl. 191, v^o, 193 r° (Antwerpen, 1531).

niet uitsluitend zijn werk. Vroeg of laat moest zij tot stand komen : alles leidde daartoe, en het huwelijk met den Bourgondischen prins moest slechts die vereeniging bespoedigen en het vorstenhuis aanwijzen, dat ze zou bewerken. Doch, in stede van de traditie op te volgen, breekt het huwelijk van 1477 die plotse- lings af. Inderdaad, van den dag waarop Maria hare hand schonk aan Maximiliaan, zou België, vóór het hedendaagsch tijdvak, geene nationale dynastie meer bezitten.

Ongetwijfeld hadden talrijke huwelijken, sedert het einde der XIIIe eeuw, vreemde vorsten gegeven aan Henegouw, aan Vlaanderen, aan Brabant. Doch Willem van Beieren, Wenceslaus van Luxemburg of Philips van Bourgondië waren geene oudste zonen, die later hun vader moesten opvolgen. Zij waren in de Nederlanden ingetrouwd, bleven er wonen, werden er weldra inheemsch; zij onderwierpen hun nieuw vaderland niet aan het huis, waar zij vandaan kwamen.

Maximiliaan, daarentegen, moest, als eenige zoon van Frederik III, eens zijn vader opvolgen. Hij bevond zich in den toestand waarin Philips de Stoute zich zou bevonden hebben, zoo deze prins, bij zijn huwelijk met de dochter van Lodewijk van Male, vermoedelijke troonopvolger geweest ware. De belangen van Oostenrijk moesten hem beletten zich, evenals zijne voorgangers, uitsluitend aan de Nederlanden te wijden. Voortaan kon de vorst, die over de Bourgondische provinciën zou regeeren, nog onmogelijk eene Bourgondischgezinde politiek volgen. Noodlottig moest hij ze beschouwen als een deel van dat ongelijksoortig geheel van volkeren en landen, waaruit het gebied van het huis van Oostenrijk bestond, ze prijsgeven aan de noodwendigheden tot het behoud en den aangroei van die veelzijdige en uitgestrekte monarchie, ze, trots haar zelven en meestal tegen hare belangen in, medesleepen in al de oorlogen en moeilijkheden die hij zich, door de verspreiding zijner gewesten en de menigvuldigheid zijner vijanden, op den hals zou halen. Door het huwelijk van Maria van Bourgondië zouden de Nederlanden meer dan ooit gewikkeld worden in de Europeesche geschiedenis, doch van nu af aan zou hunne rol gansch lijdelijk worden. Voortaan zouden zij meer en meer gedwongen

worden de staatkunde hunner vorsten te ondergaan, wat aanleiding zou geven tot allerlei botsing en ergernis, waaruit ten slotte de Omwenteling zou worden.

De Generale Staten namen geenerlei maatregel tot voorkoming van de onheilen, die vóór de deur stonden. De invloed dien zij op de vorstin, vóór haar huwelijk, nog hadden, liet hun voorzeker toe, waarborgen te eischen : daar dachten zij niet eens aan. Het verdrag, dat Maria en Maximiliaan op 18 Augustus 1477 ondertekenden, is eene eenvoudige overeenkomst tusschen twee vorstenhuizen, die alleen op het bezit van grondgebieden bedacht zijn. Naar zijn luid, mag de overlevende echtgenoot, zoo er geene kinderen zijn, eigendom noch vruchtgebruik der domeinen van den overleden echtgenoot eischen. Daarentegen zullen de kinderen, uit het huwelijk geboren, heel de nalatenschap hunner ouders erven (1). Geenerlei bepaling verzekert, in dat geval, de politieke zelfstandigheid der Bourgondische tegenover de Oostenrijksche Staten. Eene maand later, op 17 September, deed de hertogin overigens afstand van de eenige bepaling, die de Nederlanden aan Maximiliaan had kunnen onttrekken ; door schenking gaf zij hem al hare vorstendommen, zoo zij kinderloos overleed (2). De Habsburgers hadden hunne voorzorgen goed genomen : in geen geval kon het erf van Karel den Stoute hun ontsnappen.

Men begrijpt zonder moeite de lijdzaamheid der Staten tegenover zulke gewichtige schikkingen. De heerschende invloed was die van « burgerlui, die niet gewoon waren zich met zulke groote zaken bezig te houden (3) ». Burgers, die zich lieten foppen door Lodewijk XI, vermochten de beteekenis van het onder hunne oogen gesloten huwelijk niet te begrijpen. Elk vorstendom dacht zich genoegzaam gevrijwaard, als het Maximiliaan had doen zweren, zijne privileges te zullen eerbiedigen. Zoo zeer woedde het kortzichtig particularisme, dat men vergat hem het groot privilege te doen bekrachtigen. Alleen eenige der « heeren van den bloede » woonden de huwelijksplechtig-

(1) Dumont : *Corps de diplomatique*, deel III², blz. 9 (Amsterdam, 1726).

(2) Chmel : *Monumenta habsburgica*, deel I, blz. 199.

(3) Commines : *Mémoires*, deel I, blz. 424.

heid wellicht niet zonder heimelijken argwaan en bedekte misnoegdheid bij. Had Adolf van Kleef op de hand van Maria niet voor zijn zoon gehoopt? Doch in de huidige omstandigheden en tegenover de legerbenden van Lodewijk XI, was aan geen verzet te denken. Waren er eenige ontevredenen, dan moesten zij zwijgen te midden van de vreugde, waarmede de komst van een beschermer door het volk begroet werd.

Aan dat huwelijk, dat voor België van zulk groot gewicht was, nam het Keizerrijk geenerlei deel. In tegenstelling met Sigmund van Luxemburg, had Frederik III sedert het begin zijner regeering niets gedaan om den hertogen van Bourgondië zijn leenheerschap op te leggen. Want, toen hij met Karel den Stoute over het huwelijk van zijn zoon met Maria onderhandelde, was hij er op uit, de Nederlanden niet met het « Heilige Roomsche Rijk », doch met het Oostenrijksch huis te verbinden. Dat huwelijk bracht dus geenerlei verandering in de betrekkingen tusschen de Lotharingische provinciën en Duitschland. De band, die tusschen hen losgegaan was, werd niet weder aangesloten. Zooals men verder zien zal, deden de Oostenrijksche vorsten hun best om hem nog lossers te maken, ten einde in volle vrijheid over hunne nieuwe aanwinst te kunnen beschikken. En het Keizerrijk liet hen begaan : het bekommerde zich niet om die landen, die sedert zoo lang van hetzelfde vervreemd waren. Niettegenstaande de bevelen van Frederik III (20 Mei), nam het geen deel aan den strijd, die tusschen Maximiliaan en Lodewijk XI ging ontstaan.

De echtverbintenis van Maria van Bourgondië verbroddelde de plannen van Lodewijk XI. Inderdaad, zonder een krijgstocht, waarbij de aartshertog van Oostenrijk zich vinnig zou verdedigen, werd de versnippering der Nederlanden onmogelijk. Voorzeker was Maximiliaan arm, doch Karel de Stoute kon de door Philips den Goede vergaarde schatten niet gansch veroorloogd hebben. De juweelen, de gouden en zilveren werken, de gesteenten, die in de voorspoedige jaren vergaard werden, konden de noodige hulpmiddelen en voorschotten verstrekken om een leger samen te stellen. Reeds op 5 September liet Maximiliaan te Brussel voor 100,000 gulden zilverwerk verkoopen,

en de Italiaansche bankiers te Brugge, Tommaso Portinari, de da Rabatta's en de dei Campie's schoten hem zulke ruime speciën voor, dat sommigen zich gansch ruïneerden (1). Zonder overdrijving mag men zeggen, dat de spaarpot van het huis van Bourgondië de Nederlanden in 1477 tegen hunnen aanvaller vrijwaarde. Hij liet hetzelfde toe den oorlog te voeren, zonder van zijne onderdanen zulke zware opofferingen te vergen, als die welke Lodewijk XI den zijnen moest opleggen.

Maximiliaan's wittebroodsweken duurden niet lang. Reeds op 27 Augustus schreef hij aan Lodewijk XI, om het in 1475 met Karel den Stoute gesloten bestand te behouden. Doch zoo hij zich bereid verklaarde, de verplichtingen na te komen, waartoe de verdragen hem jegens de Kroon konden verplichten, eischte hij daarentegen zeer dringend de onmiddellijke ontruiming van de « gewapenderhand en gewelddadig » bezette Bourgondische en Nederlandsche grondgebieden, die hij voortaan als de have zijner vrouw moest verdedigen (2). Getrouw aan zijne gewone omzichtigheid tegenover een oorlog, die hem in onvoorziene moeilijkheden kon wikkelen, stemde Lodewijk XI er in toe, de vijandelijkheden te schorsen. Een bestand werd op 18 September gesloten : de beide tegenstrevers maakten het ten nutte om bondgenooten te zoeken.

Terwijl Lodewijk Gelderland en het Land van Luik ophitste, beproefde Frederik III, het Duitsche Rijk op te jagen tegen Frankrijk, dat het Kamerijksche, Henegouw en het vrijgraafschap Hoog-Bourgondië, die Rijkslanden zijn, overweldigd had. Om allen twist met de Duitschers te vermijden, liet de koning Kamerijk ontruimen (3); in een manifest, zette hij zeer behendig uiteen, dat de zaak van het Oostenrijksch huis, dat alleen in den twist betrokken was, heel onderscheiden was van Duitschland's zaak (4). De Rijksvorsten deelden zijn gevoelen : niemand gespte het harnas om Maximiliaan bij te springen. Onbeholpen, kon Frederik III zijn zoon evenmin tegen Lodewijk XI bijstaan als

(1) V. Ehrenberg : *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 276 (Jena, 1896).

(2) Lenglet du Fresnois : *Mémoires de Philippe de Commines*, deel III, blz. 530 (Parijs, 1747); Vaesen : *Lettres de Louis XI*, deel VI, blz. 216 (Parijs, 1898).

(3) H. Dubrulle : *Cambrai à la fin du moyen âge*, blz. 322 en volg.

(4) Vaesen : *Lettres de Louis XI*, deel VII, blz. 36-44 (Parijs, 1900).

Rudolf van Habsburg, tweehonderd jaar vroeger, Jan van Avesnes tegen Philips den Schoone had kunnen steunen.

Maar de koning van Frankrijk hoeft nu niets meer te ontzien of geene afgezanten meer te verleiden; hij zegt dan ook vaarwel aan de houding, die hij vóór het huwelijk had. 't Is uit met zijne « verkleefdheid » jegens zijne doopdochter: in een ommezien is zij eene misdadige geworden, welke, tegen alle recht in, zwaardleenen onthoudt (1). Als waardige dochter haars vaders, tegen wiens gelachtenis het Parlement een proces wegens majestéitsschennis onderzoekt (2), vermeet zij zich, haren opperleeneer aan te vallen. Hare stoutmoedigheid dwingt dezen, om zich te verdedigen, hare van hem gehouden leenen te verbeuren. Meer nog: als meester van Bourgondië, verklaart hij zich hoofd van het Gulden Vlies (3)!

Die geweldige taal bespoedigde de ontwaking van het Bourgondisch bewustzijn in de Nederlanden. Nu stond heel de adel in 't gelid. Henegouw licht 200 lansen, Vlaanderen levert 5000 man. Engelsche, Schotsche, doch vooral Duitsche huurlingen worden aan de grenzen geronseld. De geboorte van Philips den Schoone, op 22 Juni 1478, vervult de gewesten met geestdrift en vertrouwen. De oorlog, die sedert de lente herbegonnen was, bepaalt zich bij onbeduidende bewegingen tusschen de vestingen van Artesië. Een nieuw eenjarig bestand wordt op 11 Juli geteekend. Om aan het Duitse Rijk alle voorwendsel te ontnemen, zich met den strijd in te laten, belooft de koning de gewesten, die hij in Henegouw en in Hoog-Bourgondië bezet, terug te geven. Doch hij houdt Bourgondië en heet Maximiliaan en Maria met opzet slechts « hertog en hertogin van Oostenrijk ».

Was de volgende veldtocht niet beslissend, hij liep toch ten voordeele van den hertog uit: Maximiliaan sloeg op 7 Augustus 1479, nabij Guinegate (thans Enquingatte), het door den heer van Esquerdes aangevoerd Fransch leger op de vlucht. De

(1) Omtrent de quaestie van Maria's rechten op Bourgondië, zie A. De Ridder: *Les droits de Charles-Quint au duché de Bourgogne*, blz. 13 en volgende (Leuven, 1890).

(2) Vaesen: *Lettres de Louis XI*, deel VII, blz. 56 (Parijs, 1900).

(3) Molinet: *Chroniques*, deel I, blz. 121.

door de graven van Romont en van Nassau in slagorde gestelde Vlaamsche pijkeniers hadden zich dapper gedragen (1). Hun zegepraal deed Vlaanderen, dat tot hiertoe met tegenzin aan den oorlog deelgenomen had, herdenken aan den ouden strijd tegen Frankrijk. Het nationaal bewustzijn uitte zich in vaderlandminnende liederen :

« Si riepen alle : *Flander de leeu !*
met Vlaemschen tonghen (2) ».

Doch de zegepraal van Guinegate bracht niets op. Maximiliaan kon Frankrijk wel wederstand bieden, doch den vrede niet afdwingen. Oorlog dreigde hem overigens van alle kanten.

Sedert Juni 1478 had Lodewijk XI aan Lodewijk van Lotharingen zijne rechten op het hertogdom Luxemburg afgestaan(3). Op 7 November 1479 deed hij onderrichtingen opmaken voor de gezanten, die gelast waren, in zijn naam, een verbond met Katharina van Gelderland te treffen(4). Verder ondersteunde hij, in het Land van Luik, Willem van de Mark meer en meer openlijk tegen Lodewijk van Bourbon. Terwijl de koning aldus terugkeerde tot zijne oude politiek tegenover Karel den Stoute, wendde Maximiliaan zich natuurlijkerwijze tot Engeland, den alouden bondgenoot van het Bourgondisch huis. Lodewijk XI voelde zeer goed, dat de onzijdigheid van Edward IV onontbeerlijk was voor zijne krijgsverrichtingen in Vlaanderen. Dan immers, had hij niets te vreezen van Kales en kreeg hij volle vrijheid op zee. Op 25 October 1477 en 13 Februari 1478 had hij dan ook de bepalingen van het verdrag van Picquigny en de verloving van den *dauphin* met Edward's dochter vernieuwd. Doch eene stevige, hartelijke eenstemmigheid was onmogelijk. De opperheerschappij van Frankrijk in de Nederlanden was strijdig met Engeland's stoffelijke en staatkundige belangen. Sedert 1478 hadden Maximiliaan noch Margareta van York niets ontzien om Edward's steun te winnen.

(1) Omtrent dien veldslag, zie H. Klaje : *Die Schlacht bei Guinegate von 7 August 1479* (Greifswald, 1890).

(2) Liliencron : *Die historischen Volkslieder der Deutschen*, deel II, blz. 160 (Leipzig, 1865). Zie ook P. Fredericq : *Onze historische Volksliederen*, blz. 42.

(3) Plancher : *Histoire de Bourgogne*, deel IV, blz. CCCLXXXVIII (Dijon, 1781).

(4) Plancher : *loc. cit.*, blz. CDV.

Een handelsverdrag was op 12 Juli 1478 gesloten geworden en sedert dien werd eene uitdrukkelijke eenstemmigheid alleen vertraagd door een oorlog tusschen Engeland en Schotland, want inniger en inniger betrekkingen waren tusschen den koning en den aartshertog ontstaan. Reeds op 18 Juli 1479 vierde men de verloving van Philips den Schoone met Anna, derde dochter des konings van Engeland. Maximiliaan waarborgde aan Edward het door Frankrijk betaalde jaargeld, zoo Lodewijk XI het in-trok. Aanvang 1481 beloofde hij hem, in geval van oorlog tegen Frankrijk, hem Champagne te helpen veroveren en hem te Reims te doen kronen. Ten slotte vernieuwde hij, door zijne bemiddeling, op 16 April 1481, het verbond tusschen Karel den Stoute en den hertog van Bretagne, die hem stellig eene hulp van 5000 boogschutters beloofde (1).

Het oude bondgenootschap tegen Frankrijk, door het huis van Bourgondië in 't leven geroepen, is reeds in het voorjaar van 1481 hersteld. Bretagne en Engeland, staan aan de zijde van Maximiliaan, zooals vroeger aan die van Karel den Stoute.

Lodewijk, die zich ziek en ontmoedigd te Plessis teruggetrokken heeft, ziet zijne zoetste hoop in rook vervliegen. Hij weerhoudt zijne troepen, bepaalt er zich bij, de Luxemburgsche grenzen te bestoken en, door de bemiddeling van een pauselijke legaat, dien Maximiliaan weigert te ontvangen, dezes onderhandelingen met Edward IV te belemmeren.

Doch juist als Maximiliaan zijne zaken eene gunstige wending ziet nemen, werpt het toeval hem weder in wee en gevaar. Maria van Bourgondië valt zoo ongelukkig van haar paard, dat zij, op 27 Maart 1482, onverwachts te Brugge sterft. Onbewust werktuig van de gewichtigste aller politieke berekeningen, die ooit de toekomst der Nederlanden beheerschten, speelde zij geenerlei persoonlijke rol. Beurtelings liet zij zich leiden door de raadsheeren haars vaders, door de Gentenaars, door haren echtgenoot. Zij was beminnelijk, liefvallig, bescheiden; hare rampen, hare tranen, hare jeugd deden haar de algemeene genegenheid verwerven, en wel terecht, als men mag oordeelen

(1) Lenglet du Fresnoy : *Mémoires de Commynes*, deel IV, blz. 35.

naar de zachte en reine gelaatsuitdrukking harer portretten en de lange jaren gedurende welke Maximiliaan haar aandenken bewaarde (1).

(1) Maximiliaan verklaarde in 1482 aan de Generale Staten, dat « hij, in onze landen, noch bij dag noch bij nacht een uur genot gehad had, tenzij in hare tegenwoordigheid ». *Bull. de la Comm. d'Hist.*, 3^e reeks, deel I (1860), blz. 315. Zie Ulmann : *Kaiser Maximilian I*, deel I, blz. 1 (Stuttgart, 1884).

HOOFDSTUK II

HET MOMBOORSCHAP VAN MAXIMILIAAN

I

Maria van Bourgondië liet twee kinderen na, een zoon van pas vier jaar en een meisje van twee : Philips, aldus gedoopt tot aandenken van Philips den Goede, en Margareta, aldus geheeten naar de weduwe van Karel den Stoute. Bij testament drie dagen vóór haren dood opgemaakt, liet zij hun al hare hoegenaamde domeinen en goederen; terzelfder tijd stelde zij Maximiliaan aan als voogd en belastte zij hem met het regentschap over hare vorstendommen tot de meerderjarigheid haars zoons (1). Doch dat testament, opgemaakt zonder de medewerking harer onderdanen, kon deze niet verbinden. Viel er niet te twijfelen, of zij Philips voor hun « natuurlijke vorst » erkennen zouden, dan was het wèl te betwijfelen of zij geneigd waren de regeering in handen van den aartshertog te laten. Deze was voor hen slechts een vreemdeling, schier een indringer. De populariteit, die hij in de eerste maanden zijner regeering verwierf en die de zegepraal van Guinegate eenigszins deed opflikkeren, had weldra plaats gemaakt voor meer en meer openlijke achterdocht en vijandschap. De oorzaken van dezen ommekeer hoeven niet gezocht in zijn persoon. Schoon, jong, moedig als hij was, had hij zich door zijn volk bemind kunnen maken, zoo de omstandig-

(1) Lichnowsky : *Geschichte des Hauses Habsburg*, deel VIII, blz. DCCXXXIV (Weenen, 1844).

heden niet gewild hadden, dat hij met hetzelfde eeuwig in tweedracht moest leven.

Het was inderdaad onmogelijk dat hij, de echtgenoot van de erfdochter van Bourgondië, niet tevens streefde naar de herstelling van den Bourgondischen Staat, terwijl hij hem tegen Frankrijk verdedigde. Zijn huwelijk met Maria, dat met dynastische bedoelingen, zonder tusschenkomst der Staten, bewerkt was, moest hem natuurlijk leiden tot den strijd tegen de politiek van het nog zegedronken provincialisme. Wilde hij de Bourgondische macht herstellen, dan moest hij het groot privilege verkrachten, dat Maria juist ontrukkt was, om die te vernietigen. Hij was genoopt, de traditie van Karel den Stoute in de staatkundige inrichting der Nederlanden voort te zetten, evenals hij ze tegenover Lodewijk XI voortzette. Sedert 1480 beoogt hij blijkbaar het herstel van het hoofdbeheer. Hij brengt vreemdelingen in zijn raad. Hij vertrouwt het ambt van kanselier van Bourgondië, dat sedert den dood van Hugonet open staat, aan een anderen Hoogbourgondiër, den heer van Champvans, Jan Carondelet, gewezen eerste-voorzitter van het parlement te Mechelen. In 1481 vraagt hij belangrijke toelagen om het hof in te richten, zooals het onder de hertogen was. Hij alleen leidt zijne buitenlandsche politiek en, hoewel hij de Staten beloofd heeft, zonder hunne toestemming oorlog te verklaren noch vrede te sluiten, krijgen zij kennis van geen zijner plannen.

De misnoegdheid stijgt dan ook onder de vijanden van het monarchaal stelsel. In Vlaanderen, waar de drie groote steden haar vroeger overwicht teruggevonden hadden, bevestigt het verzet zich met ongemeen geweld. Eenige maanden vóór den dood van Maria van Bourgondië, willen de « Drie Leden » het hertogelijk paleis aan hunne contrôle onderwerpen en er het gebruik van de Vlaamsche taal opleggen, « wat zeer nieuw en ongewoon is en waarover de hertog en de hertogin zeer verontrust en bedroefd waren (1) ».

't Is in die beroerde omstandigheden, dat Maximiliaan met de Generale Staten moest onderhandelen, om te verkrijgen, dat zij

(1) *Hist. des Pays-Bas. Corpus Chron. Flandr.*, deel III, blz. 396 (Brussel, 1856).

hem als regent der Nederlanden zouden erkennen en hem helpen in den beslissenden strijd, dien hij behendig tegen Frankrijk voorbereid had. Hij wist heel goed, dat hij er niet goedkoop zou afkomen, vooral in tegenwoordigheid van de voorstellen, die Lodewijk XI hun ongetwijfeld zou doen. Doch de werkelijkheid overtrof zijne somberste verwachtingen.

De Generale Staten vergaderden te Gent op 28 April. Al de landen — behalve Vlaanderen, dat met zijn antwoord talmde — wilden den aartshertog als voogd en als regent erkennen, doch eischten krachtdadig, dat de vrede gesloten werd. Zij hadden juist vernomen, dat Lodewijk tot onderhandelen bereid was, mits het huwelijk van de jonge prinses Margareta met den *dauphin*, en zij beraadslaagden over dit voorstel, niettegenstaande het heftig verzet van Maximiliaan (1). Het scheelde hun weinig, of hij Bourgondië terug won of niet: in geen geval zouden zij daaraan de rust en den voorspoed van de Nederlanden offeren. Evenals in 1477 werden zij medegesleept door de Gentenaars en werden zij dag aan dag hardnekkiger. Einde Mei komen verscheidene hunner leden uit eigen beweging te Aalst bijeen; daar verklaren zij, dat zij besloten zijn, Maximiliaan tot den vrede te dwingen, of zonder hem met Frankrijk te onderhandelen (2). In Juli brengen de Gentenaars die bedreiging ten uitvoer en sturen zij gezanten naar den koning.

Ondertusschen maakt deze de wederwaardigheden van zijn tegenstrever ten nutte. Hij scheurt den koning van Engeland van hem los, zendt troepen aan Willem van de Mark in het Land van Luik, moedigt hertog Jan II van Kleef aan in zijne aanspraken op Gelderland en ondersteunt het oproer in het Sticht. Hoe zou Maximiliaan, in die omstandigheden, den wensch der Staten wederstaan? Zoo hij den oorlog doorzette, wanneer zij den vrede eischten, dan liep hij immers gevaar, — aan zijn lot overgelaten en omringd door vijanden zooals hij was, — de

(1) Zie het omstandig verslag over deze Staten door een der afgevaardigden van Namen, in het *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 3e reeks, deel 1 (1860), blz. 311 en volg.

(2) Commynes: *Mémoires*, uitg. Lenglet du Fresnoy, deel IV, blz. 133, 137. Zie L. Devillers: *Le Hainaut après la mort de Marie de Bourgogne*. *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 4e reeks, deel VIII [1880], blz. 202 en volg.

voogdij zijner kinderen te verliezen en, gedurende hunne minderjarigheid, de Nederlanden blootgesteld te zien aan al de gevaren, die de begeerlijkheid van Lodewijk XI medebracht. Hij bevond zich even machteloos als Maria van Bourgondië na den slag van Nancy. Goedschiks of kwaadschiks, moest hij al zijne eerezuchtige plannen opgeven en de Staten laten onderhandelen met den verrader d'Esquierdes, dien Lodewijk als gevolmachtigde gekozen had.

In werkelijkheid, werden de onderhandelingen geleid door de Gentenaars. Deze begrepen heel goed, dat de oorlog, door de overwegende rol, die de vorst daarin kreeg, het gezag van dezen versterkte en hem zou toelaten, zich te ontmaken van de Maria van Bourgondië afgedwongen bewilligingen. De vrede was voor hen de waarborg voor het behoud hunner privileges, en om dien te bekomen, deinsden zij voor niets achteruit. Zonder aarzelen, offerden zij daaraan niet alleen de belangen der dynastie, doch zelfs de territoriale eenheid van de Nederlanden. Had de koning hun behalve het graafschap Artesië, zegt Philips van Commines, ook de graafschappen Namen en Henegouw « en al de franschsprekende onderdanen van het huis van Bourgondië gevraagd, gaarne hadden zij hem die gegeven, om hunnen heer te verzwakken (1) ».

Het aldus overeengekomen verdrag werd op 23 December 1482 geteekend in die zelfde stad Atrecht (2), waar, een halve eeuw te voren, Karel VII zoo deerlijk de vlag gestreken had vóór Philips den Schoone. Die tweede vrede van Atrecht, bewerkt door Lodewijk XI en de Gentenaars, was voor Frankrijk eene zoete weerwraak, en voor het Bourgondisch huis eene wezenlijke ramp. Hij bepaalde dat de *dauphin* zijne verloving met de dochter van Edward IV zou breken en met de jonge prinses Margareta van Oostenrijk zou trouwen, zoodra zij huwbaar wezen zou, dat deze intusschen aan het Fransch hof zou

(1) Commines: *Mémoires*, deel II, blz. 61.

(2) Tekst in Commines: *Mémoires*, uitg. Lenglet du Fresnoy, deel IV, blz. 95. — Omtrent de tusschenkomst der Gentenaars, zie *ibid.*, deel II, blz. 168, 169; Commines: *Mémoires*, deel II, blz. 38, 58, 61; I. L. A. Diegerick: *Correspondance des magistrats d'Ypres*, blz. xx (Brugge, 1853-56). Gachard: *Lettres de Maximilien*. *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel II [1851], blz. 373.

opgevoed worden en dat haar huwelijksgoed, de graafschappen Artesië en Bourgondië, met Mâcon, Auxerre, Salins, Bar-sur-Seine en Noyers onmiddellijk aan den koning zou overgegeven worden. Vlaanderen werd weder onder het rechtsgebied van het parlement te Parijs gesteld en al de door Maria van Bourgondië aan de Vlamingen bewilligde privileges werden bekrachtigd. Lodewijk XI, van zijnen kant, stond eenige door hem in Luxemburg bezette plaatsen af, verzaakte aan zijne aanspraken op Rijsel, Dowaaï en Orchies, en beloofde hulp te verstrekken noch aan Willem van de Mark, noch aan de Stichtenaars, noch aan den hertog van Kleef.

Doch wat beteekenden die bewilligingen en die beloften, in vergelijking met de ontzaglijke opofferingen, die Maximiliaan opgelegd waren? Niet alleen was zijne dochter bij zijn vijand gegijzeld, en verloor hij een groot deel van het erf zijner kinderen, — al de Bourgondische gewesten en het in de XIVe eeuw door Lodewijk van Male geërfde graafschap Artesië, — doch het viel niet te ontveinzen, dat de toestand van de Nederlanden zeer hachelijk kon worden. Vlaanderen, dat deze gewesten zoo lang tegen de aanvallen van Frankrijk beschermd had, was nu dezès bondgenoot. De ambachten, die heer en meester in de groote steden speelden, verrichtten nu hetzelfde werk als de patricische leliaards ten tijde van koning Philips den Schoone. Evenals deze riepen zij, tegen hun vorst, de tusschenkomst des konings in en onderwierpen zij zich vrijwillig aan zijn parlement, dat zij tot bewaarder hunner privileges aanstelden. Voortaan kan Lodewijk XI in Vlaanderen binnen, kan hij zich naar believen met dezès zaken bemoeien en de herstelling van dien Bourgondischen Staat beletten, die hem en zijnen Gentschen vrienden een doorn in het oog was.

De vrede van Atrecht was de laatste diplomatische overwinning en de laatste vreugde van Lodewijk XI, in de vrees voor den dood die hem folterde. De ziekte had hem zoo zeer ondermijnd, dat hij er nauwelijks in toestemde de Vlaamsche gezanten te ontvangen, die naar Plessis kwamen, om hem den eed af te nemen. Doch hij liet te Parijs groote feesten ter hunner eer geven en schonk aan de Gentsche onderhandelaars 30.000 kro-

nen en prachtig zilveren vaatwerk. Eenige maanden later, op 16ⁿ Mei 1483, werd Margareta te Hesdin overgeleverd aan de Fransche heeren, die haar naar Parijs moesten brengen, waar hare verloving met den *dauphin* op 22 Juni gevierd werd. « Had de hertog van Oostenrijk haar kunnen ontvoeren, gaarne had hij het gedaan vóór dat zij zijn land verliet, zegt Commines, maar die van Gent hielden te goed de wacht (1) ». Zij konden, inderdaad, naar believen over haar beschikken, want zij hielden haar en haren broeder sedert verscheidene maanden in hunne stad; deze omstandigheid ware voldoende om de lijdzaamheid te verklaren, die Maximiliaan bij het aanvaarden van den vernederenden vrede van Atrecht aan den dag legde.

Hadden de Generale Staten in 1482 zich niet verzet tegen het regentschap van Maximiliaan, in naam van Philips, zoo hadden zij toch zorg gedragen, hem hunne voorwaarden te stellen en de aangevraagde macht van te voren te beperken. Bezielde met denzelfden geest als in 1477, lieten zij niet na, den toestand ten nutte te maken om een staat van zaken in 't leven te roepen, niet ongelijk aan dien, welken het groot privilege had willen invoeren. Het monarchaal stelsel, dat Maximiliaan reeds een weinig hersteld had, werd opnieuw prijsgegeven aan het grondbeginsel van de gewestelijke zelfstandigheid. Men besliste, dat de « kinderen van Bourgondië » om de beurt in elk hunner erflanden zouden verblijven (2), om aldus de regeering zonder vasten zetel in de Nederlanden te laten, haar aan elken bestedigen invloed te onttrekken en haar van alle initiatief en alle gezag te berooven. Met het mes op de keel, had de aartshertog zich moeten onderwerpen aan een stelsel, dat hem in werkelijkheid slechts den ijdelsten titel van voogd en aan zijne gewesten beurtelings de wezenlijke rol van tijdelijke momboren zijner kinderen gaf. Met andere woorden, men kwam terug tot de politieke versnippering der middeleeuwen, want de kortstondige verschijning van den heer in zijne menigvuldige vorstendommen was slechts een middel om de onafhankelijkheid

(1) Commines : *Mémoires*, deel II, blz. 62.

(2) Olivier de La Marche : *Mémoires*, uitg. Beaune et d'Arbaumont, deel III, blz. 261 (Parijs, 1885).

van elk hunner tegenover de naburige gewesten te bevestigen.

Doch zulke inrichting kon niet standhouden, omdat zij op particularisme gegrondvest was. Mocht men hopen, zoo de plaatselijke uitsluitingsgeest de eenige gedragsregel werd, dat de met het verblijf des vorsten begunstigde provincie daarvan op het gegeven oogenblik zou afzien en afstand doen van al de voordeelen, die zij er uit haalde? De gebeurtenissen verdreven weldra de begoochelingen der Generale Staten. Toen Vlaanderen, aan hetwelk Philips en Margareta het eerst toevertrouwd waren, na eenige maanden de kinderen aan Brabant moest overgeven, weigerde het zulks te doen. Wel is waar, riep het, om die weigering te verbloemen, niet zijn eigen belang, doch zijn wantrouwen jegens Maximiliaan in. De Gentenaars beweerden, dat hij de voorgedij maar zocht, « om veel geld naar Duitschland te kunnen zenden (1) ». Tegenover dien Oostenrijker, stelden zij zich nu aan als verdedigers van het Bourgondisch huis, waardoor zij « de heeren van den bloede » tot hunne zaak wonnen.

Sedert Maria's dood beschouwden deze laatsten zich ertoe geroepen, om in naam van Philips het bewind uit te oefenen; zij verborgen geenszins, dat Maximiliaan's aanspraken op den titel van regent hen zeer misnoegden. Met welk recht zou een Habsburger de Bourgondische landgoederen besturen? Was er voortaan nog iets gemeens tusschen zijne eigen zaken en die zijns zoons, en was het niet billijk dat de vertegenwoordigers van het huis, waartoe de Nederlanden behoorden, het erf van den natuurlijken vorst gedurende dezès onmondigheid bewaarden? Die dynastische oppositie en de particularistische oppositie der Gentenaars moesten, niettegenstaande hunne verschillende bedoelingen, bij malkander steun zoeken. De aanvoeders der eerste, Adolf van Kleef en Philips van Bourgondië, heer van Beveren, stelden zich in betrekking met de vertegenwoordigers der andere. De Gentenaars die, door hunne eenstemmigheid met Lodewijk XI, reeds de buitenlandsche politiek der Nederlanden beheerschten, bemachtigden aldus, door hun verbond met de « heeren van den bloede », ook de binnenlandsche politiek. Rond het tijdstip waarop de vrede van Atrecht geteekend

(1) Olivier de La Marche : *Mémoires*, deel III, blz. 265.

werd, kreeg Philips een raad, samengesteld uit Ravesteyn en Beveren, zijne beide naaste bloedverwanten langs moederlijke zijde, en uit eenige Vlaamsche edelen, Lodewijk van Brugge, heer van Gruuthuus en Adriaan van Rassegem. In spijt van de beslissing der Staten, was het regentschap opgedragen bij naam aan dien raad, doch in werkelijkheid aan de « Drie Leden » van Vlaanderen, of liever aan de Gentenaars, die den toon aangaven. Van alle gezag beroofd, verplicht Margareta aan Lodewijk XI af te staan en Philips in handen zijner ergste vijanden te laten, geleek Maximiliaan, zooals Olivier van de Mark heel aardig zegt, op den heiligen Eustacius, « wiens zoon door een wolf en wiens dochter door een leeuw ontroofd werden (1) ».

Middelerwijl wordt Vlaanderen heringericht ongeveer als in de XIVe eeuw, ten tijde van Jacob van Artevelde. Zich nu op den koning van Frankrijk steunend, zooals het zich vroeger op den koning van Engeland steunde, onderwerpt Gent het land opnieuw aan een stedelijk triumviraat, dat door hetzelfde aangevoerd wordt. Op 22 Januari 1483 machtigt Lodewijk XI de « Drie Leden » voortaan de commissarissen aan te wijzen, welke de « wetten » in het graafschap moeten vernieuwen (2), zoodat al de minder belangrijke steden onder hunne voogdij zullen staan. Eenige dagen later doet Ieperen, wiens nijverheid aan 't kwijnen is, het privilege bekrachtigen, waarbij de beoefening van de lakenweverij in zijnen bijvang verboden is en komen koninklijke « serjanten » wol en getouwen in de dorpen zijner kasselrij verbeurd verklaren (3). Om Brugge's handel tegen de zegevierende mededinging van Antwerpen te beschermen, wordt de Schelde rechtover Calloo versperd, zoodat de schepen den stroom niet meer kunnen opvaren tot in Brabant (4).

Hoewel van alle kanten omringd door gevaren en moeilijkheden, liet Maximiliaan den moed niet zakken. Gedwongen den vrede met Frankrijk te sluiten, was hij daardoor in de gelegenheid gesteld, het gevaar af te weren, dat hem langs Luik en langs Utrecht bedreigde. Na de zegepraal zijner troepen te Hologne-

(1) Olivier de La Marche : *Mémoires*, deel III, blz. 266.

(2) Gilliodts van Severen : *Inventaire des archives de Bruges*, deel VI, blz. 228.

(3) Diegerick : *Inventaire des archives d'Ypres*, deel IV, blz. 61, 63.

(4) Molinet : *Chroniques*, deel II, blz. 420.

sur-Geer, teekent hij op 10 April 1483 een verdrag met Willem van de Mark; de volgende maanden gelukt het hem, de orde te herstellen in het vorstendom Utrecht, waar Hoekschen en Kabeljauwschen — deze vóór, gene tegen den Bourgondischen invloed — door de politieke onbandigheid weder het hoofd hadden kunnen verheffen, en elkander met razernij bestreden.

Terwijl de aartshertog tusschen de Waal en de Zuiderzee oorloogde, vernam hij den dood van Lodewijk XI (30 Augustus 1483). Die onverzoenbare vijand van het Bourgondisch huis liet in de handen van zijn dertienjarig kind een koninkrijk, dat door de misnoegdheid des volks en door de kuiperijen der grootvazallen bestookt was. Maximiliaan, die altijd op hoop leefde en luchtkasteelen bouwde, meende terstond dat het oogenblik gekomen was, om eene schitterende weerwraak te nemen. Hij zendt Olivier van de Mark naar Karel VIII, om in zijn naam protest aan te teekenen tegen den vrede van Atrecht, die tegen zijn wil geteekend werd. Hij stelt zich in betrekking met Engeland, vermaant Ferdinand den Katholieke tot het overweldigen van Roussillon en het verleenen van zijn steun om Bourgondië te heroveren, stelt den hertog van Bretagne een nieuw verbond voor en vraagt hem de hand zijner dochter. In zijne onderrichtingen aan zijne gezanten, verklaart hij zeker te wezen van de hulp van al zijne landen, ter uitzondering van Vlaanderen, dat hij weldra zal onderwerpen (1).

Dat was geene loutere grootspraak. Inderdaad, naarmate de particularistische politiek van de « Drie Leden » in Vlaanderen machtiger werd, begrepen de andere gewesten, dat zij dezelfde belangen hadden als Maximiliaan. Konden zij het lijdelijk blijven toezien, dat hun « natuurlijke vorst » in de macht der Gentenaars was, konden zij dezen langer toelaten geenerlei rekenschap te houden met het regentschap, dat zij den hertog bewilligd hadden? Leden allen overigens niet onder de maatregelen door de Vlamingen genomen tegen de Antwerpsche haven, die meer en meer het brandpunt der economische bedrijvigheid der Nederlanden werd? Door die houding aangemoedigd, breekt Maximiliaan, in October 1483, den regentieraad die zich vermeet, in

(1) Commines : *Mémoires*, uitg. Lenglet du Fresnoy, deel IV, blz. 131 en volg.

naam van Philips te regeeren. Al de Nederlandsche gewesten krijgen de rechtvaardiging van zijn gedrag en de beschuldigingen van berooving en geweld op den persoon van zijn zoon, ten laste van de « Drie Leden » en van de « heeren van den bloede » (1). De openbare meening is voor hem. In Mei 1484 scheiden Ravestein en Beveren zich van de Gentenaars af, en op 22 December schrijven de Staten aan den graaf van Romont, dat zij hem niet willen erkennen als « algemeen stedehouder » van Philips, en dat zij, gedurende de minderjarigheid des jongen prinses, geen ander gezag aanvaarden dan dat van zijn vader. Dat moet onvermijdelijk uitloopen op een oorlog tusschen het door de Gentenaars aangevoerde Vlaanderen en de rond Maximiliaan geschaarde Nederlanden.

De « Drie Leden » waren tot den wederstand besloten. Reeds in de maand September 1483 hadden zij, in naam van « hertog Philips », in al de parochiën, het aantal weerbare mannen van achttien tot zeventig jaar doen opnemen, en zij snoefden er op, 150.000 strijders te been te kunnen brengen (2). Doch zij rekenden vooral op de hulp van Frankrijk. Zij hitsten Pieter en Anna van Beaujeu, de alvermogende raadgevers van den jeugdigen Karel VIII, tegen den aartshertog op. Op 27 December 1484 zond Karel VIII aan Maximiliaan eene wezenlijke oorlogsverklaring, waarin hij hem beschuldigde den vrede van Atrecht te verbreken en de Staten te willen rooven van Philips, dien hij « broederlijk » wilde verdedigen (3). In de maand Februari daaraanvolgende, beloofde hij zijn steun aan de Vlamingen en sloot hij een verbond zoogezegd met Philips, doch werkelijk met de « Drie Leden ». De toestand van zijn door burgeroorlogen geteisterd koninkrijk liet hem echter niet toe, ernstige hulp te verstrekken. Vierhonderd door Esquerdes aangevoerde lansen, dat was alles wat hij zijnen beschermelingen zenden kon.

Noch de door deze op het platteland gelichte krijgsbenden, noch de ambachten der steden konden weerstand bieden aan de door Maximiliaan in Duitschland aangeworven huurtroepen.

(1) Zie de teksten uitgegeven door Kervyn de Lettenhove : *Histoire de Flandre*, deel V, blz. 526 en volg.

(2) Diegerick : *Inventaire des archives d'Ypres*, deel IV, blz. 70, 75.

(3) Dumont : *Corps de diplomatieque*, deel III², blz. 138.

Waren de gemeentelegers bij oproer nog te duchten, zoo hadden zij voor den oorlog alle waarde verloren, sedert de vervorming van wapening en krijgskunst. Hunne onervaren soldaten konden niet op tegen geregelde troepen : zij namen de wijk achter de muren der versterkte plaatsen, die zich, na de verrassing van Dendermonde (26 November 1484), de eene na de andere overgaven. Brugge onderhandelde op 21 Juni 1485; Gent, waar het ambacht der schippers, dat sedert het verval der lakenweverij de invloedrijkste nering was, naar den vrede dorstte, opende zijne poorten op 5 Juli. Het moest een opstand, die eenige dagen later uitbrak en terstond door de Duitsche soldaten gedempt werd, erg bezuren. De na den slag van Gaver opgelegde stadsregeling werd weder ingevoerd. De Gentenaars moesten afstand doen van al de sedert 1477 verkregen privilegies en zich verbinden den hertog in het genot te laten van al de door hen betwiste rechten, voorrechten, domeinen en heerlijkheden. Bovendien verliet Philips het Prinsenhof, om Mechelen te gaan bewonen.

II

Nu meende Maximiliaan, dat zijne Bourgondische zaken afgehandeld waren en dat hij zich eindelijk mocht wijden aan de taak, voor zijne opvolging in het Duitsche Rijk te zorgen. In November 1485 vertrok hij naar Duitschland, zijn zoon en het stadhouderschap der Belgische provinciën overlatende aan Philips van Kleef, den voornaamste der « heeren van den bloede », van kanselier Carondelet en van graaf Engelbert van Nassau, een der overwinnaars van Guinegate en de zoon van den eersten Nassau, die zich in de Nederlanden vestigde en die er, ten dienste der hertogen van Bourgondië en der Habsburgers, de machtige familie stichtte, welke later voor hunne afstammelingen zoo noodlottig wezen zou. In Juni 1486 keerde hij zegevierend, in volle staatsie en als Roomsch koning gekroond, terug. De steden ontvingen hem met ongemeen praalvertoon, « want het was iets nieuws en ongewoons, een koning tot heer te hebben » (1). Zijn oude vader, Frederik III,

(1) Molinet : *Chroniques*, deel III, blz. 95.

die hem in Juli kwam bezoeken, werd met evenveel pracht ontvangen. Sedert Hendrik V, was geen keizer meer in de Nederlanden verschenen. Doch Frederik kwam niet als hoofd des Duitschen Rijks, doch als hoofd van het Habsburgsche huis. Hij had geenszins de bedoeling, het Bourgondische erf onder het keizerlijk opperleenheerschap terug te brengen; hij wilde alleen de rijke gewesten aanschouwen, welke eens het Oostenrijksche erf zouden vergrooten, en het kind omhelzen, op hetwelk de lotsbestemmingen van zijn huis rustten.

Maximiliaan kwam verbitterd tegen Frankrijk naar de Nederlanden terug: hij was vast besloten, eene schitterende weervraak te nemen over den hoon, hem door den vrede van Atrecht aangedaan. De belangen der Bourgondische gewesten staan, overigens, daarbij niet op het spel. Hij droomt van gansch iets anders, dan van het heroveren van Artesië en van Margareta's huwelijksgoed. Hij wordt alleen gedreven door de heerschzucht en door de hoop, der westerwereld zijn gezag op te dringen. Hij spiegelt zich, niet aan Philips den Goede, maar aan Karel den Stoute. En de oorlog, waarin hij zijne onderdanen gaat wikkelen, is de eerste van die lange reeks veldtochten, waaronder zij, huns ondanks, naar het believen hunner vreemde vorsten, zullen moeten lijden (1).

Met de medewerking van den hertog van Bretagne, wil Maximiliaan nu Frankrijk tusschen twee legers verpletteren. Hij weet, dat vele grootvazallen een hevigen wrok koesteren tegen de Beaujeu's, en, in navolging van Karel den Stoute vóór den oorlog van het « Algemeen Welzijn », tracht hij, door manifesten tegen de regeering, aanhangers in het koninkrijk zelf te winnen. Op 13 December 1486, sluit hij een vriendschapsverdrag met den hertog van Orléans en met Jan van Albret, naamkoning van Navarre. Ondertusschen komen benden landsknechten en eskadrons ruiterij uit Duitschland naar de grenzen van Vlaanderen en Henegouw afgezakt. Het ontzagwekkend uiterlijk en

(1) Omtrent Maximiliaan's politiek, die volgens Ulmann alleen door de Habsburgsche belangen ingegeven wordt, zie nu Max Jansen: *Kaiser Maximilian I* (München, 1905) en vooral K. Kaser: *Deutsche Geschichte im Ausgange des Mittelalters*, deel II, blz. 1 en volg. (Stuttgart, 1906), volgens welke zij, gedeeltelijk toch, ingegeven wordt door de belangen van het Duitsche Rijk.

de nog weinig gekende toerusting dier soldeniers, welke de Nederlanden naderhand maar al te dikwijls zullen wederzien, doen zegrijke tochten voorspellen. Toen, in den zomer 1486, het leger zich op marsch begeeft en, onder de aanvoering van den Roomschen koning, op Sint-Quintens aanrukt, leeft eenieder in de verwachting weldra de inneming van Parijs te beleven.

Doch na eenige oefeningen in Artesië en in Picardië, keerden die schoone troepen naar hunne kwartieren terug, en de verwoestingen, die zij gedurende de wintermaanden aanrichtten, maakten hen weldra zoo hatelijk als de vijand zelf. De volgende veldtocht was noodlottig. Esquerdes, die maarschalk van Frankrijk geworden is, neemt Sint-Omaars (28 Mei 1487) en Theruanen (26 Juli); en behaalt in Augustus eene groote zegepraal vóór Béthune. Die mislukking, na zulke snoevende voorspellingen, maakt Maximiliaan belachelijk en hatelijk bij eenieder die beter verwacht had. Is het om zulk eene erbarmlijke uitkomst, dat de belastingen zwaarder drukken dan onder Karel den Stoute, dat de gewesten door de Duitsche soldeniers gekneveld worden? Vooral de Vlamingen, die den vrede van Atrecht als hun werk beschouwen, vergeven den vorst niet, dat hij dien vrede schond. Brugge beschuldigt hem, dat hij zijn handel aan dien van Antwerpen heeft prijsgegeven. Gent kan nog de verbeurdverklaring zijner privileges niet verkroppen. Jan van Coppenhole (1), secretaris der schepenbank, die twee jaar te voren verbannen werd, en zijn vriend, de heer van Rassegem, die uit het gevang te Vilvoorden ontsnapte, zijn er, in den winter 1487, weer heer en meester. De oude vrijheden worden hersteld, de ambachten hernemen hun overwicht, de « Witte Kaproenen » worden heringericht. En ten slotte steunen de Gentenaars zich op het groot privilege, dat de Staten toelaat zonder oproeping des vorsten bijeen te komen, om Brabant en Henegouw tot eene algemeene vergadering in hunne stad te noodigen.

Wel is waar werd die oproep door niemand beantwoord: men vreesde ongetwijfeld het particularisme, waarvan Vlaanderen vroeger zooveel blijken gegeven had. De economische tweestijd

(1) Omtrent dit personage, zie V. Fris: *Jan van Coppenhole. Bulletin der Mij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 1906, blz. 93 en volg.

tusschen Brugge en Antwerpen en de onvereenigbaarheid hunner belangen en strekkingen beletten overigens de belangrijkste der Brabantsche steden, gemeene zaak te maken met de bondgenooten harer mededingster, zoodat Brabant bij de aanhangers des vorsten bleef.

Doch vinden de Gentenaars geen steun in de Nederlanden, zoo komt Frankrijk hun nogmaals ter hulp en bedient het zich hunner tegen zijn Oostenrijkschen vijand, evenals Lodewijk XI zich vroeger van de Luikenaars tegen Philips den Goede en tegen Karel den Stoute bediende. Karel VIII neemt hen officieel onder zijne bescherming : zelfs stelt hij hen in de plaats van hun vorst, voor de aanstelling der grafelijke ambtenaars en het muntrecht (17 Januari 1488) (1). Aldus wordt Gent een zelfstandig gemeenebest onder het opperleenheerschap des konings. Weldra tracht het zijne heerschappij over de steden van zijn «kwartier» te herstellen. Op 9 Januari 1488 richt het een krijgstocht tegen Kortrijk en bemachtigt het.

Maximiliaan ziet dus de herstelling van het Fransch-Gentsch verbond, dat hij sedert 1485 voorgoed vernietigd waande. Maar hij hoopt wél, dat de Staten zich voor hem zullen verklaren. Hij roept ze tegen einde Januari te Brugge bijeen en komt zelf, aan het hoofd van een kleinen troep landsknechten, eenige dagen vóór de vergadering, in de stad aan.

Hij vindt ze volop in gisting. De ambachtslieden, wreed getroffen door het verval van den handel, door het afnemen der bevolking, door het verhoogen der belastingen, zijn in de hoogste mate verbitterd. Zij zijn innig overtuigd, dat hunne magistraten met de regeering heulen tegen hen, en dat zij de schuld van Brugge's ondergang zijn. Den kanselier Carondelet, den schatmeester Pieter Lanchals, den Roomschen koning zelve stellen zij aansprakelijk voor den bestendigen achteruitgang van hun handel, waarvan zij de diepe oorzaken niet kunnen gissen en die hun des te verdachter voorkomt, daar hij zoo geweldig afsteekt tegen den toenemenden voorspoed van Antwerpen.

De broeiende beweging heeft overigens niets gemeens met

(1) Gachard : *Notice des Archives de la ville de Gand*, blz. 42, 58. *Mémoires de l'Académie royale de Belgique*, deel XXVII [1852].

die maatschappelijke beroerten, welke de opgestane wevers zoo dikwijls in de XIVe eeuw verwekten. Delakennijverheid slabbakt, en de kleine ambachten, die van den plaatselijken handel leven, metselaars, timmerlieden, pottenbakkers, schrijnwerkers enz., stellen zich, in de politieke en economische crisis, waarin het gemeentewezen der middeleeuwen zijn graf vindt, als zijne verdedigers aan en wagen, om zijn onmogelijken terugkeer te bewerken, het stoutste stuk, dat de geschiedenis van dat tijdstip vermeldt (1).

Te midden eener verbitterde, achterdochtige bevolking, die zich door vijanden omringd waande, worden de gebeurtenissen, waartoe de komst van Maximiliaan te Brugge aanleiding gaf, zonder moeite verklaard. Op 30 Januari had eene oefening der landsknechten de burgerij verontrust en een begin van oproer verwekt. Maximiliaan, die voor zijne veiligheid vreesde, had aan de in het omliggende gelegerde Duitsche soldaten doen bevelen, zich onder de wallen te vereenigen en, in den avond van den 31ⁿ, gaat hij met eenige ruiters naar de Gentpoort, om zijne troepen binnen te laten. Hij vindt de poort bewaakt door gewapende ambachtslieden, die weigeren het valhek op te lichten. Zelfde wacht en zelfde weigering aan de andere poorten! Ondertusschen heeft het paardengedraaf door de ingeslimerde stad het alarm doen geven. Men springt uit het bed, de ambachtslieden ijlen gewapend naar hunne « huizen ». 's Anderen daags verzamelen zij zich op de Markt, die zij in der haast verschansen en met gemeentegeschut versterken. Bevel wordt gegeven, niemand buiten de stad te laten; men slaat het ijs der grachten stuk om den vluchtelingen allen aftocht af te snijden. De Roomsche koning is in de macht van de Bruggelingen! Reeds op 2 Februari verlaat hij zijn paleis om zich onder de

(1) Voor het verhaal der gevangenneming van Maximiliaan te Brugge, volg ik vooral de merkwaardige brieven, uitgegeven door I. L. A. Diegerick: *Correspondance des magistrats d'Ypres pendant les troubles de Flandre sous Maximilien*. Daarbij dienen gevoegd: *Histoire des guerres de Flandre*, door Jean Surquet (*Corpus Chron. Flandr.*, deel IV, blz. 507), het verhaal door een tijdgenoot, in *Die Excellente Cronike van Vlaendere*, blz. 229 en volg., het *Boek van al't gene datter geschiedt is binnen Brugghe*, uitgegeven door C. Carton (Gent, 1859), en het relaas van De Doppere, opgenomen in de *Chronique* van Nicolas Despars, uitg. De Jonghe, deel IV, blz. 303 en volg. (Brugge, 1842). Voor deze laatste, zie V. Fris: *La Chronique de Nicolas Despars*. *Bull. de la Comm. royale d'Histoire*, 5^e reeks, deel XI [1901], blz. 545 en volg.

oogen des volks gevangen te geven in Kranenburg, een kruidenierswinkel rechtover de Hallen.

Nooit wellicht teekende de tegenstelling tusschen de stedelijke politiek en de vorstelijke politiek zich op treffender wijze, dan bij dat tooneel, waar de erfgenaam van een Keizerrijk en de vijand van den koning van Frankrijk machteloos aan den wil der Brugsche ambachtslieden overgeleverd is. En Maximiliaan, die in Kranenburg opgesloten zit, doet onwillekeurig denken aan de pausen der middeleeuwen, die door Rome's opstanden uit het kasteel Sant' Angelo niet kunnen.

Verscheidene dagen lang, zag hij van uit zijn venster de foltering en de onthalzingen, die op een « verhoog » te midden van de markt uitgevoerd werden, om het volk dat ijselijk schouwspel te gunnen. Want, evenals te Luik in 1467, en te Gent in 1477, voerden de ambachten dadelijk een schrikbewind in : de bloeddorst verhitte de gemoederen, zoodat en gewezen gemeentemagistraten en ambtenaars des vorsten ondereen het moesten bezuren. Eens te meer bleek, dat de stedelijke politiek in geweld en in willekeurige veroordeelingen niet moest onderdoen voor de monarchale politiek.

Overigens wisten de Brugsche ambachtslieden geen nut te trekken uit de omstandigheden, die den Roomschen koning in hunne macht brachten. Enkel bedacht op wraak en besloten binnen den engen kring hunner plaatselijke belangen, lieten zij de Gentenaars meester van den toestand worden, en dien leiden met hunne wonderlijke wilskracht. Wel is waar, weigerden zij de poorten voor hen te openen en hun Maximiliaan te leveren. Doch zij konden hen niet beletten, hun gedragsregel aan Vlaanderen op te leggen. Het verbond met Frankrijk gaf den Gentenaars overigens een onweerstaanbaar gezag. Reeds einde Mei hebben zij eene Fransche bezetting binnen hunne muren gekregen en het « recht kruis » des koninkrijks op hunne banieren genaaid. Zooals vroeger met Lodewijk XI, verstaan zij zich nu met Karel VIII, die, op 7 Maart, al degenen, die zich met de Vlamingen tegen den Roomschen koning zullen vereenigen tot het behoud van den vrede van 1482, onder zijne bescherming neemt. Eenige dagen later doen zij, met klokkengelui en

kanongebulder, te Brugge dien vrede afkondigen, die hun werk is en die hun tegen hun vorst den steun van den vreemde waarborgt.

Terzelfder tijd halen zij de banden met Frankrijk nauwer aan en leiden zij de onderhandelingen, welke de te Mechelen vergaderde Generale Staten met de « Drie Leden » aangeknoopt hebben. Trots de verwoestingen die de Duitsche bezettingen van Axel, Hulst en Dendermonde in het omliggende dier steden aanrichten, trots de bedreiging met banvloek van wege den aartsbisschop te Keulen, trots de nadering der troepen des keizers, die zijn zoon ter hulp snelt, trots den blijkbaren wensch van Brugge en van Ieperen om den vrede te sluiten, zwichten zij niet; ten slotte aanvaardden Brabant, Henegouw, Zeeland en het Naamsche het verdrag van 12 Mei 1488, dat naar den zin der Gentenaars opgesteld is (1). Het is de herstelling van het groot privilege van 1477, doch in verband gebracht met de in 1482 door de Staten getroffen maatregelen. Evenals het eerste, cijfert het de monarchale regeering weg om opnieuw de onafhankelijkheid der provinciën te verkondigen, en evenals de andere, regelt het 's lands stelsel gedurende de minderjarigheid van den « natuurlijken vorst ». Ja, het gaat verder dan het groot privilege op den weg van het gewestelijk particularisme; want terwijl het groot privilege, in grondbeginsel toch, de Staten erkent als eene soort parlement, dat zijn gezag over al de provinciën uitstrekt, hebben zij voortaan nog slechts te beraadslagen over de aanslagen op de vrijheden en privileges van elke harer. Hunne bevoegdheid is nog slechts die van een beroepshof in zake gewestelijke privileges; hunne taak nog slechts de zelfstandigheid van elke provincie te beschermen en aan het plaatselijk particularisme den waarborg der algemeenheid te geven. Wat « hertog Philips » betreft, die zal uitsluitend leven van de opbrengst zijner domeinen en om de beurt in zijne verschillende landen verblijven. Gedurende zijne minderjarigheid zal de regeering, in Vlaanderen door de heeren van

(1) Omtrent dit verdrag, zie H. Pirenne : *Le rôle constitutionnel des États-généraux des Pays-Bas en 1477 et en 1488. Mélanges Paul Fredericq*, bladz. 267.
— De tekst is te vinden in Molinet : *Chroniques*, deel III, bladz. 342.

den bloede, in de andere gewesten door Maximiliaan uitgeoefend worden. Al de provinciën verbinden zich, gezamenlijk verzet te bieden aan degenen, die deze schikkingen zouden verkrachten, slechts met eenparige toestemming oorlog of vrede te maken, geene vreemde troepen op hun wederzijdsch grondgebied te dulden. En, om deze zoo volledige zegepraal der Gentische politiek nog meer kracht bij te zetten, drukt Karel VIII zijn zegel op het verdrag en belooft hij dezès overtreders te zullen straffen.

Dat verdrag was de losprijs van Maximiliaan. Verscheidene steden van Zeeland en Henegouw hadden het slechts met tegenzin aangenomen; Antwerpen had zelfs geene afgevaardigden naar de vergadering willen zenden. Men aanvaardde het als het eenige middel om een burgeroorlog te vermijden. Wat den Roomschen koning betreft, die gedurende zijne hechtenis « zeer bleek en mager (1) » geworden was, hij scheen al zijne kloekmoedigheid verloren te hebben, want hij aanvaardde alles wat men vroeg, om maar op vrije voeten te komen. Op 16 Mei verbond hij zich onder eede en « op zijn woord van koning », geknield vóór een altaar dat men op de Markt opgericht had, den Vlamingen algeheele amnestie te verleen, binnen de vier dagen al de versterkte plaatsen van het graafschap te doen ontruimen door de Duitsche troepen, in Vlaanderen den titel van « momboor » niet meer te voeren en, ten slotte, het verdrag te eerbiedigen, dat de koning van Frankrijk tot scheidsrechter in de Nederlanden aangesteld had. Eindelijk wees hij den heer van Ravestein aan als borg voor zijne beloften, met de opdracht de Vlamingen tegen hem bij te staan, « mocht hij schuld hebben aan de niet-naleving van eenig punt (2) ».

Mogelijk was hij rechtzinnig op het oogenblik, dat hij zoo plechtstatig voor Vlaanderen de vlag streek, doch hij bleef het niet lang. Acht dagen later, den 24ⁿ Mei, ontmoette hij te Leuven zijn vader, den ouden keizer, gevolgd van een met groote moeite in Duitschland geronseld leger van 20,000 man. Hij miste de zielskracht om, zelfs ten prijze van eene eedbreuk, te wederstaan

(1) Gachard : *Lettre de Maximilien*, loc. cit., blz. 340.

(2) Molinet : *Chroniques*, deel III, blz. 318 en volg.

aan den wraaklust, dien hij nu kon botvieren. Hij hield zich niet als verbonden door een afgedwongen eed. Hij zocht uitvluchten om zijne woordbreuk te verbloemen, en verklaarde, dat hij de wapens opnam, niet in eigen naam, doch op bevel van den keizer, dien hij als Roomsche koning gehoorzaamheid verschuldigd was (1). Drie dagen waren nauwelijks verstreken sedert dat de vrede in Henegouw en in Brabant plechtig uitgeroepen was, toen hij gebood daarmede geene rekening te houden, en hij kwam, met zijn vader, Gent belegeren.

Men moet voortgaan tot in 1577, om in de Nederlanden eene onbandigheid te vinden als die, welke toen losbrak. Vlaanderen, langs het Noorden overweldigd door de Duitsche landsknechten, en langs het Zuiden door de Franschen van maarschalk Esquerdes, die de Gentenaars ter hulp komt, is in een verward slagveld herschapen. De op 12 Mei door de provinciën gesloten verstandhouding blijft doode letter. Terwijl in Brabant, de steden Brussel en Leuven, wier ambachten trouw blijven aan de antimonarchale, gemeentelijke politiek der middeleeuwen, geestdriftig op de hand der Gentenaars zijn, schaart Antwerpen, de stede van het opkomend kapitalisme en van de handelsvrijheid, zich zonder aarzelen aan de zijde van Maximiliaan. Het wordt hierin gevolgd door de Henegouwers, wier ontluikende nijverheid in Antwerpen een vertierweg vindt en bij welke het lokaal patriotisme minder machtig is dan in Brabant en Vlaanderen, omdat zij minder vrijheden bezitten. Kortom, de steden regelen hare houding tegenover den Roomschen koning naar hare economische belangen, en, harerzijds beschouwd, verschijnt de nakende strijd zeer duidelijk als eene uiting van den tweestrijd die, op handels- en nijverheidsgebied, tusschen de aanhangers van vrijheid en die van privileges geleverd wordt. Doch hij is nog meer: door het toedoen van Ravestein (2), wordt hij als het ware een nationale oorlog en als de voorbode van de groote omwenteling, die tachtig jaar later tegen Spanje zal losbreken.

(1) Omtrent zijne toenmalige houding, zie Ulmann: *Kaiser Maximilian I*, deel I, blz. 34.

(2) Omtrent dit merkwaardig personage, dat zeker eene grondige studie verdient, zie De Chestret: *Histoire de la maison de la Marck*, blz. 49 (Luik, 1898).

Overeenkomstig de te Brugge genomen verbintenissen, had Philips van Kleef zich reeds op 9 Juni, tegen Maximiliaan, als verdediger der Vlamingen aangesteld. Reeds lang koestert hij een heimelijken wrok tegen dien vreemdeling en nu is hij vast besloten tegen hem een beslissenden strijd aan te gaan. Hij verklaart zich de kampioen van het Bourgondisch, tegen het Habsburgsche huis. Hij beschuldigt den Roomschen koning, de Nederlanden met behulp zijns vaders bij Oostenrijk te willen vereenigen en betwist hem het recht, daarvan den titel en het wapen te voeren. Evenals vroeger Philips de Goede tegenover Sigmund, ontkent hij tegenover Frederik III het opperleenenheerschap des keizers over de provinciën en bevestigt hij, dat zij slechts leenen zijn « van God en van de zon ». Tegenover den meinedigen Oostenrijkschen momboor, stelt hij hertog Philips, den « natuurlijken vorst » en wettigen erfgenaam der Bourgondische landen (1). Onder zijne banier scharen zich al de ontevredenen, al de vijanden van het monarchaal stelsel. Hij tracht, tot het behoud van het Bourgondisch huis, die particularistische strekkingen aan te wenden, die het zoo dicht bij den val brachten. En, als logisch gevolg daarvan, bezweert hij Frankrijk, dat de Nederlanden zoo lang bedreigde, deze tegen den Roomschen koning te verdedigen. Door een verbond te sluiten met Karel VIII en Esquerdes tegen Maximiliaan, handelt hij evenals de prins van Oranje later handelen zal, door den hertog van Anjou tegen Philips II op te hitsen. Hij is tegen Oostenrijk, evenals Willem van Nassau, in de XVIe eeuw, tegen Spanje zal zijn, en, als men de zaak nader onderzoekt, vindt men veel gelijkenis in beider politiek : beide zijn ingegeven door dezelfde onafhankelijkheidszucht.

Ondersteund door de Vlaamsche steden, en weldra ook (in September) door Brussel en Leuven, die hem hunne poorten openen, door de Hoekschen, die weder de wapens opnemen, door de Luikenaars met Willem van de Mark en, ten slotte, door Esquerdes' ruitery en de door Karel VIII gezonden Fransche huurlingen, kon Philips van Kleef het keizerlijk leger weerstand

(1) Zie in Gachard : *Lettres de Maximilien*, loc. cit., blz. 378, het schotschrift « *Philalités* », dat hij toen in het land liet verspreiden.

bieden. Frederik noch Maximiliaan bezaten overigens de mid-delen om hunne krijgsbenden lang onder de wapens te houden.

De Duitsche troepen zijn ontmoedigd na eene vergeefsche veertigdaagsche insluiting van Gent, dat zijn gewoon verdedigingsmiddel aanwendt en zijne rivieren doet overstroomen, waardoor de streek rondom de wallen onder water staat. De Rijksvorsten hebben dien oorlog slechts met tegenzin ondernomen en, sedert aanvang Augustus, roepen de meeste dezer hunne contingenten terug (1). Frederik zelf trekt in de maand October uit. De krijgsverrichtingen bestaan nog slechts in achtereenvolgende schermutselingen, die, trots de verwoedheid der strijders, op niets uitloopen, doch het platteland gruwelijk verwoesten en verarmen.

Maximiliaan, die andere politieke belangen heeft en dus al zijn tijd niet kan verspillen aan een strijd, waaraan geen einde schijnt te zullen komen, verlaat de Nederlanden in de maand Februari 1489. Hij laat, als stadhouder, hertog Albrecht van Saksen, een ervaren krijgsman die, met behulp van Antwerpen en Henegouw, langzamerhand het verloren terrein herwint.

Hetzou recht wonderlijk schijnen, dat Karel VIII geen krachtadiger steun verleend heeft aan Philips van Kleef, zoo men niet wist, dat hij het toen zeer druk had met den oorlog tegen Bretagne. De dood van hertog Frans II, op 9 September 1488, had aanleiding gegeven tot een bondgenootschap tegen Frankrijk, tusschen Maximiliaan, den koning van Engeland, Hendrik VII en Ferdinand den Katholieke. De burgeroorlog in de Nederlanden was voortaan ondergeschikt aan de wisselvalligheden van een Europeeschen oorlog en eens te meer zou de wereld-geschiedenis den loop van België's geschiedenis wijzigen.

Bij een te Frankfurt op 22 Juli 1489 tusschen Maximiliaan en Karel VIII geteekend bestand, werd aan den koning van Frankrijk, als opperleenbeer van Vlaanderen, de taak opgedragen dit gewest te bevredigen. En, inderdaad, bij het verdrag van Montil-lez-Tours (30 October 1489) (2), had hij van de Vlamingen

(1) Ulmann : *Kaiser Maximilian I*, deel I, blz. 37.

(2) Vgor den dag waarop dit verdrag geteekend is, zie Ulmann : *Kaiser Maximilian I*, deel I, blz. 72.

verkregen, dat zij den Roomschen koning als momboor erkennen en hem eene boete van 300,000 gouden kronen betalen zouden. Dat gaf aanleiding tot de onderwerping van de Brabantsche steden, die den oorlog beu waren en voor Albrecht van Saksen hare poorten openden. Doch Gent en Brugge aanvaardden al morrend den vrede, terwijl Philips van Kleef bepaald weigerde het verdrag van Montil te erkennen.

Hij is afgetrokken naar Sluis, waar eene menigte misnoegden bij hem komen, en de stad trotseert al de pogingen van Albrecht van Saksen, evenals Vlissingen, in de macht van de Geuzen, later al de pogingen van Alva trotseeren zal. Toch is dit een ijdele wederstand. De groote oppositie, die Philips van Kleef gehoopt had te zullen leiden, is mislukt. Wel is waar nemen Gent en Brugge, onder den aandrang hunner ambachten, weder de wapens op. Doch dit is slechts eene uitbarsting van stedelijk particularisme, dat, aan zich zelve overgeleverd en beroofd van Frankrijk's hulp, niet bij machte is een gemeenschappelijk pogen te bewerken. Brugge, dat door Albrecht van Saksen omsingeld is, krijgt geenerlei hulp van Gent en onderwerpt zich, bij het verdrag op 29 November 1490 te Damme getee-kend. Dat verdrag besluit zijne talrijke reeks opstanden, en de schrijver van *Die Excellente Cronike* vertolkt ongetwijfeld het gevoelen zijner medeburgers, als hij de Bruggelingen vermaant, nimmermeer tegen het vorstelijk gezag op te staan (1).

Ten gevolge van het huwelijk, bij volmacht, van Maximiliaan met Anna van Bretagne (December 1490), was de oorlog tus-schen Frankrijk en den aartshertog herbegonnen. Dat gaf eenige verpoozing aan Gent en aan Philips van Kleef. Karel VIII stelt dezen laatste aan als zijn stadhouder in Vlaanderen en belooft opnieuw zijne bescherming aan de Gentenaars. Doch daar hij in Bretagne oorlooft, blijft het bij eene onbeduidende hulp. Overigens is de strijd niet langer mogelijk. Gent heeft alles ge-daan wat het kon. Evenals in 1485, vraagt het invloedrijkste zijner ambachten, dat der schippers, den vrede. Om den weder-stand nog voort te zetten, laat Coppenhole hun deken onthal-

(1) *Die Excellente Cronike van Vlaendere*, blad 270 r°.

zen en stelt hij tot toonbeeld der schippers de kleine ambachten, wier uiterste nijverheids-particularisme het uiterste stedelijk particularisme voedt. Een schoenmaker wordt kapitein-bevelhebber van de stad. Doch de schippers komen in opstand en Coppenhole beklimt op zijne beurt het schavot (16 Juni 1492). Daarmede komt een einde aan 't verzet. De vrede wordt gesloten te Cadzand op 29 Juli 1492. De Gentenaars erkennen eindelijk Maximiliaan als momboor en moeten er zich in getroosten, nog slechts eene eenvoudige stede en niet een Staat in den Staat te zijn. Evenals na den slag van Gaver moeten zij afzien van hun gemeenteleger, de Witte Kaproenen, van de rechtsmacht waarop zij buiten hunne schepenijs aanspraak maken, van het recht « hagepoorters » te maken, buiten de kasselrij Gent. Het beroep bij den Raad van Vlaanderen van de door hunne schepenen gevelde vonnissen wordt hersteld. Terzelfder tijd verliezen de ambachten het recht, zelven hunne dekens te benoemen en, evenals de stad zich aan het hooger gezag van den Staat onderwerpt, onderwerpen zij zich, binnen de gemeente, aan het hooger gezag van de schepenbank (1).

De onderwerping van de ontembaarste der Belgische steden besluit, in de Nederlanden, het tijdvak der gemeenteberoerten. De strijd, die sedert meer dan eene eeuw gevoerd werd tusschen den Staat en de gemeenten, tusschen het middel-euwsch grondbeginsel der particularistische zelfstandigheid en het nieuwere grondbeginsel der monarchale samentrekking, eindigt met de zegepraal van dit laatste. Die zegepraal was overigens onvermijdelijk. De vorderingen van den internationalen handel en de nieuwe vormen, die de ontwikkeling van het kapitalisme hem oplegde, konden niet samengaan met de vrijheden, privilegies en monopolies, die de burgerijen wilden behouden. En, zooals de maatschappelijke vervorming, die in den loop der XVe eeuw geschiedde, zich tegen haar keert, keert zij zich dientengevolge ten voordeele van den vorst. Zooals wij zagen, heeft Antwerpen, dat zich de nieuwe omstandigheden zoo wonderlijk kon aanpassen, evenveel volharding aan den dag

(1) Zie den tekst van dien vrede in Gachard : *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*, blz. LXXI (Brussel, 1846).

gelegd om Maximiliaan te helpen, als Gent om hem te bevechten (1). En anderzijds was de strijd niet meer mogelijk tusschen de gemeentetroepen en de huurtroepen. Alleen met den steun van Frankrijk en met de soldaten van Esquerdes kon de strijd, die zoo noodlottig eindigde, langer gerekt worden. Voortaan zal het verzet tegen het vorstelijk gezag niet meer een verzet *tegen* den Staat, doch een verzet *in* den Staat wezen. De steden, die rijker en bedrijviger zijn dan het platteland, zullen dat verzet wel leiden, doch niet meer beheerschen. Beroofd van de privileges, die haar ongevoelig voor het « algemeen welzijn » maakten, zullen zij de openbare meening kunnen voorlichten en vertegenwoordigen en de voornaamste rol spelen in de Staten-Generaal die, op een grootscher schouwtooneel, in de XVIe eeuw den strijd zullen hernemen, in denwelken zij, de vorige eeuw, verslagen werden.

Na de onderwerping van Gent, bleef Philips van Kleef niets over, dan de wapens neer te leggen; dat deed hij op 12 October 1492, Vlaanderen aan zijn vijand overlatend. Hij zelf trok naar Frankrijk, vanwaar hij slechts onder de regeering van Karel V zou terugkomen. Eenige weken te voren, op 25 Juli, was de bisschop van Luik, Jan van Hoorn, Maximiliaan's bondgenoot tegen de van de Mark's, in zijne hoofdstad teruggekeerd. De bevrediging der Nederlanden was volledig.

Wel is waar, duurde de oorlog tegen Frankrijk altoos voort. Sedert het huwelijk van Karel VIII met Anna van Bretagne, de bruid van den Roomschen koning, eischte deze niet alleen het bij het verdrag van Atrecht aan zijne dochter Margareta vermaakte huwelijksgoed (Artesië en het vrijgraafschap Hoog-Bourgondië) terug, doch ook heel het erf van Karel den Stoute (het hertogdom Bourgondië en de steden Auxerre en Mâcon). Overigens werd er meer onderhandeld dan gevochten. Toch behaalde Maximiliaan een paar overwinningen, rond het einde van 1492. De burgers van Atrecht, die met tegenzin het Fransche juk droegen, riepen op 5 November zijne troepen in de stad; in December bezette hij het vrijgraafschap Hoog-

(1) Molinet : *Chroniques*, deel III, blz. 93, zegt dat « Antwerpen hem altijd in zijn tegenspoed getroost had ».

Bourgondië. Dit volstond om Karel VIII — die in Italië wilde oorlogen — te bewegen, den vrede van Senlis te teekenen (23 Mei 1493). Hij gaf zijn vijand Artesië, Charolais en het vrijgraafschap terug, doch met behoud van het opperleenheerschap over de beide eerste gewesten. Auxerre, Mâcon en Barsur-Seine bleven voorloopig aan Frankrijk, in afwachting dat door nadere onderhandelingen over hun lot beschikt werd. Ten slotte werd de jonge Margareta van Oostenrijk, op 12 Juni daaraanvolgende, overgegeven aan de gezanten haars vaders, die haar naar Mechelen moesten brengen.

HOOFDSTUK III

PHILIPS DE SCHOONE

I

Keizer Frederik stierf drie maanden na den vrede van Senlis (19 Augustus 1493). Maximiliaan, die daardoor met de regeering van het Duitsche Rijk gelast was, moest weldra afzien van het regentschap in de Nederlanden. Wilde hij overigens geen vat geven aan de verdenking, dat hij de Bourgondische provinciën met Oostenrijk wilde vereenigen, zoo mocht hij Philips, die in zijn zestiende jaar ging, niet langer onder voogdij houden. Hij moest dus wel zijn momboorschap afleggen; en met de blijde inkomst van Philips den Schoone, te Leuven, als hertog van Brabant, op 9 September 1494, begon, onder de gelukkigste vooruitzichten, eene nieuwe regeering.

Had de vrede van Senlis niet al de punten opgelost, die tusschen Frankrijk en het Bourgondisch huis hangend waren, zoo was, door Karel VIII's krijgstoct in Italië, de rust in België toch voor lang gewaarborgd. Voor de eerste maal sedert Jan zonder Vrees, was het land in vollen vrede bij de troonsbestijging des vorsten. Niet de minste onrust in de gewesten, niets te vreezen van wege Luik. Alleen de onlangs door Karel van Egmond gemaakte aanspraken op Gelderland boden een overigens nog verwijderd gevaar, dat door een verdrag voorloopig geweerd was.

Doch het treffendst kenmerk van Philips' troonsbestijging was de geestdrift in alle gewesten. Allen begroetten met blijde verwachting den zoo lang gewenschten « natuurlijken vorst ». Al de wrevel, al de misnoegdheid, al het wantrouwen, dat Maximiliaan had doen ontstaan, verdwenen voor hem. Na de vrees-

lijke schudding die het land beleefd had, onthaalde het de nieuwe regeering met de vurige hoop, dat nu een tijdvak van verzoening zou aanbreken. Philips de Schoone was de eerste volklievende vorst der Nederlanden, en zijne populariteit bevestigde den Bourgondischen Staat, die, te midden van de burgeroorlogen, zijn val nabij geweest was. Met hem wordt het Bourgondisch huis inheemsch; het wordt, voor al de gewesten die het regeert, het symbool en de waarborg hunner onafhankelijkheid. En, tegelijk met dat huis, verschijnt en verwint het monarchaal stelsel, dat van hetzelfde onafscheidbaar is.

Het evenwicht, dat Maximiliaan niet had kunnen brengen tusschen het hoofdbestuur en de zelfstandige gewesten of steden, omdat dit hoofdbestuur alsdan verscheen als de tolk en de uiting eener vreemde politiek, komt van zelf tot stand, door het gezag van den natuurlijken vorst.

Die bevestiging van den Staat is reeds bij het begin der nieuwe regeering merkbaar. Philips de Schoone bekrachtigt geenszins de in 1477 zijner moeder afgedwongen privileges. De blijde inkomst, die hij in Brabant bezweert, is eene navolging van die van Karel den Stoute en van Philips den Goede, en houdt uitdrukkelijke intrekking van de blijde inkomst van Maria van Bourgondië en van dezer bekrachtiging door Maximiliaan bij zijn huwelijk en bij den aanvang van zijn regentschap (1). In Vlaanderen wordt het Vrije, wezenlijk tegenwicht van de uitsluitende heerschappij der drie hoofdsteden, weder het « vierdelid » van het gewest. In al de steden wordt de magistraat vernieuwd door de « commissarissen des vorsten » en aldus aan den invloed der ambachten onttrokken. De hertogelijke raad wordt ingericht als hoofddorgaan der regeering, en men ontwaart daarin reeds de kiem van de latere drie « bestuurraden ». Bij verordening van 1495 wordt het verspild of tijdens de laatste oorlogen grootendeels verkocht domein hersteld. De ingrijpingen van de provinciale Staten in de bevoegdheid des hoofdbestuurs worden beteugeld. In 1496 schrijft Philips aan de leden van de Rekenkamer te Brussel, dat de Staten van Brabant hun

1) E. Poulet: *Histoire de la Joyeuse-Entrée de Brabant*, blz. 287 (Brussel 1863).

geene bevelen te geven hebben : « gij staat niet onder hen, doch onder ons ; zij hebben U niets te bevelen (1) ». Ten slotte wordt het Parlement van Mechelen, dat tijdens de reactie van 1477 afgeschafte was, in 1504 als Groote-Raad opnieuw ingericht.

Doch zeggen wij terstond, dat het nieuw stelsel geenszins een terugkeer tot het absolutisme van Karel den Stoute was. Maximiliaan volgde, in zijne ongelukkige pogingen tot het herstellen der monarchie, klaarblijkelijk dezès voetstappen, maar Philips handelt gansch anders. Het door zijne regeering gehuldigd politiek stelsel verschijnt als een vergelijk tusschen de rechten van den vorst, beschermer der algeheelheid van den Staat en tevens uiting des hoofdbestuurs, en de rechten, die aan de gewesten door hunne eigen regeling gewaarborgd zijn, iets als een middelweg tusschen het teugelloos particularisme van het groot privilege en de buitensporige samentrekkingspolitiek van Karel den Stoute. De vreemdelingen, gedweeë werktuigen des vorsten, verdwijnen schier teenemaal uit den hertogelijken raad. Onder de veertien leden waaruit hij in 1494 bestaat, treft men maar twee Duitschers en drie Bourgondiërs uit Bourgondië aan; al de anderen zijn « heeren van den bloede » of Nederlandsche edellieden. De belasting wordt geregeld bewijligd door de provinciale Staten of de Generale Staten; en dan nog tracht men ze zoo laag mogelijk te stellen en de hofhouding door de opbrengst van het domein te bekostigen. Ten slotte moeten de Staten samen met den vorst de buitenlandsche politiek besturen, en met hem beslissen over vrede of oorlog. Talrijke privileges, door Maximiliaan of Karel den Stoute verbeurd, worden opnieuw toegestaan. In de blijde inkomst, waarbij Philips de door zijne moeder gedane bewilligen te niet doet, verklaart hij zich echter bereid, diegene te herstellen « welke, als den lande wezenlijk voordeelig, in gemeen overleg door de drie Staten zullen teruggevraagd worden ».

Het is niet moeilijk den geest te onderscheiden, die in dat alles doordringt. Het is onbetwistbaar de geest, die sedert lang

(1) Gachard : *Inventaire des archives des Chambres des comptes*, deel I, blz. 127 (Brussel, 1837).

onder den adel overheerschte en die zich reeds onder de regering van Philips den Goede geuit had in een merkwaardig opstel, toegeschreven aan Hugo van Lannoy (1). Hoeft men zich daarover te verwonderen, als men ziet dat de regering van Philips den Schoone werkelijk eene adelregeering was?

Maximiliaan, die het zelf te druk had met zijne menigvuldige ontwerpen, reizen en oorlogen, had de opvoeding zijns zoons, die te Mechelen leefde, overgelaten aan Belgische heeren, die hun leerling kweekten naar hun eigen denkbeelden en alsof hij nooit over andere gewesten dan de Nederlanden regeeren moest. Zijne leermeesters hadden in hem slechts het hoofd van het Bourgondisch huis gezien, wetens en willens vergetend, dat hij ook erfgenaam van Oostenrijk was. Men had hem zorgvuldig aan den invloed van Albrecht van Saksen onttrokken (2), en hem zelfs geen Duitsch geleerd (3); met opzet was men heengestapt over alle belangen, die aan zijne Nederlandsche domeinen onverschillig waren. Bij zijne mondigverklaring, is hij vreemd aan zijn vader en aan het Habsburgsche huis: hij is nog slechts een hertog van Bourgondië of, wat eender is, de nationale vorst der Nederlanden. Op die wijze verklaart zich, hoe hij, al te jeugdig om aan zijne regering een persoonlijk karakter te geven, zich liet leiden door zijne raadgevers en hoe hij den bijnaam van « geloofd-den-raad » verdiende, dien zijne tijdgenooten hem gaven.

Hij was gewoonlijk omringd door ridders van het Gulden Vlies, de Croy's, de Bergen's, de Lalaing's. Onder zijn naam, bewerken zij de uitvoering van hun politiek programma: de inrichting eener monarchie, die getemperd wordt door de bestendige bemoeiing van een uit inlandsche heeren bestaanden raad en door de tusschenpoozende bemoeiing van de Generale Staten. De regering is niet meer louter dynastisch, en, als onvermijdelijk gevolg van hare afbreuk met het absolutisme, wijzigt zij teenemaal den tot hiertoe tegenover den vreemde

(1) Zie *Geschiedenis van België*, deel II, blz. 344.

(2) Ulmann: *Kaiser Maximilian I*, deel I, blz. 247.

(3) Ch. Moeller: *Eléonore d'Autriche et de Bourgogne, reine de France*, blz. 70 (Parijs, 1895).

gevolgden gedragsregel. Het belang der Nederlanden alleen beslist voortaan over hare houding tegenover de naburige mogendheden. Thans, na al de door de onlusten verwekte rampen, vergt dat belang eerst en vooral het behoud van den vrede, wat die ook kosten moge. De oorlog met Frankrijk, die reeds hatelijk was in 1482 en 1487, wordt het nog meer, nu dat Frankrijk de grens niet meer bedreigt en alle moeilijkheid dezerzijds uit den weg zoekt te ruimen, om vrijer zijn gang in Italië te kunnen gaan.

Al de pogingen, die Maximiliaan inspant om zijn zoon in de nieuwe bondgenootschappen te wikkelen, die hij tegen Frankrijk opwerpt, blijven dan ook vergeefs. Philips, door zijne Belgische raadsheeren beheerscht, werkt vastberaden de Oostenrijksche politiek tegen. Terwijl hij zich verzoent met den heer van Ravestein, wien hij een jaargeld toekent, ziet Albrecht van Saksen, de trouwe vertegenwoordiger van het Habsburgsche huis in de Nederlanden, zich blootgesteld aan blijkbaren onwil; hij beschuldigt Philips' ministers, den zoon van zijn vader af te trekken.

Die beschuldiging wordt maar al te zeer door feiten gestaafd. Terwijl Maximiliaan het Venetiaansch verbond tegen Frankrijk bewerkt, leeft Philips in de beste vriendschapsbetrekkingen met Karel VIII. Hij doet hem hulde voor Vlaanderen en Artesië, terwijl hij niet eens zijne Rijksleenen verheft.

Zijne houding tegenover Hendrik VII van Engeland is niet minder beteekenisvol. Sedert deze laatste met Frankrijk verzoend was, had Maximiliaan hem steeds vijandig bejegend. In 1487 had hij, tegen hem, de poging van lord Lovel en, eenige jaren later, het door den gewaanden York, den Waal Perkin Warbeck, verwekt oproer begunstigd. Hendrik VII had, op die uitdagingen, zijne onderdanen verboden met de Nederlanden te koopmanschappen, en den Engelschen lakenstapel van Antwerpen naar Kales verlegd. Dat was een harde slag voor de Bourgondische gewesten, en Philips zocht dadelijk hem af te weren, zonder rekening te houden met de wenschen zijns vaders. Na lange onderhandelingen werd op 24 Februari 1496 het handelsverdrag *Intercursus magnus* geteekend, dat de scheep-

vaart tusschen de beide oevers der Noordzee herstelde (1). Die beroemde akte is niet alleen het mildste handelsverdrag van dien tijd, zij getuigt ook, dat in de Nederlanden de buitenlandsche politiek der vorige regeering door eene nationale politiek vervangen is. Hare onmiddellijke en heilzame uitwerkselen deden het bewind in de algemeene achting stijgen en dezes nieuwe richting nog beter uitschijnen.

Terwijl Philips de Schoone zich met Hendrik VII verstond, waren de sedert lang tusschen Maximiliaan en de Spaansche vorsten, Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië, begonnen huwelijksonderhandelingen weder hervat. Bij een op 5 November 1495 te Mechelen geteekend verdrag, wordt het dubbel huwelijk van Philips met Joanna van Castilië en van dezer broeder, don Juan, met Philips' zuster, Margareta, besloten. Hoewel dit huwelijk dan niet toeliet te voorzien, dat Philips eens de Spaansche koninkrijken erven zou, moest het den jongen hertog toch medesleepen in het tusschen Maximiliaan en Ferdinand gesloten bondgenootschap tegen Frankrijk. Het verscheen als eene weerwraak des keizers op de raadsheeren zijns zoons, als eene zegepraal van de Habsburgsche, op de Bourgondische politiek. De Belgische ministers voelden het maar al te wel en legden de grootste minzaamheid jegens Frankrijk aan den dag, om den argwaan te verdrijven, welken dit land jegens hen mocht koesteren.

Hunne onrust en hunne misnoegdheid werden nog grooter, toen Philips in den aanvang van 1496 besloot, met Albrecht van Saksen te Innsbruck zijn vader te bezoeken. Die reisdeed blijken hoe onvereinigbaar de verschillende strekkingen waren, door dewelke hij bestookt werd, en gaf aanleiding tot heftige tooneelen tusschen Maximiliaan en Frans Busleyden, een van de voornaamste ministers des hertogs. Maximiliaan beproefde alles wat hij kon, om zijn zoon tot zijne politiek te krijgen. En zijn ontwerp, het jaar nadien, de orde van het Gulden Vlies onder Oostenrijk en Bourgondië te verdeelen, vermits « de beide

(1) G. Schanz: *Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters*, deel I, blz. 18 (Leipzig, 1881).

huizen er voortaan slechts één enkel zullen uitmaken (1) », zegt genoeg welken gedragsregel hij hem wilde voorschrijven. Men begrijpt lichtelijk, dat hij er zich niet in getroosten kon, zijn erfgenaam aan de Belgische heeren over te leveren, evenals hij vroeger zelf overgeleverd was aan de macht der Gentenaars, en hem als onafhankelijk vorst te laten handelen. De rol, die hij hem aanwees, werd niet ten onrechte vergeleken met de rol, welke Napoleon I aan zijne broeders in hunne koninkrijken Holland en Westfalen aanwees (2). Hij verstond, hem zijne houding voor te schrijven en hem als een eenvoudig stedehouder te behandelen.

Philips kwam in de Nederlanden terug, om te trouwen met Joanna van Castilië, die op 21 October 1496 te Antwerpen ontscheept was. Toen hij in zijne Bourgondische omgeving teruggekeerd was, was de indruk, dien hij van Innsbruck medegebracht had, gauw verdwenen. In Maart 1497 vervangt hij den ouden kanselier Carondelet, een beschermeling van Maximiliaan, door Thomas van Plaines, en stelt hij Frans Busleyden aan als eersten rekwestenmeester. Het volgend jaar, na den dood van Karel VIII, vertoont hij aan de Staten, dat zijn vader hem wil wikkelen in den oorlog, dien hij tegen Lodewijk XII tot herovering van Bourgondië onderneemt, en, op hun wenschen vrede te behouden, sluit hij het verdrag van Parijs (2 Augustus 1498), dat het verdrag van Senlis vernieuwt. Ja, hij handelt klaarblijkelijk als Lodewijk's bondgenoot. Hij zendt hem de brieven, die hij van Maximiliaan ontvangt, en zijne raadsheeren leggen jegens Oostenrijk zulke vijandige gevoelens aan den dag, dat Lodewijk XII lachend zegt, « dat zij zoo Fransch zijn als wijn van Orléans (3) ».

Vreemd mag het heeten, dat Philips, om den vrede met Frankrijk te behouden, daaraan zelfs de belangen van zijn huis offert. Niet alleen ziet hij, bij het verdrag van Parijs, van zijne er rechten op Bourgondië af, doch hij weigert zelfs, Gelderland aan Karel van Egmond te betwisten.

(1) GACHARD : *Lettres de Maximilien. Bullet. de la Comm. royale d'Histoire*, 2^e reeks, deel III [1852], blz. 279.

(2) ULMANN : *Kaiser Maximilian I*, deel I, blz. 433.

(3) ULMANN : *loc. cit.*, blz. 610.

Dit woelziek en krachtdadig personage was een zoon van dien hertog Adolf, die in 1477 gestorven was gedurende den rampzaligen tocht der Gentenaars tegen Doornijk. Hij was aan het Bourgondisch hof grootgebracht, had met Maximiliaan tegen de Franschen gevochten en was, in 1487, door hen gevangengenomen in den slag bij Béthune. Doch Karel VIII hield hem gevangen, tot dat hij zich van hem kon bedienen. Karel van Egmond, die in 1491 losgelaten werd en geld en troepen van den koning kreeg, moest zich slechts in Gelderland vertoonen om een algemeenen opstand tegen de Bourgondische overheersching te verwekken. Dus, juist als Philips van Kleef in Vlaanderen en de Mark's in het Land van Luik de wapens neerleggen, krijgt Frankrijk in den hertog van Gelderland een nieuwen bondgenoot, wiens vorstendom tegelijk aan Holland, het Sticht, Brabant, Limburg en Friesland paalt en die dus allerzijds de veiligheid der Nederlanden kan bedreigen.

De gehechtheid der Gelderschen aan den afstammeling van hun aloud vorstenhuis maakte hem nog gevaarlijker. In hunne oogen was hij de kampioen van 's lands onafhankelijkheid tegen den vreemde. Maximiliaan had het gevaar begrepen. Was hij gedwongen geweest, Karel van Egmond in den vrede van Senlis (23 Mei 1493) op te nemen, zoo had hij, het volgend jaar, toen hij van Duitschland kwam om de inhuldiging van zijn zoon bij te wonen, tegen hem een overigens mislukten aanval gericht. Op 18 Augustus 1494 was eene overeenkomst gesloten geworden, waarbij Karel's aanspraken op het hertogdom Gelderland aan het oordeel der Duitsche keurvorsten onderworpen werd.

Maximiliaan hoopte wel, dat zijn zoon aldra de rechten, die hij van Karel den Stoute hield, tegen die aanspraken stellen zou. Doch, twist met Gelderland was onmin met Frankrijk. Mocht Philips, om dynastische belangen, de aan de Nederlanden zoo noodige rust in gevaar brengen? De Staten verklaarden overigens, dat de Geldersche quaestie eene buitenlandsche quaestie was, waarvoor zij geene oorlogsbelasting oplegden. Terwijl de Roomsche koning Gelderland verbeurd verklaarde en het door Albrecht van Saksen deed aanvallen, hield Philips de Schoone

zich stipt onzijdig (1). In 1498 verleent hij den doortocht over den Nederlandschen bodem aan de troepen, die Lodewijk XII zendt aan Karel van Egmond, welke door Maximiliaan en de hertogen van Gulik en van Kleef aangevallen wordt. Hij doet alsof de oorlog van Gelderland hem zoo onverschillig was als aan de Staten, en zoo krijgt men te zien, dat een Bourgondische vorst eerst en vooral bekommerd is over het behoud van den vrede met Frankrijk, om de Nederlanden niet te schaden, en aan het hoofd van het Habsburgsche huis de zorg overlaat, in zijne plaats, zijne erfrechten te verdedigen. Met rust gelaten door Philips den Schoone, geholpen door Lodewijk XII, kon Karel van Egmond aan zijne verbonden vijanden het hoofd bieden. Ten slotte werd de koning van Frankrijk als scheidsrechter aangewezen. Bij het verdrag van Orléans (29 December 1499), werd de vrede tijdelijk hersteld.

II

Door het achtereenvolgend afsterven van haar broeder, don Juan (1497), van hare zuster Isabella (1498) en van den zoon dezer laatste, don Miguel (1500), werd Joanna, in het jaar zelf waarin Karel V ter wereld kwam, de erfgename der Spaansche koninkrijken. Haar huwelijk met Philips den Schoone gaf dezen dus onverwachts het vooruitzicht op eene felle gezagsvermeerdering in zuidelijk Europa. Het hoofd van het Bourgondisch huis, dat reeds erfgenaam der Oostenrijksche domein-goederen was, had nu ook het erf der katholieke koningen te verwachten. De gekste hersenschimmen van Karel den Stoute — de titel van Roomsche koning en een gezag, dat tot aan de Middellandsche zee strekken zou — waren op het punt, bewaard te worden.

Het werd Philips dan ook onmogelijk in zijne houding te volharden. Hij moest zich noodzakelijk vrijmaken van de

(1) Zie zijne merkwaardige vermaning aan de Staten op 20 December 1498, waarin hij, na hun vertoond te hebben, dat zijn vader hem in den oorlog zou willen medesleepen, zich aan hun oordeel onderwerpt. GACHARD: *Analectes historiques. Bull. de la Comm. royale d'Histoire*, 3e reeks, deel XII [1871], blz. 154.

voogdij zijner ministers en der Staten. Nu hij geen eenvoudig Belgisch vorst meer is, maar de toekomstige bezitter van de grootste der Europeesche mogendheden, moeten de belangen der Nederlanden voortaan onderdoen voor machtiger belangen. Zijne politiek blijft niet meer nationaal, maar wordt, als die van Maximiliaan, eene dynastische politiek. De zesjarige strijdigheid tusschen vader en zoon houdt op. Hun gedragsregel, die tot hertoe verschillend was, wordt dezelfde, en Bourgondië en Habsburg hebben nu nog slechts één en hetzelfde streven. Ja, nu worden de rollen omgekeerd, en wil Philips zijns vaders politiek leiden. Door het gezag, dat het Spaansche erf hem geeft, dringt hij Maximiliaan zijn wil op en sleept hij dezen mede.

In den beginne werd men in de Nederlanden de nieuwe richting van Philips niet gewaar, want de vorst verbond zich nauwer dan ooit met Frankrijk. Hij had de vriendschap van dat land noodig, niet alleen ter wille van de veiligheid der Nederlanden gedurende zijne ontworpen reis naar Spanje, doch ook om een bondgenoot te hebben tegen zijn schoonvader, Ferdinand van Aragon, die hem niet lijden mocht. Lodewijk XII, die in Italië door de Spanjaarden bestookt wordt en, door Philips tusschenkomst, van Maximiliaan het verlei over het Milaneesche hoopt te bekomen, ontvangt bereidwillig zijne voorstellen. Maximiliaan zelf, hoewel weinig gesteld op eene toenadering met dat huis van Valois, dat hij twintig jaar lang zoo hardnekkig bestreden had, voldoet aan het verlangen zijns zoons. Hij sluit zich aan bij de overeenkomsten, getroffen te Lyon op 10 Augustus 1501, omtrent het huwelijk van den zoon van Philips den Schoone, den jeugdigen hertog Karel van Luxemburg (den lateren Karel V), anderhalf jaar oud, met de tweejarige Claude, dochter van Lodewijk XII en van Anna van Bretagne. Claude bracht als huwelijksgoed mede Bretagne, Milaan en Napels, die haar erf zouden blijven, als ze geen broertje kreeg.

Philips wilde aan heel Europa klaarblijkelijk zijn bondgenootschap met Lodewijk bewijzen. Daarom besloot hij, toen

hij in November van het volgend jaar met zijne vrouw naar Spanje reisde, door Frankrijk te trekken. Hij eischte geene gijzelaars voor zijne veiligheid, om te beduiden dat hij zich verliet op de goede trouw en op de vriendschap des konings. Te Parijs, woonde hij als eerste pair des koninkrijks eene Parlementsitting bij. In het slot te Blois werd hij door Lodewijk met evenveel prachtvertoon als vriendschapsbewijzen onthaald.

Dit alles verhoogde den argwaan en den onwil van Ferdinand, die van toen af een gezworen vijand van Frankrijk werd. Zijn schoonzoon was nog in Spanje, toen bevel gegeven werd aan Gonzalvo van Cordoba, de troepen van den hertog van Nemours uit het koninkrijk Napels te verdrijven. Doch, ter wille van Joanna, was Philips door de Cortes van Aragon en van Castilië erkend geworden als opvolger der katholieke koningen. Het doel zijner reis was bereikt en, reeds in het voorjaar 1503, verhaastte hij zich, de Pyreneën weder over te steken. Het verdrag, dat hij met Lodewijk XII te Lyon sloot en dat hem, tot het huwelijk van Claude en Karel, het bewind over het koninkrijk Napels liet, bracht hem teenemaal in onmin met Ferdinand. Doch, daar hij door de stemming der Cortes zeker was van de troonsopvolging, hechte hij daaraan weinig belang, ja, gaf hij nog meer vriendschapsblijken aan Frankrijk. Om zijn verbond met dit land steviger te maken, had hij besloten, Maximiliaan, wiens dubbelzinnigheid Lodewijk XII verontrustte, tot hetzelfde te doen toetreden. Hij ging bij hem te Innsbruck en overwon zijne laatste aarzelingen. Bij de op 22 September 1504 te Blois geteekende verdragen werd onverbreekbare vriendschap gesloten tusschen Maximiliaan, Philips en Lodewijk XII, voortaan nog slechts « éene ziel in drie lichamen (1) ». Dat was de bekroning van Philips persoonlijke politiek.

De uitwerkselen daarvan lieten zich dadelijk in de Nederlanden voelen. De Geldersche quaestie was nog altijd hangend, en Philips, die thans Frankrijk's tusschenkomst ten voordeele

(1) LAVISSE-LEMONNIER : *Histoire de France*, deel V¹, blz. 71.

van Karel van Egmond niet meer te duchten had, besloot eindelijk zijne rechten te doen gelden. De Staten verleenen mopperend toelagen voor dien oorlog, met welken de vorst terugkeert tot de politiek van Karel den Stoute en van Maximiliaan. In October 1504 krijgt Karel eene uitdaging. Alleen tegenover de Bourgondische troepen, kan hij zich tegen haar niet verzetten en moet hij voor de overmacht zwichten.

De dood van koningin Isabella van Castilië, op 26 November 1504, kwam onverwachts het staatkundig spel verbroddelen. Om het bewind over Castilië te behouden, bewerkt Ferdinand van Aragon dadelijk eene toenadering met Lodewijk XII, die Philips niet meer moet ontzien sedert hij van Maximiliaan het verlei over het Milaneesche ontving, en rechtsomkeert maakt. Hij geeft de hand zijner nicht Germania van Foix aan den katholieken koning, die een erfgenaam wenscht, om Aragon aan Philips te ontrukken. Hij zendt hulp aan Karel van Gelderland op het oogenblik dat de inneming van Arnhem door de Bourgondiërs dien vorst tot vertwijfeling gebracht heeft. Ten slotte, een handelsgeschil tusschen Engeland en de Nederlanden ten nutte makend, tracht hij Hendrik VII op zijne hand te krijgen.

Philips begrijpt den aanleg zijner vijanden : hem in het Noorden ophouden om zelve vrij spel in Spanje en in Italië te hebben. Doch, dadelijk na Isabella's dood heeft hij den titel van koning van Castilië genomen; hij besluit naar Spanje te gaan om de kuiperijen van zijn schoonvader te verijdelen. In stede van zijn zegetocht in Gelderland te vervolgen, onderhandelt hij gauw met Karel van Egmond (28 Juli 1505). Eenige dagen later toont hij zich, te Brussel, uiterst verzoenlijk tegenover een Fransch gezantschap, dat hem met dreigende bewoordingen beschuldigt, in Vlaanderen en in Artesië het koninklijk gezag te hebben gekrenkt. Voor zijn Spaansch koninkrijk, is hij blijkbaar bereid, alles in de Nederlanden prijs te geven. Zijne houding is nu gansch anders dan vroeger. Als bewijs daarvan dienen de beide, in 1496 en in 1506, met Engeland gesloten intercursus-verdragen. Het eerste, zooals men zag, teenemaal in strijd met Maximiliaan's zienswijze, beoogt slechts de bevordering van den handel in de Nederlanden; het ander,

daarentegen, offert dien handel aan de staatkundige berekeningen, veroorzaakt door de troonsopvolging in Spanje en de toenemende vijandschap van Frankrijk (1). Het is de prijs waarmede Philips zijn bondgenootschap met Hendrik VII en de verloving van Karel van Luxemburg met Maria van Engeland betaalt; terecht hebben de Nederlanden dat verdrag het *Malus intercursus* genoemd. Was het verdrag van 1496 het werk van den vorst der Nederlanden, dat van 1504 was het werk van den koning van Castilië.

Philips de Schoone vertrok op 10 Januari 1506 naar Spanje, het bewind der Nederlanden latend aan den invloedrijksten zijner raadsheeren, Willem van Croy, heer van Chièvres. Ongeacht het verdrag van 1505, herbegon Karel van Egmond reeds in het voorjaar de vijandelikheden in Gelderland. Het afbreken met de nationale politiek der overeenstemming met Frankrijk moest dus, èn eene noodlottige handelsovereenkomst èn de storing van den tienjarigen vrede bewerken. Blijken van misnoegdheid waren allerwegen merkbaar. Chièvres schreef op 16 Augustus aan zijn meester, dat de Staten geene nieuwe toelagen zouden bewilligen en gaf hem bedektelijk den raad, terug te komen tot het verbond met Frankrijk, waarvan hij, Chièvres, een der ijverigste bewerkers geweest was (2).

Zes weken later, op 25 September, overleed Philips onverwachts te Burgos...

Met hetgeen wij vooralsnog van de geschiedenis kennen, is het moeilijk juist te bepalen, welk aandeel hem in de toenmalige gebeurtenissen toekomt. Mag men den Italiaanschen gezant Vincentius Quirini gelooven (3), dan zouden zijne raadsheeren in zijn naam geregeerd hebben, en inderdaad niets bewijst dat hij met veel initiatief begaafd was. Doch meer nog dan aan zijne raadsheeren, was hij overgeleverd aan het toeval, dat hem tot erfgenaam der Spaansche koninkrijken maakte en hem plotselings eene nieuwe taktiek oplegde. Zijne regeering, waarbij de

(1) Schanz: *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 30.

(2) *Lettres du roy Louis XII et du cardinal Georges d'Amboise*, deel I, blz. 67 (Brussel, 1712).

(3) ALBERI: *Relazioni*, 1^e reeks, deel I, blz. 5 (Florence, 1839).

ationale politiek de plaats moest ruimen voor de buitenland-
sche, laat de verdere lotsbestemmingen van België voorzien.
Doch zij was ook heilzaam voor den Bourgondischen Staat, die
in dat tijdvak van herstelling de noodige krachten winnen kon
om zonder sneven nieuwe beproevingen te doorstaan (1).

(1) HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*, deel I, blz. 18
(Brussel, 1858), en met hem alle Belgische geschiedschrijvers, vellen een zeer
ongunstig oordeel over Philips den Schoone. Volgens HENNE was zijne regee-
ring « een beeld van verwarring en van schrikkelijk verval ». Terecht kwam
VON HÖFLER op tegen dit oordeel, dat noch door de bescheiden noch door
de feiten gestaafd wordt. Zie zijne *Kritische Untersuchungen über die Quellen der
Geschichte Philipps des Schönen*, *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais.
Academie der Wissenschaften*, deel CIV, blz. 170 (Weenen, 1883).

HOOFDSTUK IV

KAREL V EN MARGARETA VAN OOSTENRIJK

I

De plotselinge dood van Philips den Schoone bracht de Bourgondische gewesten nogmaals onder het bewind van een onmondigen vorst. Karel van Luxemburg, op 24ⁿ Februari 1500 te Gent in het Prinsenhof geboren, was bij den dood zijns vaders maar zes jaar oud. Geenerlei maatregel was, met het oog op die gebeurlijkheid, getroffen. De voortzetting van den oorlog met Gelderland en de aanstelling, te Luik, van een Lodewijk XII gansch toegedanen bisschop, Erhard van de Mark, maakten den toestand nog hachelijker. Wel is waar, legde de koning van Frankrijk de hartelijkste gevoelens jegens de kinderen van den koning van Castilië aan den dag en verklaarde hij zich bereid «ze te beminnen zooals hij hun vader bemind had (1)». Doch die blijken van genegenheid hadden natuurlijk geen ander doel, dan zich met de zaken der Nederlanden in te laten. Reeds op 14 October liet hij aan Erhard van de Mark schrijven, dat hij moest trachten den Roomschen koning «buiten de Staten van zijn zoon te houden (2)». Het valt niet te betwijfelen, dat hij, evenals Lodewijk XI na den dood van Maria van Bourgondië, er op uit was, Maximiliaan uit het regentschap te sluiten.

Evenzeer blijkbaar is het, dat deze het bewind over de landen van zijn kleinzoon eischen zou en dat hij het toekomstig hoofd van het Habsburgsche huis en den erfgenaam der Spaansche koninkrijken nimmer aan vreemden invloed prijsgeven zou.

(1) *Lettres de Louis XII*, deel I, blz. 92.

(2) *Bull. de la Comm. royale d'Histoire*, 3^e reeks, deel VI [1864], blz. 125.

Voor hem was de Bourgondische Staat slechts eene aanhoorigheid van Oostenrijk, en dit bewees hij weldra. Op 27 October schreef hij aan « zijn kanselier » Thomas van Plaines en aan « zijn raad » der Nederlanden, dat zij de regeering « zijner landen onder hem en onder zijn duurbaren en beminden kleinzoon, aartshertog Karel van Oostenrijk, prins van Aragon enz., moesten bewaren, in afwachting dat hij, binnen veertien dagen of drie weken, zelf kwam (1) ».

De Staten, die Chièvres juist bijeengeroepen had ter gelegenheid van den oorlog in Gelderland, moesten beslissen tusschen de strijdige aanspraken van Oostenrijk en Frankrijk. Hun besluit bewees, welken samenhang de Nederlanden gedurende de vorige regeering verkregen hadden. Zoo enkele gewesten onzijdig bleven om den koning van Frankrijk niet te mishagen, stelden Brabant, Holland en Zeeland daarentegen voor, het regentschap aan Maximiliaan op te dragen en dreven zij hun voorstel zonder moeite door. Op 16 November vertrok een gezantschap naar Duitschland, om het besluit der Staten aan den Roomschen koning te kondschappen.

Deze moest dus niet naar België komen, noch het regentschap over de Bourgondische Staten gewapenderhand bemachtigen, zooals hij voorzeker gevreesd had. Lodewijk XII, die door de Vlamingen niet meer ondersteund werd en steeds de handen vol had in Italië, moest wel vrede hebben met het voltrokken feit. Maximiliaan, die verplicht was in Duitschland te verblijven, had dus slechts een stadhouder in de Nederlanden aan te stellen. Dat ambt vertrouwde hij aan zijne dochter Margareta, moei van den jongen Karel.

Zij was nog slechts gekend om de beproevingen, die zij sedert hare kindsheid doorstaan had. Geboren te Brussel op 10 Januari 1480, was zij slechts drie jaar oud toen zij, na het sluiten van den vrede van Atrecht, aan den koning van Frankrijk overgeleverd werd als toekomstigegemalin van Karel VIII. Toen deze met Anna van Bretagne trouwde, werd zij in 1493 bij haar vader teruggezonden. Vier jaar later, trad zij in den echt met don Juan, zoon

(1) GACHARD: *Analectes Beligues*, blz. 17 (Brussel, 1830).

van Ferdinand van Aragon en van Isabella van Castilië, waardoor ze weer de hoop mocht koesteren, eens koningin te zullen worden. Doch die hoop was van korten duur : don Juan overleed na eenige maanden, haar zwanger latend van een kind, dat niet bleef leven. Een tweede huwelijk met Philibert II, hertog van Savoye, in 1501, liet haar drie gelukkige jaren slijten. Vervolgens, opnieuw weduwe in 1504, zag zij voorgoed af van den huwelijkschen staat en wilde zij niet langer de speelbal zijn van staatkundige echtverbintenissen. In 1506 had zij wederstaan aan de wenschen van haren vader en haren broeder, die haar wilden verloven met koning Hendrik VII. Zij scheen hare levensdagen te willen eindigen in hare domeinen van Savoye, steeds haar laatsten echtgenoot gedachtig. Liefhebster van kunsten en letteren, omgaf zij zich, in hare kleine hofhouding te Bourg-en-Bresse, met dichters, bouwmeesters, beeldhouwers; zij zelve was dichteres, maakte zinspreuken, besprak met Jan Perréal de plans van de kerk, die zij te Brou wilde oprichten en waarin zij eens naast Philibert rusten zou.

Doch dat alles was slechts het tijdverdrijf van een uiterst bedrijvigemoed. Toen Margareta een ruimer arbeidsveld betreden had, nam zij eene eervolle plaats in onder de groote vorstinnen, zoo talrijk in de XVIe eeuw, wellicht omdat de vrouwelijke hoedanigheden: list, schranderheid, behendigheid, wonderwel pasten bij de gansch persoonlijke politiek van dien tijd. Door hare rampen ontgoocheld, doch niet ontmoedigd, gaf zij zich met lijf en ziel over aan de taak, het overwicht van haar huis aan gansch Europa op te dringen. En zij deed het met zooveel gevoel als verstand. Hare genegenheid voor haar neef en de wrok, dien zij sedert den door haar geleden hoon tegen Frankrijk koesterde, wierpen haar met echt vrouwelijken hartstocht in den strijd tusschen de Habsburgers en de Valois. Zij verstond, niet een ijdel werktuig te wezen in de handen van Maximiliaan, en vervolgens van Karel V. Zij beschouwde hunne belangen als hare eigen belangen en wilde samen met hen het bestuur waarnemen. In hare brieven aan haar vader, vermaant, beknort zij hem, somswel met de drift, ja de ruwheid van eene verkleefde dochter, die ook haar woord in het huishouden hebben wil. Even practisch

en bezonnen als Maximiliaan lichtzinnig en waagziek is, oefent zij op hem een invloed, dien hij welgevallig aanneemt. Hij tracht haar goedig te bedaren als hij van haar een onvriendelijken brief ontvangen heeft en zendt haar eenig kleinood als zoengeschenk (1).

Voor de Belgen, die zij zonder tusschenpoozen bijna gedurende drie-en-twintig jaar regeeren moest, was en bleef zij altijd eene vreemdelinge. Michelet vergiste zich erg, als hij in haar eene vrouw van den echten Vlaamschen stempel zag. Hare opvoeding aan het hof der Valois had haar gansch Fransch van geest en smaak gelaten. Zij haatte geenszins Frankrijk, doch slechts het Fransche huis. Zij kende Vlaamsch noch Duitsch. Hare vertrouwdste raadsheeren waren haar uit Bresse en Savoye gevolgd: Jan van Marnix, Laurens Gorrevod, Mercurio de Gattinara.

De Bourgondische gewesten wekten overigens slechts hare belangstelling op, in zooverre zij het vorstenhuis dienstig konden zijn. Zij bestuurde ze goed, omdat zij behendig en verstandig was, doch zij deed het zonder genegenheid. Haar weduwelijke staat zoozeer als haar karakter hielden haar verwijderd van die in de Nederlanden zoo gewilde luidruchtige feesten en vermakelijkheden. Op zeven-en-twintigjarigen leeftijd zonderde zij zich af van de wereld, om al haar tijd te besteden aan de staatkunde en aan de opvoeding van de kinderen van Philips den Schoone, die zij van ganscher harte beminde (2). Meer nog in België dan te Bourg-en-Bresse, was de kunst haar eenige ontspanning. Zij vertrouwde aan Lodewijk van Boghem de voortzetting van het bouwen van het kunstjuweel van Brou, dat Perréal begonnen had en dat, ter vervanging van de dichtkunst, al haren vrijen tijd besloeg. Haar paleis werd een echt museum, dat miniaturisten, schilders en koperdrijvers vulden met meesterstukken, waarvan ten huidige dage nog stukken en brokken in alle Europeesche verzamelingen te vinden zijn.

(1) A. LE GLAY: *Correspondance de l'empereur Maximilien Ier et de Marguerite d'Autriche*, deel I, blz. 293. Zie nog: deel II, blz. 204 (Parijs, 1839).

(2) Over de opvoeding dier kinderen en haar privaat leven te Mechelen, zie CH. MOELLER: *Eléonore d'Autriche et de Bourgogne, reine de France*, blz. 33 en volg.

Op 22 April 1507 erkende de Statenvergadering Maximiliaan plechtig als momboor van Karel V, en Margareta als landvoogdes der Nederlanden. Deze vestigde zich dadelijk te Mechelen, en kocht er, rechtover het « Bourgondisch hof », verblijf harer neven, den steen van Jan Laurin, heer van Watervliet, waar zij voortaan haar arbeidzaam leven slijten zou. De Roomsche koning had haar volmacht gegeven, het land te besturen « zooals hij zelf doen zou, zoo hij daar in eigen persoon was », zonder eenige voorbehouding of uitzondering (1). Nooit werd eene regentes meer vrijheid gelaten, nooit aanvaardde eene landvoogdes zoo luchtig en onbezorgd de verantwoordelijkheid van haar ambt.

Toch was hare zending zwaar en gevaarvol. Zoo de dood van Thomas van Plaines, den ouden kanselier van Philips de Schoone (20 Maart 1507), haar onverdeeld het bestuur der zaken liet, ontveinsde zij zich niet, dat Chièvres en de heeren, die tot hiertoe het hooge woord in den raad gevoerd hadden, haar slechts met wantrouwen bejegenden. De Gentenaars spraken van de in 1477 bewilligde privileges terug te vragen, en Lodewijk deed de stad Atrecht bewerken, en gebood haar, Maximiliaan niet als Karel's momboor te erkennen (2). Ook de houding van den bisschop van Luik was meer dan verdacht. Zijn broeder, Robrecht van de Mark, heer van Sedan, een echte avonturier, overviel onverhoeds de grenzen van Luxemburg. Ten slotte en vooral, zette de hertog van Gelderland den oorlog vastberaden voort en ging hij stoutweg aanvallenderwijs te werk. In de maand September drong hij in Brabant en gaf hij Thienen aan plundering prijs.

Wel is waar versloegen de boeren van het Naamsche en van Luxemburg, eenige weken later, nabij Saint-Hubert, de ruiters-escadrons, die de koning van Frankrijk aan zijn beschermeling zond. Doch de hoogdravende verzen van Jan Lemaire de Belges, welke die schermutseling als eene groote zegepraal bezong, konden niemand misleiden. Het was een slecht begin voor het regentschap, en allerwegen brak in zulke mate misnoegdheid

(1) A. LE GLAY : *Correspondance*, deel II, blz. 431. — Hare volmacht werd vernieuwd in 1509. *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 3^e reeks, deel XII [1871], blz. 168.

(2) *Lettres de Louis XII*, deel I, blz. 105.

uit, dat Maximiliaan, op 17 October, aan zijne dochter schreef, dat hij bereid was van zijne reis naar Rome af te zien, om haar ter hulp te komen, « indien de Nederlanden in miterij moesten vallen (1) ». Opnieuw eischten de Staten den vrede. Zij beweerden, dat de oorlog met Gelderland een private twist was, die uitsluitend Brabant aanging (2); de dynastische staatkunde, die dien oorlog verwekt had, was hun hatelijker dan ooit. Maximiliaan had hun mooi te schrijven, dat « alles wat den koning of den vorst van het land als hoofd en openbaar personage aangaat, ook al zijne onderdanen aanbelangt (3) » : zij luisterden niet naar die taal, die Karel den Stoute herdenken deed, en slechts met de grootste moeite kon men hun, tot voortzetting van den oorlog, eene geringe bede afdwingen. De belofte, die de gewesten op 11 April 1508 onderling gedaan hadden, elkan- der te zullen helpen en eendrachtig te blijven, scheen eene nieuwe botsing tusschen vorst en volk te voorspellen (4). Anderzijds verborg de adel geenszins zijne vijandige gezindheid jegens Oostenrijk. Een kapittel van het Gulden Vlies verwierp, eenige maanden later, Maximiliaan's ontwerp, een koninkrijk Oostenrijk-Bourgondië te grondvesten (5).

Margareta was niet licht te vervaren. Zij wilde vooreerst den wederstand breken en de gewesten haar gezag opleggen. Op 24 Juni 1508 gebood zij, ongeacht de weigering der steden, de bede in Brabant te lichten. Doch zij was te verstandig om niet te begrijpen, dat zulke handelwijze niet lang duren kon en dat dwang het middel niet was om de Nederlanden hare politiek te doen ondersteunen. Liep zij geen gevaar, zoo zij bij geweld bleef, een opstand te verwekken die, nu dat Gelderland gewapend en Frankrijk vijandig was, den nieuwen Bourgondischen Staat aan alle gevaren kon blootstellen? De vrede scheen haar heteenig middel om zich uit de verlegenheid te redden. Later zou zij het

(1) A. LE GLAY : *Correspondance*, deel I, blz. 15.

(2) *Bullet. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel III [1852], blz. 309.

(3) *Ibid.*, blz. 310.

(4) GACHARD : *Lettre à Messieurs les Questeurs de la Chambre des Représentants sur le projet d'une collection de documents concernant les anciennes assemblées nationales de la Belgique*, blz. 49 (Brussel, 1841).

(5) ULMANN : *Kaiser Maximilian I*, deel II, blz. 361.

Karel van Egmond wel betaald zetten (1). Doch deze kon maar getemd worden door eene onderhandeling met Frankrijk, met zijn beschermer. Hoewel met tegenzin, besloot zij tot eene toenadering met Lodewijk XII. Zij deed haar vader begrijpen, dat het behoud der Nederlanden die opoffering vergde. Knorrend liet hij haar begaan en volgde hij haren raad. Reeds in Augustus 1508 beloofde hij den Staten den vrede te zullen sluiten, en in November begon Margareta met den kardinaal van Amboise de onderhandelingen, waarin zij de behendigste staatkundige van haren tijd bleek te zijn.

Inderdaad, de verdragen op 10 December 1508 te Kamerijk onderteevend, waren gansch ten voordeele van het Oostenrijksche huis. Hier hoeft men niet te spreken van de wijze, waarop zij dezès belangen in Italië en in Oostenrijk regelden. Het zij genoeg, dat een levenslange vrede tusschen Lodewijk XII en Maximiliaan — waarin de bondgenooten van de twee tegenstrevers begrepen waren — al de gevaren afwendde, die de Nederlanden bedreigden en deze tevens verlost van den oorlog tegen Gelderland, van de ondernemingen der Mark's en van de kuiperijen des bisschops van Luik. Onze gewesten begroetten die verdragen met dezelfde vreugde als die, waarmede zij vroeger den vrede van Atrecht onthaald hadden. De Staten schonken eene gift van 60,000 pond aan de landvoogdes en bewilligden de beden, die zij hun vroeg om Karel van Egmond het verdrag te doen naleven, want hij scheen daarmede geen rekening te willen houden. De Staten vonden er geen bezwaar in, Gelderland te bestrijden als het niet meer door Frankrijk ondersteund werd.

De vrede van Kamerijk scheen de politiek der eerste jaren van Philips den Schoone te zullen terugbrengen, en de toenadering tusschen Margareta en Willem van Chièvres versterkte nog dit vooruitzicht. Chièvres, die sedert hare komst in de Nederlanden met de landvoogdes op gespannen voet stond, werd aan

(1) Omtrent de wisselvalligheden van den oorlog met Gelderland en het gewicht van dien oorlog ter juiste beoordeeling van Margareta's politiek, zie L. DUNCKER: *Fürst Rudolf der Tapfere von Anhalt und der Krieg gegen Herzog Karl von Geldern. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Liga von Cambrai* (Dessau, 1901).

het hof ontboden, en werd bekleed met de waardigheid van opperkamerheer en van gouverneur van prins Karel.

Doch eene duurzame verstandhouding tusschen de nationale politiek van Chièvres en de dynastische politiek van Margareta was onmogelijk. Terwijl de eerste alles in het werk stelt om Frankrijk's vriendschap te behouden, beschouwt de andere het verdrag van Kamerijk slechts als een nooddwang. Oneenigheid ontstaat weldra tusschen de landvoogdes en den opperkamerheer. Chièvres, heimelijk tegenstander van het huwelijk van Karel met Maria van Engeland, dat Lodewijk XII zou kunnen mishagen, spant zooveel pogingen in om het te beletten, als Margareta om het te doen doorgaan (1). Ondersteund door den adel en de Staten, leeft hij in gedurige tegenkanting met de landvoogdes, die, naar hij beweert, den vrede zoekt te verbreken. De hervatting van den oorlog tegen Karel van Egmond, in 1511, verwekt eene algemeene verontwaardiging; schotschriften tegen Margareta worden aan de kerkdeuren aangeplakt; de regentes wordt meer dan ooit gehaat (2).

De vijandige gezindheid des volks, de kuiperijen van Chièvres, die tracht haar in onmin te brengen en met haar vader en met den koning van Engeland, kunnen haar niet van haren gedragsregel afbrengen. Met, als het ware, meer Bourgondisch dan Oostenrijksch bloed in de aderen, vergeet zij niet, dat Frankrijk nog altijd het na haars grootvaders dood veroverde hertogdom Bourgogne onthoudt en kan zij niet lijden, dat dit gewest, de bakermat haars huizes, in het bezit van dezes erfvijand blijft. In 1513 schijnt het oogenblik haar gunstig om de verdragen van Kamerijk te verscheuren: zij slaagt er in, haar vader te doen treden in het door den paus en de koningen van Aragon en Engeland tegen Frankrijk gesloten bondgenootschap. Doch zij was zoo behendig, de onzijdigheid der Nederlanden in het verdrag te doen opnemen en een vierjarig bestand met Karel van Egmond te sluiten, zoodat de Belgische gewesten vreedzame toeschouwers bleven van den strijd, die grootendeels door hunne land-

(1) H. BAUMGARTEN: *Geschiede Karls V*, deel I, blz. 19 (Stuttgart, 1885).

(2) L. PH. C. VANDEN BERGH: *Gedenkstukken tot opheldering der Nederlandsche geschiedenis*, deel III, blz. 122 (Leiden 1847).

voogdes bewerkt was. Terwijl aan hunne grenzen gevochten werd, terwijl Maximiliaan en Hendrik VIII den slag bij Guinegate wonnen (16 Augustus) en Theruanen (23 Augustus) en Doornijk (19 September) veroverden, leverden zij krijgs- en mondbehoefden aan de strijders, en Margareta bevestigde later, dat de oorlog hun meer dan een millioen gouds opgebracht had (1).

Die oorlog liep overigens gansch anders uit dan Margareta voorzien had. In Augustus van het volgend jaar, verzoende Lodewijk XII zich plotselings met Hendrik VIII en trouwde hij met dezès zuster Maria, de verloofde van prins Karel. Voor de tweede maal kaapte het Fransche huis eene voor het Bourgondisch huis bestemde prinses. Dit liet Maximiliaan koel. Meer nog, hij veroorloofde zijn kleinzoon, in het verbond der beide koningen te treden. Voorloopig toch, brak hij met de staatkunde zijner dochter.

II

Margareta's nederlaag was eene overwinning voor Chièvres, die deze weldra ten nutte maakte. Reeds sedert eenigen tijd beijverde hij zich, met de medewerking van de Staten der gewesten, Maximiliaan tot de mondigverklaring van Karel te doen besluiten. De jonge prins was zijn vijftiende jaar ingetreden en werd dus bekwaam zelf het bestuur zijner staten in handen te nemen. In 1514 had de Statenvergadering tot groote ergernis der landvoogdes verklaard, dat zij geene bede meer zou toestaan voordat de jonge Karel mondig verklaard werd (2). Margareta zag klaar in dat spel; zij wist wel, dat zij die mondigverklaring maar vroeg om van haar en hare politiek ontslagen te zijn. Zij liet dan ook niet na, haar vader te waarschuwen tegen de listen van de « slechte geesten », die de Staten bestookten.

Doch de verkoeling, die in de betrekkingen tusschen den keizer en zijne dochter ontstaan was, werd door die « slechte geesten » behendig ten nutte gemaakt. In December 1514 eischten

(1) VANDEN BERGH : *Gedenkstukken*, deel III, blz. 123.

(2) A. LE GLAY : *Correspondance*, deel II, blz. 234.

de Staten-Generaal de aanstelling van hun natuurlijken vorst; door de belofte, den keizer om zijne toestemming mild te betalen, liet Maximiliaan zich verleiden. Mits een geschenk van 150,000 gulden en eene jaarlijksche rente van 50,000 pond, legde hij zijn momboerschap af. Op 5 Januari 1515 werd Karel plechtig ingehuldigd voor de te Brussel vergaderde Staten.

Ongetwijfeld was alles, buiten Margareta's voorkennis, heimelijk geschoteld tusschen Chièvres en Maximiliaan. Men wist, dat de landvoogdes alles in 't werk had gesteld om de mondigverklaring van haar neef te beletten; daarom zou men er haar slechts kennis van geven, als de zaak geklonken was. Zonder zelfs geraadpleegd te worden, zag zij zich het regentschap ontnemen en openlijk vernederd vóór den adel en de Staten; men begrijpt dan ook lichtelijk hare spijt en hare gramschap. Zij deed overigens haar best om die te verbergen. Den volgenden zomer schrijft de Italiaan Pasqualigo van haar, dat zij, « schooner en frisscher dan ooit », niets meer zoekt dan genot en vermaak (1). Doch zij was uiterst verbitterd; alleen hare vertrouwdenden kenden haar echten, zorgvuldig verborgen gemoedstoestand. In de maand Februari, kloeg zij, traanoogend, bij den gezant van Hendrik VIII, over den haar aangedanen hoon (2).

De belangen van haar huis toegedaan, moest zij, meer nog dan de geleden vernedering, den zwaren misslag haars vaders betreuren. Het jaar te voren had zij hem vermaand, maatregelen te treffen, om zijn invloed in de Nederlanden te behouden, eens dat Karel zou mondig verklaard zijn (3), en hij had geen rekening met dien wijzen raad gehouden. Toen hij de uitkomst zag, moest die lichtzinnigheid hem bitter berouwen. Chièvres, die den geest zijns kleinzoons heel bemachtigd had, beheerschte nu zijn raad en richtte zijne houding in volkomen tegenstelling met de Oostenrijksche politiek. De keizer vernam met verontwaardiging, dat de brieven, die hij aan Karel of aan Margareta schreef, door den alvermogenden minister geopend werden; hij

(1) E. GOSSART: *Notes pour servir à l'histoire du règne de Charles-Quint. Mémoires in-8° de l'Académie royale de Belgique*, deel LV [1897], blz. 9.

(2) *Ibid.*, blz. 31.

(3) A. LE GLAY: *Correspondance*, deel II, blz. 250.

erkende hoe verkeerd hij gehandeld had, toen hij de landvoogdes wegzond, en hij schonk haar, doch te laat, zijn vertrouwen terug. Op 18 Januari 1516 bad hij Karel dringend, doch te vergeefs, zijne moei te raadplegen over « zijne gewichtigste en moeilijste zaken (1) ». Chièvres behield al zijn invloed op den jeugdigen vorst.

Karel was toen « een knaap van middelmatige grootte, mager als een graat, bleek, zeer droefgeestig, met den mond gedurig open, ter wille van zijne neerhangende onderkaak, en met oogen, die de zijne niet schenen en als 't ware aan zijn gezicht aangezet waren (2) ». Zijn zwak gestel en zijne bestendige ongesteldheid verontrustte zijne omgeving. Hij was koel, stilzwijgend « onbeweeglijk als een beeld (3) », drukte zich moeilijk uit en had, naar een ieders oordeel, een zeer middelmatig verstand.

Hij had te Mechelen dezelfde opvoeding als zijn vader genoten. Evenals hij, was hij als Bourgondische prins grootgebracht en had hij in de geschiedenissen van Philips den Goede en van Karel den Stoute leeren lezen (4). Men had hem Duitsch noch Spaansch geleerd. Daarentegen had Chièvres er voor gezorgd, hem vroeg in betrekking met zijne toekomstige Nederlandsche onderdanen te stellen. In 1507, toen de prins nog maar zeven jaar oud was, had hij hem eene kleine toespraak aan de Staten doen houden (5). Hij vermocht ook zijne genegenheid en zijn vertrouwen te winnen. Karel achtte en beminde hem en, na zijne troonsbestijging, volgde hij steeds zijn raad en liet hij hem zelfs, in zijne plaats, de vreemde gezanten ontvangen.

In zijne door Chièvres geleide politiek, is een nieuwe terugkeer tot de nationale politiek der eerste jaren van zijns vaders

(1) VANDEN BERGH: *Gedenkstukken*, deel III, blz. 134.

(2) GOSSART: *Notes*, blz. 3.

(3) BREWER: *Calendar of letters and papers of the reign of Henri VIII*, deel II², blz. 938 (Londen, 1864).

(4) G. ZENOCARUS A SCAUWENBURGO: *De republica, vita, moribus etc. imperatoris Caroli Maximi*, blz. 34 (Gent, 1559). — Omtrent zijne opvoeding, zie Gossart: *Notes*, blz. 14, 33 en volg., BAUMGARTEN: *Karl V*, deel I, blz. 41, en ARMSTRONG: *The emperor Charles V*, deel I, blz. 9 (Londen, 1902).

(5) GACHARD: *Etudes et notices historiques concernant l'histoire des Pays-Bas*, deel II, blz. 355 (Brussel 1890).

regeering te bespeuren. Op één na, zijn al zijne raadsheeren Nederlandsche edelen, waaronder zelfs de heer van Ravestein, de oude vijand van Maximiliaan. Het ambt van grootkanselier, dat sedert den dood van Thomas van Plaines open staat, wordt voor de eerste maal toevertrouwd aan een Belg, Jan le Sauvage (1). Daarentegen worden de vertrouwden van Margareta en van den Keizer verdacht, ja vervolgd. En terzelfder tijd, nogmaals als onder Philips den Schoone, ziet men in de buitenlandsche politiek eene onmiddellijke toenadering tot Frankrijk.

Karel is nauwelijks ingewijd, of hij stuurt naar Frans I eene plechtige bezending, geleid door Hendrik van Nassau, een vriend van Chièvres. Gattinara, Margareta's trouwe raadsman, die zich op bevel zijner meesteres bij de zending gevoegd heeft om de onderhandelingen na te gaan en zoo mogelijk te belemmeren, wordt als een onwelkome gast onthaald en, tot zijne groote ergernis, achteraan gesteld. Want Nassau heeft opdracht de tegen Frankrijk gerichte politiek der gewezen landvoogdes stellig te verloochenen. Hij moet den koning op het hart drukken, dat « zijn meester in alle zaken zijne liefde en eene goede, echte, stevige en duurzame vriendschap met hem en met zijn koninkrijk wenscht », dat Karel alles betreurt wat, tijdens zijne minderjarigheid, Frans I in de Nederlanden mocht mishagd hebben; verder moet hij 's konings hulp afsmeeken voor de verovering van Gelderland, hem manschap doen voor de Fransche leenen van het Bourgondisch huis, onderhandelingen aanknoopen voor het huwelijk van den aartshertog met « Madame Renée » (2), en ten slotte Frankrijk bewegen eene overeenstemming met Maximiliaan te bewerken, om Oostenrijk tot de vredelievende staatkunde der Nederlanden te winnen (3).

De zending verliet slechts Parijs na het sluiten van het verdrag van 24 Maart 1515, waarbij besloten werd dat Karel

(1) Hij kreeg dadelijk een buitengewonen invloed. In 1514 zegt Erasmus van hem: « Cancellarius, qui, reipsa, princeps est ». Aanhaling van F. NEVE: *La Renaissance des lettres en Belgique*, blz. 57, n. (Leuven, 1890).

(2) Zij was de tweede dochter van Lodewijk XII en van Anna van Beaujeu.

(3) A. LEGLAY: *Négociations entre la France et l'Autriche*, deel II, blz. 4 (Parijs, 1845).

met Renée — die toen vier jaar oud was — trouwen zou, zoodra zij mondig werd ; daarenboven werd een aanvallend en verdedigend verbond tusschen de beide vorsten aangegaan. Dat verdrag was blijkbaar naar Frankrijk's zin opgesteld. Niet alleen was daarin geen spraak van Karel's rechten op Bourgondië, behelsde het geenerlei belofte omtrent Gelderland, maar zelfs in stede van Renée, overeenkomstig de aanvraag van haar toekomstigen echtgenoot, het hertogdom Milaan en het graafschap Asti als huwelijksgoed aan te wijzen, kreeg zij slechts Berry, en dan nog onder 's konings opperleenheerschappij. Wel werd bepaald, dat zoo het huwelijk geen plaats greep door de schuld van Frans I of van Renée, Karel al de grondgebieden kreeg welke vroeger, in het noorden van Frankrijk, in het bezit van Karel den Stoute geweest waren : het graafschap Ponthieu, Péronne, Montdidier, Roye, Sint-Quintens, Corbie, Amiens, Abbeville, Montreuil, Le Crotoy, Saint-Valéry en Doullens. Doch dat was gewis eene ijdele belofte. De onderhandelaars, die zulk verdrag aannamen, gaven het dynastisch aan het nationaal belang prijs.

Hendrik VIII, die heerschzuchtige inzichten tegen Frankrijk koesterde, ontzag niets om dat verbond te doen breken. Hoewel Chièvres besloten was zulks te verijdelen, kon hij anderzijds niet besluiten in onmin te komen met Engeland, wiens handel steeds gewichtiger voor de Nederlanden werd. Na langdurige besprekingen, waarbij Karel zich gedurig op zijn minister verliet, werden, op 24 Januari 1516, het *intercursus* van 1506 en het in hetzelfde jaar door Philips den Schoone aangegaan verdrag voor vijf jaar vernieuwd (1). Eene voordeliger schikking ware zeker wenschelijk geweest, doch 't was al een mooi iets, de veiligheid en den handel der Nederlanden, tusschen hunne beide machtige, elkander vijandig gezinde naburen, te waarborgen. Was, van Oostenrijksch standpunt, Chièvres' politiek af te keuren, — en dat werd zij ook, — van Belgisch standpunt, echter, was zij zoo behendig als heilzaam.

(1) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 39 ; BAUMGARTEN : *Karl V*, deel I, blz. 41.

III

Sedert Karel het staatkundig schouwtooneel betreden had, gingen al de Europeesche mogendheden hem oplettend na, om hem te doorgronden. De gezondheidstoestand zijner beide grootvaders, Maximiliaan en Ferdinand, liet voorzien dat het ontzaglijk erf van het Habsburgsche en van het Spaansche huis weldra ten deel zou vallen aan dien jongen prins, die zich daarvan geen rekenschap scheen te geven, zich door Chièvres, door Sauvage, door de Staten zijner Nederlanden leiden liet, nog geen voet in Duitschland had gezet en de Spanjaards van zijn hof met koelheid, schier met vijandschap bejegende.

Ferdinand stierf het eerst, en wèl op 23 Januari 1516; de tijding van zijn dood was aanvang Februari te Mechelen gekend. Die dood droeg wel is waar niet dadelijk de kroon over aan den prins van Castilië, daar zijne moeder Joanna, dochter des katholieken konings, nog leefde. De raad van Castilië had gewild, dat hij zich met den titel van landvoogd des koninkrijks tevreden stelde. Doch Joanna's verstandsvermogens waren zoo zeer gekrenkt, dat zij niet regeeren kon, en zulks was voldoende voor Karel, die voor de eerste maal blijk van krachtdadigheid en stoutmoedigheid gaf, om met dien wensch geen rekening te houden. Op 14 Maart 1516 nam hij met groote staatsie, in Sinte-Goedelekerk te Brussel, den titel van koning. Het feit was voltrokken, doch nu moest goedkeuring daarvan nog aan Spanje en Europa afgedwongen worden, en dadelijk stond Karel voor de zwaarigheid zulker taak.

Want, als het ware om de overeenkomst tusschen de regeering van Philips den Schoone en die van zijn zoon voort te zetten, wijzigt Frankrijk plotselings zijne houding. Frans I eischt het koninkrijk Napels, laat Jan van Albret het koninkrijk Navarre overweldigen, staat in verdachte betrekkingen met Karel's broeder, aartshertog Ferdinand, die aan het Spaansch hof opgekweekt en voor zijn ouderen broeder een gevaarlijke mededinger worden kan. Om zich tegen een mogelijken aanval te beveiligen, bevestigt Karel zijne verdragen met Engeland

(19 April 1516). Doch niettemin, steeds getrouw aan zijne vrede-lievende politiek tegenover Frankrijk, onderhandelt hij met hetzelfde, door toedoen van Chièvres. Bij het verdrag van Noyon (13 Augustus 1516) wordt de goede verstandhouding in schijn toch hersteld door een nieuw ontwerp van huwelijk, deze maal met 's konings dochter, prinses Louisa, die nog geen vol jaar oud is.

Hendrik VIII, door dien ommekeer verbitterd, tracht Maximiliaan mede te sleepen in een bondgenootschap met den paus en met Joanna van Castilië. De keizer zal naar de Nederlanden komen om Karel aan zijne raadsheeren te onttrekken en hem zijne politiek tegen Frankrijk te doen richten. Doch toen Maximiliaan het volgend jaar te Brussel aankwam, trad hij zelf tot het verdrag van Noyon toe (14 Februari 1517). Chièvres zag zijne staatkunde zegepralen en was toen de wezenlijke leider der politiek op het vasteland (1).

Nu was het hoog tijd, dat de jonge koning naar Spanje vertrok. Hij wist dat het schiereiland door felle misnoegdheid bestookt werd. Men sprak er over zijne Belgische ministers met dezelfde verachting, die de Nederlanders later jegens de Spaansche ministers van Philips II betuigen zullen. Men beschuldigde hen, de naar Brussel gezonden speciën in hun eigen voordeel of in dat der Bourgoñdische gewesten te verduisteren. Een oproer dreigde, en toch bleef Karel in België. Hij talmde, wachtte naar geld, was bekommerd over zijne gezondheid, scheen hervallen in zijne onverschilligheid, zonder den moed te vinden zijn geboortegrond te verlaten, om den beslissenden strijd te wagen. Eindelijk overwon hij zijn tegenzin. Hij nam afscheid van de Staten en ging sloop te Vlissingen op 8 September 1517. Hij was voortaan besloten zich als Habsburger te gedragen en al de plichten zijner waardigheid te volbrengen. Eenige dagen vóór zijn vertrek, had hij Maximiliaan kond gemaakt, dat hij de candidatuur voor het Duitsche keizerschap aannam, die hij uit vrees voor Frankrijk en uit achting voor de Nederlanden tot

(1) Die uitdrukking is ontleend aan VON HÖFLER: *Karls V Wahl zum Römischen König. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften*, deel LXXIV, blz. 22 (Weenen, 1873).

hiertoe niet had durven aanvaarden. Nadat hij juist dezelfde stadiën als Philips de Schoone doorloopen had, komt hij dus op hetzelfde punt uit : zijne Belgische politiek verandert in eene Europeesche en dynastische politiek. De vorst der Nederlanden wordt opgeslorpt door den koning van Spanje, en het oogenblik is gekomen, waarop de Bourgondische provinciën de gevolgen van het huwelijk van hertogin Maria met Maximiliaan zullen gewaarworden. Hun « natuurlijke vorst », de afstammeling van het door Philips den Stoute gesticht vorstenhuis ontsnapt hun, vervreemdt zich hunner, door eene tegenovergestelde evolutie van die, welke zijne voorvaderen van moederszijde, op het einde der XIVe eeuw, van het Fransche huis losgescheurd en in de Nederlanden inheemsch gemaakt had.

En toch, als hij op de rotsen der Asturische kust nabij Villaviciosa ontscheept, wordt hij door zijne nieuwe onderdanen als een vreemdeling ontvangen. Was zijne politieke richting veranderd, zijne omgeving, Bourgondische ministers en hovelingen, bleef dezelfde. Zijn eerste verblijf in Spanje gelijkt treffend op dat van zijn zoon Philips II in de Nederlanden, vijftig jaar later, en hij liet er even slechte herinneringen achter. Hier als daar, trouwens, bemerkt men bij den vorst en bij zijne dienaars dezelfde onkunde van 's lands taal, zeden, geest en smaak, hetzelfde wantrouwen tegenover de inlanders. Het prachtvertoon der Bourgondiërs steekt ten zeerste af bij de stugheid en de vrekkingheid der Spanjaards. Voor de Castilianen, waren Chièvres en de Vlaamsche en Waalsche heeren van het gevolg des konings drinkebroers en vrouwengekken, die den alouden eenvoud van het hof door kostelijke, stuitende weelde vervingen. Men beschuldigt hen, het volk te behandelen zooals men « Indianen » behandelen zou, al de ambten in te palmen, de staatskas te plunderen (1). Chièvres is in het Zuiden om zijne gewinzucht berucht gebleven, en de Spaansche geschiedschrijvers spreken over hem in dezelfde bewoordingen als de Belgische later van Armenteros zullen

(1) BAUMGARTEN : *Karl V*, deel I, blz. 101; A. MOREL-FATIO : *Etudes sur l'Espagne*, blz. 263 (Parijs, 1895); GOSSART : *Notes*, blz. 35.

gewagen. De koning propt hem op met ongehoorde gunsten. Hij verheft hem achtereenvolgens tot hertog van Soria, tot admiraal van het koninkrijk Napels, tot generaal-bevelhebber der zeemacht, tot opperschatmeester van Spanje. Zijn neef, een achttienjarige jongeling, wordt aartsbisschop van Toledo benoemd. Een andere Bourgondiër, Carondelet, wordt aartsbisschop van Palermo en primaat van Sicilië; een andere, Adriaan van Utrecht, de latere paus Adriaan VI, krijgt het bisdom Tortosa, en een andere nog, Karel van Lannoy, zal onderkoning van Napels worden.

Doch die gunsten, die de Spanjaarden verbitterden en aanleiding gaven tot den opstand der *Comuneros*, verzoenden de groote Nederlandsche heeren met het nieuwe stelsel. Zij traden toe tot de wereldpolitiek des vorsten, die hun eereposten verschaffen kon. In een veel ruimeren werkkring waren de Croy's, de Nassau's, de Buren's, de Lalaing's voor Karel V, wat de Hugonet's, de Humbercourt's en zooveel anderen voor Philips den Goede en Karel den Stoute geweest waren. Zij meenden heel natuurlijk, dat het geluk huns vorsten het geluk huns vaderlands uitmaakte. Tot het einde toe beschouwden zij te goeder trouw Karel als een Bourgondische vorst, en zijne zegepralen als zegepralen van het Bourgondisch huis, waarvan de luister op zijne ministers en op zijne Bourgondische onderdanen viel. Zij verkeerden in den waan, dat zij, in den persoon van hun meester, Bourgondië en geenszins Spanje of Oostenrijk dienden, zoodat vaderlandsliefde zich bij hen versmolt met eigenbelang en met die roemzucht, die de Renaissance uitstraalde, en dat zij met eene immer standvastiger verknochtheid hun vorst toegedaan waren.

Het eerste gevolg van die zwenking, die zich in weinig tijds voltrok, was de verzoening van Chièvres met Margareta. Bij den dood van Jan le Sauvage (8 Juni 1518) werd Gattinara grootkanselier. Op 24 Juni daaraanvolgende kreeg Margareta volmacht, al de door de regeering der Nederlanden uitgevaardigde akten te onderteekenen en ambtenaren voor alle bedieningen aan te stellen. Al hare oude grieven zijn vergeten; zij schrijft aan Maximiliaan, dat Karel « zich zoo goed

gedraagt, dat hij er alle eer en voordeel bij haalt (1) »; zij ergert zich niet meer aan het vertrouwen, dat hij in Chièvres stelt, wat genoegzaam bewijst, dat deze tot de politiek is toegetreden, die hij vroeger zoo hardnekkig bestreed.

Die toetreding komt in het volle daglicht, als Karel, na den dood van Maximiliaan (12 Januari 1519), openlijk naar de keizerskroon staat. Chièvres, dien Hendrik VIII in 1516 beschuldigde die zaak aan het verbond met Frankrijk te offeren, staat nu zijn meester krachtdadig ter zijde. Hij vereenigt zijne pogingen met die van Margareta en, onder de leiding van de beide gewezen tegenstrevers, — thans bondgenooten geworden, — ziet men de vrienden van den een en de aanhangers van de andere met even groote toewijding eendrachtig samenwerken bij de onderhandelingen en onontbeerlijke kuiperijen: Hendrik van Nassau, Antoon van Lalaing, Geeraard van Plaines, Jan van Marnix, ja, zelfs den bisschop van Luik, Erhard van de Mark, die ook al met Frankrijk afgebroken heeft.

Zij beschouwden dan ook terecht als eene persoonlijke zegepraal de verkiezing van Karel (28 Juni 1519), die den 30ⁿ Juni te Brussel gekend was. Zij werd er gevierd met dezelfde geestdrift, waarmede vroeger de vrede van Atrecht begroet werd. En nochtans was zij de vernietiging van het werk dat deze gesticht had, de verguizing van de politiek der eenstemmigheid met Frankrijk, die steeds de grootste bezorgdheid der Staten geweest was. Doch het volk deelde de vreugde en de fierheid van den adel, toen het zijn vorst tot de keizerlijke waardigheid verheven zag. Bij al de prachtige, luidruchtige feesten werd niet gedacht aan de toekomst. Eenige jaren later werd de te Antwerpen gedrukte *Excellente Cronike van Vlaendere*, na een lang relaas van den strijd van Gent en Brugge tegen Maximiliaan, besloten met eene triomfeerende plaat, waarop « graaf Karel » voorkomt met al den luister der keizerlijke sieraden, als het roemvol eindpunt van 's lands geschiedenis.

Niet vóór 1 Juni 1520 zagen de Nederlanden hun vorst

(1) A. LE GLAY: *Correspondance*, deel II, blz. 357.

terug; doch 't was niet voor hen dat hij naar het Noorden kwam. Hij kwam om de Duitsche keizerskroon op te zetten, zich aan de Keurvorsten voor te stellen, met zijn broeder Ferdinand de erfating van Maximiliaan te vereffenen, stelling tegenover Luther te nemen en, ten slotte, den tegen Frans I onvermijdelijk geworden oorlog voor te bereiden. Bij de ontzaglijke en veelzijdige vraagstukken, die hij moest oplossen, waren de belangen der landen « van herwaerts over » weinig in tel. Overeenkomstig zijne spreuk (*plus oultre*), was Karel spoedig « verder » gegaan, zoodat zijn Bourgondisch erf moest onderdoen voor zijne Spaansche en Oostenrijksche bezittingen. In het oneindige Rijk, dat in het Zuiden en in het Noorden van Europa tot stand gekomen was, namen de Belgische gewesten niet méér plaats in, dan tien eeuwen vroeger het koninkrijk Doornijk in het *Francia* van Clovis.

En toch staken hun gewicht en hunne waarde ongemeen af bij hunne uitgestrektheid. Tusschen het Duitsche Rijk, Engeland en Frankrijk ingesloten, waren zij eene kostbare basis voor politieke en militaire verrichtingen. Hun buitengewone rijkdom en hun stevig krediet verhoogden nog hunne waarde, en, zonder de hulp der Antwerpsche bankiers, had Karel nooit de noodige geldmiddelen voor zijne gedurige oorlogen gevonden. Men hoeft zich niet te verwonderen zoo hij, heel zijne regeering door, belang stelde in landen, die hem zoo nuttig waren, en zoo hij zich beijverde hun bloei te bevorderen, ze goed te regeeren, hunne grenzen veilig te houden en hun grondgebied te vergrooten. Doch zóó handelde hij enkel uit eigenbaat. Verder legde hij hun zijne politiek op en sleepte hij ze mede in al de oorlogen, die hij verwekte. Het gevolg daarvan was, dat de geschiedenis der Nederlanden in de XVIe eeuw, meer dan ooit, het daarin zoo dikwijls vastgesteld karakter biedt. En dat bood zij des te meer, daar zij zich, door een waarlijk zonderling samentreffen, met de geschiedenis van Spanje verbindt, juist als Spanje de eerste mogendheid van het vasteland wordt.

Want België werd wezenlijk op sleeptouw genomen door Spanje, nadat Karel, op 7 Februari 1522, al de Oostenrijksche

domeinen der Habsburgers aan zijn broeder Ferdinand had afgestaan. Wel is waar bleven de Lotharingische grondgebieden onder de opperleenheerschappij des Duitschen Rijks, doch sedert lang was dit slechts eene zinnebeeldige onderhoorigheid, en Karel, in stede van dien lossen band aan te sluiten, spande integendeel alle pogingen in om hem nog lossere te krijgen. Als keizer mocht hij natuurlijk de rechten des Rijks over de Bourgondische gewesten niet miskennen, doch verder zal men zien, op welke wijze hij ze weet te verbreken. Zijn doel was klaarblijkelijk, van de Nederlanden een vooruitgeschoven post der Spaansche macht in het Noorden van Europa te maken. Doch zijne Nederlandsche onderdanen gisten geenszins, gedurende zijn leven, de strekkingen eener politiek, wier uitwerksels zij plotselings onder zijn opvolger zouden bespeuren. Zij bemerkten niet, dat Karel meer en meer Spanjaard werd : zij bleven steeds in hem hun natuurlijke vorst en het hoofd van het Bourgondisch huis aanschouwen.

Zijne terugkomst in 1520 gaf aanleiding tot allerlei uitingen van vorstentrouw. Hij zelf, overigens, verborg zijne vreugde niet, bij het wederzien van zijn geboortegrond. Hij zegde tot de te Brussel vergaderde Staten, « dat zijn hart steeds herwaarts was geweest », en een weinig later, te Antwerpen, toen hij afscheid van hen nam, « dat hij met spijt vertrok ». De beden, die hij vroeg, werden met ongewone bereidwilligheid toegestaan; ja, de Staten bevestigden « dat zij veel meer zouden doen, zoo zij maar konden (1) ».

Karel vertrok in October naar Duitschland, nadat hij zijn eerste plakkaat tegen de Lutheranen uitgevaardigd had (2). Zes maanden later (Maart 1521), zond de strijdlustige heer van Sedan, Robrecht van de Mark, op aanhitsing van Frans I, een veetebrief aan Margareta. De twee oorlogen, die de keizer zijn leven lang moest uithouden, èn tegen de Hervorming èn

(1) Deze en de beide voorgaande aanhalingen zijn ontleend aan GACHARD : *Des anciennes assemblées nationales de la Belgique. Revue de Bruxelles*, Nov. 1839, blz. 29, 30 n.

(2) P. KALKOFF : *Die Anfänge der Gegenreformation in den Niederlanden*, I, blz. 19 (Halle, 1904).

tegen Frankrijk, begonnen, en schier terzelfder tijd, op Nederlandschen bodem.

De vijandelijkheden begonnen dadelijk in de heerlijkheid Sedan, die overweldigd werd door Bourgondische en Duitsche legerbenden, aangevoerd door den graaf van Nassau en door Franz van Sickingen. Terwijl de keizerlijke troepen, na eenige onbeduidende overwinningen, zich verzwakten bij de belegering van Mézières, dat heldhartig door Bayard (1) verdedigd werd, richtte Karel, die in Juni van den rijksdag van Worms teruggekeerd was, zijne pogingen tegen Doornijk. Die stad, van wallen met zeven-en-zeventig torens voorzien en met « het schoonste geschut der wereld » gewapend, scheen onneembaar. Frans I achtte dat hare belegering « tijd verloren was », en Wolsey drong bij den Keizer aan, om hem van zulke ijdele als gevaarvolle onderneming te doen afzien (2). Doch Karel volhardde in zijne stijfhoofdigheid, die langzamerhand een der hoofdtrekken van zijn karakter werd. En terwijl Mézières zegerierend alle verwoede aanvallen afgeslagen had, moest Doornijk, dat door Frans I onbehendig geholpen werd, buiten alle verwachting, op 3 December zijne poorten openen.

De verovering dier schoone stad werd in de Nederlanden luidruchtig gevierd. Trouwens, niets kon hun voordeeliger zijn dan het bezit van de versterkte stad, die de Opper-Schelde beheerschte en de zetel was van een bisdom wiens geestelijke rechtsmacht zich over het grootste deel van Vlaanderen uitstreckte, van de tusschen Vlaanderen en Henegouw ingesloten plaats, die tot hiertoe voor de Fransche koningen een militaire voorpost geweest was, van waar zij, naar verkiezen, beide gewesten konden bedreigen. Dikwijls reeds waren pogingen aangewend om die stad te bemachtigen en een einde te stellen aan een toestand, die des te nadeeliger werd, naarmate de Belgische gewesten meer eenheid kregen. In de XIIe eeuw hadden de graven van Vlaanderen en van Henegouw te vergeefs gepoogd, haar hunne bescherming op te leggen. In de XIVe eeuw hadden Jacob van

(1) A. CHUQUET : *Etudes d'Histoire, I. Bayard à Mézières* (Parijs, 1904).

(2) HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel II, blz, 391.

Artevelde en zijn bondgenoot Edward III ze even vruchteloos belegerd. De hertogen van Bourgondië hadden onzijdigheidsverbonden met haar gesloten en, dank zij hunne goede betrekkingen met den paus, er bisschoppen hunner keuze kunnen doen benoemen; doch de na den dood van Karel den Stoute uitgebroken onlusten hadden de reeds aangevangen inpalming verhinderd. Tijdens den veldtocht van Maximiliaan en Hendrik VIII tegen Lodewijk XII was Doornijk door den koning van Engeland ingenomen geworden (1513) en men had kunnen hopen, dat deze, vroeg of laat, die van zijne Staten al te zeer verwijderde en voor hem onnutte bezitting aan de Nederlanden zou afstaan. Doch hij had ze, tot groote spijt van Karel V, in 1518 aan Frankrijk teruggegeven. Door zijne beste pogingen tijdens den veldtocht van 1521 tegen Doornijk te richten, bereikte Karel eindelijk het door zijne voorgangers zoo lang beoogde doel. Van toen af bleef Doornijk vereenigd bij de Nederlanden, waartoe het door zijne ligging en zijne handelsbelangen reeds zedelijk behoorde en tot welker ontwikkeling, op het gebied der kunsten, het in de middeleeuwen zoo zeer bijgedragen had. Het werd met zijn bijvang onder de rechtsmacht van den Raad van Vlaanderen gesteld, hoewel het een bijzonder gewest bleef, met eigen Staten en met eene stem in de Staten-Generaal.

Doch dit was het eenige voordeel des oorlogs niet. Reeds op 24 Juli 1521 en vervolgens op 2 Januari 1522, had Karel het rechtsgebied van het Parlement van Parijs over Vlaanderen en over Artesië opgeheven. Aldus wischte hij de laatste sporen van Frankrijk's opperleenheerschappij over die landen uit en, meteen, de grenslijn die, sedert het verdrag van Verdun, de van Frankrijk verheffende gewesten scheidde van de onder Duitschland staande gouwen. Voortaan waren de Bourgondische domeinen eene aaneengesloten massa, een afzonderlijke Staat, die met den vreemdeling niets meer te maken, en slechts met zijn eigen vorst af te rekenen had.

Toch verliepen nog vijf jaar vóór de inlijving van Doornijk en de opheffing in Vlaanderen van het rechtsgebied van het Parlement door Frans I officieel erkend werden. Zoo de oorlog in het Noorden ophield, werd hij in Italië voortgezet, en eerst

op 25 Februari 1525, toen de koning van Frankrijk, op het slagveld van Pavia aan den Belg Karel van Lannoy zijn degen afgegeven had, mocht de Keizer de vruchten van zijne in 1521 behaalde zegepralen plukken. Bij het op 14 Januari 1526 te Madrid geteekend verdrag, zag Frans af van zijne opperleeneheerschappij over Vlaanderen en over Artesië, deed hij afstand van Doornijk en beloofde hij Bourgondië met zijne aanhoorigheden te zullen teruggeven. Doch, met wrok in het hart, zwoer hij, binnensmonds, weldra zijne weerwraak te zullen nemen.

Bij de vredesonderteekening was Karel reeds vier jaar uit de Nederlanden weg (26 Mei 1522). Hij had aan Margareta de uitgebreidste volmacht gelaten. Hare aanstelling gaf haar het recht de ridders van de orde, al de raden, de Staten-Generaal bijeen te roepen en ze over alle zaken te doen beraadslagen; zij gaf haar het oppertoezicht over het geldwezen, de justitie, de landwacht, de gouverneurs en stedehouders; zij machtigde haar, plakkaten en verordeningen uit te vaardigen « als wij zelf zouden doen en gebieden in eigen persoon (1) ». De Keizer behield zich enkel de benoeming van sommige ambtenaars voor. Voor het overige, was zijne moei eene echte onderkoningin, doch zeer wijselijk drukte hij haar op het hart, steeds in overeenstemming met haren raad te regeeren en in alles het gevoelen in te winnen van den hoogen adel, wiens trouw de waarborg voor de trouw des volks was en dien men niet door absolutistische neigingen krenken mocht. Hij begreep zeer goed, dat der Nederlanden vooral eene regeering behoefde, die zij als eene nationale regeering konden beschouwen. Met uitzondering van Jan Carondelet, hoofd van den raad, maakte geen enkele vreemdeling deel van Margareta's geheimen raad.

In den beginne scheen de landvoogdes er weinig op gesteld, het bewind met de Belgische edelen te deelen. Voorzeker had zij een hekel aan die raadsheeren — veldheeren en provinciegouverneurs — die haar vrij hunne meening dorsten zeggen, ja, niet vreesden hare denkbeelden te bestrijden, en op verre na

(1) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, uitg. Ch. Laurent en J. Lameere, 2^e reeks, deel II, blz. 167 (Brussel, 1898).

zoo buigzaam niet waren als de zelf uitgekozen raadsheeren, ridders van het Gulden Vlies en anderen. In 1523 kloegen de heeren bij Karel V, dat zij buiten den raad gesloten werden en dat zij « voor de deur moesten wachten », als zij de landvoogdes wilden spreken(1). Dadelijk werd hun voldoening geschonken. Margareta kreeg bevel, voortaan over geenerlei zaak meer te beslissen, zonder er over te beraadslagen met den bisschop van Luik, den heer van Ravestein, den prins van Oranje en de graven van Buren, van Gaver, van Hoogstraten, de heeren van Beveren, van Bergen en van Rœulx. Op den duur leefde zij overigens in goede overeenkomst met die heeren, die Karel V zoo zeer toegedaan waren als zij zelve. Hoogstraten vooral kreeg op haar meer en meer invloed, en de kwade tongen verdachten haar, overigens zonder het minste bewijs, dat zij hem tot minnaar genomen had (2).

Tot het begin van Margareta's nieuw regentschap, hadden de Nederlandsche vorsten geregeld in hunne Bourgondische gewesten gewoond. De beide reizen van Philips den Schoone naar Spanje hadden zeer weinig tijds geveergd en de eerste afwezigheid van Karel V had pas twee jaar geduurd; doch daarna ging het er heel anders aan toe. Karel had de handen vol met zijne Spaansche koninkrijken en met het Duitsche Rijk. In het lange tijdsverloop tusschen 1522 en 1555 moest hij maar vijfmaal in zijne landen « van herwaerts over » meer komen, om er in 't geheel nauwelijks tien jaar te verblijven. Na hem, zal Philips II er slechts eenmaal verschijnen en, van dan af tot Jozef II, zal geen enkele Spaansche of Oostenrijksche vorst van België hier nog den voet zetten. De landvoogden, die aanvankelijk slechts gedurende 's vorsten afwezigheid met het bewind belast waren, worden bestendige ambtenaars, en de laatste stadie van Margareta's loopbaan mag beschouwd worden als de inleiding van een politiek stelsel, dat tot aan den Nieuwen Regeeringsvorm zal voortleven (3).

(1) *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel V [1853], blz. 54.

(2) Henne : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IV, blz. 354, die aan die beschuldiging geloof schijnt te hechten, wederlegt ze zelf in nota.

(3) Behoudens, wel te verstaan, het korte tijdsverloop gedurende hetwelk Philips II de Nederlanden onder het bestuur van Albrecht en Isabella liet.

Doch tusschen Margareta en hare opvolgers is nog een hemelsbreed verschil. Zij is voorwaar meer dan eene eenvoudige dienaars des vorsten, die de uit Madrid gekregen bevelen maar uit te voeren heeft. Zij heeft haar neef al te groote diensten bewezen, zijne belangen al te zeer behartigd, zij bezit al te veel ervaring, doorzicht en gezag, om als eene ondergeschikte behandeld te worden. Zij regeert de Nederlanden dan ook op haar eigen houtje. Toen in 1528 de oorlog opnieuw uitbrak tusschen Karel en Frans I, welke nu Hendrik VIII tot bondgenoot had, sloot zij tot groote verontwaardiging van Mendoza en de Castiliaansche ministers, een bijzonder bestand met Engeland om den handel der Belgische gewesten te vrijwaren (1). Niet minder onafhankelijkheid legt zij aan den dag jegens den koning van Denemarken, Christiaan II, sedert 1514 echtgenoot harer nicht Isabella, en die, door Frederik van Holstein onttroond, in 1523 de wijk zoekt in de Nederlanden, waar hij zich ter weerwraak wou toerusten (2). Doch Margareta, enkel bedacht op het behoud van den vrede met Frederik, die aan de Hollandsche schepen vrije doorvaart door de Sont verleent, laat de door Christiaan uitgeruste kaperschepen in de Nederlandsche havens niet aanleggen. Meer nog, als Karel V in 1524 het voornemen uit, zijn schoonbroeder ter hulp te komen en de keizerlijke opperleenheerschappij over de Noordsche koninkrijken te leggen, werkt zij die politiek hardnekkig tegen en sluit zij een vredesverdrag met Frederik en met de Hanzesteden, die op dezes hand zijn. Later nog, ongeacht de na den vrede van Kamerijk door den Keizer aan Christiaan gedane beloften en na dezes baatzuchtigen terugkeer tot het katholiek geloof, volhardt zij in hare houding en weigert zij halsstarrig hem de minste hulp te verstrekken. Het is klaar, dat zij de Nederlanden wil prijsgeven noch aan de belangen van

(1) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 73. — Voeg daarbij, voor Margareta's politiek te dien tijde, L. BOURILLY et P. DE VAISSIÈRE : *Ambassades en Angleterre de Jean Du Bellay. La première ambassade (1527-1529)* (Parijs, 1905).

(2) Voor de voorstelling van de betrekkingen der Nederlanden met Denemarken, volg ik hoofdzakelijk het verhaal van D. SCHAEFER : *Geschichte von Dänemark*, deel IV (Gotha, 1893), waarbij ik eenige bijzonderheden uit HENNE : *Histoire de Charles-Quint* en uit de bescheiden, uitgegeven door J.-J. ALTMAYER : *Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe pendant le XVIe siècle* (Brussel, 1840), gevoegd heb.

Spanje, noch aan de heerszuchtige plannen van haren neef. Zij is Bourgondisch gebleven, en kan het derhalve niet over het hart krijgen, ze als eenvoudige aanhoorigheid van Spanje te beschouwen. Bekommert zij zich weinig om hunne vrijdommen, zoo waakt zij daarentegen zorgvuldig over hunne veiligheid, en haar regentschap is het laatste tijdvak onder de regeering van Karel V, gedurende hetwelk deze landen zich mochten verheugen in eene onafhankelijke, gansch met hunne behoeften overeenkomende buitenlandsche politiek.

't Is ook onder dit regentschap, dat Friesland en het vorstendom Utrecht voorgoed bij de Bourgondische gewesten gevoegd werden (1).

Niettegenstaande al de pogingen, die sedert de XIVe eeuw tegen de Friezen van den rechteroever der Zuiderzee door hunne Nederlandsche naburen aangewend werden, konden zij, onder het nominaal leenheerschap des Rijks, volkomen zelfstandig blijven. In 1345 hadden zij den graaf van Holland, Willem IV, bij Stavoren verslagen en gedood. Later had keizer Sigmund hen openlijk onder zijne bescherming genomen, wat de verzoeken van Philips den Goede deed vergaan. En juist toen Karel de Stoute hen wilde onderwerpen, had hij de tegen hen uitgerustevloot noodig om zijn schoonbroeder, Edward IV van Engeland, die door Warwick van den troon gestooten was, bij te springen. Doch als Friesland, in de laatste helft der XVe eeuw, geteisterd werd door den verwoeden strijd tusschen de « Schieringers » en de « Vetkoopers » (2), stonden de kansen voor vreemde tusschenkomst beter. Trouwens, terwijl de « Vetkoopers » door Groningen ondersteund werden, riepen de eersten de hulp van den hertog van Bourgondië in. Maar Karel de Stoute, die het te druk had met den oorlog van Neuss, en later met zijne rampzalige veld-

(1) Ondanks al het belang dat die gebeurtenissen bieden, kunnen zij toch maar beknopt aangehaald worden in een hoofdzakelijk aan België's geschiedenis gewijd boek; de weetgierige lezer vindt daarvan een trouw en duidelijk relaas in P.-J. BLOK : *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, deel II, blz. 338 en volg. (Groningen, 1893).

(2) De « Schieringers » waren de voorstanders der onafhankelijkheid; de naam van Schieringer schijnt ontleend te zijn aan den schieraal of paling, die door de lagere volksklasse menigvuldig gebruikt werd; tot de partij der « Vetkoopers » behoorden de voornamen en de edelen. (N. v. d. V.)

tochten in Zwitserland en in Lotharingen, kon de gunstige gelegenheid niet ten nutte maken. Zijn opvolger Maximiliaan had de handen vol en kon zich met die nieuwe zaak niet bezighouden. Hij had voor de « Schieringers » enkel aanmoedigingen; in 1498 had hij, op hunne vraag, zijn trouwen luitenant Albrecht van Saksen benoemd tot landvoogd en erfelijken potestaat van Friesland. Van toen af ging het er met den burgeroorlog steeds erger aan toe. De wederstand der « Vetkoopers » wordt geleid door Groningen, met de heimelijke hulp van Philips den Schoone, wiens raadsheeren aan Albrecht den toegang tot het grondgebied der Nederlanden willen ontzeggen. Na Albrecht's dood te Emden (September 1500), gelukt het zijn zoon George, niettegenstaande het voortdurend verzet van Groningen, tijdelijk de rust in het land te herstellen. Doch de onlusten breken in 1514 opnieuw uit en nu roept Groningen, dat met Edzard I van Oost-Friesland een verbond gesloten heeft, de hulp in van Karel van Gelderland. George van Saksen kan den strijd niet meer voortzetten en verkoopt, in 1515, zijne rechten aan den nieuwen vorst der Nederlanden, den jongen aartshertog Karel. Van toen af wordt er gedurig geoorloofd tusschen de Bourgondische en de Geldersche troepen. Als deze ten slotte uit hunne laatste verschansingen gedreven zijn, erkennen de « Gemene Staeten » van Friesland, op 10 November 1523, Karel als hun « natuerliche, rechte en erflike heer » en komt eene nieuwe provincie voor immer de gewesten van het Bourgondische huis vergrooten.

Eenige jaren later kon de inlijving van Utrecht geschieden. Onder Philips den Goede was het met het Sticht gesteld als met het bisdom Luik. Een en ander waren onder de voogdij van Bourgondië gekomen en kregen tot bisschop, het eerste, David van Bourgondië, een van 's hertogen talrijke bastaards, het ander, Lodewijk van Bourbon, zijn neef. Hoe voortreffelijk David's beheer ook was, toch had de bisschop, door zijne samen-trekkingspolitiek, hevige misnoegdheid verwekt. Evenals elders in de Nederlanden, was de dood van Karel den Stoute te Utrecht het sein eener gewelddadige reactie geweest. De « Hoekschen » waren opgestaan en David had de mijnerstad moeten ontvluchten. Na een langdurigen oorlog, en met Maximiliaan's hulp, was hij

er eerst in 1492 kunnen terugkeeren. Toen hij in 1496 overleed, slaagde het Bourgondisch hof er in, Frederik van Baden tot bisschop te doen aanstellen, trots de pogingen van Philips van Kleef, die het verzet ondersteunde. Doch dat verzet bleef machtig en riep, eenige jaren later, evenals de Friesche « Vetkoopers », de hulp in van Karel van Egmond. In 1511 opende Utrecht zijne poorten voor een Geldersch garnizoen en vluchtte de bisschop naar Wijk-bij-Duurstede. Kort vóór zijn dood had hij als opvolger aangewezen Philips, admiraal van Bourgondië, bastaard van Philips den Goede, dien de paus in 1516 erkende. De oorlog brak in 1521 opnieuw uit, tengevolge van een twist tusschen twee Overijselsche steden, Kampen, dat door den bisschop, en Zwolle, dat door Karel van Egmond ondersteund werd.

Karel liet zijne troepen dadelijk Overijssel en Drente, alsmede een groot deel van Friesland bezetten, en zou, op den rechteroever der Zuiderzee, een machtigen Staat tegenover de Nederlanden stichten. Gelukkig werd dit gevaar afgeweerd door zijne nederlaag in Friesland en door de hulp, die de Bourgondische veldheeren aan den bisschop zonden. Overijssel en Drente kwamen in 1523 weder onder het gezag van Philips. Toen deze het volgend jaar overleed, zochten Bourgondië en Gelderland beide den domheeren van Utrecht een candidaat hunner keus op te dringen. Doch, in de hoop dat onzijdigheid den vrede zou stichten, verkozen de domheeren Hendrik van Beieren, die tot geen van beide partijen behoorde. Deze kwam echter onder den invloed van Floris van Egmond, hoofd van het Bourgondisch kamp in het bisdom. Weldra werd de misnoegdheid grooter dan ooit. De Utrechtsche ambachten staan in 1526 op, roepen Karel van Egmond ter hulp en brengen opnieuw dezès troepen in de stede.

Karel nam des te gretiger de gelegenheid te baat, daar hij evenals vroeger op Frankrijk's ondersteuning mocht rekenen. Aangemoedigd door de houding des konings, die weigerde het verdrag van Madrid na te leven en tegen Karel V een nieuwen oorlog voorbereidde, dorst Karel van Egmond, als deze in Januari 1528 uitbrak, een aanval tegen de Bourgondische ge-

westen beproeven. Zijn maarschalk, Maarten van Rossem, overweldigt Holland en geeft den Haag aan de plundering over. Edoch, tegelijker tijd door den graaf van Buren en door George Schenk van Toutenburg, den nieuwen potestaat van Friesland, aangevallen, verliest Karel van Egmond het Sticht en wordt hij te Arnhem ingesloten. Doch, als hij verneemt dat zijne moeder en Margareta van Oostenrijk de voorwaarden van den vrede van Kamerijk bespreken, moet hij zelf wel onderhandelen. Op 3 October 1528, doet hij afstand van Oversticht en Nedersticht, wil zeggen het land van Utrecht en Overijsel; tegen dien prijs behoudt hij het erfbezit van Gelderland en het levenslang bezit van Groningen en Drente (verdrag van Gorkum). Vroeger, op 21 Maart 1528, had Overijsel reeds Karel V als erfheer erkend, en de Staten van Utrecht deden kort na den vrede hetzelfde (21 October 1528). Voortaan was de bisschop van Utrecht nog slechts een geestelijke vorst: op zijne beurt werd het door de keizers in de X^e eeuw gegrondvest bischoppelijk vorstendom bij den Bourgondischen Staat ingelijfd.

Nu was de Bourgondisch geworden Zuiderzee bijna geheel door de Nederlanden ingesloten. Alleen Groningen, Drente en Gelderland bleven nog te onderwerpen, om de plannen van Philips den Goede en Karel den Stoute te verwezenlijken. Wel is waar had het Land van Luik zijne onafhankelijkheid heroverd. Doch Erhard van de Mark handelde daar als een trouw bondgenoot; dezerzijds was dus niets te vreezen.

En de vrede van Kamerijk, door Margareta onderhandeld en ten slotte op 3 Augustus 1529 door Frankrijk aangenomen, bevestigde voorgoed al de veroveringen der laatste jaren. Liet hij het hertogdom Bourgondië aan Frankrijk, zoo moest dit laatste, en wèl voor eeuwig, zijne laatste aanspraken op de Nederlanden laten varen. Als bekrachtiging van het verdrag van Madrid, liet hij aan Karel de algeheele soevereiniteit over Vlaanderen en over Artesië, gaf hij hem Kamerijk alsook het Doornijksche en wees hij de oude aanspraken der Valois op Rijsel, Dowaa en Orchies af. Ten slotte verbond Frans I zich, geene hulp meer te zullen verstrekken aan Robrecht van de Mark noch aan Karel van Gelderland.

Die vrede van Kamerijk, die voor altijd de banden verbrak welke de gewesten van den rechteroever der Schelde sedert zevenhonderd jaar aan Frankrijk hechtten, was niet enkel aan de politiek der hertogen van Bourgondië te danken. Als men de geschiedenis van België over het geheel beschouwt, verschijnt die vrede als de uitkomst van lange en herhaalde pogingen, door Ferrand van Portugal, door Gwijde van Dampierre, door de overwinnaars van den Sporenslag, door Jacob van Artevelde en door Lodewijk van Male aangewend, vóór Philips den Goede, Karel den Stoute en Karel V. Tot geheugenis van dien vrede werd de mooie schoorsteen van het Vrije, te Brugge, gebeeldhouwd, waarop de Keizer, voorgesteld als graaf van Vlaanderen en versierd met de eeretekenen van het Gulden Vlies, afgebeeld wordt als een vaderlandsche held, wiens roem door gansch het volk gedeeld wordt.

De vrede van Kamerijk bekroonde Margareta's werk. Gelukkig, nu haar huis eindelijk zegepraalde over den ervvijand, meende zij afstand van het regentschap te doen en stil naar Brou te gaan leven, toen eene reeds oude kwaal aan haar been plotselings verergerde, zoodat zij na eene bedlegerigheid van eenige dagen (1), in den nacht van 30 November op 1 December 1530 in haar paleis te Mechelen overleed. Vóór haar dood had zij een aangrijpenden brief vóórgezegd, de uiting van een ontgoocheld, doch minnend en verkleefd gemoed, dat sterft met het bewustzijn, dat het aan geen zijner plichten te kort is gebleven (2). Zij sterft, schrijft zij aan haar neef, « zonder ecnige spijt, behalve van niet in uw bijzijn de wereld te verlaten ». Zij stelt Karel tot haar eenigen erfgenaam aan, en, op het oogenblik, dat zij de Nederlanden voor eeuwig verlaat, wijst zij er met fierheid op, dat deze niet alleen ongeschonden

(1) Gachard (*Etudes et Notices*, deel II, blz. 357) heeft bewezen, dat haar dood niet aan een ongeval te wijten is, zooals dikwijls beweerd werd. Bij de door hem geleverde bewijzen, kan men voegen, dat in 1527 haar lijfarts, meester Pieter Demaistre, de landvóogdes zou genezen hebben van zekere kwetsuur aan een harer beenen. Op 8 Juli 1529 had zij hem nogmaals ontboden om een letsel aan haren voet te genezen (*Inventaire des Archives départementales du Nord*, deel V, blz. 16). Die oude kwalen, in 1530 wellicht ten gevolge van eene schram verergerd, zouden, zoo men de overlevering gelooven mag, den dood veroorzaakt hebben.

(2) GACHARD : *Analectes Beligues*, blz. 378.

bleven, doch « merkelyk vergroot » werden, waarvoor zij « de vergelding van den Heere, de voldoening van U, Monseigneur, en de erkentelykheid uwer onderdanen » hoopt te verdienen.

Met haar verdween de laatste vertegenwoordiger van het Bourgondisch huis, en wellicht had zij het voorgevoel, dat een nieuw, gansch Spaansch tijdperk aanbrak. Vrees voor de toekomst toch ligt in de bede, die zij tot Karel richtte, « nooit aan den naam van het Bourgondisch huis te verzaken, heel zijn leven lang het graafschap Bourgondië te behouden en, na zijn dood, het te geven aan dien zijner erfgenamen, dien de landen van herwaerts over ten deel zullen vallen ».

HOOFDSTUK V

KAREL V EN MARIA VAN HONGARIJE

I

Hoe zeer het nieuw stelsel in de Nederlanden bevestigd was, blijkt uit de kalmte waarmede de mare van Margareta's dood er onthaald werd. De openbare rust werd geen oogenblik gestoord; de Staten-Generaal vroegen niet om bijeengeroepen te worden. In afwachting van het besluit des keizers, gelastte de geheime Raad zich met het dagelijksch bestuur, onder het gezag van Carondelet en van den graaf van Hoogstraten.

Karel V, die zich toen in Duitschland bevond, dacht terstond aan zijne zuster Maria, om Margareta te vervangen. Maria was op 15 September 1505 te Brussel geboren en, sedert 1526, weduwe van koning Lodewijk II van Hongarije, die in den slag van Mohacz gesneuveld was. Evenals Margareta na Philibert's dood, bleef zij haar echtgenoot trouw gedenken, vast besloten niet te hertrouwen. Daar zij kinderloos was, kon niets haar beletten, zich gansch aan het bestuur van het land te wijden, en het politiek doorzicht, waarvan zij kortelings blijk had gegeven, toen zij haar broeder Ferdinand de Stephanuskroon had doen bekomen, maakte haar gansch geschikt tot het vervullen van zulk gewichtig als kiesch ambt.

Toch wilde Karel V haar dit niet opdragen, vooraleer zich te vergewissen, dat zijne keus gunstig zou onthaald worden. Slechts nadat hij het gevoelen zijner voornaamste raadsheeren had ingewonnen, verzocht hij haar, op 3 Januari 1531, « om hem genoegen te doen » (1), Margareta's opvolgster te willen wezen.

(1) GACHARD : *Analectes Beligues*, blz. 382.

Maria weifelde eenigen tijd. Zij beminde hare vrijheid, en aarzelde alvorens « zich het strop om den hals te halen ». Anderzijds, terwijl haar broeder de Hervorming met meer en meer vijandschap bejegende, verborg zij geenszins hare genegenheid, zoo niet voor de nieuwe leer, dan toch voor den door de humanisten beleden geest van verdraagzaamheid. Het jaar te voren had Erasmus haar zijn werk *De vidua christiana* opgedragen, en zij hield in haar dienst mannen van verdachte rechtgelooivheid, als bijvoorbeeld, haar prediker Alexander, die later van ketterij beschuldigd werd. Doch hoe zou zij het dringend verzoek van het hoofd haars huizes wederstaan? Zij overwon haar tegenzin en aanvaardde — voorloopig toch — het ambt, omdat zij meende, dat haar plicht haar gebod, deze zware verantwoordelijkheid op zich te nemen.

Zij bleef, met weezin, vijf-en-twintig jaar lang op haar post, en toonde zich het vertrouwen des keizers waardig. Want zoo zij teenemaal verschilde van Margareta van Oostenrijk, toch stond zij geenszins beneden haar. Met minder geleerdheid en kunstzin bedeed dan hare tante, — men weet dat zij slechts eene neiging voor de toonkunst had, — wellicht ook minder geslepen in de politiek, bezat zij daarentegen meer krachtdadigheid, meer ijver tot den arbeid, meer aanleg voor de zaken. Die jonge, schoone blondine met hare glinsterende, zwarte oogen, kwam vol kracht en levenslust naar de Nederlanden (1). Ontspanning van de zorgen der regeering zocht zij in jagen en vooral in paardrijden; zij kon tegen de beste ruiters op. De stille, eenvoudige pracht van Margareta's klein paleis maakte plaats voor de schitterende weelde der Renaissance. In stede van te Mechelen, vestigde zij zich in het oud paleis der hertogen van Brabant te Brussel, dat van toen af de hoofdstad der Nederlanden werd. Zij liet zich prachtige kasteelen naar Italiaanschen trant bouwen te Mariemont en te Binche, en de schitterende feesten, die zij er gaf, worden hedendaags nog herdacht — wel is waar verflauwd en ontaard — in de jaarlijksche maskerade der Gilles te Binche.

(1) Haar portret, dat prijkt in het Keizerlijk Museum te Weenen, in de verzameling van aarts Hertog Ferdinand, is nagedrukt in het *Fahrbuch der Kunst-historischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, deel XIV, blz. 142 (Weenen, 1893).

Doch zij omringde zich slechts van al die weelde, om grooter beteekenis aan het keizerlijk gezag te geven, want hare sterke ziel versmaadde het luchtig genot zulker weelde, « eene voorbijgaande, veranderlijke zaak, die men moet nemen als men ze heeft en kunnen derven als men ze niet heeft » (1). Zij gaf zich met hart en ziel aan de menigvuldige plichten van haar ambt over. Zij verbaasde hare raadgevers door hare bevoegdheid in zake geldwezen, legeroefeningen en vestingbouw. Zij maakte zich alle takken van bestuur eigen en stelde er eene eer in, trouw te dienen. Onder haar regentschap, vindt men dat initiatief, die onafhankelijkheid niet meer, die Margareta's bewind kenschetsen. Zij wilde niets wezen dan de uitvoerster van den wil diens broeders, aan welken zij hare innige gevoelens en hare persoonlijke neigingen geofferd had. Nooit aarzelde zij, wanneer zij zulks oorbaar achtte, de belangen harer onderdanen aan die keizers prijs te geven; daardoor haalde zij zich den haat des volks op den hals, wat haar zeer bedroefde (2). Terwijl Margareta nog zelve eene hertogin van Bourgondië was, was Maria slechts eene regentes, in naam des konings van Spanje. Hare rol begint overigens juist op het oogenblik, dat Karel, door den dood van Gattinara (1530), van den laatste zijner oude ministers ontlast, alleen meester zijner politiek zal worden.

Hij had besloten, zelf zijne zuster in de Nederlanden aan te stellen. Op 24 Januari 1531 kwam hij te Brussel, waar hij sedert bijna tien jaar niet meer geweest was. Hij verscheen vóór de Staten, aan dewelke Carondelet al zijne krijgsondernemingen en al zijne overwinningen der laatste jaren uiteenzette, en die hem een prachtig geschenk aanboden, een tapijtwerk, den veldslag bij Pavia voorstellende; doch hij gunde zich den tijd niet, ook andere steden te bezoeken. Hij begaf zich vlijtig aan den arbeid, en de instelling van de drie « bestuurraden », die de regentes bijstonden en zonder grondige wijzigingen tot het einde van den Ouden Regeeringvorm bleven bestaan, is zijn

(1) HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel X, blz. 132.

(2) « Het is niet mogelijk, schreef zij in 1555 aan Karel V, tegelijk zijn geweten en de onderdanen van zijn vorst te voldoen ». HENNE: *op. cit.*, deel X, blz. 243.

persoonlijk werk. Ook tijdens zijn verblijf werd een eeuwig edict opgemaakt, dat voor al de Nederlanden gold en het uitgangspunt hunner gemeenschappelijke wetgeving is. Bestuurraden en eeuwig edict zijn te verklaren door dezelfde strekkingen. Zij beoogden gelijkelijk een inniger verband onder de gewesten door de samentrekking van hun bestuur en de eenmaking van hun recht, nogmaals twee stappen voorwaarts op den weg van het door Philips den Schoone hersteld monarchaal stelsel.

De regentes had last gekregen, die nieuwigheden stiptelijk in stand te houden. Doch Karel deed meer; hij maakte de gelegenheid ten nutte om tal van zaken af te handelen. Hij kocht den markgraven van Baden het bewind van Luxemburg af, dat hun vroeger door Maximiliaan verpand werd, en richtte den justitierraad van dat gewest opnieuw in. Hij knoopte met Engeland onderhandelingen aan, die in 1532 aanleiding gaven tot een nieuw handelsverdrag. Hij vaardigde ook een gewichtig muntedict uit. Onder de hoofden van dien zoo verkleefden adel, verdeelde hij het bestuur der gewesten. Ten slotte vernieuwde hij tegen de ketters het verschrikkelijk plakkaat van 1529, waarbij alle inbreuk op de katholieke leer met den dood gestraft werd. Had hij Maria, die zelve zoo verdacht was van vooringenomenheid met de leer, welke zij zoo onverbiddelijk zou moeten onderdrukken, niet gewaarschuwd, dat « wat in Duitschland thans geduld en voor wettig gehouden wordt, in geen deele in de Nederlanden mag geduld worden » (1)? Maria's dubbele opdracht was: het keizerlijk gezag versterken en de Hervorming bestrijden. Beide zaken maakten er eigenlijk maar eene enkele uit, daar politieke eenheid en godsdienstige eenheid gelijkelijk het vorstelijk gezag versterkten. Daarbij dient gevoegd, dat zoo Karel, bij de nieuwe inrichting der regeering in de Nederlanden, oogenschijnlijk geenerlei privilege aanraakte, hij zich toch heimelijk gewapend had om, desnoods, daarover heen te stappen. Op aanraden van Margareta van Oostenrijk had hij, op 15 September 1530, van Clemens VII verkregen, ontlast te worden van den « onredelijken eed », dien hij bij zijne

(1) GACHARD : *Analectes Beligues*, blz. 385.

verheffing tot hertog van Brabant gezworen had. Anderzijds had dezelfde paus eenige maanden te voren de geestelijkheid, den eersten stand in den Staat, onderworpen aan het gezag des vorsten, door Karel met de aanstelling van alle geestelijke prebenden en waardigheden te bewilligen over heel de Bourgondische gewesten.

Volgens zijne gewoonte, wilde de keizer vóór zijn vertrek persoonlijk afscheid nemen van de Staten (October 1531). Hij deed hun kennis geven van de door hem getroffen maatregelen, van de machten der nieuwe regentes en van den inhoud van het eeuwig edict. Vervolgens zelf het woord nemend, vermaande hij hen, uit al hunne macht de ketterij te helpen bestrijden en bevestigde hij, dat zoo hij verwanten of vrienden had « die Luyters waren, hy hem vyant soude syn ». Hij drukte hun op het hart, steeds vreedzaam en eendrachtig met elkander te leven, en zegde ten slotte dat het hem speet, hen te moeten verlaten (1). Hij vertrok, op 17 Januari 1532. Men zou hem maar wederzien in 1540, in eene gansch andere stemming...

Maria moest, als voorsmaak van haar last, eene zeer netelige zaak behandelen. Christiaan van Denemarken had Margareta's dood ten nutte gemaakt om, tot het bestrijden van zijn mededinger Frederik van Holstein, in Holland troepen samen te trekken (2). De keizer had hem laten begaan, in de verwachting, dat zijne zegepraal de noordsche koninkrijken en de Hanzesteden onder den Habsburgschen invloed brengen zou. Op 26 October 1531, zeilde Christiaan de haven van Medemblik uit, naar de Noorsche kust, met vijf-en-twintig bodems en 7000 soldaten. Die schending van de tot hiertoe door de Nederlanden geëerbiedigde onzijdigheid verwekte dadelijk een bondgenootschap tusschen Frederik van Holstein en Lubeck, die de Sont voor de Hollandsche schepen sloten. De jammerlijke nederlaag van Christiaan, die in Juli in de handen des vijands viel en te Son-

(1) AART VANDER GOES : *Holland onder de regeering van keizer Karel V en koning Philips II* (Amsterdam, 1791), deel I, blz. 328.

(2) Voor de betrekkingen met Denemarken, zie D. SCHAEFER : *Geschiede von Dänemark*, deel IV, blz. 172 en volg. (Gotha, 1893), alsmede het omstandig relaas van HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel VI, blz. 5 en volg.

derburg opgesloten werd, maakte den toestand nog hachelijker. Lubeck, dat een toenemend verval van zijn handel beleefde en met leede oogen de snelle vorderingen der jonge Hollandsche scheepvaart in de Oostzee zag, wilde zijn verbond met Denemarken ten nutte maken om zich van dien gevaarlijken mededinger te ontmaken. Doch de Hollanders schrikten geenszins vóór het vooruitzicht van een oorlog terug, om hun handel met het Noorden, hoofdbron hunner welvaart, te behouden. Zij eischten de inbeslagneming van de in de Nederlandsche havens aanwezige Deensche en Hanzeatische schepen, en de uitrusting eener oorlogsvloot door de Nederlanden. De andere gewesten verzetten zich terstond tegen die eischen. Het particularisme was nog te machtig, dan dat al de gewesten begrepen, dat zij dezelfde belangen hadden. Vlaanderen en Antwerpen verstonden, hun handel niet te schaden ten believe der Hollanders (1); zij beweerden dat zij in dien twist niets te zien hadden. Doch Maria van Hongarije koos zonder aarzelen partij voor Holland. Zij beschouwde al de gewesten der Nederlanden als deelen van één enkelen Staat, vermits zij aan één zelfden vorst toebehoorden. Zij vertegenwoordigde het grondbeginsel der samentrekking en dus ook het « algemeen belang », en zij deed dit zegevieren op het « bijzonder belang » (2).

Edoch, de afbreking van den handel met het Noorden verwekte eene verschrikkelijke duurte der levensmiddelen, en de ambachtslieden uit de steden, die hieronder vreeselijk te lijden hadden, waren met die mooie denkbeelden niet te paaïen en verwenschten de landvoogdes. Maar Maria gaf niet toe, hoewel een tamelijk ernstig oproer te Brussel uitbrak. De dood van Frederik van Holstein (10 April 1533) en de verwarring, die daardoor in Denemarken ontstond, lieten haar overigens weldra toe, met dat koninkrijk een voordeelig verdrag en een dertig-

(1) Zie, o. a., het protest van de vier « leden van Vlaanderen » (Mei 1532), in GILLIODTS VAN SEVEREN: *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, deel II, blz. 625 (Brugge, 1905).

(2) De beweegredenen van het besluit der regeering zijn zeer goed uiteengezet in een verslag van den graaf van Hoogstraten, stadhouder van Holland, uitgegeven door ALTMAYER: *Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe au XVIe siècle*, blz. 207 (Brussel, 1840).

jarigen vrede te sluiten (verdrag van Gent, 9 September 1533). Lubeck stond, van toen af, alleen en machteloos. Eene vloot van veertig schepen was in de Nederlanden uitgerust en admiraal Geeraard de Merckere kon, zonder slag of stoot, de Bourgondische vlag in de Oostzee voeren. Wullenweber, die te Lubeck almachtig was, wilde zich echter niet overgeven. De gezanten des keizers en die der landvoogdes moesten langdurige pogingen aanwenden, vóór dat hij de vrijheid van den Hollandschen handel in de Sont wilde erkennen (26 Maart 1534).

Dank zij dus vooral de krachtadigheid van Maria van Hongarije, kwam Holland zegevierend uit de crisis, waarin Keizer Karel's plannen het gedompeld hadden. Zijne scheepvaart was gered en het grondbeginsel der « open zee », onontbeerlijke voorwaarde voor zijne latere grootheid, had gezegevierd (1).

Doch de vrede was niet van langen duur. Karel van Egmond verbrak in October 1534, wellicht op aanstoking van Frans I, die een nieuwen oorlog beraamde, het verdrag van Gorkum; hij sloot een nieuw bondgenootschap met Frankrijk en erkende den hertog van Lotharingen als zijn opvolger. Dat weder opgehaalde Geldersche vraagstuk ging zich weldra verwikkelen met nieuwe moeilijkheden in het Noorden.

Graaf Christoffel van Oldenburg die, sedert Frederik's dood, de Deensche kroon beloerde, had den steun der Nederlandsche regeering gevraagd. De twist ging Maria van Hongarije niet aan. Het kon haar weinig schelen, of Christoffel al dan niet in zijne onderneming slaagde, doch zij wenschte een bondgenootschap met de Denen tegen Lubeck; daarom gaf zij in Juli 1534 aan haar gezant opdracht, met hen een vriendschapsverdrag te sluiten, wie ook hun koning was. Doch, in November daar-aanvolgende, verloofde Karel V, te Madrid, den paltsgraaf Frederik met de jeugdige Dorothea, dochter van Christiaan II, en Christoffel van Oldenburg zag terstond van zijne aanspraken op Denemarken af, om partij voor Dorothea en den steeds

(1) Zooals D. SCHAEFER: *Geschichte von Dänemark*, deel IV, blz. 260, terecht zegt, was dat schoone grondbeginsel overigens maar een voorwendsel voor het verdedigen van stoffelijke belangen.

gekerkerden Christiaan II te kiezen. Toen besloot de zoon van Frederik van Holstein, Christiaan III, die ook naar de koningskroon stond, de Nederlanden te beletten zijne vijanden ter hulp te komen, door zelf Karel van Egmond te steunen. Aanvang 1536, levert hij hem hulpgelden en zendt hij hem landsknechten. Doch de stadhouders van Friesland en van Holland verlammen al de pogingen van den hertog van Gelderland en, in de maand Juli, wordt een Deensch legerkorps, dat hem ter hulp komt, door George Schenk verslagen in die zelfde vlakte van Heiligerlee, waar twee-en-dertig jaar later Lodewijk van Nassau de zegepraal over de troepen van den hertog van Alva behalen zou. Eenige dagen later (29 Juli) gaf de inname van Kopenhagen aan Christiaan III het voortaan onbetwist bezit van Denemarken. Die gebeurtenis, die de dynastische berekeningen van Karel V vernietigde, viel daarentegen ten voordeele der Nederlanden uit. Zij ontnam aan Lubeck, dat Christiaan's vijanden geholpen had, de laatste sporen van zijn aloud overwicht in de Baltische zee, en zijn val kwam den Hollanders ten goede. Na eenige onderhandelingen, teekende Christiaan, op 3 Mei 1537, met Maria van Hongarije een bestand, dat drie jaar duren moest, doch dat een bepaalde vrede was, afgezien van de voorbijgaande vijandelijkheden in 1542, toen Denemarken een verbond sloot met Frans I. Van toen af nam de Hollandsche koopvaardij, in de noordsche wateren, voorgoed de plaats van die der Hanze in. De ontvangsten van den in de Sont gelichten *Pfundzoll* bewijzen, dat het verkeer der Hollandsche schepen in den loop van de tien volgende jaren vertienvoudigde.

De Nederlanden trokken overigens nog andere voordeelen uit die verwickelingen. De bemoeiing van den hertog van Gelderland met den twist bracht eene nieuwe vergrooting van hun grondgebied mede. Groningen, dat zich ontrustte over de nabijheid van de landsknechten, welke Karel van Egmond met Deensch geld gelicht had, erkende Karel V als zijn heer en riep George Schenk binnen zijne muren.

Karel van Egmond was ten einde raad : Christiaan III had hem verlaten, de Nederlanden bleven trouw aan hun regeering,

en van Frankrijk had hij niets meer te hopen, daar het weder, zonder uitslag, tegen den keizer aan 't oorlogen was. Op 10 December 1536 aanvaardde hij dan ook den vrede van Grave, waarbij hij Groningen en Drente aan Karel V afstond, en dezen ook als zijn erfgenaam in het hertogdom Gelderland en in het graafschap Zutphen erkende (1).

Zoo Karel's bemoeiing ten voordeele van Christiaan II, hoewel door gansch andere drijfveeren dan de belangen der Nederlanden ingegeven, op den duur de gelukkigste uitkomsten medebrengt, zal de oorlog met Frankrijk hun daarentegen de grootste onheilen berokkenen. Deze oorlog, die door den dood van den laatsten hertog van Milaan, Frans Maria Sforza (1 November 1535), onvermijdelijk geworden was, barstte het volgend jaar los, en opnieuw werden de Bourgondische gewesten in den strijd gewikkeld. Hij begon zelfs op hun grondgebied, met de belegering van het slot van Bouillon, door den heer van Sedan. Maria van Hongarije had, naar Margareta's voorbeeld in 1528, de onzijdigheid der gewesten willen verklaren. Doch de keizer duldde zulks niet, en zij moest ze wikkelen in een oorlog, die door iedereen, behalve door de edelen die de krijgsbenden aanvoerden, terecht verafschuwd werd. Er was geen geld. Wel had Karel 40,000 carolusgulden gezonden, doch om de in de Nederlanden gelichte 30,000 voetknechten en 8000 paarden te betalen, om de vestingen aan de grens te herstellen en te voltooien, moest men daarbij nog 350,000 dukaten op pand aan den adel ontleenen, 100,000 dukaten door Antwerpen doen verschieten en hulp gelden vragen aan de Staten-Generaal, welke ze slechts met onwil toestonden. Tot vergelding van die opofferingen, had de landvoogdes hun schitterende zegepralen voorspeld, die tot den vrede leiden zouden. Doch het viel anders uit. Na eene vergeefsche belegering van Péronne, moest de graaf van Nassau den aftocht laten blazen, zonder een van de stoute ondernemingen gewaagd te hebben waartoe Maria, om een einde

(1) Omtrent die gebeurtenissen, zie BLOK: *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, deel-II, blz. 372 en volg.

aan den oorlog te zien stellen, hem onophoudelijk aangespoord had.

Voor den volgenden zomer was dus een nieuwe veldtocht in 't verschiet, en de kas was ledig, het domein tot het volle bedrag zijner inkomsten verpand; voor de onbetaald gebleven schuld moest de interest van 14 tot 20 t. h. verhoogd worden (1). De misnoegdheid was zoo groot, dat voor opstand gevreesd werd. Opnieuw weigerde de keizer aan zijne zuster het oorlof, over de onzijdigheid der Nederlanden te onderhandelen. Ook weigerde hij het ontslag dat zij hem, in hare werkelijke of voorgewende ontmoediging, aanbood. De houding van de op het einde van 1536 bijeengeroepen Statenvergadering was niet van aard om Maria te doen hopen deze te zullen vermurwen. De Vlamingen verklaarden ronduit, dat « zij niet rijk genoeg waren om den keizer Frankrijk en Italië te helpen veroveren » (2). Doch de nood werd meer en meer dringend. Frans I had Vlaanderen en Artesië « in volle recht eigendom der kroon verklaard » en stak op 16 Maart 1537 de grens over. De in aller ijf te Brussel bijeengeroepen Staten-Generaal vergaderden er acht dagen later. Maria en Lodewijk van Schore, rekwestenmeester van den geheimen raad, hielden lange en behendige toespraken. Zij drongen niet alleen aan op de noodzakelijkheid, de overweldigers te verdrijven; zij deden ook beroep op de gehechtheid der gewesten aan hunne privileges, hun voorhoudende, dat de keizer zijne onderdanen in het bezit hunner vrijheden liet, terwijl het algemeen gekend was, dat Frans I de zijne in dienstbaarheid hield, « gelijk men wel ziet in de gewesten, die hij van het Bourgondisch huis in bezit houdt » (3). Het dreigend gevaar maakte de Staten handelbaarder dan men verwacht had. Brabant verklaarde zich bereid, bij te dragen tot de verdediging der overweldigde gewesten, al de provinciën « makende een corpus, daer de keyserlicke majesteyt dat hoeft van es » (4).

(1) R. EHRENBURG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 49 (Jena, 1896).

(2) HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel VI, blz. 168.

(3) GACHARD: *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*, blz. 180 (Brussel, 1846).

(4) AART VAN DER GOES: *Holland onder de regeering van Karel V*, deel I, blz. 537.

Dit zette de Staten aan, eene maandelijksche belasting van 200.000 carolussen, bestemd voor de soldij van een leger van 30,000 man, te bewilligen. Gent alleen opperde zwarigheden.

De door de landvoogdes en de Staten der Nederlanden getroffen verdedigingsmiddelen ontmoedigden overigens weldra den koning van Frankrijk. Nadat hij eenige dorpen van Artesië en aan de Henegouwsche grens in brand gestoken had, trok hij einde April af, om in Italië te oorlogen. Slechts eenige bezettingen bleven in Picardië. Op 30 Juli werd, voor heel de noorderstreek, een bestand geteekend te Bomy (nabij Theruanen). Het werd op 16 November gevolgd door het bestand van Monçon en later door dat van Nizza (18 Juni 1538), waarmede voor eenige jaren een nieuw tijdvak van vrede aanbrak.

II

Maria van Hongarije had, gedurende het eerste deel van haar regentschap, nog andere kammernissen dan de buitenlandsche politiek en de oorlogen; ook in de Nederlanden zelf stond zij voor zeer ernstige moeilijkheden.

Karel V had haar, bij zijn afscheid, dringend vermaand te blijven strijden tegen het Lutherdom, dat sedert 1521 hoe langer hoe onverbiddelijker onderdrukt werd. Die onderdrukking had, gedeeltelijk toch, haar doel bereikt. Zoo Maria in 1534. vóór de Staten vaststelde, dat in sommige gewesten «nog onderdanen heimelijk en bedektelijk de Luthersche dwaalleer aankleven», toch was het zeker, dat de ijveraars wegbleven en dat de nieuwe leer geene volgelingen meer won. Hare aanhangers verscholen zich en vermeden, zoolang hun geweten het toeliet, met de regeering in botsing te komen; zij, die door de inquisiteurs ontdekt werden, stierven op den brandstapel zonder te trachten het volk tot opstand te drijven; zij stichtten en verbaasden het slechts door hunne wilskracht en volharding. Niets was minder revolutionnair, niets was minder gevaarlijk dan die nieuwbekeerden.

Doch de toestand veranderde toen, rond het jaar 1530, Melchior Hoffmann en zijne discipelen, aan de Nederlandsche

grens, in Oost-Friesland, in het bisdom Munster en in Westfalen, de mystische hersenschimmen en de profetische verwachtingen der anabaptisten verspreidden. Holland, het Sticht, Gelderland werden weldra doorkruist door vervoerde ijveraars, die duizenden en duizenden bekeerlingen maakten. De armen, de werklieden, de zeelieden kleefden met geestdrift de leer aan, die hun de omverwerping der bestaande orde, de heerschappij der gerechtigheid, de verdwijning van koningen, vorsten, magistraten, eindelijk de zegepraal van den geest op het vleesch in eene nieuwe, schitterende, bovennatuurlijke wereld verkondigde. Want de wederdoopers verwierpen niet alleen de Kerk, doch tevens den Staat en de maatschappij. Zij voorspelden aan de ongelukkigen eene gulden eeuw, die hen uit hunne lange slavernij verlossen zou. Zij preekten hun, dat de dag der verlossing een dag van wrake zou wezen en noodden hen om, door het zwaard, het « rijk des Heeren » te stichten.

De regeering en de inquisiteurs schenen, geruimen tijd lang, onbekend gebleven met de vorderingen der nieuwe leer in de noordelijke gewesten der Nederlanden; althans, zoo zij daarvan, hier en daar, eenige kenteekenen bespeurden, bedrogen zij zich teenemaal omtrent den aard dezer leer. Eerst in 1531 wordt men plotselings het bestaan eener nieuwe sekte gewaar. De maatschappij, die zich door haar bedreigd ziet, stelt zich te weer, want het was veeleer om sociale dan om godsdienstige redenen, dat den wederdoopers de oorlog verklaard werd. In 1534 schildert de landvoogdes hen met afschuw aan de Staten af als « ongeletterde, arme handwerkslieden », die de kerken, de edelen, de gegoeden, de kooplieden, alle bezitters kortom willen berooven, « om van het gestolene algemeen eigendom te maken en een iegelijk zijn nooddrift uit te deelen » (1). Een op 1 Juni 1535 uitgevaardigd edict stelde hen wezenlijk buiten de wet, door een ieder, die hunne leer aankleefde of zou aankleven, met den dood te straffen. En de steden, die tot hiertoe hare hevige misnoegdheid over de tegen de ketterij gerichte plakaten betuigd hadden, ondersteunden nu krachtdadig de

(1) ALTMAYER : *Histoire des relations des Pays-Bas avec le Nord*, blz. 307.

pogingen der regeering. Aanvang 1534 worden de anabaptisten uit Antwerpen verjaagd, « opte penen ende verbuerte, te wete : mannenpersoonen vanden brande, ende vrouwenpersoonen in eenen sack ter Werve alhier inder Schelt af geworpen ende verdroncken te wordene (1) ».

Te dien tijde, wemelt het in de noordelijke Nederlanden van gemeenschappen van wederdoopers. De ellende, die ten gevolge van den oorlog met Denemarken en de sluiting van de Sont op de zeelieden drukt, bevordert de aansteking van een echt mystieken waanzin. Leiden, Delft, Haarlem, Dordrecht, den Haag, Schiedam, Rotterdam, Alkmaar, Monnikendam, in Holland, Sneek, Bolsward, Leeuwarden, Dokkum, Groningen, in Friesland, zijn vol wederdoopers (2). Te Monnikendam maken zij de twee derden der bevolking uit; te Groningen zijn zij over de duizend. Te Amsterdam, waar de aanvoeders verblijven, breken opstanden tegen den magistraat los; uit die stad vertrekken de profeten die, in 1534, naar Munster, het « rijk des Heeren » gaan stichten. Om dergelijk schouwspel te vinden, moet men terugkeeren naar de XIVe eeuw en naar de door de verschijning der zwarte pest verwekte aansteking van mysticisme. Bij de belegering van Munster, begeven honderden geloovigen zich, op het beroep der zendelingen van Jan van Leiden, op weg naar de heilige stad, om haar « in naam des Heeren » te ontzetten. De stadhouder van Holland, de graaf van Hoogstraten, zag zich verplicht ordonnantie-benden tegen hen te sturen en ze in de pan te hakken.

De onbarmhartigste vervolging kon, overigens, in dat rampzalig jaar (1534-35), de voortplanting van het anabaptisme niet tegengaan. De overheden waren overmand. Tot hiertoe was de ketterij maar een persoonlijk misdrijf geweest: nu werd het een volksmisdrijf. De regeering moest het hof van Holland machtigen, de kinderen, « de door hare mannen bedorven vrouwen » en « de simpele lieden » te begenadigen. En de terechtstellingen bleven nog zoo talrijk, dat men de rechters moest verma-

(1) *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 329 (Antwerpen, 1865).

(2) C. A. CORNELIUS: *Die Niederländischen Wiedertäufer während der Belagerung Münsters. Abhandlungen der hist. Classe der Bayerischen Akademie*, deel XI² [1869], blz. 51-111.

nen, de openbare strafuitvoeringen door het vuur en door het zwaard te vermijden, en de veroordeelden liever heimelijk te doen verdrinken (1).

De crisis was overigens al te geweldig om lang te lijden. Zij hield op na den val van Munster, en van toen af verloor het anabaptisme zijn revolutionnair karakter. Toch bleef het nog lang gehaat en gevreesd. Geene geloofspartij leverde zooveel slachtoffers aan de ketterjacht. Doch de folteringen vervaarden zijne aanhangers niet. De volgende jaren bleven hunne leerstellingen, die men vóór de verschijning van het Calvinisme, het « protestantisme der armen » heeten mag, zich overal verspreiden, ja, wortel schieten in de zuidelijke gewesten, waar wij ze later zullen terugvinden.

Een gansch ander geschil biedt ons, in 1539-1540, de beruchte opstand der Gentenaren, tot welken men vergeefs eenige godsdienstige aanleiding zoekt (2). Werkelijk werd hij door staatkundige en maatschappelijke oorzaken verwekt: hij is de laatste episode, op Nederlandschen bodem, van den eeuwenlangen strijd tusschen de steden en den Staat.

Sedert den vrede van Cadzand, had geen enkele stad nog de wapens tegen den vorst opgenomen. Na twintig jaar oorlog, was de door den dood van Karel den Stouten verwekte crisis gestild, en hadden de burgerijen, wellicht harer onmacht bewust, het nieuwe stelsel aangenomen. Dat stelsel, overigens, was geenszins knellend. Elke burgerij bezat eene zeer ruime mate zelfstandigheid. De regeering bemoeide zich niet met haar inwendig bestuur; nergens ziet men, dat zij de bevoegdheid harer stadsbaljuws uitbreidde of, minder nog, dat zij de groote steden onder de bedreiging van vestingen of zelfs van bestendige bezettingen stelde. Zij maakte slechts opnieuw, en thans onbetwist, aanspraak op het recht, elk jaar de gemeentemagistraten door tusschenkomst van door haar aangewezen commissarissen te

(1) CORNELIUS: *Die Niederländischen Wiedertäufer*, blz. 56.

(2) Zie, bijvoorbeeld, KERVYN DE LETTENHOVE: *Histoire de Flandre*, deel VI, blz. 96. — In 1539 waren er voorzeker Lutheranen te Gent. Doch in geenerlei relaas van dien tijd, ziet men hunne werking. De vurige katholieke, schrijver van het door Gachard overgedrukt relaas, zegt, uit louteren godsdienstijver en zonder daarvan het minste bewijs te geven, dat zij de schuld van al het kwaad zijn.

vernieuwen. Dat had tweeërlei gevolg. Vooreerst verloren de ambachten het aangematigd recht, zelve de schepenen te verkiezen, ten tweede, werden deze uitsluitend aangeworven onder de gegoede en geletterde burgerij, wil zeggen onder die klasse der bevolking, die bij den Staat menige bedieningen vond, zich overgaf aan vrije beroepen of aan de handels- en nijverheidsondernemingen, welke het economisch individualisme en den kapitalistischen geest hadden doen ontluiken, en die derhalve alle belang had bij de handhaving van den op het monarchaal stelsel gegrondvesten staatkundigen en maatschappelijken toestand.

Het gemeentewezen kon aldus zonder horten of stooten gewijzigd worden. De steden vielen in de macht eener minderheid, aan de voorname personages der geleerde en gegoede wereld. Nu is het plaatselijk bestuur geen wapen meer, dat tegen den Staat gericht is; de oude verzuchtingen naar het zelfstandig gemeenebest verdwijnen. 't Is uit met de krijsuitgaven die, in de middeleeuwen, het beste deel der gemeente-inkomsten opslochten. Het oude stadsgeschut ligt ergens te verroesten; torens noch wallen worden nog hersteld; het gemeenteleger, dat vroeger uit al de weerbare mannen bestond en van pijken, trossen, tenten, standaards voorzien was, is vervangen door eenige compagnieën schermers, boogschutters of buksschieters, veeleer liefhebbers dan krijslieden. Het bestuur der gemeenten zelf wordt grondig gewijzigd. Naar het voorbeeld der justitie-raden en der rekenkamers komen daarin meer en meer schrifturen. De verscheidenheid der zaken, der gedingen, der briefwisseling wordt zoo groot, dat de jaarlijksche schepenen niet alles zelf kunnen doen. Zij laten daarvan het grootste deel over aan een goedbetaalden bestendigen ambtenaar, den pensionaris of schrijver, die pleitbezorger is en wiens invloed gedurig vergroot, daar hij feitelijk de leidsman en de voorlichter van den raad is.

Die hervormingen werden door de meeste ambachtslieden met leede oogen aanzien. Wel ten onrechte, schreven zij haar de voortdurende stremming toe van den kleinen handel en de kleine nijverheid, die meer en meer bedreigd werden door de uitzetting van het kapitalisme en van de handelsvrijheid. De

duurte der levensmiddelen, dat algemeen verschijnsel in de XVIe eeuw, trof velen hunner op vreeselijke wijze en vergrootte meteen hun afkeer voor een stelsel, waaraan zij de schuld van al hun onheil weten, daar zij dezès diepe oorzaak niet begriepen konden.

De « meesters », of althans de gegoede onder hen, konden de crisis doorstaan. Allen die eenig vermogen bezaten, gaven uitbreiding aan hunne zaken. Zij ontaardden te hunnen voordeele het gildestelsel, in dien zin dat zij wèl de bepalingen behielden, die hen tegen de mededinging van den buiten beschermden, doch al de waarborgen, die de « gezellen » toegezegd en al de beperkingen, die de werkgevers opgelegd waren, over het hoofd zagen. De gezellen en de leerjongens moesten dus de hervormingen bekoopen, welke het gemeentewezen in de XVIe eeuw onderging, onder de politieke werking van den Staat en onder de veel machtiger sociale werking der economische verschijnselen. Zij werden verlaagd tot loonbedienden, vormden nog slechts eene klasse van « levende werktuigen », aan wie alle hoop op een beter bestaan ontnomen werd en die van de welwillendheid der openbare machten niets anders te verwachten had dan de verbetering van het armwezen, beteekenisvol bewijs van haar rampzalig bestaan (1). Men verwondere zich dus niet, als die ongelukkige arbeiders langen tijd vurig bleven hopen op den terugkeer tot den toestand, dien hunne vaders in de XVe eeuw gekend hadden en waarin meester en gezellen eensgezind de wet stelden aan de steden, en hunne vorsten wederstonden. Doch wat vermochten die onmachtige, ongewapende, onvereenigde verworpingen?

Alleen onder den drang van voorbijgaande oorzaken braken dus hier en daar opstanden uit, die overigens gauw beteugeld werden, en met de gemeente-oorlogen ten tijde van Maximiliaan niet te vergelijken zijn. Zoo was, bijvoorbeeld, het oproer in 1525 te 's Hertogenbosch verwekt, ter wille van de vrijdommen der geestelijken in zake belasting, en het oproer, dat te Brussel in 1532 uitbrak ten gevolge van de buitensporige duurte van

(1) Zie verder, Tweede boek, hoofdstuk II.

het graan (1). Op plaatselijke bijzonderheden na, is de toestand in de beide steden dezelfde. Te 's Hertogenbosch zooals te Brussel, wordt het oproer geleid door de ambachten, die hun vroeger overwicht in het stadsbestuur willen heroveren.

De beweging der Gentenaars had, in den beginne, hetzelfde karakter. Doch onder den invloed der oorzaken, die de werkersbevolking zoo grondig gewijzigd hadden, kreeg zij weldra een ander karakter. In naam der vrijheden ontstaan, sloeg zij weldra over tot een proletariërs-oproer.

In het begin der XVIe eeuw, was Gent niet meer wat het in de middeleeuwen geweest was, wil zeggen de nijverigste en machtigste stad der Nederlanden. Het verval der Vlaamsche lakennijverheid had de hoofdbron van zijne welvaart verdord (2). Voorzeker was het ambacht der wevers naast de poortერი en de neringen nog steeds het derde « lid » der burgerij, doch onder dien naam beduidde men nog slechts eene eenvoudige politieke groep, waarin men lieden van alle bedrijf, doch minder en minder wevers aantrof. Het is waar, dat de graanstapel nieuwe hulpmiddelen aan de gemeente gegeven had; daardoor was in de stad een zeer belangrijke handel in granen ontstaan en was zij het centrum van eene zeer levendige binnenscheepvaart geworden. Het ambacht der schippers was nu het invloedrijkste van de stad. Terwijl de Lakenhalle onvoltooid bleef, werd het schoone « Schippershuis » gebouwd, dat thans nog als een van de perels der aloude stad bewonderd wordt. Doch hoe bloeiend de scheepvaart ook was, toch kon zij het verval der lakennijverheid niet goedmaken. Gent verbaasde den vreemdeling nog door zijne uitgestrektheid en door zijne mooie gebouwen: het was « eene groote en wonderbare stad », de « grootste en de schoonste der christenwereld (3) », doch het bevolkingscijfer

(1) Omtrent deze opstanden, zie HENNE: *Histoire de Charles-Quint*, deel IV, blz. 57 en VI, blz. 23, die daarvan het gewicht erg schijnt te overdrijven. Voor den Brusselschen opstand, dienen bij zijn verhaal gevoegd, de bescheiden uitgegeven in het *Bullet. de la Comm. royale d'Hist.*, 3^e reeks, deel III [1862], blz. 358 en volg.

(2) In 1543 werden er in de stad maar 25 weefgetouwen meer bewerkt. *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 8^e reeks, blz. 177 (Gent, 1901).

(3) GACHARD: *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint* [Brussel, 1846], blz. 72.

bleef staan, terwijl het vroeger op zulke wonderlijke wijze steeg.

De gemeentegeest was te Gent levendiger dan ergens elders gebleven. De vrede van Cadzand, in 1515 door Karel V bevestigd, had aan de stad een deel harer privileges gelaten. Zij bezat er dan nog veel meer dan eenige stad der Nederlanden. Was die graanstapel, waarop het beste deel van haar handel rustte, overigens niet reeds een uitzonderingsrecht, en hoefde er meer om de stad te hechten aan dat stedelijk particularisme, dat zij reeds sedert eeuwen en eeuwen zoo verwoed verdedigde? Men beschuldigde hare bevolking, den vreemdeling met wantrouwen en ongenegenheid te bejegenen. Gent, zegt een tijdgenoot, is maar eene stad voor zijne poorters (1).

Een in 1477 aan Maria van Bourgondië ontrukkt privilege gaf aan elk der « leden van Vlaanderen » het recht eene belasting te weigeren, die door de andere leden toegestaan was (2). Die overdreven bewilliging, het kenmerk van de strekkingen van de toenmalige stedelijke reactie, was te Brugge en te Ieperen spoedig in onbruik geraakt. Doch de Gentenaars, die ze de hertogin afgedwongen hadden, wachtten zich wel, aan dat privilege te verzaken. Onder het beheer van Margareta van Oostenrijk hadden zij het tweemaal ingeroepen, in 1511 en in 1525, en als Maria van Hongarije, bij den inval van Frans I in de Nederlanden, in 1537, eene bede vroeg, riepen zij het nogmaals in. Door den nood gedwongen, had de landvoogdes bevolen de belasting toch te lichten in het kwartier van Gent, zeggende dat de bede toepasselijk was op heel Vlaanderen, vermits zij aangenomen was door de meerderheid der vier « leden ». Daaruit ontstonden lange betwistingen, gedurende welke de gemoederen zich opwonden. De arbeidersklasse, de gezellen, de leerjongens, de loonbedienden ondersteunen het verzet des magistraats. Men wil de oude privileges weder invoeren, de ambachten in al hunne macht herstellen, en weldra maakt het wettig verzet plaats voor den opstand. Deze breekt uit bij de vernieuwing der wet, op 15 Augustus 1539 (3).

(1) GACHARD : *op. cit.*, blz. 155.

(2) Zie hooger, blz. 13.

(3) De beide hoofdbronnen betreffende den opstand van Gent, zijn het verhaal

De nieuwe schepenen worden dadelijk door het volk overmand. De ambachtslieden staken het werk, verstaan zelven hunne dekenen te kiezen, eischen de afschaffing van het « calfvel » van 1515, dat den vrede van Cadzand bekrachtigde, en de herstelling van het bestuur der stad door hare drie in « collatie » vergaderde « leden » ; doch zij eischen ook, dat men het graan niet uit de stad late en dat men de kloosters en de boeren, in den omtrek van drie uren rondom de stad, de beoefening van alle nijverheid ontzegge. En die tegen den kapitalistischen handel der graankoopers en tegen de handelsvrijheid gerichte economische eischen bewijzen, beter nog dan de politieke eischen, dat het volk de stadsregeling der middeleeuwen in zijn geheel wil herstellen. De domste verzinselen loopen onder het opgestane volk. De mare wordt verspreid, dat de magistraat in 't Belfort een oud privilege, « den koop van Vlaanderen », verborgen houdt, waarbij de Gentenaars voor immer van alle belasting vrijgesteld zijn, omdat zij eens, in vroeger tijden, het door hun vorst verspeelde graafschap afgekocht hadden. De ergste verdenkingen rusten op de schepenen die, om hun eigen leven te redden, aan 't volk een offer leveren. Lieven Pyn, een grijsaard van vijf-en-zeventig jaar, valschelijk beschuldigd de stad verraden en haar schat geroofd te hebben, wordt geradbraakt en daarna onthalsd.

De ambachten, die het bestuur bemeesterd hebben, volgen al de grillen in van eene woelige, ongeletterde menigte, die weldra door tallooze vreemdelingen vergroot wordt. Het is bestendig werkstaking ; de gemeentebelastingen worden niet meer betaald ; de goederen der gevluchte poorters worden verbeurdverklaard ; te midden eener woeste vreugde wordt het hatelijk « calfvel » in

van een (Rijselschen?) tijdgenoot, uitgegeven door Gachard, met een rijk aanhangsel van stukken tot staving en een klein Vlaamsch relaas van dien tijd (GACHARD : *Relation des troubles de Gand*), en het officieel gedenkschrift, dat vroeger aan d'Hollander toegeschreven werd, doch dat wezenlijk gesteld is door Lodewijk van Schore, voorzitter van den Geheimen Raad (HOYNCK VAN PAPENDRECHT : *Analecta Belgica*, deel III² [den Haag, 1743]). Het werk van CH. STEUR : *Mémoires sur les troubles de Gand de 1540* (Brussel, 1834), kan ook met vrucht geraadpleegd worden. Men voege daarbij het omstandig, doch al te partijdig relaas van HENNE : *op. cit.*, deel VI en VII, en de nieuwere studie van V. VANDER HAEGHEN : *Le procès du chef-doyen Liévin Pyn (Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, deel V [1904], blz. 295)*.

het openbaar verscheurd ; men ziet geestdrijvers er stukken van inslikken of op hun hoed speten.

Doch de landvoogdes, die geene troepen bij de hand heeft en op het aandringen harer raadsheeren met goedheid te werk gaat, stemt er in toe, de schepenen te ontslaan. Hare goeder-tierenheid wordt echter voor zwakheid aanzien, en de stad wordt aan de grootste onbandigheid prijsgegeven. Het gezag van de dekenen der neringen, die onder 't gemeen gekozen zijn en waarvan een der voornaamste, die der wevers, lezen noch schrijven kan, wordt openlijk miskend. Avonturiers uit het platteland beheerschen de beweging en dreigen de kloosters en de rijken te plunderen. En weldra neemt het gemeen te Oudenaarde, Kortrijk, Ieperen, Rijsel, Armentières, Geeraardsbergen, eene dreigende houding aan (1).

Doch het gevaar is niet zoo groot als het schijnt. Het proletariaat der steden kan zich niet vereenigen, omdat het geen klassebewustzijn heeft ; daarom vermag het niets dan ijdele pogingen. De oproerige steden helpen elkander niet en kunnen geen gemeenschappelijk streven tot stand brengen. Hare strijdkrachten zijn overigens even zwak als woelziek. Terwijl, tachtig jaar vroeger, de Gentenaars het leger van Philips den Schoone in het vlakke veld het hoofd dorsten bieden, bepalen zij er zich thans bij, hunne vestingen te herstellen en deze met hun oud geschut te bewapenen. Er bestaat eene groote wan-verhouding tusschen hunne krachten en hunne eischen. De komst van twee-en-twintig wapenknechten in het slot van Gaver valt hun als eene verschrikkelijke bedreiging op het lijf. En zij geven zich rekenschap van hunne onmacht, want, terwijl zij beproeven hunne oude stadsregeling weder in te voeren, hernen zij hunne oude politiek, en roepen zij de hulp van Frans I in, evenals zij vroeger die van Lodewijk XI en van Karel VIII inriepen (2). Doch zoo de tijd der steedsche zelfstandigheid

(1) GACHARD : *Troubles de Gand*, blz. 265. — Omtrent den opstand van Oudenaarde, zie de merkwaardige bescheiden, uitgegeven door VAN LERBERGHE en RONSSE : *Audenaerdsche Mengelingen*, deel I, blz. 40 en volg. (Oudenaarde, 1845). Het maatschappelijk karakter van den opstand is daar zoo duidelijk als te Gent. Doch daar schijnt, bovendien, een lichte Luthersche invloed in 't spel.

(2) CH. STEUR : *Mémoire* enz. heeft vergeefs getracht dit feit te loochenen, en

voorbij was, was ook die der onbezonnen oorlogen voorbij; de koning van Frankrijk kon tegenover Karel V niet handelen zooals zijne voorzaten tegenover Maximiliaan. Overigens leefde hij toen met den keizer in vrede, en hij liet dezen de voorstellen der Gentenaars kennen...

Karel was in Spanje toen het oproer uitbrak, en in den beginne scheen hij er niet veel belang aan te hechten. Hij deelde geenszins de onrust der landvoogdes, die vreesde dat de wederdoopers de gelegenheid ten nutte zouden maken om weder het hoofd te verheffen. Hij meende, dat het zou voldoende wezen aan de muiters te schrijven, om de rust te herstellen. Doch toen hij vernam, dat zij openlijk zijn gezag trotseerden, dat zij hem met opzet « natuurlijke vorst » in stede van « opperste vorst » noemden, en dat zij ten slotte met Frans I hadden willen konkelen, besloot hij hen voorbeeldig te straffen, en zijne macht, in de oogen zijner Nederlandsche onderdanen, door eene onverbiddelijke kastijding te bevestigen. Ziedend van toorn, liet hij echter niets van zijne inzichten blijken. De graaf van Rœulx, dien hij voorop zond en die rond einde October in de stad aankwam, sprak vastberaden, doch zonder bedreiging. Zonder al te veel moeite, kon hij de orde herstellen. Hij hoefde slechts in naam des keizers te komen, om den schepenen en den « goeden lieden » opnieuw vertrouwen te geven. Weldra werd de arbeid hervat en de belasting gelicht. De vreemde « creesers » (1), die de stad maanden lang in rep en roer gebracht hadden, waren nu verschrikt over hunne stoutmoedigheid en hielden zich stil.

Doch Karel, die voor de zaken van het Duitse Rijk naar het

het is opmerkenswaardig, dat Gachard — die, reeds in 1846, onder de stukken tot staving bij het relaas der beroerten (blz. 253), een brief van Karel V aan Maria van Hongarije gaf, welke zulks onwraakbaar bewijst — het betwijfelt in de notitie, die hij aan den keizer wijdt, in deel III, blz. 623, van de *Biographie nationale*. — Om de hulp van Frans I te bekomen, riepen de Gentenaars den « grooten rechtsdag » van 1537 in, in welken de rechten van den koning op Vlaanderen nogmaals bekrachtigd werden. Zie LAVISSE-LEMONNIER: *Histoire de France*, deel V², blz. 95 (Parijs, 1904).

(1) De oorsprong van het woord is onbekend. 't Is in alle geval een smaadwoord. (DE POTTER: *Geschiedenis der stad Aalst*, deel I, blz. 359 [Gent, 1873]). Men vindt het woord reeds toegepast op de muiters van Aalst in 1525 (HENNE: *Histoire de Charles-Quint*, deel VI, blz. 304 en volg.). De meesten dier « creesers » waren zekerlijk herkomstig van buiten de stad, want « creeser » wordt in een tekst van 1539 gebruikt als synoniem voor « hagepoorter » (DE POTTER: *loc. cit.*, blz. 359 en volg.).

noorden geroepen werd, verliet Spanje, in de maand November, aan het hoofd van een leger. Eene schikking, met Frans I getroffen, gaf hem vrijen doortocht door Frankrijk. Op 21 Januari 1540 kwam hij te Valenciën.

De Gentenaars hadden eerst aan zijne komst niet geloofd. Toen deze niet meer te betwijfelen viel, stelden zij zich echter dadelijk gerust. Zij hoopten wel, dat de keizer, « hun stadgenoot », die altijd zoo goedertieren voor zijne Bourgondische onderdanen geweest was, niet onverbiddelijk wezen, en zich met « eene goede bedde » tevreden stellen zou. Doch zij hadden zonder den waard gerekend...

Na eenige dagen rust, liet Karel plotselings zijn oogmerk kennen. « Vergezeld van de koningin van Hongarije, van verscheidene Nederlandsche heeren, van de gewone wapenknechten dier landen en van 5000 Duitsche voetknechten », kwam hij, op 14 Februari, te midden der algemeene verslagenheid, de stad binnen. Hij bleef er tot den 12ⁿ Mei in het Prinsenhof, waar hij geboren was. Terwijl hij daar gezanten ontving en met zijne ministers werkte, stelde hij, met die onwrikbare wilskracht en die kalme stijfhoofdigheid die de hoofdtrekken van zijn karakter geworden waren, al de bijzonderheden der kastijding vast.

Hij wilde haar den vorm en de plechtigheid van een vonnis geven; hij vermeed alle blijken van overhaasting. De Gentenaars bekwamen van den schrik, hoopten reeds dat alles vergeten was, kwamen met verrukking kijken naar de schitterende stoeten, die dagelijks reden door de straten der stad, waar de Roomsche koning zijn broeder was komen bezoeken, toen eensklaps de aanhoudingen begonnen. Eenige dagen later aanhoorde de keizer, omringd van zijne vorsten, edellieden en raadsheeren, plechtig de lezing van de strafvordering van den procureur-generaal van den Grooten Raad van Mechelen tegen de « wet » van Gent. De zaak was van te voren geoordeeld. Het vonnis werd op 29 April geveld. Het verklaarde de Gentenaars schuldig aan ontrouw, ongehoorzaamheid, inbreuk op de tractaten, mouterij, opstand en majesteitsschennis. Om die redenen werden hun al de privileges ontnomen, waarvan de keuren aan den vorst zouden ter hand gesteld worden, werden al de goe-

deren der gemeente en der ambachten, alsmede het stedelijk geschut verbeurd, terwijl « Roeland », de groote klok van het Belfort, zou « afgehangen » worden. De schepenen, dertig poorters, de deken der wevers, tien mannen van elk ambacht, vijftig personen van het « lid » der wevers en vijftig « creesers » moesten blootshoofds en barrevoets, in hun hemd, den keizer vergiffenis vragen. De grachten der omheining, van de Dampoort tot de Schelde, moesten gedempt worden. Ten slotte zou de stad het in 1537 geweigerd aandeel in de bede betalen, alsmede eene boete van 150,000 gouden carolussen, eene eeuwigdurende rente van 6000 carolussen en zou zij alles teruggeven, wat zij tijdens de woelingen met dwang ontleend had (1).

's Anderendaags, 30 April, werd de « Karolijnsche concessie (2) » verkondigd, waarbij de aloude Gentsche grondwet voor eeuwig afgeschaft werd en die tot het einde van den Ouden Regeeringsvorm zou blijven bestaan. Niet alleen zullen de schepenen van Gent, evenals die van de andere steden der Nederlanden, door den vorst aangesteld worden, doch bovendien worden al de zelfstandige lichamen, waarin de bevolking ingedeeld is, afgeschaft. Naar het voorbeeld van Karel den Stoute in 1469, vernietigt Karel V de « Drie Leden » der burgerij : hij wil dat heel de bevolking nog slechts « een enkel lichaam en gemeenschap uitmake ». De « collatie », die groote raad der gemeente, zal ophouden te bestaan ; zij wordt vervangen door de vergadering van eenige door den baljuw en de schepenen aangewezen afgevaardigden der parochiën, die bij stemmenmeerderheid beslist. De ambachten zijn nog slechts eenvoudige nijverheidsgroepen, streng aan het toezicht der magistraten onderworpen. Hunne dekenen worden vervangen door « oversten », door den baljuw en de schepenen aangesteld ; van drie-en-vijftig vallen zij op een-en-twintig. Ten slotte verliest de stad het weinig gezag, dat zij nog over hare « ommesaeten » behouden had, en worden hare

(1) De tekst van het vonnis staat in GACHARD : *Troubles de Gand*, blz. 112 en volg.

(2) GACHARD : *op. cit.*, blz. 134 en volg. — Karel V wijzigde insgelijks de stadsregeling van de steden, die Gent in zijn opstand gevolgd hadden. Zie de verordeningen gegeven aan Geeraardsbergen (*Placcaeten van Vlaenderen*, deel III, blz. 281), aan Kortrijk (*Ibid.*, blz. 306) en aan Oudenaarde (*Ibid.*, blz. 322).

«haghepoorters» afgeschapt. En om hare gehoorzaamheid en de zegepraal des vorsten voor de toekomst te waarborgen, zal eene versterkte vesting, het Spanjaardsch kasteel, opgericht worden ter plaats der oude abdij Sint-Baafs. De werken werden reeds aangevangen, terwijl de dagelijksche terechtstellingen nog aan den gang waren en de huizen en de schatten der neringen bij opbod verkocht werden.

De laatste poging van Gent om zijne zelfstandigheid te vrijwaren, wordt aldus in eene bloedige en barbaarsche beteugeling gesmoord. De uiterste poging van de heldhaftigste der steden en het jammerlijk besluit eener zoo roemvolle geschiedenis doen zeer aan het hart. Toch moet men bekennen, dat dit besluit, afgezien van de daarbij gaande gruwelen en nuttelooze vernedering, onvermijdelijk was. De zegepraal van Karel V op Gent is immers te verklaren door dezelfde oorzaken, die Brugge's verval en Antwerpen's grootheid verwekten. Te midden van de uitzetting der handelsvrijheid en des kapitalistischen handels, kon de stedelijke uitsluitingsgeest niet langer voortleven. Een tijdgenoot bemerkt, dat «de kooplieden, die immer vrijheid van koopmanschappen vragen, te Gent niet wilden wonen of verkeerden (1)», ter wille van de buitensporige vrijheden zijner poorters. Nu kwamen zij er zich in grooten getale vestigen en machtige huizen stichten. De nijverheid, verlost van de knellende banden der ambachten, bereikte een hoogen trap van ontwikkeling; de stad werd de groote markt van het Vlaamsch linnen, en toen de Terneusche vaart, in 1547 begonnen, haar een uitweg naar de zee gegeven had, beleefde zij een nieuw tijdperk van welvaart, die immer steeg tot aan de beroerten onder de regeering van Philips II en zelfs Antwerpen verontrustte. In 1565 vergeleek Guichardin haar met Milaan, de rijkste der Italiaansche steden (2). Van eene middeleeuwsche gemeente was zij eene moderne stad geworden.

Met hare opzienbarende nederlaag eindigt een tijdvak in de

(1) GACHARD: *Troubles de Gand*, blz. 155.

(2) HENNE: *Hist. de Charles-Quint*, deel VII, blz. 115, verblind door zijne vooringenomenheid tegen Karel V, meent dat de gebeurtenissen van 1540 het verval van Gent verwekten!

geschiedenis der Nederlanden. 't Is voortaan uit met de gemeentepolitiek en de inmenging der ambachten in de openbare zaken. Het verzet tegen het monarchaal gezag kan zich nog alleen in de Statenvergaderingen uiten.

III

Karel V verliet de Nederlanden niet zonder de inrichtingen van het in 1531 ingevoerd bestuurswezen zorgvuldig na te zien. Hij vond alles naar zijn zin, bracht slechts hier en daar enkele wijzigingen aan. Hij vulde de verordeningen op de drie raden aan, vernieuwde zijn laatste plakkaat tegen de ketters en verrijkte, ten slotte, door een nieuw algemeen edict, de negen jaar vroeger aangelegde wetgeving. Eene reis door de gewesten bewees hem, dat hij nog steeds de liefde zijns volks bezat. De enkele misnoegden, die nog gevonden werden, kloegen overigens niet over den keizer, doch over de landvoogdes, alsof zij niet wisten, dat deze slechts het werktuig van den wil haars broeders was. Eindelijk nam Karel, op 8 Januari 1541, te Luxemburg, afscheid van Maria en van den schitterenden stoet heeren en edelvrouwen die hem uitgeleide gedaan hadden, en toog hij naar Duitschland.

Weer dreigde eene nieuwe vredebreuk tusschen hem en Frans I; en het was te verwachten, dat de Nederlanden weder in den oorlog zouden gewikkeld worden. Inderdaad, op 17 Juli 1540 had de koning van Frankrijk een bondgenootschap gesloten met den nieuwen hertog van Gelderland, Willem van Kleef.

Die oude Geldersche quaestie was toen weder sedert drie jaar opgehaald (1). Karel van Egmond had den vrede van Grave maar gesloten, met het inzicht hem te verkrachten. De gelofte brekend, die hij den keizer gedaan had, liet hij in October 1537 aan zijne Staten het inzicht kennen, den koning van Frankrijk tot opvolger te erkennen. Doch de Gelderschen, of liever de Geldersche steden, die hare politieke vrijheden ongeschonden bewaard hadden en feitelijk het land bestuurden, verstonden

(1) Zie, voor deze gebeurtenissen, HENNE : *Hist. de Charles-Quint*, deel VII, blz. 267; BLOK : *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, deel II, blz. 389 en, in 't bijzonder, P. HEIDRICH : *Der geldrische Erbfolgestreit* (Cassel, 1896).

geenzins onder het gezag van een vorst te komen, die veel meer blijken van absolutisme had gegeven dan Karel V. Waren zij niet in hun schik met de « Bourgondische hoorigheid », zoo waren zij het nog minder met de Fransche. Zij keurden het breken van den vrede van Grave goed, doch alleen op voorwaarde, dat zulks niet was ten voordeele van Frans I. Daar Karel van Egmond in zijn voornemen volhardde, stonden zij op, en hij moest dulden, dat zij de troonopvolging aanboden aan Willem, zoon van Jan III, hertog van Kleef en van Gulik, die aanvaardde. Bij verdrag van 27 Januari 1538, werd de jonge prins als erfgenaam van Gelderland erkend en werd hem, samen met zijn vader, de voogdij van het land opgedragen.

Het was te verwachten, dat Maria van Hongarije zich dadelijk zou verzet hebben tegen schikkingen, die niet alleen den vrede van Grave schonden, doch bovendien de Bourgondische gewesten met een onbetwistbaar gevaar bedreigden. Zou Willem, die reeds erfgenaam was van de hertogdommen Kleef en Gulik en van de graafschappen Berg en Mark, niet eene geduchte territoriale mogendheid aan den zoom der Nederlanden stichten, nu hij ook Gelderland bij zijne erven voegde? De vorsten van het Habsburgsche huis waren er steeds op bedacht geweest, geene al te groote staten naast hunne Nederlandsche domeinen te laten ontstaan. Indien Maximiliaan in 1511 het hertogdom Gulik had laten vereenigen met het hertogdom Kleef, was het enkel om te beletten, dat de keurvorst van Saksen het eerste van beide verkreeg. En daar kwam het geweerde gevaar opnieuw te voorschijn! Want Sibylla, oudste zuster van Willem van Kleef was met Jan-Frederik van Saksen getrouwd (1526), en zoo kon het gebeuren, dat het hoofd van het Schmalkaldisch Verbond op een of anderen dag nabuur des keizers werd, tot even groot nadeel van de belangen van het Habsburgsche huis, als van het staatkundig en godsdienstig evenwicht des Duitschen Rijks.

Had het slechts aan Maria van Hongarije gelegen, dan was de oorlog dadelijk uitgebroken. Einde 1537, deed zij Willem kond, dat de keizer nimmer van zijne rechten op Gelderland zou afzien en, om die plechtig te bevestigen, beval zij eenige dagen later aan den Grooten Raad van Mechelen, bij de lange lijst van

Karel's titels, ook dien van hertog van Gelderland en graaf van Zutphen te voegen. Terzelfder tijd vroeg zij geld en troepen aan haren broeder. Doch deze, die in Spanje teruggehouden was, ried haar vooralsnog den oorlog af; Frans I zou voorzeker de gelegenheid te baat nemen en de Duitsche protestanten, die heulden met Jan III en met Willem, zouden wellicht naar de wapens grijpen.

Zoo stonden de zaken, toen Karel van Egmond stierf (30 Juni 1538). Als laatste vertegenwoordiger der territoriale politiek in de Nederlanden, had hij bijna vijftig jaar lang, door zijne wilskracht en behendigheid, zoowel als zijne gewetenloosheid, Gelderland van de Bourgondische inpalming kunnen vrijwaren. Behoudens op het einde zijns levens, ondersteunden de Geldersche steden voortdurend zijne politiek, die al hare vrijheden eerbiedigde en het hertogdom aan hare belangen prijs gaf. Aan zijne eigen krachten overgeleverd, ware de hertog overigens gauw tot onmacht gebracht. Doch, zooals wij zagen, hoedde het bondgenootschap met de Valois hem voor alle gevaar. Hij was voor Frans I wat de Luikenaren voor Lodewijk XI en Philips van Kleef voor Karel VIII geweest waren, en nooit verliet de koning van Frankrijk dien kostbaren helper die, in zijne twisten met den keizer, hem het onschatbaar voordeel verschafte, het hart der Nederlanden te bedreigen, terwijl hij zelf ze in het zuiden aanviel. Alleen door den strijd tusschen de beide groote mogendheden der westerwereld, kon Gelderland zoo lang onafhankelijk blijven. Zooals wij reeds meer deden opmerken, hing de territoriale politiek eens te meer van de wisselvalligheden der internationale politiek af: alleen het Europeesch evenwicht hield Karel van Egmond recht. Zijn opvolger, Willem van Kleef, moest, echter met minder welslagen, dezelfde houding aannemen en dezelfde taktiek volgen.

Nauwelijks eenige maanden nadat Willem de landgoederen van Karel van Egmond geërfd had, stelde de dood zijns vaders (7 Februari 1539) hem ook in het bezit van de hertogdommen Kleef en Gulik, alsmede van de graafschappen Berg en Mark. De onderhandelingen, die hij sedert lang met Maria en met Karel V wilde aanknoopen, konden niet vlotten. Niettegenstaande

de kommernissen, die het oproer van Gent haar baarde, maande Maria hem, Gelderland te ontruimen en zocht zij verscheidene steden van dat hertogdom door verraad te bemachtigen, terwijl Karel hem het verlei voor het vaderlijk erf weigerde. Willem moest dus toegeven of vechten. Hij koos het laatste en ging op zoek naar bondgenooten. De protestantsche vorsten van Duitschland, die de stijgende macht des keizers met leede oogen aanschouwen, Hendrik VIII, die juist overhoop ligt met Karel V, en Frans I, die een nieuwen oorlog voorbereidt, beloven hem hunne hulp. Op 6 Januari 1540 trouwt de koning van Engeland, te Greenwich, met Anna van Kleef, zuster van Willem, die zelf, op 4 Juli van het volgend jaar, zich verlooft met Joanna van Albret, nicht des konings van Frankrijk. Zoo werd de Geldersche quaestie eene Europeesche quaestie en de grondslag van de diplomatieke kuiperijen en van de staatkundige en godsdienstige ijverzucht der drie groote Staten der westerwereld.

Karel kon den dreigenden storm afweren. Hij verzoent zich met Hendrik VIII die, op 9 Juli 1540, zijn huwelijk met Anna van Kleef doet nietig verklaren; hij slaagt er in, een deel der Duitsche vorsten af te scheuren van Willem en van Frans I. Als hij tijdelijk gerust is omtrent zijne noordelijke Staten, richt hij zich, in de maand Augustus 1541, naar de Middellandsche zee, om zijn krijgstoct tegen de Afrikaansche Mooren te ondernemen.

Zijne nederlaag, het volgende jaar, vóór de muren van Algiers, noopte Frans I tot den lang voorbereiden aanval. Bondgenoot van Willem van Kleef, van den paltsgraaf, van de keurvorsten van Menz en van Saksen, van Denemarken, van Zweden, van Schotland, heeft hij besloten een stouten slag in de Nederlanden te wagen. Evenals Lodewijk XI in 1477, heeft hij den buit bij voorbaat verdeeld: de koning van Denemarken krijgt Holland en Friesland, de hertog van Kleef ontvangt Brabant, terwijl hij zelf Vlaanderen en Henegouw houden zal (1).

Doch de voorbereidselen der bondgenooten waren Maria van Hongarije niet ontgaan. Met bewonderenswaardige wilskracht

(1) HENSE: *Hist. du règne de Charles-Quint*, deel VII, blz. 329.

en bedrijvigheid, had zij aan de Staten-Generaal beden gevraagd, de vestingen hersteld, een leger te been gebracht, kortom de Nederlanden in staat van verdediging gesteld. De afwezigheid des keizers, die nog voor lange maanden in het zuiden weerhouden was, maakte den toestand zeer hachelijk. Doch de adel kwam de landvoogdes uit gansch zijne macht ter hulp. Toen, in Juli 1542, de vijandelijkheden begonnen, waren de noorder- en zuidergrenzen bezet met troepen, onder de bevelen van Renatus van Nassau, prins van Oranje, van den hertog van Aarschot, van de graven van Buren en van Rœulx.

Terwijl Christiaan III zich met zijne schepen vóór de Hollandsche kust vertoonde, viel de hertog van Vendôme in Artesië, overweldigde de hertog van Orléans Luxemburg en drongen Geldersche krijgsbenden, aangevoerd door Maarten van Rossem, in Brabant. De aanval was niet meer, zooals in de vorige oorlogen, tegen eene enkele provincie gericht. Alle zagen zich gelijkelyk bedreigd en het gemeenschappelyk gevaar baarde gemeenschappelyken wederstand. Tegen alle verwachting, stonden zij alle te weer. De graaf van Rœulx kon den hertog van Vendôme het hoofd bieden; de hertog van Orléans, die reeds Luxemburg bemachtigd had, moest voor de versterkingen wijken. Van Rossem versloeg wel is waar den prins van Oranje te Braschaat op 24 Juli, doch het mislukte hem vóór de muren van Antwerpen, dat hij vruchteloos in naam der koningen van Frankrijk en van Denemarken opeischte. Hij had niet meer geluk, toen hij Leuven poogde te verrassen (2 Augustus); de vestingen dier stad werden krachtdadig verdedigd door de burgers en de studenten en, bij het naderen der aanrukkende troepen, liet hij gezwind den aftocht blazen in de richting van Luxemburg, waar hij zich nabij Ivoy met de Franschen vereenigde.

De vijandelijkheden, die door den winter afgebroken waren, werden in het voorjaar 1543 hernomen. De keizer ijde naar het noorden, en zijne komst beurde de gemoederen op. Maria van Hongarije deed Gelderland overweldigen door den hertog van Aarschot, die vóór Sittard eene nederlaag leed en de Klevenaars niet verhinderen kon, de Hollandsche en de Limburgsche grensstreken te plunderen. Rond half Juni deed de

intrede van Frans I in Henegouw vreezen, dat hij op Brussel marcheeren zou, weshalve Maria van Hongarije van Gent naar Brussel ijld, « om met de burgers te leven en te sterven (1) ».

Doch de tegenstand der steden en het slecht weder ontmoedigden den koning, die naar Picardië aftrok. In de maand Augustus was Karel V eindelijk op het oorlogstooneel gekomen. Hij had besloten, de gelegenheid te benuttigen om de Geldersche quaestie af te handelen; daarom voerde hij de medegebrachte 26,000 Italianen, Spanjaarden en landsknechten naar die streek. Enkele dagen waren voldoende, om Willem te bedwingen. Duren werd op 22 Augustus belegerd en twee dagen later stormenderhand ingenomen, en, op 7 September, moest de verschrikte hertog zich onderwerpen. Bij verdrag van Venloo deed hij afstand van al zijne rechten op Gelderland en Zutphen. De vereeniging der Nederlanden was voltrokken !

De veldtocht werd met onbeduidende krijgsverrichtingen voortgezet. Frans I week vóór zijn vijand (2), die, in November, Kamerijk binnentrad en er eene vesting liet bouwen om de zuidergrens der Bourgondische gewesten te dekken. Hij erkende de onzijdigheid van deze aloude bisschopsstad, die niettemin van toen af tot het begin der XVIIe eeuw, evenals het Land van Luik, onder het protectoraat der Nederlanden bleef.

De oorlog werd het jaar nadien in Lotharingen en in Frankrijk gevoerd en eindigde, eerst op 18 September 1544, met den vrede van Crespy. Reeds van 23 Mei waren, door den vrede van Spiers, de goede betrekkingen met Denemarken hersteld en het overwicht van den Hollandschen handel in de Oostzee bevestigd.

De Nederlanden werden rijkelijk beloond voor de zware opofferingen, die de laatste tweekamp tusschen Karel V en Frans I hun gekost had. De verovering van Gelderland ver-grootte niet alleen hun grondgebied, zij vrijwaarde hen ook voortaan tegen allen aanval langs het noorden. De inlijving van

(1) HENNE : *Hist. du règne de Charles-Quint*, deel VIII, blz. 113.

(2) Omtrent den aftocht van Frans I, zie de nieuwe bescheiden, uitgegeven door A. CAUCHIE : *Deux épisodes de la lutte de François Ier avec Charles-Quint en 1543*. Bull. de la Comm. royale d'Hist., 5e reeks, deel I [1891], blz. 41.

dat gewest, die reeds door Philips den Goede beproefd en kortstondig door Karel den Stoute verwezenlijkt werd, was onontbeerlijk voor de veiligheid en den samenhang der provinciën, thans zeventien in getal. Het was voor haar eene noodzakelijke, en ook hare laatste vergrooing. Het grondgebied der Nederlanden zal vóór de veroveringen van Lodewijk XIV niet meer gewijzigd worden.

Opmerkelijk is het, dat de Nederlanden hunne zuidergrens begonnen te voorzien van eene reeks vestingwerken, om ze tegen Frankrijk te beveiligen, juist toen hunne laatste vervorming voltrokken was. Het gat van de Maas werd verdedigd door de plaatsen Mariembourg (1542), Philippeville en Charlemont (1555), — aldus gedoopt naar Maria van Hongarije, Philips II en Karel V, — terwijl de citadel van Kamerijk de Schelde beheerschte. In 't hart zelf van het land, werd Antwerpen omringd door eene nieuwe, van bolwerken voorziene omheining, die langen tijd voor een meesterstuk van krijgswbouw doorging. Die groote verdedigingswerken gaven nu aan de Nederlanden het uitzicht van een modernen Staat. Volgens een samenplan gebouwd en tot gelijktijdige verdediging van al de deelen des grondgebieds bestemd, bevestigen zij hunnerzijds, evenals de staatkundige vervormingen van hetzelfde tijdstip, de vorderingen van het hoofdgezag. Er komt in dezelfde verhouding, terzelfder tijd en door dezelfde oorzaken, eenheid zoowel in het krijgswezen als in het bestuurswezen. 't Is geen bloot toeval, dat de oude stadsvestingen hare krijgswaarde verliezen, juist dan, wanneer de oude stadsvrijheden moeten onderdoen voor het oppergezag van den Staat. Eene en andere behooren voortaan tot het verleden : de algemeene vervormingen van den tijd deden het gemeentelijk particularisme verdwijnen, evenals de stadsmuren machteloos werden tegen het modern geschut, als de donderbussen der steden nog alleen waarde hadden als rariteiten, en de gemeentekrijgers nog alleen dienstig waren voor het opluisteren van stoeten en volksspelen...

IV

Terwijl Karel V, sedert zijn eerste vertrek, in 1517, maar driemaal de Nederlanden bezocht, in 1520-22, 1531 en 1540, verbleef hij er schier gedurig van 1544 tot zijn afstand. Want nu wordt hij in het noorden weerhouden door de Duitsche protestanten en de herneming van den oorlog tegen Frankrijk, sedert de troonsbestijging van Hendrik II. Het oorlogstooneel wordt verplaatst. Ten tijde van Frans I, was het vooral in Italië en de grenzen van Spanje geweest : de Nederlanden waren slechts nu en dan in den oorlog betrokken geworden en nooit had de koning, die zijne legerbenden moest verdeelen, ze met al zijne strijdkrachten bedreigd. Zijn opvolger, integendeel, richtte al zijn pogen tegen hen, zoodat, op het einde der regeering van Karel V, de Bourgondische gewesten het slagveld voor de beide groote mogendheden geworden zijn.

De beden, die gedurende het eerste deel der regeering nauwelijks anderhalf millioen pond per jaar bedroegen, vermeerderen gedurende den laatsten oorlog, en stijgen tot zes millioen in 1552, en tot zeven in 1555. Verpletterende leeningen, gewaarborgd door de steden en de provinciën, putten het krediet der Nederlanden uit. Zelfs dat van Antwerpen, het soliedste van gansch Europa, zal vallen in de crisis, en het bankroet, dat onder Philips II zal uitbreken, is reeds in aantocht onder Karel V (1). 't Is goed te zien, dat de Bourgondische Staat niet meer meester zijner lotsbestemmingen is en dat zijne rust en welvaart voor niets meer tellen in de staatkundige berekeningen zijns vorsten!

Toch valt op te merken dat, hoe rampspoedig de laatste oorlogen van Karel V voor de Nederlanden ook waren, zij toch hunne politieke vrijheid deden handhaven. De vrede had den keizer zekerlijk toegelaten, in de Nederlanden het absolutistisch stelsel in te voeren, dat Philips II daar later beproefde in te brengen. Doch, gedwongen als hij was, gedurig beden aan de

(1) EHRENBURG : *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 155.

Staten te vragen, kon hij er niet aan denken, hunne voorrechten te kortwieken, en de verderfelijke beden, die zij hem bewilligden, waren vast de prijs waarmede zij het behoud hunner deelneming aan het bewind betaalden. Wat den adel betrof, die bleef zoo trouw, zoo verkleefd als bij het begin der regeering; hij nam deel aan de zegepraal bij Mühlberg (1547), evenals hij vroeger bij de zegepraal van Pavia geweest was (1).

Die zegepraal van Mühlberg, die, voor verscheidene jaren, de protestanten machteloos en Karel V de meester van het Rijk maakte, liet hem toe, in de Nederlanden eene quaestie op te lossen, die altijd hangend gebleven was. Inderdaad, sedert de vereeniging der Bourgondische gewesten onder den sceppter van Philips den Goede, was de rechtstoestand van die grondgebieden nog niet geregeld. De band, die Vlaanderen en Artesië aan Frankrijk hechtte, was ongetwijfeld na zoovele oorlogen voorgoed gebroken door de verdragen van Madrid en Kamerijk. Als Duitschland in schijn nog de sedert de IXe eeuw geëfende opperleenheerschappij over de landen aan den rechteroever der Schelde niet afgelegd had, zoo was deze, sedert lang, feitelijk slechts nominaal. Sigmund's pogingen om die te herstellen waren vruchteloos gebleven en Frederik III had niets beproefd om den toestand te verhelpen. Men had kunnen meenen, dat Maximiliaan zou getracht hebben de oude rechten van het Rijk op Lotharingen te herstellen: hij dacht er niet aan. In zijne politiek was hij eerst en vooral Habsburger en dan keizer. In strijd met de beschuldigingen zijner Nederlandsche tegenstrevers, was hij er geenszins op uit, de Bourgondische gewesten bij het Duitse Rijk te voegen: hij wilde ze enkel bij de bezittingen zijns huizes voegen (2). Gedurende de Bourgondische reactie, die het grootste deel der regeering van Philips den Schoone kenschetst, was de vorst, in overeenstemming met zijne raadsheeren en 's lands overlevering, nog minder bekom-

(1) Omtrent de krijgsmdiensten door den Belgischen adel aan Karel V bewezen, tijdens zijne veldtochten tegen de Duitse protestanten, zie P. KANNENGIESSER: *Karel V und Maximilian Egmont, Graf von Buren* (Freiburg i/B., 1895).

(2) Zie F. RACHFAHL: *Die Trennung der Niederlande vom deutschen Reiche*. *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, deel XIX [1900], blz. 79 en volg., wier meening ik hier en in de volgende blz. naschrijf.

merd over de Duitsche opperleenheerschappij. In 1496 kloeg men in den Rijksdag, dat hij wel manschap aan den koning van Frankrijk gedaan had, maar het verlei van het Rijk niet erkend had. Toch was, bij de troonsbeklimming van Karel V, het plan van Philips den Goede en van Karel den Stoute, de officieele erkenning der Nederlanden als afzonderlijke Staat, nog niet verwezenlijkt. Bij gebrek aan rechtsgeldigen titel, was het werk van de onafhankelijkheid der gewesten en der opperheerschappij huns vorsten onvoltooid gebleven.

Doch Karel V was machtig genoeg voor die taak. Evenals zijn oudgrootvader, Karel de Stoute, schijnt hij er eerst aan gedacht te hebben, zijne Bourgondische gewesten tot koninkrijk te verheffen. Het keizerlijk gezag waarmede hij bekleed was en de afstand door Frans I van Frankrijk's rechten op Vlaanderen en Artesië moesten de uitvoering van het plan, waarvan ernstig spraak was in 1527 (1), gemakkelijker maken. Zoo dit ontwerp ongetwijfeld nog aan de Bourgondische verzuchtingen beantwoordt, kan hetzelfde niet gezegd van de inzichten, die de keizer in 1539 en 1544 koesterde, de Nederlanden aan eene zijner dochters te vermaken (2). Hier handelt hij volgens berekeningen, teenemaal vreemd aan het belang dier gewesten. Prinses Maria, in het bezit der Nederlanden, ware getrouwd met den hertog van Orléans, 's konings jongsten zoon, en Frans I had, ten prijze van dit huwelijk, afstand gedaan van zijne aanspraken op het Milaneesche. Het valt overigens te betwijfelen of die schikkingen wel ernstig gemeend waren. De Nederlanden waren voor het Habsburgsche huis, in het noorden van Europa, eene al te kostbare stelling, om er goedsmoeds aan te verzaken. De eenige slotsom, die men uit zijne houding trekken kan, is dat hij ze niet meer als een nuttig werktuig voor de berekeningen zijner wereldpolitiek achtte.

Doch, naarmate deze zich krachtiger uitte, bleek het ook meer en meer noodzakelijk haar eene operatiebasis tusschen

(1) E. DE MARNEFFE: *La principauté de Liège et les Pays-Bas au XVIe siècle*, deel I, blz. 81 (Luik, 1887).

(2) HENNE: *Hist. de Charles-Quint*, deel VII, blz. 292; E. GOSSART: *Notes pour servir à l'histoire du règne de Charles-Quint. Mémoires de l'Acad. royale de Belgique*, deel LV [1897], blz. 68 en volg.

Frankrijk, Duitschland en Engeland te waarborgen, en de keizer liet het voornemen varen, de Bourgondische gewesten tot onafhankelijk koninkrijk te verheffen. Het werd vruchteloos in 1546 of 1547 weer voor den dag gehaald door een zijner Castiliaansche raadsheeren, Fernando Gonzaga die, in overweging gevende hoe moeilijk het voor Spanje was, die verre provinciën te verdedigen, voorstelde ze tegen Savoye te ruilen en aan infante Maria af te staan (1). Doch Karel had besloten ze te behouden en ze aan zijn zoon achter te laten.

Zoo de vorsten der Nederlanden zich weinig bekreunden om de rechten van het Duitsche Rijk op hunne Bourgondische domeinen, konden zij die nochtans niet heel en al veronachtzamen; de Rijksdag kwam hun die overigens herinneren. Onder Maximiliaan had deze te vergeefs gevraagd, dat de keizerlijke leenen der Nederlanden den « gemeenen penning » aan het Rijk zouden betalen, en, in 1512, waren die leenen, samen met het vrijgraafschap Hoog-Bourgondië, in den « kreits Bourgondië » ingedeeld geworden. Deze maatregel, die overigens zonder de instemming der Staten getroffen werd, was doode letter gebleven, en niets was veranderd aan de betrekkingen tusschen de provinciën en het Rijk: eenige jaren later konden hunne afgevaardigden op den Rijksdag te Augsburg zelfs bevestigen, dat zij daarvan geene kennis gehad hadden (2). Toen Karel V keizer geworden was, had hij zich verbonden, de Nederlanden te doen deelnemen in de rijkslasten, doch zijne Bourgondische onderdanen wilden daarvan niet hooren en riepen hunne privileges in. Ja, zij kwamen er tegen op, dat de regeering met haar eigen penningen betaalde, en Margareta van Oostenrijk, met hart en ziel Bourgondië toegedaan, had hun wederstand gesterkt.

Karel was overigens verrukt over een verzet, dat zoo goed met zijne dynastische belangen strookte. Hij vroeg niet beter, dan den eisch van zelfstandigheid der Nederlanden te onder-

(1) E. GOSSART : *Projets d'érection des Pays-Bas en royaume sous Philippe II. Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, 1900, blz. 576.

(2) K. LANZ : *Staatspapiere zur Geschichte des Kaisers Karl V.*, blz. 420 (Stuttgart, 1845).

steunen en, trots de gedurige klachten van den Rijksdag, had hij ze, in 1530, vrijgesteld van alle keizerlijke rechtsmacht (1).

Doch, na de verovering van Friesland, Utrecht, Groningen en Gelderland, die tot den kreits Westfalen behoorden en met het Rijk inniger betrekkingen onderhielden dan de oude Bourgondische gewesten, werd de toestand recht ingewikkeld. De zege van Mühlberg ruimde echter alle moeilijkheden uit den weg. Nu het Rijk « Zijne Majesteit gansch toegedaan was (2) », kon de lang gezochte oplossing licht gevonden worden. Karel V en Maria van Hongarije namen dadelijk de gelegenheid waar. Zij konden den Rijksdag overreden en hem, te Augsburg, het vergelijk van 26 Juni 1548 doen aannemen.

Voortaan maakten de Nederlanden een enkelen kreits, den kreits Bourgondië uit, die onder de bescherming des Rijks stond en wiens vorst in den Rijksdag en in het *Reichskammergericht* zou vertegenwoordigd zijn. Die kreits zal in gewonen tijd zooveel beden betalen als twee keurvorsten en bij oorlog tegen de Turken, zooveel als drie. Behoudens in zake belastingen, is hij vrijgesteld van de keizerlijke rechtsmacht, en de wetten en recessen van het Rijk zijn op zijn grondgebied niet geldig. Ten slotte zullen alleen die provinciën, welke sedert lang en onbetwistbaar keizerlijke leenen zijn, als zoodanig beschouwd worden.

Die schikkingen zijn, niettegenstaande den schijn, gansch ten voordeele der Nederlanden. Op 't papier, brengt de kreits Bourgondië aan het Rijk twee nieuwe gewesten : Vlaanderen en Artesië; doch het valt in 't oog, dat zulks loutere verdichting is en dat die kreits feitelijk een onafhankelijke Staat is. De keizerlijke wetgeving en rechtsmacht blijven vóór zijne grenzen steken; wel is waar, moet hij beden aan het Rijk betalen, doch hoe zou het laatste hem daartoe dwingen, vermits het geenerlei dwang op hem mag oefenen? Werkelijk, geeft het verdrag van Augsburg geenerlei recht aan Duitschland; maar het legt hem eene verplichting op : namelijk, in geval van oorlog, de Bour-

(1) HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel V, blz. 126.

(2) Zie de door LANZ : *op. cit.*, blz. 422, uitgegeven onderrichtingen van Maria van Hongarije.

gondische gewesten te verdedigen. 't Is een leeuwenverdrag, door den overwinnaar van Mühlberg, uit louter dynastisch belang, den Rijksdag afgedwongen (1).

Het werd op 25 October 1548 aan de Statenvergadering voorgelegd en zonder moeite aangenomen. Tot in 1552 werd de aan den kreits Bourgondië opgelegde deelneming in de rijkslasten, die hoogstens tot de onbeduidende som van 80,000 gulden beliep, geregeld betaald (2). Overigens werd te dien einde geene bijzondere belasting gelegd; de vorst moest de bijdrage op zijne schatkist uittrekken en, zoowel op het einde der regeering van Karel V als onder die van Philips II, werd de « gemeene penning » met meer en meer nalatigheid betaald. De provinciën legden de meeste onverschilligheid voor de schikking van Augsburg aan den dag, en bleven zich beschouwen als vreemd aan het Rijk. Eerst als zij tegen Spanje zullen opstaan, zal het haar invallen, dat zij daarvan deel uitmaken en zullen zij zijne bescherming inroepen. Daar zij het Rijk niet gekend hadden, zal het Rijk haar ook niet kennen. Bij de latere oorlogen, zal het den kreits Bourgondië tegen Frankrijk niet verdedigen.

De op 4 November 1549 afgekondigde « pragmatieke sanctie » voltooide het in den Augsburgschen Rijksdag begonnen werk. Het was, inderdaad, niet voldoende, de verhouding der Nederlanden tegenover het Rijk en tegenover Frankrijk te bepalen, om die landen voorgoed aan het Habsburgsche huis te verzekeren. De zeventien provinciën vormden wel een Staat, doch een Bondsstaat; de vorst heerschte er als heer van elke harer, en, gezien de verscheidenheid harer costumen en staatsregelingen, kon het wel eens gebeuren dat, bij ontstentenis van rechtstreeksche erfgenamen, onderscheidene vorsten ze onder

(1) RACHFALL : *Die Trennung* enz., blz. 98 en volg. — Omtrent de onderlinge verhouding van de Nederlanden en het Rijk tot elkander, zie nog G. TURBA : *Ueber das rechtliche Verhältniss der Niederlande zum deutschen Reiche. Drittes Jahresbericht des K. K. Staats Gymnasiums im XIII Bezirke in Wien* (Weenen, 1903). — Eene der bedoelingen van het Augsburger verdrag zou nog geweest zijn, in de toekomst zekere Nederlandsche heeren te beletten, aanspraak te maken op de hoedanigheid van rijksvorst. Zie in GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. CLXXXVIII (Brussel, 1848), de uitleggingen dienaangaande door Granvelle aan Philips II gegeven.

(2) DE BORCHGRAVE : *Histoire des rapports du droit public qui existèrent entre les provinces belges et l'Empire d'Allemagne*, blz. 208 (Brussel, 1870).

elkander zouden moeten verdeelen. Doch Karel V was vast besloten, de Nederlanden voorgoed met de Spaansche monarchie te vereenigen, en hij nam behendig zijne maatregelen, om alle mogelijke hinderpalen, die dit zouden kunnen beletten, uit den weg te ruimen. Bij de aan de verschillende provinciale Staten voorgelegde en door hen aangenomen pragmatieke sanctie werd, voor al de Bourgondische gewesten, eenheid in het opvolgingsrecht gebracht, zoodat allen, niettegenstaande andersluidende costumen, steeds onder denzelfden vorst zouden blijven.

Hoewel louter uit dynastische beschouwingen opgemaakt, verschijnen het vergelijk van Augsburg en de pragmatieke sanctie niettemin als de natuurlijke bekroning van de sedert het begin der XIIe eeuw door de Nederlanden ondergane staatkundige evolutie. Daar eindigt de dubbele beweging welke de gewesten en van Frankrijk en van Duitschland scheidde, om ze met elkander te verbinden. Het door de hertogen van Bourgondië begonnen werk is voltooid. Voortaan zijn de Nederlanden een ondeelbaar geheel, één enkel politiek lichaam, waarvan al de deelen vrijwillig hetzelfde openbaar recht en hetzelfde vorstenhuis erkennen en in innige verbinding met elkander staan. Die vereeniging, waartoe Karel V en Maria van Hongarije hen zoo lang aanmaanden, vermeerdert, wel is waar, hun samenhang en hunne macht, doch kluijstert hen tevens aan Spanje. Vreemd mag het geheeten worden, dat 's lands eenheid verwezenlijkt wordt ten bate eener vreemde mogendheid; de daarin besloten tegenstrijdigheid zal onverwachts de aanstaande omwenteling voorbereiden.

Toen de pragmatieke sanctie door de provinciën aangenomen werd, was Philips II reeds verscheidene maanden in de Nederlanden. Hij was er den 17de Maart 1549 op zijns vaders bevel gekomen, om kennis te maken met zijne toekomstige onderdanen en hun den eed af te nemen. Niets in zijn uiterlijk verried den Spanjaard. Hij was blond van haar en baard, had de blauwe oogen en de blanke huid der noordelingen. Zelfs zijn naam, een echt Bourgondische naam, scheen hem aan het aloude geslacht der nationale vorsten te hechten. Doch hij kende geen woord Nederlandsch, sprak maar gebroken Fransch, en verborg geenszins zijn afkeer voor de vrijmoedigheid en de ongedwon-

genheid der inwoners; koel, stijf, ernstig als hij was, verliet hij geen oogenblik den hertog van Alva en de Castiliaansche heeren, die de reis medegemaakt hadden. Kortom, juist zooals Karel V vroeger in Spanje verschenen was, zoo verscheen nu zijn zoon in België : voor zijne landen « van herwaerts over » was en moest hij immer een vreemdeling blijven.

Doch, zoo hij zonder geestdrift onthaald werd, toch werden hem geene blijken van oprechte getrouwheid gespaard. Waar hij zijne blijde inkomst vierde, wedijverden de steden in pracht en feestvertoon. De grootste heeren verzochten hem, peter van hunne kinderen te zijn. Tijdens zijn verblijf betuigde men hem, zoo niet genegenheid, dan toch ontzag, eerbied en gehoorzaamheid. In Juni 1550 vertrok hij naar Duitschland. Zijne pogingen en die zijns vaders, om Ferdinand en de Rijksvorsten te nopen, hem den titel van Roomsch koning te geven, leden schipbreuk; alles wat hij van den Rijksdag te Augsburg kon bekomen (7 Maart 1551), was het verlei der keizerlijke leenen in de Nederlanden. Toen nam hij afscheid van zijn vader en keerde hij naar Spanje terug.

Eenige maanden later, op 26 September 1551, werd de oorlogsverklaring van Hendrik II aan Karel V te Brussel afgekondigd.

Die lange en verschrikkelijke oorlog, die voor de eerste maal de macht van Karel V wankelen deed onder de vereenigde pogingen van Frankrijk en van de protestantsche vorsten, verheerde aanvankelijk, in België, slechts de grenzen van Luxemburg en van Henegouw (1). De Franschen hadden hunne eerste aanvallen gericht tegen Lotharingen, waar de keizer, nadat hij met de protestantsche vorsten den vrede van Passau gesloten had, vruchteloos Metz kwam belegeren (October-December 1552). Vervolgens werden de krijgsverrichtingen in België overgebracht. In 1553 veroveren de Keizerlijken de steden Theruanen en Hesdin, die zij heel verbranden. Het volgende jaar daarentegen, bedreigen de Fransche troepen België langs den kant van Artesië; door den koning zelven aangevoerd, overweldigen zij de Maasvallei. Na de overgave der ontoereikende bezetting van

(1) HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IX, blz. 139.

Mariembourg, kan niets haar zegetocht meer stuiten. Bouvignes wordt stormenderhand ingenomen en aan de vlammen prijsgegeven. Na eene kortstondige beschieting, opent Dinant zijne poorten. Heel « Entre-Sambre-et-Meuse » valt in de handen des vijands, die naar verkiezing kan oprukken naar Luik, om de door Karel V uit Duitschland verwachte versterkingen het hoofd te bieden, of naar Brussel, waar Maria van Hongarije de burgers wapent.

Doch Karel V heeft met al zijne strijdkrachten post gevat te Namen; de koning durft zijn tocht naar het noorden niet voortzetten, uit vrees voor een zijdelingschen aanval. Hij steekt te Châtelet de Samber over en zendt zijne voorhoede in de richting van Nijvel. Die beweging wordt gestuit door de Keizerlijken, die te Gembloers geconcentreerd zijn door Emanuel-Philibert van Savoye, opperbevelhebber van Karel's troepen. In stede van zijn marsch op Brabant voort te zetten, zwenkt Hendrik westwaarts naar Henegouw; onderweg ontheistert hij gansch de streek die hij doorkruist; hij verbrandt te Binche het door de landvoogdes gebouwd paleis, evenals het kasteel van Mariemont. Door zijn tegenstrever achtervolgd, slaat hij het beleg vóór Renty, nadat hij Maubeuge en Bavai aan de vlammen prijsgegeven heeft. Karel V, die van zijn zoon een Spaansch legerkorps heeft ontvangen, biedt zijn vijand vruchteloos het gevecht aan: op 14 Augustus wijkt Hendrik II af.

Gelijkelijik vermoeid door een driejarigen oorlog, konden de keizer noch de koning een strijd voortzetten, die, zonder uitslag, hunne hulpmiddelen uitgeput had. Zij besloten te onderhandelen, en op 5 Februari 1556 teekenden zij het vijfjarig bestand van Vaucelles, dat op het *statu quo* gegrondvest was.

Van den dag af waarop dat bestand werd geteekend, behoorden de Nederlanden Karel V niet meer toe.

De keizer, die schrikkelijik leed aan jicht en andere kwalen, was reeds een geruimen tijd voornemens den last der regeering af te leggen en zijne laatste levensdagen, in de eenzaamheid, aan het heil zijner ziel te wijden. Hij had het lot zijner menigvuldige landen verzekerd, en kon ze zonder vrees aan zijn zoon overlaten. Was het hem niet gelukt aan Philips II de keizers-

kroon na te laten, dan had hij dit meer dan vergoed door hem te doen trouwen met Maria Tudor (25 Juli 1554). Eens dat het Habsburgsche huis tegelijk èn in de Nederlanden èn in Engeland meester was, zou het zoowel in Noord- als in Zuid-Europa onverwinbaar zijn. Het zou de Noordzee en de Middellandsche zee beheerschen, en Frankrijk allerzijds insluiten, als om het te verworgen. Karel mocht dus zijne taak als geëindigd beschouwen en zijn zoon de lotsbestemmingen zijner dynastie en de verdediging van het katholiek geloof toevertrouwen. Hij had besloten in de eerste plaats af te zien van de Nederlanden, waar hij zich ten tijde van zijn afstand bevond.

Door hem ontboden, kwam Philips II van Londen te Brussel op 8 September 1555; en zes weken later, op 25 October, verscheen de keizer, in den rouw over zijne moeder, die kort te voren gestorven was, met de eene hand steunend op een stok, met de andere op den schouder des prinsen van Oranje, voor de laatste maal vóór de Staten (1). Na eene toespraak van den raadsheer Bruxelles, nam hij zelf het woord, met behulp van aantekeningen op een stuk papier, dat hij dicht bij zijn bril moest brengen. Hij herinnerde vooreerst aan zijne mondigverklaring, veertig jaar vroeger, in dezelfde zaal. Vervolgens wierp hij een vluchtigen blik over zijne lange regeering, gaf eene opsomming zijner menigvuldige reizen, zijner werken, zijner oorlogen, der gevaren die hij zoo dikwijls getrotseerd had. Thans was het oogenblik gekomen om den te zwaar geworden last neder te leggen; hij gaf hem aan zijn zoon, dien hij aan de trouw der gewesten aanbevoel, deze vermanend vereenigd te blijven, de gerechtigheid te steunen en de ketterij te bestrijden. Tranen sprongen uit zijne oogen en snikken smachtten zijne stem, toen hij, op het einde zijner rede, vergiffenis vroeg voor hetgeen hij mocht misdaan hebben. En, zijne aandoening overmeesterend, sprak hij: « Ik ween, Mijne Heeren, maar het is niet om de heerschappij die ik afleg: 't is omdat ik het land ver-

(1) Voor de bijzonderheden dezer plechtigheid, zie Gachard: *L'abdication de Charles-Quint. Bullet. de l'Acad. royale de Belgique*, boekd. XXI, 2^e deel [1854], blz. 880.

laat waar ik geboren ben en moet scheiden van zulke trouwe vazallen ».

En voorzeker was zijne aandoening oprecht. Op dat plechtig oogenblik, moesten menigvuldige herinneringen uit zijne kinder- en jongelingsjaren zijn vermoeid geheugen bestormen. Ongetwijfeld zag hij zijne eerste omgeving terug : Margareta van Oostenrijk, Adriaan van Utrecht, Chièvres en de volksfeesten, die hij, toen nog slechts hertog van Luxemburg, zoodikwijls had bijgewoond en waar hij zoovele blijken van liefde en toewijding ontvangen had. Onder het snikken zijner toehoorders, werd hij weder de landgenoot zijner eerste onderdanen, werden hunne verzuchtingen ook de zijne.

Doch de begoocheling verdween, toen men hem tot zijn zoon Spaansch hoorde spreken, om hem met de heerschappij te verleien en toen Philips, zich tot de Staten wendend, verschooning vroeg omdat hij geen Fransch sprak. De bisschop van Atrecht, Granvelle, sprak in zijn naam en deed vele beloften, die de gebeurtenissen zoo verschrikkelijk zouden logenstraffen. Ten slotte bracht de landvoogdes de vergadering weder tot weemoed, toen zij verklaarde, dat zij besloten was den keizer in zijne afzondering te volgen, doch dat zij immer de Nederlanden gedenken zou.

Karel V bleef nog verscheidene maanden te Brussel, teruggetrokken in de kluis der Warande, achter het paleis, die hij sedert eenigen tijd reeds bewoonde. Slechts nadat hij zijne bezittingen in Spanje, in Italië en in de Nieuwe Wereld aan Philips II afgestaan had (16 Januari 1556) en nadat hij de onderteekening van het bestand van Vaucelles bijgewoond had, vertrok hij, op 14 September 1556, met zijne zusters Maria en Eleonora, uit Vlissingen naar Castilië. Eenige dagen te voren had hij te Souburg, in het eiland Walcheren, zijn afstand van het Duitsche Rijk laten stempelen.

Zoo, sedert Karel den Groote, geenerlei vorst in Europa een invloed oefende die met den zijne te vergelijken is, heeft zijne regeering, op het beperkt gebied der geschiedenis van België, hare weerga niet, door de gewichtige gebeurtenissen die daar plaats grepen en door de gevolgen die zij verwekten. Al de sta-

diën zijner wonderlijke loopbaan hadden haar weerslag in de Nederlanden. In zijne ziekelijke, droefgeestige jeugd is hij, onder den invloed van Chièvres, nog slechts een Bourgondische prins, bevriend met Frankrijk en wars van de Oostenrijksche politiek. Als hij Spanje erft, schijnt dit land, waar hij als vreemdeling ontscheept en dat hij in den beginne aan de begerlijkheid zijner hovelingen en gunstelingen overlevert, eene Belgische provincie geworden. Doch terwijl de opstand der Comuneros hem de oogen opent, leggen zijne aanstelling tot keizer, de verklaarde vijandschap van Frans I en het verschijnen der Hervorming hem eene wereldpolitiek op. Nog eenigen tijd blijven zijne oude Bourgondische dienaars de werktuigen zijns gezags : hij behoudt Chièvres als eersten minister, brengt Adriaan van Utrecht op den pauselijken troon, benoemt Lannoy tot onderkoning van Napels. Later, na Chièvres' dood, maakt hij zich van den invloed zijner landgenooten los. Zoo hij hunne diensten nog benuttigt, zoo hij nog steeds beroep op hunne toewijding doet, zoo hij hen nog naar slagvelden en onderhandelingen zendt, zoo hij vooral partij van hunne schatten weet te trekken, brengt hij hen niet meer in zijn raad : nu is het een Savoyaard als Gattinara, zijn het Hoogbourgondiërs als de Granvelle's of Spanjaards als Los Covos of Fernando Gonzaga, die met zijn vertrouwen vereerd worden. De Nederlanden zijn nog slechts een nietig ding in zijn oneindig rijk en moeten zich schikken naar zijn wil. De betrekkelijke zelfstandigheid, die zij onder Margareta van Oostenrijk behielden, verdwijnt onder Maria van Hongarije. Er is geen spraak meer, ze tot een onafhankelijk koninkrijk te verheffen, en zoo zij, in 1548, van het Rijk gescheiden worden, is het slechts om steviger met Spanje verbonden te worden. Bij het einde der regeering zijn alle voorzorgen genomen, opdat zij aan Spanje niet meer ontsnappen en hetzelfde als gedweeë dienaars volgen.

Doch, terwijl hun vorst hen prijs geeft aan de grootheid van zijn huis en aan zijne droomen van wereldheerschappij, zorgt hij voor hunne inwendige inrichting en bevestiging. Door de inlijving van het Doornijksche, van het Sticht, van Friesland, van Gelderland, door de onderwerping van het Land van Luik

aan het protectoraat der regeering te Brussel, volmaakt hij hun grondgebied en bekroont hij het door de hertogen van Bourgondië begonnen werk. Hij verbetert hun hoofdbestuur, schenkt aan hunne gewesten de eerste grondbeginselen eener gemeenschappelijke wetgeving, versterkt hunne grenzen en versmelt, ten slotte, al hunne gewesten tot één enkel staatslichaam, door de schikking van Augsburg en de pragmatieke sanctie. Dat alles geeft hun meer en meer samenhang. Toch heeft hij dat groote werk niet tot het uiterste gedreven. De monarchale inrichting, die hij aan de Nederlanden gaf, liet de aloude privileges der provinciën en de voorrechten der Staten bestaan. Onder al de domeinen die hij zijn zoon achterlaat, is alleen de Bourgondische Staat aan den almachtigen wil des gebieders onttrokken. Er heerscht een onloochenbare tegenstrijdigheid tusschen de onderwerping der Nederlanden in de buitenlandsche politiek en hunne zelfstandigheid in het inwendig beheer. Die tegenstrijdigheid zal onverwachts blijken onder de regeering van Philips II, en het verzet tegen Spanje zal des te gevaarlijker zijn, dat de Nederlanden, dank zij keizer Karel's hervormingen, in staat zullen wezen hunne krachten tot een enkel streven te vereenigen en hun pogen te berekenen.

HOOFDSTUK VI

HET LAND VAN LUIK

I

De machteloosheid van het Bourgondisch huis na den dood van Karel den Stoute had het Land van Luik verlost van het juk, waaronder het sedert 1468 gebukt ging.

Te midden van de gevaren die haar omringden, kon Maria van Bourgondië er niet aan denken, die verovering haars vaders te bewaren. Reeds op 19 Maart 1477 zag zij af van alle « rechten en aanspraak » op het bisdom en, eenige dagen later, kon de terdoodbrenging van hun gewezen landvoogd, den heer van Humbercourt, door de Luikenaars beschouwd worden als blijk dat het hatelijk stelsel voorgoed gevallen was. Zij maakten de gelegenheid ten nutte om dadelijk hunne oude staatsregeling weder in te voeren. Op 15 April smeekten zij Lodewijk van Bourbon, voortaan in overleg met de Staten te regeeren en het verklaren van oorlog of het sluiten van bondgenootschappen, het lichten van belastingen en het slaan van munt aan dezelve over te laten. Doch de bisschop wilde zich niet, als zijne nicht Maria van Bourgondië, onderwerpen aan de beperkingen van een « groot privilege ». Hij nam de voorstellen zijner onderdanen aan, doch onder beding, dat de Staten hunnerzijds niet « tegen zijn wil of zonder zijne toestemming » zouden handelen. Meer nog! Op 19 April, eenige dagen na zijn terugkeer te Luik, liet hij hun een bul van Paul II voorlezen, waarbij hem *merum et plenum dominium ac merum et mixtum imperium* erkend werd (1), en verklaarde hij, dat hij zich daarnaar

(1) De Ram : *Documents relatifs aux troubles du pays de Liège sous les princes-évêques Louis de Bourbon et Jean de Hornes*, blz. 636 (Brussel, 1844).

gedragen zou. Met de herstelling zijns gezags, herbegint dus de strijd, die het vorstendom sedert het begin der XIVe eeuw voortdurend in beroering gebracht had. De bisschop eenerzijds, de Staten anderzijds, lieten niets van hunne tegenstrijdige aanspraken varen.

Doch zeker zou de burgeroorlog niet losgebroken zijn door het toedoen van de aan zich zelve overgelaten ambachten. Hoe misnoegd deze ook waren, toch hoefde hun eerst en vooral rust. Konden zij er aan denken naar de wapens te grijpen, juist als Luik en Dinant uit hunne puinen verrezen? Doch de omstandigheden gunden geen langen vrede: het bisdom zou onvermijdelijk medegerukt worden in den strijd tusschen Maximiliaan en Lodewijk XI. Want, terwijl de eerste weigerde toe te stemmen in den door Maria gedanen afstand van hare rechten op het Land van Luik, en dat hij reeds in October 1477 de betaling eischte van de aan Karel den Stoute bewilligde rente (1), poogde de koning van Frankrijk de Luikenaars, die hij negen jaren te voren zoo onbarmhartig verraden had, eens te meer op zijne hand te krijgen. Na de ramp van Nancy, hadden zijne aanhangers kunnen terugkomen. Verbitterd door de smarten eener lange ballingschap, voor het meerendeel arm geworden, dorstten zij naar nieuwe beroerten, die hun zouden toelaten hun wraaklust te koelen en nieuwe geldmiddelen te vinden. Door hen geleid, zal de op handen zijnde oorlog teenemaal van de vorige verschillen. Te vergeefs zal men daarin volksinitiatief of nationale bedoeling zoeken. Hij zal veeleer bewerkt worden door eierzuchtigen en intriganten, terwijl het volk eens te meer het gelag betalen zal. Raes van Heers, die kort na zijn terugkeer te Luik overleed, was ten minste het hoofd eener politieke partij geweest. Willem van de Mark, tot wien weldra zijn invloed zal overgaan, zal voortaan, met volslagen gewetenloosheid, slechts zijn eigen belangen behartigen (2).

(1) De Ram: *op. cit.*, blz. 638.

(2) Omtrent dit personage, zie de Chestret de Haneffe: *Histoire de la maison de La Marck*, blz. 193. Het is ten gevolge eener door den kronijkschrijver Jan de Roye verspreide dwaling, dat Willem dikwijls « de ever der Ardennen » geheeten wordt. Die toenaam behoort aan andere leden zijner familie. Zie de Chestret de Haneffe: *Bull. de l'Acad. roy. de Belg.*, 1905, blz. 116.

Hij behoorde tot het geslacht der heeren van Sedan welke, gevestigd in eene schier ongenaakbare streek aan de grenzen van Frankrijk, van de Nederlanden en van het Land van Luik, sedert lang deze gelegenheid ten nutte gemaakt hadden om zich met de geschillen hunner bureu in te laten. Onder een kwalijk bepaalde opperleenheerschappij staande, hadden zij onafhankelijk kunnen blijven. Doch even als de andere laatste vertegenwoordigers der leenroerigheid uit het begin der moderne geschiedenis, hingen zij slechts aan die onafhankelijkheid, om het voordeel dat zij hun schonk. Inderdaad, die van de Mark's, die gedurig van het eene kamp naar het ander overgaan en hunne diensten aan de meestbiedenden verkoopen, zijn weinig ridderlijke heeren. Overigens even stoutmoedig en vastberaden als inhalig en twistziek, zullen verscheidene hunner eene gewichtige rol spelen in de zoo bewogen geschiedenis der XVIe eeuw. De heer van Fleuranges zal zich onderscheiden in de legers van Frans I, zijn neef Erhard zal bisschop van Luik worden, en nog een andere, de beruchte Willem van Lumey, zal in 1572 de Geuzen aanvoeren bij de inneming van den Briel.

Willem was de eerste en wellicht de merkwaardigste van de beruchte gelukzoekers zijns geslachts. Hij was een flinke, onvermoeibare, doch hardvochtige, ja wreedaardige ridder (1), die des te geldzuchtiger was, dat zijn vader hem een mager erfdeel nagelaten had. Als een echte avonturier, had hij van jongs af de meest verschillende zaken gediend. Men had hem opvolgenlijk zien strijden met de Luikenaars tegen Karel den Stoute, vervolgens met Karel den Stoute tegen de Luikenaars, en ten slotte met Lodewijk XI tegen Karel den Stoute. Toen hij in Luik terug was, had Lodewijk van Bourbon zijne hulp gekocht tegen 15,000 Rijngulden, die hij door hertogin Maria liet betalen. Terwijl zijn broeder Everaard met de Gentenaars deel nam aan het geding tegen Hugonet en Humbercourt, had Willem zijnerzijds niet gearzeld het Bourgondisch huis en den bisschop getrouwheid te zweren. In den beginne liep het hem mee. De bisschop toonde zich vrijgevig jegens hem : hij be-

(1) Philippe de Commines : *Mémoires*, uitg. de Mandrot, deel I, blz. 426.

noemde hem tot grootmeier van Luik en stond hem in pand het slot Franchimont af... Weldra werd hij gewaar, dat Willem den meester wilde spelen. Deze, die naar believen over 's lands geldmiddelen beschikte, had eene bende van 600 wapenknechten aangeworven, terwijl den bisschop door de Staten de noodige beden werden geweigerd, om een korps Zwitsers te lichten, in het vooruitzicht van een mogelijken aanval van Frankrijk. Die toestand was onhoudbaar. Willem werd einde 1478 verzocht zijn krijgsvolk af te danken, doch hij weigerde, trok zich terug in het slot Franchimont en stelde zich dadelijk in betrekking met Lodewijk XI.

Dat verraad liep den koning mede. Reeds sedert eenigen tijd liet hij de Luiksche ambachten bewerken, om ze tegen den bisschop en tegen Maximiliaan op te ruien. Doch de ontredderde ambachten dachten aan 't verleden en aarzelden. Eene samenzwering, door eenigen der hunnen op touw gezet, was ontdekt en streng beteugeld geworden. Het grootste deel der Luikenaars wenschte onzijdig te blijven in den strijd tusschen Frankrijk en Bourgondië, en de bisschop, die geld noch troepen bezat, had, niettegenstaande zijne genegenheid voor Bourgondië, die houding moeten aannemen (1). Onderhandelingen waren aangeknoopt geweest met de zendelingen van Lodewijk XI, maar klaarblijkelijk had de koning daarin maar toegestemd om, tijdens de onderhandelingen, de Luikenaars te kunnen bewerken. In September 1479 was Bourbon « doodbedroefd » teruggekomen van eene bijeenkomst met de Fransche gevolmachtigden (2).

Die wanhoop laat zich gemakkelijk verklaren. Inderdaad, Willem van de Mark verborg zijn bondgenootschap met Frankrijk niet meer. Lodewijk XI noemde hem openlijk « zijn vriend en dienaar » (3), zond hem hulpgelden, beloofde hem troepen.

(1) Reeds in de maand Januari 1478, had hij aan Lodewijk XI doen voorstellen, hem onzijdig te erkennen. Vaesen : *Lettres de Louis XI*, deel VI, blz. 307 (Parijs, 1898).

(2) Adriaan van Oudenbosch : *Chronicon rerum Leodiensium*, uitg. De Borman, blz. 259 (Luik, 1902).

(3) Adriaan van Oudenbosch : *Chronicon*, blz. 262. Willem konkelde al sedert ten minste 1478 met den koning van Frankrijk (Jean de Los : *Chronicon in De Ram* : *Documents*, blz. 77). In 1483 kreeg hij 18.000 livres van Lodewijk XI

Voortaan was de strijd feitelijk geopend tusschen den bisschop en zijn oudgrootmeier. Om tegen den invloed van dezen laatste op te kunnen, was Lodewijk van Bourbon gedwongen geweest zich onder het Bourgondisch protectoraat te stellen; op 31 Januari 1481 had Maximiliaan hem zijne hulp beloofd (1). Toch steeg van de Mark's gezag te Luik meer en meer; de oude gezellen van Raes van Heers gehoorzaamden klaarblijkelijk aan zijne bevelen. In 1482 gelukte het hun, de twee burgemeesters onder de hunnen te doen nemen. Niettemin bleef het grootste deel der ambachten, der geestelijkheid, der edelen den bisschop trouw, zonder hem echter zeer veel verkleefdheid te betuigen. Men hoopte nog altijd, door getalm den oorlog te kunnen vermijden. De Staten lieten den vorst niet toe, soldaten te lichten, en, trots zijn aandringen, deden zij niet eens de omheining der hoofdstad herstellen (2).

In den zomer 1482 nam Willem openlijk de wapens op. Hij had in de Ardennen Fransche huurtroepen ontvangen, en weldra verspreidde zich de mare, dat hij een aanval tegen het slot te Hoei voorbereidde. Bourbon snelde er heen, aan het hoofd van eene kleine bende ambachtslieden. Daar vernam hij, dat zijn vijand op Luik marcheerde. Hoewel hij gemakkelijk de wijk had kunnen nemen naar Brabant, besloot hij toch tot een gevecht, dat hij van te voren verloren wist. Weenend (3) beval hij naar Luik terug te keeren, samen met eene bende strijders uit Hoei. 's Anderen daags (30 Augustus) werd Willem's nadering geseind. De bisschop trok uit de stad om het gevecht te wagen. Doch onderwege werd hij verlaten door de verschrikte stedelijke krijgsbenden; terwijl hij zelf zich door de vlucht wilde redden, werd hij gekwetst door een van Willem's soldaten; Willem zelf gaf hem een houw met zijn zwaard en liet hem vervolgens onder zijne oogen afmaken (4).

voor het onderhouden van soldaten aan de grens van Luxemburg (Philippe de Commines : *Mémoires*, uitg. de Mandrot, deel I, blz. 426, n.).

(1) J. G. Schoonbroodt : *Inventaire des chartes du chapitre de Saint-Lambert à Liège*, blz. 348 (Luik, 1863).

(2) Adriaan van Oudenbosch : *loc. cit.*, blz. 268.

(3) Adriaan van Oudenbosch : *loc. cit.*, blz. 269.

(4) Adriaan van Oudenbosch : *loc. cit.*, blz. 270; Jean de Los : *loc. cit.*, blz. 82.

Luik was in de macht des overwinnaars. Deze vestigde zich, denzelfden dag, in het paleis, liet zich den titel van momboor toekennen, en, eenige weken later, vroegen de domheeren, die in tijds niet hadden kunnen vluchten of tot zijne aanhangers behoorden, zijn eigen zoon, Jan van de Mark, tot bisschop.

Ongelukkig was Willem, op het oogenblik zijner zegepraal, voor Frankrijk van geenerlei nut meer. Lodewijk XI had hem slechts ondersteund om Maximiliaan tegen te werken, en de vrede van Atrecht (23 December 1482) had juist een einde gesteld aan den strijd tusschen Frankrijk en het Bourgondisch huis. Maximiliaan maakte de gelegenheid ten nutte om krachtdadig op te treden in het Land van Luik. Buiten Jan van de Mark, stonden twee andere candidaten, Jan van Hoorn en Jacob van Croy, naar den bisschopsstoel; deze, door de in Brabant gevluchte domheeren van Sint-Lambrechts aangewezen, bestreden elkander en konkelden te Rome. Die verwarring begunstigde de plannen des aartshertogen. Hij hoopte van den paus de ontbinding van het bisdom en de inlijving van het vorstendom bij zijne domeinen te bekomen (1). In afwachting, legden zijne troepen eene groote bedrijvigheid aan den dag. Hoewel te Hologne-sur-Geer verslagen (Januari 1483), gaf Willem het nog niet op. Hij liet de voorstanders van den vrede ter dood brengen en zette een oorlog voort, die tot niets dan tot den ondergang des lands leiden kon. Want de dood van Lodewijk XI had hem alle hoop op Frankrijk's tusschenkomst ontnomen, en kort daarop nam de Heilige Stoel eindelijk eene beslissing en droeg hij de bisschoppelijke waardigheid aan Jan van Hoorn op. Op 22 Mei 1484 verzoende de nieuwgekozene zich met Willem (vrede van Tongeren). Doch die verzoening was geveinsd. Willem werd op 17 Juni van het volgend jaar in eene hinderlaag gelokt, en 's anderen daags zonder vorm van proces te Maastricht gehangen (2).

(1) Zie omtrent dat ontwerp eene door hem aan het pauselijk hof gezonden memorie, in de Ram : *Documents*, blz. 737. — De Ram meent dat dit schrift van 1484 is; het is waarschijnlijk van 1483 (Jean de Los : *loc. cit.*, blz. 91). Maximiliaan had het bisdom Luik willen vervangen door twee andere bisdommen, een te Leuven en een te Namen of te Maastricht. Als beweegreden voert hij aan : « quod petulantia, insolentia seu promptitudo arma sumendi et cornua contra superiores et vicinos erigendi, populo Leodiensi innata esse creditur ».

(2) Eene memorie, zekerlijk opgesteld op bevel der van de Mark's, schrijft

Met dien sluipmoord werd het land opnieuw in onbandigheid geploft. Everaard van de Mark heeft gezworen, zijn broeder te wreken. Hij doet beroep op al de hoplieden die tijdens den laatsten oorlog gediend hebben en kort te voren afgedankt zijn. Het bisdom is de prooi van allerlei avonturiers, die naar hetzelfde afzakken en daar naar believen meenen te mogen huis houden. Een zekere Guido van Canne roept zich dictator uit, regeert door 't geweld, gesteund op eene bende Zwitsers; als een Italiaansch dwingeland, laat hij zich een versterkt kasteel in de stede bouwen (1). Doch Jan van Hoorn heeft Maximiliaan erkend als « oppersten voogd » van het bisdom (2). Dank zij de hulp die hij van hem krijgt en een opstand tegen Guido van Canne, die door het volk vermoord en op het galgevel begraven wordt, kan hij voor eene poos naar Luik terugkomen. Nauwelijks is hij daar, of zijne zaak wordt opnieuw bedorven door de onlusten, die in Vlaanderen tegen Maximiliaan uitbreken, de gevangenneming van dezen te Brugge en het oproer van Philips van Kleef, wat Everaard van de Mark's plannen in de hand werkt. Opnieuw scharen de door Jan van Hoorn afgedankte hoplieden zich rondom Everaard. Deze veroot toont zich te Luik, sluit een verbond met Philips van Kleef en met de opgestane Brabanders en zoekt, evenals zij, den steun van Frankrijk te bekomen. Hij biedt aan Karel VIII de opperleenheerschappij van het land, en zijne houding tegenover den koning is zoo beteekenisvol, dat het eiland in de stad, waar zijn hoofdkwartier gevestigd is, door het volk « het klein Frankrijk » genoemd wordt (3). Zijne voorstellen worden overigens niet aanhoord. Karel VIII denkt slechts aan Italië en wil zijns vaders staatkunde tegenover de Luikenaars niet voortzetten. Hij had voor Everaard niets over dan den raad, zich met den bisschop te verzoenen. Er stond Everaard niets anders te doen. De vorderingen van Albrecht van Saksen in Brabant lieten hem

die trouweloosheid aan Jan van Hoorn toe (De Ram : *Documents*, blz. 770). Jean de Los : *loc. cit.*, blz. 92, spreekt ook slechts van de rol van den bisschop en van zijne broeders.

(1) Jean de Los : *loc. cit.*, blz. 93.

(2) De Ram : *op. cit.*, blz. 803.

(3) Jean de Los : *loc. cit.*, blz. 105.

niets van de Nederlanden hopen. In het door vijftien jaar burgeroorlog geteisterd vorstendom verklaarden de gemoederen zich luider en luider voor den terugkeer des bisschops en de herstelling der orde. Na lange onderhandelingen, werd de vrede eindelijk op 25 Juli 1492 gesloten. Jan van Hoorn kwam eenige dagen later, en wèl voorgoed, zijn bisschopsstoel bezetten.

De burgeroorlog had in het Land van Luik, en uit dezelfde oorzaken, hetzelfde gevolg als in Vlaanderen : hij liep in 't voordeel des vorsten uit. De ambachten hadden zich moeten overtuigen van hunne onmacht op militair gebied. Het verdwenen wettig gezag had slechts plaats gemaakt voor de dictatuur, en de door deze nagelaten herinnering moest het volk allen lust tot den burgeroorlog ontnemen. Jan van Hoorn nam vreedzaam opnieuw bezit van zijn bisschoppelijk ambt. In 1504 kreeg hij van den paus, zonder verzet van de Staten, de bevestiging van de « Pauline », zooals de door Paul II aan Lodewijk van Bourbon bewilligde bul genoemd werd. Het ontheisterde land kreeg, met den vrede, niet alleen eene behoorlijke regeering. De burgeroorlogen waren er altijd door vreemde tusschenkomst beheerscht geworden, en het spreekt van zelf, dat die tusschenkomst ook met de burgeroorlogen verdween. Frankrijk en de Nederlanden erkenden in 1492 de onzijdigheid van Luik, die in 1493 door Karel VIII en Maximiliaan neergeschreven werd in den vrede van Senlis (1).

II

De dood van Jan van Hoorn (19 December 1505) bracht weer alles in gevaar. Twee kandidaten stonden naar zijne opvolging : Jacob van Croy, die door Philips den Schoone, en Everaard of Erhard van de Mark, die door Lodewijk XII ondersteund werd. Het jongste geschil tusschen de regeeringen van Parijs en van Brussel oefende invloed op de Luiksche aangelegenheden. Lodewijk XII zegepraalde. Op 30 December 1505 verklaarden de domheeren van Sint-Lambrechts zich eenparig

(1) Dumont : *Corps diplomatique*, deel III, blz. 307.

voor Erhard, de eenen omdat zij aanhangers des konings waren, de anderen omdat zij hoopten, dat die verkiezing de van de Mark's voorgoed met het land verzoenen zou.

Inderdaad, de nieuwe bisschop was de neef van Willem van de Mark en van dien Everaard, die zoo lang tegen Jan van Hoorn gevochten had. Maar die verwantschap deed zijn Franschen aard nog meer uitkomen, en als men bedenkt, dat zijn broeder Robrecht kort na zijne benoeming openlijk dienst in Frankrijk nam, begrijpt men licht, dat die benoeming een gevoelige slag voor de Habsburgsche politiek in de Nederlanden was. Mag men den Venetiaanschen gezant Quirini gelooven, zoo gaf zij Karel van Egmond nieuwen moed, tot dusverre dat hij de aan Philips den Schoone gedane belofte brak en niet met dezen naar Spanje ging (1). Innige betrekkingen ontstonden weldra tusschen Erhard en den hertog van Gelderland. Toen deze, in Juni 1506, de wapens weder opgenomen had, verspreidde zich te Brussel de mare, dat de bisschop hem troepen zou zenden, en weldra vernam men daar ook, dat Lodewijk XII, om zijn bondgenootschap te betalen en te behouden, hem het bisdom Chartres beloofd had. Doch de Luikenaars wilden onzijdig blijven en zich in geen nieuwe oorlogen wikkelen. Hun wederstand belette Erhard, soldaten aan Karel van Egmond te zenden. Hij ging naar Parijs hierover verschooning vragen.

Doch na den plotseligen dood van Philips den Schoone, ondersteunde hij krachtdadig de vergeefsche pogingen van den koning van Frankrijk, om Maximiliaan de voorgdij van aarts-hertog Karel te doen ontzeggen. Daarvoor werd hij beloond met de bewilliging van het reeds het jaar te voren beloofde bisdom (5 November 1507). Zijnerzijds beval de keizer hem te doen aanhouden, indien hij zich zonder vrijgeleide in de Nederlanden durfde wagen (2). De betrekkingen tusschen Erhard en het Habsburgsche huis verbeterden een weinig gedurende de volgende jaren, maar bleven steeds zeer gespannen (3).

(1) E. de Marneffe : *La principauté de Liège et les Pays-Bas au XVIe siècle*, deel 1, blz. 346 (Luik, 1887).

(2) De Marneffe : *op. cit.*, deel 1, blz. 8.

(3) Omtrent de politiek van Erhard en dezès opvolgers tegenover de Nederlanden, raadplege men het voortreffelijk opstel van H. Lonchay : *De l'attitude*

In 1511 onderhandelde Margareta met Rome om hem te doen afzetten, en die onderhandelingen werden na de mondigverklaring van Karel V voortgezet. In 1517 beschuldigde men den bisschop, hulp gelden aan den hertog van Gelderland te zenden en te konkelen om de opperleenheerschappij van het Land van Luik aan Frans I over te dragen.

Het hof te Brussel, zonder hem zijn vertrouwen te gunnen, trachtte toch steeds hem tot zich te trekken. Het begreep welk gevaar de Nederlanden zou bedreigen, zoo het bisdom Luik, verbonden met Frankrijk en derhalve ook met Gelderland, eene rechtstreeksche gemeenschap tusschen die beide landen uitmaakte, wat aan de koninklijke legers zou toelaten, de Bourgondische provinciën langs heel hare oostergrens te bestoken. Het jaar, dat Karel V naar Spanje vertrok, had hij aan Erhard een verdrag van bondgenootschap of minstens van onzijdigheid laten voorstellen. Wel is waar, had Erhard geweigerd. Doch de belooningen, die Karel hem had laten aanbieden, hadden hem doen nadenken, en hij gaf Frans I te verstaan, dat hij maar getrouw zou blijven ten prijze van de hoogste onderscheiding die een kerkvorst kon te beurt vallen, namelijk den kardinaalshoed (1). Doch die vurig begeerde hoed werd aan den bisschop van Bourges gegeven. Karel verbindt zich terstond, dien van den paus te bekomen; zijne gezanten overladden Erhard met beloften en vriendschapsbewijzen en bewerken zoo behendig zijne spijt, dat zij hem eindelijk, op 27 April 1518, bewegen, de overeenkomst van Sint-Truiden te teekenen. Er hoefde niet minder dan een pensioen van 6000 pond, de belofte van een bisdom in Spanje en van een paar abdijen in Brabant, om den prelaat te overhalen. Tegen dien prijs stemde hij er in toe, getrouwheid aan den katholieken koning te zweren en hem te verzekeren, dat, mocht hij ooit afstand zijner waardigheid doen, hij ze maar zou overdragen aan iemand, « den koning of zijnen opvolgers aangenaam ». Zijn broeder, de heer van Sedan, maakte op zijne beurt rechtsomkeert. Voorloopig toch,

des souverains des Pays-Bas à l'égard du pays de Liège au XVIe siècle. Mémoires de l'Académie royale de Belgique, deel XLI (1888); de schrijver kon echter een bepaald aantal der door de Marneffe uitgegeven bescheiden niet benuttigen.

(1) De Marneffe : *op. cit.*, deel 1, biz. 348.

liet hij, mits een jaargeld van 8000 pond, Frankrijk voor Spanje varen. Later zou hij zien.

Dat verdrag moest echter nog door de Staten van het Land van Luik bekrachtigd worden. Inderdaad, zonder hunne goedkeuring, verbond het slechts den vorst, die noch over de troepen noch over de geldmiddelen zijner onderdanen beschikken mocht. Doch de Luikenaars hielden zoo zeer aan hunne onzijdigheid als de Nederlanden, tijdens de regeering van Maximiliaan en van Philips den Schoone, aan hunne eenstemmigheid met Frankrijk gehouden hadden. Evenals deze, zochten zij slechts den oorlog te vermijden; het lustte hun evenmin, hunne rust en de heropbeuring van hun handel te offeren aan de plannen huns vorsten. Lang weerstonden zij aan den wensch van den bisschop, en Maximiliaan's tusschenkomst behoefde, om ze te overreden. Eens te meer, aarzelde hij niet, de belangen des Duitschen Rijks prijs te geven aan de belangen zijns kleinzoons. De privileges, die hij op 24 Juni 1518 aan het bisdom verleende, schaften de rechtsmacht van het *Reichskammergericht* schier teenemaal af, en hij schreef aan de Luikenaars dat hij hun zulke uitgestrekte bewilligingen verleende, « dat hij er veel mindere aan verscheidene Duitse vorsten geweigerd had » (1). Harerzijds, wendde Margareta van Oostenrijk al hare diplomatische sluwheid aan om hen te overhalen; Karel V schonk jaargelden aan de stad. Ten slotte, lieten de Staten zich uitkoopen, evenals hun vorst zich had laten uitkoopen. Op 12 November gaven zij hunne toestemming aan een verdrag van bondgenootschap, dat hen werkelijk onder het protectoraat der Nederlanden stelde. Nu was het voor lang uit met de onzijdigheid van het bisdom. Evenals in de XIVe eeuw, richtte het zijne houding naar die der overige Belgische gewesten. Zijne inlijving scheen zoo gemakkelijk, dat Karel V het Land van Luik begreep in zijn ontwerp van oprichting des koninkrijks België van 1527. Ongelukkig moest de staatkunde van Philips II de door zijn vader behaalde voordeelen doen verliezen. De oprichting van nieuwe bisdommen, vervolgens de uitbarsting der Omwenteling tegen Spanje, moesten later den

(1) De Marneffe : *op. cit.*, deel I, blz. 47.

door de verdragen van 1518 tot stand gebrachten band verbreken.

Frans I stelde alles in het werk om de van de Mark's weder op zijne hand te krijgen. In 1521 verkocht Robrecht II, de broeder des bisschops, zich opnieuw aan Frankrijk, en liet hij Margareta van Oostenrijk uitdagen. Van toen af hield hij niet op, van uit zijne bergachtige heerlijkheid, nu eens de grenzen der Nederlanden, dan weer die des bisdoms, door stoutmoedige aanvallen te bestoken. Zijn zoon Robrecht III, de beroemde heer van Fleuranges, die als hij in 1536 stierf, streed te Pavia aan de zijde des konings, werd er gevangengenomen, werd gedurende lange jaren opgesloten in het kasteel van Sluis, waar hij zijn beroemd gedenkboek schreef, werd later maarschalk van Frankrijk en wist Péronne knap tegen Hendrik van Nassau te verdedigen.

Wat Erhard betreft, die bleef, alleen onder de leden van zijn geslacht, zijn leven lang in dienst van het Habsburgsche huis. Zijn ijver bij de keizersverkiezing, zijne deelneming aan den oorlog van 1523-1525, waarbij hij de wapens tegen zijn broeder opnam, de aanzienlijke geldsommen die hij meer dan eens aan Karel V leende, bewijzen dat zijn ommekeer rechtzinnig was. Doch hij liet zijne diensten zeer duur betalen. Het kardinaalschap, het aartsbisdom Valencia, de rijke jaargelden belegd op de bisdommen Doornijk en Kamerijk, alsmede op de abdijen Affligem en Sint-Michiels te Antwerpen, waren hem niet voldoende. Hij stond nog naar de bisdommen Theruanen en Utrecht en heel dikwijls viel hij Margareta van Oostenrijk en Maria van Hongarije lastig met zijne vragen om geld. Maria heette hem deswege « een heel gevaarlijke kruidenier » (1).

Het gebeurde hem overigens wel eens, de regeering te Brussel in hare plannen te dwarsboomen, want nooit kon hij er toe besluiten slechts een werktuig in hare hand te wezen. Aan zijne aanstelling tot inquisiteur-generaal van het geloof in de Nederlanden, die hij in 1525 van den paus verkreeg, is grootendeels de mislukking van de door Karel V gedroomde Staats-inquisitie

(1) De Marneffe : *op. cit.*, deel I, blz. 266.

te danken (1). In andere omstandigheden verdedigde hij halsstarrig zijne rechten als bisschop en als vorst tegen de ingrijpingen des keizers en der landvoogdessen. Hij liet zich geenszins zijne geestelijke rechtsmacht over Brabant ontrooven, en tijdens de pogingen van Karel V om Maastricht, den sleutel der Nederlanden langs Duitschland, in te lijven, was het gedeeltelijk aan zijn verzet te danken, dat het Land van Luik de opperleenherschappij over die stad behield. Ten slotte gaf de aanwijzing van zijn coadjutor aanleiding tot tamelijk ernstige moeilijkheden tusschen hem en zijn machtigen beschermer.

De regeering van Erhard van de Mark mag hoogst gewichtig genoemd worden, niet alleen ter wille van de invoering eener innige verstandhouding met de Nederlanden, doch ook, en meer nog, ter wille van de vervormingen die, van 1506 tot 1538, in het bisdom zelf plaats grepen. Terwijl, in Gelderland, stadsvrijdommen en almacht der steden zoo lang stand hielden als de strijd tusschen het hertogdom en de Habsburgers duurde, kreeg de staatsregeling in het Land van Luik een monarchaal karakter, juist toen het bondgenootschap met den vorst der Nederlanden gesloten werd. Op een beperkter gebied en met minder hevigheid zag het Land van Luik onder Erhard van de Mark dezelfde staatkundige hervormingen invoeren, als de Bourgondische gewesten onder Philips den Schoone en onder Karel V.

Hier en daar, leiden de burgeroorlogen tot het versterken van de rechten en van het gezag des vorsten. De regeering hangt niet meer uitsluitend af van den uitslag der gemeenteverkiezingen en van de grillen der ambachten; het veroverd grondbeginsel van eenheid, dat haar zoo lang ontbrak, geeft haar nu ook het grondbeginsel van orde. De menigvuldige zelfstandige lichamen, genootschappelijke indeelingen en bijzondere belangen, in dezelfde stad, beginnen zich te onderwerpen aan het gezag van den Staat, noodzakelijker wijze belichaamd in den persoon des bisschops. Erhard van de Mark was de eerste *moderne* vorst van het Land van Luik. In het door burgeroorlogen uit-

(1) Zie verder, Tweede Boek, hoofdstuk IV.

geputte vorstendom, voltrok hij het werk van eenmaking en samentrekking, waarin Lodewijk van Bourbon niet geslaagd was. Hij wil tegelijk en de geestelijke en de wereldlijke inrichting hervormen. In de eerste, vat hij den strijd aan tegen de collegiale kerken, die derwijze woekeren « dat men ternauwernood zooveel kapittels in twee groote koninkrijken vinden zou »; die kapittels beweren aan de bisschoppelijke rechtsmacht onttrokken te zijn, en bedienen zich slechts van hunne privileges om maar al te werkelijke misbruiken te plegen (1). Aan de andere, schonk hij door het invoeren van den « gewonen raad » en door het aanstellen van een procureur-fiscaal, de regelmaat en de rangorde welke tot hertoe aan het rechtswezen ontbroken hadden.

De vrede van Sint-Jacobs, dien hij in 1507 liet afkondigen, was de grondslag van de Luiksche staatsregeling tot het einde van den Ouden Regeeringsvorm. Overigens schaft hij op verre na de oude instellingen des lands niet af. Zoo hij een einde stelt aan de vredesrechtbank en aan de rechtbank *l'Anneau du Palais*, verouderde inrichtingen die sedert lang alle gewicht verloren hadden, bevestigt hij daarentegen niet alleen de tusschenkomst der Staten in het bestuur van het land, doch bovendien den waarborg, dien de rechtbank der XXII aan de inwoners tegen de macht des vorsten geeft. Niet meer dan in de Nederlanden, nog minder zelfs dan in de Nederlanden, leidt het nieuw staatkundig stelsel er tot absolutisme. Wat Karel V in de zeventien provinciën niet kon verrichten, kon Erhard van de Mark, al had hij het willen doen, er niet aan denken in het Land van Luik te verrichten. Hij bepaalde er zich bij, den wil des lands en den wil des vorsten in evenwicht te brengen, hunne samenwerking te regelen, geschillen en botsingen te vermijden. Die opperste waarborg der middeleeuwen, dienstweigering bij schennis der privileges, wil zeggen de burgeroorlog tot kortwieking van vorstelijke willekeur, valt in onbruik. Men stemt toe in een voor de beide tegenover elkander staande machten aannemelijk *modus vivendi*. De strijdigheid, die in den beginne tusschen de Staten en den vorst heerschte, vermindert. De Staten dragen gewoon-

(1) A. Van Hove: *Etude sur les conflits de juridiction dans le diocèse de Liège à l'époque d'Erard de La Mark* (Leuven, 1900).

lijk hunne rechten over aan bestendige afgevaardigden, die op voortdurende wijze samen met den bisschop de regeering waarnemen; deze verliest meer en meer haar aanvankelijk tweezijdig karakter. De instelling van de « Staten tot herziening der XXII » ontnemt dezen het bovenmatig recht, zonder beroep te vonnissen.

Tegen geen enkele dezer nieuwicheden ontstond verzet. De enkele onbeduidende opstanden die, onder Erhard van de Mark, te Luik uitbarstten, werden verwekt door handlangers van Frankrijk of door de houding van sommige magistraten (1). Het oproer der *Rivageois* in 1531, waarvan nog zeer weinig gekend is en dat hoofdzakelijk door eene plotselinge duurte van het graan verwekt schijnt, heeft in alle geval niets gemeens met de hierboven beschreven politieke hervormingen (2).

Deze gingen gepaard met de stoffelijke herstelling van het land. De vrede, dien het bisdom sedert het einde der regeering van Jan van Hoorn onafgebroken genoot, liet het land toe zich snel te verheffen uit den kommer, waarin vreemde oorlogen en burgeroorlogen het geploft hadden. Op het einde van Erhard's regeering, was het « meer dan tweemaal rijker geworden (3) ». Dank zij de kolenmijnen en eene nieuwe nijverheid, de wapenmakerij, die door den overvloed van kolen en de nabijheid van de ijzermijnen der Ardennen eene hooge vlucht nam, werd Luik in weinig tijds eene der grootste en weldra ook eene der schoonste steden van de Nederlanden. In 1526 liet de bisschop de fundeering aanleggen van het prachtig paleis, dat hedendaags nog de bewondering afdwingt; hij droeg ook machtig bij tot het oprichten van een der laatste perels van den Gothischen bouwstijl, van de Sint-Jacobskerk. De door hem begonnen beweging hield niet meer op. In 1577 was Margareta van Valois verwonderd, dat Luik « eene zeer wel bebouwde stad was, met groote

(1) De Chestret de Hanefte : *Les conspirations des La March formées à Liège contre Charles-Quint. Bullet. de l'Acad. royale de Belg.*, 1891, blz. 684 en volg.

(2) Reeds in 1491 waren de *Rivageois* (bewoners van de Maasoevers stroomafwaarts Luik) opgestaan « propter intolerabilem famem » (Jean de Los, in *De Ram : Documents*, blz. 107). Omtrent het oproer van 1531, dat zoo streng als dat van 1491 onderdrukt werd, zie De Meef : *La mutinerie des Rivageois*, uitg. Polain (Luik, 1835).

(3) De Marneffe : *op. cit.*, deel I, blz. 314.

en breëde straten, mooie pleinen, versierd met prachtige fonteinen; dat al de kanunnikenhuizen er schoone paleizen waren; dat de kerken er met zooveel marmer versierd waren; dat de Duitsche uurwerken alle soorten muziek speelden en allerlei personages verbeeldden (1) ».

Doch het was Erhard niet voldoende, de stad in- en uitwendig een modern karakter te geven; hij voerde er ook den geest der Renaissance in. De letteren, die in de vroeger om hare scholen zoo beroemde stad schier niet meer beoefend werden, kwamen weder in eere. Reeds in 1495 had Jan van Hoorn er de Hieronymieten heen geroepen; Erhard liet er humanisten komen. Hij was in briefwisseling met Erasmus; in 1514 hechtte hij aan zijn dienst den beroemden hellenist Hieronymus Aleander, wiens verblijf te Luik ongetwijfeld een ontzaglijken invloed oefende; ook riep hij Italiaansche kunstenaars naar zijne hoofdstad (2). Al die ijver was geenszins verloren. Eenige jaren later zou de vernieuwde en vervormde stad het daglicht geven aan Lambrecht Lombart, en mannen als Huibrecht Goltzius, Domien Lamponius en Frans Floris binnen hare muren lokken.

Geen der opvolgers van Erhard van de Mark, die op 16 Februari 1538 stierf, zou op het bisdom een zoo beschavenden invloed oefenen als hij. Allen waren overigens slechts lijdzame werktuigen der Habsburgsche politiek en hielden zich enkel bezig met het Land van Luik, om het bondgenootschap met de Nederlanden te behouden en te versterken (3). Onvrijwillig vergelijkt men ze met die keizerlijke bisschoppen die vroeger, in de X^e en XIe eeuw, de diocese in naam van Duitschland geregeerd hadden.

Overigens werden zij, als deze laatsten, het land opgedrongen. Na de regeering van Erhard, verloor het kapittel het recht, de bisschoppen te verkiezen. Van toen af liet de vorst zich, door

(1) Marguerite de Valois : *Mémoires*, uitg. Ch. Caboche, blz. 150 (Parijs 1881).

(2) J. Paquier : *Jérôme Aléandre et la principauté de Liège* (Parijs, 1896). Dezelfde : *Jérôme Aléandre, de sa naissance à la fin de son séjour à Brindes* (Parijs, 1900). — Omtrent het verblijf van Italiaansche beeldhouwers te Luik, te dien tijde, zie J. Brassine, in *Chronique archéologique du Pays de Liège*, I, blz. 78 (Luik, 1906).

(3) Zie, omtrent deze, H. Lonchay : *De l'attitude des souverains des Pays-Bas à l'égard du Pays de Liège*, blz. 68 en volg.

de regeering te Brussel, een coadjutor *cum jure successionis* geven. Cornelius van Bergen, heer van Zevenbergen (1538-1544), als dusdanig door Erhard in 1520 aanvaard, liet Maria van Hongarije in zijne plaats meester. Niets bewijst beter, dat uitsluitend staatkundige bedoelingen bij de benoeming der bisschoppen op den voorgrond stonden, dan de aanstelling van dat stompzinnig, half onnoozel personage, dat niet bij machte was zich tegen 's keizers wil te verzetten en dat, bij gebrek aan beters, het met veel omslag zeer druk had om de partij der van de Mark's te beletten, weder den Franschen invloed in het bisdom te brengen. Zij is echt koddig, de geschiedenis van dien stumperd, die zijn leven lang weigerde het priesterschap te ontvangen, zijne hoofdstad verliet om zijne landgoederen te Zevenbergen te bewonen en Marie van Hongarije dreigde, te zullen trouwen of in de straten te roepen, dat hij geen bisschop wilde zijn, toen zij hem wilde dwingen, zich te Luik te vestigen (1). Toch werd het met de Nederlanden gesloten bondgenootschap behouden, dank zij de pogingen der landvoogdes en trots den tegenzin der Staten, die in den tweekamp tusschen Karel V en Frans I onzijdig wilden blijven, wat geen van beide partijen geneigd was aan te nemen. De Luikenaars bevonden zich tusschen beiden in denzelfden toestand, waarin Vlaanderen zich ten tijde van Artevelde, tusschen Edward III en Philips van Valois, bevonden had : onthouding was onmogelijk, ze moesten wel partij kiezen.

Een bastaard van Maximiliaan, George van Oostenrijk, de coadjutor door Karel V aan Cornelius van Bergen gegeven, volgt dezen in 1544 op. Even vreemd aan het bisdom als zijn voorzaat, was hij toch een ijverige en verkleefde dienaar van het Brusselsche hof. Hij noemde zich de « nederige kapelaan » van Maria van Hongarije, wier bevelen hij naar de letter uitvoerde. Hij gedoogde het bouwen, op Luikschen bodem, van de vestingen Mariembourg, Philippeville en Charlemont, die de Maasvallei voor de Fransche legers moesten sluiten, en overigens evenzeer

(1) De Marneffe : *op. cit.*, deel II, blz. 18 (Luik, 1888). — In 1538 verklaart hij, dat hij liever « een steek in het hart » krijgt dan bisschop te blijven (*Ibid.*, blz. 27). In 1539 « toont hij meer neiging tot den gehuwden staat dan tot het priesterschap » (*Ibid.*, blz. 62).

het bisdom als de Nederlanden beveiligden. Bij zijn dood, in 1557, ging de mijter over tot een anderen gunsteling des keizers, Robrecht van Bergen, coadjutor sedert 1549. 't Is onder dezès regeering, dat de stichting van twee nieuwe bisdommen door Philips II de verhouding van het Land van Luik tegenover de Bourgondische gewesten teenemaal wijzigen zou.

De drie opvolgers van Erhard van de Mark hadden geen andere opdracht gehad, dan het behoud en de versterking van het in 1518 gesloten bondgenootschap. Die rol was hun voldoende, en zij oefenden schier geen invloed op de binnenlandsche politiek. Hunne regeering was den lande overigens niet nadeelig. De vrees, welke het innig bondgenootschap met den keizer den Staten inboezemde, werd niet verwezenlijkt. Dat bondgenootschap kostte den Luikenaars slechts geringe opofferingen en schonk hun daarentegen lange jaren vrede, want nooit werd de oorlog op hun grondgebied gevoerd. Het was den keizer voldoende, dat Luik geene operatiebasis voor Frankrijk meer was; hij wilde het geenszins zijne ondernemingen doen deelen.

TWEEDE BOEK

DE BESCHAVING DER NEDERLANDEN

IN DE XVIe EEUW

HOOFDSTUK I.

DE STAATKUNDIGE INRICHTING

Een treffende tegenstelling heerscht tusschen de buitenland-
sche en de binnenlandsche politiek van Karel V in de Neder-
landen. Terwijl de eerste meer en meer Spaansch wordt, blijft
de andere nationaal en Bourgondisch.

De keizer heeft geenszins getracht, zooals zijn zoon doen zal,
de regeering der zeventien provinciën te verspaanschen. Voor
de staatsinrichting zette hij slechts het werk van Philips den
Schoone en, verder, van Philips den Goede voort. Evenals zij,
beijverde hij zich om het monarchaal gezag te verheffen en te
versterken, doch ook weer als zij, trachtte hij het in overeen-
stemming te brengen met 's lands zeden en vrijdommen. Hij
heeft geene vreemdelingen in het bestuur geduld. Hij heeft de
oude staatsregelingen en de prerogatieven der Staten-Generaal
geëerbiedigd en terecht kon Maria van Hongarije wijzen op hare
vrijzinnige regeering, tegenover die van den koning van Frank-
rijk (1). De vreemdelingen erkenden overigens eenstemmig,
dat de Nederlanden gedurende de eerste helft der XVIe eeuw
uitgestrekte politieke vrijheden bezaten. De Engelschman Wing-
field (2) en de Italiaan Contarini (3) bevestigen zulks, en later
nog, gedurende de eerste jaren der regeering van Philips II, zal
Guichardin niet anders spreken.

In waarheid, verschijnt het politiek stelsel, dat na de burger-
oorlogen ten tijde van Maximiliaan, in de Nederlanden inge-

(1) Zie hooger, blz. 110.

(2) Aangehaald door Schanz: *Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittel
alters*, deel I, blz. 57, n. 6: « The folks of this country seem rather to be lords
than subjects » (A^o 1522).

(3) Alberi: *Relazioni degli ambasciatori Veneti*, 1° reeks, deel II, blz. 24
(A^o 1525).

voerd werd, als een vergelijk tusschen verschillende strekkingen. Eenerzijds, de moderne onafhankelijke vorst, die zich als het opperste hoofd van den Staat beschouwt, en die, ware hij vrij in zijn handelen, recht naar het absolutisme zou opgaan; anderzijds, eene menigte gewesten die bedeed zijn met aloude geschreven privileges of rechtsgeldige costumen, die tegen willekeur beschermd zijn door eene menigte bewilligingen en vrijdommen welke bij elke troonsbestijging bezworen worden, die ten slotte, in de Staten-Generaal een lichaam tot gemeenschappelijke verstandhouding en handeling bezitten, zulke zijn de tegenstrijdige machten die, als tegen elkander aanspannende veeren, in bedwang en in evenwicht gehouden worden, door tegen elkander aan te drukken. Nadat vorst en volk, tijdens de beroerten van het einde der XVe eeuw, geweldig tegen elkander aangeboden waren, troffen zij ten slotte onder de regeering van Philips den Schoone een *modus vivendi*, dat voortleefde en zich bevestigde onder die van Karel V. Daar zij elkander niet vernietigen konden, moesten zij zich wel verstaan. Door den nood gedwongen, deden zij elkander toegevingen. In staatszaken kwamen zij tot een voor beiden aannemelijk stelsel, evenals men later, in godsdienstzaken, tot de gewetensvrijheid komen zou : omdat geen andere uitweg overbleef.

Dat stelsel, overigens, is geenszins een constitutioneel stelsel. In den grond blijft het beheerscht door twee onvereenigbare grondbeginselen, en geen van beide tegenover elkander staande machten wil zich voorgoed onderwerpen. Elk harer wacht maar op eene gunstige gelegenheid om haar tegenstrever te kortwieken; dat zal duidelijk blijken onder Philips II. Kortom, van nabij beschouwd, ziet men dat de regeering der Nederlanden tot den dood van Karel V louter opportunistisch was. Doch dat opportunisme was heilzaam. Inderdaad, aan de regeering gaf het kracht genoeg om het land van onbandigheid te redden en het tegen den vreemde te beschermen; aan het volk gaf het een politiek leven, dat in geen ander Europeesch land, op hetzelfde tijdstip, zijn gelijke vindt. Het is een ingewikkeld bastaardstelsel, waarvan geen beknopte voorstelling mogelijk is, en wellicht werd het door Granvelle het best

geschetst toen hij zegde, dat « het geen monarchie, geen adel-regeering, noch in 't geheel geen gemeenebest was » (1).

Om het te leeren kennen, neme men dus beurtelings zijne ongelijksoortige bestanddeelen in oogenschouw : eerst den vorst, dan het land.

I

De eerste vorm van politieke samentrekking werd aan de Nederlanden gegeven door Philips den Goede, want 't is onder dien vorst, dat hunne verschillende gewesten voor de eerste maal onder hetzelfde staatshoofd vereenigd werden. De centralisatie moest natuurlijk het werk van dien vorst zijn, daar elk gewest in de andere iets te zien had noch geen enkel op zijne naburen eenige meerderheid had. 't Is dan ook in de sfeer dier regeering, dat zich het eerst en het duidelijkst die groote « nieuwigheid » der XVe eeuw vertoonde, namelijk de uiting van het monarchaal gezag in de staatsregeling van het land. En, door een ander gevolg, vergrootte dat gezag in dezelfde verhouding, naarmate de Nederlanden meer samenhang, meer eenheid kregen. 't Is dienvolgens niet te verwonderen, zoo de door zijne misbruiken in 1477 verwekte reactie in werkelijkheid maar een terugkeer naar het provincialisme van vroeger was. Het aan Maria van Bourgondië opgelegd « groot privilege » bracht den Bourgondischen Staat den val nabij, door elk zijner grondgebieden volkomen onafhankelijk te maken. Vernieling der staatkundige eenheid door tenietdoening van den hertogelijken Raad, vernieling der rechterlijke eenheid door tenietdoening van het Parlement van Mechelen, ten slotte vervanging op alle gebied van het algemeen belang door het bijzonder belang der gewesten, zulks is, zooals men weet, zijn hoofdinhoud. Van zijne macht blijft den hertog niets anders over dan zijn erfrecht op de verschillende landen, die het Bourgondisch huis uitmaken. Hij beweerde zich « souverain » : men erkent hem nog slechts als « natuurlijken vorst » en in die

(1) Elders zegt hij : « nostre estat est à demy populaire ». Weiss : *Papiers d'Etat du cardinal Granvelle*, deel VIII, blz. 337 (Parijs, 1851).

twee benamingen liggen de beide politieke programma's gansch besloten. Ongetwijfeld voert het groot privilege een soort bondgenootschap onder de provinciën in : het vervangt den ontlukkenden monarchalen Staat door een bond van leenroerige Staten. Doch dit louter vrijwillig verbond, dat, zelfs in vredes-tijd, vastheid noch duurzaamheid bood, kon onmogelijk standhouden bij een Franschen inval.

Reeds van het begin van Maximiliaan's regeering, valt men in de onbandigheid. De provinciën scheiden van elkander, sommigen ondersteunen den vorst; anderen, om hem te weerstaan, hangen Frankrijk aan. Overigens, zelfs onder zijne partijgangers, kan de Roomsche koning niet al de gemoederen winnen; door hem voorgesteld, blijft de herstelling van den Bourgondischen Staat langen tijd een twijfelachtig iets.

Want oogenschijnlijk laat hij zich leiden door de hatelijke politiek van Karel den Stoute. Het zijn, binnen het land, dezelfde absolutistische bedoelingen, buiten het land, dezelfde plannen van verovering en bestendigen oorlog. Bovendien wordt hij als vreemdeling, die de landsknechten het land laat plunderen, die zich van Duitsche ministers omringt, die meer of min verdacht wordt van inpalmingsplannen, wel is waar gedoogd en geduld, doch slechts met weersin en wantrouwen aanvaard. Toch doen de uitputting der gewesten, de vermoeidheid ten gevolge van twintig jaar oorlogens, de dringende behoefte naar rust en orde, en, wellicht nog meer, de maatschappelijke en economische vervormingen ten nadeele van het provincialisme waarvoor zoo lang gestreden werd, de gemoederen langzamerhand naar het monarchaal stelsel overhellen. Dit verschijnt terstond wanneer, bij de troonsbestijging van Philips den Schoone, de vrees voor een terugkeer tot de staatkunde van Karel den Stoute gansch verdwijnt. De rechten van den vorst en de vrijheden van het land komen als van zelf in evenwicht. Het hertogelijke hof wordt opnieuw de spil van de algemeene regeering der provinciën; het Parlement van Mechelen wordt als Groote Raad heringericht, terwijl anderzijds de zelfstandige gemeenten, zonder het toedoen van ge-

weld, die onder Maximiliaan zoo kenschetsende onverzoenlijkheid afleggen.

Philips de Schoone keert dus terug tot de politiek van Philips den Goede. Meer nog, hij doet ze zijne onderdanen gereedelijk aannemen, door aan de door hem weder ingevoerde hoofdstellingen het vreemd allooi te ontnemen, dat haar verdacht maakte. In ettelijke jaren is het Bourgondisch stelsel een inheemsch, nationaal stelsel geworden : alleen buiten Nederland, in het Sticht of onder de woelzieke Geldersche burgerijen wordt het nog als een Fransch werktuig van verslaving beschouwd(1).

Aan Karel V was de taak opgedragen het te verbeteren en te voltooien.

Onder de eerste hertogen van Bourgondië was de vorstelijke raad een tamelijk onbepaalde instelling, zonder goed afgeteekende bevoegdheid of samenstelling gebleven. Eerst toen hij eene vaste standplaats kreeg, in 1446, werd zijne bevoegdheid duidelijker en begon men de verschillende diensten, waarmede hij belast was, van elkander te onderscheiden en onder verschillende groepen raadsheeren te verdeelen (2). Die verdeeling van den arbeid kreeg natuurlijk uitbreiding, naar gelang van de vorderingen van het monarchaal gezag. Afgebroken tijdens de crisis van 1477, komt zij onder Maximiliaan weder te voorschijn. Bij verordening van 1487 wordt een van den vorstelijken raad onderscheiden Financieraad ingericht (3). Maar het blijft niet daarbij. Onder Philips den Schoone bevat de hertogelijke raad, nu doorgaans Geheime Raad geheeten, eene rechterlijke en eene financieele sectie, waarin schier uitsluitend rechtsgeleerden zetelen. De heeren van den bloede en de ridders der Orde, die geregeld deel uitmaken van den raad of die in buitengewone omstandigheden naar de zitting geroepen worden,

(1) In 1524, na den dood van Philips van Bourgondië, willen de Stichtenaars geen vorst meer « ex ditione principum Burgundiae, cum illi moribus Germanicis se minus conformarent, quae gaudent libertate, Gallicam servitutum omnibus exosam sectantes ». W. Heda : *Historia episcoporum Ultrajectensium*, uitg. A. Buchelius, blz. 328 (Utrecht, 1642).

(2) Eug. Lameere : *Le Grand Conseil des ducs de Bourgogne*, blz. 170 (Brussel, 1900).

(3) Eug. Lameere : *Essai sur l'origine et les attributions de l'Audiencier*, blz. 17 (Brussel, 1896).

houden zich nog schier uitsluitend met staatkundige quaestiën bezig (1).

De stijgende veelzijdigheid der zaken moest op den duur de bijzondere sectiën van den raad tot evenveel onafhankelijke raden hervormen. Dat was noodzakelijk, want het voldeed beter aan de vereischten van een goed beheer en ook de vorst vond daarin een kostbaar voordeel. De oprichting van onderscheiden raden voor rechts- en voor geldwezen moest, inderdaad, langzamerhand het aristocratische gedeelte van den vorstelijken raad buiten die diensten weren en deze, derhalve, meer en meer in de handen van den vorst samenbrengen. Onder Margareta van Oostenrijk is het geldwezen, de voornaamste regeeringstak, schier teenemaal van den Geheimen Raad gescheiden: de leden vergaderen, op bepaalde dagen van de week, in eene uitsluitend voor hen bestemde kamer (2).

Geen wonder dus, dat het Bourgondisch beheer reeds op het einde der XVe eeuw voor een modelbeheer doorgaat. Maximiliaan beijvert zich, het ook in zijne Oostenrijksche Staten in te voeren, en, evenals Philips de Goede vroeger Fransche rechtsgeleerden naar de Nederlanden ontbood om zijne onderdanen de kennis der monarchale instellingen aan te leeren, noodigt hij, met hetzelfde doel, Bourgondische ambtenaren uit Brussel (3). De samentrekking op staatkundig gebied gaat dus van Frankrijk naar Duitschland over, door bemiddeling der Nederlanden, evenals in de X^e en in de XIe eeuw, de ridderschap, de godsvrede en de Cluniacenser hervorming.

(1) Heel dat ontwikkelingstijdvak van den hertogelijken raad is nog onbekend. Om zich daarvan eene gedachte te geven, raadplege men de in 1494 door Maximiliaan gegeven verordening voor het regentschap van Philips den Schoone. (Chmel: *Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Maximilians I und seiner Zeit. Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart*, deel X, blz. 537 [Stuttgart, 1845]), en *l'Etat de la cour de Philippe le Beau en 1496. Bullet. de la Comm. royale d'Hist.*, 1^e reeks, deel XI [1846], blz. 704, 708.

(2) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2^e reeks, deel II, blz. 32 (Jaar 1520). Zie eene dergelijke verordening in 1522. *Ibid.*, blz. 207.

(3) In 1510 zendt hij den Oostenrijker J. Pedinger naar Margareta, met verzoek hem aan het Bourgondisch hof de « Waalsche taal » alsmede « de kunst en de praktijk der rekeningen » te doen leeren. I.e. Glay: *Correspondance de Maximilien*, deel I, blz. 253. — Omtrent den invloed der Bourgondische instellingen in Oostenrijk, zie S. Adler: *Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I* (Leipzig, 1886) en Ed. Rosenthal: *Die Behördenorganisation Kaiser Ferdinands I* (Weenen, 1887).

Nochtans, naarmate zij zich ontwikkelt, schudt zij het vreemde meesterschap af. De drie « Bestuursraden », door Karel V in 1531 geschapen, zijn geene Fransche navolging. Zij zijn, overigens, ook geene in eens door den keizer geschapen nieuwigheid. Die schepping is eenvoudig eene door 's lands ervaring en 's lands praktijk ingegeven hervorming, het noodzakelijk eindpunt van de hierboven in groote trekken geschetste evolutie. Met die ervaring en die praktijk wordt het grondbeginsel van de verdeeling der ambtelijke werkzaamheden officieel bevestigd. Een politieke raad : de Staatsraad, een gerechtswaad : de Geheime Raad, ten slotte een Financieraad, dat zijn de drie onderscheiden ministeriën waaruit voortaan, verscheidene eeuwen lang, de centraalregeering der Nederlanden zal bestaan.

In den Geheimen Raad en in den Financieraad, beide onder het rechtstreeksch gezag van den vorst of zijn vertegenwoordiger, zetelen schier uitsluitend die in de burgerij en den lageren adel genomen rechtsgeleerden, die in het begin der moderne tijden de beste en verkleefdste opbouwers van de monarchale macht waren. De Geheime Raad is tegelijk een comiteit van wetgeving en een rechterlijk hof, dat beslissen moet over de genadevragen en de betwistingen omtrent de privileges of de bijzondere rechten der gewesten(1). De Financieraad, over de verschillende rekenkamers gesteld, regelt het geldelijk beheer over het algemeen en beslist in alle zaken betreffende belasting of domein.

De Staatsraad is gansch anders ingericht. Samengesteld uit een vast aantal levenslang aangestelde leden, onder de grootste heeren des lands gekozen, bezit hij niets dan politieke bevoegdheid. Door denzelfde is de hooge adel ijverig bemoeid met de regeering des lands en neemt hij deel aan al de handelingen van het hoofdbestuur. Ongetwijfeld heeft de Staatsraad enkel raadgevende stem en kan zijne slecht bepaalde bevoegdheid lichtelijk aanleiding tot geschillen geven. Om het even. Door zijne contrôle wordt dwingelandij onmogelijk. Toen Karel V den Staatsraad instelde, kon hij niet voorzien dat deze, onder

(1) Omtrent den Geheimen Raad, zie P. Alexandre : *Histoire du Conseil privé dans les anciens Pays-Bas*, in de *Mémoires in 8° de l'Acad. royale de Belg.*, deel LII (Brussel, 1894-95).

zijn zoon, de eerste en gevaarlijkste vijand des vorsten worden zou.

De adel neemt overigens niet alleen door zijne vertegenwoordigers in den Staatsraad deel aan het staatkundig leven. De ridders van het Gulden Vlies behouden het recht, geroepen te worden om samen met den vorst te beraadslagen. Zij hadden veel van de « Staatsministers » onzer hedendaagsche grondwettelijke monarchieën.

De schier gedurige afwezigheid van den vorst, sedert de eerste jaren der regeering van Karel V, bestendigde in de Nederlanden eene instelling, die er vroeger slechts als uitzondering bestaan had : namelijk het beheer door een landvoogd of liever landvoogdes. Onder de hertogen van Bourgondië hadden « stadhouders » opdracht gekregen, gedurende de overigens zeldzame en kortstondige reizen des vorsten, het land te besturen. Hoewel Maximiliaan gedwongen was, langer afwezig te zijn, gedroeg hij zich toch, in het begin, aan dezen regel. Albrecht van Saksen neemt, van 1489 tot 1494, in zijn naam, het ambt van een wezenlijken landvoogd waar. Doch 's lands vijandige gezindheid jegens de vreemdelingen deed hem in 1507 een ander stelsel beproeven. Hij droeg zijne macht tijdens de minderjarigheid van Karel V over aan zijne dochter Margareta. Dat was eene behendige daad. Margareta's Bourgondische afkomst moest haar welgevallig door de gewesten doen onthalen, en was tevens een waarborg voor hare getrouwheid aan de politiek zijns huizes. Overigens kon eene vrouw, vooral eene kinderlooze weduwe, moeilijk misbruik maken van het zoo uitgebreid gezag dat hij haar opdroeg. Harerzijds was geenerlei poging tot opstand, noch zelfs tot weerspanningheid te duchten.

Men weet, dat Margareta teenemaal Maximiliaan's hoop verwezenlijkte. Het moet dan ook niet bevreemden, zoo Karel V, van 1519 tot zijn afstand, zijns grootvaders voorbeeld volgde. 't Is eerst aan Margareta, vervolgens aan Maria, evenals zij weduwe en kinderloos, evenals zij tot zijn geslacht behoorend, dat hij de regeering zijner Bourgondische domeinen overliet. De eene en de andere kregen de meest uitgebreide bevoegdheid. De in 1519 en 1520 aan Margareta, in 1531 aan

Maria gegeven aanstellingsoorkonden maken haar, in den volsten zin des woords, tot vertegenwoordigsters des keizers. Zij geven haar het recht alle raden alsmede de Staten-Generaal bijeen te roepen, edicten af te kondigen, aanstellingen tot alle bedieningen te doen, over de geldmiddelen en de strijdkrachten des lands te beschikken. Ongetwijfeld wordt hare macht, op sommige punten, door geheime onderrichtingen beperkt: Karel behoudt zich de benoeming tot sommige belangrijke ambten voor, en Lodewijk van Praet heeft, zekeren tijd lang, naast Maria van Hongarije, dezelfde rol vervuld als die welke Granvelle later naast Margareta van Parma vervullen zou. Doch, in den grond, genoten Margareta en Maria eene groote mate zelfstandigheid, die overigens door hare begaafdheden, haar ijver en hare trouw meer dan gerechtvaardigd was.

Door de aanstelling der landvoogdessen, werd het ambt van kanselier van Bourgondië ontbeerlijk. Dat ambt, dat in 1507 bij den dood van Thomas van Plaines opgeheven was, werd na den dood van Jan le Sauvage (7 Juni 1518) voorgoed afgeschaft. Van toen af was Margareta van Oostenrijk en, na haar, Maria van Hongarije, de *alter ego* en de eerste minister des vorsten. Werktuigen des keizers, bestaan zij maar door en voor hem. Het land neemt geen deel aan hare aanstelling en zij bezweren zijne privilegies niet. Tegen hare misbruiken van gezag, bestaat maar verhaal op den keizer. Doch deze vermijdt zooveel mogelijk als rechter tusschen zijne onderdanen en de hun gegeven landvoogdessen op te treden. Zijn blijkbaar belang is het gezag, dat in zijn naam handelt en dat hij bedektelijk tracht te versterken, niet aan 't wankelen te brengen. Hij vermag populair te blijven, terwijl de landvoogdessen — evenals kanselier Rolin onder Philips den Goede — al de grieven, al den wrevel des volks op zich halen. Plicht gebiedt haar zich te offeren, en beiden hebben hem steeds gehoorzaamd, en immer, hoewel het haar soms zwaar viel, de belangen der gewesten aan Karel's belangen prijsgegeven.

De noodzakelijkheid, met de landvoogdessen briefwisseling te houden en de zaken, die zij hem voorlegden, te doen onderzoeken, verplichtte Karel V, gedurende zijne aanhoudende

afwezigheid, een zegelbewaarder en twee of drie raadsheeren uit de Nederlanden bij zich te houden, aan dewelke alle stukken uit Brussel onderworpen werden. De zegelbewaarder besprak die met de andere ministers en gaf dan verslag aan den keizer(1). De tusschenkomst dier andere ministers was echter nooit overwegend, en tot aan de regeering van Philips II ontsnapte het bestuur der Nederlanden aan den Spaanschen invloed, om zijn louter Bourgondisch karakter te bewaren.

Men weet, dat de door de hertogen van Bourgondië geschapen monarchale staatsregeling op verre na niet beperkt wordt door de inrichting van een hoofdbestuur. Reeds vóór dezes instelling door Philips den Goede, had de noodzakelijkheid, het rechts- en het geldwezen te regelen, in de voornaamste vorstendommen des lands nieuwe lichamen doen ontstaan, die onmiddellijk onder het gezag en de contrôle des vorsten stonden. De « Audientie » des graven, in Vlaanderen door Lodewijk van Male opgericht (1369), mag beschouwd worden als de oudste dier hervormingen, die zich onder het Bourgondisch huis snel vermenigvuldigden (2). Justitieraden, samengesteld uit door den vorst benoemde rechtsgeleerden van beroep, voorzien van procureurs-generaal en van fiscalen (3), belast met het instellen der rechtsvorderingen, verschijnen in Vlaanderen, in Brabant, in Luxemburg, in Gelderland; rekenkamers worden opgericht te Rijsel, te Brussel, te 's Gravenhage; in de gewesten, ten slotte, waken landvoogden, grootbaljuws en stadhouders op den goeden gang van het bestuur, op de verdediging van en op de goede tucht in het grondgebied, op de instandhouding der vorstelijke prerogatieven.

Niettegenstaande den afkeer, welken deze « nieuwicheden » in den beginne inboezemen, worden zij tamelijk snel inheemsch. Het « groot privilege » en de gewestelijke privileges, die hetzelfde volledigden, trachtten wel ze te verminderen, doch waren niet bij machte ze te doen verdwijnen. Alleen de Raad van

(1) Gachard : *Correspondance de Philippe II*, deel III, blz. 225.

(2) Zie *Geschiedenis van België*, IIe deel, blz. 348.

(3) Zie P. Alexandre et L. Tierentyn : *Histoire des origines, des développements et du rôle des officiers fiscaux dans les anciens Pays-Bas*, in de *Mémoires in-8° de l'Académie royale de Belgique*, deel XLV (Brussel, 1891).

Gelderland bleef een geruimen tijd opgeheven. Want toen Gelderland zijne onafhankelijkheid tegenover het Bourgondisch huis hernomen had, waren de steden er opnieuw almachtig geworden; zij wischten spoedig dat teeken van de *Gallica Servitus*, wil zeggen van het monarchaal stelsel uit, om de *Libertas Germanica* of liever het stedelijk particularisme aan te hangen (1).

Philips de Schoone noch vooral Karel V moesten dus het bestuur der gewesten geheel inrichten. Zij hadden het slechts te herstellen of aan te vullen. Nieuwe justitieraden werden opgericht in het Naamsche (1491), in Artesië (1530), in Luxemburg (1531). De door bisschop David van Bourgondië in het vorstendom Utrecht gestichte raad werd behouden en na de inlijving van dat land hervormd. De Raad van Gelderland werd in 1547 weder opgericht. Na de verovering van het Doornijksche, werd dit gewest bij het rechtsgebied van den Raad van Vlaanderen gevoegd. De werkzaamheden en de bevoegdheid van al de oude en nieuwe raden werden door edicten nauwkeurig geregeld. Sedert 1531 gelijkelijk verbonden met den Geheimen Raad, volgden zij meer en meer dezelfde strekkingen. Om de voornaamste grief te doen verdwijnen, die tegen de Raden geopperd werd, nam de regeering tot regel, hunne leden slechts te nemen onder de bevolking der gewesten, die tot hun rechtsgebied behoorden. Zij koos die leden met de grootste zorg, en buiten allen twijfel was de hooge magistratuur der Nederlanden, in haar geheel, gedurende de eerste helft der XVIe eeuw, een alleszins merkwaardig lichaam. Niet alleen waren daarin eene menigte voortreffelijke rechtsgeleerden en onderscheiden humanisten, zij gaf ook schitterend blijk van gezond verstand door het oud gewoonterecht der Nederlanden niet buitenmate naar het Romeinsch recht te wijzigen.

De inrichting der rekenkamers, eerst drie in getal, te Rijsel, Brussel en den Haag, waarbij na 1543 het Hof van Gelderland en Zutfen gevoegd werd, werd evenals die der justitieraden onder de regeering van Karel V verbeterd. Weinig landen bezaten, op dat tijdstip, eene zoo volmaakte boekhouding als die

(1) Zie den hooger, blz. 169, n. 1, aangehaalden tekst.

der Bourgondische gewesten; nog ten huidigen dage verkondigt zij luide de toewijding en de eerlijkheid der ambtenaars, die daarmede belast waren (1).

Terwijl de vorst zijne rechters en zijne boekhouders steeds nauwgezet hunne plichten voorhield, gaf hij niet de minste aanwijzing aan de stadhouders, die hem in de gewesten vertegenwoordigden. Want die stadhouders waren geene alledaagsche ambtenaars. Allen waren onder den hoogen adel of onder de ridders van het Gulden Vlies genomen; dienvolgens moest hun eene onafhankelijkheid gelaten worden, die men zonder gevaar niet al te streng beperken mocht. In waarheid was hunne macht nooit goed bepaald. Hunne onafzetbaarheid waarborgde hun, in de gewesten, eene schier algeheele zelfstandigheid. Zij voerden er het bevel over de landwacht, waakten op het onderhoud der vestingen, benoemden tal van ambtenaren, riepen de Staten bijeen, namen schier overal het voorzitterschap in den justitieraad waar, kondigden edicten af. De meesten hunner deden hun best, zich door het volk bemind te maken. In den grond was hunne trouw de eenige waarborg hunner gehoorzaamheid; en Maximiliaan en Margareta stelden niet al te veel vertrouwen in hen (2). Doch Karel V wachtte zich wel, maatregelen tegen hen te treffen. Hij was van hunne toewijding verzekerd, en hij liet hun volle vrijheid, waarvan zij nooit misbruik maakten, zoolang zij onder hem dienden (3). Onder zijn zoon zullen zij dus des te gevaarlijker worden. Reeds in de eerste jaren van de regeering van Philips II, klaagt Granvelle bitter over hunne inbreuken op het koninklijk gezag. Hij stelt voor, hunne prerogatieven te beperken, hun ambt driejarig te

(1) R. Ehrenberg : *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 147, n. 1.

(2) Zie, bijvoorbeeld, Le Glay : *Correspondance de Maximilien*, deel I, blz. 229.

(3) In elke der zeventien provinciën was geen bijzondere stadhouder. Er was geen in Brabant noch in de heerlijkheid Mechelen, waar de landvoogdes dat ambt zelve waarnam. Holland, Zeeland en Utrecht hadden samen een enkelen stadhouder, evenals Gelderland en het graafschap Zutphen, en als Friesland, Groningen en Overijsel. Vlaanderen, Henegouw, Limburg met de landen « over de Maas », Luxemburg, het Naamsche, Artesië, het grondgebied Rijsel, Do-waai en Orchies, Doornijk met het Doornijksche hadden onderscheiden stadhouders. Er waren dus werkelijk maar elf stadhouderschappen.

maken, en dezen die verdwijnen niet te vervangen; in 1582 wil hij zelfs het ambt eenvoudig afschaffen (1).

II

Niettegenstaande de oprichting van eene centrale regeering en van talrijke bestuurslichamen in de provinciën, blijft de staatsregeling der Nederlanden, zelfs op het toppunt van keizer Karel's macht, veeleer die van eene menigte Staten dan van een enkelen Staat. De zeventien provinciën erkennen wel één zelfden vorst, doch allen ten verschillenden titel en in de zeer verschillende verhoudingen waarin die vorst over elk harer heerscht. Hoe groot hij ook weze en hoe fier zijne onderdanen op zijne grootheid zijn, toch verkleint de keizer zich tot een hertog van Brabant in zijne betrekkingen met de Brabanders; voor de Vlamingen is hij slechts graaf van Vlaanderen, voor de Henegouwers niets dan graaf van Henegouw enz., zoodat zijn gezag aan de grens van elk zijner vorstendommen ver groot of verkleint. Evenals onder de hertogen van Bourgondië, hebben de monarchale instellingen er geenszins de gewestelijke zelfstandigheid verdreven. Zij stellen er zich boven, zonder ze af te schaffen, en de middeleeuwsche vrijheden bloeien er naast de moderne nieuwigheden, evenals ook in de XVIe eeuw, de Gothische stijl en de Renaissance-stijl er naast en door elkander prijken in een groot aantal monumenten.

In weerwil van de vele moeilijkheden welke die toestand medebracht, trachtte de regeering geenszins, zooals wij zagen, er gewelddadig een einde aan te stellen. Zij wachtte zich wel, als Karel de Stoute, het grondbeginsel van het opperste en hoogste recht des vorsten te verkondigen. Slechts zeer zelden gebeurde het hem, zijne *voluntas absoluta* in te roepen. Om de voor komende hinderpalen te overwinnen, nam hij tot onrechtstreeksche middelen zijne toevlucht. In stede van er recht op af te gaan, verkoos hij er om heen te keeren. Karel V laat zich hei-

(1) Gachard : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 562; Piot : *Correspondance de Granvelle*, deel IX, blz. 220 (Brussel, 1892); Weiss : *Papiers d'Etat du cardinal Granvelle*, deel VIII, blz. 625.

melijk door den paus ontheffen van den eed, dien hij op de Blijde Inkomst afgelegd heeft (1) en verkrijgt van hem machten, die hij met vrucht tegen de voorrechten der geestelijkheid zal kunnen aanwenden (2). Hij is bedektelijk toegerust voor een mogelijken strijd, maar houdt niet van geweldige middelen. Na de landvoogdij van Margareta van Oostenrijk, wier onafhankelijkheidszin zich niet altijd schikken kon naar de door den keizer gewenschte bezadigdheid, schreef Maria van Hongarije zich als regel voor, zorgvuldig alle geschil te vermijden. Hare houding tegenover de Gentenaars getuigt van eene buitengewone lankmoedigheid en van een vast besloten inzicht, zonder overhaasting te werk te gaan. Tot zelfs bij de beteugeling der ketterij, beijverde Karel zich, rekening met de prikkelbaarheid der provinciën te houden en eene al te blijkbare verkrachting harer costumen te vermijden.

De verklaring zulker houding hoeft zeker niet gezocht in 's keizers geveinsde of werkelijke — of wellicht èn geveinsde èn werkelijke — gehechtheid aan zijne «landgenooten». Bij hem spraken Staatsredenen altijd luider dan gevoel; zijne onbarmhartige strengheid jegens de Gentenaars in 1540 bewijst zulks genoeg. Doch zijn staatkundig oordeel ried hem zulke handelwijze aan. Inderdaad, tot allen prijs moest hij in de Nederlanden een nieuwen burgeroorlog vermijden, die slechts in het voordeel van Frans I kon uitloopen. De bezadigdheid zijner binnenlandsche politiek wordt hier door de noodwendigheden zijner buitenlandsche politiek verklaard. Had hij openlijk de vrijheden bestreden, dan zou hij zelf den koning van Frankrijk in de provinciën geroepen hebben; door ze te eerbiedigen, bouwde hij er zich eene vesting tegen zijn vijand. En zagen wij

(1) Henne : *Histoire de Charles-Quint*, deel IV, blz. 271. Zie Gachard : *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. 115 (Brussel, 1851). — Karel maakte overigens geen gebruik van dat voorrecht. Hij eerbiedigde zorgvuldig de Blijde Inkomst en, in 1549, bij de inhuldiging van Philips II als hertog van Brabant, stemde hij toe, daaraan verschillende artikelen toe te voegen. Zie *Liste chronologique des Edits et Ordonnances des Pays-Bas. Règne de Charles-Quint*, blz. 318, 323, 324, 326 (Brussel, 1885). Daar de door Karel in 1515 bezworen Blijde Inkomst de Brabantsche vrijheden merkkelijk vermeerderd had (Poulet : *Histoire de la foyeuse Entrée*, blz. 305 [Brussel, 1863]), is het des te meldenswaardiger dat hij ze nageleefd heeft.

(2) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel II, blz. 134.

niet reeds, dat hij zich zeer behendig van die bij lange niet geliefde vrijheden wist te bedienen, om zijne onderdanen tegen zijn vijand op te hitsen? (1)

Kon hij dus den Nederlanden de politieke eenheid niet opleggen, toch zocht hij ze er toe te overreden. De redevoeringen, die hij zelf uitsprak of liet uitspreken vóór de Statenvergaderingen, besluiten schier altijd met een warm beroep op de « eendracht » (2). De eendracht, dat is verzwakking van het gewestelijk particularisme, gemeenschappelijke aanwending van al de hulpbronnen en krachten der gewesten tot het openbaar welzijn, verstandhouding omtrent de middelen om zich tegen den vijand te weer te stellen, kortom het onverbreekbaar eedgenootschap onder al de deelen van den Bondsstaat. Verre van de zeventien provinciën van elkander te vervreemden, ijverde Karel V uit al zijne macht voor hare toenadering. Daar hij zeker was, door het volk bemind te wezen, had hij van het ontstaan van een nationaal bewustzijn niets te vreezen. Toen hij de gewesten aanmaande elkander te helpen, zich *viribus unitis* te vereenigen tot een enkel vaderland, smeedde hij het vreeselijk wapen, dat tegen zijn opvolger dienen zou. De eendracht, die het voorwerp van al zijne wenschen was, werd verwezenlijkt twintig jaar na zijne regeering... in 1577, bij het te Brussel gesloten verbond tot uitdrijving der Spanjaards!

Zoolang hij leefde, gelukte het hem daarentegen niet, den weerzin tegen dezelve te overwinnen, omdat ze, door de regeering aangeboden, terecht als eene bedekte poging tot monar-

(1) Zie hooger, blz. 110.

(2) Zie o. a. de redevoering, die hij in 1522 laat uitspreken (Henne: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel III, blz. 249); die van Maria van Hongarije in 1535 (*Ibid.*, deel VI, blz. 79) en de voorstellen die daarop volgden (*Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel III, blz. 478, uitg. J. Lameere [Brussel, 1902]); vervolgens de woorden van Karel bij zijn afstand enz. De volgende passage van Henne: *op. cit.*, deel VI, blz. 35, laat zich slechts verklaren door de verregaande vooringenomenheid van den schrijver tegen Karel V; zij zijn juist het tegendeel van de waarheid: « Hij beijverde zich om den belangen- en rassenstrijd onder de verschillende gewesten aan te wakkeren; door Vlaanderen en Brabant te ondersteunen als Holland dreigende klachten uitte, door integendeel voordeelen aan dit graafschap te verleen en den naijver der Waalsche gewesten te verwekken, als de Vlaamsche en de Brabantsche leeuw aan 't brullen waren, belemmerde hij eene eendracht, die de grondslag onzer onafhankelijkheid worden zou ». — Omtrent de politiek tot eenmaking der regeering, zie nog hooger, blz. 105, 106, 110, 135.

chale samentrekking beschouwd werd. Als de vorst die eendracht zoo warm verdedigde, moest het zijn omdat zij hem voordeelig was! Had men daarvan niet overigens het bewijs gehad, in 1535, toen Maria van Hongarije aan de Staten tegelijk en de eenheid en de oprichting van een staand leger voorstelde? Nu, een staand leger, dat was, als in Frankrijk, de bestendige belasting en dienvolgens de verdwijning van de eerste der openbare vrijheden : de goedkeuring der beden door het land. Het moet derhalve niet verwonderen, zoo het verzet tegen de inzichten der regeering, gedurende gansch het leven van Karel V, een gewestelijk karakter behield. De politieke eenheid bleef verdacht, omdat zij door het monarchaal gezag verdedigd werd. Om hetzelfde te wederstaan, beriepen de provinciën zich op hare gewestelijke privilegies of costumen. Dat was inderdaad het eenige wapen dat zij hadden om den vorst wettelijk het hoofd te bieden. Zoolang de wederstand vreedzaam bleef, was hij dus veelvoudig : eerst als de gewesten tegen Spanje opstaan, zullen zij hunne pogingen tot eene nationale beweging vereenigen.

Hoe levendig de zelfstandigheid der provinciën ook blijft, toch heeft ze, onder Karel, veel van hare oude kracht verloren. De drie standen die hare tolken zijn, de burgerij, de geestelijkheid en de adel, ondergingen grondige vervormingen, die hunne macht kortwiekte of hen, tegenover den vorst, op eene andere stelling bracht.

De onafhankelijkheid der steden verminderde gedurig, zooals wij zagen, sedert het einde der XVe eeuw. Zij verloren hare krijgsmacht, evenals haar nijverheidsmonopolie. Terwijl zij onmachtig worden om den strijd tegen een staand leger te wagen, worden hare ambachten meer en meer bedreigd door de mededinging van de landelijke nijverheid en door de ontwikkeling van het kapitalisme. De voornaamste ambachten, die der wevers en der vollers, welke, heel de middeleeuwen door, de stedelijke politiek beheerschten, zijn in het begin der XVIe eeuw jammerlijk vervallen ten gevolge van het verhuizen der lakenweverij naar den buiten. Van het oude patriciaat bestaat schier niets meer en de poorterij, die zijne plaats innam, keert zich

van het middeleeuwsch particularisme af, naarmate zij meer en meer uitweg ziet in de vrije beroepen of in de openbare ambten, de denkeelden der Renaissance bij haar ingang vinden, en een immer grooter aantal harer leden zich wagen in die kapitalistische ondernemingen welke het economisch leven vervormen. Om het even of de steden de nieuwe verhoudingen van den tijd aannemen en als Antwerpen, als Rijsel, als Valencijn, als de Hollandsche steden er de bron van eene ongehoorde welvaart in vinden, of dat zij, als Ieperen of als Brugge, zich daarnaar niet willen schikken of daaruit geen voordeel kunnen trekken, kunnen geene, rijke noch arme, bloeiende noch kwijnende, nog wederstaan aan de steeds grooter wordende werking van den Staat.

Want de veranderingen, die in haar midden plaats grijpen, gebeuren ten voordeele des vorsten. Hij heeft de kapitalisten met zich, vermits zijne monarchale politiek, wars van het stedelijk exclusivisme, juist daardoor de economische vrijheid bevordert. Hij heeft de bevolking van den buiten met zich, omdat zij vijandig is aan privileges, die de landelijke nijverheid beletten of belemmeren. Meer nog, hij heeft de steden zelven met zich, die hem, in hare politieke of economische geschillen, totscheidsrechter kiezen en zich, tegen malkander, van dat monarchaal gezag bedienen, waaraan elke harer zelve tracht te ontsnappen.

Aldus van alle zijden ondermijnd, moet de stedelijke zelfstandigheid wel vallen. De steden verliezen het gezag, dat zij vroeger over de kasselrijen oefenden; de hagepoorterij komt in onbruik. De schepenbank, die met de hulp van de « commissarissen » des vorsten vernieuwd wordt, wordt aan de bemoeiing der ambachten onttrokken en de schepenen worden uitsluitend genomen onder de rijken, die ter wille hunner opvoeding en hunner belangen, de regeering aanhangen (1). De baljuw of

(1) Zie de nieuwe inrichting van Doornijk, in 1522, met het doel de ambachtslieden, die lezen noch schrijven konden, uit den raad te weren en er niets dan rijke burgers in te brengen (*Recueil des Ordonnances, loc. cit.*, deel II, blz. 142), die van Brussel in 1521 en 1528 (*Luyster van Brabant*, III, blz. 108, en Henne et Wauters : *Histoire de Bruxelles*, deel I, blz. 338), die van 's Hertogenbosch in 1525 (Van Heurn : *Historie van 's Hertogenbosch*, deel I, blz. 453 [Utrecht, 1776]), die van Dowai in 1534 (Pilate-Prévost : *Table chronologique des archives de la mairie de Douai*, blz. 347 [Dowai, 1842]), die van Utrecht in 1528 (S. Muller :

« amman », de vertegenwoordiger des vorsten in de stad, krijgt uitgebreider ambtsrechten. Elk jaar moeten de gemeenterekeningen goedgekeurd worden door de gemachtigden van het hoofdbestuur; ten slotte mogen, zonder de machtiging van dit laatste, geen nieuwe belastingen gelegd worden. Behalve in overigens zeer zeldzame gevallen, waarvan de opstand van Gent in 1540 het bekendste is, werd die uitslag zonder strijd bekomen. De privileges, die den stedelijken uitsluitingsgeest bevestigden, hoefden niet eens gebroken: zij kwamen van zelf in onbruik.

Dat wil niet zeggen, dat de stedelijke zelfstandigheid alle gewicht verloren heeft. Hoe besnoeid zij ook weze, toch is zij nog zeer belangrijk. Geenerlei beslissing, die de stad verbindt, mag genomen worden zonder de toestemming der gemeente, vertegenwoordigd door hare verschillende « leden ». Deze zijn gewoonlijk ten getale van drie, de schepenbank, de oude schepenen en de vergadering der ambachten. De eensgezindheid dier leden, door de costume vereischt voor de geldigheid eener beslissing, is eenerzijds een kostbare waarborg tegen de aanmatigheden des vorsten. Ongetwijfeld houdt de regeering soms geen rekening met de costume en beschouwt zij de toestemming der meerderheid als voldoende (1). Doch deze doenwijze kon nooit volkomen in zwang geraken. De steden hebben dus tegenover den Staat een zeer doelmatig middel tot wederstand, en wèl tot wettigen en vreedzamen wederstand behouden. Nu nemen zij hare toevlucht tot de wapenen niet meer, maar tot eindelooze briefwisselingen en besprekingen. In dien nieuwerwetschen strijd neemt het geschrijf de plaats der « wapeningen » en de « pensionaris » die der vroegere « hooftmans » in.

Minder nog dan de steden, kon de geestelijkheid hare insgelijks door den vorst bedreigde onafhankelijkheid ongeschonden bewaren. Hare geldelijke voorrechten, hare rechtsmacht, hare vrijheid bij abts- en bisschopsverkiezingen, die reeds sedert de

Recht en Rechtspraak te Utrecht, blz. 122 [den Haag, 1885]) enz. Voor de veel gewichtiger wijzigingen ingevoerd te Gent en in de steden, die aan den opstand van 1540 deelgenomen hadden, zie hooger, blz. 123 en volg.

(1) Zie daarvan een voorbeeld voor 1526 in *Recueil des Ordonnances*, 2e reeks, deel II, blz. 37.

XVe bestookt werden, worden onder de regeering van Karel V nog besnoeid en wèl in zulke mate, dat sommige zelfs afgeschaft worden. Daar de keizer de verdediging der Kerk op zich neemt, duldt hij ook niet dat de Kerk inbreuk op zijn gezag maakt. Vermits hij voor haar strijdt, eischt hij daarentegen hare gehoorzaamheid. Hij beschouwt zich als het wereldlijk hoofd van de geestelijkheid zijner Staten en verstaat, ze aan zijn wil te onderwerpen. 't Is een overigens gemakkelijke taak, daar de geestelijkheid, aan zich zelve overgelaten, geen weerstand bieden kan. Het volk, dat haar ontzaglijk vermogen en hare vrijdommen benijdt, ondersteunt ze niet en de paus, die alleen haar beschermen kan, begunstigt integendeel de bedoelingen des keizers. Karel V krijgt van Leo X, in 1515, vervolgens van Clemens VII, in 1530, het recht titularissen in de opengevallen prebenden in de Nederlanden aan te stellen (1). De bisschoppen van Doornijk, van Theruanen, van Atrecht, van Utrecht — die van Luik zelfs, na den dood van Erhard van de Mark — die hem alles te danken hebben, verzetten zich tegen zijne plannen niet. Zij laten hem de rechtsmacht der kerkelijke rechtbanken in burgerlijke zaken ondermijnen (2), streng het amortisatie-recht op de kerkelijke eigendommen eischen (3), het instellen van tienden en van godvruchtige stichtingen beletten, schenkingen aan kloosters verbieden (4). Het edict van 1531 betreffende de nieuwe inrichting der openbare weldadigheid is bepaald tegen de geestelijkheid gericht. De pauselijke brieven en bullen zijn in het land maar uitvoerbaar mits koninklijke toestemming (5). Gelukkig dat het, zonder schennis der gewestelijke instellingen, niet mogelijk is de « prelaten », wil zeggen de abten der voornaamste abdijen, uit de Statenvergaderingen te verdrijven. Door een zonderling samentreffen, is de Neder-

(1) *Recueil des Ordonnances*, loc. cit., deel II, blz. 134, deel III, blz. 3.

(2) *Ibid.*, deel II, blz. 6, 162, 248, 251.

(3) *Ibid.*, deel III, blz. 33, 66.

(4) *Ibid.*, deel II, blz. 23, 36, 547.

(5) *Ibid.*, deel III, blz. 72. Reeds hadden Maximiliaan in 1485 en Philips de Schoone in 1497 denzelfden maatregel genomen. *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 205, 209. Alexander VI had overigens hevig protest aangeteekend tegen de politiek van dezen laatste, in kerkelijke zaken. Zie de teksten, uitgegeven door A. Cauchie: *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 5^e reeks, deel II [1892], blz. 321, 410-412, 417.

landsche Kerk aan de privileges der gewesten het behoud eener politieke zelfstandigheid verschuldigd, die zij zelve, door hare eigen macht, niet hadde kunnen vrijwaren. In Brabant vooral waar de Blijde Inkomst duidelijker dan elders de rechten des vorsten afteekent, stichten de abten, ongerust over de houding der regeering jegens hen, eene zeer bedrijvige en soms zeer hinderlijke oppositie-partij. Zij verbitteren Margareta van Oostenrijk door hunne klachten en de moeilijkheden die zij gedurig opwerpen. Zij beschuldigt hen van verraad, en stelt zelfs voor, de onverzoenlijksten onder hen te verbannen (1).

Doch wat vermag die handvol bedilzieke prelaten in eene meer en meer den Staat onderdanige Kerk? In waarheid, telt de geestelijkheid niet meer als politieke macht. De abten blijven afgezonderd in hun verzet. Dat verzet is zelfs niet eens ingegeven door de algemeene belangen der Kerk, maar door de bijzondere belangen van eenige kloosters. Van weinig gewicht onder de regeering van Karel V, zal die oppositie evenwel later eene belangrijke rol spelen, als zij in de beide wereldlijke standen, die naast haar in de Staten zetelen, helpers en bondgenooten vinden zal.

Van die beide standen, is de burgerij, in politiek opzicht, in verval, terwijl de adel, integendeel, een sedert vier eeuwen ongekenden invloed verwerft. Sedert de XIIe eeuw achteruitgedreven door de stijgende macht der steden, geven de vorderingen van de monarchale macht hem de eerste plaats in den Staat terug. Overigens teenemaal verschillend van de gansch verdwenen oude leenroerige kaste, wier zeden nog alleen in de woeste Ardenner-streek voortleven, is de adel en vooral de hooge adel van het Bourgondisch tijdvak in 's vorsten dienst gevormd en rijk geworden. Men vindt er ondereen, naast inlandsche geslachten als de Lalaing's, de Ligne's, de Bergen's, de Egmond's, de Arenberg's, ook afstammelingen van Bourgondische of Picardische heeren, die met de hertogen naar de Nederlanden gekomen waren, als de Meghem's, de Croy's, of Duitsche graven, die Maximiliaan gevolgd waren, als de Nassau's. Dat alles heeft zich snel verbonden, versmolten, door

(1) Henne: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IV, blz. 133.

huwelijken, door gemeenschap van zeden, van belangen, ja van taal, want in weerwil van zijn verschillenden oorsprong, sprak de hooge adel weldra uitsluitend de hoftaal, het Fransch, Zoo, in de XVe eeuw, onder zijne leden nog eenige afvalligen gevonden worden, zooals Commines, de Croy's, Esquerdes, komt zulks sedert de troonsbestijging van Philips den Schoone niet meer voor. Van toen af betuigt de adel zijn vorst een onwankelbare trouw, stort hij voor hem zijn bloed op alle slagvelden.

Van 1453 tot 1521 zijn niet minder dan vier Lalaing's in dienst gesneuveld : Jacob werd gedood te Poeke (1453), Philips te Monthléry (1466), Joost bij het beleg vóór Utrecht (1483), Jacob bij dat vóór Mézières (1521). Een Lannoy neemt te Pavia den degen van Frans I aan. Karel van Egmond sterft aan de zijde van Karel V op den krijgstoct in Tunisië. Als de graaf van Buren, die zijn leven lang tegen de Gelderschen, de Franschen, de Duitsche protestanten gevochten heeft, zijn einde voelt naderen, laat hij zich in staatsiegewaad in de groote zaal van zijn paleis brengen en drinkt hij, te midden zijner vrienden en dienstdoden, « onder de armen door twee edellieden ondersteund », een laatste glas op de gezondheid zijns meesters, Karel V (1). De adel heeft voor hem niet alleen zijn leven, maar ook zijn goud veil. In 1522, in een dier tallooze oogenblikken van geldgebrek, verkoopt de graaf van Hoogstraten 1000 pond rente op zijne goederen en weigert hij « uit hoffelijkheid » de waarborgen, die de landvoogdes hem aanbiedt. Bij het beleg vóór Mézières ziet men Hendrik van Nassau 32,000 pond voorschieten. Tal van anderen stellen hun krediet ter beschikking der regeering, wanneer leeningen gesloten worden (2).

Doch hunne trouw wordt ook ruim beloond! Chimay wordt in 1486 voor Karel van Croy, Epinoy in 1541 voor Frans van Melun, Gaver in 1553 voor Lamoraal van Egmond tot prinsdom verheven. Philips van Croy wordt in 1533 hertog van

(1) Brantôme : *Œuvres complètes*, deel I, blz. 356 (Parijs, 1858).

(2) Henne : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel III, blz. 265, 267, 287, 290, 291.

Aarschot en markies van Renty. Antoon van Bergen wordt, in hetzelfde jaar, markies van Bergen. Eene menigte landgoederen worden, als belooning der door hunne bezitters bewezen diensten, tot graafschap verheven : Egmond in 1486, Buren in 1492, Hoogstraten in 1518, Lalaing in 1522, Rœulx in 1533, Ligne in 1544, Boussu en Kuilenburg in 1555. De bisschopszetels worden gegeven aan de jongere zonen van adellijke familiën. Die van Atrecht wordt in 1524 gegeven aan Eustatius van Croy; die van Doornijk in 1539 aan Karel van Croy. Nog drie andere Croy's, Jacob, Willem en Robrecht, worden achtereenvolgens bisschop van Kamerijk, van 1504 tot 1556. Na hen gaat die waardigheid over aan Maximiliaan van Bergen, wiens twee bloedverwanten, Cornelis en Robrecht, in 1538 en in 1557, bisschop van Luik worden.

De vorst spaart niets, om den luister waarmede hij de « grootmeesters » vereert, te verhoogen, ten einde op steeds meer toewijding te mogen rekenen. Hij is op hunne bruiloften, houdt hunne kinderen over de doopvont, heet hen « waarde neef » in zijne brieven. Ten slotte behoudt hij hun ook de meeste halsketens van het Gulden Vlies voor, dat, tot het einde van de regeering van Karel V, zijn Bourgondisch karakter bewaart. Die hooge onderscheiding, die door den Belgischen adel zoo vurig begeerd werd als het Legioen van Eer door de soldaten van Napoleon, onderhoudt en prikkelt den wedijver onder zijne dienaren. Om ze nog kostbaarder te maken, vermeerdert Karel de daaraan verbonden voorrechten. Sedert 1517 worden Vliesridders slechts door hunne gelijken geoordeeld en mogen zij niet in hechtenis worden genomen (1). In den schoot van den adel, maken zij een hooger adel uit, eene bevoorrechte klasse, die niet alleen ten hove, doch ook in den Staat de eerste plaats inneemt. In moeilijke omstandigheden, zal de regeering hun gevoelen inwinnen; ook onder hen zal zij schier al de Staatsraden en de stadhouders der provinciën kiezen. De verplichting, door de gewestelijke privileges opgelegd aan de ambtenaren des vorsten, geboren te zijn en

(1) De Reiffenberg : *Histoire de l'ordre de la Toison d'Or*, blz. 294 (Brusel, 1830).

bezittingen te hebben in de provincie die zij besturen, geldt niet voor de ridders der Orde (1). Zij zijn, om zoo te zeggen, in al de gewesten der Nederlanden ingeburgerd. Zij zijn nergens vreemdelingen; hun invloed, die zich gelijkelijk over al de deelen van dat groot lichaam uitstrekt, zal ze langzamerhand bijeenbrengen, verbinden, vereenigen tot één enkel geheel, evenals, op het Bourgondisch schild, de halsketen van het Gulden Vlies de wapens der zeventien provinciën insluit.

Doch zoo de hooge adel trouw in het voordeel des vorsten werkt, verstaat hij geenszins dezen het lot des lands over te laten. Hij beschouwt zich als hoeder van 's lands onafhankelijkheid en de rol, die hij in de eerste jaren van Philips den Schoone en van Karel V speelde, getuigt ontegensprekelijk van nationale strekkingen. Groot geworden in den dienst der Bourgondische vorsten, blijft hij bij de traditie van zijn oorsprong. Hij blijft Bourgondischgezind als het hoofd van het Bourgondisch huis koning van Spanje wordt. Voorzeker uit eigenbelang, doch ook uit eergevoel, is hij besloten de Nederlanden van allen vreemden invloed te vrijwaren. Gelukte het hem niet, Spanje te beheerschen, zoo gedooft hij ook niet, dat Spanje hem beheersche. Het in hem vastgeworteld Bourgondisch bewustzijn zal weldra tot wezenlijke vaderlandsliefde overgaan. En van dan af, verkrijgt hij, bij het maatschappelijk gezag waarover hij beschikt, ook de macht der populariteit. Hij verschijnt als de waarborg en de verdediger van 's lands onafhankelijkheid. Het Bourgondisch vuurslag, dat de halsketen van het Gulden Vlies versiert, wordt een nationaal kenteeken; het komt als beeldhouwwerk voor op de gevels der stadhuizen, in de kerkkoren, ja, op de puntgevels der bijzondere huizen en later nog, op de penningen der geuzen. Want, als eerstdaags de opstand tegen Philips II uitbreekt, zal de adel daarvan de leiding nemen, en, dank zij den geest die hem bezielt, in de eerste tijden alleen in staat wezen, zijne verschillende pogingen te groepeeren tot eene enkele inspanning van den Bourgondischen Staat tegen den Spaanschen Staat.

(2) *Recueil des Ordonnances*, 2^e reeks, deel I, uitg. Ch. Laurent, blz. 338 (Brussel, 1893).

III

De drie standen, geestelijkheid, adel en burgerij, namen, gedurende heel de eerste helft der XVIe eeuw, deel aan de uitoefening der staatkundige macht. Dit is, overigens, niet bijzonder aan dat tijdvak. Reeds sedert de XIVe eeuw, vertegenwoordigden de Staten van elk gewest het land tegenover den vorst, en evenals onder de regeering van Philips den Goede een hoofdbestuur boven de provinciën ingericht werd, zoo ook verenigde ééne enkele beraadslagende vergadering de gewestelijke parlementen — zonder ze echter op te heffen — tot één lichaam : het waren de Generale Staten. Het eenmakend streven, dat het Bourgondisch tijdvak kenschetst, werkt dus tegelijk en op de monarchale en op de vertegenwoordigende instellingen. Toch uitte het zich minder krachtig in de laatste dan in de eerste. Hoe belangrijk de rol der Generale Staten tot het einde van de regeering van Karel V ook geweest zij, mag men ze op verre na niet als een wezenlijk nationaal parlement beschouwen.

Zooals men weet, waren die groote vergaderingen geenszins het werk van het land, doch uitsluitend het werk van den vorst (1). Terwijl de Staten der provinciën in den loop der veel bewogen XIVe eeuw traagzaam tot stand kwamen, verschijnen de Generale Staten plotselings in 1463 door het persoonlijk initiatief des vorsten. Zij beantwoorden, als de Hertogelijke Raad, als de Rekenkamers of het Parlement van Mechelen, aan de noodwendigheden eener samentrekking op bestuursgebied. Hun stichter, Philips de Goede, ontleende aan Frankrijk het gedacht en zelfs den naam, dien de Wetgevende Kamers van het koninkrijk der Nederlanden tot heden toe behouden hebben. Toen hij het hoofd van een grooten Staat was geworden, wilde hij, naar het voorbeeld der koningen, de afgevaardigden van al zijne onderdanen rondom zich vergaderen, om hun zijne plannen mede te deelen of om hun belas-

(1) Zie *Geschiedenis van België*, II, blz. 375. — De naam : « Staten-Generaal » komt reeds voor in 1506. Henne : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel I, blz. 128, n. 2.

tingen te vragen. Zoo doende, beoogde hij slechts zijn eigen voordeel. Zonder de Staten, hadden de onderhandelingen met al de provinciën hem veel tijd en geld geveerd; hij verscheen vóór de afgevaardigden in al zijne vorstelijke macht en majesteit; hij kon, ten slotte, op de stemming derzelve werken, niet alleen door zijne persoonlijke tusschenkomst, maar nog door den invloed, dien het voorbeeld van de bereidwilligheid der afgevaardigden die 's vorsten wenschen voldeden, veelal op de tegenstanders maakte.

De Staten dienden dus alleen om de taak der regeering te verlichten. Voor den vorst waren zij het middel om den wederstand der gewesten tegen de samentrekkingspolitiek te verzwakken, en, hoe zonderling zulks schijnen moge, het is in de eerste plaats ten voordeele van het monarchaal gezag, dat zij geschapen werden. En het land, verre van die nieuwigheid goed te keuren, bejegende ze in den beginne met wantrouwen. Het vreesde, dat zij de door het staatkundig particularisme beschermde vrijheden in gevaar zou brengen; het kloeg, dat men de gewesten aanzienlijke kosten oplegde door hunne afgevaardigden tot menigvuldige reizen te dwingen; eenige gewesten vragen zelfs het « privilege », daarvan ontslagen te worden (1).

Zoo Philips de Goede bij de instelling der Statenvergaderingen Frankrijk's voorbeeld volgde, toch bemerkt men weldra, dat de Fransche Staten en de Nederlandsche Staten oneindig van elkander verschillen (2).

In Frankrijk, treden de Staten op als eene nationale vergadering, die zich in naam van gansch het land verbinden mag; in de Nederlanden, zijn zij veeleer maar een congres van bijzon-

(1) Het waren Gelderland, Overijsel, Friesland, Groningen, Utrecht en Luxemburg, 't is te zeggen, ter uitzondering van het Doornijksche, al de kortelings bij den Bourgondischen Staat ingelijfde provinciën. Limburg was ook niet vertegenwoordigd, ter wille van zijne innige vereeniging met Brabant.

(2) Er bestaat geen genoegzaam volledig werk over de Staten-Generaal. Het werk van Th. Juste: *Histoire des Etats Généraux des Pays-Bas* (Brussel, 1864) beantwoordt niet genoegzaam aan dien titel. Het leert niet veel meer dan de natuurlijk verouderde proeve van Gachard: *Des anciennes assemblées nationales de la Belgique* (*Revue de Bruxelles*, 1839). Men zal met vrucht raadplegen: Fruin: *De zeventien provinciën en haar vertegenwoordiging in de Staten-Generaal* (*Bijdragen voor vaderl. geschiedenis*, 1893), de nota's van denzelfde in de *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland*, uitg. H. T. Colenbrander, blz. 100 en volg. (den Haag, 1901), en Ed. Pouillet: *Histoire politique nationale*, deel II en volg. (Leuven, 1892).

dere Staten, waarbij elk der aanwezige Staten zich maar afzonderlijk verbindt. De reden van die tegenstelling ligt in den aard zelf der Fransche en der Bourgondische monarchie. Inderdaad de eerste is eene politieke eenheid, één enkele Staat, terwijl de tweede uit verscheidene Staten bestaat. De koning regeert over Frankrijk krachtens een algemeenen titel; de hertog regeert maar over de Nederlanden krachtens bijzondere titels. Zoo al de provinciën hem toebehooren, behoudt elk dezer haar aloude onafhankelijkheid; zijn invloed kan hare plaatselijke regeeringen niet door zijn hoofdbestuur doen vervangen. Dientengevolge, kan hij ook hare veelvuldige parlementen niet tot één eenig parlement versmelten. De instelling der Staten-Generaal brengt de afschaffing van de Staten der provinciën niet mede. Zij zijn, kortom, daarvan slechts de vereeniging, evenals de Bourgondische Staat zelf maar de vereeniging, onder denzelfden vorst, van verschillende provinciën is. Na als vóór hunne schepping, behoort het aan de gewestelijke Staten, over 's vorsten vragen te beslissen. Op constitutioneel gebied, bezitten de Staten-Generaal geen eigen macht: zij zijn de tolk niet van den algemeenen wil van het land, maar van den bijzonderen wil van elke der provinciën, en, in den beginne, is men geneigd ze, niet voor een eenig parlement, maar voor eene vergadering van samen zitting houdende parlementen te beschouwen (1).

Door den vorst en in dezes eigen belang ingesteld, moesten de Staten door den vorst bijeengeroepen worden om te kunnen vergaderen. Evenzoo hadden zij niet het minste recht van initiatief: de vorst alleen stelde de dagorde vast. Men riep ze overigens slechts in buitengewone omstandigheden bijeen, en wèl om hun kennis van de ontwerpen der regeering te geven en aldus de openbare meening te polsen of, in de meeste gevallen, om hun beden te vragen. 't Is uitsluitend daarom, dat Karel de Stoute ze bijeenriep, en 't is ook onder zijne regeering, dat zij

(1) « De Staten zijn hier niet wat zij in Frankrijk zijn, want hier zijn vele onderscheidene Staten, en geen hunner hangt van den andere af, hoewel zij, wat opvolging betreft, volgens de pragmatieke sanctie, van denzelfden aard zijn, maar in Frankrijk zijn al de Staten onderworpen aan een vereenigd met de Kroon. » Gevoelen van Viglius in den Raad van State in 1566. Gachard: *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel VI, blz. 384 (Brussel, 1866).

voor de eerste maal gebruik maakten van hun recht, de hun gedane voorstellen te verwerpen. In 1476 weigerden zij, niet-tegenstaande de bedreigingen van kanselier Hugonet, de door den hertog geëischte krijgsmatregelen goed te keuren (1).

Het jaar nadien doorstonden zij de gevolgen van de staatkundige crisis, die al de centrale instellingen van den Bourgondischen Staat aan 't wankelen bracht. Het « groot privilege » schatte de Staten niet af, als het Parlement van Mechelen en den hertogelijken raad, doch wijzigde hunne bevoegdheid. Het gaf hun het recht, uit eigen beweging, zonder voorafgaande bijeenroeping en in de door hen aangewezen plaats bijeen te komen om te beraadslagen over « het welzijn en den voorspoed van het gemeen land ». Het schonk hun ook eene tot hiertoe ongekende onafhankelijkheid; het verdeelde de macht onder hen en den vorst, en bij die verdeling kregen zij het grootste deel, want het sloot het vorstelijk gezag in zulke enge beperkingen, dat er niets meer van overbleef dan de naam.

Wij denken niet, dat men die bepalingen van het « groot privilege » als eene poging tot het invoeren van het parlementair stelsel in de Nederlanden mag beschouwen. Hooger (2), zagen wij, dat al de hervormingen van 1477 door kortzichtig particularisme ingegeven waren. Zij bedoelden alleen de algeheele herstelling van de zelfstandigheid der gewesten; het is licht te begrijpen dat zij, na de oppermacht des vorsten gekortwiekt te hebben, voorwaar niet de oppermacht van een parlement tot stand wilden brengen. Was zulks hare bedoeling geweest, dan zouden zij zeker de samenstelling der Staten gewijzigd, en duidelijk dezer prerogatieven vastgesteld hebben.

Geenerlei parlementaire regeering was mogelijk, zoolang de Generale Staten slechts een congres van gewestelijke Staten bleven, zoolang de wil der meerderheid geen wet voor de minderheid was. Nu, op dit hoofdpunt sticht de akte van 1477 niets nieuws. Zij erkent uitdrukkelijk, dat geen oorlog mag verklaard worden zonder de *eenparige* toestemming van al de

(1) Gachard : *Les Etats de Gand en 1470*, in *Etudes et notices historiques*, deel I, blz. 1 (Brussel, 1890).

(2) Zie hooger, blz. 9.

provinciën (1). Zij geeft dus aan het particularisme de overhand in de Generale Staten; daaruit mag men besluiten, dat verre van deze tot een nationaal parlement te willen verheffen, zij hun invloed maar vergrootte, om beter dien des vorsten te verminderen. Dat blijkt nog meer uit den in 1488 tusschen Vlaanderen, Brabant en Henegouw gesloten vrede, die de grondbeginselen van het « groot privilege » bevestigt en versterkt. Hier ook wordt het recht der Staten, om zonder voorafgaande bijeenroeping te vergaderen, uitdrukkelijk verkondigd. Doch die Staten hebben geen andere bevoegdheid, dan te letten op het behoud der vrijheden der contracteerende landen, zoodat het gewestelijk particularisme werkelijk nog eens de overhand op de algemeenheid haalt (2). Overigens bleven de nieuwigheden van 1477 en 1488 doode letter. Enkel veel later, gedurende de groote omwenteling tegen Spanje, moest men daarop terugkomen en, daarin eene bedoeling zoekend die geenszins oorspronkelijk in den tekst lag, ze inroepen ten gunste van het recht des lands tegen het recht des konings.

Gedurende de zoo beroerde regeering van Maximiliaan, hadden geene wettige vergaderingen der Generale Staten plaats dan op bevel des vorsten. Zij waren overigens zeer talrijk; men telt er niet minder dan twaalf, van den dood van Maria van Bourgondië (1482) tot de mondigverklaring van Philips den Schoone (1494), dus gemiddeld eene per jaar (3). Maximiliaan

(1) Item dat wy noch onse nacommers.... negheen oorloghe in anlegghers oft verweerers stede an zullen moghen annemen, wy oft zy, en zullen eerst de Staten van allen onsen landen daer up beschreven ende daer inne doen bi ghemeeener conclusie ende overdraghe ».

(2) H. Pirenne : *Le rôle constitutionnel des Etats généraux des Pays-Bas en 1477 et en 1488*, in *Mélanges Paul Fredericq*, blz. 267 (Brussel, 1904).

(3) Gachard gaf in zijne *Lettre à MM. les questeurs de la Chambre des Représentants sur les anciennes assemblées nationales en Belgique*, (Brussel, 1841), eene lijst van de vergaderingen der Staten, van 1465 tot 1634. Deze wordt aangevuld door de gegevens van twee andere *Lettres* (Brussel, 1843 en 1845) en door drie verslagen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over hetzelfde onderwerp (Brussel, 1864, 1865 en 1866). De bewuste verzameling is nooit verschenen en dat is eene betreurenswaardige leemte voor de Belgische historiographie der XVIe eeuw. Onlangs nog heeft de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis aan de regeering voorgesteld, de afgebroken werken te hervatten. Zie *Bulletin*, 1905, blz. x, xvii vlg. en 1906, blz. xxxviii vlg. (verslag van den heer J. Cuvelier). Tot dit ontwerp behoort de mededeeling van den heer L. Devillers over *la Participation des Etats de Hainaut aux assemblées des Etats généraux*. *Ibid.*, 1905, blz. 27 en volg.

roept de Staten bijeen, te Aalst, te Gent, te Antwerpen, te Brugge of te Mechelen, om hun zijne grieven tegen de Vlamingen of tegen Frankrijk uiteen te zetten, om met hen te beraadslagen over de middelen tot het herstel van den vrede, om hun geld of troepen te vragen. Maar hunne tusschenkomst, gedurende dat tijdvak, blijft duister en weinig bepaald. Te midden van de gedurige geschillen tusschen den vorst en zijne landen, treden de Staten veeleer op als scheidsrechters of bemiddelaars, dan als eene regelmatige instelling. Zij bespreken slechts de behoeften van het oogenblik, en gaan te werk zonder plan of methode, naarvolgens de omstandigheden.

Dat verandert teenemaal met de regeering van Philips den Schoone. Nu de beroerten voorbij zijn en dat het land een nationalen vorst heeft, worden de Generale Staten eene regelmatige instelling van den herstelden Staat. Verre van hen te schaden, waarborgt de herstelling van het monarchaal gezag integendeel hunne deelneming aan de regeering : hunne rol wordt grooter naarmate de politieke samentrekking toeneemt. Want de vorst vergeet niet, dat de Staten werkelijk de eenmaking bevorderen. Hoe gebrekkig hunne inrichting ook weze, toch baart zij toenadering tusschen de provinciën, brengt zij, niettegenstaande het verschil van plaatselijke belangen, van overlevering en van taal, heilzame betrekkingen tusschen de verschillende gewesten tot stand, noopt zij hen, ten slotte, te erkennen, dat de welvaart van elk der leden van den Staat verbonden is met de welvaart van het algeheel. Meer nog, door de Staten zal de vorst de behoeften en verzuchtingen zijner onderdanen leeren kennen. Hij is gedurig met hen in betrekking, en weet derhalve hoe ver hij gaan mag, zonder hen te krenken of hun argwaan te verwekken ; hij houdt hen op de hoogte zijner ontwerpen, natuurlijk wanneer en in zooverre hij zulks dienstig acht ; ten slotte bevordert hij zijne populariteit, door in hoogsteigen persoon vóór hunne afgevaardigden te verschijnen, door hen zelf toe te spreken met die gemeenzame goedhartigheid, waarmede Karel V in ruime mate bedeed was.

Gedurende de een-en-zestig jaar, verloopende tusschen de troonsbestijging van Philips den Schoone en den afstand des keizers,

hielden de Staten acht-en-vijftig vergaderingen, of gemiddeld ongeveer ééne per jaar. Dat wil niet zeggen, dat zij jaarlijks bijeenkwamen. In dat lang tijdvak komen drie-en-twintig jaar zonder eene enkele zitting voor; op andere jaren, daarentegen, vergaderen zij twee-, driemaal. De reden daarvan is, dat zij, na als vóór Philips den Schoone, slechts op 's vorsten bevel bijeenkwamen, om van hem zelf belangrijke mededeelingen te ontvangen of over eene buitengewone belasting te stemmen. In gewonen tijd had men hen niet noodig. Alleen in buitengewone omstandigheden werden zij opgeroepen.

Doch, haasten wij ons het te zeggen, van het einde der XVe eeuw af, kwamen bestendig buitengewone omstandigheden voor: de uitzondering werd de regel. De stijgende uitgaven van den vorst, vooral zijne krijsuitgaven, verplichtten hem gedurig geld aan zijne onderdanen te vragen. Voortaan was het hem onmogelijk geworden, aan zijne behoeften te voldoen alleen met de domeinopbrengsten. De bede, de door den vorst gevraagde en door het land bewilligde belasting, werd niet alleen eene onontbeerlijke hulpbron, maar de voornaamste hulpbron van de schatkist. Buitengewoon in rechte, werd zij gewoon in werkelijkheid. En daardoor moesten de Staten zelve gewone vergaderingen worden. Zulks ware niet geschied, indien de regeering, evenals in Frankrijk, de bestendige belasting in de Nederlanden had kunnen invoeren. Dat beproefde zij wel nu en dan, bijvoorbeeld in 1535, toen Maria van Hongarije aan de Staten het inrichten van een staand leger voorstelde (1). Doch dat waren pogingen, waarin zij wijselijk niet volhardde, ter wille van den wederstand, dien zij uitlokten. De hoofdwaarborg van de staatkundige vrijheid, het recht over de belasting te stemmen, bleef dus ongeschonden. En het politiek gewicht der Staten vergrootte, naarmate de vorst meer belastingen eischte.

Toch bevorderde het hen niet tot nationaal parlement; zij bleven wat zij steeds geweest waren: eene samenkomst van gewestelijke parlementen, voorgezeten door den vorst of zijn gemachtigde. De eenige vooruitgang, die voor de eenheid te bespeuren is, is dat zij, met de landvoogdij van Maria van Hon-

(1) Henne: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel VI, blz. 87.

garije, niet meer nu in eene, dan in eene andere stad, doch schier altijd in het paleis te Brussel vergaderden.

Slechts de oude Bourgondische provinciën zonden er geregeld hunne afgevaardigden. Behalve het Doornijksche, eischten de onder de regeering van Karel V ingelijfde gewesten, Friesland, Gelderland en Utrecht, het recht afzonderlijk, in hunne eigen Staten, over de hun gevraagde belastingen te stemmen. Zij waren nauwelijks vertegenwoordigd in enkele bijzondere plechtige zittingen; en meestal was dit hetzelfde met Limburg en Luxemburg (1).

Terwijl de afgevaardigden der Fransche Staten gekozen werden, werden die der Staten-Generaal in de Nederlanden eenvoudig aangewezen door de gewestelijke Staten, die overigens zelven niet door verkiezing aangesteld waren; de costume wees de prelaten, de heeren en de steden aan, welke zittingsrecht hadden. Daaruit volgt, dat de gewestelijke afvaardigingen op eene zelfde Statenvergadering ongehoorde tegenstellingen boden: de eene bestond maar uit enkele afgezanten, terwijl eene andere uit dertig, veertig personen samengesteld was. Na onderzoek van de machten harer leden, vergaderden die afvaardigingen in eene zelfde zaal, om de voorstellen der regeering te hooren. Zij hielden zitting met gesloten deuren en namen plaats volgens eene vastgestelde volgorde: na lange betwisting met de Vlamingen, hadden de Brabantsche afgevaardigden de eerste bank verkregen. De vorst zelf, of de landvoogdes, of een hooge ambtenaar zette het doel der bijeenroeping uiteen. De redevoering werd in het Fransch voorgedragen en, in de eerste tijden der regeering van Karel V toch, gewoonlijk in het Nederlandsch vertaald. Na de toespraak antwoordde, in aller naam, een lid der vergadering, meestal de pensionaris van Brussel, met betuigingen van eerbied en toewijding, die niemand verbonden, en de zitting was geheven.

Dan begonnen de onderhandelingen met de gewesten. Commissarissen der regeering drukten op elke afvaardiging afzonderlijk; bewijsvoeringen, beloften, bedreigingen, alles werd in 't werk gesteld om hare toestemming te bekomen. En was deze,

(1) Zie hooger, blz. 192, n. 1.

na lange en moeilijke onderhandelingen bekomen, zoo was er toch nog niets geklonken. Want de afgevaardigden bezaten geene volmacht. Daar hunne opdracht hun maar « last tot hooren » gaf, waren de termen van hun antwoord van te voren opgesteld. Men moest hen dus naar hunne lastgevers terugzenden, om met dezelve te beraadslagen en ten slotte terug te komen met nieuwe onderrichtingen, die soms tot eene tweede en derde zending aanleiding gaven.

Elke zitting der Staten-Generaal bracht dus noodzakelijk in elk der vertegenwoordigde provinciën, een zittijd der gewestelijke Staten mede. Het was een gedurig heen en weer loopen van de eene naar de andere, een eindeloos onderhandelen en geschrijf, eene politieke drukte, die, van Brussel uit, zich over heel het land verspreidde en tamelijk wel met de woeligheid onzer huidige verkiezingen overeenkomt. Hadden de gewestelijke Staten dan nog maar de zaak kunnen afhandelen! Maar neen. Enkel de lasthebbers van de geestelijkheid en van den adel hadden de macht, in naam dier beide standen te spreken. Doch de steden, die uitsluitend den derden stand vertegenwoordigden (1) en die het grootste deel der beden betaalden, verstonden elk voor zich zelve te beslissen. Met elk harer behoefde dus onderhandeld, alvorens een besluit te kunnen nemen. Men vergaderde de « leden » harer burgerij, en het verzet van een hunner was voldoende om de toestemming der anderen vruchteloos te maken, daar de tegenstanders beweerden, dat elke niet eenparige stemming ongeldig was. Het was schier altijd het « lid » der ambachten, dat zwarigheden opperde, want het was zeer lastig al de ambachten te bewegen, de belasting goed te keuren. Als een hunner koppig bleef, liep de lichterling der bede in heel de provincie gevaar.

Men begrijpt dan ook, dat de regeering overal den politieken invloed der ambachten trachtte te fnuiken. Anderzijds wilde zij nooit aannemen, dat bij stemming over de beden, eenparige toestemming onontbeerlijk was (2). Zij bestreed altijd dit grond-

(1) Dit geldt ten minste voor de oude Bourgondische provinciën. In Friesland en in Drente waren de boeren vertegenwoordigd.

(2) In 1513 beweert Margareta van Oostenrijk zelfs, dat de steden het recht

beginsel, dat eene nietige minderheid toeliet de meerderheid de wet te stellen. Meer dan eens hield zij geene rekening met het verzet en verklaarde zij eene door twee standen op drie aangenomen belasting als wettig bewilligd (1). Zij deed dikwijls hetzelfde, als eene enkele stad de bede weigerde. Een dergelijke maatregel verwekte, zooals wij zagen, den opstand der Gentenaars. Overigens gaven de vragen om beden over het algemeen geen aanleiding tot ernstige geschillen. Na soms maandenlange onderhandelingen, kwam men ten slotte altijd overeen. Om de toetreding der provinciën te verkrijgen, beloofde de regeering de herstelling eener grief of de bewilliging van een of ander voordeel. Soms moest zij haar zelf de toegestane beden laten innen en haar de benutting derzelve laten nagaan (2). Slechts in den uitersten nood onderwierp zij zich aldus aan de contrôle hare onderdanen. Doch naarmate hare behoeften vergrootten, werd die contrôle meer en meer door de Staten gewenscht: reeds in het begin der regeering van Philips II zouden zij die dringend eischen en aldus, in 's konings geest, een eeuwigen argwaan jegens hen doen ontstaan.

Die korte schets volstaat om een denkbeeld te geven van het samenstel der Staten-Generaal. In den beginne verlamd door het provincialisme, dat hun elk eigen initiatief en elk middel tot gezamenlijk optreden ontnam, kregen die vergaderingen, onder de regeering van Karel V, langzamerhand meer samenhang en belangrijkheid. Hoewel hunne samenstelling in rechte ongewijzigd bleef, werd zij feitelijk meer homogeen. De overwegende invloed, dien Brabant van lieverlede op de andere provinciën kreeg, droeg daartoe machtig bij. De Brabantsche afvaardiging, waaronder de vertegenwoordigers van Antwerpen en de voornaamste edellieden der Nederlanden telden, werd rond 1550 de leidster der Staten-Generaal. Zij was het die, onder Philips II en gedurende de Omwenteling der XVIe eeuw, hen

niet hebben, eene belasting te weigeren die door de beide andere standen aangenomen is. Le Glay : *Correspondance de Maximilien*, deel II, blz. 242.

(1) Zie voorbeelden in 1528 en 1536, in Henne : *Histoire de Charles-Quint*, deel IV, blz. 208, en VI, blz. 115.

(2) Zie een voorbeeld in 1536 : *Placcaeten van Brabant*, deel III, blz. 385 (Brussel, 1664).

tot dat eensgezind optreden dreef, waartoe zij zich reeds sedert het einde van de regeering van Karel V oogenschijnlijk voorbereidden (1).

IV

Hier is geen plaats voor eene omstandige beschrijving van de inrichting der verschillende openbare diensten onder de regeering van Philips den Schoone en van Karel V. Wij moeten ons bepalen bij een vluchtige schets en mogen enkel aan de hoofdpunten eenige uitweiding gunnen.

Wat dadelijk in 't oog valt, is de voortreffelijkheid van het staatsbestuur, zijn nationaal karakter, zijne buitengewone bedrijvigheid. Weinige landen, in de XVIe eeuw, werden beter geregeerd dan de zeventien provinciën en bezaten zulke bewaarde ambtenaars. Daaronder vindt men rechtsgeleerden of magistraten als Wielant, als Damhouder, als Viglius, onderhandelaars als Busbeke af als Wesembeke, krijgslieden als Hendrik van Nassau of den graaf van Buren, boekhouders als Thomas Gramaye, kortom, eene menigte ambtenaars van allen aard die ons, in de archieven, blijken van hun ijver en hunne behendigheit achterlieten. Allen worden nu zonder uitzondering onder de inlanders genomen. Geene Bourgondiërs uit Bourgondië, geene Picardiërs meer, als onder de eerste hertogen; geene Duitschers meer als onder Maximiliaan. In het bestuur der Belgische provinciën treft men niets meer aan dan Belgen, en, terwijl aldus een van de vroegere ergste grieven verdwijnt, halen de vorst en de Staat daaruit het grootste voordeel.

Inderdaad, nu die diensten aan den vreemdeling ontnomen zijn, worden zij niet meer met tegenzin geduld. Zij, die ermede belast zijn, kunnen hun ambt met bezadigheid en oordeelkunde

(1) Om zich een denkbeeld te geven van de ingewikkelde werking der Staten-Generaal, raadplege men de verslagen hunner vergaderingen, waarvan eenige overgedrukt zijn in de *Bulletins de la Comm. Royale d'Histoire*, bijvoorbeeld, 3^e reeks, deel I, blz. 315 (vergadering van 1482); *Ibid.*, deel IV, blz. 330 (vergadering van 1492); *Ibid.*, deel III, blz. 348 (verg. van 1512); *Ibid.*, deel XI, blz. 364 (verg. van 1520). Behalve de hooger, blz. 192, n. 3, bedoelde werken van Gachard, neme men nog : L. Devillers : *Inventaire des archives des Etats du Hainaut* (Bergen, 1884-1906) en vooral het *Register van A. Van der Goes* (zie blz. 105, n. 1).

vervullen, omdat zij den geest, de zeden en de behoeften des volks kennen. De regeering kondigt overigens geene edicten af, zonder hun gevoelen in te winnen. De Bestuursraden en de Justitieraden der provinciën worden verzocht hun oordeel te laten kennen over alle eenigszins gewichtige maatregelen. En gebeurt het, dat de vorst geen rekening houdt met de gevraagde meening en verordeningen oplegt, die niet zonder gevaarzouden kunnen uitgevoerd worden, dan nemen de magistraten het zeer wijselijk op zich, de al te strenge bepalingen derzelve te verzachten. Aldus, bijvoorbeeld, zooals men verder zien zal, temperden zij de strengheid van de onbarmhartige « plakkaten » tegen de kettters.

Hunne voorzichtigheid is overigens geene angstvalligheid, en zoo zij ontzag voor de aloude gewoonten en 's lands overleveringen betoonen, aarzelen zij geenszins de hervormingen aan te nemen, die strooken met den tijdgeest. De behoudende neigingen, die bijvoorbeeld nog in de kleine burgerij der ambachten voortleven, zijn zij heel ontwassen : zij zijn veeleer de mannen der Renaissance. Sommigen onder hen zijn in briefwisseling met Erasmus en Vives. Velen treden tot het maatschappelijk en godsdienstig programma der humanisten toe. Het zijn meestal verdraagzame rationalisten, « moderne mannen », en het is ook geen wonder, dat de godgeleerden ze voor verdacht beschouwden. Inderdaad, ondersteunen zij niet uit alle macht de pogingen der landvoogdessen tegen de privileges der geestelijkheid in geld- en in rechtzaken? Gaven zij hunne goedkeuring niet aan het edict van 1531, houdende de louter wereldlijke inrichting der weldadigheid? Want zeker zijn de bij dit edict en bij dat van 1540 (1) getroffen maatregelen veel meer aan hun toedoen, dan aan den persoonlijken wil van Karel V te danken.

In die beide teksten, die, zooals wij zagen, de grondslag eener gemeenschappelijke wetgeving voor al de Nederlanden zijn, ontwaart men een duidelijk afgeteekenden hervormings-

(1) Het eerste vindt men in het *Recueil des Ordonnances*, 2^e reeks, deel III, uitg. J. Lameere, blz. 265, het tweede in de *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 767 (Gent, 1639).

en nieuwigheidsgeest. De Staat, die nu over meer macht en ontzag beschikt, vindt de rol van handhaver der volkstucht al te bescheiden. Hij bemoeit zich nu met het maatschappelijk leven; hij tracht de misbruiken, die de nieuwe tijd medebracht, te beteugelen of te verhinderen. Terwijl hij de grondbeginselen der armenzorg wijzigt, bestrijdt hij de buitensporigheid der speculatie, verbiedt hij de beursspelen, beijvert hij zich, de stoutmoedige uitzetting van het kapitalisme binnen de grenzen der handelseerlijkheid te houden. Om een einde te stellen aan de vechtpartijen en moordtooneelen, waartoe, heel het zomergetijde door, de dorpskermissen aanleiding geven, huldigt het edict van 1531 een denkbeeld, dat Jozef II op het einde der XVIIIe eeuw hernemen zou, en stelt het al de kermessen des lands op denzelfden dag. Ten slotte beveelt hij, « tot het grootste goed, nut en gemak van onze vazallen en onderdanen », het onderzoek en de samenstelling, door den Geheimen Raad, van de ontelbare costumen der provinciën. Dat heilzaam bevel wordt overigens zeer slecht onthaald. De steden die voor hare gerechtelijke zelfstandigheid vreezen, steken blijkbaar spaken in het wiel. Op het einde van keizer Karel's regeering waren in het geheel tien costumen in rechtsgeldigen vorm afgekondigd (1). Het nauwelijks begonnen werk werd met de beroerten der XVIe eeuw afgebroken en eerst onder Albrecht en Isabella traagzaam voltooid.

Om over geheel de bedrijvigheid van het bestuur der Nederlanden vóór de regeering van Philips II te kunnen oordeelen, diende nog een blik geworpen op het vervormen der rechtspleging, op het vervangen van verbanning door boete of lijfstraffen, op het algemeen maken der pijniging en het invoeren van het Romeinsch recht, tot aanvulling van 's lands recht (2). Men diende ook kennis te nemen van de verbete-

(1) Het waren de algemeene costumen van het graafschap Henegouw en van het graafschap Artesië, alsmede de costumen der kasselrij Ieperen, die van Mechelen, van Doornijk, van Rijsel, van Ronse, van Bergen, van Valenciën, van Kuik in Brabant. Defacqz : *Ancien droit Belgique*, deel I, blz. 139 (Brussel, 1846).

(2) Wetenswaardige bijzonderheden daaromtrent in Bauchond : *La justice criminelle du magistrat de Valenciennes au moyen âge*, blz. 115, 145, 229 (Parijs, 1964).

ringen aan de openbare rekenplichtigheid, aan het muntstelsel, aan de handelswetten, aan het notariaat enz. Maar al die nieuwigheden zijn óf niet bijzonder eigen aan het land en worden rond dien tijd in al de landen van West-Europa teruggevonden, óf behooren in een ander deel van dit werk thuis. Daarentegen moeten wij eenige aandacht gunnen aan krijgs- en geldwezen, want hier ontmoeten wij een tot hier toe nog niet besproken verschijnsel.

Met het krijgswezen is het gelegen als met de buitenlandsche politiek : het dient de belangen des vorsten, niet die des lands. Derhalve zal dit ook het geval met het geldwezen zijn, want de moderne Staat is een gewapende Staat; zijne begrooting moet voorzien in de stijgende kosten, die de oorlog hem oplegt. In oneindig grootere verhoudingen gelijkt hij, in dit opzicht, op de middeleeuwsche steden, wier krijgslasten schier al hare inkomsten opslochten. Doch die toestand, dien men ook in Frankrijk, in Engeland en in Spanje aantreft, had in de Nederlanden gevolgen, die hij in bedoelde Staten niet hebben kon. Terwijl, voor deze, de monarchale oorlogen ook nationale oorlogen zijn, gaat het er in de zeventien provinciën gansch anders aan toe. Versmolten in de oneindige domeinen van het Habsburgsche huis, nemen zij haars ondanks deel aan al de oorlogen waarin zij gewikkeld worden, en krijgen zij al de slagen. Dat verklaart haar tegenzin voor al de oorlogen, waarvan zij de reden niet begrepen of goedkeurden en die zij, zoolang zij de politiek harer vorsten konden leiden, trachtten te vermijden.

Toch moesten zij zich, van 1517 af, aan haar lot onderwerpen. En zoo de adel daarbij voordeel haalde, zoo, in den beginne toch, het volk zelf van harte verheugd was — hoe duur zulks ook te staan kwam — over de overwinningen des keizers, zoo verschillende veldtochten de inlijving van nieuwe provinciën bij de Nederlanden medebrachten, toch had de toenemende uitputting des lands het volk op den duur moede en misnoegd gemaakt, als Philips II het bewind in handen nam.

Het eerste staand leger werd, in de Nederlanden, in het Bourgondisch tijdvak opgericht. In 1470 had Karel de Stoute aan de

Generale Staten, voor drie jaren, eene bedde van 120,000 kronen gevraagd; daarmede wapende hij tien ordonnans-compagnieën, met andere woorden, 1000 volledige « lansens », wat een effectief van 4000 ruiters en 3000 voetknechten uitmaakte (1). Die landwacht, die onder de bevolking eene ongemeene misnoegdheid verwekt had, verdween in 1477. Maximiliaan had nooit de noodige middelen om ze weder in te richten. Hij bezigde nooit anders dan huurlingen, die hij uit Duitschland liet komen of bij tromgeroffel lichtte in de Nederlanden, en bijzonderlijk in de Waalsche provinciën, wier grootendeels landbouwende bevolking zich beter dan die der Vlaamsche gewesten aan den krijgsdienst gewinnen kon (2). Als de oorlog gedaan was, werden die huurtroepen afgedankt, totdat de vorst, bij een nieuwen oorlog, hunne diensten weder noodig had. Zeer zelden werd tot eene algemeene lichte overgegaan. Het eenig voorbeeld, dat men daarvan vindt, schijnt te behooren tot den oorlog van 1479, gedurende welken de Vlaamsche strijdbenden te Guinegate den aanval der Fransche ruitery af sloegen. Doch die zegepraal werd niet door andere gevolgd. De vorderingen op gebied van wapening en krijgskunst lieten aan ongeoeffende troepen niet meer toe, zich met staande legers te meten. Het voorstel, dat de Gentenaars in 1537 aan Maria van Hongarije deden, mannen te leveren in stede van de door haar gevraagde belasting tot het betalen der huurtroepen (3), kan zich maar verklaren door de herinnering aan voor immer vervlogen tijden.

Bij de algemeene herstelling van de Bourgondische inrichtingen onder Philips den Schoone, werd ook aan de ordonnans-compagnieën gedacht. Men kent er ten minste vier, bestaande elk uit 50 wapenridders en 100 boogschutters, die rond het einde der regeering heel voltallig waren (4). Karel V verdubbelde die

(1) GUILLAUME : *Histoire de l'organisation militaire sous les ducs de Bourgogne*, blz. 120 (Brussel, 1848). Eene « lans » bestond uit een wapenridder met drie boogschutters, allen te paard, en een veldslangschutter, een voetboogschutter en een piekenier, te voet.

(2) In 1546 zegt Navagero, dat de Vlamingen slechte soldaten zijn, omdat zij te rijk zijn. ALBERI, *Relazioni*, 1e reeks, deel I, blz. 314.

(3) HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel VI, blz. 238. — Zie *Ibid.*, blz. 242, de redevoering van Maria van Hongarije, waarin zij de meerderheid van de huurtroepen boven de nationale krijgsbenden uiteenzet.

(4) GUILLAUME : *Histoire de l'organisation militaire* enz., blz. 175.

krijgsmacht, in 1522, bij zijn vertrek naar Spanje, en naderhand werd zij nog versterkt. In 1547 bestonden 15 benden met een effectief van 3000 paarden (1).

Die landwacht, die in de inlandsche bevolking en schier heel onder den lageren adel aangeworven (2), en door de grootste heeren des lands aangevoerd is, verwekt, door hare taatheid en dapperheid, de bewondering der landgenooten en verschijnt, op het eerste zicht, als een nationaal leger. Doch in waarheid was zij dit niet of was zij het maar heel onvolledig. De Staten-Generaal hadden geene macht op haar, want zij was uitsluitend het leger van den vorst. 't Is aan hem alleen dat de mannen getrouwheid zwoeren, en hoewel de ordonnansbenden gelicht waren onder het voorwendsel, te voorzien in de veiligheid en de verdediging van de grenzen der Nederlanden, toch vochten zij zeer dikwijls verre van die grenzen, in Italië en in Duitschland. Haar onderhoud kwam niet op de begroting voor : zij werden betaald door den keizer zelf. De weigering der Staten, in 1535, een staand leger in te richten, had dus niet gebaat. Dat legertje kostte overigens niet duur. Elke der vijftien benden staat in de rekeningen van de algemeene ontvangst der geldmiddelen maar aangeschreven voor 25,200 pond 's jaars. Zij kostten dus jaarlijks in 't geheel slechts 378,000 pond, wat zeer gering is, vooral als men rekening houdt met den buitengewonen rijkdom des lands. Daarbij dient gevoegd, dat die troepen, nu zij in het land aangeworven werden, beter gezien werden dan bij hare schepping door Karel den Stoute. Anderzijds waren zij een nieuw element tot eenmaking. Jongelieden uit alle gewesten dienden er naast elkander onder de banier van Bourgondië, en zij brachten voorzeker het hare bij om den adel dien gildegeest en dat makkerschap in te prenten, welke hem later, ten tijde der beroerten, bij het Eedverbond van 1566, als één man tegen de regeering zal doen opstaan.

De ordonnansbenden waren niet de eenige bestendige mili-

(1) HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel III, blz. 83. — Voor gansch de militaire inrichting der Nederlanden onder Karel V, zie *ibid.*, blz. 33 en volg.

(2) Volgens Morillon, werden de ordonnansbenden ten tijde van Maria van Hongarije, samengesteld uit edellieden, die door den oorlog arm geworden waren. PRIOT : *Correspondance de Granvelle*, deel VI, blz. 41 (Brussel, 1887).

taire inrichting van Karel V. Te Mechelen was een goed voorzien artillerie-arsenaal. Hooger zag men, dat de grens tegen Frankrijk beschut was door vestingen met bolwerken. Daarentegen was de kust weinig beschut; na het sluiten van den vrede met Denemarken, had zij overigens geen aanval meer te duchten. Die veiligheid langs de zeezijde maakte de inrichting eener oorlogsvloot overbodig. Er was wel een admiraal der Nederlanden, doch hij beschikte maar over eene onbeduidende zee-macht. Daarop dient gewezen, om van nu af aan een der hoofdoorzaken van het voortdurend geluk der Watergeuzen, onder Philips II, te verklaren.

Alles wat hierboven geschetst is, was de krijgsmacht des lands in vreedestijd. In oorlogstijd was het heel iets anders. Om de Fransche legers te weerstaan, liet men « Landsknechten » of « Zwarte-Harnassen » uit Duitschland komen; huuroepen werden ook in de provinciën gelicht. Bij zijn laatsten veldtocht, bezigde de keizer ook Italianen en Spanjaards in de Nederlanden. De soldij dezer huurlingen, die niet vochten als zij niet betaald werden, vergde ontzaglijke sommen, en 't is om ze te kunnen betalen, dat het geldwezen der landen « van herwaerts over » meer en meer dienen moest.

Hoewel Philips de Goede van zijne onderdanen weinig belasting vergde, had hij zooveel gespaarde schatten nagelaten, dat Karel de Stoute niet alles had kunnen verspillen. Toen hij stierf, telde de schat van het Bourgondisch huis nog eene groote menigte edelgesteenten, kunstwerken en juweelen, terwijl het domein bloeiend gebleven was. Maximiliaan maakte alles op. Altijd in geldgebrek, was hij gedwongen de gouden werken, diamanten, ja tapijten van den schat te verschacheren of te verpanden, de inkomsten van het domein te verkoopen of te belasten. Hij leende overal en tegen elken interest, zonder tellen noch vooruitzien; steeds ten einde raad, leefde hij van de hand in den tand en verspilde hij 's lands hulpmiddelen. Hij bedierf zelfs het voortreffelijk muntwezen zijner voorgangers; de gedurige rijzingen en dalingen van den geldkoers waren een der misbruiken, die zijne onderdanen het wreedst deden lijden en die zij hem het bitterst verweten (1).

(1) Zie *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2^e reeks, deel II [1851], blz. 430;

De troonsbestijging van Philips den Schoone stelde aan die verspilling een einde. Dank zij den duurzamen vrede, kon de Bourgondische overlevering hernomen worden. Het domein werd hersteld, de schulden betaald; Rekenkamers oefenden opnieuw een werkelijke contrôle op de Staatsrekenplichtigheid, en de Philippusgulden, evenals later de Carolusgulden, gaf aan den herlevenden handel een heilzame muntvastheid (1). Toen Karel V zijn vader opvolgde, vond hij de financiën in een alleszins bevredigenden staat. Gedurende de eerste jaren zijner regeering, beijverde hij zich, die nog te verbeteren. In 1520 had men voor 378.500 pond oude schulden gedelgd en voor 100.000 pond verpande gronden afgekocht. Twee jaar later, bracht het domein jaarlijks 258.000 pond op; in 1530, ongeveer 350.000 pond (2).

Die bestendige vermeerdering der domeinontvangsten is het beste bewijs van den financieelen voorspoed in de eerste jaren der regeering, want men weet dat, in tijd van nood, het domein het allereerst vervreemd werd. Doch hoe bloeiend het domein ook was, toch kon het maar in een gering deel der Staatsuitgaven voorzien. Belasting moest het ontbrekende aanvullen, en, hoewel uitzondering bij naam, werd zij de regel rond het midden der XVe eeuw. Zij leverde steeds aan Karel V het grootste deel der hulpmiddelen, die hij uit de Nederlanden haalde. Betrekkelijk gering tot in 1542, werd ze weldra verdubbeld en verdrievoudigd. Van 1515 tot 1541 vermelden de rekeningen van de algemeene ontvangst der financiën een gemiddeld inkomen van één millioen 's jaars; het bereikte 2.482.868 pond in 1542, 4.220.544 pond in 1543, 5.331.085 in 1544; het daalt vervolgens weder tot in 1551, om te stijgen

Histoire des guerres de Flandre, Corp. chron. Flandr., deel IV, blz. 583 (Brussel, 1865). Zie HENNE : *Histoire* enz., deel V, blz. 331.

(1) De Philippusgulden werd uitgegeven in 1496, de Carolusgulden in 1521. Zie *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2^e reeks, deel II, blz. 57. Die gulden gold een pond van veertig grooten Vlaamsch en was verdeeld in twintig « patars » of stuivers. Zes gulden deden een pond van 240 grooten of een pond grooten Vlaamsch. Men schat de metaalwaarde van den Carolusgulden van 1521 tot 1552 op 4 fr. 22 centiemen, die van 1552 tot 1559 op 4 fr. 20 centiemen. Omtrent de muntwetten van Karel V, zie HENNE : *op. cit.*, deel V, blz. 332.

(2) HENNE : *op. cit.*, deel II, blz. 239, III, 289, V. 134.

tot 6.276.269 pond in 1552 en 6.691.758 in 1555 (1). In 1546 schat de Italiaansche gezant Navagero op 20 millioen gouds de sommen die de keizer, gedurende twintig jaar, uit de Nederlanden gehaald heeft (2).

Hoeft het gezegd, dat die cijfers zich verklaren door de groote oorlogen der Habsburgers en geenszins overeenkomen met de eigen behoeften des lands? Werkelijk draagt dit laatste de kosten van de wereldpolitiek zijns vorsten. 't Is met zijne penningen, dat de keizer oorlogt in Duitschland, in Frankrijk, in Italië. Hij verteert naar eigen goeddunken het door zijne noeste onderdanen van België gewonnen goud, evenals dat, welk de galjoens hem te Sevilla uit de mijnen van Mexiko en Peru aanbrachten. En dan nog begon het goud der Nieuwe Wereld slechts rond 1552 in zijne kassen te vloeien (3). Vóór dien tijd wordt het grootste deel zijner oorlogsbegrooting door de zeventien provinciën geleverd, want de opbrengsten zijner Italiaansche bezittingen werden ter plaatse verteerd, en Spanje was veel te arm om iets anders te geven dan soldaten.

Zulks kan verwondering baren, als men bedenkt, dat zonder de toestemming der Staten geene belasting in de Nederlanden kon geheven worden. Doch zoo de Staten ze toestonden, beschikten zij er niet over. De belasting was eene eenvoudige gift aan den vorst, die ze naar goedvinden gebruikte. De regeering had geenerlei rekenschap over de ontvangen sommen te geven. Zij ontsnapte aan alle contrôle van wege de belastingschuldigen en dat is ongetwijfeld eene der ergste leemten, die in de staatsregeling des lands voorkwamen. Dat bleef niet onopgemerkt. Meer dan eens eischten de Staten, zooals wij zagen, het recht zelve de belasting te lichten en hare aanwending na te gaan. Zeer zelden echter werd hun voldoening gegeven (4). Vandaar eene misnoegdheid, die, zoo zij den keizer zelf niet treffen dorst,

(1) Ik ontleen deze cijfers aan de ontleding van de rekeningen der algemeene ontvangst der financiën, uitgegeven in den *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel IV en V (Rijsel, 1881-85).

(2) ALBERI: *Relazioni*, 1e reeks, deel I, blz. 298.

(3) EHRENBURG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 150.

(4) Voorbeelden voor Vlaanderen in 1522 (HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel III, blz. 266) en voor Brabant in 1537, *Ibid.*, deel VI, blz. 181.

de landvoogdessen noch hare raadsheeren spaarde, en die vermeerderde naarmate de beden zwaarder werden en meer uitsluitend tot de hatelijke krijgsuitgaven dienden.

Doch hoewel de belasting een mooi cijfer bereikte, was zij maar een deel van de ontzaglijke sommen, die de Nederlanden aan Karel V oprachten. Evenals alle toenmalige vorsten, nam de keizer dikweil zijne toevlucht tot leeningen. De beden dienden zelfs meestal slechts tot het terugbetalen der ontleende sommen, die altijd vermeerderden. Men mag zeggen, dat Karel, zonder de voorschotten die de Antwerpsche bankiers hem gedurig deden, niet in staat ware geweest de zich opgelegde politieke rol te spelen (1). Het was zijn geluk, dat de Nederlanden de machtigste geldmarkt bezaten, die tot dan bestaan had, en dat hij hun stevig krediet kon benuttigen. Want zij zijn het, die schier altijd de terugbetaling der geleende sommen waarborgden, door het uitgeven van rentmeestersbrieven (2) of door middel van door de steden of provinciale Staten bewilligde voorschotten. In weerwil van de vermindering van het bedrag van den interest, die in den beginne 50 t. h., doch rond de 1550 nog zeer zelden 20 t. h. bedroeg (3), verzwaarden de door die leeningen opgelegde lasten met eene schrikbarende snelheid. In 1552 betaalde men 141.300 pond interest : in 1554 betaalde men er 285.982, in 1555 reeds 424.765, en in 1556 de som van 1.357.287 pond (4). Op dit tijdstip, was 's lands krediet ten slotte uitgeput. Spanje dat, in 1553, 600.000 dukaten hadde moeten storten voor de terugbetaling der te Antwerpen geleende gelden, kon er maar 58.000 in baar geld leveren (5). Zulke feiten voorspellen het naderend bankroet der regeering : het gebeurde in Spanje in 1557.

Dit vluchtig overzicht van de staatsinstellingen der Neder-

(1) Zie omtrent dit alles, het voortreffelijk werk van R. EHRENBURG : *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 147.

(2) EHRENBURG : *op. cit.*, deel I, blz. 365. — Daarbij wetenswaardige teksten omtrent de rol der ontvangers en hunne betrekkingen met de bankiers. in DEVILLERS : *Inventaire des archives des Etats du Hainaut*, deel I, blz. 48-51, 243-245.

(3) Volgens de berekeningen van EHRENBURG : *loc. cit.*, was het gewoonlijk 10 tot 15 t. h. te Antwerpen.

(4) EHRENBURG : *op. cit.*, deel II, blz. 66.

(5) *Ibid.*, deel II, blz. 151.

landen in de eerste helft der XVIe eeuw leidt tot een tweevoudig besluit. Eenerzijds werd het Bourgondisch werk aangevuld en bevestigd : het grondgebied heeft meer samenhang, het hoofd-bestuur is nationaal geworden, de vorst en het land werken eenstemmig samen tot de gemeenschappelijke welvaart der gewesten, welke zich steeds inniger vereenigen, in spijt van den particularistischen wederstand, die, hoewel verflauwd, de vorderingen der samentrekking gedurig vertraagt. Dank zij de verkleefdheid des adels, de vermindering van de zelfstandigheid der steden, de stijgende belangrijkheid der Staten-Generaal, de kiem eener gemeenschappelijke wetgeving, de instelling van de Bestuursraden en de herstelling van den Grooten Raad van Mechelen, de oprichting van een staand leger, beschouwden de landen « van herwaerts over », zonder van hare zelfstandigheid af te zien, zich meer en meer als leden van hetzelfde lichaam. Sedert het midden der eeuw, wijst men ze dikwijls aan door het woord « Vaderland » en, zoo die uitdrukking ongetwijfeld vooral door de humanisten gebruikt wordt, toch mag men ze beschouwen als het bewijs, dat een innig verbond tusschen de verschillende deelen van den Staat tot stand komt. Doch anderzijds lijdt die in wording zijnde Staat aan een gebrek, dat op den duur meer en meer blijkbaar wordt. Inderdaad, zijne onafhankelijkheid blijft onvolledig. Zijn vorst, hoe populair hij hij ook weze, hoort hem maar gedeeltelijk en hoe langer hoe minder toe. De instellingen blijven nationaal, doch staan onder den invloed des vreemdelings. De steeds grooter wordende strijdigheid tusschen de belangen des lands en de belangen der dynastie moet op den duur eene botsing medebrengen, en de staatswagen, die reeds op het einde van keizer Karel's regeering aan 't hossebossen was, moet onvermijdelijk omslaan, onder de heerschappij van Philips II.

HOOFDSTUK II

DE ECONOMISCHE EN DE MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELING

Zoo de ontdekking der Nieuwe Wereld de val van Venetië was, opende zij voor de Nederlanden, begunstigd door hunne ligging nabij den Atlantischen Oceaan, die van toen af de uitweg der economische bedrijvigheid werd, een nieuw tijdvak van welvaart. In de middeleeuwen was Brugge het eindpunt van de groote Europeesche handelswegen geweest; rond het begin der XVIe eeuw, werd Antwerpen het middelpunt van den wereldhandel. De invloed, welken die stad van 1520 tot rond de 1580 uitoefende, werd nooit, noch vóór, noch na, door eene stad bezeten; nooit was eenige andere haven zoo belangrijk, nooit bezat een andere dezelfde onweerstaanbare aantrekkingskracht. Zij bood een ongeëvenaard schouwspel gedurende die jaren van wonderlijken voorspoed, toen zij, door een buitengewoon geluk, tegelijk èn de grootste markt èn de grootste bankiersstad der wereld werd, toen schepen en kapitalen er heen stroomden, toen men er alle talen hoorde, toen zij ten slotte, zoowel om haar rijkdom als om haar schoonheid, eene van de « bloemen der aarde » mocht genoemd worden (1). Dank zij Antwerpen, bereikte België's internationaal beschavingskarakter zijn toppunt en werden de Nederlanden eene « aan alle volkeren gemeenschappelijke natie » (2).

Hunne bevolking, die zich sedert vele eeuwen aan nering en hanteering overgaf, liet het haar te beurt gevallen geluk niet

(1) SCHANZ : *Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters*, deel I, blz. 45.

(2) GUICHARDIN : *Description de tous les Pays-Bas*. blz. 168 (Antwerpen, 1582). — De eerste Italiaansche uitgave van dit beroemd werk verscheen te Antwerpen in 1567. Eene door den schrijver zelf bewerkte Fransche vertaling verscheen hetzelfde jaar. Eene tweede Italiaansche uitgave zag het licht in 1581, en eene derde in 1588. De Fransche vertaling, waarvan wij ons hier bedienen, werd naar de tweede Italiaansche uitgave door BELLEFOREST geleverd.

ontsnappen. Zij verving de oude lakennijverheid, die sedert het begin, der XVe eeuw aan het vervallen was, door nieuwe nijverheidstakken : de linnen-, de saai- en de tapijtweverij. Het Antwerpsch *Hinterland*, door de nabijheid der groote haven geprikkeld, voerde daar onverpoosd zijne voortbrengselen toe, die door de Zeeuwsche en Hollandsche zeevaarders naar alle streken der aarde uitgevoerd of door de vreemde schepen als terugvracht meegenomen werden. En terzelfder tijd, tevens oorzaak en gevolg van die sterke levenskracht, oefende het kapitalisme zijn invloed op een ieder, die met wilskracht en ondernemingsgeest bedeed was. Het bezielde het economisch leven met dat karakter van individualisme, waarvan, rond dien tijd, ook denkers en kunstenaars blijk geven. Dank zij het kapitaal, tijdgenoot der eerste humanisten, komt de groote ondernemer te voorschijn. Kortom, de Renaissance openbaarde zich in de ruiling en in de voortbrenging, evenals in al de andere uitingen der menschelijke bedrijvigheid en, onder zijn invloed, wijzigt zich de maatschappelijke inrichting, — in weerwil van het verzet, dat te vergeefs tracht ze in de kluisters van 't verleden te houden, — schier zoo grondig als in de XIIe eeuw, bij het ontstaan der steden of, als in onze dagen, na de uitvinding van het stoomtuig.

I

Uiteconomisch oogpunt beschouwd, verschijnen de onlusten, die van 1477 tot 1492 de Nederlanden en inzonderheid Vlaanderen beroeren, als eene gewelddadige poging om het stadswezen te herstellen, ja te versterken. De algeheele herstelling der stapelrechten en der verschillende privileges, die de handelsvrijheid des vreemden ten voordeele der poorters besnoeiden, het behoud door de ambachten van het uitsluitend monopolie der bezorging van levensbehoefden aan de steden en haar bijvang, afschaffing van alle concurrentie, door beschermingsmaatregelen of door verbod van hanteering op den buiten, dat waren de verzuchtingen der steedsche ambachtslieden, die overal de beweging leidden, dat waren de gronden die hen tegen den voirst tot opstand dreven. Het monarchaal stelsel bestreden zij

slechts, om op zijne puinen het stedelijk uitsluitingsstelsel te kunnen herbouwen. Zij dachten, dat zij hunne vroegere welvaart konden terugvinden, eenvoudig door onwankelbaar trouw aan de middeleeuwsche gebruiken te blijven. Zij beschouwden hunne vrijdommen als het wondermiddel tegen den vooruitgang van het kapitalisme, en vleiden zich, de kooplieden « die immer vrijheid vroegen » (1) met geweld weder binnen hunne muren te brengen. Door eeuwenoude vooroordeelen verblind, beproefden zij geenszins de aanwending van die nieuwe krachten : het kapitalisme en de daaruit volgende handelsvrijheid, die, als zij tegen hen werkten, in huns vorsten voordeel werkten. Zij sneuvelde in den vertwijfelden strijd, dien zij tegen dezelve aangegaan hadden, evenals de adel in de XIIe eeuw in zijn strijd tegen de ontluikende steden het onderspit had moeten delven. Hunne voorrechten moesten verdwijnen evenals voortijds de heerlijke rechten en vrijdommen in den schoot der steden verdwenen waren. En, stichtend samentreffen, evenals de vorst vroeger de jeugdige burgerijen tegen het leenroerig conservatisme beschermd had, zoo ook begunstigt hij nu, in spijt van het steedsch conservatisme, de eerste ontwikkeling van de kapitalistische inrichting. De zegepraal dezer laatste was ook zijne eigen zegepraal.

De inspanningen, door de voorstanders der steedsche vrijdommen aangewend tot het in stand houden van het economisch stelsel der middeleeuwen, verhaastten slechts zijn val. Brugge's oproer tegen Maximiliaan, in 1488, bespoedigde het verval van die reeds zoo erg beproefde stad. De vreemde kooplieden, die er sedert lang met tegenzin bleven wonen, verlieten voor altijd de stad, toen de Roomsche koning hen naar Antwerpen riep (2).

De haven, waar gedurende de beroerten de onontbeerlijke baggerwerken niet konden voortgezet worden, was onherstelbaar verzand. Groote schepen loopen er niet meer binnen; zij stoppen nu te Arnemuiden, van waar hunne vracht door middel

(1) Zie hooger, blz. 124.

(2) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire de l'ancien consulat d'Espagne à Bruges*, deel I, blz. 141 (Brugge, 1901). — Voor het begin van Brugge's verval, zie *Geschiedenis van België*, deel II, blz. 390 en volg.

van lichters verscheept wordt(1). Overigens trekken alle vreemde artikelen, ter uitzondering van de Spaansche wol, waar van de stapel onder Philips den Schoone te Brugge gevestigd werd, voortaan naar Antwerpen. De kleine steden aan het Zwijn verliezen hare bevolking. In 1513 zijn al de huizen van Damme en van Sluis bouwvallig (2). Te Brugge zelf telt men in 1544, in de zeven parochiën, 7696 armen (3). In die omstandigheden konden aan de stad hare oude stapelrechten niet gelaten worden. Vruchteloos had de Hanze, in 1442, aan hare leden verboden, elders lakens te koopen dan ten kantore Brugge; dat verbod was hoogst hinderlijk voor de buiten Vlaanderen gelegen gewesten; het werd dan ook niet opgevolgd: vrije stapelplaatsen, *wilde Läger*, waren terstond ingericht geworden te Antwerpen, te Mechelen, te Middelburg, te Utrecht, te Veere, te Amsterdam. Op het einde der XVe eeuw raakte de stapel feitelijk in onbruik. Zoo Philips de Schoone, in 1500, den stapel tijdelijk herstelde, moest hij hem 't volgend jaar ten voordeele der Hollanders weer afschaffen. Niettegenstaande het aandringen der Hanze, die, in het belang van haar kantoor te Brugge, eischte dat de stapel naar die stad terugkwam, weigerde hij hem daar te herstellen, en van toen af bekommerde niemand zich nog om den stapel (4). Meer en meer bedreigd door de vorderingen van de Hollandsche koopvaardij, was de Hanze toen zelf reeds in verval. Zij is samen met Brugge groot geworden en gevallen. Zij was reeds aan 't wankelen, toen de Oosterlingen op den oever der Reie het prachtig paleis bouwden, dat nog heden zijn naam aan een der pleinen van de stad geeft (1478). De volgende jaren verminderde het aantal te Brugge gevestigde Duitsche kooplieden gedurig. Zij ook werden ten slotte gedwongen Antwerpen's overwicht te erkennen en verplaatsten hun kantoor in 1545.

Te dien tijde had Brugge eindelijk begrepen, dat de verou-

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN : *op. cit.*, deel I, blz. 287, 311, 332, II, 365, 376 (Brugge, 1902).

(2) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Bruges port de mer*, blz. 132 (Brugge, 1895). — Voor het verzanden van het Zwijn, zie R. BLANCHARD : *La Flandre*, blz. 191 en volg. (Rijsel, 1906).

(3) GILLIODTS VAN SEVEREN : *La Flandre*, deel VI, blz. 162 (Brugge, 1874-75).

(4) H. ROGGE : *Der Stapelzwang des hansischen Kontors zu Brügge im XVe Jahrhundert*, blz. 13, 27, 58 (Kiel, 1903).

derde uitsluitingsgeest zijner economische politiek de oorzaak van zijn kommer was, en had het besloten, naar het voorbeeld van Antwerpen en van de Hollandsche steden, zich mild te toonen jegens de vreemde kooplieden, die de stad ter wille van hare privilegies ontvlucht waren. Om in 1493, van de Spanjaards den wol- en den ijzerstapel te bekomen, kent Brugge hun dezelfde rechten toe als in Zeeland en in Brabant. In 1494 toont het zich even mild tegenover de kooplieden uit Biscaya, Aragon en Catalonië (1). Bij de hun verleende keure worden zij vrijgesteld van de verplichting, door tusschenkomst van makelaars ter halle te verkoopen; de keure verklaart, dat « de strengheid van den stapel een der hoofdoorzaken » van het verval des handels was; zij oorlooft den uitvoer naar de andere provinciën van te Sluis ontscheepte goederen.

Maar kwade gewoonten zijn moeilijk af te leggen, en de uit nooddwang bewilligde voldoeningen worden weldra vergeten. Reeds in 1498 klagen de Spanjaards, dat de hun gedane beloften verbroken worden en protesteeren zij, in bewoordingen, waarin de nieuwe geest van het economisch leven zich openbaart, tegen de besnoeiing hunner « natuurlijke vrijheid » (2). Te dien tijde brengen zij alleen nog eenig leven in de stad, doch zichtbaar zouden zij zich, evenals de andere natiën, te Antwerpen willen vestigen; zij klagen, dat zij te Brugge noch terugvracht voor hunne schepen, noch wissels op Spanje vinden. Zoo zij blijven, is het omdat de Staatsraad hen niet laat vertrekken, om den Brugschen handel niet heel ten onder te brengen.

En 't is een beteekenisvol schouwspel : de monarchale regeering, die tegen de stad zulken langen strijd te leveren had, reikt haar nu een behulpzame hand en verdedigt hare belangen. In den aanvang der XVIe eeuw bevordert Philips de Schoone uit al zijne macht de voltooiing der groote dijk- en vaartwerken, die de verzanding van het Zwijn moeten tegengaan.

Doch, zoo Brugge in den vorst een beschermer vindt, wordt

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 150. — Zie ook de keure, hetzelfde jaar verleend aan de Italianen en de Siciliërs om hen terug naar Brugge te doen komen. GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, deel II, blz. 282, 288 (Brugge, 1905).

(2) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 192.

het daarentegen door Vlaanderen verlaten. In 1514, weigeren de « leden » van dit land een aandeel te betalen in de kosten van het verbeteren der vaargeulen vóór Sluis, en de opgegeven redenen, eenerzijds gesteund op het verval van den Brugschen handel, zijn anderzijds een wezenlijke aanklacht tegen het stedelijk particularisme, dat door de ervaring voorgoed verworpen is. Brugge, zeggen zij, heeft geen begrip van vrijheid of vooruitgang : het denkt slechts aan de verovering van de voordeelen, die het vroeger uit zijn stapel en zijne andere privileges haalde. Niemand behartigt nog zijn zaak; de Vlaamsche steden moeten door alle middelen zijn zegepraal beletten en haar handel naar de in Brabant en Zeeland ontstane brandpunten van economische bedrijvigheid richten (1). Door hunne landgenooten verlaten, hopen de Bruggelingen nog slechts op den vorst. In 1515, bij de blijde inkomst van den jeugdigen Karel V, zoeken zij hem door passende levende beelden te bewegen. Eene der stellingen op zijn doortocht draagt « het rad van de Fortuin », vastgehouden door den koning en zijne tante Margareta, aan wier voeten « eene vertwijfelde maagd » de stad verbeeldt, « wat beteekent in welke ondraaglijke armoede en ellende de stad gedompeld is, zoodat gezegde beide personages het rad dienden om te draaien » (2).

In spijt van den goeden wil der regeering en de verderfelijke opofferingen van Brugge, zooals nieuwe belastingen, loterijen, leeningen, die op den duur zijne laatste geldmiddelen uitputten, leidden de werken van het Zwijn tot niets. Na aanhoudende pogingen, kon de geul drie voet verdiept worden ! En terzelfder tijd geraken de vaarten, die de stad met het binnenland verbinden, vol slijk en waterplanten. Dat is, in 1540, het geval voor de Ieperlee en voor de Lieve, waarin nog slechts eenige kleine schuitjes met moeite vooruitkunnen. Drie jaar later, bereikt de uitvoer van Antwerpen 4.990.255 pond grooten, die van Brugge

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Bruges port de mer*, blz. 152 en volg.

(2) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Bruges port de mer*, blz. 166. — In 1521 verzoekt Brugge den keizer nog, te willen bevelen, dat alle in de Nederlanden geprivilegieerde vreemde kooplieden binnen zijne muren moeten verblijven. GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire de l'estaple*, deel II, blz. 539. Eene der oorzaken van het verval van den stapel is, dat hij de verkoopprijzen deed dalen. *Ibid.*, deel II, blz. 677.

slechts 30.726 pond (1). En de toestand wordt hoe langer hoe erger. Tijdens de beroerten onder Philips II geraakt het Zwijn teenemaal onbevaarbaar. In 1589 is het sas te Sluis ingestort; de gemeenschap met de zee is afgebroken. Van den vroegeren voorspoed blijft de stede niets over dan haar sieraad van prachtige gebouwen, wier slanke vormen zich weerspiegelen in de loome, eenzame wateren der Reie. Eeuwen lang zal Brugge nog slechts de stad van 't verleden wezen. Aan hetzelfde dankt het zijne treurige grootsheid, zijne geheimzinnige schoonheid; 't is ook 't verleden dat, door de schatten die het aan liefdadige stichtingen liet, den leeftocht zal bezorgen aan eene talrijke bevolking, tot dat weldra — laat het ons hopen — het uur der ontwaking zal slaan.

Terwijl Brugge den doodslaap intreedt, zien Vlaanderen en Brabant ook het einde van die lakennijverheid, die in de middel-eeuwen hunne steden zoo bloeiend gemaakt had. Reeds op het einde der XIVe eeuw begint Engeland, dat zich heel de middel-eeuwen door vergenoegd had zijne zachte, fijne wol naar de Belgische werkplaatsen te sturen, op zijne beurt stoffen te weven. Zoo zijne koningen geruimen tijd aarzelen, partij te kiezen of voor de « kooplieden van den Stapel », die den vrijen woluitvoer, of voor de wevers, die de beperking van dien uitvoer vragen, verklaren zij zich ten slotte, in den aanvang der XVIe eeuw, voor deze laatsten (2). Nu gaan ze aan « mercantilisme » doen, en door behendige maatregelen de nationale nijverheid bevorderen. Uitvoerrechten op de wol maken die grondstof duurder in het buitenland, zoodat de Nederlandsche ambachtslieden niet meer met gelijke wapens tegen hunne Engelsche mededingers kunnen strijden.

De nieuwe inrichting, onder Hendrik VII en Hendrik VIII, aan de Engelsche nijverheid gegeven, vergroot nog hare meerderheid. Terwijl de bevoorrechte ambachten der oude middel-eeuwsche steden slabbakken en te niet gaan, worden plaatsen, waarvan de naam voor het eerst in de economische geschiedenis te voorschijn komt, centrums van op kapitalisme en vrijen arbeid

(1) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 45.

(2) *Ibid.*, deel I, blz. 14 en volg.

gegrondveste fabriekmatige voortbrenging. Dank zij de *enclosuer acts*, die de boeren naar de steden drijven, vinden de ondernemers juist van pas en tegen een spotloon, de noodige arbeidskrachten. Verlost van de boeien die de stedelijke nijverheid beknellen, vermeerderen zij van jaar tot jaar hun zakencijfer en hunne productie. Deze benuttigt de door de Engelsche koopvaardij genomen vlucht en overstroomt weldra de markten van het vasteland. De Engelsche waren komen in groote menigte naar Antwerpen, van waar zij, in alle richtingen, heel Europa door gezonden worden. Sedert het midden der XVe eeuw stevenen de schepen van de *merchant-adventurers*, die Brugge's protectionisme ontvloden waren, naar de vrijheidslievende Scheldestad.

Elk jaar lossen daar twee vloten duizenden stukken « karsaai » (Engelsch: kersey; grove, dikke, evenmin gerouwde als geschooren stof). In 1564 raamt men die stukken op 80.000 per jaar (1). En die wonderbare toevoer verrijkt niet alleen den Antwertschen groothandel: hij doet ook, in de stad, eene menigte nijverheidstakken ontstaan. Inderdaad, de meeste Engelsche lakens komen ruw op de kaaien te Antwerpen. Daar eerst krijgen zij uitzicht, door verven en rouwen. De kunst van reeden geeft aldus brood aan honderden werklieden en aanzienlijke winsten aan talrijke bazen. Dank zij dezelve, doch in veel grooter verhoudingen, speelt Antwerpen in het nijverheidsleven der XVIe eeuw de rol, die het *arte di calimala* aan het middeleeuwsch Florence aangewezen had. Ten dien tijde, waarop de waarde der jaarlijks te Antwerpen ontvangen Engelsche lakens op vijf millioen kronen geschat wordt, berekent men de winst die het uit het bearbeiten, verpakken en wederverkoopen dier stoffen haalt, op de ontzaglijke som van 338.000 pond grooten (2).

Sedert het einde der XVe eeuw, hadden de nijverheidssteden,

(1) R. EHRENBURG: *Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth*, blz. 64. (Jena, 1896). — In 1558 zendt een enkele Londensche koopman 40000 *kerseys*. KERVYN DE LETTENHOVE: *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*, deel I, blz. 115 (Brussel, 1882).

(2) Omtrent de belangrijkheid van de Antwertsche afreederijen, zie KERVYN DE LETTENHOVE: *Relations politiques des Pays-Bas enz.*, deel III, blz. 516 (Brussel, 1883) en IV, blz. 72, 81, 522 (Brussel, 1885). WEISS: *Papiers d'État du cardinal de Granvelle*, deel VII, blz. 552 (Parijs, 1849). M. EHRENBURG: *loc. cit.*, heeft getoond hoe de Engelschen in 1564 hun lakenstapel naar Emden wilden overbrengen, doch naar Antwerpen moesten terugkeeren.

die zich door de vorderingen der Engelsche lakenweverij in hare welvaart bedreigd zagen, zich beijverd om de Nederlandsche markt aan de mededinging te onttrekken (1). De Bourgondische vorsten ondersteunden haar in den beginne in dezen ongelijken strijd. Reeds in 1434, verbood Philips de Goede, op de herhaalde klachten van zijne Vlaamsche, Zeeuwsche en Brabantsche onderdanen, den invoer in de Nederlanden van Engelsche lakens en spinsels. Tal van nieuwe uitingen dezer kortzichtige beschermingsgezinde politiek doen zich in de volgende jaren voor. In 1439, in 1446, in 1448, in 1464 bewijst het verbod van invoer, nu eens voor ééne, dan weer voor al de provinciën, dat de kwaal niet te verhelpen was. Inderdaad, in den strijd tusschen de jonge Engelsche nijverheid en de oude Vlaamsche nijverheid, was de zegepraal der eerste onvermijdelijk. In 1451 reeds stelde de Brabantsche Rekenkamer vast, dat de hertogelijke edicten niet gebaat hadden, en in 1487 wordt, in een officieel stuk, de toevoer der Engelsche lakens met eene overstroming vergeleken.

De toenadering, die eenige jaren na den vrede van Atrecht (1435) tusschen Bourgondië en Engeland plaats greep, kon overigens tusschen beide den economischen oorlog niet laten voortduren, tot welken de Vlaamsche wevers hunne hertogen aanzetten. Anderzijds belemmerde die oorlog grootelijks den handel van Antwerpen, dat met evenveel krachtdadigheid den vrijen toevoer der Engelsche lakens eischte, als de eersten derzelve verbod vroegen. Tusschen die strijdige belangen, moest Philips de Goede wel partij kiezen, evenals de Engelsche koningen hunnerzijds deden tusschen de strijdige eischen van de kooplieden van den stapel en de Engelsche manufacturiers. Na eene korte aarzeling, besloot hij de kwijnende nijverheid der Vlaamsche en Brabantsche steden prijs te geven aan de stijgende welvaart van Antwerpen. Ongetwijfeld is dit besluit grootendeels te verklaren door de bezorgdheid voor zijne schatkist, waarvan de Zeeuwsche tol, dank zij het druk verkeer op de

(1) Omtrent het verderstaande, zie H. PIRENNE : *Une crise économique au XVIe siècle. La draperie urbaine et la nouvelle draperie en Flandre*, in het *Bull. de l'Acad. royale de Belg., Classe des Lettres*, 1905, blz. 489 en volg., waaruit wij hier verscheidene passages overdrukken.

Schelde, een der rijkste bronnen geworden was. Toch blijft dit een merkwaardig voorbeeld van de diensten, die de monarchale politiek aan het nieuw beginsel der handelsvrijheid bewees.

Philips' opvolgers gingen denzelfden weg op, en hunne houding had, het zij in 't voorbijgaan aangemerkt, groote staatkundige gevolgen. Zij verklaart waarom, tijdens de onlusten die volgden op den dood van Karel den Stoute, Gent en Brugge zich zoo verschillend van Antwerpen tegenover Maximiliaan gedroegen. Terwijl de beide Vlaamsche steden hardnekkige vijanden voor Maximiliaan waren, verdedigde de Scheldestad de zaak der dynastie, in wier zegepraal zij terecht den waarborg harer welvaart zag. Eens te meer hoeft in de economische geschiedenis de verklaring der toenmalige steedsche politiek gezocht, en de opstanden, die de Roomsche koning te beteugelen had, werden veeleer verwekt door de crisis der Vlaamsche lakenweverij dan door de rechtskwestiën, waarmede men eene eenvoudige en zeer natuurlijke politiek van belangen trachtte te verbloemen.

Maximiliaan's zegepraal en de uitputting waarin Vlaanderen verviel na den verwoeden strijd, dien het tegen hem onderstaan had, vielen natuurlijk ten voordeele der Engelsche mededinging uit. Wel is waar, trachtte Philips de Schoone de kwijnende « drapperie » ter hulp te komen. Voorbijgaande moeilijkheden met Engeland deden hem in 1494-95 terugkeeren tot de oude prohibatieve politiek (1). Doch dat duurde niet lang. Weldra hernamen de Engelsche lakens den weg naar de Nederlanden. In 1499 gelukt het Hendrik VII zelfs, de nieuw opgelegde belasting van één gulden per ingevoerd stuk te doen intrekken (2). Twee jaar vroeger, had eene verordening het dragen van fluweelen kleederen verboden, ter wille van het nadeel dat zulks aan de weverij berokkende, wat bewijst hoe slecht het toen reeds met deze gesteld was (3). Een weinig later, in 1501, overigens, verklaart zij zich overwonnen. Brugge legt zijne beschermingsgezinde gewoonten af en smeekt de regeering om in zijne muren

(1) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel II, blz. 191, 193, geeft hierover twee edicten van 8 April 1494 en 18 Januari 1495.

(2) SCHANZ : *op. cit.*, deel I, blz. 23.

(3) DELEPIERRE : *Précis analytique des archives de la Flandre Occidentale*, deel I, blz. 152 (Brugge, 1840).

den stapel dier Engelsche lakens te willen leggen, waartegen de strijd niet meer mogelijk is en dien men nu, doch te laat, Antwerpen zou willen onttrekken (1). De Engelsche wevers hebben, te dien tijde, in den internationalen handel, voorgoed de Nederlandsche verdrongen. Deze zoeken niet meer hun de vreemde markt te betwisten : zij trachten nog slechts de nationale markt te behouden, door het dragen van Engelsche lakens en den kleinhandel in die stoffen, in de Nederlanden, te verbieden (2). En nog konden zij daarin niet slagen, want in het begin der XVIe eeuw maken de Engelsche wevers die grove lakens van vroeger niet meer. Zij willen hooger, en verbeteren hunne werkwijzen. Voortaan leveren zij prachtlakens aan heel Europa : fijn laken wordt synoniem met Engelsch laken (3). Er valt niet aan te denken, die mooie stoffen buiten de Nederlanden te houden ; hunne inwoners willen die dragen. De herhaalde verordeningen te dier zake worden gedurig overtreden ; men heeft mooi dijken op te werpen tegen vreemde waar : door duizenden spleten stroomt zij het land binnen.

En, terwijl de hoedanigheid der Engelsche lakens gedurig verbetert, verslecht die van de Vlaamsche bestendig. Reeds op het einde der XVe eeuw, vindt men, dat zij niet meer zoo deugdelijk zijn als vroeger en dat de stukken kleiner geworden zijn (4). Dat verschijnsel doet zich voor in de geschiedenis van elken nijverheidstak, die aan 't kwijnen is. Voelt men zich niet in staat de mededinging vol te houden, dan tracht men, liever dan de waar op te slaan, — wat de koopers zou mishagen, — besparingen op de kwaliteit te doen. Doch dat blijft niet duren en allengskens verlopen de afnemers.

Men moet overigens erkennen, dat aan de Vlaamsche weverij

(1) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel II, blz. 203, en GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 199. — Philips de Schoone beval voor drie jaar en als proef, den stapel der Engelsche lakens voor Vlaanderen, te Brugge te leggen, doch dat bevel schijnt niet uitgevoerd geweest te zijn.

(2) SCHANZ : *op. cit.*, deel II, blz. 197, 199, 206.

(3) « Nihil jam diu vidi elegantius. Suspicio pannum esse Britannicum ». ERASMUS : *Colloquia : Conjugium*. Voor het rouwen dier lakens, zie blz. 216.

(4) Zie een tekst van 1482 in D. SCHEFER : *Hanserecesse von 1477-1530*, deel I, blz. 308 (Leipzig, 1881). — In 1494 klagen de Spaansche kooplieden van Brugge over de slechte hoedanigheid der Kortrijksche lakens. GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 172.

geen anderen uitweg overbleef. Zij moest ofwel hare werkwijze teenemaal veranderen, den eeuwenouden slenter laten varen en een nieuwen weg opgaan, ofwel hare toevlucht nemen tot de wanhopige middelen van elke bedreigde nijverheid : beschermende maatregelen en leveren van voortbrengselen met mooi uitzicht, doch van mindere hoedanigheid. Daar zij het eerste redmiddel niet aanwenden kon, — straks zien wij waarom, — bleef haar slechts het ander over, en van den aanvang der XVIe eeuw af zal hare nijverheid dan ook op schrikbarende wijze dalen.

In 1545 is de lakenhandel te Ieperen sedert het laatste « transport » van Vlaanderen (1517) zoozeer vervallen en verminderd, dat, daar waar vroeger 600 getouwen werkten, er toen maar een honderdtal meer waren (1). Te Gent, worden in 1543 nog slechts vijf-en-twintig getouwen bewerkt (2). In 1544 zijn de Brugsche wevers zoo arm, dat zij het zilverwerk van het ambacht verkopen moeten, om de werklieden te betalen die hun huis en hunne kapel herstellen (3). Te Kortrijk verkeert de weverij in 1529 in zulken kwijnenden toestand, dat de magistraten op stadskosten wol koopen om ze aan de werklooze arbeiders uit te deelen (4). Hetzelfde ziet men in Brabant. In 1537 zijn te Brussel geene blauwververs meer : om er een in de stad te lokken, moet men hem eene toelage van 600 gulden per jaar beloven (5).

Want het gildewezen, dat vroeger de steedsche nijverheid bloeien deed, is niet toegerust tot den te leveren strijd. De ambachtsman, dien het in de menigvuldige banden eener nauwge-

(1) DIEGERICK : *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*, deel V, blz. 308 (Brugge, 1860.)

(2) DE POTTER ; *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 8^e reeks, blz. 177 (Gent, 1901). — Daarenboven dient vastgesteld, dat de Carolijnsche concessie van 1540 de vollers en de andere bijhoorige vakken, behalve de scheeders, niet meer vermeldt. Daartegen kan men aanvoeren, dat de zoogezegde d'HOLLANDER (HOYNCK VAN PAPENDRECHT : *Analecta*, boek III, 2^e deel, blz. 373) in 1539 voor Gent ongeveer achthonderd wevers opgeeft. Doch in dien tekst is geen spraak meer van *werklieden*, doch van lieden die behoorden tot het « lid » der wevers, wil zeggen tot eene der drie politieke groepen, waarin de burgerij ingedeeld was. Werkelijk bestaat de weverij op dat tijdstip te Gent niet meer. De meeste wevers, die men daar nog aantreft, zijn linnenwevers.

(3) DELEPIERRE : *Précis* enz., deel II, blz. 69.

(4) MUSSELY : *Inventaire des archives de Courtrai*, deel II, blz. 54 (Kortrijk, 1870). — In 1496 was de weverij te Kortrijk reeds volop in verval. De wevers weken uit het land. Nochtans waren er nog meer dan driehonderd. Onuitgegeven tekst in het *Parckemijnt Privilegieboek*, in het stadsarchief.

(5) HENNE et WAUTERS : *Histoire de Bruxelles*, deel II, blz. 577.

zette arbeidsregeling gekluisterd houdt, dien het aan de ingewikkelde proeven van den leertijd onderwerpt, wiens loon het vaststelt, wien het eene bepaalde werkwijze oplegt, kan zich niet gedragen naar de nieuwe inrichting, die de nijverheid voortaan op kapitalistische leest wil geschoeid zien. Hij kende voorspoed, zoolang hij die mooie, fijne lakens maakte, waarvan hij waarlijk het geheim bezat. Doch eens dat goedkoopere lakens van gelijke hoedanigheid het monopolie komen betwisten, dat hij zoo lang bezeten heeft, verliest hij met jammerlijke snelheid het door hem veroverd en zoo lang behouden terrein. Tegenover de jeugdige krachten van vrije nijverheid en kapitaal, stelt hij halsstarrig zijne verouderde, machteloos geworden inrichting. Hij blijft trouw aan 't verleden, en verre van te begrijpen, dat al zijne kwalen voortkomen uit de ouderwetsche behoudsgezindheid waarin hij ploeteren blijft, schuift hij die allen op de rekening van regeering of van magistraten. De opslag der levensmiddelen, dat algemeen verschijnsel in de XVIe eeuw, vermeerdert nog zijn lijden en zijne misnoegdheid. De duurte van het koren verwekt opstanden, en als het oproer zegepraalt, bemerkt men dadelijk een beteekenisvollen terugkeer tot het middeleeuwsche stadswezen. Wat eischen de Gentsche ambachten in 1539? Het verbod van alle nijverheid binnen een omtrek van drie uren rondom de stad (1). Waaraan wijt Ieperen den bestendigen achteruitgang zijner lakennijverheid? Aan het niet naleven der oude privileges, die aan de omliggende dorpen verbieden, zich aan het bewerken der wol over te leveren (2). Klaarblijkelijk stellen de ambachten hun ideaal op den achtergrond, en zoo men ze liet begaan, zou men weldra terugkomen tot de zeden der XIVe eeuw en tot de gewapende tochten tegen de boeren, die zich verstouten, in de nijverheid eene bijwinst te zoeken. De nijverheid als een uitsluitend privilege, aan de steden voorbehouden, schijnt hun de redding; doch hun gereedschap of hunne inrichting wijzigen of verbeteren schijnt een onuitstaanbaar misbruik. De wijzigingen, op het einde der XVe eeuw, in enkele

(1) *Mémoire sur la révolte des Gantois*, in HOYNCK VAN PAPENDRECHT: *Analecta*, boek III, 2e deel, blz. 360.

(2) DIEGERICK: *Inventaire des archives d'Ypres*, deel V, blz. 308.

plaatsen aan de nijverheidsreglementen gebracht, lieten hun geest onaangeroerd. Over het algemeen laten zij wel de vervaardiging van stoffen van mindere hoedanigheid toe (1), doch daarentegen kortwieken zij meer en meer de vrijheid der arbeiders. Te Kortrijk vindt men in 1496 niets beter om de ellende der wevers te verhelpen, dan te verbieden op meer dan één getouw te werken (2), zonder te denken, dat die maatregel de prijzen doet opslaan en de moeilijkheden nog vermeerdert. Te Brugge, verzet het ambacht der scheerders zich in 1536 tegen het aanwenden van vreemde werklieden door een industrieel van Armentières, die eene nieuwe soort lakenweverij ingevoerd heeft (3). Te Ieperen (4), te Brussel (5) doet het oprichten van een volmolen onlusten ontstaan.

In die omstandigheden is het niet te verwonderen, dat de kapitalisten, die van toen af de hoofdrol in het economisch leven spelen, de ambachten in den steek laten, om hunne bestellingen elders te doen uitvoeren.

Wat zij vragen, zijn niet meer die ouderwetsche soorten : « moreyden », « strijpte lakenen », « dickedinnen », voorzien van den stedelijken ijk, die vroeger op de markten zoo gezocht werd. Die merken, die in zwang blijven, zijn voor hen van geener waarde. Zij vragen een nieuw, goedkoop artikel voor dagelijksch verbruik, dat gemakkelijk om weven is, kortom, eene soort stoffe, gansch verschillend van die, welke de steden tot hiertoe voortbrachten en hardnekkig willen blijven voortbrengen.

De landelijke weverij (6) kan die bezorgen, en onverwachts zal zij rond het jaar 1530 eene ongehoorde vlucht nemen en, naast de aloude genootschappelijke inrichting der nijverheid, eene gansch verschillende inrichting doen ontstaan, die reeds bepaalde trekken van moderne nijverheid vertoont.

(1) DES MAREZ : *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle*, blz. 257, 267 (Brussel, 1904).

(2) *Parchemijnt Privilegieboek*, in het archief te Kortrijk, fol. 78-80.

(3) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 305.

(4) DIEGERICK : *op. cit.*, deel VI, blz., 23, 32.

(5) HENNE et WAUTERS : *Histoire de Bruxelles*, deel II, blz. 579.

(6) Die uitdrukking bezig ik, bij gebrek aan eene betere, hoewel sommige plaatsen, waarvan verder spraak zal zijn, als Winoksbergen en Armentières, rang van steden hadden. Doch het waren zeer kleine steden, en de nijverheid, die er zich in de XVIe eeuw ontwikkelt, gelijkt in niets op de bevoorrechte steedsche nijverheid der middeleeuwen.

Zoolang de groote steden een overwegenden invloed in Vlaanderen uitoefenden, had de onverbiddelijk vervolgte landelijke weverij een jammerlijk en ellendig bestaan. Doch die toestand veranderde onder Lodewijk van Male. In strijd tegen de groote gemeenten, begunstigde die vorst natuurlijk hare tegenstrevers en nam hij de plattelandsche nijverheid onder zijne bescherming. Tal van dorpen verkregen van hem het recht, laken te weven, en daar ze in 't bezit van een onaantastbaren rechtstitel waren, was hun toestand voorgoed verzekerd. Hunne machtige bureu trachtten wèl hen te beletten hunne stoffen te verkoopen en zich wol aan te schaffen; bij onlusten gebeurde het hun ook wel, hunne getouwen te komen stuk slaan; doch van het Bourgondisch tijdvak af, schikken zij zich in hun lot, om nog slechts door rechtsmiddelen, door gedingen vóór de justitieraden, te beproeven den vooruitgang hunner jeugdige concurrenten te stuiten (1).

Inderdaad, deze werden binnen korten tijd zeer gevaarlijk. Daar zij niet, als de steedsche nijverheid, gehinderd waren door de boeien van het gildewezen, konden zij vrijer, lossers den strijd voor het veroveren der markt voeren.

Hunne eerste fabrikanten waren, voorzeker, landbouwers, die in het weven eene bijverdienste zochten. Doch van bijzaak werd het weven weldra hoofdzaak. De veldarbeid werd verlaten voor het weefgetouw. In 1428 verklaart Philips de Goede, dat men in de kasselrijen Ieperen, Waasten, Kassel en Belle vreemdelingen roepen moet om het land te bewerken, daar al

(1) Men bemerke, dat de regeering de privileges in stand hield, waarbij de beoefening der lakenweverij in de dorpen, die in een bepaalden omtrek rond de groote steden lagen, verboden werd. Zie, bijvoorbeeld, DIEGERICK: *Inventaire* enz., deel III, blz. 130 (jaar 1428), deel V, blz. 6 (jaar 1501), en blz. 250 en vlg.; daarin vindt men de eigenaardige stukken van een proces, in 1541 door Ieperen ingespannen tegen de lakenwevers van Nieuwkerke, Nieppe, Eeke enz. De plagerijen, waaraan deze wevers blootgesteld waren, deden ze ongetwijfeld in grooten getale uitwijken naar Armentières, dat juist op de grens lag van de drie mijlen omtrek, waarin het in 1501 aan Ieperen bewilligd privilege van kracht was. Volgens dat privilege, mochten de wevers van Nieuwkerke, Dranoutre, Kemmel, Wulveringem enz., slechts lakens van 40 « ganghen » maken (DIEGERICK: *op. cit.*, deel V, blz. 6). Bovendien schonk het kosteloos poortersrecht aan hen, die zich te Ieperen kwamen vestigen. Doch zij maakten daarvan geen gebruik, daar zij dan onder het toezicht der ambachten hadden gestaan. Dit feit is hoogst leerrijk voor het beoordeelen van de vervorming van het economisch stelsel.

de landbouwers wevers geworden zijn (1). Het aantal wevers in nieuwe nijverheidscentrums van het platteland groeit met buitengewone snelheid aan. Want hier vraagt men den ambachtsman, die werk zoekt, geen getuigschrift van volbrachten leertijd of van goed gedrag. Elkeen, die gezond is en de schietspoel kan hanteeren of den ketting spannen, is verzekerd van werk te vinden. Over zijne voorgaanden of zijne herkomst bekommert men zich niet. Men eischt van hem geenerlei recht of verbintenis. In 't begin der XVIe eeuw ontstaat dan ook in de dorpen rondom Ieperen, in de kasselrij Belle, te Winoksbergen, in de omstreken van Rijsel (2), doch vooral te Hondshoote en te Armentières, een wezenlijk nijverheidsproletariaat. Bedelaars en landloopers komen van overal toegestroomd, om eene broodwinning te zoeken (3). De onder de regeering van Karel V zoo talrijke verordeningen tegen bedelarij en landlooperij moesten veel bijdragen om die benden ongelukkige zwervers, die eene der plagen van dien tijd waren, naar die nieuwe nijverheidsvlekken te drijven. Meer nog! De stijgende stremming der steedsche nijverheid joeg de werklieden der groote gemeenten naar het platteland, zoodat een uittocht uit de steden naar den buiten plaats greep (4). En toch, hoe talrijk de nieuwgekomenen ook wezen, is er werk voor een ieder. Vives zegt ons in 1526, dat de lakenwevers van Armentières klagen over het gebrek aan arbeidskrachten (5). Te Winoksbergen worden in 1507

(1) DIEGERICK : *Neuve-Eglise. Note sur sa draperie etc.*, in de *Annales de la Société d'émulation de la Flandre*, 1855, blz. 245.

(2) A. DE SAINT-LÉGER : *La rivalité industrielle entre la ville de Lille et le plat-pays*, in *Annales de l'Est et du Nord*, deel II [1906], blz. 367 en vlg.

(3) Te Armentières stelt men in 1511 vast, dat een groot getal bedelaars en landloopers tegen de werklieden twist komen zoeken, de taveernen en kroegen afloopen en, als ze dan dronken zijn, last verwekken. *Inventaire analytique des archives communales d'Armentières*, FF, blz. 1 (Rijsel, 1877). — In 1532 bezigen de « rijke lakenwevers » van Nieuwkerke slechts vreemdelingen. *Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel III, uitg. J. Lameere, blz. 341 (Brussel, 1902). — Te Hondshoote is de toevloed der van buiten komende werklieden echt verbazend. In 1581, 't is te zeggen op een tijdstip waarop de saaiweverij in verval is, telt men er nog 3024 bazen en gasten. (*Inventaire analytique des archives d'Hondshoote*, HH, blz. 3 [Rijsel, 1876]). Er dient opgemerkt, dat slechts een deel dier nijverheidsbevolking te Hondshoote woonde, welke gemeente in 1588 slechts ongeveer 2,600 inwoners telde (*Ibid.*, CC, blz. 4): Een groot deel dier bevolking was verspreid in de naburige dorpen : Houthem, Killem, Leisele enz.

(4) DIEGERICK : *Inventaire des archives d'Ypres*, deel V, blz. 133.

(5) VIVÈS : *De subventione pauperum. Opera*, blz. 889 (Bazel, 1555). *

honderd stukken laken per week geweven (1). Volgens Guicciardini worden te Armentières jaarlijks 25,000 stukken voortgebracht (2).

Het uitwendig uitzicht van de nieuwe nijverheidscentrums komt volkomen met hun economisch karakter overeen. Op de plannen, die de landmeter Jacob van Deventer, tusschen 1550 en 1565, van Hondshoote of van Belle opmaakte, bespeurt men geen van de kenteekenen der middeleeuwsche stad : noch verschanste omheining, noch gracht, zelfs geen spoor van dien warboel van smalle steegjes tusschen de groote straten, waarin de arme bevolking opgehoopt zit : een plein, met de kerk in het midden, van hetwelk, als de spaken van een reuzenwiel, breede straten uitloopen, die van weerskanten steeds verder en verder met huisjes bezoomd worden, naarmate nieuwe inwoners bijkomen. Tusschen dat type van nederzetting van nijverheidswerklieden en de oude steden heerscht dezelfde tegenstelling als in Engeland tusschen de geprivilegieerde *towns*, zooals Worcester of Evesham, en de fabrieksvlekken Manchester, Sheffield of Birmingham (3).

Het spreekt van zelf, dat, in de hierboven beschreven omstandigheden, ook de inrichting van den arbeid de gebruiken der vorige eeuwen aflegde. Niettegenstaande de weinige inlichtingen die wij hierover bezitten, valt het niet te betwijfelen dat zij, in de XVIe eeuw toch, reeds de kenteekenen der kapitalistische onderneming van de moderne tijden vertoonde.

Wel is waar, had de Vlaamsche « drapperie » der middeleeuwen reeds enkele dier kenteekenen vertoond. In dit opzicht verschilde zij teenemaal van het aloud nijverheidstype van dien

(1) DE LARROYÈRE : *Notice sur la fabrication des serges à Bergues*, in *Annales du Comité flamand de France*, deel IV [1859], blz. 247.

(2) GUICCIARDINI : *Description des Pays-Bas*, blz. 396. — In 1571 verklaren de schepenen van Armentières, dat, vóór het verval der nijverheid, verwekt door het lichten van den 10ⁿ en den 20ⁿ penning door den hertog van Alva, daar jaarlijks 24,000 stukken laken gemaakt werden, dat er 70 vollerijen en 6 tot 700 getouwen waren. Aangehaalde *Inventaire analytique*, HH, blz. 5. — Zie DE BERTRAND : *L'industrie à Hondshoote*, in *Annales du Comité flamand de France*, deel IV, blz. 343-390.

(3) CUNNINGHAM : *The growth of English industry and commerce*, deel I, blz. 461, 463 (Cambridge, 1890). De oude Engelsche steden uiten dezelfde klachten tegen de nieuwe nijverheidsvlekken, als de Vlaamsche steden tegen de dorpen.

tijd (1). Daar zij in 't groot voor den uitvoer, en niet voor de plaatselijke markt werkte, had zij reeds korte metten gemaakt met tal van regelen van het gildewezen, die slechts voor kleinhandel en kleinnijverheid konden gelden. Hoewel de Gentsche, Brugsche en Iepersche wevers en vollers, als hunne gezellen der andere bedrijven, in ambachten ingelijfd waren, onderscheidden zij zich merklijk van hen. Inderdaad, terwijl in schier al de andere bedrijven de bazen kleine ondernemers zijn, die zelve de vervaardigde voortbrengselen verkoopen, konden de wolbewerkeren hoogst zelden tot de economische onafhankelijkheid geraken. De groote meerderheid hunner werkten voor rekening van kooplieden, die hun de grondstof gaven en wien zij de vervaardigde lakens brachten. Zij waren dus niets meer dan loonbedienden en hunne verhouding, hoe verschillend in andere opzichten ook van die des modernen arbeiders, kwam in dit hoofdpzicht tamelijk met dezelve overeen.

Anderzijds verschijnen de kooplieden, of liever de werkgevers voor wier rekening de lakens geweven worden, als eene groep kapitalistische ondernemers. Toch wijken zij nog in velerlei opzichten af van de kapitalistische ondernemers, die wij in de XVIe eeuw zullen aantreffen. Om te beginnen werken zij met zeer beperkte kapitalen. Want gansch hun fortuin steekt niet in hunne handelsverrichtingen. Het zijn altijd rijke poorters die, bij de opbrengst hunner huizen en landerijen, nog de winsten van een zeer loonenden handel voegen. Doch de toenmalige inrichting van den handel laat hun niet toe, de zaken in 't groot aan te vatten. Daar zij hunne lakens in de hallen moeten ten toon stellen en verkoopen door tusschenkomst van gezworen makelaars, dienvolgens niet met de koopers kunnen overeenkomen en de prijzen naar believen vaststellen, daar zij, kortom, onderworpen zijn aan een stelsel dat de concurrentie uitsluit, de kooplieden tegen elkander beschermt en elk hunner verbiedt zich te verheffen ten koste van het gilde waarvan hij deel maakt, kun-

(1) Omtrent dit punt, zie *Geschiedenis van België*, deel II, blz. 63 en volg., en G. ESPINAS: *Jehan Boine Broke, bourgeois et drapier douaisien*, in *Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, deel II (1904), blz. 34 en volg.

nen zij niet boven een zeker peil komen en geene wezenlijke nijverheidsfortuinen vergaren. Het verval der steedsche weverij drijft hen terug in de klasse der renteniers, waaruit zij kwamen. Zij zijn niet ten onder gebracht: zij strijken hunne ontbeerlijke bijwinst niet meer op en zien, van ongeveer het midden der XVe eeuw af, naar andere bezigheden voor hunne kinderen uit. Wat de vader aan de nijverheid vroeg, zal de zoon vragen aan de vrije beroepen, die zich van dan af ongemeen ontwikkelen en een nieuw arbeidsveld aan de gegoede burgerij leveren.

Doch de « nieuwe lakenweverij » biedt een gansch ander schouwspel. Niet door oude gebruiken belemmerd, volgt zij zonder moeite de richting van de economische beweging, iets waartoe hare oudere zuster, de steedsche nijverheid, niet had kunnen besluiten.

Wij zagen hoe, onder den invloed van veelvuldige oorzaken, het economisch leven, bij den dageraad der moderne tijden, eene zoo grondige vervorming onderging als die, welke zij rond de XIIe eeuw ondergaan had; hoe het krediet een hooge vlucht neemt, hoe de hallen vervangen worden door beurzen, knelende regeling door handelsvrijheid, bescherming door concurrentie, gildeprivilege door economisch individualisme, hoe, ten slotte, machtige huizen of stoute ondernemers aanzienlijke kapitalen hanteeren, ontzaglijke fortuinen vergaren of in opzienbarende faillieten springen. De landelijke nijverheid onder- vond zeer vroeg den invloed van dien machtigen ommekeer.

Van het begin der XVIe eeuw af, werken de lakenwevers voor de internationale markt van Antwerpen. Van daar krijgen zij de bestellingen, die voor één zelfden koopman honderden, ja duizenden stukken vragen. In 1555 koopt zekere Jacob Colaert schier al de te Winoksbergen geweven serges op (1). Vóór 1538 hebben de wevers van Armentières te Antwerpen eene halle met twee bedienden, als bemiddelaars tusschen hen en de opkoozers (2). De Antwerpsche handel deelt zijn breed, kapitalistisch karakter mede aan de nijverheid. Evenals de ambachtslieden der jeugdige Vlaamsche nijverheidscentrums niet onder-

(1) DE LARROYÈRE : *Fabrication des serges à Bergues*, blz. 249.

(2) *Inventaire analytique des archives d'Armentières*, H H, blz. 6.

worpen zijn aan het uitsluitingstelsel der geprivilegieerde ambachten, zoo ook zijn hunne bazen, de lakenwevers, niet belemmerd door verouderde wetten, die wel pasten bij de economische verhoudingen der middeleeuwen, doch geenszins bij die der nieuwe tijden. Niet alleen staan zij vrijelijk in betrekking met den vreemde, verbinden zij zich zonder de verplichte tusschenkomst der makelaars, onder hun eigen verantwoordelijkheid en zonder andere beperkingen dan die der aangenomen contracten, doch bovendien geven zij aan het nijverheidswezen een tot hiertoe ongekend uitzicht. Nu zijn het, als in de « goede steden », geene meesters-ambachtslieden meer, die zelven arbeiden met de hulp van twee of drie gezellen. Zij staan nader bij den modernen fabrikant, daar zij de verschillende arbeidsverrichtingen, die het middeleeuwsch stelsel onder evenvele ambachten verdeelde, onder de leiding van één enkelen ondernemer brengen. In 1532 willen de « rijke lakenwevers » van Nieuwkerke, in spijt van een aloud gebruik, twee bedrijven tegelijk uitoefenen : weven en scheren, weven en vollen enz. (1). Dat is wel den weg naar de fabriek opgaan!

Toch hoeft de beteekenis daarvan niet overdreven. De in 1538 vermelde negentig wevers van Armentières (2) kunnen onmogelijk als ernstige kapitalisten beschouwd worden. De meeste hunner konden ongetwijfeld eenige thuiswerkers huren en vervolgens de door deze geleverde ruwe stoffen in hun werkhuis doen opmaken (3). Doch van het grootste gewicht is de scheiding, onder den tweevoudigen invloed van vrijheid en kapita-

(1) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel III, blz. 341.

(2) *Inventaire des archives d'Armentières*, H H, blz. 6.

(3) Zie in GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 296, 305, eene zeer belangwekkende overeenkomst tusschen een Spaanschen koopman en twee lieden uit Armentières, die hij naar Brugge doet komen en die zich verbinden, daar eene nieuwe soort lakenweverij te beginnen. Zij zullen 200 stukken per jaar leveren, zullen de door hem aangeworven werklieden besturen en zullen zelven de gemaakte lakens afreeden. Zij krijgen van den Spanjaard een daartoe geschikt lokaal, « alsmede wol, geld en andere noodige zaken ». Dat is eene echte fabriekmatige inrichting. Doch die twee lieden zijn arm en worden geholpen door een kapitalist. Te Hondshoote en Armentières moeten echter vele industrieelen geweest zijn, die zulke hulp niet nodig hadden. Er waren voorzeker vele rijke lakenwevers te Armentières. De aangehaalde *Inventaire* (B B, blz. 9) vermeldt er verscheidene, die in 1580, wil zeggen toen de nijverheid reeds aan 't vervallen was, 200 pond in eens aan de stad voorschoten.

lisme, tusschen werkgever en arbeider, en het verbreken van de banden, waarin de arbeidsregeling de nijverheid der steden met privileges nog hield.

Wij zagen reeds, dat de te Winoksbergen, Hondschoote, Armentières vervaardigde lakens voor de Vlaamsche weverij gansch nieuwe stoffen waren. Deze was, in de middeleeuwen, hare buitengewone levenskracht aan het maken van prachtlakens verschuldigd. Doch het verval van dat artikel, verwekt door de mededinging van Engeland en de stijgende schaarschte van Engelsche wol, noopte de jeugdige nijverheid een anderen weg op te gaan. Zij bleef niet halsstarrig strijden tegen een mededinger, die het groot voordeel had, de benoodigde grondstof te bezitten. Zij stond hem het terrein af en ging nieuwe stellingen bezetten : de vervaardiging van lichte, goedkoope lakens schonk haar eene nieuwe bron van welvaart (1).

Dat moet overigens geene verwondering baren. De landelijke weverij, die gedurende heel de XIVe eeuw door de ijverzuchtige steden streng nagegaan werd, had niet, als zij, de kostbare Engelsche wol kunnen bewerken. Deze werd ten behoeve van de steden op de Brugsche markt opgekocht en slechts weinig daarvan kwam naar het platteland (2). De buitenwevers waren dus wel gedwongen, wol van mindere hoedanigheid te verwerken. Men kent weinig bijzonderheden over de door hen tot het einde der XVe eeuw gebezigde soorten. Doch van dat tijdstip af, begon een meer en meer levendige handel tusschen de Nederlanden en de Zuideuropeesche streken, waardoor groote hoeveelheden Spaansche wol naar Vlaanderen kwamen. Wij weten, dat zij in 1455 reeds in de behoeften van een groot deel van 's lands werkhuizen voorziet (3), en het moeten hoofdzakelijk die van het platteland zijn, want lang nog verwerken de steden uitsluitend Engelsche wol. De staatkundige vereeniging der Nederlanden met Spanje, die onder Philips den Schoone begon, deed dien invoer in groote mate stijgen. In 1494 wordt de stapel dier wol

(1) De teksten der XVIe eeuw vermelden dikwijls de serges en ostades van Hondschoote en Winoksbergen, de weerschijnlakens van Armentières.

(2) ASHLEY : *English economic history*, deel II, blz. 244 (Londen, 1894).

(3) D. SCHAEFER : *Hanserecesse*, deel IV, blz. 312 (Leipzig, 1890).

te Brugge gevestigd (1); hij wordt meer en meer belangrijk, terwijl de stapel der Engelsche wol te Kales van jaar tot jaar vervalt (2). In 1535 worden jaarlijks 30.000 balen Spaansche wol in de Nederlanden ingevoerd, zonder inbegrip van de zeer belangrijke hoeveelheden die langs Antwerpen aankomen (3). Rond 1560 schat Guicciardini de waarde dier wol op 625.000 kronen (4).

De Spaansche wol is niet zoo zacht als de Engelsche, en kan dus niet met deze voor de fijne lakens wedijveren. Doch zij is uiterst geschikt voor lichte stoffen als serges en ostades, en eens dat zij in voldoende hoeveelheid in Vlaanderen komt, wijdt de plattelandsche nijverheid zich uitsluitend aan die soort weefsels. Voortaan zou zij met gelijke wapens tegen Engeland kunnen strijden, vermits zij nu eene grondstof bezat, die de Engelschen haar niet zouden ontnemen of niet zouden doen opslaan.

Konden de koppige wevers der steden hunne waren niet aan den man brengen, zoo worden de serges en de ostades van Winoksbergen en Hondshoote, de lichte lakens van Armentières, van den aanvang der XVIe eeuw af, onder de eerste uitvoerartikelen der Nederlanden gekend. En — beteekenisvolle ommekeer der fortuin — Engeland, dat de Vlaamsche steedsche nijverheid overwon, wordt op zijne beurt onbekwaam de nieuwe mededinging van dat zelfde Vlaanderen het hoofd te bieden. Het houdt wel is waar het monopolie van de fijne lakens, doch ziet daarentegen, van 1539-1540 af, de voortbrenging van gladde wollen stoffen langzamerhand verminderen (5). Engeland won het op de middeleeuwsche Vlaamsche nijverheid, doch wordt op zijne beurt zelf overwonnen door de moderne Vlaamsche nijverheid. Belemmerd in de steden, kunnen 's volks vlijt en wilskracht zich herstellen, zoodra zij in de groote macht des

(1) Zie GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 178; J. FINOT : *Etude historique sur les relations commerciales de la Flandre avec l'Espagne au moyen âge*, blz. 223 (Parijs, 1899).

(2) G. DAUMET : *Calais sous la domination anglaise*, blz. 144 en volgende (Atrecht, 1902).

(3) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 303.

(4) *Description des Pays-Bas*, blz. 194. — FINOT : *op. cit.*, blz. 245, 250-251, 307.

(5) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 452 en deel II, blz. 20.

kapitaals en in de economische vrijheid nieuwe middelen tot uitzetting gevonden hebben, en de vroeger zoo vervolgde landelijke weverij neemt eene schitterende weerwraak.

Hare wonderlijke vlucht moest wel de aandacht der steden wekken. Deze wilden nu eindelijk haar voorbeeld volgen. Sedert het midden der XVIe eeuw tracht men overal de « nieuwe draperie », wil zeggen het bewerken van Spaansche wol in te voeren. Zoo geschiedt te Brugge in 1533 en vooral in 1548 (1), te Kortrijk in 1533 (2). Te Ieperen wordt, in 1545, schier uitsluitend Spaansche wol gebruikt (3). Meer nog, Brugge en Ieperen roepen lakenwevers van Armentières, Belle of Rijsel binnen hunne muren, om er de saaiwewerij in te voeren. Doch die pogingen leden schipbreuk. De verloopen welvaart kwam niet terug. En dat is wellicht het tastbaarste blijk, dat het stelsel der geprivilegieerde ambachten niet in staat was zich te gedragen naar de nieuwe noodwendigheden, die aan de nijverheid opgelegd werden (4).

Daarvan getuigen mede, zekere steden van Waalsch-Vlaanderen en van Henegouw die zich, juist als de steedsche lakenwewerij in Vlaamsch-Vlaanderen en in Brabant te niet gaat, met evenveel geluk als Hondshoote en Armentières aan de saaiwewerij overgeven : wij bedoelen Doornijk, Rijsel, Valenciën en Bergen. Minder goed gelegen dan de steden der zeestreek voor het inkoopen van Engelsche wol, hadden zij, op het einde der middeleeuwen, de saaiwewerij ingevoerd, en het is in hare muren, dat de Artesiësche saaiwevers de wijk namen, nadat de ambachtslieden in 1477 door Lodewijk XI uit Atrecht verdreven waren. Door het invoeren der vervaardiging van lichte lakens, konden zij dus in gunstiger voorwaarden dan Gent, Brugge en Ieperen tegen de Engelsche mededinging strijden. Anderzijds hadden zij dezelfde redenen niet als Vlaanderen om Antwerpen's opkomst tegen te werken; zij verkoopen dus hare waren

(1) DELEPIERRE : *Précis* enz., deel II, blz. 43, 78, deel III, blz. 229.

(2) 2e *Privilégieboek* in het archief te Kortrijk, fol. 70.

(3) *Annales de la Société de la West-Flandre*, deel I [1861], blz. 331.

(4) De heer A. HANSAY heeft denzelfden ommekeer voor Hasselt vastgesteld, zie : *Une crise industrielle dans la draperie hasseltoise au XVIe siècle*, in de *Revue de l'Instruction publique en Belgique*, 1905, blz. 261 en volg.

in de nieuwe handelsstad, die haar langzamerhand haar vrijen, kapitalistischen handelsgeest mededeelt (1).

Daar volharden de ambachten der « draperie » niet in dat uitsluitingstelsel, dat de Vlaamsche ambachten ten onder brengt. De verouderde reglementen, die privaaf initiatief en vrijen arbeid inbinden, komen in onbruik. In het midden van de XVIe eeuw, schenken rijke ondernemers nog meer leven aan de Valencijsche saaiweverij; het meerendeel der gebezigde werklieden komen uit de omliggende dorpen, waarheen zij 's Zaterdagavonds terugkeeren met hun karig weekloon, om den Zondag in hun gezin door te brengen (2). Hetzelfde geschiedt te Doornijk en te Rijsel (3) en ongetwijfeld ook, hoewel in mindere mate, te Bergen. Het is voldoende daarop te wijzen, om aan te toonen hoe zeer de economische inrichting, die zich daar openbaart met hare kapitalisten en hare proletariërs, die van Hondshoote en van Armentières nabij komt.

Hetzelfde mag gezegd worden van de nijverheid van Verviers en van de naburige dorpen in het Land van Luik en in het hertogdom Limburg, die, op het einde der XVe eeuw ontstaan, zich in den loop der XVIe eeuw meer en meer ontwikkelt. Evenals de landelijke weverij in Vlaanderen, kent zij ambachten noch privilegies: niets dan algeheele economische vrijheid. Doch, in deze van de groote handelswegen verwijderde streek,

(1) Volgens GRANVELLE gaven de Antwerpsche kooplieden, rond 1560, werk aan ongeveer 20,000 werklieden in de kwartieren Oudenaarde, Doornijk, Valencijs, Ath, Edingen en Nijvel. PUILLET: *Correspondance du cardinal de Granvelle*, deel I, blz. 439 (Brussel, 1878).

(2) Een merkwaardige brief van den markgraaf van Bergen (6 Augustus 1563) leert ons, dat duizenden werklieden van Valencijs zulks doen. Aan hen wijt hij de godsdienstige beroerten van dien tijd. CH. PAILLARD: *Histoire des troubles religieux de Valenciennes*, deel III, blz. 391 (Brussel, 1875).

(3) Omtrent de lakenweverij van die beide steden, zie GUICHARDIN: *Description*, blz. 392, 397. Volgens hem, komt Rijsel onmiddellijk na Antwerpen en Amsterdam als handelsstad. In 1539 is de bevolking van Rijsel zoozeer aangegroeid, dat er binnen de omheining geene ledige ruimte meer overblijft en dat men naar middelen uitziet om de stad te vergrooten (*Inventaire des archives départementales du Nord*, deel V, blz. 91 [Rijsel, 1815]). In 1516 bootste men er reeds de Armentiersche stoffen na (*Inventaire des archives d'Armentières*, HH, blz. 5). Toch hoeft erkend, dat het behoud — hoe veranderd ook — der ambachten in de stad er de opkomst belette eener nijverheid, die zoo streng aan het kapitaal onderworpen was als die van den buiten. Voor Rijsel, zie het belangwekkend werk van den heer DE SAINT-LÉGER, aangehaald op blz. 224, n. 2.

was de uitslag minder snel en minder schitterend. Eerst in de XVIIe eeuw zal de nijverheid van Verviers, in den groothandel, de plaats innemen van de Vlaamsche en de Henegouwsche weverij, die door de beroerten tijdens de regeering van Philips II ten onder gebracht is.

De val van de steedsche weverij in Vlaanderen werd goedgemaakt niet alleen door den bloei der « nieuwe draperie », doch ook door de ontwikkeling der linnenweverij. Van ouds werd in het land linnen geweven; doch heel de middeleeuwen door bleef zij eene huisnijverheid. Gedurende de wintermaanden maakten de boeren, voor hun eigen gebruik, ruw en grof lijnwaad: fijn linnen kwam van den vreemde. Doch die staat van zaken begon in den loop der XVe eeuw te veranderen. Wolwevers, die door het verval der draperie zonder bestaansmiddelen waren, vatten, in de steden, het linnenweven aan. Te Brussel waren zij in 1475 talrijk genoeg om de oprichting van een bijzonder ambacht te vragen (1). Doch die wevers werden met zooveel wantrouwen door de ambachtslieden der « draperie » bejegend en waren zoozeer gekneld door eene verouderde werkregeling, dat hun pogen in het steedsche midden niet kon gedijen. Verbannen naar de ellendigste steegjes der werkerswijken, in de nabijheid der vestingen, werden zij te Brugge verachtelijk « vestenaren » geheeten; ja, men verbood hun zich « wevers », als de wolwevers, te noemen, en men riep voor hen den nieuwen bedrijfsnaam « ketenwerkers » in 't leven (2).

Slecht onthaald in de steden, moest de vlasnijverheid daarentegen het platteland overrompelen. Wij weten bitter weinig omtrent de vervorming, die zij daar op het einde der XVe en in het begin der XVIe eeuw onderging en die ze, in enkele jaren, tot een der rijkste bronnen van 's lands welvaart maakte. Reeds in 1530 kocht Engeland jaarlijks in Vlaanderen voor meer dan 100.000 mark linnen (3) en, in 1565, is de vervaardiging van linnen stoffen de voornaamste hulpbron van verscheidene

(1) DES MAREZ : *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle*, blz. 266.

(2) J. GAILLIARD : *De ambachten en neringen van Brugge*, 2e deel, blz. 60 (Brugge, 1854).

(3) SCHANZ : *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 13, 475.

« kwartieren » des graafschaps. Evenzoo in Brabant, in Holland en in sommige streken van Henegouws, wier linnen, onder de regeering van Karel V, naast het Vlaamsch linnen, een zeer gewild uitvoerartikel werd. De op landbouwgebied gedane vooruitgang bevorderde natuurlijk de ontwikkeling van dien nieuwen nijverheidstak, dien hij eene goedkoope en overvloedige grondstof van voortreffelijke hoedanigheid leverde. Het vlas, en inzonderheid het Vlaamsch vlas, werd toen, voor de Nederlanden, wat de wol voor Engeland was; voegt men daarbij dat, door een gelukkig toeval, het water der Leie wonderwel tot het roten geschikt was, dan begrijpt men lichtelijk de snelle vorderingen van die vlasnijverheid, die sedert dien al de wijzigingen van markt en van uitrusting aannam, zoodat zij ten huidigen dage nog is wat zij reeds in de XVIe was: « 't principaelste onderhoud van eenighen quartieren van Vlaenderen » (1). Reeds bij den aanvang der regeering van Karel V was zij zoo levendig, dat het inlandsch vlas ontoereikend werd en men Russisch vlas moest invoeren (2).

Toch lag het aan de ambachtslieden der steden niet, als zij niet in hare uitbreiding gestuit werd. Zij waren zoo erg op de linnenwevers gebeten als vroeger op de landelijke lakenwevers. Zij verstonden, de kooplieden te beletten op den buiten te laten weven, om hen te verplichten al hunne bestellingen in de stad te laten. In 1529 slaagden de Brusselsche linnenwevers er in, de regeering een dusdanig verbod te ontrukken (3), en wij zagen, dat de Gentenaars in 1539 de staking van alle nijverheid rondom de stad eischten. Doch die aanmatigingen doen eens te meer blijken, dat zij de nieuwe vereischten der nijverheid niet begrijpen konden: nauwelijks was de verordening ten voordeele der Brusselaars uitgevaardigd, of de linnenvoortbrenging vermin-

(1) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel II, blz. 960. — Zie E. Dubois: *L'industrie du tissage du lin dans les Flandres*, in *Les industries à domicile en Belgique*, deel II, blz. 1 en volg. (Brussel, 1900), L. VARLEZ: *Les salaires dans l'industrie gantoise*. II. *Industrie de la filature du lin*, blz. ix en volg. (Brussel, 1904).

(2) L. PASTOR: *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona durch Deutschland, die Niederlande, Frankreich und Oberitalien, 1517-1518, beschrieben von Antonio de Beatis*, blz. 72 (Freiburg i. Br., 1905).

(3) HENNE et WAUTERS: *Histoire de Bruxelles*, deel II, blz. 581. — Kloosters en begijnenhoven van den buiten gaven zich aan de linnenweverij over en verwekten aldus klachten van wege de steedsche nijverheid. HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel V, blz. 297.

derde met de helft. Men weet nog te weinig van de verhouding der vlasnijverheid te dien opzichte, om daarvan eene juiste voorstelling te maken. Doch alles laat veronderstellen, dat zij toen reeds de kenteekens der fabriekmatige onderneming vertoonde en dat de duizenden wevers van den buiten voor grootuitvoerders werkten. Al de nijverheidstakken, de oude als de « draperie » en de nieuwere als de linnenweverij, wijzen ons dus op het ontstaan van een voortbrengingstelsel, dat gegrond is op het verbond van kapitaal en van vrijen arbeid.

Een nieuw blijk daarvan vinden wij in de geschiedenis der tapijtweverij, die roemrijke nijverheid, waarin de beide hoofdeigenschappen van de beschaving der Nederlanden, economische bedrijvigheid en kunstzin, op zulke gelukkige wijze samenwerken.

De sedert lang te Atrecht bloeiende tapijtweverij verspreidde zich in het begin der XVe eeuw in het bekken der Schelde (1). Zij vestigde zich terstond in de steden, waar zij als weelde-nijverheid een beter onthaal genoot dan de linnenweverij. In een tijd van geldverspilling als de middeleeuwen, konden de tapijtwevers veel geld winnen; vroeg reeds zorgden zij voor hunne inrichting tot bijzondere ambachten. Wij bezitten nog de keuren, gegeven aan die van Oudenaarde in 1441 en aan die van Aalst in 1496. Buiten Vlaanderen waren Edingen, Doornijk en Brussel, reeds vóór het einde der XVe eeuw, om hunne tapijtweverijen gekend, en, in den aanvang der XVIe eeuw werd de nieuwe nijverheid ook in tal van andere plaatsen: Binche, Ath, Rijsel, Leuven, Gent enz. ingevoerd.

Het spreekt van zelf, dat zij dadelijk in den uitvoerhandel een grooten aftrek vond. Want geenerlei andere streek was zoo volkomen toegerust als de Nederlanden, om met welslagen de nieuwe nijverheid te beoefenen. De volmaaktheid, die zij in de ververskunst bereikt hadden, gaf aan hunne tapijten stevige en schitterende kleuren, terwijl hunne talrijke schilders en teekenaars hun eene onuitputbare bron van modellen leverden.

Toen, rond het einde der XVe eeuw, de overdreven make-

(1) De talrijke werken, tot hertoe aan de tapijtweverij gewijd (PINCHART, A. WAUTERS, SOIL, DESTREE, A. KALF enz.) beschouwen maar de artistieke zijde. Hier kan natuurlijk slechts spraak zijn van hare economische inrichting.

laarsrechten, die te Brugge geheven werden (1), de fabrikanten die stad hadden doen ontvluchten, werd Antwerpen de hoofdmarkt der Belgische tapijten. Het naast de Beurs opgericht « tapesierspand » diende tegelijk tot pakhuis en tot stalenkamer; daar ook werden de bestellingen van de rijke burgers der groote haven ontvangen.

Reeds op dit tijdstip verbreekt de tapijtweverij ook de knellende banden van het gildewezen. Evenals de saai- en de linnenweverij, heeft zij zich vervormd tot eene kapitalistische nijverheid, die onder de leiding van groothandelaars meer en meer vrije arbeiders rond zich schaart. 't Is natuurlijk weer de buiten, die immer en altijd arbeiders voor alle kapitalistische ondernemingen levert, die haar de noodige werkkrachten levert. In 1539 vinden, rond Oudenaarde, 12 tot 14.000 mannen, vrouwen en kinderen, in de parochiën Edelare, Nukerke, Etichove, Volkegem, Kerkhem enz., eene broodwinning in de tapijtnijverheid (2). De kleine gezinsweverijen staan bij groepen van 30 tot 60 onder het toezicht van door de bazen der stad aangestelde « winkelmeesters ». 's Zondags wordt het werk van de week bij hen ingeleverd, in ruiling van de voor de volgende week benodigde grondstof (3).

Zooals men ziet, biedt die inrichting al de eigenschappen van het manufactuurstelsel, met al dezès maatschappelijke gevolgen. Verlost zij de handwerkslieden van de knellende banden der steedsche ambachten, zoo doemt zij hen, daarentegen, tot de verhouding van proletariërs. Onbeschermd tegen den inhaligen patroon die hen uitbuit, moeten zij zich vergenoegen met een loon, wiens ontoereikendheid zij door eene afmattende meeropbrengst vergoeden. Heel het huisgezin moet medewerken; in de ellendige stulpen, waar zij van den vroegen morgen tot den laten avond zwoegen, dwingen zij zelfs zevenjarige kinderen tot den arbeid (4). Misnoegd over hun lot, doch, bij gebrek van

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN: *Cartulaire du consulat d'Espagne*, deel I, blz. 176.

(2) GACHARD: *Relation des troubles de Gand*, blz. 233.

(3) J. VANDER MEERSCH: *Histoire des manufactures de tapisseries de la ville d'Audenarde*, in *La Flandre*, 1884, blz. 303. — H. PIRENNE: *Note sur la fabrication des tapisseries en Flandre au XVIe siècle*, in het *Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, deel IV [1906], blz. 325 en volg.

(4) Zie het merkwaardig verzoekschrift, op 4ⁿ April 1560 door de steden van

verstandhouding, onbekwaam hetzelfde te verbeteren, droomen zij onbestemd van eene omwenteling, die hen verlossen moet. Tijdens het Gentsch oproer van 1539, verlaten zij hunne getouwen, om de markt en de straten van Oudenaarde onder hunne klachten en dreigementen te doen dreunen (1). Later zullen zij, en de arbeidersdrommen van Hondshoote en van Armentières, den oploop der beeldstormers verwekken.

En toch, in spijt van de ellendige verhouding waartoe zij gebracht zijn, wordt hun aantal gedurig vermeerderd door de aantrekking, die de nijverheidsarbeid altijd op de buitenbevolking oefent. Rond 1560 wordt de tapijtweverij niet alleen beoefend in het Oudenaardsche, doch heeft zij de omstreken van Doornijk, Rijsel, Dowai, Valenciën overweldigd, waar goedkope arbeidskrachten in overvloed te vinden zijn. Vruchteloos vallen de steden de regeering lastig met hare klachten en bekomen zij soms verordeningen te haren voordeele: de fabrikanten begunstigen meer en meer den landelijken arbeid, omdat hij meer winsten afwerpt dan de steedsche en volle vrijheid aan de voortbrenging laat. In de XVIe eeuw treedt de tapijtweverij dus in dezelfde economische phase als de wolweverij. Toch is haar toestand niet gansch dezelfde als die dezer laatste. Want niettegenstaande de mededinging van den buiten, hebben de steden het monopolie der fijnere soorten tapijten behouden. Zij alleen vervaardigen die kunsttapijten, die, uitgevoerd naar teekeningen van Coucke, van Floris of van Coxie, terecht den naam van «fresco's der Noorderlanden» verdienden. Op dat gebied blijven zij de meesters; de buitenwevers, die hen willen nabootsen, leveren slechts prulwerk. En nog doen zij dit niet zonder gevaar. Want, reeds in 1544, werd hun bij verordening verboden de in de goede steden gebezigde merken na te maken (2).

Die verordening van 1544, die de tapijtweverij op gelijke wijze voor al de provinciën regelde, is wellicht de oudste oor-

Vlaanderen en van Artesië aan Philips II, tegen de beoefening der tapijtweverij op den buiten gericht. GUESNON: *Inventaire chronologique des chartes de la ville d'Arras*, blz. 401 en volg. (Atrecht, zonder jaartal).

(1) L. VAN LERBERGHE en J. RONSSE: *Audenaardsche Mengelingen*, deel I, blz. 40 en volg. (Oudenaarde, 1845).

(2) *Placcaeten van Vlaanderen*, deel I, blz. 610.

konde der handelspolitiek in de Nederlanden. Zij bewijst dat de regeering, op de puinhoopen van het middeleeuwsche gemeentewezen, een staatswezen wilde oprichten. Nadat de regeering, in weerwil van het verzet der steden, de uitzetting van kapitalisme en van handelsvrijheid bevorderd had, — evenals de vorsten der XIIe eeuw de *mercatores* de hand geleend hadden tot het breken der kluisters van het heerenrecht, — erkent zij nu, dat hunne werking dient nagegaan en beperkt. Nu de Staat eene grootere rol vervult, wil hij ze aan zijn toezicht onderwerpen, evenals de steden, in hare geringere rol, ze zoo lang aan het hare onderwierpen. In de XVIe eeuw zijn overigens nog maar de eerste kenteekenen van die nieuwe richting der openbare macht te bespeuren; eerst in de volgende eeuw zullen de gevolgen daarvan in het volle daglicht komen.

Zelfs in de steden waar de vervaardiging der prachttapijten bloeiend is, zelfs te Brussel, wiens voortbrengselen heel Europa door vermaard waren en nog zijn, draagt de arbeidsinrichting nog slechts zeer flauwe sporen van het gildewezen. Het « ambocht van de tapijtserie » dient nog alleen om de werklieden een in zulke kunstnijverheid onontbeerlijken leertijd op te leggen. Doch het bemachtigt zich niet meer als vroeger van het maatschappelijk leven der gezellen. Hoe minachtend heet de verordening van 1544 hunne oude liefdadige of godsdienstige instellingen « beuzelarij » (*minuties*)! Het grootste deel der meesters zijn nu groote ondernemers geworden, gansch verschillend van de middeleeuwsche ambachtslieden, terwijl de gezellen schier allen tot den rang van loutere loonbedienden gedaald zijn. Dat is zeker de verhouding van de 2000 tapijtwevers, die Brussel rond het einde der XVIe eeuw nog telde (1). Zóó slecht gaat het over het algemeen, dat « de meesters den cnapen zomtjids so vele ghelds op de handt gheven, dat sy naermaels qualicken maghtich zijn tselve te verdienen oft te restitueren, haudende mits de selve cnapen so thaerwaert gheobligiert, dat zy nergkens en mogen andere meesters zoucken, die so gheoccasionneert worden uut den lan-

(1) PIOT: *Correspondance de Granvelle*, deel IV, blz. 427 (Brussel, 1884).

de van herwaerts over te vertrecken ende midts dien de conste van hier te vervremden ende in andere landen de selve te multipliceren » (1).

De weelde in de huishouding had de tapijtnijverheid doen ontwikkelen; de weelde in de kleeding bevorderde eene andere kunstnijverheid: het kantwerk. De nieuwe inrichting van het armwezen, waarbij opgelegd werd den armen kinderen een ambacht aan te leeren, dreef een groot aantal meisjes van stad en buiten naar dat ambacht. Op het einde der XVIe eeuw waren de kantwerksters zoo talrijk, dat de meisjes beneden de twaalf jaar geene kant meer mochten maken, « omdat de goede lieden geene dienstmaagden meer vonden » (2). Men weet overigens zeer weinig omtrent de maatschappelijke inrichting van dezen nieuwen nijverheidstak. Doch men mag veronderstellen, dat zij dadelijk hare nog huidige gedaante aannam. De ellendige werksters werden al spoedig de prooi van uitbuiters; heel waarschijnlijk stonden de meeste kantwerksters, van den beginne af, evenals heden nog, in de macht der kantkoopers.

Terwijl de kapitalistische nijverheid zich aldus als eene overstroming over den buiten van Vlaamsch en Waalsch Nederland uitspreidde, tastte zij zelfs de Ardenner-wouden aan. Vooral het Naamsche, dat talrijke ijzermijnen bevat en heel doorkruist is van bruisende rivieren met eene oneindige, tot dan toe onbenuttigde waterkracht, werd in de XVIe eeuw het land der smeden. Dan ziet men daar die metaalnijverheid ontstaan die, in de XIXe eeuw, in de Maas- en Sambervalleien zulke wonderlijke uitbreiding zou nemen. Onder Karel V, verleent de regeering aan eene menigte personen, mits betaling van eene kleine rente, het recht, smidsen langsheen de waterloopen te houden. Naast de smidsen, verheffen zich hoogovens, die in de naburige wouden eene overvloedige brandstof vinden (3). Evenals de Vlaamsche boeren wevers geworden zijn, zoo ook leveren de Naamsche houthakkers de noodige werk-

(1) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 625.

(2) P. VERHAEGEN: *La dentelle et la broderie sur tulle*, deel I, blz. 32 (Brussel, 1902).

(3) Bij ontstentenis van werken omtrent dit belangrijk onderwerp, neem ik de stof dezer regelen in eene reeks vergunningen, door J. Borgnet ontleend aan het *Bullet. de la Comm. royale d'Hist.*, 3^e reeks, deel V (1863), blz. 105 en volg.

krachten aan die kleine werkplaatsen, wier aantal snel aangroeit. Op het oogenblik dat Guicciardini zijne beschrijving der Nederlanden samenstelt, ziet men in al de dalen, die op de breede Maasvallei uitgeven, « niets dan ovens, vlammen, vonken en rookwalmen, om het ijzer te smeden, te pletten, te hameren en te smelten, zoodat men er zich in het flikkerend rijk van Vulkaan waant » (1).

Hoeft gezegd, dat die luidruchtige bedrijvigheid weeral door het kapitaal verwekt en onderhouden wordt? Hoe primitief ook de noodzakelijke inrichtingen wezen: dammen op de waterloopen, molenwielen, ovens, loodsen enz., toch kunnen zij slechts door bezitters van een zeker vermogen bekostigd worden. En, inderdaad, uit de oorkonden blijkt ten overvloede, dat de smedersbazen van het land afstammen uit de burgerij van Namen en de kleine naburige steden. Evenals in Vlaanderen, zegt men vaarwel aan de voorvaderlijke gewoonte, en gaan de zonen der kleine renteniers of der ambachtslieden buiten de wallen hunner stad, om zich aan persoonlijke onderneming en aan vrijen arbeid over te leveren.

Nog evenals in Vlaanderen en om dezelfde redenen, houdt het verval der stedelijke nijverheid, in die streek, gelijken tred met den weligen bloei der nieuwe nijverheid. Dinant, wiens koperwaren tot het einde der middeleeuwen heel Europa door verspreid werden, is niet bij machte zijne faam op te houden. Van het einde der XVe eeuw af, vermindert zijn uitvoer gedurig, en zoo deze onder Karel V nog van eenig gewicht is, zal hij na dien vorst bepaald verdwijnen. Ongetwijfeld, is die uitslag voor een groot deel te wijten aan de mededinging van Mechelen, waar de regeering der Nederlanden de messingnijverheid bevordert, en aan de moeilijkheid voor Dinant nog galmei uit de mijnen van Moresnet te krijgen, daar deze door het Brusselsch hof afgestaan zijn aan kapitalisten, die het product naar Antwerpen en naar de Mechelsche werkplaatsen brengen (2). Doch het valt niet te ontkennen, dat het protectionisme der koperslagers daar ook een groot deel aan heeft. Verzetten zij zich, in 1569 en 1583,

(1) GUICHARDIN: *Description des Pays-Bas*, blz. 464.

(2) Omtrent het Staatsmonopolie van het galmei, zie *Ordonnances des Pays-Bas*, 2^e reeks, deel I, blz. 670, 706, en Guichardin: *op. cit.*, blz. 226.

niet tegen het oprichten van metaaldraadfabrieken, die wellicht de welvaart in de stad hadden kunnen houden (1)? Evenals de Brugsche en de Iepersche wevers, kunnen zij niet meegaan met den tijd: hunne verblindheid is grootendeels de oorzaak van hun ondergang.

Hoewel vooral bedrijvig in het Naamsche, wordt de metaalnijverheid niet uitsluitend in die streek beoefend. Zij is ook gekend in sommige gewesten van Henegouw en in de schorre valleien van het land van Frauchimont, waar de laatste smidsen der Hoegne- en Wayai-oevers slechts onlangs verdwenen zijn.

Zoo, ten huidige dage, de hoogovens maar in de nabijheid der kolenmijnen aangetroffen worden, was het in de XVIe eeuw nog zoo niet gesteld. Steenkool werd toen schier uitsluitend gebrand in woonhuizen en in smidsen. In den beginne alleenlijk gebezigd in de kolenstreek zelve, begon zij op het einde der middeleeuwen ook elders in gebruik te komen. De opbrengst der Luiksche kolenmijnen wordt langs de Maas verscheept; de bedrijvigheid, waarvan zij reeds in de XVe eeuw blijk geven, groeit bestendig aan en geeft haar eene belangrijkheid, die de Henegouwsche mijnen slechts veel later zullen kennen. Het aanwenden van buskruit in de bergwerken liet toe, de tot dan toe gebruikte schuinten om onder den grond te geraken, door putten te vervangen. Reeds op het einde der XVIe eeuw waren de bovenste lagen steenkool uitgeput en moesten de diepe aders aangevat worden. Met het jaar 1515, toen 88 man door eene overstroming het leven verloren, begint de sombere reeks der groote mijnongevallen in België (2).

De Luiksche mijnwerkers wisten de stijgende moeilijkheden te verhelpen, die zich voordeden. Evenals zij, de eersten op het vasteland, de steenkool opgehaald hadden, zoo ook vonden zij de zoo ingewikkelde toestellen en doenwijzen om ze, te midden van allerlei gevaren, uit eene groote diepte op te graven. Het archief van de *voir-jurés* der kolenmijnen bevat stof genoeg

(1) L. LAHAYE: *Cartulaire de la commune de Dinant*, deel IV, blz. 97, 218 (Namen, 1891). In 1583 treedt de bisschop van Luik, Geeraard van Groesbeek, vruchteloos op ten voordeele van het ontwerp. *Ibid.*, blz. 225.

(2) REUSSENS: *Vie d'Erard de la March, prince-évêque de Liège. Extrait de la chronique de Jean de Brusthem*, blz. 57 (Luik, 1866).

voor eene der boeiendste studiën over onze economische geschiedenis; uit zulke studie zou tevens zegevierend blijken, wat de wil en het vernuft des menschen vermogen. Doch dat mooi onderwerp is nog maar even aangeraakt: zoolang het niet naar verdienste bewerkt wordt, kan men noch de inrichting der kolenmijnen noch de maatschappelijke verhouding der duizenden daarin werkzame arbeiders beschrijven.

Door haar bijzonderen aard, ontwikkelde die nijverheid zich zonder het toedoen van vreemde kapitalisten of werklieden. De noodige werkkapitalen werden uitsluitend geleverd door Luiksche grondeigenaars en burgers; evenzoo werden de noodige werkkrachten ter plaatse gevonden. De economische geschiedenis van het land van Luik komt dan ook weinig overeen met die van het overige der Nederlanden. De eigen aard van de nijverheid dier streek hield ze, om zoo te zeggen, van hare naburen afgezonderd, en 't is wellicht daarom, dat zij later ontsnapte aan de groote godsdienstige crisis, die hen zoo hevig schokken moest.

De Luiksche smeden, die in hunne nabijheid ijzer en steenkool in overvloed vonden, wisten uit die gunstige omstandigheden voordeel te trekken. In de XVIe eeuw begonnen zij eene nieuwe nijverheid, die der vuurwapens, welke ook het hare bijbracht om aan de stad haar eigenaardig uitzicht te geven. En toch werd de wapenmakerij eerst oprecht belangrijk in de volgende eeuw. Doch wij dienen hier te wijzen op hare geboorte, om de Luiksche nijverheid, bij den aanvang der moderne tijden, in haar geheel te schetsen. De zoo snelle wederoprichting van de stad onder de regeering van Erhard van de Mark volstaat om hare economische levenskracht te bevestigen. Voortaan zal zij, op dien weg, tot den huidigen dag, steeds nieuwe vorderingen maken. De *Sancta Legia* der middeleeuwen is van toen af en blijft de stad der mijnwerkers en der wapenmakers.

De Nederlanden der XVIe eeuw leveren zich wel hoofdzakelijk aan de voortbrenging van laken, linnen, tapijten, metaalwaren, steenkool en ten slotte ook van vuurwapens over, doch beoefenen ook andere nijverheidstakken, die hoewel minder belangrijk, toch niet te veronachtzamen zijn, als het vervaar-

digen van band, tijk, kanefas, trielje en meer andere artikelen, die vroeger buiten het land vervaardigd werden, want alle ondernemende geesten worden getrokken naar die streek, waar werkkrachten en kapitalen in overvloed voorhanden zijn. Uit Italië, uit Frankrijk, uit Duitschland komen stoutmoedige ondernemers er nieuwe nijverheidstakken invoeren of de oude verbeteren. Antwerpen, de onbekrompen wereldstad, vooral trok voordeel uit die heilzame indringing: Plantin, uit Tours, sticht er zijne beroemde drukkerij (1550); ook het diamantslijpen en het maken van Venetiaansch glas worden er ingevoerd. Onder tusschen worden de satijn- en de goudlakenweverij door Milanezen in het land gebracht; papiermolens worden in Vlaanderen gebouwd; Duitschers leggen zoutziederijen aan langsheen de Neder-Schelde, en een hunner, Peter Hoffberg, vindt een nieuwen smeltoven voor erts, die vijftig ten honderd op de brandstof doet sparen en weldra algemeen gebruikt wordt.

Wil men overigens de economische omwenteling, die tijdens de Renaissance voorviel, naar waarde schatten, zoo vergelijk men slechts het hierboven geschetste tafereel met dat van de oude ambachten in de steden. Tusschen hen en de nieuwe nijverheid is de tegenstelling niet minder treffend dan die welke, op hetzelfde tijdstip, op verstandelijk gebied, het humanisme en de scholastiek, de Erasmanen en de *magistra nostri* van elkander scheidt.

Door den landelijken arbeid uit de grootnijverheid gedreven, trachten de ambachten des te meer het monopolie van de stedelijke markt te behouden (1). Zij verstaan, dat de burgerij alleen bij hen levensmiddelen en gewone verbruiksartikelen koope. Met dat doel, verschijnen meer en meer verordeningen, wier beschermings- en uitsluitingsgeest immer scherper wordt. De gilden verdeelen nauwgezet onder elkander het domein, dat

(1) Omtrent de ambachten op het einde der middeleeuwen, zie het voortreffelijk werk van G. Des Marez: *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle*. — Voor de XVIe eeuw, vindt men in W. Van Ravesteyn: *Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de XVIe eeuw en het eerste kwart der XVIIe eeuw*, blz. 45 en volg. (Amsterdam, 1906), kostbare inlichtingen over de handels- en nijverheidswetgeving, toegepast op de ambachten. Schrijver bewijst klaar, dat het protectionisme meer of minder hevige woedt, naarvolgens het ambacht meer of minder aan den invloed van het kapitalisme onderhevig is.

hun nog blijft; elk hunner bespiedt de andere en stelt tegen hen, bij de minste overtreding zijner privileges, eindeloze processen in. Gedurige twisten verrijzen tusschen smeden en kuipers, tusschen timmerlieden en schrijnwerkers, tusschen bakkers en brouwers, tusschen leertouwers en gareelmakers, kortom, tusschen al de groepen handwerkslieden die van, of liever op de kosten der stadsbevolking leven.

Terzelfder tijd krimpt, als het ware, het ambacht ineen en wordt het minder en minder toegankelijk voor nieuwelingen. De voorwaarden van aanneming worden strenger, en de leertijd ook langer. Iemand, die niet tot zeker ambacht behoort, mag volstrekt geenerlei tot dat ambacht behoorend werk verrichten. In 1538 verbieden de Brugsche kaarsgieters aan de dochter van een hunner leden, naar ouder gewoonte den winkel haars vaders open te houden gedurende zes weken na dezes dood (1). In 1567 beletten zij een armen gebrekkelijke, kaarsen te verkoopen, dewijl het hem door zijn gebrek onmogelijk was aan de voorwaarden van den leertijd te voldoen (2). Het spreekt van zelf, dat dit exclusivisme nog strenger is voor de buitenlieden. Elk gilde is vooral bezorgd, de voortbrengselen van den buiten den toegang tot de stad te verbieden. Zoo veroordeelt men hoefsmeden, die buiten de stad gekochte nagels gebruiken, en kramers, die messen van vreemde herkomst verkoopen. Geen wonder dus, dat de steedsche ambachtslieden hunne werkwijzen niet willen veranderen en een onoverwinbaar wantrouwen aan den dag leggen voor elke verbetering, voor elke onderneming, welke dien gemakkelijken slenter kan storen. Twee Bruggelingen, die in 1533 een nieuw middel ontdekt hadden om garen zwart te verven, worden belet het te gebruiken, en in dien aard zijn tal van feiten te vinden (3).

Overigens dient erkend, dat de werkwijzen der ambachten, hoe onveranderlijk ook, toch voortreffelijk blijven. De waren, die zij voortbrengen, worden bestendig onderzocht en zijn

(1) DELEPIERRE: *Précis analytique des documents des archives de la Flandre Occidentale*, deel II, blz. 52 (Brugge, 1841).

(2) *Ibid.*, deel II, blz. 107.

(3) *Ibid.*, deel II, blz. 42. — Zie hooger, voor Dinant, blz. 247.

onberispelijk. Doch bij gemis aan mededinging, zijn zij altijd zeer duur. 's Voortbrengers belangen worden gewaarborgd ten koste van die des verbruikers. In vele steden heeft de door de bevoorrechtte ambachten geknevelde bevolking daardoor erg te lijden. En nog is die toestand de arbeiders niet voordeelig, want de groote meerderheid derzelve, leerjongens en knapen, kunnen nog zeer zelden meester worden, ter wille van het overdreven inkomgeld. Alleen de meesters, wil zeggen enkele personen in elk ambacht, trekken dus al de voordeelen uit het monopolie der steedsche nijverheid. Meer nog, die voordeelen worden erfelijk: hunne zonen of schoonzoons geraken zonder moeite tot dat meesterschap, dat voor eenvoudige gezellen onge- naakbaar is. Aldus verdeelt het ambacht zich in twee onderscheiden groepen : boven, eene kleinburger-aristocratie, die, dank zij de bescherming, overvloedige en gemakkelijke winsten op- strijkt; beneden, eene massa loonarbeiders, die nooit op een beter bestaan mogen hopen. Het gildeleven mist, in zijne nieuwe phase, de wilskracht die het in de middeleeuwen aan den dag legde. Alleen op eigenbelang bedacht, zoeken de meesters de kosten te besparen, welke de instelling medebrengt. Zoo moet de openbare macht hen dikwijls pramen, om hun het kostelijk ambt van «reward» of «vinder» te doen aanvaar- den. De meeste ambachten steken in schuld; ternauwernood worden zij geholpen door hunne oude liefdadige instellingen (1). Men begrijpt dan ook, dat de regeering dien toestand ten nutte maakt, en de vroeger door ambachtlieden veroverde politieke vrijheden zonder al te veel moeite kan kortwieken. Wat daar overigens van rest, komt maar den meesters ten goede. Zij alleen vertegenwoordigen nog het ambacht tegenover de gemeen- teoverheid en tegenover de regeering, en men mag gerust zeg- gen, dat zij alleen uit eigenbelang nog zijne vrijheden inroepen.

Doch, de ambachten hebben in de steden geen gezag meer dan over den kleinhandel en over de kleinnijverheid. Hebben zij, op dit beperkt gebied, hunne stellingen behouden, zoo heb- ben zij die overal elders verloren. Voldaan over hun mono-

(1) Zie wetenswaardige bijzonderheden voor Brussel in Des Marez: *L'orga- nisation du travail à Bruxelles*, blz. 434. 462.

polie, laten zij aan het kapitalisme al de takken der economische bedrijvigheid, die zij zelve niet kunnen exploiteeren. Zij laten hetzelfde onbetwist meester van uitvoernijverheid en -handel, en staan het, zooals wij zagen, lamdendig de lakenweverij, een groot deel der tapijtweverij, de linnenweverij, de metaalnijverheid af. Naast hunne werkplaatsen laten zij hetzelfde nieuwe nijverheidstakken invoeren, — glasfabrieken, drukkerijen, satijnweverijen, — die, daar deze dezezelve waren niet vervaardigen, hun geenerlei nadeel berokkenen. Ja, zij verheugen zich over die nieuwigheden: immers de aangroei der bevolking, dien zij verwekken, brengt hun nieuwe klanten aan.

In al de steden, waar het economisch leven krachtig blijft, wordt het onderhouden door eene nieuwe groep groothandelars en grootondernemers. Buiten het bereik van die reglementen, die de bevoorrechte winkeliers beschermt en verstompt, benuttigen zij vrijelijk al de hulpmiddelen van het persoonlijk initiatief om rijk te worden. Zij geven volop werk aan de landelijke nijverheid, en koopen, te Antwerpen, in 't groot de door haar te verwerken grondstof. Zij vormen eene groep « nieuwe rijken » (1), ijverige en stoutmoedige pioniers van den nijverheidsvooruitgang. Door hun toedoen, wordt het economisch gereedschap des lands hervormd. Ook de middelen van verkeer worden verbeterd. De post, die eerst maar voor de regeeringsbrieven dient, vervoert nu ook de brieven der kooplieden (2); diligences worden ingericht. Rond 1560 bestaat een dienst tusschen Gent en Parijs tot het snel vervoer van visch (3). De in

(1) Die uitdrukking ontleen ik aan Sombart: *Der moderne Kapitalismus*, deel I, blz. 284 (Leipzig, 1902). Overigens is de theorie van den heer Sombart, over de samenstelling van het kapitaal door ophooping van grondrenten, niet méér gerechtvaardigd voor België dan voor Duitschland. De nieuwe kapitalisten zijn schier allen *homines novi*. Dat schijnt echter anders te gaan in Amsterdam, waar het vergaren van *groote fortuinen* langer duurde en waar een groot deel van de toekomstige millionairs afstammen van de patriciërs der stad. Zie hieromtrent Van Ravesteyn: *Onderzoekingen over de economische ontwikkeling van Amsterdam*, blz. 272 en volg., alsmede de genealogische stoffen verzameld door Elias: *De vroedschap van Amsterdam, 1573-1793* (Haarlem, 1893-95).

(2) Omtrent het ontstaan van de brievenpost in Nederland, zie J. C. Overvoorde: *Geschiedenis van het postwezen in Nederland*, blz. 16 en volg. (Leiden, 1902) en A. Schulte: *Geschiede der Handelsverbindungen zwischen Westdeutschland und Italien*, deel I, blz. 504 (Leipzig, 1900).

(3) MARCUS VAN VAERNEWIJK: *Van die bevoerlicke tijden in Ghendt*, uitg. F. Van der Haegen, deel IV, blz. 290 (Gent, 1876).

1560 voltooide vaart van Willebroek verbindt Brussel met de Rupel en met de Schelde; Gent wordt, na het oproer, door de Terneuschsche vaart met de zee verbonden (1547-1561). De laatste hinderpalen, die de steden voortijds den vrijen handel opgelegd hadden, worden gansch of ten deele afgeschaft. Te Gent verliest de graanstapel, die den handel op de Schelde en op de Leie zoo zeer beknelde, zijne oorspronkelijke strengheid (1).

Evenals de *mercatores* der XIIe eeuw, komen de kapitalistische ondernemers, de «nieuwe rijken» die aan de stad een ander uitzicht geven, meestal van elders. Evenals gene, brengen zij daar nieuwe denkbeelden en strekkingen mede, die weldra in het steedsche leven doordringen en den stadsgeest verruimen. Zij verschillen zoo zeer van de bevoorrechte ambachtslieden, als de *burgenses* uit het eerste tijdperk der middeleeuwen van de heerlijke *familiae* verschilden, en slechts dáár waar zij niet ingedrongen zijn, als te Ieperen, te Brugge of te Leuven, vermeerderde de welvaart niet en deed de economische Renaissance zich niet voelen.

Terwijl de herboren nijverheid zich in de Zuidnederlandsche gewesten uitbreidt, neemt de Noordnederlandsche zeevaart de eerste plaats in Europa in (2). Dank zij den steun der hertogen van Bourgondië, vervolgens van Margareta van Oostenrijk en van Maria van Hongarije, verdedigt zij zich flink in de XVe eeuw tegen de naijverige mededinging der Hanze, over dewelke zij in de XVIe eeuw zegepraalt. Bij hunne onderhandelingen met Denemarken en Lubeck verkondigen de Bourgondische gevolmachtigden, tijdens den oorlog der hertogdommen, het beginsel der vrije scheepvaart, dat van dan af de grondregel der Nederlandsche politiek zal blijven. Die zelfde vrijheid, die door de kapitalistische nijverheid geëischt wordt, wordt ook door de scheepvaart geëischt en, zoodra deze die bekomt, ontwikkelt zij zich met wonderbare levenskracht. De Zeeuw-sche en Hollandsche booten brengen ons graan en hout uit

(1) G. BIGWOOD: *Gand et la circulation des grains en Flandre du XIVe au XVIIIe siècle* in *Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte*, deel IV (1906), blz. 453 en volg.

(2) E. WIESE: *Die Politik der Niederländer während des Kalmarkrieges und ihr Bündniss mit Schweden und den Hansestädten* (Heidelberg, 1903).

de Oostzee (1), wijn en zout uit Gasconje (2). Zij dringen tot in de Middellandsche Zee, stevenen naar Madeira en de Azoren- (of Vlaamsche-) eilanden (3); hebben de Spanjaards Karel V kunnen bewegen hun den weg naar de Nieuwe Wereld af te sluiten (4), zij trachten langs het Noorden een nieuwen waterweg naar West-Indië te ontdekken.

Amsterdam wordt de groote stapelplaats der granen, Middelburg die der Fransche wijnen. Schepen worden uitgerust voor de robben- en de walvischvangst. De grootvisscherij levert jaarlijks aan den uitvoer voor honderdduizenden gulden gezouten visch; kaas wordt met scheepsvrachten uitgevoerd. Scheepstimmerwerken, touwslagerijen en zeilmakerijen geven, te Goes, te Veere, te Arnemuiden, brood aan duizenden gezinnen. Ontzaglijke winsten hoopen zich op in de handen van de reeders en kooplieden der zeestreek, en die toevoer van kapitalen verwekt, met eene ongehoorde snelheid, de vervorming van het land. Werken tot droogmaking en bedijking, verbetering van den waterstaat, vergrooting en verfraaiing der steden, verbeteringen in den akkerbouw, alles wordt tegelijk aangevat met dat zelfvertrouwen, dat de rijkdom geeft. Nergens elders ontwaart men zooveel algemeenen welstand, zulke genoeglijke en zindelijke woningen, zulke vruchtbare, lachende landouwen (5).

Hoewel de landhuishoudkunde vooral in Holland en in Zeeland vorderingen maakte, bleven de andere gewesten niet achter. In Vlaanderen en in Brabant krijgt het platteland, dat door de burgeroorlogen van het einde der XVe eeuw deerlijk verwoest was, onder Philips den Schoone en onder Karel V zijn vroegeren rijkdom met woeker terug. Reeds in 1510 zijn de evers en wolven, vroeger zoo menigvuldig, bijna heel uit-

(1) Voor de gestadige vermeerdering van het aantal Hollandsche schepen in de Oostzee, zie Van Ravesteyn: *Onderzoekingen* enz., blz. 15 en volg. en vooral de tabellen achteraan het werk. In 1497 varen 367 schepen door de Sont; men telt er 1105 in 1547; 2915 in 1587; 4362 in 1908.

(2) A. AGATS: *Der Hansische Bayenhandel* (Heidelberg, 1904).

(3) Het is onjuist dat, zooals men lang gemeend heeft, die eilanden door de Vlamingen ontdekt werden. Zie, daaromtrent, J. Mees: *Histoire de la découverte des îles Açores et de l'origine de leur dénomination d'îles flamandes* (Gent, 1901).

(4) Ed. ARMSTRONG: *The emperor Charles V*, deel II, blz. 47 (Londen, 1902).

(5) Zie de geestdriftige beschrijving van Guiciardini: *Description*, blz. 289, en volg.

geroeid. Niet alleen herstelt men de doorgebroken dijken en beploegt men de braaklanden, doch allerwegen worden nieuwe dijken opgeworpen, bosschen en heiden ontgonnen. De veiligheid, die op den buiten heerscht, bevordert dien vooruitgang en, meteen, den aangroei der bevolking. In de dorpen verrijzen landhuizen, waar de rijke burgers den zomer komen doorbrengen, terwijl de adellijke kasteelen hun uitzicht van versterkte vestingen verliezen, en met lusttuinen en bosschages omsloten worden.

De verhouding der boeren, die in de XVe eeuw reeds zoo goed was, verbetert in gelijke mate. Terwijl, in Duitschland, de *Bauernkrieg* woedt en de dienstbaarheid eer toe- dan afneemt, verdwijnen de laatste sporen der hoorigheid op België's platteland. De Staat bevordert zulks uit al zijne macht. Sedert 1515 regent het edicten tot het vrijmaken van menschen en landerijen. In 1531 wordt den heeren verboden, aan hunne hoevenaars « giften, diensten, vroomen, bruidspenningen » te vragen, op pene van het dubbel terug te geven, onverminderd de andere straffen (1). In 1520 werd het invoeren van nieuwe tienden verboden en werden alle grondrechten, die sedert minder dan veertig jaar bestonden, afgeschaft (2). Men voege daarbij het verbod, eeuwigdurende renten te beleggen en het vermogen, voor elkeen, de bestaande af te lossen. Nu blijft nog slechts weinig over van het oud domaniaal recht; « keurmede » en « sterfval », die thans in geld betaald worden, schijnen nu eene kleine belasting, die de juridische verhouding van den schuldenaar niet meer verlaagt (3). Alleen in het hartje van Luxemburg, in de woeste Ardenner-streek, worden de boeren nog ruw behandeld door den verachterden landadel. « Deze is jegens hen zoo hard en zoo willekeurig, dat hij ze als slaven onder het geweld der oude wetten houdt, zoodat zij hunne kinderen niet mogen uithuwelijken of eenige belangrijke zaak verrichten, zonder de toestemming der heeren » (4). Het is dan ook niet te

(1) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2^e reeks, deel III, blz. 218.

(2) *Ibid.*, deel II, blz. 23.

(3) VAN LOKEREN: *Chartes et documents de Saint-Pierre de Gand*, deel II, blz. 311.

(4) GUICHARDIN: *Description*, blz. 461.

verwonderen, dat, van alle Nederlandsche gewesten, Luxemburg alleen de terugwerking van den *Bauernkrieg* voelde. Doch overal elders was de verhouding van de buitenbevolking vrij goed. Als blijk van den trap van welstand, waartoe zij gekomen is, diene de oprichting van schuttersgilden, van rederijkerskamers, ja van scholen in tal van dorpen. Guicciardini bewondert hare welvaart, en de mooie schilderijen van het brevier Grimani, die zulke lachende, bloeiende Nederlandsche landschappen voorstellen, zouden best als platen voor zijne levendige beschrijving kunnen dienen.

Evenals de vrije arbeid, in de nijverheid, ten bate der ondernemers komt, zoo ook bevordert hij, in den landbouw, het belang der grondeigenaars. Inderdaad, samen met de hoorigheid verdwijnen of verzachten de overoude erfelijke beleeningsvormen van het domeinrecht; het stelsel van vrije pacht, dat reeds sedert de XIIe eeuw in de groote kloosterdomeinen ingevoerd was, wordt zoo algemeen, dat in de gewone spraak geen onderscheid gemaakt wordt tusschen « cijnsenaar » en landbouwer. Voortaan heeft de hoevenaar geen werkelijk recht meer op den grond, dien hij bewerkt; deze wordt verpacht, en de rente, die hij den grondbezitter opbrengt, komt nu overeen met zijne waarde, zoodat zij met dezelve aanhoudend stijgt. Het kapitalisme bemachtigt dus ook den akkerbouw. Allen die geld willen beleggen, zoeken landerijen te koopen of verbeteren de gronden die zij bezitten. Groote heeren als Philips van Kleef, als de Egmond's, de Bergen's, de Brederode's, in 's vorsten dienst rijk geworden ambtenaars als de de Baenst's of de Laurin's, doen ontzaglijke dijkwerken uitvoeren (1). De bankiers koopen heerlijkheden, en de burgers pachthoeven. De akkerbouw wordt de prooi van speculatie en van winstbejag. In 1571 zal de Staat den woekerhandel, die onder den verbloemden naam van « graanrenten » gekend is, moeten verbieden (2).

(1) Zie de zeer belangwekkende beschrijving daarvan door R. Blanchard: *La Flandre*, blz. 184 en volg. (Rijsel, 1906). — In 1506 sticht Hieronymus Laurin in zijn Philippus-polder de stad Philippine, ter eere van Philips den Schoone.

(2) G. Bigwood: *La question des rentes payables en grains dans la seconde moitié du XVIIe siècle aux anciens Pays-Bas*, in de *Annales de la Société archéologique de Bruxelles*, deel XVI (1902), blz. 410.

Doch terzelfder tijd wordt de landbouw verbeterd; door den handel geprikkeld, betracht hij eene meerdere en goedkoopere voortbrenging. Hier toont Vlaanderen aan de andere gewesten den weg des vooruitgangs. Het bereidt zich voor tot dien intensieven landbouw, dien dat gewest het eerst in Europa beoefende en waardoor het tot een wezenlijken tuin herschapen werd. Het ten huidigen dage nog in zoovele streken in zwang zijnde stelsel, de akkers om het derde jaar braak te laten liggen, verdwijnt er reeds onder Karel V (1). Door behendig wisselbouw heeft het land geen rust meer noodig. De behoeften der nijverheid doen de vlasteelt ontwikkelen. Het winnen van rapen bevordert nog de in de middeleeuwen reeds zoo bloeiende vee-teelt, naast dewelke de paardenfokkerij eene nieuwe bron van welvaart oplevert.

Doch dit prachtig tafereel heeft ook zijne schaduwzijde. Door den boer van den grond los te maken, door het gedurig stijgen der pachten, door het verdwijnen der oudvaderlijke gewoonten op den buiten, is een talrijk landbouwproletariaat ontstaan. Het zelve « verhuurt », aan de « cijnsenaars », voor een hongerloon, hunne knechten, hunne koeienhoeders, hunne maaiers. Het doet tapijt- en wollewevers naar de nijverheidsdistricten stroomen; het levert den vorst soldaten, voerlieden en trosknechten, en, zoo noodig, ook duizenden schansgravers voor vestingwerken. En, niettegenstaande dat alles, blijft het zoo talrijk, dat bedelarij en landlooperij twee plagen des tijds worden, die den Staat vóór een der eerste maatschappelijke vraagstukken stellen.

II

Antwerpen is de ziel van de hierboven geschetste beweging. Heel de XVIe eeuw door, zijn de Nederlanden als het ware maar de « bijvang » van die wonderbare stad, die ze aan haren invloed onderwerpt. Zij bespoedigt de vereeniging der Nederlanden door de aantrekking, die zij op al de gewesten oefent,

(1). V. BRANTS: *Histoire des classes rurales aux Pays-Bas*, in de *Mém. de l'Acad. de Belgique*, deel XXXII (1881), blz. 210. — De beweging was reeds sedert de XIVe eeuw begonnen door het bebouwen van braaklanden.

evenals zij, door haar voorbeeld, de gemoederen voor de denkbeelden der Renaissance en der Hervorming wint. Doch haar staatkundige en haar zedelijke invloed zijn slechts de uitwerkse-len van haar economisch overwicht. Nu zij de grootste markt der wereld is, zullen de nieuwe krachten van het kapitaal en van het individualisme, wier invloed in zoovele verschillende takken van handel en nijverheid wij zooeven aantoonde, zich daar op-machtige, schitterende wijze uiten.

De voorspoed van Antwerpen ontstond, zooals wij zagen (1) in het begin der XIVe eeuw. Dank zij de verbreeding van de Hont, zijne veilige haven, de ontwikkeling van de Engelsche lakenweverij die, door het protectionisme, van Vlaanderen afge-keerd, daar zijn stapel vestigt, heeft het onder de regeering van Philips den Goede, Brugge's belangrijkheid reeds overtroffen. Wars van de banden, die zijn mededinger blijven beknellen, ontvangt het met vreugd de nieuwgekomenen, breekt het 't middeleeuwsch stelsel der privileges om het nieuwere stelsel der vrijheid aan te nemen. In zijne muren, waarbinnen naast de Engelsche *Merchant Adventurers* (2), weldra ook stoute kapita-listen uit Zuid-Duitschland toestroomden, hoopen zich niet alleen rijkdommen, doch ook nog versche krachten op, die de weder-geboorte van het economisch leven voorbereiden.

Gedurende de burgeroorlogen onder Maximiliaan's regeering, trachten de Vlaamsche steden te vergeefs den ondergang van dien jeugdigen tegenstrever te bewerken, ten bate van het oude Brugge. Doch Antwerpen zoekt, tegen die door gewestelijk particularisme ingegeven poging, bescherming bij den vorst. Van zelf komt een verbond tot stand tusschen den vijand der handelsprivileges en den vijand der politieke privileges. Terwijl de Vlaamsche gemeenten zich doodbloeden in hun strijd tegen Maximiliaan voor het behoud harer vrijdommen, blijft de Schel-destad hem onwrikbaar trouw. Zij voelt, dat de zegepraal des vorsten ook de zegepraal zal wezen van die « natuurlijke vrij-heid », die haar groot zal maken, en hare houding bewijst zonne-

(1) *Geschiedenis van België*, deel II, blz. 396.

(2) C. TE LINTUM: *De Merchant Adventurers in de Nederlanden*, blz. 9 en volg. (den Haag, 1905).

klaar hoe zeer de economische omwentelingen van dien tijd den Staat behulpzaam waren in den strijd tegen het stedelijk exclusivisme. Later zal zij steeds bereidvaardig zijn voor Philips den Schoone en voor Karel V. Zij vindt dat de veiligheid, die zij haar bezorgden, niet te duur betaald was met haar machtig krediet te hunner beschikking te stellen. Antwerpen wordt vóór Philips II verontrust door opstand noch beroerte; haar gemeentewezen, waarin de rijke burgerij de heerschappij voert en waarin de neringen niet het minste werkelijk gezag hebben, beantwoordt teenemaal aan de denkbeelden, naar dewelke de regeering het gemeentewezen zou willen inrichten (1).

Antwerpen's economische macht, die reeds op het einde der XVe eeuw stevig bevestigd was, steeg na de ontdekking der Nieuwe Wereld in ongehoorde verhouding. De door Spaansche en Portugeesche schepen te Cadix en te Lissabon aangebrachte specerijen hoefden een stapel in 't Noorden, en Antwerpen was daartoe best geschikt. Niet alleen omdat het den koning van Castilië behoorde, maar nog en vooral omdat het aan de beide hoofdvereischten van den groothandel beantwoordde: vrije markt en overvloedige kapitalen. Reeds verscheidene jaren vóór de reizen van Christophorus Columbus en van Vasco de Gama, stichtten financiers van Augsburg en van Ulm aan de Scheldeboorden hulphuizen hunner machtige banken, die zulke gewichtige rol vervullen in de omwentelingen van Europa's economische instellingen, in het begin van het moderne tijdvak. De Meuting's zijn er gevestigd in 1479, en de Hochstetter's koopen er in 1486 een huis, dat zijn naam gaf aan de thans nog bestaande Hochstetterstraat. Als de specerijhandel de belangrijkheid der haven vertiendubbeld heeft, worden zij gevolgd door de Fugger's in 1508, door de Welzer's in 1509; onafgebroken brengen de volgende jaren nieuwelingen aan: de Herwart's, de Seiler's, de Mannlich's, de Haug's, de Tucher's enz. (2).

(1) Uit dit oogpunt, ware eene studie over de inrichting der Antwerpsche ambachten hoogst welkom. Een enkel voorbeeld: in 1541, schafte men de verschillende ambachten van «kordewagenkruiers» af, om ze te vereenigen tot een enkel korps, dat niets meer had van den middeleeuwschen uitsluitingsgeest en dat onder de contrôle van de stad stond. Zie E. Dilis: *De Antwerpsche Naties*, blz. 34 en volg. (Antwerpen, 1906).

(2) EHRENBERG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 187 en volg. — Hier als voor verschillende andere punten, steun ik mij op dit voortreffelijk werk.

Naast de Duitschers, zijn de Italianen, de Spanjaards en de Portugeezen er ook in grooten getale. Reeds op het einde der XVe eeuw, waren de groote bank- en handelshuizen der Frescobaldi's en de Gualterotti's van Brugge naar Antwerpen overgebracht; hierbij komen later: die van Agostini Chigi van Sienna, van de Bonvisi's van Lucca en van de Affaitadi's van Cremona, die er, in 1525, een kantoor stichten, dat in betrekking was met hun huis te Lissabon. De vroeger in de Nederlanden zoo talrijke Florentijnen worden er uit geweerd, door de politiek van Karel V, doch daarentegen zijn er veel Genuezen: G. Lomellini, M. Centurioni, A. Grimaldi en anderen bekleeden eerste plaatsen op de Antwerpsche geldmarkt. Reeds in 1498 zijn de Spanjaards vertegenwoordigd door Antonio en Francisco del Vaglio, later gevolgd door Diego de Haro, J. Lopez Gallo enz. De Maraños (bekeerde joden) leveren een talrijk contingent, waaronder Marco Perez, een der rijkste en behendigste uitvoerders van zijn tijd (1). Zoo de tweekamp tusschen Frans I en Karel V den Franschen niet toeliet vaste kantoren te stichten, komen zij er toch, tusschen twee oorlogen; voegt men daarbij de Engelsche lakenkoopers, dan heeft men al de elementen, van de bevolking dier wereldstad. Hoewel minder belangrijk dan de vreemde kooplieden, nemen personages, herkomstig uit de Waalsche gewesten, zooals de Cocquiel's, de Fontaine's, de Berthoud's, de Bari's, de Moucheron's, of uit de Vlaamsche streken zooals de Van der Straeten, de Sterck's, en vooral de Schetz', een goede plaats in den Antwerpschen handel (2). In de prachtige nieuwe Beurs, in 1531 gebouwd, vergaderen dagelijks de vertegenwoordigers van alle Europeesche natiën. Te midden van koopers en verkoopers, wemelt het er van taalmannen, nieuwsgierigen, zeelieden; daar zou Thomas Morus, naar hij zegt, dien Hythlodæus ontmoet hebben, die hem de wonderen van Utopia vertelde.

(1) Omtrent de betrekkingen van Perez met Opper-Duitschland, die een denkbeeld kunnen geven van den toenmaligen Antwerpschen groothandel, zie T. Geering: *Handel und Industrie der Stadt Basel*, blz. 454 en volg. (Bazel, 1886). Voor de Bazeler kooplieden der XVIe eeuw, zijn «Nederlander» en «groothandelaar» hetzelfde. *Ibid.*, blz. 412.

(2) J. H. DE STOPPELAAR: *Balthazar de Moucheron* (den Haag, 1901).

De ontdekking van de Nieuwe Wereld was dus voor Antwerpen wat de invoering van den zeehandel, op het einde der XIIIe eeuw, voor Brugge geweest was (1). Geen van beide steden schiep zelve haar rijkdom, doch beide dankten haar geluk aan de omstandigheden, die de economische beweging naar hare haven dreven. Te Antwerpen als te Brugge, wordt de handel geleid door vreemdelingen. Niet alleen stichtten deze er de eerste kantoren, doch zij onderhielden er de scheepvaart. Inderdaad, evenmin als Brugge, bezat Antwerpen ooit eene wezenlijke handelsvloot. Zijn eigen schepen zijn weinig talrijk tegen de Hollandsche, Zeeuwsche, Engelsche, Spaansche, Portugeesche en Italiaansche bodems, die zijne haven bezoeken. Daarin verschilt het teenemaal van Amsterdam, wiens handel zich ontwikkelde met de bestendige vorderingen van de Hollandsche zeevaart (2). Want Antwerpen hoeft geene moeite in te spannen, om de voorwerpen van zijn handel tot zich te trekken. Zij komen van zelf, langs de nieuwe groote doorvoerwegen, en de stad heeft ze slechts te onschepen, zich steeds milder voor alle natiën te toonen, aan elk harer de volste vrijheid te laten, zoodat zij binnen hare muren thuis zijn. Zij bleef immer getrouw aan den vrijheidsgeest, waaraan zij, op het einde der middeleeuwen, het begin harer grootheid te danken had; zij bracht dien geest in heel haar economische inrichting, naarmate de ontwikkelingen van het kapitalisme zulks eischten. Hare beurs en haar tolwezen waren toonbeelden en, naar het schijnt, de beste scheppingen van wat men het handelsgebied der Renaissance heeten mag (3).

Het is moeilijk, zich eene juiste voorstelling van het verkeer in hare haven te maken. De inlichtingen van tijdgenooten zijn slechts grove en steeds overdreven ramingen, doch die overdrijvingen getuigen toch van eene buitengewone levendigheid. Zoo, bijvoorbeeld, voor de ronde cijfers van Scribanus, die al te dikwijls aangehaald werden: 500 schepen die telken dag de

(1) Zie *Geschiedenis van België*, deel I, blz. 247.

(2) VAN RAVESTEYN: *Economische ontwikkeling van Amsterdam*, blz. 4 en volg.

(3) In 1561, stelt Richard Clough voor, ze te Londen in te voeren. Kervyn de Lettenhove: *Relations des Pays-Bas et de l'Angleterre*, deel II, blz. 655 (Brussel, 1883).

Schelde op- en afvaarden, 200 rijuigen die dagelijks reizigers aanbrachten, 2000 beladen vrachtwagens en 1000 wagens met levensmiddelen, die alle weken door de poorten trokken (1). Zoo de Venetiaansche gezant Cavalli Marino, in 1551, Antwerpen's handel, naar het schijnt, zeer onnauwkeurig schat (2), mag men meer vertrouwen stellen in Guicciardini. Inderdaad, deze bewoonde sedert lange jaren de stad, toen hij zijne beschrijving der Nederlanden samenstelde, en hield zich, zooals men weet, met handel en bankzaken bezig. Volgens hem, bedroeg rond 1560 de invoer in de haven van Antwerpen 15.935.000 kronen, wat 31.870.000 carolusgulden uitmaakt. In die ontzaglijke som, zijn voor 3 miljoen kronen zijde, fluweel en prachtartikelen uit Italië, 600.000 kronen bombazijn en 1.500.000 kronen wijn uit Duitschland, 1.680.000 kronen graan uit de noorderlanden, 1.000.000 kronen wijn, 300.000 kronen wouw en 180.000 kronen zout uit Frankrijk, 625.000 kronen wol en 800.000 kronen wijn uit Spanje, 1.000.000 kronen specerijen uit Portugal, 250.000 kronen wol en 5.000.000 kronen lakens uit Engeland (3). De rekening van den 100ⁿ penning, die in 1543-1544 in de Nederlanden op de uitgevoerde artikelen gelicht werd, — het eenig officieel bescheid dat wij bezitten, — komt met die cijfers tamelijk wel overeen. Trouwens, het bepaalt op 4.990.255 pond grooten Vlaamsch (29.941.530 carolusgulden) de waarde der over Antwerpen verzonden koopwaren, welke waarde de acht tienden van het totale vervoer des lands bedroeg (4). Hooger zagen wij, dat Engeland alle jaren ongeveer 100.000 stukken laken naar de Antwerpsche markt zond. Ongelukkiglijk weten wij minder over den specerijhandel. Men kan zich echter voorstellen hoe levendig hij was, als men weet dat, in 1552, een door het machtig huis Affaitadi bestuurd consortium meer dan

(1) Al de sedert dien voortdurend herhaalde cijfers van Scribanus vindt men in de door Guicciardini aangevulde Latijnsche uitgave, die te Amsterdam in 1625 verscheen (blz. 98).

(2) ALBERI: *Relazioni*, 1^e reeks, deel II, blz. 202.

(3) GUICCIARDINI: *Description*, blz. 183 en volg.

(4) SCHANZ: *Englische Handelspolitik*, deel I, blz. 45. — De door Henne: *Histoire de Charles-Quint*, deel V, blz. 283, gegeven cijfers, aan hetzelfde document ontleend, doch ietwat anders berekend, komen met die opgave overeen. Het is overigens klaar, dat de geheele invoer veel meer bedroeg dan 29 miljoen gulden, waaronder de waarde niet begrepen was van de goederen, die in de Bourgondische provinciën bleven, behoudens Luxemburg naar het schijnt.

10.000 balen peper uit Lissabon liet komen en dat het, in 1548, in die stad voor ongeveer 3 millioen dukaten kocht (1).

Over de bevolking der stad zijn wij beter ingelicht dan over het totale bedrag van haar handel. De «heerdtellingen», in Brabant gedurende de XVe eeuw gedaan, bewijzen hoe snel zij zich ontwikkelde. In 1480 telde men er 5669 haardsteden, in 1496 reeds 6801, en in 1526 zelfs 8785. Van toen af tot op het einde der XVIe eeuw, nemen die getallen in nog grooter verhoudingen toe. In 1549, ten gevolge van de door Karel V bevolen groote vestingwerken, wordt de omheining vergroot en wordt eene nieuwe wijk, de Nieuwe Stad, bij het oud Antwerpen ingelijfd. Groote speculatiën in gronden, waaraan de naam van Gilbertus van Schoonbeke verbonden blijft, bewijzen hoe noodig die vergrooting was, en als blijk hoe dringend de oplossing der huisvesting-kwestie geworden was, dienen de klachten van de tijdgenooten over de bovenmatige huishuur in de groote handelsstad. Dat wil niet zeggen, dat de bevolking van Antwerpen, in de XVIe eeuw, kan vergeleken worden met die van onze moderne steden. Ongelukkiglijk zijn de «heerdtellingen» van 1549, 1556, 1559 en 1561 verloren gegaan, doch Scribanus (2) beweert, dat eene werving, in 1568, over de dertien wijken der stad gedaan, 89.991 personen der burgerij en 14.981 metterwoon gevestigde vreemdelingen, in 't geheel 104.972 inwoners geeft. Zeven jaar later, in 1575, vindt Requesens er het bestaan van 13.000 huizen (3), en in 1573 telt Champagny er 12.000 familievaarders, hoewel de bevolking, zegt hij, van dag tot dag vermindert (4). In 1584, tijdens de belegering die zij tegen Alexander Farnese doorstond, moest zij nog ongeveer 90.000 inwoners hebben (5). Al die gegevens staven het cijfer van 104.000 gevestigde inwoners in 1568, 'tis te zeggen op een tijdstip, waarop de stad nog maar weinig van hare belangrijkheid verloren had (6). Houdt men rekening met de vlottende

(1) EHRENBURG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 399.

(2) Zie blz. 256, n. 1.

(3) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel III, blz. 235.

(4) *Ibid.*, deel II, blz. 371.

(5) P. BOR: *Nederlantsche oorloghen ende geschiedenissen*, deel III, fol. 36 v° (Amsterdam, 1626).

(6) Toch dient opgemerkt, dat, volgens Morillon, eene in 1566 gehouden volkstelling, waarin zelfs de gevangenen en de gasthoven begrepen waren.

bevolking, die men zelfs niet benaderend schatten kan, dan moet men Antwerpen, op het toppunt van zijn luister, rond 1550, eene gezamenlijke bevolking van 110.000 zielen toekennen. Dat is niet meer dan de bevolking eener hedendaagsche middelbare stad. Met betrekking tot die cijfers, kan het Antwerpen der XVIe eeuw niet op tegen de hoofdsteden van den hedendaagschen wereldhandel : Londen, Hamburg, Marseille of New-York. Het Antwerpen van 1907 laat het zelfs verre achter zich, wat zakencijfer en bevolking betreft. Doch alles is betrekkelijk, en Antwerpen, beoordeeld in zijn midden, vergeleken met de toenmalige handelscentrums, krijgt wederom de overhand. Hoe bedrijvig Venetië, Lyon en Londen ook wezen, toch kunnen zij niet met Antwerpen wedijveren (1). In het Europa der Renaissance, staat het, door het internationaal en wereldsch karakter van zijn handel, hooger dan al die steden.

Het wordt tijd om te verklaren, dat die buitengewone bloei niet uitsluitend te danken is aan den toevloed van vreemde kooplieden en vreemde kapitalen. Ongetwijfeld, en dat zagen wij reeds van de XVIe eeuw af, namen de Antwerpenaars maar een betrekkelijk gering deel aan den in hunne stad gedreven handel (2). Zij bezaten de noodige middelen niet om, in massa, in den groothandel te treden; het havenverkeer nam overigens eene al te snelle ontwikkeling, dan dat zij alles voor zich alleen hadden kunnen behouden. Integendeel betrachtten zij, zooals wij zagen, aan de talrijke nieuwgekomenen de volste vrijheid te verstrekken. Zij gaven hun vergaderhuizen, eene beurs, pakhuizen, kaaien, en herstelden de wegen die naar de stad leidden; zij verwaarloosden niets om eene voor dien tijd volledige economische inrichting te hunner beschikking te stellen. Doch zij deden meer,

maar 86.000 inwoners zou gegeven hebben (Pouillet : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 91). — Omtrent de bevolking van Antwerpen, einde XVe en aanvang XVIe eeuw, zie J. F. Willems : *Oude bevolking der provincie Antwerpen, in Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud*, blz. 227 en volg. Antwerpen, 1827-1830). — Volgens Cavalli Marino (Alberi : *loc. cit.*, deel II, blz. 202), telde de stad, in 1551, tusschen 70 en 80.000 inwoners.

(1) « Antwerpen ontwikkelde zich in den loop van veertig jaar tot eene handelsplaats, zooals de wereld er geene vóór of na gezien heeft ». EHRENBURG : *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 4.

(2) EHRENBURG : *Das Zeitalter*, deel II, blz. 5. — Schrijver boogt echter te veel op dit karakter. De volgende bladzijden verbeteren het tafereel, dat hij van de stad maakt.

want zij vergenoegden zich niet met de rol van makelaars, pakhuishouders, vervoerders. Zij leefden niet slechts ten koste van den vreemdeling: door hun eigen vlijt droegen zij grootelijks bij tot de welvaart, die hun ten deel viel. In de eerste helft der XVIe eeuw wordt Antwerpen ook eene nijverheidsstad, evenals Brugge in de middeleeuwen geweest was. Staat de vreemdeling aan het hoofd van den handel, de inboorling is meester van de nijverheid. Wat verschil tusschen dien arbeidzamen bijenkorf en de havens van Spanje en van Portugal, met wier inwoners Cleynaerts, bij zijn verblijf te Lissabon, zoo veel pret heeft: deze pronken door de straten met een gevolg van zwarte slaven, doch in hunne vervallen huizen moeten zij zich vergenoegen met een schralen schotel groenten, terwijl zij zich schamen zouden eenig nuttig bedrijf te beoefenen; zij laten dien last... en de voordeelen daarvan liever aan de mannen van het Noorden over. Aan de Schelde, daarentegen, prikkelt de zucht naar genot en weelde de arbeidzaamheid der bewoners. De burgerij weet voordeel te trekken uit den bestendigen aanvoer van afgewerkte waren en van grondstoffen. Wij zagen reeds met hoeveel vlijt zij zich overgeeft aan het verven en reeden der Engelsche lakens. Voegen wij daarbij, dat de diamantslijperij, de suikerraffinaderij, de zeepziederij, de drukkerij, de glasmalkunst, de bierbrouwerij, de vervaardiging van Venetiaansch glas, van majolica-waren honderden werklieden gebruiken. De drukkerij Plantin, die, als men Guicciardini gelooven mag, voor 300 gulden per dag kosten heeft, is eene echte boekenfabriek, en de brouwerijen die Gilbertus van Schoonbeke opricht in de nieuwe stad, rondom het « Water-Huis », wiens machines aan dezelve water uit eene afleiding der Herenthalsche vaart bezorgen, bieden nog duidelijker het kapitalistisch karakter der moderne nijverheid.

't Is overigens niet alleen door zijn eigen nijverheid, doch ook door die van gansch België, dat Antwerpen in de XVIe eeuw, als ten huidigen dage, tot een hoogen trap van rijkdom kwam. Want, is het eene wereldstad, zoo blijft het ook een Belgische stad. Antwerpen is het brandpunt van die veelvuldige bedrijvigheid, die wij trachtten te beschrijven; naast specerijen, wijn,

granen of Engelsche lakens, dreef het ook handel in Brusselsche en Oudenaardsche tapijten, saai, ostades en serges van Armen-tières, van Hondskoote, van Valencijn en van Doornijk, in linnen uit Vlaanderen, in ijzer uit Henegouwen en Namen en in wapens van Luik (1). Zelfs de schilderkunst onderhoudt er een machtig handelsverkeer. Honderden schilderijen worden verkocht op de daarvoor aangewezen « Kerkplaats ». Al de werkplaatsen van het land sturen dus onophoudend hare voortbrengselen naar de Scheldekaaien. Want daar vinden zij altijd aftrek; van daar ook krijgen zij tegelijk en bestellingen en grondstoffen; daar, ten slotte, worden de prijzen ter Beurze vastgesteld, hetzij door vraag en aanbod, hetzij door speculatie-listen. De meeste nijverheidssteden hebben te Antwerpen eene vaste halle en klerken, die belast zijn met den verkoop harer voortbrengselen. Zij zijn in bestendige betrekkingen met de hoofdstad van den handel; zonder haar kunnen zij zelven niet bestaan : in 1540 is het voldoende, dat Maria van Hongarije er tijdelijk den aanvoer van Oudenaardsche tapijten verbiedt, om dadelijk honderden tapijtwevers werkeloos te stellen.

De voorspoed van Antwerpen en die van de nijverheid der Nederlanden zijn innig met elkander verbonden. 't Is dus niet te verwonderen, dat Antwerpen de arbeidzame bevolking uit Vlaanderen en uit het Walenland tot zich trekt. Economische hoofdstad van een tweetalig land, wordt het zelf eene tweetalige stad : reeds in het midden der XVIe eeuw wordt het Fransch de tweede taal der « sinjoren ».

Antwerpen was niet alleen de eerste handelsstad van zijn tijd, het was ook de grootste bank. Reeds in de XVe eeuw, hadden de stijgende Staatsuitgaven, vooral de krijgskosten, de verschillende Europeesche vorsten genoopt, hunne toevlucht tot leeningen te nemen. Geruimen tijd werd hun uitsluitend door de Italiaansche bankiers geld voorgeschoten. Men weet, dat de hertogen van

(1) In haar verzoekschrift van 1562 tegen het oprichten van nieuwe bisdommen, doet de stad opmerken, dat de voorgenomen maatregel de kooplieden zal doen vluchten en dat de fabrieken van laken, linnen, saai, bombazijn, tapijten enz., die de bevolking van het land doen leven, met hen zullen verdwijnen. Gachard : *Correspondance de Marguerite de Parme*, deel II, blz. 115 (Brussel 1870).

Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk zeer belangrijke sommen ontleenden aan de bankiers Portinari en Rapondi. In de eerste helft der XVIe eeuw gaven verschillende omstandigheden eene ongehoorde vlucht aan de geldleeningen. Eenerzijds, werden de oorlogen oneindig kostelijker, terwijl anderzijds, de kredietinstellingen verbeterd werden, de Kerk het verbod, geld tegen interest te leenen, in onbruik liet vallen en, ten slotte, ontzaglijke fortuinen in den groothandel vergaard werden, die aldus aan de vorsten de meer en meer onontbeerlijke kapitalen kon voorschieten. Hoeft hier herinnerd, dat, zonder de hulp der Duitsche bankiers, die de financieele groote mogendheden der Renaissance waren, Karel V reeds van het begin zijner regeering af aan zijne wereldpolitiek had moeten verzaken?

Gedurende de eerste veertig jaren van de XVIe eeuw waren Genua in het Zuiden, Augsburg in het Noorden de tweede bedrijvigste geldmarkten van Europa. Doch het oogenblik moest komen, waarop die handel, op zijne beurt aangetrokken door het alles overwinnende Antwerpen, insgelijks naar de Scheldeboorden zou verhuizen. Reeds lang vóór 1540 hadden de meeste groothandelaars der stad de gedurige geldverlegenheid des keizers ten nutte gemaakt, om voordeelige beleggingen te doen. Het stevig krediet van de Nederlanden waarborgde dat van zijn vorst, en de door de rentmeesters der provinciën uitgegeven schuldbrieven tot uitdelging der leeningen werden zonder moeite ter beurs verhandeld (1). Buiten dat stevig krediet, oefende Antwerpen overigens een te groote economische overheerschappij, dan dat het niet vroeg of laat de grootste bankhuizen des tijds tot zich trok. Dit is een voltrokken feit in het midden der XVIe eeuw; toen was zijne beurs, waar jaarlijks voor 40 millioen dukaten verhandeld werd (2), de belangrijkste der wereld. Niet alleen de keizer, maar ook de koningen van Engeland en van Portugal hebben er vaste «factoren» voor hunne leeningen bij de groote bankiers. Deze, aangelokt door de ontzaglijke winsten, welke een interest van 16 tot 20 t. h. hun oplevert, werpen zich hals over kop in de meest gewaagde

(1) EHRENBURG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 365, en II, blz. 29.

(2) F. BADOERO, in ALBERI: *Relazioni*, 1° reeks, deel III, blz. 290 (Florence. 1853).

ondernemingen. Schier allen nemen verbintenissen, verre boven hun fortuin. Opzienbarende faillieten, zooals van Hochstetter (1529), van Frescobaldi (1518), van Gualterotti (1523), van Balbani (1566), schrikken van het winstbejag niet af. Spanje is, in 1562, ongeveer vijf millioen gulden schuldig aan de Fugger's, terwijl hun kapitaal niet meer dan twee millioen bedraagt (1).

Onder den overwegenden invloed der bankiers, wendt de Antwerpsche wereldhandel zich meer en meer naar de speculatie. Reeds in 1531 (2) wordt bij edict het opkopen van eetwaren verboden en krijgen de magistraten last alle overeenkomsten te verbreken, die tot het scheppen van monopolies strekken. De bankroetiers, wier aantal in onrustwekkende verhoudingen stijgt, worden voortaan als « publieke dieven » aanzien; om het even waar, mogen zij tegen hunne schuldeischers het burgerprivilege niet meer inroepen. Daardoor wordt het kwaad overigens niet uitgeroeid. Heel de XVIe eeuw door, maakt het nieuwe vorderingen. De invoer van goederen, vooral van specerijen, geeft gedurig aanleiding tot beursspelen. Door berekeningen, zoekt men de beursprijzen of de wisselkoersen te raden. De speculatiekoorts grijpt de gemoederen aan, en maakt zelfs vele slachtoffers buiten de handelswereld. Een nieuw edict van 1540 getuigt hoe hevig zij was. Daarin wordt gezegd, dat heel de handel weldra nog slechts woeker zal wezen, zoo dit niet wordt verholpen; derhalve tracht het hem op den goeden weg te brengen, door allen interest, boven de rechtmatige winst van eerlijken handel, als woeker te veroordeelen. In de tweede helft der XVIe eeuw woeden de beursspelen meer dan ooit. De adel zelf breekt met zijne aloude zeden en speculeert met de gelden, die vroeger aan het aankopen van gronden besteed werden. Contracten van bewaargeving — verbloemde naam voor loensche kredietverrichtingen — worden alledaagsch gebruik (3).

Zoo het kapitalisme wilskracht en ondernemingsgeest prik-

(1) EHRENBURG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 164.

(2) Voor dit en het volgend edict, zie hooger, blz. 200.

(3) GUICHARDIN: *Description*, blz. 181 en volg. — Er bestonden nog schandelijk misbruiken. In 1570 moest men de verzekering op het leven van matrozen verbieden, ter wille van het bedrog en de misdaden waartoe zij aanleiding gaf. C. F. REATZ: *Les ordonnances du duc d'Albe sur les assurances maritimes*. *Bull. de la Comm. Royale d'Hist.*, 4^e reeks, deel V (1878), blz. 67.

kelde, heeft het door zijne al te snelle ontwikkeling op den duur de economische zeden verbasterd. Handel wordt vervangen door onbeteugelde begeerlijkheid. In den maalstroom van de groote wereldstad treft men reeds de hedendaagsche typen van gelukzoekers en zwendelaars aan, als, bijvoorbeeld, den Italiaan Gaspar Ducci, die zoo merkwaardig was om zijne behendigheid als om zijne volslagen gewetenloosheid. Hij beheerschte jaren lang de beurswereld, ontlastte zich van zijne mededingers door sluipmoord, werd officieele makelaar van de Brusselsche regeering, verblindde de stad door zijne trotsche weelde en verdween ten slotte in het failliet (1). Zijne geschiedenis is die van zoo-vele anderen, die als hij, het fortuin najagen. Rond het midden der XVIe eeuw, vertoonen zich onrustbarende verschijnselen te Antwerpen. Het krediet zijner bankiers, tot het uiterste gerekt, begint te dalen. Rond 1560 stelt Guicciardini met droefheid de stijgende misbruiken der speculatie en het verval der aloude handelseerlijkheid vast. Ongetwijfeld laat het uiterlijke daarvan niets blijken. Nergens elders ziet men zulke prachtige kleederen, zulke schitterende feesten, zulke weelderige gastmalen. Doch die strijdige menging van zucht naar vermaak en van zucht naar den arbeid heeft als het ware iets ziekelijks, iets koortsachtigs. Het verraadt een tijdvak, waarin genieten en zoo spoedig mogelijk genieten, zonder kommer voor morgen, het levensdoel wordt. Hoewel rond het einde van keizer Karel's regeering, Antwerpen's welvaart veel schitterender is dan die van Amsterdam of Londen, is zij op verre na niet zoo stevig. Door het overdreven overwicht, dat de geldhandel er nam, kan zij door eene of andere staatkundige crisis in gevaar gebracht worden. In 1557 zal het Spaansch Staatsbankroet haar een gevoeligen slag toebrengen, en eenige jaren later, als de omwenteling der Nederlanden uitbreekt, begint reeds haar verval.

(1) EHRENBERG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel I, blz. 311; GÉNARD: *Un procès célèbre au XVIe siècle. Gilbert van Schoonbeke contre Gaspar Duzzi*. *Bull. de la Comm. Royale d'Hist.*, 4e reeks, deel XV (1888), blz. 307.

III

De uitzetting van het kapitalisme bracht natuurlijkerwijze in de Nederlanden zeer grondige maatschappelijke veranderingen. Deze werden nog bespoedigd door een algemeen verschijnsel in de XVIe eeuw, waarvan wij hier de oorzaken niet op te zoeken hebben, namelijk : de gedurige waardevermindering van het geld en, derhalve, de rijzing van alle prijzen. Deze begint zich rond 1530 te vertoonen en is in het midden der eeuw zeer belangrijk geworden (1). Den fabrikanten, handelaars, speculateurs voordeelig, drukt zij daarentegen zwaar op al degenen, die van hunne renten of van hun arbeid leven; aan haar is het voor eene ruime mate te wijten, dat de door de economische beroering reeds zoo zeer geschokte maatschappij een gansch nieuw uitzicht krijgt, hetwelk hier, in zijne hoofdtrekken toch, dient geschetst.

Tot het einde der middeleeuwen had verschil van fortuin weinig invloed gehad op de maatschappelijke rangorde. Meer nog dan door het recht, onderscheidde adel en burgerij zich van elkander door denkbeelden en levenswijze. Tusschen den adel, bestaande uit krijgslieden en grondeigenaars, en de burgerij, samengesteld uit ambachtslieden en handelaars, waren slechts moeilijk en zelden betrekkingen mogelijk; een schier onoverkomelijke muur scheidde die standen. Zoo de drang der economische wedergeboorte dien muur niet nederwierp, dan brak zij hem toch hier en daar. De jacht op rijkdom en de nieuwe middelen om dien te bemachtigen, brengen al de standen met elkander in aanraking. Het individu stapt over zijne vooroordeelen en zijn kastentrots heen. Edellieden speculeeren

(1) Bij gebrek eener omstandige uiteenzetting, die hier onmogelijk is, kan men deze bewering nagaan met de tabellen, uitgegeven door H. van Houtte, in: *Documents pour servir à l'histoire des prix de 1384 à 1794* (Brussel, 1902). — In de Nederlanden was het leven in de XVIe eeuw uitermate duur. Zie dienaangaande beteekenisvolle teksten van Engelsche schrijvers, overgedrukt in Kervyn de Lettenhove: *Relations des Pays-Bas et de l'Angleterre*, deel I, blz. 615, deel II, blz. 35 en 68 (Brussel, 1888). Een dezer schat er het leven dubbel zoo duur als in Frankrijk. *Ibid.*, deel II, blz. 90.

op de beurs te Antwerpen; de grootste heeren onthalen gelukzoekers als Ducci. Anderzijds geeft het ontzaglijk vermogen, in den handel of in de nijverheid gewonnen, aan tal van nieuwe mannen een onweerstaanbaar gezag. De burger verdwijnt in den millionnair of in den bankier. De «nieuwe rijken» der XVIe eeuw, of zij van gemeene of van edele afkomst zijn, leven op grooten voet, in prachtige paleizen, te midden van al de geneugten der weelde. Terwijl zij hunne zaken behartigen, smaken zij ook het geestesleven van hun tijd, bezoeken zij hoogeschoolen, zooals Gaspar Schetz, die te Erfurt de lessen van Eobanus Hessus volgde; zijn zij in vriendschapsbetrekkingen met taalgeleerden, met kunstenaars; verzamelen zij medailles of mooie boeken. Zoo ontstaat, in de hogere standen, eene aristocratie, in dewelke men ondereen afstammelingen en van edelheden en van burgerlui aantreft. Zij verschillen van elkan- der door gewoonten, zeden, noch zelfs kleederen; de wetten tegen de weelde trachten te vergeefs die klassenvermenging te beletten, door het dragen van fluweel en satijn aan onedelen te verbieden. Niets is overigens gemakkelijker te verkrijgen dan adelbrieven. De regeering, die altijd geld te kort komt, heeft aan de financiers niets te weigeren; zij neemt Gaspar Schetz, Pieter Vander Straeten en anderen in den adelstand op.

Er dient opgemerkt, dat de meeste nieuwe rijken der XVIe eeuw niet uit het patriciaat der steden spruiten (1). Dit laatste, dat in de middeleeuwen door handel en nijverheid rijk geworden was, deed niet mee, zooals wij zagen (2), aan kapitalistische ondernemingen. Schier al de groote kooplieden der XVIe eeuw zijn *selfmade men*, krachtdadige nieuwelingen, die het fortuin najagen met die halsstarrige geldzucht, die men schier niet ontmoet bij de burgeraristocratie. Deze richt, daarentegen, hare zonen naar de vrije beroepen. Overigens had zij erg te lijden onder de storingen van het economische leven. Daar zij van de opbrengst harer onroerende goederen leefden, werden tal van patricische familiën ten onder gebracht door de gedu-

(1) Dit geldt slechts voor de zuidelijke Nederlanden; Voor Noord-Nederland, zie hooger, blz. 246, n. 1.

(2) Zie blz. 226.

rige vermindering van het inkomen. De rijksten konden echter de crisis wederstaan. Zij verhoogden hunne pachten naarmate de waarde van het geld verminderde, en zij vreesden niet, hunne pachters, onder den naam van « graanrenten », echte woekercontracten op te leggen (1). Meer nog, speculatie, aankoop van « rentmeestersbrieven », deelneming aan loterijen verschaften hun het middel om uit de kapitalistische beweging een onrechtstreeksch voordeel te halen (2).

Onder den invloed dier beweging, verliest de burgerij het bekrompen steedsch karakter, dat haar tot dan bijgebleven was. Na de overwinning van de groote ondernemingen op de ambachten, kan zij maar bestaan als zij den nieuwen geest aankleeft. In dit nieuw tijdstip van monarchale samentrekking, van handelsvrijheid en van economisch individualisme, verzwakt de vroeger zoo treffende tegenstelling tusschen burger en niet-burger. Verschil van vermogen komt nu meer en meer in de plaats van juridische verhoudingen. De ambachten zochten, doch vruchteloos, die evolutie te beletten en het oude gemeentewezen met zijn exclusivisme en zijne privileges tegen den tweevoudigen aandrang van Staat en van kapitaal te verdedigen. De besloten burgerij uit de middeleeuwen verdwijnt in de XVIe eeuw. In hare plaats komt de moderne burgerij; zij is samengesteld uit oude elementen met een toevloed van nieuwe mannen, en haar kenmerk is: rijkdom. 't Is die klasse van « cijnsbetalers », als men hun een naam uit de hedendaagsche staatkunde geven mag, die samen met den adel, met denwelken zij zich schier versmelt, eeuwen lang al de voordeelen van het nieuwe stelsel zal genieten. In alle steden, bemeestert zij het bestuur; zij levert den Staat het grootste deel zijner ambtenaars; het zijn ten slotte hare leden, welke die nijverheids- en handelondernemingen inrichten en die financieele speculatiën

(1) Zie hooger, blz. 250.

(2) In 1526 had eene verordening de loterijen afgeschaft, ter wille van de misbruiken waartoe zij aanleiding gaven, behalve wanneer zij ingericht waren ten voordeele van kerken en gasthuizen (*Recueil des Ordonnances*, 2^e reeks, deel II, blz. 392). Doch het verbod werd niet nageleefd. De Staat zelf richtte er gedurig tot zijn eigen voordeel in of liet er, mits betaling, door particulieren inrichten. In 1568 waren er zeventien, door kooplieden ingericht, tegelijk in gang. WEISS: *Papiers d'Etat de Granvelle*, deel VIII, blz. 622.

wagen, welke aan het toenmalig economisch leven zijn eigenaardig uitzicht mededeelen.

Doch, als noodlottig gevolg daarvan, wordt, beneden haar, de massa der arbeiders meer en meer naar het proletariaat gedreven. De bestendige verdringing van de kleine ambachtsnijverheid door fabriekmatige ondernemingen, en, in denschoot der ambachten zelven, de immer breeder wordende kloof tusschen meesters en gasten, vermeerderen gedurig het getal menschen, die geen ander inkomen hebben dan de opbrengst van hun handenarbeid. In de steden als op het land, te Hond-schoote en te Armentières, zoowel als te Doornijk, te Rijsel, te Valenciën, te Antwerpen, in het Oudenaardsche, treft men schier nog slechts loonarbeiders aan. En die arbeiders, die voor de grootnijverheid werken en dienvolgens buiten de ambachten staan, bezitten zelfs de hulpmiddelen niet, welke hunne Fransche en Duitsche lotgenooten in de vereeniging vinden (1). 't Zijn drommen, zonder samenhang of gildegeest, wier individuen, van elkander afgezonderd, slechts met hun patroon of met dezès agenten in betrekking staan. Verplicht zich tevreden te stellen met het loon dat den meester belijft te geven, lijden zij des te meer ellende, dat de opslag der eetwaren hun levensstandaard gedurig vermindert. Hunne verhouding steekt dan ook geweldig af bij die der heerschende standen. In 1557 is Badoero verwonderd, in de Nederlanden, naast eene rijke burgerij, eene « *plebe povera e misera* » (2) te vinden.

Deden de economische vervormingen der XVIe eeuw een nijverheids-proletariaat ontstaan, zoo maakten zij ook van de landlooperij eene wezenlijke maatschappelijke plaag. De samen-trekking der kapitalen, het verval der ambachten, de nijverheids-crisissen moesten het aantal zwervers, die leefden van schooi en roof, snel vermeerderen. Het afdanken der huur-troepen na elken oorlog droeg daartoe ook het zijne bij. Ten

(1) Het gemis aan vereenigingen in den aard der *compagnonnages* van Frankrijk of der *Gesellenverbände* van Duitschland is, inderdaad, een kenteeken van het toenmalig maatschappelijk leven in de Nederlanden. Dat verschijnsel kan maar verklaard worden door het overwicht van het kapitaal, dat een groot deel der arbeiders tot de verhouding van eenvoudige proletariërs gebracht heeft.

(2) ALBERI; *Relazioni*, 1^e reeks, deel III, blz. 293.

slotte werd lediggang bevorderd door de talrijke liefdadige stichtingen, die in de middeleeuwen in de steden opgericht waren, en een bestaan verzekerden aan degenen, die vrijwillig aan den arbeid verzaakten. Tal van kloeke menschen sleten aldus een vadsig en bekrompen leven, tot groot nadeel der goede zeden en der openbare orde. Zoo talrijk waren zij in sommige streken, dat de pachters geen veldarbeiders meer konden vinden, en wij weten anderzijds, dat gansche familiën, van vader tot zoon, bedelaars van beroep waren.

In hare grootsche opwelling van naastenliefde, was de Kerk, in de middeleeuwen, veel meer bezorgd geweest voor hem die geeft, dan voor hem die krijgt. Het was veeleer met mystische dan met maatschappelijke bedoelingen, dat zoovele « heilickgheesthuuzen » en toevluchtsoorden opgericht werden. Eeuwen lang had men de armen getroost, gespijst, gekleed, zonder er aan te denken, de bedelarij te bestrijden. Dit deed de Staat het eerst, en wèl niet uit menschlievendheid, doch eenvoudig om politieredenen. Reeds onder Philips den Goede worden verordeningen uitgevaardigd tegen het bedelen door gezonde lieden (1), en onder Philips den Schoone en Karel V, zien wij haar aantal gedurig aangroeien. Een edict van 1506 beveelt de « truwanten en diepers » te geeselen en te scheren (2), en verbiedt, hen te onderhouden of te herbergen. Deze en andere dergelijke bepalingen komen weder te voorschijn in 1509, in 1512, in 1515, in 1518. In 1508, wordt, behalve aan zieken en gebrekkelijken, verboden openbaarlijk te bedelen, op straffe van aan den schandpaal gesteld en gegeeseld te worden (3). In 1517 beveelt de keizer dat, gezien vele schooiers en schooisters ziekten en gebrekkelikheden voorwenden, de bedelaars van beide geslachten door gezworen chirurgijns zullen onderzocht, en dat degenen, die eene ziekte of gebrekkeljkheid zullen voorgewend hebben, in de mate van hun geval, lijfstraffelijk zullen vervolgd worden (4).

(1) Zie *Geschiedenis van België*, deel II, blz. 405.

(2) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2^e reeks, deel I, blz. 2.

(3) *Ibid.*, blz. 63.

(4) *Ibid.*, blz. 590.

Edoch, om de openbare bedelarij te weren, is het niet voldoende, deze als een misdrijf te aanzien en de bedelaars als misdadigers te kastijden. De politie maatregelen van den Staat waren niet doeltreffend; het geneesmiddel lag in de hervorming van het armwezen. Dit begrepen de steden vroegtijdig, en dat is te verstaan. Inderdaad, hare talrijke liefdadige stichtingen trokken van alle kanten ellendigen en lediggangers bij. De hulpmiddelen, die de godsvrucht der burgers sedert vier eeuwen opgehoopt had in de gasthuizen, dienden schier nog alleen tot onderhoud van luiheid, ondeugd, onwetendheid, ongeloof. In 1517 stelden de schepenen van Brugge vast, dat in de stad zeer veel armen, kloek en gezond, zoo oude als jonge, die de artikelen des geloofs en de geboden Gods niet kennen, dagelijks binnen en rond de stad bedelen, met een groot getal kinderen, dewelke zij in kwaad en onnoozelheid en in onwetendheid van het katholiek geloof laten opgroeien... zonder hun eenig bedrijf of ambacht te leeren, om in hun nooddrift te voorzien (1).

Die jammerlijke beschrijving bewijst niet alleen hoe erg de toestand was, doch ook dat degenen, die hem moesten verhelpen, zulks niet meer vermochten. Zij bevestigt op hare beurt en op klaarblijkelijke wijze alles wat wij elders vernamen over de zorgeloosheid en de losbandigheid der geestelijkheid, aan dewelke, sedert het begin der middeleeuwen, de armenzorg was opgedragen. Zij kweet zich niet meer van hare taak: moest men haar die niet ontnemen om ze aan het wereldlijk gezag over te geven? Dat vroegen zich af èn de humanisten, doordrongen van de denkbeelden van Erasmus en gezworen vijanden van de geestelijke orden en van het kloosterlijk ideaal, èn de juristen, uit grondbeginsel wars van alle bemoeiing der geestelijken met het burgerlijk leven, èn ten slotte de kapitalisten, die het aanbod van arbeidskrachten beperkt zagen door die onbandige beroepsbedelarij. Nu, sedert de vervorming van het gemeentewezen en de opkomst der rijke burgerij, waren Erasmianen, juristen en kapitalisten meester in de gemeenteraden. Reeds van de regeering van Philips den Schoone af,

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN: *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogaerde à Bruges*, deel I, blz. 81 (Bruges, 1899).

ziet men ze aan 't werk. In 1506, worden al de inkomsten van de Rijselsche gasthuizen gestort in eene « gemeene beurs », onder de contrôle der schepenbank (1). In 1512 huurt de magistraat van Brugge het Bogaardenklooster, tot het stichten eener school, waar achthonderd schamele kinderen, gekleed met armenpakjes, onderwijs ontvangen en een ambacht leeren (2). Antwerpen heeft in 1521 een echt wereldlijke « armenkamer », samengesteld uit « huys-ermmeesters », die last hebben « de aelmoesenen aen de huysermen in 't particuliere te distribueren » (3). Reeds bij den aanvang der XVIe eeuw, vertoonen zich dus allereveng voorteekenen van eene hervorming van het armwezen. Niet alleen ontsnapt dit aan het gezag der geestelijkheid, maar het krijgt eene andere inrichting, een anderen geest. Men tracht al zijne hulpmiddelen in een enkel budget te vereenigen, terwyl men de oplossing van het vraagstuk der bedelarij in den arbeid vindt. Die verschillende strekkingen worden samengevat in de gekende verordening, op 3 December 1525 door den magistraat van Ieperen afgekondigd (4).

Deze, ongetwijfeld bewerkt onder den invloed van Vives (5), wiens *De subventione pauperum* het volgend jaar te Brugge het licht zag, zet duidelijk de grondbeginselen der armenzorg uiteen. Zij brengt de inkomsten van al de liefdadige instellingen in ééne gemeenschappelijke kas; zij stelt een raad in, wiens leden de armen thuis bezoeken, aalmoezen inzamelen en tweemaal per week vergaderen; zij verbiedt de openbare bedelarij en bepaalt vervolgens, dat de ondersteunde kinderen naar school zullen gezonden of in de leer zullen gedaan worden. Die vooruitgang wordt hier op eene oorspronkelijke wijze voltrokken. Inderdaad,

(1) A. DUBOIS: *La bourse commune de pauvres de Lille au XVIe siècle*, in: *Le Messager des sciences historiques*, deel LXIX (1895), blz. 348.

(2) GILLIODTS VAN SEVEREN: *Inventaire des archives de l'école Bogaerde*, deel I, blz. 78. — Reeds vóór 1506 bezat Mechelen ook eene armenschool, door den magistraat opgericht. P. J. VAN DOREN: *Inventaire des archives de la ville de Malines*; deel II, blz. 87 (Mechelen, 1862).

(3) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel II, blz. 87.

(4) Zij werd uitgegeven te Parijs en te Antwerpen in 1531, en eene nieuwe uitgave verscheen te Lyon in 1532. Zie F. VAN DER HAEGHEN: *Bibliotheca Belgica*, 1^e en 3^e aflevering. De Vlaamsche tekst staat in DIEGERICK: *Inventaire des archives de la ville d'Ypres*, deel V, blz. 289 (Ieperen, 1860).

(5) RATZINGER: *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*, blz. 442 (Freiburg i. Br., 1884).

terwijl de nieuwe inrichting der weldadigheid in Duitschland verricht wordt door de Lutheranen en zij in Frankrijk een zuiver geestelijk karakter behoudt, wordt zij, in België, door het toedoen van een vriend van Erasmus voltrokken. Hier is zij noch protestantsch noch katholiek, doch in den vollen zin des woords een werk der Renaissance.

Zij ontmoette overigens een hevigen tegenstand. De meeste godgeleerden bejegenden ze met wantrouwen en lieten zich niet overtuigen door de treffende bewijsvoeringen van Vives. Zij bleven bij hun verzet, zelfs toen de faculteit van godgeleerdheid te Parijs (in 1531) de verordening van Ieperen goedgekeurd had (1). Heel de eerste helft der XVIe eeuw door, duurde het getwist tusschen voorstanders en tegenstrevers der hervorming. Zij werd in rijm en in proza verdedigd door Cellarius (1531), Jacob De Paepe (1534), Gillis Wyts (1562). Doch de inval van het Calvinisme, in het begin der regeering van Philips II, leverde hare vijanden nieuwe argumenten. De Spaansche monnik Lorenzo da Villavicenzio gaf in 1564 tegen haar zijn *Œconomia sacra circa pauperum curam* uit, waarin hij ze met het heftigste fanatisme, als eene uitvinding der ketterij, verwerpt (2). Toch vonden, gedurende de regeering van Karel V, de Iepersche hervormers dadelijk navolgers. Slechts in die steden, die aan de economische inrichtingen der middeleeuwen trouw gebleven waren, vond de hervorming moeilijker ingang. Zoo, in 1539, de Gentsche ambachten de afschaffing van de «stadsaalmoes» vragen (3), wordt, daarentegen de Iepersche verordening aangenomen te Rijsel, in 1527 (4), te Bergen en Oudenaarde vóór 1531, te Valencijs in 1531 (5). De Staten van Holland en Zee-

(1) DIEGERICK: *Inventaire* enz., deel V, blz. 297. — Zie de opmerkingen der bedelorden omtrent de Iepersche verordening in: *Documents relatifs aux dons et legs charitables*, in het *Recueil des pièces imprimées par ordre de la Chambre des Représentants*. Zittijd 1853-54, deel II, blz. (Brussel, 1854).

(2) Zie DE SCHREVEL: *Histoire du séminaire de Bruges*, deel I, blz. 303 (Brugge, 1895).

(3) HOYNCK VAN PAPENDRECHT: *Analecta Belgica*, deel III², blz. 363. — De hervorming der weldadigheid werd ingevoerd te Gent in 1535. *Memorieboek der stad Gent*, deel II, blz. 97 (Gent, 1854).

(4) Zie het hooger, blz. 270, n. 1, aangehaald artikel van DUBOIS.

(5) Voor Bergen en Oudenaarde, zie: *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel V, blz. 25; voor Valencijs: S. LE BOUCC: *Histoire de Valenciennes*, blz. 261 (Valencijs, 1844). — Voeg daarbij, voor Doornijk, de inlichtingen geleverd door HOCQUET: *Tournai et le Tournaisis* enz., blz. 274 en volg.

land zenden afgevaardigden naar Ieperen om de hervorming te bestudeeren (1). Meer nog, de Staat zelf erkent daarvan de degelijkheid en neemt ze op zijne beurt aan. In 1531 beveelt een edict aan alle steden en dorpen der Nederlanden, hunne liefdadige stichtingen in eene gemeenschappelijke beurs onder het toezicht van den magistraat te vereenigen, scholen te openen, waarin de arme kinderen, die zullen gekleed en aan de vereischten der zindelijkheid gewend worden, een handwerk zullen leeren of tot dienstboden opgeleid worden (2). Zeker is het, dat al die pogingen wel niet tot de algeheele uitroeiing, maar toch tot eene gevoelige vermindering der bedelarij leidden. Als de kinderen van zwervers en ledigloopers aan den arbeid gewend waren, kwamen zij in de rangen der arbeidersklasse. En men mag aannemen dat, daar zij van hunne prilste jeugd aan de voogdij der Kerk onttrokken waren, zij gemakkelijker aanhangers en ijveraars werden van de nieuwe godsdienstige strekkingen, welke het protestantisme in het eerste kwart der XVIe eeuw in de Nederlanden begint te verspreiden.

Vóór wij dit hoofdstuk sluiten, moeten wij nog, in zooverre dit mogelijk is, het cijfer van de bevolking der Nederlanden in de eerste helft der XVIe eeuw opzoeken. Ontbreken echte statistische gegevens (3), de andere bronnen zijn echter gelukkig nog al talrijk. Wij bezitten «heerdtellingen» voor verscheidene provinciën, en het archief van tal van steden bevat tamelijk volledige staten der plaatselijke bevolking (4). Al die bescheiden, critisch onderzocht, zullen eens kostbare inlichtingen leveren omtrent een onderwerp, dat wij hier slechts terloops kunnen aanraken.

(1) A. VAN DER GOES : *Holland* enz., deel I, blz. 91. Voor Holland, zie een verslag over de openbare weldadigheid te Leiden in 1577, uitgegeven door J. PRINSEN, in : *Bijdragen en mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht*, deel XXVI (1905), blz. 113 en volg.

(2) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel III, blz. 157. — Dat edict werd uitgegeven na een onderzoek omtrent de reeds in de steden toegepaste hervormingen. Zie *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel V, blz. 25.

(3) GUICHARDIN : *Description*, blz. 168, stelt vast dat in de Nederlanden geene volkstellingen gehouden worden, gelijk in Italië.

(4) Omtrent die bescheiden, waaraan de volgende cijfers ontleend zijn, en die al te talrijk zijn om ze hier in 't bijzonder aan te halen, zie H. PIRENNE : *Les documents d'archives comme source de la démographie historique*, in : *Rapports du 11e Congrès international d'hygiène et de démographie* (Brussel, 1903).

De schrikkelijke verwoestingen in de Nederlanden, gedurende de burgeroorlogen van het einde der XVe eeuw, hadden voorzeker de bevolking sterk gedund. Hieromtrent worden de bevestigingen der kronijkschrijvers door officieele gegevens gestaafd. Zoo telt Brabant, waar, in 1472, 85.764 haarden gevonden werden, in 1480 er maar 74.084 meer en in 1496 nog slechts 71.204. Doch het herstel van den vrede en van de economische welvaart, onder Philips den Schoone, deed de ontstane leemten weer aanvullen. Van het begin der XVIe eeuw tot de beroerten na de troonsbestijging van Philips II, groeit de bevolking gedurig aan. In Luxemburg vindt men 12.585 haarden in 1501, — 13.230 in 1525, — 14.087 in 1536, — 16.019 in 1541, — 17.619 in 1554. Bedenkt men nu, dat Luxemburg juist het gewest is waar de werking der economische wedergeboorte zich het minst voelen liet, dan mag men lichtelijk voor de andere Nederlandsche gewesten een nog snelleren aangroei veronderstellen. Dat blijkt, voor Brabant, klaar uit de « heerdelling » van 1526, die 102.712 huizen opgeeft, of 31.508 meer dan in 1496.

De vreemdelingen, die het land bezoeken, wijzen, als op een zijner hoofdtrekken, op zijne dichte bevolking. Is de schatting (10 millioen zielen) van den ingenieur Di Marchi (1), onder de landvoogdij van Margareta van Parma, zeker erg overdreven, zoo mag men daarentegen het cijfer van drie millioen, in 1557 door den Venetiaanschen gezant Badoero geleverd, als waarschijnlijk beschouwen (2). Daar de zeventien provinciën en het Land van Luik eene oppervlakte van ongeveer 78.000 vierkante kilometer besloegen, moesten de Nederlanden dus gemiddeld 39 inwoners per vierk. kilometer hebben. Nu, dat middelcijfer komt overeen met de veronderstellingen, waartoe de « heerdellingen » van Luxemburg en Brabant aanleiding geven. Inderdaad, elk huisgezin voor vijf personen genomen, zou het eerste gewest in het midden der XVIe eeuw, 88.095 zielen geteld hebben, en het ander, in 1526, 513.560. Daar het eerste ongeveer 7000 en het ander 10.000 vierk. kilometer heeft, zou dit voor

(1) A. CAUCHIE: *Episode de l'histoire religieuse de la ville d'Anvers* in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, deel XXIII (1892), blz. 26.

(2) ALBERI: *Relazioni*, 1° reeks, deel III, blz. 289

het eerste 13 en voor het ander 51 inwoners per vierk. kilometer uitmaken. Bemerkt men nu dat, wat de dichtheid der bevolking betreft, Brabant de eerste en Luxemburg de laatste plaats innamen, dan mag men het middelcijfer van 39 inwoners per vierk. kilometer voor de gezamenlijke Nederlanden aannemen, wat dus een totaal van drie millioen zielen uitmaakt.

Die bevolking, betrekkelijk grooter dan die van eenig andere Europeesche streek, benoorden de Alpen, in de XVIe eeuw, was, volgens Guicciardini, over 303 steden en 6579 dorpen verdeeld. Wat wij over den aangroei weten, komt teenemaal overeen met het tafereel, dat wij van de toenmalige economische beweging schetsten. Bij de vergelijking der « heerdellingen » van Brabant in 1435 en in 1526, bemerken wij dadelijk, dat de bevolking vooral in de steden vermeerdert. Inderdaad, terwijl bij de landbewoners de heerden van 66.969 slechts tot 67.973 stijgen, vermeerderen zij in de steden van 22.982 tot 34.739. De steden hebben in de eerste telling de 25 honderdsten der bevolking, in de tweede, de 34 honderdsten, een cijfer dat volstrekt buitengewoon mag geheeten worden, als men bedenkt dat, in de meeste Europeesche landen, de burgerij, vóór de XXe eeuw, schier nooit meer bedroeg dan de twee tienden van de geheele bevolking (1). Doch al de steden hadden niet gelijkelijk deel in die ontzaglijke vermeerdering. Terwijl het getal haarden te Antwerpen van 3440 tot 8785, te Bergen-op-Zoom van 1119 tot 2181, te 's Hertogenbosch van 2883 tot 4011, te Breda van 974 tot 1840 stijgt, daalt het te Brussel van 6376 op 5956 en te Leuven van 3579 op 3102. Die cijfers bevestigen weer, op onwraakbare wijze, het economisch verval van die steden, welke het verouderd stelsel der ambachten trouw bleven, en de vorderingen van de andere, die zich wisten te schikken naar de nieuwere vereischten, die de uitbreiding des kapitaals medebracht (2).

(1) SCHMOLLER: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I, blz. 267 (Leipzig, 1900).

(2) Niets is dienaangaande leerrijker dan de vergelijking van het *Transport van Vlaanderen* van 1408 met dat van 1517. Men ziet er duidelijk de steden van het «kwartier» Brugge achteruitgaan, terwijl de steden en kasselrijen, die zich met de nieuwe nijverheidstakken (lichte lakens, tapijten, linnen) bezighielden, allen bloeiden. De verhooging van den aanslag in een groot aantal kasselrijen is bijzonder kenschetsend ten opzichte van de uitzetting der landelijke nijverheid.

HOOFDSTUK III

DE RENAISSANCE

Het woord Renaissance kan op tweeërlei wijze verstaan worden. Voor sommigen is zij de machtige, verstandelijke beweging die, onder de werking van individualisme en rationalisme, de gedachte in Europa op het einde der middeleeuwen hervormt en aan den invloed der theologie onttrekt. Anderen nemen die uitdrukking in eene enger, doch woordelijker beteekenis, en zien daarin eenvoudig den terugkeer tot de Oude kunst en letteren, zooals die door de Italianen der XVe eeuw begrepen, uitgelegd en overgezet werden. In het eerste geval verschijnt de Renaissance in elk land, als de uitslag van eene lange nationale evolutie; in het ander, is zij voor al de landen van Cisalpijnsch Europa eene nieuwigheid uit den vreemde. Beide zienswijzen kunnen gelijkelijk gerechtvaardigd worden. Want is het waar, dat het verstandelijk leven welsprekende voortekens van wedergeboorte vertoont, lang vóór het den Italiaanschen invloed ondervond, even waar is het, dat die invloed zich aan hetzelfde met ongemeene kracht opdrong. Hij uitte zich, natuurlijk, op verschillende wijzen, naarvolgens de verschillende streken. In Frankrijk viel hij plotselings binnen ten gevolge van de veldtochten van Karel VIII en Lodewijk XII in Italië; door het toedoen van handelsbetrekkingen dringt hij in de groote steden van Zuid-Duitschland; bij gemis aan rechtstreeksch verkeer, worden de Nederlanden, daarentegen, hem in den beginne slechts op onrechtstreeksche wijze gewaar, en, gedurende de eerste jaren der XVIe eeuw, ondergaat de Renaissance hier veel minder dan elders den invloed van Italië, weshalve zij zich hier, althans in haar eerste tijdvak, beter naar 's lands wijs ontwikkelt.

Die bewering kan zonderling schijnen. Inderdaad, op het eerste zicht hebben de strekkingen van Erasmus en zijne volge-

lingen niets nationaals. Bij hen, geen spoor van dat vaderlandlievend gevoel, dat bij de Duitsche geleerden van dien tijd zoo sterk is, en, verre van zich, als de eerste Fransche humanisten, toe te leggen op de studie en de beoefening van de moedertaal, bejegenen zij deze met minachting, bogen zij erop deze niet te kennen en schrijven zij niets dan Latijn. Pas na hun optreden, is het met 's lands letteren deerlijk gesteld. De Fransche letterkunde levert, na Jan Lemaire de Belges, niets goeds meer; de Vlaamsche, die schier uitsluitend naar de rederijerskamers verbannen is, verlaat maar het alledaagsche om in hoogdravende stijfheid te vervallen. Alleen de wereldtaal, het Latijn, schijnt de denkers waardig. Doch in die voorliefde schuilt de hoofdtrek van de Nederlandsche Renaissance. Evenals de taal die zij aanneemt, bedient zij de gansche wereld; als dusdanig beantwoordt zij aan den bijzonderen aard der Belgische beschaving. Dat openland, die «aan alle natiën gemeenschappelijke streek», die de Bourgondische Staat is, kan niet in de afzondering leven. In die streek, de markt van heel de Europeesche bedrijvigheid, gaat het met het verkeer der gedachten als met het verkeer der koopwaren en der kapitalen. Evenals Antwerpen, onder al de steden der XVIe eeuw, de eerste wereldstad is, zoo ook is Erasmus de algemeenste schrijver van zijn tijd; en juist daarin ligt zijn nationaal karakter, zoo het waar is, dat de Nederlanden, in alle tijden waarin zij schitterden, eene beschaving bezaten, wier oorspronkelijkheid juist in hare algemeenheid lag.

Doch die algemeenheid omvat het menschdom, en de Erasmanen onderscheiden zich dan ook door hunne echt menscheelijke strekkingen. En laten wij er aanstonds bijvoegen, door hunne practische strekkingen: want «weten» is den Erasmanen niet voldoende, zij willen «handelen». Zij besteden niet meer tijd aan de bespiegeling der oudheid als de mysticussen van hun land er vroeger besteedden aan de bespiegeling der goddelijke volmaaktheid. Eene noch andere vergaten de maatschappelijke behoeften: de eersten schiepen de begijnenhoven en de scholen der broeders van 't gemeene leven, de anderen wijdden zich aan het hervormen der weldadigheid, het opvoeden der jeugd, het verbeteren der zeden. Door heel Erasmus' werk

heen, ziet men een bestendige poging « om de wijsheid der ouden in het bereik zijner tijdgenooten, de ervaring van vroeger ten dienste van het heden of het morgen te stellen » (1). Zijn ideaal is niet eene Wedergeboorte der letteren, doch eene Wedergeboorte van heel de menschheid, van heel de maatschappij. Staatkunde, zedeleer, godsdienst, alles wil hij « menschelijker » maken, en wèl zonder geweldige omwenteling, doch alleen door de kracht van rede en kennis.

In het begin der XVIe eeuw had men kunnen gelooven, dat Erasmus slagen zou, want hij bekwam zoosnel het gezag als den roem en, hoe groot zijn invloed buiten zijn land was, toch was hij nog grooter in de Nederlanden. Karel V, Gattinara, Maria van Hongarije beschermen hem. Overal vindt men zijne leerlingen: aan het hof, Laurin en Busleyden; in de justitie- en regeeringsraden, Jan le Sauvage en Jan Carondelet; in het bestuur der steden, Petrus Aegidius. Zij zijn leermeesters der zonen van groote heeren, zij dringen in de hoogeschool te Leuven, en, in het aanschijn der oude faculteiten, richten zij als eene vesting het College der Drie Talen op. Zij vinden beschermers in de hooge geestelijkheid, ja zelfs in de kloosters; ten slotte beschouwen financiers en millionnaires het als een eer, hen te mogen onthalen en hunne lessen te volgen.

Edoch, de losbarsting der Hervorming moest dien heilzamen vooruitgang stuiten. Zoo Erasmus en zijne vrienden in den beginne zich verheugden in Luther's werk, van hetwelk zij de Wedergeboorte van het Christendom verwachtten, wenschten zij geenszins eene godsdienstige omwenteling. Weldra bevonden zij zich, tegenover de protestanten, in dien valschen toestand, waarin de gematigden altijd vallen als zij zich met uiterste partijen verbinden. Zij moesten kiezen: óf breken met de Kerk, óf zich aan haar onderwerpen. De meesten kozen voorzichtigheidshalve het tweede. Verzaken zij niet aan hunne denkbeelden, zoo verspreiden zij die toch niet meer. Het vertrek van hun meester, die in 1522 te Bazél de vrijheid zoekt, welke hij in zijn vaderland niet meer vindt, heeft hen overigens ontmoedigd en

(1) BRUNETIÈRE: *Histoire de la littérature française classique*, deel I, blz. 41 (Parijs, 1904).

onthutst. Zij bepalen zich voortaan bij het beoefenen van letteren en wetenschappen en verzaken aan de rol van hervormers. Aldus komt een einde aan het strijdend tijdperk der Renaissance in de Nederlanden. Rond 1525 treedt zij in haar wetenschappelijk tijdperk. Na Erasmus komt Justus Lipsius.

Is het door louter toeval of door geheimzinnige overeenstemming tusschen de verschillende uitingen van den geest, dat, rond denzelfden tijd, de Nederlandsche kunst een nieuwen weg opging? De roemrijke school, die van de Van Eyck's tot Quinten Metsys († 1530) zeker met evenveel glans geschitterd had als de Italiaansche *quattrocentisten*, zegt rond de 1525 vaarwel aan de nationale overlevering. Zoo Jan Gossart, de eerste der Belgische schilders die lessen in Italië ging nemen, zich niet door hetzelfde liet bemeesteren, komt Bernard Van Orley, die hem weldra over de Alpen volgt, gansch veranderd terug. En na hem, zullen niet alleen schilders, doch ook beeldhouwers en bouwmeesters, als verbijsterd, hem nahollen, de nakomelingen van Rafaël en vooral van Michele Angelo trachten na te bootsen, ten slotte hun best doen zich te «romaniseeren», evenals, rondom hen, de taalgeleerden zich beijveren Cicero's stijl machtig te worden. Kortom, evenals in de letterkunde Erasmus' school de plaats ruimt voor die van Justus Lipsius, zoo ook worden, in de kunst, de leerlingen van de groote meesters der XVe eeuw opgevolgd door half-Vlaamsch, half-Italiaansche schilders, wier meesters, te Luik, Lambrecht Lombard, — te Antwerpen, Frans Floris zijn.

I

Welke oorzaken verwekten in de Nederlanden, op het einde der XVe eeuw, dien machtigen verstandelijken bloei, waarvan Erasmus de beroemdste en tevens de kenmerkendste vertegenwoordiger was? Die oorzaken zijn velerlei, onderscheiden van aard en van oorsprong.

Eerst en vooral de ongemeen snelle vorderingen van de boekdrukkunst. Zoodra Dirk Martens te Aalst en Jan Veldener te Leuven, rond 1473, de nieuwe kunst hebben ingevoerd, «die

op 's menschen lotsbestemming meer invloed oefenen zal dan de uitvinding van het buskruit of van den stoom» (1), ziet men ze eene verbazende ontwikkeling nemen. Zij wordt beoefend te Utrecht ongeveer terzelfder tijd als te Leuven, te Brugge (door Colard Mansion) in 1475, te Brussel in 1476, te Deventer rond 1476, te Delft en te Gouda in 1477, te Zwolle in 1478, te Nijmegen in 1479, te Antwerpen, te Oudenaarde, te Hasselt (in Overijsel) in 1480, te Gent, te Kuilenburg, te Haarlem, te Leeuwarden, te Leiden in 1483, te 's Hertogenbosch in 1484, te Zaltbommel in 1491 (2).

Dadelijk blijkt, dat de Noordnederlandsche steden in deze lijst talrijker voorkomen dan de Zuidnederlandsche. Van de twintig vermelde plaatsen, liggen er twaalf in Holland, Gelderland, het Sticht en Overijsel. Dat is te begrijpen, als men bedenkt, dat de scholen der broeders van 't gemeene leven vooral in die streek talrijk waren. De aandrijving, die zij gaven tot het verspreiden der boekdrukkunst, ware reeds een bewijs van den overwegenden invloed, dien zij toen op de verstandelijke beweging oefenden, wist men niet reeds hoe heilzaam en overredend die invloed was. 't Is inderdaad in de scholen der broeders, dat de hoogere literarische studiën, aan het monopolie der geestelijkheid ontsnappend, voor 't eerst in het bereik der leeken gesteld worden. Ongetwijfeld is hun geest diep en oprecht godsdienstig. Volgens een hunner beroemdste meesters, Rudolf Agricola, moet de studie der classieke schrijvers vooral dienen tot het verduidelijken van de Heilige Schrift; dezelfde denkbeelden bezielen zijne collega's, als Hegius of Murmellius. Doch hoe echt christelijk zij ook wezen en er op bogen te wezen, ontwikkelen de scholen der broeders zich niettemin buiten den invloed der geestelijkheid. Zij zijn zelfstandig en danken slechts aan zich zelve de paedagogische hervormingen, die haar onderwijs onderscheiden. Hunne hoofden hebben mooi onderdanige zonen der Kerk te blijven, toch moet hunne bewondering voor de oudheid hunne leerlingen op den duur aanzetten, zich los te maken

(1) JUSSEKAND: *Histoire littéraire du peuple anglais*, deel II, blz. 4 (Parijs, 1904).

(2) Die jaartallen ben ik verschuldigd aan den zeer bevoegden heer P. Bergmans, dien ik hier om zijne dienstvaardigheid dank zeg.

van de scholastiek, en de zuivere wetenschap als einddoel van hun streven te beschouwen. Reeds in het midden der XVe eeuw, ziet men naast de in Holland onder de Hieronymieten zoo talrijke mysticussen reeds voorloopers van het humanisme. In 1451 is Poggio -Bracciolini verwonderd te vernemen, dat een kanunnik van Utrecht, een «barbaar», Cicero's redevoeringen verzamelt (1). Weldra, overigens, gaat meer dan een discipel der broeders, onder den invloed der ontvangen classieke opleiding, naar Italië. Judocus Badius gaat Grieksch leeren naar Ferrara en brengt, in 1490, de kennis der oude schrijvers over naar Parijs. Zijn studiemakker Dirk Martens trekt insgelijks over de Alpen. Weldra wordt het klaarblijkelijk, dat vroeg of laat eene botsing tusschen de nieuwe strekkingen en de theologische overlevering moet ontstaan. Dat gebeurt in het begin der XVIe eeuw, bij den beruchten twist tusschen de hoogeschool van Keulen en Reuchlin, voor welken Murmellius openlijk partij trekt.

Heel die beweging heeft haar brandpunt te Deventer, en is ten minste zoo zeer Duitsch als Nederlandsch. Deventer staat in bestendige betrekking met Munster, evenals de Overijselsche, Friesche en Drentsche scholen met de Westfaalsche steden; meesters en leerlingen gaan van de eene naar de andere over, zonder te bespeuren dat zij in een ander midden zijn. Agricola, die te Balfio bij Groningen geboren is, brengt het grootste deel zijner loopbaan in Duitschland door. Daarentegen is Heger, Deventer's grootste paedagoog, herkomstig uit Heeck bij Munster, en de meeste zijner beste discipels, Rudolf van Langen, Lodewijk van Dringenberg, Koenraad Goclenius, Timan, Kemner enz., zijn Westfalers.

Doch de Nederlanden moesten weldra voordeel trekken uit de vruchtbare bedrijvigheid, die aan hunne grenzen heerschte. Zoo de burgertwisten, in den beginne, daarvan de vorderingen beletten, schijnt men, van het einde der XVe eeuw af, den verloren tijd te willen inhalen. Overal worden «Latijnsche scholen» geopend.

(1) G. VOIGT : *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums*, deel II³, blz. 263 (Berlijn, 1893). — Hier mag men den beruchten vriend van Petrarca, Socrates, niet vermelden, die niemand anders was, zooals Dom Ursmer Berlière onlangs bewees, dan de Kempenaar Lodewijk Sanctus van Beeringen (Dom U. Berlière : *Un ami de Pétrarque, Louis Sanctus de Beeringen*. Rome, 1905), want dit personage leefde te Avignon en ontwikkelde zich in dat midden.

De leeken treden met ongelooflijken ijver in de loopbaan van de wetenschap en van het onderwijs, die nu voor hen open staat. Naast de scholen van de broedeis van 't gemeene leven, die meer en meer bijval vinden, worden de door particulieren gestichte colleges dadelijk bevolkt. Jan van Spauteren van Ninove (1470- 1520) geeft opvolgenlijk onderricht in eene menigte steden en dorpen van West-Vlaanderen. De door Pieter Scotus te Gent gestichte school is beroemd: daar krijgt Barlandus zijne opleiding. De verouderde boeken der middeleeuwen worden vervangen door eene nieuwe paedagogische literatuur. Jan de Coster's en Van Spauteren's boeken over de spraakleer zijn in aller handen. De faculteit van kunsten der hoogeschool te Leuven neemt taalkundigen en geleerden in haar midden op. In 1508 laat Dorpius er door zijne leerlingen *Aulularia* van Plautus opvoeren (1).

Doch dat is nog niet alles. Terwijl het onderwijs hervormd wordt, en dat de humanist of de «dichter» de plaats van den geestelijke inneemt, verfijnen de zeden van het hof en van den hoogen adel, en verheft zich het verstandelijk peil. Na de stormachtige jaren van Maximiliaan's regeering, hervatten Philips de Schoone en na hem Margareta van Oostenrijk de Bourgondische overlevering en beschermen zij de kunsten en de letteren. De Italiaansche invloed, die onder Karel den Stoute het paleis binnendrong (2), wordt er sterker. Groote heeren uit de omgeving van Philips den Schoone, zooals Philips van Kleef en Willem van Chièvres, die Karel VIII en Lodewijk XII naar Italië vergezeld hadden, hadden uit dat land schilderijen, standbeelden, meubelen, handschriften meegebracht, welke eene nieuwe kunst verkondigden (3).

Eenerzijds begunstigd door de aesthetische liefhebberij der kenners, anderzijds opgelegd door de mode, dien dwinge-

(1) F. NÈVE : *La Renaissance des lettres et l'essor de l'érudition ancienne en Belgique*, blz. 179 (Leuven 1890). Zie nog L. Lefebvre : *Note sur l'enseignement du latin et les jeux en langue latine dans les écoles de Lille au XVIe siècle*, in *Annales de l'Est et du Nord*, deel II [1906], blz. 534 en volg.

(2) Zie PINCHART, in Crowe en Cavalcaselle : *Les anciens peintres flamands*, deel II, blz. cclxi (Brussel, 1865).

(3) Zie den inventaris der meubelen, schilderijen en tapijten van Philips van Kleef, in *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel VIII, blz. 422 (Rijsel, 1895).

land van al de bevoorrechte standen der maatschappij, verovert de smaak voor de oudheid, en meteen voor Italiaansche kunst, zeden en boeken, meer en meer de voorname lieden. In 1498 krijgt zekere « meester Frans van Cremona, dichter-voorlezer in de hoogeschool te Leuven », toelagen van Philips den Schoone (1). Een weinig later wordt een andere Italiaan, de gekende Aleander door Erhard van de Mark naar Luik geroepen (2). Anderzijds verschijnt de bisschop van Utrecht, Philips van Bourgondië (1464-1524) als een half-sceptischen, nog eenigszins groven, zinnelijken minnaar van dat Italië, dat hij doorreisde heeft; van daar laat hij bouwmeesters komen en daarheen zendt hij zijn schilder, Jan Gossart, opdat deze er het nieuwe schoonheidsideaal machtig worde, dat hem bekoord heeft. Margareta van Oostenrijk beschermt den Italiaanschen schilder Jacob van Barbaris en gunt aan oude beeldhouwwerken en edelgesteenten eene plaats in haar kunstkabinet. Opschriften en medailles prijken naast boeken in de huizen der in staatsdienst rijk geworden ministers en ambtenaars. De woning van Hieronymus Busleyden, is « zeer smaakvol en weelderig gemeubileerd; er zijn oneindig veel oude kunststukken en eene rijke boekerij » (3). Marcus Laurin (1488-1540), zoon van den schatrijken algemeenen penningmeester van Philips den Schoone en vader van den beroemden numismaat, kanselier Carondelet, de requestenmeester George van Themseke toonen eene groote voorliefde voor de classieke letteren en voor den schat van wijsheid, dien zij daarin ontdekken. Smaak en denkbeelden ondergaan aldus, bij den adel en de groote burgerij, eene grondige verandering. Voor het eerst, oefent verstandelijk genot eene groote aantrekking. De

(1) *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel IV, bl. 290 (Rijsel, 1877). — Hetzelfde deel maakt melding van verschillende Grieken in de Nederlanden, wat zeer belangrijk is voor de geschiedenis van het humanisme in België en wat, bij onze weet, nog niet benuttigd werd. Zoo geeft Philips de Schoone in 1498 en 1503 toelagen aan « Johanni Polo de Albo Castro, nobili homini greco » (blz. 292 en 305) en, in 1501, aan Alexander Ansain « Griekschen ridder van Constantinopel » (blz. 301).

(2) Zie J. PAQUIER : *L'humanisme et la réforme, Jérôme Aléandre* (Parijs, 1900). — Hendrik van Nassau beschermt Eobanus Hessus, J. Secundus enz. F. RACHFALL : *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand*, deel I, blz. 107 (Halle, 1906).

(3) Th. MORUS, aangehaald door HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel II, blz. 151, n.

schitterende, doch gansch uitwendige pracht, waarvan de eerste hertogen van Bourgondië zich omringden, maakt plaats voor een keuriger en ook verhevener weelde. De zeden verzachten, de hoffelijkheid eischt hare rechten naast de etiquette; men begint genoeg te smaken in het gesprek; bij de hoogere standen komen de eerste trekken van den modernen mensch te voorschijn.

Op een aldus door eene krachtige paedagogische cultuur en door de grondige wijzigingen van het maatschappelijk leven voorbereid terrein verschijnt Erasmus. Bij hem ontmoeten en versmelten zich de beide bewegingen. Hij heeft eerst gestudeerd bij de broeders van 't gemeene leven te Deventer en te 's Hertogenbosch, vervolgens brengt hij eenigen tijd door in het klooster te Stein (bij Gouda), doch de onweerstaanbare zucht naar de kennis dier oude wijsheid, waarvan hij de eerste schemering op de schoolbanken zag, doet hem zijne cel verlaten; als zoovele oude schoolmakers zoekt hij in de geletterde aristocratie een beschermer, die hem, uit belangstelling of uit praalzucht, in staat zal stellen, zich gansch aan zijne liefde voor het humanisme te wijden. Die bastaard van een priester, die weggelooopen monnik, die in andere tijden om zijne onwettige geboorte tot het kloosterleven zou gedoemd geweest zijn, zal nu in de hoogste standen bescherming vinden. De bisschop van Kamerijk, Hendrik van Bergen, laat hem eerst vier jaar studeeren aan de hoogeschool te Parijs; vervolgens, in 1496, treedt hij in dienst bij den jongen graaf van Mountjoy, dien hij naar Engeland vergezelt. Die reis moest over zijne loopbaan beschikken en hem zijne roeping doen voelen. Hij kwam in betrekking met Colet en met Morus; met den eerste wijdt hij zich aan de studie van het Grieksch, aan het platonisme, aan het geschiedkundig en spraakkundig onderzoek van den bijbel, terwijl zijne lange samenspraken met Morus hem een nieuw, breeder, vrijer, menschelijker begrip van het leven geven. Bij het verlaten der oude Sorbonne, waar de scholastieke twisten en eene weergalooze morsigheid hem om 't meest hadden doen walgen, geeft hij zich met wellust over aan die gesprekken, waarvan wij den nagalm vinden in het *Moriae Encomium*, dat hij in het huis zijns vriends schreef. Het samenzijn met dien grooten geest verwekt bij hem eene echte wedergeboorte: voor-

taan zal hij zich onverpoosd, door wonderen van werkzaamheid en, gezien zijne tengere gezondheid, met wezenlijken heldenmoed, wijden aan het verkondigen van zijn ideaal van het ware en het goede. Dat ideaal zoekt hij niet, zooals de Italiaansche humanisten, in den terugkeer tot den geest der heidensche oudheid. Doch zoo hij oprechte Christen blijft, zoo versmelt hij zijne Christelijkheid met de wijsheid der ouden. Hij droomt van eene *Evangelica philosophia* en als voorbeeld toont hij zijnen tijdgenooten den *Miles Christianus*, den eerlijken mensch, die de leering van Christus volgt, doch vrijelijk de Schrift interpreteert. Met hem vindt de Renaissance van het Noorden hare volste uiting. Praktischer, of liever maatschappelijker dan de Italiaansche, wil zij den mensch niet vervormen, doch onderwijzen, verbeteren, verlichten. Van de eerste begrippen der welleyendheid tot de verhevenste grondregelen van zedenleer en godsdienst, niets ontsnapt aan de hervormende taak, die Erasmus haar oplegt.

Die taak vangt hij aan met het uitgeven der *Adagia*, in 1500, het jaar der geboorte van Karel V. Vóór den *Emile* van J. J. Rousseau, kon nooit een paedagogisch werk op zulk diepen invloed en op dergelijken bijval bogen. Dat boekje, dat niet den vorm, doch den inhoud, de kern van de wijsheid der ouden in het bereik van het volk stelde, werd ongemeen goed onthaald. Zelfde bijval, in 1503, voor het *Enchiridion militis christiani*, in 1509, voor het *Moriae Encomium*, in 1516, voor de *Colloquia*. Wat wellicht het wonderbaarst is in dit zeldzaam geluk, is dat dit goed onthaal niet alleen van letterkundigen, paedagogen en geleerden kwam. De paus, de kardinalen, Karel V en zijne ministers, Chièvres, Gattinara, al de vertegenwoordigers en der staatkundige en der godsdienstige traditie, zijn Erasmanen, evenals het hof van Lodewijk XVI, in den vooravond der Omwenteling, Voltairiaansch zijn moest. En die vergelijking dringt zich op. Want met een bijtenden, sarcastischen geest, die nog krachtdadiger was dan die van Voltaire, bestrijdt Erasmus onvermoeid de traditie. Het hervormingsprogramma, dat zijn vriend Morus achter den sluier der verbeelding in *Utopia* verbergt, uit zich bij hem zeer duidelijk als het te bereiken doel. Evenals Morus, « verklaart hij zich tegen het middeleeuwsch en

kloosterlijk ascetisme, tegen de scholastiek, tegen het bijgeloof, tegen de bedelmonniken en tegen de luie kloosterlingen » (1). Hij veroordeelt het celibaat der priesters, ziet in den eeredienst niets dan een zuiver symbool, bevestigt ten slotte dat het wereldsch leven boven het kloosterleven staat. Geen greintje mysticisme in het opvoedingsplan, dat hij onvermoeid uiteenzet. Zijne persoonlijkheid vrijelijk ontwikkelen en zich in staat stellen een nuttig mensch te worden, dat is zijn ideaal. Eene eeuw leed tusschen Geert Groote's dood en Erasmus' geboorte; beiden zijn van hetzelfde land; beiden hebben gereisd; beiden putten ruim in de wetenschap van hun tijd om hun evenmensch te verbeteren, doch welke tegenstelling tusschen beider strekkingen! Voortaan bestaat de volmaaktheid niet meer in het bespiegelend leven, in stille betrachtting, « in een hoekje met een boekje », doch wel in de algeheele ontwikkeling der menschelijke wilskracht en geestvermogens. Doch die ontwikkeling zal maar mogelijk zijn in een uit zijne kluisters verlost menschedom. Derhalve, geen onderscheid meer onder de menschen, geen maatschappelijke standen, geen grenzen meer! En zoo vindt men, door een be teekenisvol samentreffen, in de leering van Erasmus, die zelfde versmelting van individualisme en cosmopolitisme, die wij hooger bij de Antwerpsche kapitalisten en bankiers vaststelden.

Overigens is Erasmus, ondanks zijne stoute en koene houding, alles behalve een revolutionnair. Hij wil de omverwerping noch van Kerk noch van Staat: onderwijs en wetenschap moeten beide vernieuwen. De genegenheid, die hij in den beginne voor Luther heeft, verkoelt en maakt plaats voor eene openlijke vijandschap, naarmate de kloof tusschen Luther en Rome grooter wordt. Zijn geloof is hartstochtelijk noch onstuimig; hij veroordeelt evenzeer onverdraagzaamheid als ketterij, en steeds hoopte hij op de eindelijke verzoening der tegenstrevers, steeds stelde hij tegenover het protestantisme hetgeen men de Wedergeboorte van het catholicisme heeten mag. Trouwhartig dacht hij katholiek te blijven en, in het begin van de groote godsdienstige crisis der XVIe eeuw, beroemden zeer rechtzinnige katholieken er zich op, zijne denkbeelden te belijden. Vi-

(1) JUSSEKAND : *Histoire littéraire du peuple anglais*, deel II, blz. 81.

ves wil dat men zijne *Colloquia*, samen met Morus' *Utopia* in de handen der scholieren geve. In 1526 stelt de eigen minister van Karel V, Gattinara, hem tegelijk tegenover degenen « die den paus blindelings gehoorzamen » en tegenover de volgelingen van Luther, en begroet hij hem als « het hoofd der eerlijke lieden, die slechts de glorie Gods en het heil der Republiek beoogen » (1).

Doch was Erasmus populair onder de katholieke humanisten, zoo had hij vroegtijdig tegen het verzet der godgeleerden te strijden. Dat kon immers niet anders, van den dag af waarop hij, vol minachting voor hunne wetenschap, die wilde vervangen door het zuiver historisch en philologisch onderzoek van de Heilige Schrift. De twist brak geweldig los ter oorzake van het College der Drie Talen, de kenmerkendste schepping van de Renaissance op Nederlandschen bodem (2).

Die beroemde instelling, die Frans I tot leiddraad diende bij het stichten van het *Collège de France* (3), werd geopend in 1517, hetzelfde jaar dat Luther zijne leerstellingen aan de kerkdeur te Wittenberg vasthechte. Ruim ondersteund door Hieronymus Busleyden, die daarin voorzeker Erasmus' raad volgde, had zij tot doel de kennis van de drie geleerde talen: Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch te bevorderen, en de Schrift buiten alle positieve godgeleerdheid te verklaren door middel van de wetenschappelijke hulpbronnen en stelsels. Daar zij samen met het protestantisme het levenslicht zag, moest zij tal van gemoederen veront-rusten. De Leuvensche hoogeschool bestreed ze van den beginne aan, veel minder uit slenter of onwetendheid dan wel uit vrees, ze weldra in eene ketterschoulo te zien ontaarden. De colleges van Saint-Donat en van Atrecht weigerden het legaat van Busleyden, en Erasmus moest al zijne wilskracht aanwenden om den wederstand zijner tegenstrevers te overwinnen. Trots alles; kon hij de lessen inrichten en ze, drie jaar later, geven in eene bijzondere school, door verwanten en vrienden van Busleyden gebouwd. Gelukkig over het slagen zijner pogingen en voorne-

(1) H. BAUMGARTEN : *Geschichte Karls V*, deel II, blz. 715 (Stuttgart, 1888).

(2) F. NÈVE : *Mémoire historique et littéraire sur le Collège des Trois Langues à l'Université de Louvain* (Brussel, 1856).

(3) A. LEFRANC : *Histoire du Collège de France*, blz. 115 (Parijs, 1893).

mens zich gansch te wijden aan het bestuur van dit college, dat naar hij hoopt, de Wedergeboorte van de Kerk en van de Letteren bewerken moet, wil hij zich te Leuven vestigen, waar hij in 1519 een huis koopt.

Doch reeds het volgend jaar komt Karel V in de Nederlanden. Samen met Aleander, dien de paus naar hem stuurt met de bul van den tegen Luther geslingerden banbliksem, bereidt hij klaarblijkelijk den oorlog tegen de Hervorming voor. Tegen Erasmus breekt terstond een verschrikkelijke storm los (1). De wijbisschop van Doornijk predikt openlijk tegen hem; overal wreken zich de door hem zoo lang bespotten Dominicaner en Karmelieter monniken, door hem te beleedigen en van ketterij te beschuldigen. Ongetwijfeld weet de groote humanist, die bewust is van zijn invloed, dat hij op den keizer rekenen mag; ongetwijfeld zet Leo X zijne vijanden tot gematigdheid aan. Doch op den duur doen walg, stoornis in zijne studie, vertwijfeling in de toekomst hem besluiten, den strijd op te geven. In 1521 vertrekt hij naar Bazel, en met hem verdwijnt de geest die tot dan het College der Drie Talen bezielde had. Busleyden's stichting zal niet verdwijnen, doch zij zal zich beperken bij de studie der philologie en zal niet trachten de taak op zich te nemen, die zij op het punt was, in de geschiedenis der godsdienstige hervorming te vervullen.

Erasmus' vertrek ontwapende zijne vijanden niet. Monniken en godgeleerden, met wie hij zoo lang gegekscheerd had, namen eene overdreven weerwraak. Adriaan VI moest den luidruchtigste onder hen, Nicolaas van Egmond, doen zwijgen; Clemens VII gebod in 1525 aan de faculteit van godgeleerdheid te Leuven, de vijandelikheden te schorsen. Zijnerzijds verliet Karel V den schrijver niet, dien Gattinara, Margareta van Oostenrijk en Maria van Hongarije gelijkelijk vereerden. 't Is waarschijnlijk daarom, dat de Leuvensche hoogeschool zoo lang wachtte het voorbeeld te volgen van de Parijsche hoogeschool, die reeds in 1526 de *Colloquia* veroordeeld had. Eerst in 1558, onder de regeering van Philips II, kon zij Erasmus opnemen onder de

(1) P. KALKOFF: *Die Anfänge der Gegenreformation in den Niederlanden.* deel I, blz. 65 (Halle, 1904).

schrijvers, wier werken hier niet mochten gelezen worden (1). Doch intusschen liet zij niet na, 's meesters vertrouwd en volgelingen met onwil en wantrouwen te bejegenen. In spijt van zijne verdienste en zijne diepe godsvrucht, vermocht Nicolaas Cleynaerts niet, er een leerstoel te bekomen (2). Maarten Lipsius, evenals hij van moderantisme verdacht, verlaat Leuven en trekt zich in een klooster te Hoei terug; Campensis eveneens; Goclenius en Rescius lijden, in het College der Drie Talen, onder de ongenegenheid hunner collegas (3). Anderzijds durven ambtenaars en magistraten, die voor Erasmus' denkbeelden gewonnen waren, deze niet meer openlijk belijden, sedert de keizer zich als verdediger der Kerk aanstelde. De vervolging, reeds in 1522 tegen een hunner, Cornelis Grapheus, ingespannen en later, het geval van Geeraard Mercator, die in 1544 in een ketterproces betrokken wordt, zetten hen aan, voorzichtig te wezen en zich niet bloot te stellen. Het wordt overigens blijkbaar dat er, tusschen catholicisme en protestantisme, geen plaats meer is voor die door hun meester gepredikte gematigde hervorming. Schier allen keeren langzamerhand tot de orthodoxie terug, doch behouden van hun oud ideaal een geest van menscheijkheid en verdraagzaamheid, die zich, van de regeering van Karel V af, verzet tegen de algeheele uitvoering van de onverbiddelijke plakaten tegen de ketterij en die, onder zijn opvolger, in ruime mate zal bijdragen tot de omwenteling der Nederlanden.

Zoo de Renaissance-beweging allengskens hare praktische strekkingen aflegt, is dit slechts om in andere opzichten bedrijviger en vruchtbaarder te worden. De dorst naar wetenschap vergroot in stede van te verminderen. Men wil alles tegelijk kennen en leert ondereen dichtkunst, muziek, teekenen, schilderen, oude talen (4). Daar men den geloofsstrijd niet meer aandurft, geeft men zich des te gretiger aan de studie over. Leeken en

(1) E. GOSSART : *Un livre d'Erasmus réprouvé par l'Université de Louvain. Bull. de l'Acad. royale de Belg., Classes des Lettres*, 1902, blz. 427.

(2) V. CHAUVIN et A. ROERSCH : *Etude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénaerd. Mémoires couronnés de l'Acad. royale de Belg.*, deel LX (1900-1901), blz. 18.

(3) CHAUVIN et ROERSCH : *op. cit.*, blz. 20-22. — F. NÈVE : *La Renaissance des lettres* enz., blz. 192.

(4) Zie dienaangaande een kenschetsenden brief van Grapheus, in P. FREDERICQ : *Corpus inquisitionis Neerlandicae*, deel IV, blz. 146 Gent, 1900).

geestelijken wedijveren met elkaar in zulke mate, dat Anna Byns in 1528 aan de hoogere geestelijkheid verwijt, dat zij den strijd tegen het Lutherdom vergeet, en slechts bedacht is

Op ander fantasie,
Op poëtrie ende filosofie.

Van 1525 af, neemt de boekdrukkunst, in spijt van de haar door de plakATEN berokkende moeilijkheden, eene buitengewone vlucht. Van toen af tot het einde van keizer Karel's regeering, worden vijftig nieuwe drukkerijen geopend, waaronder vijf-en-dertig te Antwerpen alleen. Lager, middelbaar en hooger onderwijs wordt overal verspreid. Driehonderd leerlingen volgen de lessen van philologie in het College der Drie Talen. Doornijk vraagt in 1525 eene hoogeschool (1). Jan de Witte sticht in 1540 te Brugge openbare leergangen van godgeleerdheid, Latijn en Grieksch (2). «Latijnsche scholen» vermenigvuldigen zich in de steden, en de door de leerlingen opgevoerde treur- en tooneelspelen worden gretig bijgewoond. Het lager onderwijs is niet minder bloeiend: men schat, in 1575, dat er te Antwerpen niet minder dan tweehonderd kleine scholen zijn (3). Rijke liefhebbers stellen hunne boeken ter beschikking der arbeiders; in 1564 vermaakt een eenvoudige pastoor zijne boekerij aan de stad Kortrijk, onder beding dat zij voor een ieder zal toegankelijk wezen (4). Overal vindt men verzamelingen van boeken en kunstvoorwerpen. De beroemdste is die van Marcus Laurin, den neef van Erasmus' vriend, wiens kasteel te Blauwhuis (bij Brugge), dat hij Laurocorinthus gedoopt heeft, een echt museum, een penningkabinet, kostbare handschriften en prachtige banden, namaaksels van die van den Franschen verzamelaar Grolier, bevat (5). Laurin is overigens, evenals vele zijner

(1) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel III, blz. 57. — Reeds in 1521 had de stad op eigen kosten een *collegium graeco-latinum* opgericht, dat de Leuvense hoogeschool deed sluiten. NÈVE: *La Renaissance des lettres*, blz. 200. Zie ook HOCQUET: *Tournai et le Tournaisis au XVIe siècle*, blz. 284.

(2) DE SCHREVEL: *Histoire du séminaire de Bruges*, deel I, blz. 261 (Brugge, 1895).

(3) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel III, blz. 349.

(4) TH. SEVENS: *Bibliotheken uit vroeger tijd*, in *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, deel I [1903], blz. 196.

(5) L. ROERSCH, in de *Biographie nationale de Belgique*, deel XI, blz. 461 (Brussel, 1890).

tijdgenooten, niet slechts een verzamelaar, doch een geleerde en een beschermer van geleerden. Hij ondersteunt de werken van den epigraphist Maarten De Smet en van den oudheidskenner Huibrecht Goltzius.

En, naast die in de geschiedenis der beroemd gebleven mannen, hoeveel anderen dienden niet genoemd, die zich gedurende de regeering van Karel V verdienstelijk maakten in letteren en wetenschappen: de classieke taalgeleerden Langius, Bartholomeus Latomus, Cleynaerts, Maarten Dorpius, de Syrische-taalgeleerde Masius, de kruidkundigen Dodoens en de l'Escluse, de aardrijkskundige Mercator, de groote anatomist Andreas Vesalius. Overal in het buitenland vindt men Nederlandsche geleerden. Te Parijs, in het *Collège de France*, in de Duitsche universiteiten, in Italië, waar Rome hen aantrekt, in Spanje, waar Ferdinand Colon hen roept naar de door hem in Sevilla gestichte boekerij, in Portugal, waar Cleynaerts het Latijn onderwijst, in afwachting dat hij in Marokko zijn «vreedzamen kruistocht» tegen den Islam kan ondernemen. En toch putten die wonderlijke voortbrenging en die overvloedige arbeid 's lands bedrijvigheid niet uit: hoe levendig zij onder geleerden en vorschers zijn, toch kunnen zij niet op tegen die der kunstenaars.

II

De Nederlandsche kunst der XVIe eeuw, beoordeeld naar hare innerlijke waarde, naar het talent harer beste vertegenwoordigers, kan zeker niet met die der XVe eeuw vergeleken worden. Zij is minder vindingrijk, minder oorspronkelijk; zij kan niet bogen op namen als die der van Eyck's of van Van der Weyden; kortom zij staat lager, maar is daarom op verre na niet in verval.

Want hare levenskracht en hare vruchtbaarheid vermeerderen gedurig. Zij zijn zoo machtig, dat zij een wezenlijken handeltak voeden en dat de schilderkunst wel onder 's lands nijverheidstakken diende gerekend te worden (1). De plaats nevens

(1) Zie, omtrent den handel in schilderijen, de opzoekingen van H. Floerke: *Studien zur niederländischen Kunst- und Kulturgeschichte* (München, 1905).

de Lieve-Vrouwenkerk te Antwerpen, waar sedert 1460 de schilderijenmarkt wordt gehouden, is te klein geworden, zoodat die markt in 1540 overgebracht wordt naar een van de bovengaanderijen der Beurs, die als « Schilderspand » met bestendige tentoonstelling dient. Evenals de lakens, de serges, de tapijten, stroomen de schilderijen naar het groote pakhuis, dat Antwerpen is; de zekerheid, er altijd koopers te vinden, drijft er de schilders heen, evenals de kooplieden en industrieeën. Door zijn economisch overwicht is Antwerpen, sedert het begin van de XVIe eeuw, de hoofdstad der Nederlandsche kunstwereld. In dit zoo bedrijvig, zoo modern midden, komt een nieuw schilderstype te voorschijn. De kunstenaarsvrijheid ontwikkelt er zich als de handelsvrijheid. Het schildersgild legt zijne leden geen knellende verordeningen meer op. De kunstenaar werkt naar eigen ingeving : evenals de fabrikant, schudt hij het juk des ambachts van zich af en wordt hij onafhankelijk. Evenals de humanist de wetenschap aan het monopolie der geestelijken ontnemt, zoo ook werkt nu de schilder voor de leeken. Hoewel nog oneindig veel tafereelen voor kerken gemaakt worden, toch levert men nog meer portretten, genrestukken, cartons voor tapijten of decoratie-paneelen, die meer en meer gevraagd worden, naarmate de welvaart den kunstmaak onder de gegoede standen ontwikkelt. Die werken vinden veel aftrek in dien uitvoerhandel, die, door de bemiddeling van het Schilderspand, doeken van Belgische kunstenaars niet alleen naar de naburige landen, maar tot in Scandinavië, Spanje en Italië zendt. 't Is dan ook niet te verwonderen, dat de schilders der XVIe eeuw, en vooral de Antwerpsche, zoo gauw dat half-mystiek karakter verliezen, dat bij sommige hunner groote voorgangers, bij Memling of bij Van der Goes bijvoorbeeld, nog zoo treffend is. Onder hen vindt men eene menigte lustige kwanten, dronkaards, schier moderne losbollen, doch veel meer eerlijke lieden, die, gelukkig te kunnen voortbrengen en vergaren, een gemakkelijk bestaan veroveren, met een bemiddeld burgermeisje trouwen en hunne kinderen in de beoefening hunner kunst inwijden. Gedenkt dat, volgens de legende, de liefde Quinten Metsys kunstenaar maakte.

Evenals Metsys de eerste der groote schilders is, die zich te Antwerpen vestigden, is hij ook de eerste hunner die de nadering der Renaissance voorspelt. Bevriend met den humanist Pieter Giles, in betrekking met Morus, met Erasmus, wiens portret hij geschilderd en geëst heeft, kon hij aan den invloed van den nieuwen geest niet ontsnappen. Al was zijne godsvrucht nog zoo oprecht, al kon zijne kunst de hoofdtrekken der Vlaamsche school behouden, toch is er met hem iets veranderd. Hij heeft een inniger, persoonlijker karakter dan zijne voorgangers. In zijne schilderijen « wordt het vleesch malscher, beweeglijker; de blik krijgt het leven des geestes; de geopende lippen laten den adem ontsnappen » (1). In stede van karakter, tracht hij gevoel te schetsen. Minder statig, minder edel dan Van Eyck, is Metsys ook minder priesterlijk en meer menschelijk.

Doch is hij reeds een schilder der Renaissance, daarentegen onderging hij zeer weinig en slechts op het einde zijns levens dien Italiaanschen invloed, die zich, na hem, met meer en meer kracht aan zijne opvolgers moest opdringen. En zeker kan men dien invloed betreuren, maar men moet toch erkennen, dat hij onvermijdelijk was. Alles inderdaad dreef de door Metsys' adem bezielde leerlingen en medestrevers naar Italië: de verstandelijke rijzing van den tijd, de minachting van de humanisten voor de middeleeuwen, de aantrekking van het nieuwe, de roem van Rafaël en van Michele Angelo en bovenal de verandering van smaak en mode, die nu voorliefde toonden voor mythologische tafereelen, voor naakte figuren, kortom voor al de sieraden dier oudheid, die de algemeene bewondering en... bestellingen verwekte. Reeds op het einde der XVe eeuw waren vele teekenen dier nieuwe richting zichtbaar. Bij de blijde inkomst van Philips den Schoone, te Antwerpen, in 1494, verbeelden drie naakte meisjes de heidensche godinnen in de voorstelling van het vonnis van Paris (2). In 1505 biedt Philips van Kleef zijn vorst een naakt vrouwenfiguur ten geschenke (3). De tapijtwevers leveren meer en meer voorstellingen van heiden-

(1) G. HULIN : *Quelques peintres brugeois. I. Jan Provost*, blz. 37 (Gent, 1902).

(2) MOLINET : *Chroniques*, deel V, blz. 15 (Parijs, 1828).

(3) CROWE et CAVALCASELLE : *Les anciens peintres flamands*, deel II, blz. cccxx (Brussel, 1865).

sche legendes. De voorliefde voor de Italiaansche kunst wordt dag aan dag sterker. De komst te Brugge, in 1514, van Michele Angelo's marmeren beeld der Heilige Maagd, dat thans nog in de Lieve-Vrouwenkerk prijkt, verwekt de grootste geestdrift (1).

Jan Gossart van Mabuse gaf dus slechts aan eene onweersaanbare aandrift gehoor, toen hij in 1508 naar Italië vertrok om ter plaatse de kunst te leeren, wier schemerlicht zijne landgenooten verblindde. Hij kwam gansch veranderd terug. Voorzeker heeft hij den stijl en nog minder het pittig koloriet van de school van Metsys aan Italië geofferd. Bij die eerste ontmoeting moest de Renaissance van het Noorden niet onderdoen voor de Renaissance van het Zuiden. Gossart ontleende zijnen modellen slechts de gansch uitwendige hoedanigheden, slechts de versierselen. Hij bemachtigde hunne motieven, hunne weelderige versieringen; hij vernieuwde niet den geest, doch de schikking en de onderwerpen zijner schilderijen. Doch dat was reeds eene groote nieuwigheid. Zij beantwoordde aan den smaak, zoowel der aristocratie als der humanisten, en genoot een buitengewonen bijval. De grootste heeren betwistten elkander de schilderijen van Gossart, en Geeraard Geldenhauer geeft hem den naam van *Apellem nostrae aetatis*. Weldra zullen anderen op den door hem gebaanden weg hem niet alleen volgen, doch voorbijloopen. Met Bernard Van Orley, die van Rome komt en zich te Brussel vestigt, heeft de Italiaansche kunst de nationale overlevering bijna overwonnen. De kleur is nog wel Vlaamsch, doch de stijl niet meer. Groote gebaren, theatrale houdingen, gezochte effecten hebben nu de overhand in het plan, waarbij al de hulpmiddelen eener wonderlijke kunstvaardigheid aangewend worden. En tot het einde zijner lange loopbaan, wordt Van Orley door de algemeene bewondering aangemoedigd. Hij wordt de schilder van Margareta van Oostenrijk en van Maria

(1) Er valt nog aan te stippen, dat het graf van Engelbert II van Nassau te Breda gebeeldhouwd werd door een Italiaan, leerling van Michele Angelo, dat Hendrik van Nassau, rond 1536, een anderen Italiaan, den bouwmeester Thomas van Bologna liet werken aan zijn kasteel te Breda (RACHFALL: *Wilhelm von Oranien*, deel I, blz. 108) en ten slotte, zooals wij hooger (blz. 160) zagen, dat Erhard van de Mark Italiaansche kunsteraars naar Luik deed komen.

van Hongarije; zijne cartons zijn te vinden in alle werkplaatsen van tapijtwevers en glasschilders. Zijne leerlingen, Michiel Coxie, « de Vlaamsche Rafaël » (1499-1592) en Pieter Coucke van Aalst (1502-1550), waren zoo beroemd als hij, doch overtroffen hem nog in de nabootsing van Italië. Met hen en met hun tijdgenoot Lancelot Blondeel (1496-1561), verschijnt het type van kunstenaars die evenveel, ja wellicht meer kennis hebben van de theorie dan van de praktijk der schilderkunst, en die dat karakter van handwerker afgelegd hebben, dat nog zoo merkbaar is, bij Geeraard David bijvoorbeeld, die in 1488 voor de stad Brugge de vensterstaven van Maximiliaan's gevang rood verfde (1). In navolging van Leonard di Vinci, van Rafaël, van Michele Angelo, willen de schilders geleerden worden. Zij zouden zich schamen, slechts eenvoudige kunstarbeiders te wezen; zij willen al de wetenschap van hun tijd machtig worden en leven in gezelschap van geleerden en geletterden. Dat zien wij onder andere bij den Luikenaar Lambrecht Lombart (1505-1566), met wien de Belgische schilderkunst bepaald de noordelijke tak der Italiaansche schilderkunst geworden is. Tegelijk bouwmeester, etser, dichter, teekenaar en schilder, biedt die buitengewone kunstenaar met zijn meester, Jan Gossart, dezelfde tegenstelling als die, welke tusschen de humanisten van Erasmus' tijd en de taalgeleerden van het volgende geslacht bestaat. De kring, die rondom hem te Luik gevormd wordt, is gansch Romeinsch. Daar treft men aan: den oudheidkenner Goltzius, den dichter Lamponius en, ten slotte, dien beroemden Frans de Vriendt of Frans Floris (1516-1570), die door zijne tijdgenooten de « onvergelijkelijke » geheeten werd. Na de degelijke lessen van den meester ontvangen te hebben en na een lang verblijf in Italië, vestigde Floris zich te Antwerpen, waar hij eene faam genoot welke slechts die van Rubens, in de volgende eeuw, evenaren zou. Thans stapt men onverschillig voorbij de groote tafereelen van dien navolger van Michele Angelo die, vol bewondering voor de fresco's van de Sixtijsche kapel, vooral hunne gebreken afkijkt en het toppunt der kunst meent te bereiken, als hij hun

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN: *Inventaire des archives de Bruges*, deel VI, blz. 306.

eentonig koloriet nabootst. Doch in zijn tijd was hij een man van ongemeene beteekenis. Men zegt, dat meer dan honderden-twintig leerlingen zijne werkplaats bezochten. Onder zijn invloed, volgden al de Nederlandsche schilders de doenwijzen der Romeinsche school, en werd Antwerpen eene wezenlijke fabriek van Italiaansche stukken. Zoo de met bestellingen overladen kunstenaars in het portret meesters blijven, vallen zij in het *pasticcio*, zoodra zij groote schilderijen aanvatten. Te midden van de talrijke schaar, waaronder Maarten de Vos, Adriaan Key, Lucas de Heer, Nicolaas Franken, weerstaat Breughel schier alleen aan de mode, en behoudt hij eene machtige oorspronkelijkheid. Voor de anderen is het Italianisme eene wezenlijke nijverheid geworden, die van vader tot zoon overgaat en die men in den vreemde met zooveel bijval als in het land gaat beoefenen. Want de Nederlandsche schilders zijn zóó veranderd, dat zij voortaan, te Rome zelf, wedijveren en medewerken met de volgelingen van Michele Angelo. In de tweede helft der XVIe eeuw zijn zij daar zoo talrijk, dat zij er eene « Bent » stichten. Denijs Calvaert is de eerste meester van Guido Reni en van Domenico Zampieri; Pieter Witte, Candido genaamd, werkt te Florence; Leonard Théry van Bavay is medewerker van Rosso en van Primaticcio. Anderen trekken naar Spanje, zooals Pieter De Kempeneere (Pedro Campaña), de stichter der school van Sevilla; naar Frankrijk als Ambrosius Dubois; naar Engeland als Horebouts en Geerarts; naar Duitschland als Spranger, Savery en Valkenborgh. Hoe talrijk ook de vorschers en geleerden zich buiten de Nederlanden verspreidden, toch werd hun getal verre overtroffen door dat der schilders. Rond het midden der XVIe eeuw, zijn er in alle werkplaatsen, evenals er Zwitsersche huurlingen en Duitsche landsknechten in alle legers zijn.

Zoo de Italiaansche Renaissance de schilderkunst overweldigt, onderwerpt zij ook de beeldhouwkunst en de bouwkunde aan haren invloed. Al de beeldende kunsten volgen eene gelijke beweging om op hetzelfde oogenblik op hetzelfde punt uit te komen. Terwijl Frans Floris schildert, — bouwt en beeldhouwt zijn broeder. Het stadhuis van Antwerpen, dat hij in 1561

oprichtte volgens het plan der Romeinsche paleizen, verschilt zoo zeer van de gebouwen van het begin der XVIe eeuw, als de schilderijen van de Nederlandsche « Rafaëls » en « Michele Angelo's » van 1550 verschillen van die van Quinten Metsys.

En den naam van dien grooten kunstenaar schrijven wij hier geenszins bijtoeval. Want zijn geest vindt men terug bij de bouwmeesters van zijn tijd. Hoewel Keldermans, Waghmakere, Van Pede, Van Poele, Van den Berghe, Van Boghem en anderen, evenals hij, het verleden nog aankleven, blijven zij er niet aan verslaafd. Het Stadhuis (1518-1535) en het Schippershuis (1531) te Gent, het Broodhuis (rond 1525) te Brussel, de Heilig-Bloedkapel (1529-1533) en de achtergevel van het Vrije (1520) te Brugge, het Stadhuis (1515-1535) te Oudenaarde, de Sint-Jacobskerk (1538) en het bisschoppelijk paleis (1526-1533) te Luik, en ten slotte, de wonderlijke kerk te Brou, deze voor Margareta van Oostenrijk ontloken « laatste en mooiste bloem van den Gothischen stijl », geven door hun nieuw plan, hunne rijke, smaakvolle en oorspronkelijke versiering, blijk van die zelfde, door Metsys' schilderijen verkondigde wedergeboorte van de kunst. Dat zijn echt eigen scheppingen, onwraakbare uitingen van dat individualisme, dat zich toen, onder zoovele verschillende vormen, op alle gebied der menschelijke bedrijvigheid openbaart. De oude nationale bouwkunde schikt zich zonder moeite naar de nieuwe behoeften van den tijd. In het paleis te Luik toont zij zich in staat, een vorst de prachtige woning te geven, die de zeden nu eischen, terwijl de Beurs te Antwerpen zoo volkomen aan hare bestemming beantwoordt, dat zij tot op den huidigen dage nog geene merkelijke wijziging moest ondergaan. Beide voorbeelden volstaan om te bewijzen, dat zij in de burgerlijke bouwwerken het best slaagde. Minder vrij in kerkbouw, waar het gebruikelijk plan moest geëerbiedigd worden, kon zij slechts afwisseling zoeken in eene weelderige versiering, als te Brou en voor de Sint-Jacobskerk te Luik.

Doch evenals Jan Gossart reeds tijdens het leven van Metsys den Italiaanschen trant nabootst, sluipt de Renaissance weldra ook in de gebouwen. Zooals bij de schilderkunst, dringt zij eerst in de versiering of liever in de inrichting der gebouwen.

Zij brengt, in het nog Gothisch plan der werken, loofwerk, bloemen, vruchten, cupido's en grotesken aan deuren, schoorsteenmantels en paneelen. De mooie poort van het Stadhuis te Oudenaarde (1531-1534), de prachtige schoorsteen van het Brugsche Vrije (1529-1532) zijn parels van den nieuwen trant. Toch verlaten die werken nog de traditie niet. Zij blijven zich richten naar dien versieringssmaak, die in de XVe eeuw de nationale beeldhouwkunst meer en meer ten nadeele van eenvoud en statigheid overrompelt. Doch met Jacob Dubroeuq († 1584), den eersten grooten beeldhouwer der Nederlanden sedert Claus Sluter, neemt de Italiaansche Renaissance zoo volkomen de overhand in die kunst, als zij die in de schilderkunst met Lambrecht Lombart en Frans Floris krijgt (1). En dat leidt niet, zooals bij de schilders, tot slaafsche navolging van vreemde modellen. De beeldhouwkunde kon, juist door haar eenvoudiger, afgetrokken, algemeener uitdrukkingmiddelen dan die der schilderkunst, beter hare onafhankelijkheid behouden. Het voorbeeld der Italiaansche meesters ontrukte de Belgische beeldhouwers aan de gezochtheid en de gekunsteldheid, waarin zij na Sluter gevallen waren, zonder hen echter tot eenvoudige nabootsers te maken. Nu was 't uit met die ondergeschiktheid van de beeldhouwkunst aan de schilderkunst, die in de altaarbladen der XVe eeuw zoo merkbaar is; men kwam terug tot de echte grondbeginselen van de beeldhouwtechniek, en eens dat de kunstenaar weder zelfstandig was, bracht hij opnieuw meesterstukken voort. Zeker is het, dat de Belgische beeldhouwers der XVIe eeuw verre boven de schilders van hun tijd staan. Naast Dubroeuq, den grootsten onder hen en wiens eenvoudige en krachtige opvatting aan die van Rude is vergeleken geweest (2), worden Cornelis Floris van Antwerpen (1518-1575), Jan van Bologne van Dowaaï (1524-1608), Alexander Colyns van Mechelen (1526/29-1612) onder de beste kunstenaars der eeuw gerekend. Zij waren overigens even beroemd als verdienstelijk. Evenals de schilders doorliepen zij Europa en lieten zij overal kunststukken achter. Jan van Bolo-

(1) R. HEDICKE: *Jacques Dubroeuq von Mons* (Straatsburg, 1904).

(2) HENRI HYMANS: *Bullet. de l'Acad. royale de Belg., Classe des Lettres*, 1904. blz. 420.

gne brengt schier gansch zijn leven in Italië door; het meesterstuk van Colyns is te Innsbruck; het praalgraf van koning Christiaan III van Denemarken, in de kerk van Roeskilde, is aan Floris te danken.

Evenals schilder- en beeldhouwkunst, werd de bouwkunde op hare beurt door de Renaissance overwonnen. Moest de stijl der gebouwen niet noodzakelijkerwijze passen bij den stijl hunner geschilderde en gebeeldhouwde versierselen? Na 1530 voltooit men wel den bouw der begonnen groote Gothische monumenten, als Sinte-Waldetrudiskerk te Bergen of Sinte-Katelijnekerk te Hoogstraten, doch al de nieuwe bouwwerken ondergaan den invloed der Renaissance. Het Gasthof «den Zalm» te Mechelen (1530-1534), de Stadsgriffie te Brugge (1534) ontleenen haar niets dan hunne versierde gevels. Zij vertoont zich reeds meer in het fraaie portaal van den Gothischen beuk der Sint-Jacobskerk te Luik. Doch eens dat Pieter Coucke uit Italië teruggekomen was met de « echte grondbeginselen der bouwkunde » en tot onder-richt zijner landgenooten de werken van Sebastiaan Serlio van Bologna in het Vlaamsch vertaald had, drong zij zich ook op voor het plan der gebouwen. Dubroeuq en Cornelis Floris, tegelijk bouwmeesters en beeldhouwers, bouwen, de eerste, Maria van Hongarije's prachtige paleizen te Binche en te Mariemont, de andere, het huis der Hanzeaten en het Stadhuis te Antwerpen, « een prachtig gebouw, dat onder de wonderen der wereld mag gerekend worden » (1). Van omtrent de 1550 droomt men nog slechts van Italiaansche paleizen, van hoven met standbeelden, springfonteinen en grotesken, zooals die van het kasteel van Ernst van Mansfeld te Clausen (bij Luxemburg), of van de villa Granvelle, bij Brussel. De vertrekken zijn behangen met tapijten, die mythologische onderwerpen voorstellen, en versierd met weelderige, logge gipsen en marmeren ornamenten, houten verheven plafondvlakken, te midden van welke de schilderijen van Breughel of Hieronymus Bosch alleen nog tegen die verbastering protesteeren. De oude Gothische trant wordt tot het begin der XVIIe eeuw nog alleen, met min of meer welslagen, gevolgd door de metselaars en de steenhouwers der ambachten. Want, even-

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel V, blz. 595 (Brussel, 1879).

als de politieke vervormingen, drongen de veranderingen van kunst en smaak de ambachtslieden op den achtergrond. Het nieuwe kunstideaal is een monopolie van de hoogere standen der maatschappij, en de bouwmeester staat zoover boven den metselaarsbaas, als de kapitalistische ondernemer boven den winkelier.

Terwijl, in de beeldende kunsten, de overweldiging der Italiaansche Renaissance de ontwikkeling der nationale Renaissance stuitte of wijzigde, voltrok de teenemaal onafhankelijk gebleven Belgische toonkunst de roemvolle evolutie, die in de XVe eeuw begonnen was. Van Ockeghem tot Orlandus Lassus († 1594), haarlaatsten en beroemdsten vertegenwoordiger, maakt zij onafgebroken vorderingen. Zoo verre staat zij boven alle andere scholen, dat zij van haar niets te leeren heeft. Meer nog dan schilders en beeldhouwers, vinden de Belgische toonkunstenaars bijval in den vreemde. In alle beroemde kapellen zijn er te vinden; de vorsten betwisten zich de eer, er in hun dienst te nemen. Maria van Hongarije levert er onophoudend aan Karel V; als de burgeroorlog het hevigst woedt, vraagt Philips II nog aan Margareta van Parma er hem te zenden. Doch de school verviel rond het einde der XVIe eeuw; zij liet de door haar opgeleide Italianen de Renaissance der toonkunde scheppen en nam zelve geen deel daaraan.

In het tijdvak van haren bloei gaf zij niet alleen, samen met schilderkunst, beeldhouwkunst en bouwkunde, blijk van de gezondste levenskracht; nog evenals deze, vereenigde zij de beide landsrassen tot een machtig, gemeenschappelijk streven. De eenheid van beschaving voltrok zich terzelfder tijd als de staatkundige eenmaking. In de geschiedenis der Nederlandsche kunst treffen wij ondereen Vlamingen aan zooals van Orley, Floris, Colyns en Ockeghem, en Walen zooals Gossart, Lombart, Dubroeuq en Orlandus Lassus, die samen met denzelfden geest dezelfde taak volbrengen.

III

De invloed der Renaissance hoe machtig ook op het gebied van wetenschappen en van kunsten, was daarentegen, in de XVIe eeuw, onbeduidend op de Nederlandsche en Fransche letteren. Deze blijven het verleden getrouw, en terwijl schilders, beeldhouwers en bouwmeesters de middeleeuwsche traditie vaarwel zeggen, blijven zij die onverstoort volgen. De eerste oorzaak daarvan ligt aan de humanisten, die de nationale talen versmaden. De gedachten drukken zich voortaan uit in eene geleerde taal; evenals de kunst, zijn de letteren het voorrecht der aristocratie geworden. Daaruit volgt, dat, in Erasmus' tijd, de nationale schrijvers, tot schrijvers voor 't gemeen verlaagd, nog de rhetorische strekkingen van het einde der middeleeuwen volgen om dezelfde redenen, die de metselaarsbazen, in Du-broeuq's en Floris' tijd, aanzetten in Gothischen stijl te blijven bouwen.

Een vluchtige blik op de toenmalige Vlaamsche letterkunde zal dit bewijzen. Schier uitsluitend beoefend in de rederijkerskamers, vindt men, trots de mythologische vermomming die zij aantrekt, in hare hoogdravende verzen niet een greintje van den geest der humanisten. Overigens was zij zeer welkom bij de burgerij, tot welke zij zich wendde. Heel de XVIe eeuw door, groeit het reeds in de vorige eeuw zoo groot aantal rederijkerskamers nog gedurig aan. Men vindt er in alle steden en in vele dorpen. Zij waren in België toen zoo talrijk als thans de zangmaatschappijen zijn. Zij hebben overigens teenemaal hun oorspronkelijk godsdienstig karakter verloren. Vooral onder de kleine en middelbare burgerij aangeworven, verschijnen zij tegelijk als maatschappijen tot vermaak, tot beoefening der letteren en tot onderricht. Hier vindt men de bedrijvigheid terug, die de « kamers » der ambachten ontvlood. Doch van staatkundig en gemeentelijk, is zij onderwijzend en maatschappelijk geworden. Zoo de « zinspelen » der rederijkers talrijke gemeenplaatsen over de gewone zedenleer bevatten, hebben zij, van de eerste tijden der Hervorming af, zulke vijandige strekkingen jegens de Kerk, dat

de regeering ze op den duur aan de censuur zal onderwerpen, in afwachting dat de hertog van Alva er de opvoering van verbiedt. In andere omstandigheden vervullen zij de thans aan de drukpers voorbehouden taak. In 1555 doet de magistraat van Brugge een « spel van sinne » vertoonen, dat de toeschouwers bewegen moet, giften naar de Bogaarde-school te zenden (1).

De rederijkers geven overigens, in hunne overvloedige voortbrengselen, niet het minste blijk van kunstgevoel. De meest gekende onder hen, Matthijs De Castelein, is een kleine burger, bedeed met tamelijk veel verbeelding en met een weinigje oudheidkennis, doch hij is hoogdravend, alledaagsch, pedant en schrijft eene verbasterde taal vol Fransche woorden. Geven kluchten of « battementen » hier en daar blijk van degelijk realisme, daarentegen is de lezing van de « zinnesspelen » doodelijk vervelend. De « deken » of « factor », die de stukken voor de rederijkerskamer moet schrijven, flanst die inderhaast aaneen, waarna hij tooneelmeester wordt, de spelers hunne rol aanleert en de repetitiën leidt. Overigens wordt evenveel, zooniet meer belang gehecht aan rijke kostumen en prachtige decoratiën, als aan de waarde van het stuk zelf. Bij de « Landjuweelen » die zich, dank zij den voorspoed van den lande, meer en meer vermenigvuldigen, trachten de wedijverende maatschappijen, door de pracht en de praal harer stoeten, elkander de loef af te steken.

Boven die onbeduidende « excellente poëten », verheft zich slechts een enkele, doch machtige figuur, namelijk Anna Byns. In haren godsdientsijver vond zij, om de door de Hervormers bedreigde Kerk te verdedigen, treffende, rechtzinnige woorden. Door haar waar gevoel en hare diepe aandoening, staat zij verre boven Houwaert en Van der Noot, die in de tweede helft der XVIe eeuw eene wezenlijke beroemdheid genoten. Met hen, opent zich een nieuw tijdvak. Beiden, inderdaad, die geleerd en geletterd waren, wilden de navolging der classieke schoonheid in de Nederlandsche letterkunde invoeren, en namen de Latijnsche schrijvers tot toonbeeld.

(1) GILLIODTS VAN SEVEREN : *Inventaire diplomatique des archives de l'école Bogaerde*, deel II, blz. 1217 (Brugge, 1900).

Evenals de Dietsche, hadden de Waalsche provinciën hare rederijkerskamers en waren zij zeer gesteld op schouwspelen. In 1547 werd nog een « mysterie » te Valenciën vertoond. Doch, van de burgerlijke dichtkunst, die zich daar moest ontwikkelen zooals bij hare bureu, is schier niets overgebleven. Daarentegen ziet men de Fransche letterkunde voortdurend de hofgunst genieten. Molinet, en vervolgens Jan Lemaire de Belges, zetten het werk van George Chastellain voort. Doch evenals alle navolgers, slagen zij best in de navolging der gebreken. De gezwollen, doch wezenlijke welsprekendheid van den grooten kronijkschrijver vervalt bij hen in ijdele woordenpraal. In dit vak stond Lemaire overigens boven al zijne mededingers : in het begin der XVIe eeuw ging die Bourgondiër door voor den eersten schrijver van zijn tijd. Hij was het sieraad van het kranjsje geletterden, dat Margareta van Oostenrijk gaarne hield en aan hetwelk zij hare verzen en beeldspreuken voorlas (1).

Lemaire, overleden in 1525, kon Erasmus' werken slechts op het einde zijns levens kennen. Daar hij vóór den tijd der Renaissance leefde, ontleent hij aan de oudheid slechts haar uitwendig sieraad; tot den geest dringt hij niet door. Doch hoe verklaart men dat, trots den invloed der humanisten aan het Bourgondisch hof, na hem, de Fransche letteren geen nieuwen opgang maken? Waarom geven de Nederlanden geene degelijke schrijvers meer, juist als Frankrijk bogen kan op Ronsard, en Erasmus' invloed daar het talent van Rabelais bezwangert? Dat kan niet te wijten zijn aan het feit, dat de humanisten uitsluitend het Latijn gebruikten. Kan zulks verklaren, dat hunne werken niet tot de rederijkers der burgerij kwamen, dan belette dit toch de hogere standen niet, die te lezen en te verstaan. Een goed deel der geletterde en Franschsprekende aristocratie der Nederlanden kende Latijn. Hoe komt het, dat de wonderlijke bedrijvigheid, die zich van Latijn bediende, gepaard gaat met eene jammerlijke onvruchtbaarheid van de Fransche letteren?

Wellicht omdat het Fransch der Nederlanden, in den loop der XVIe eeuw, tot letterkundige uitdrukking onbekwaam ge-

(1) L. TILMANT : *Les Albums poétiques de Marguerite d'Autriche*, in *Bulletin du Cercle archéologique de Malines*, deel XI [1901], blz. 129 en volg.

worden was. Ongetwijfeld blijft het de hoftaal, wat den rederijkers, zooals Herpener in 1556, aanleiding tot klagen geeft; doch voor hen die het spreken, is het slechts eene aangeleerde taal, die kunstmatig de moedertaal vervangt. Sedert den dood van Karel den Stoute, komen de Bourgondische edelen niet meer naar de Nederlanden gestroomd, en heeft het Germaansch element den hoogen adel overweldigd, tot groot nadeel van de zuiverheid der taal. Daarbij komt nog, dat Maria van Hongarije, te Mechelen opgevoed en vervolgens naar Duitschland overgebracht, die gansch Fransche opleiding niet genoot, welke Margareta van Oostenrijk in hare kinderjaren aan het Fransche hof vond. Bedenkt men, ten slotte, dat de gedurige oorlogen tusschen Karel V en Frans I alle voeling met Frankrijk onmogelijk maakten, dan zal men begrijpen dat het Bourgondisch Fransch der XVIe eeuw, eens dat het zijne zuiverheid, zijne lenigheid en zijne sierlijkheid niet meer bezat, zelfs in de hoogere standen geen aanleiding kon geven tot eene letterkundige beweging, dien naam waardig. België vergenoegt zich, boeken uit Frankrijk te lezen; de vrouwen verslinden er Fransche romans (1); dadelijk bij haar verschijnen, is de geschiedenis van Pantagruel het geliefkoosd boek des hoogen adels (2). Doch zoo men leest, schrijft men niet meer of, als men schrijft, zooals Marnix, dan is het onder de aandrift van godsdienstigen of staatkundigen ijver. In het land van Froissart, van Le Bel, van Chastellain en van Commines is er geen Fransche letterkunde meer; ten gevolge van de godsdienstige beroerten en van de lange verdooving, die daarop volgde, zal er vóór de XIXe eeuw geene meer zijn.

Edoch, terwijl de Fransche letteren uitsterven, doet het in de middeleeuwen reeds zoo zeer verspreid gebruik der Fransche taal nieuwe en wonderbare vorderingen, die overigens niet opgedrongen worden. Op taalgebied, valt de regeering niet in

(1) Zie in ERASMUS' *Colloquia*, het gesprek: Colloquium abbatis et eruditae.

(2) Men vindt ze onder de enkele boeken van graaf van Egmond. In 1567 zegt Morillon, dat de heer van Escaubecque eene preek in het kwartier Rijsel bijwoonde met « een rozenkrans om den hals en Pantagruel in de hand ». H. PIRENNE: *Rabelais dans les Pays-Bas* in de *Revue des études rabelaisiennes*, deel IV [1906], blz. 224.

de Karel den Stoute aangewreven misbruiken en leeft zij het « groot privilege » van 1477 stiptelijk na. Zij let er op, dat hare ambtenaars de taal der inwoners kennen; in de Vlaamsche gewesten doet zij hare ordonnantiën in het Vlaamsch afkondigen en doet zij het grondbeginsel, alle gedingen in de taal der partijen te onderzoeken, opvolgen. Doch het Fransch blijft uitsluitend de taal van het hof en dan ook van het hooger bestuur. Naarmate dus de invloed van den Staat en met hem ook die van den adel vergroot, moet men wel Fransch leeren, om fatsoenlijk in de wereld te verschijnen of om zijn weg te maken. In spijt van hier en daar oprijzend protest, wint het dan ook gedurig veld.

In eene ordonnantie van 1530 wordt gezegd, dat het de algemeene gewoonte is, de jongelieden naar Frankrijk te sturen om hen Fransch te doen leeren, hetwelk « een zeer noodige taal is » (1); in 1531 vragen de inwoners van Dowai aan Karel V eene hoogeschool in hunne stad, en voeren zij daarbij aan « dat zijne Vlaamschsprekende onderdanen niet meer in den vreemde zouden moeten gaan om Fransch te leeren, en dat de penningen der studenten in het land zouden blijven » (2). Tot staving dier teksten dienen tal van voorbeelden van goede familiën der noorderstreek, die hunne kinderen naar het Walenland sturen, ja er zelfs gaan wonen gedurende dezer studie jaren. Jan van Dadizeele is pas tien jaar oud, als hij voor zes jaar naar Rijsel en naar Atrecht gaat (3). Molanus, van Leuven, gaat met zijne ouders naar Rijsel wonen (4). Anderzijds ontvangt Jan van Fynnes, een Rijselsch burger, een jongeling uit Amsterdam ten zynent, terwijl hij zelf zijne dochter naar Antwerpen zendt, om Vlaamsch te leeren (5). Overigens wordt het

(1) *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, deel III, blz. 59.

(2) PILATE-PRÉVOST: *Table chronologique des archives de la mairie de Douai*, blz. 339 (Dowai, 1842). Zie Marx: *Studien zur Geschichte des Niederländischen Aufstandes*, blz. 45, n. 4 (Leipzig, 1902).

(3) KERVYN DE LETTENHOVE: *Mémoires de Jean de Dadizeele*, blz. 1 (Brugge, 1850).

(4) MOLANUS: *Historiae Lovaniensium libri XIV*, deel I, blz. vi. (Brussel, 1861).

(5) J. L. A. DIEGERICK: *Mélanges pour servir à l'histoire des mœurs et des usages enz. in Annales de la Soc. hist. de la ville d'Ypres*, deel VIII [1878], blz. 135. — Omtrent de gewoonte, kinderen uit te wisselen, zie nog VAERNEWYCK: *Van die beroerlicke tijden*, deel IV, blz. 93 (Gent, 1876).

Fransch meer en meer in de scholen onderwezen. In 1520 verschijnt te Antwerpen een woordenboek tot het aanleeren van Fransch, Spaansch en Vlaamsch (1). Meurier verzamelt voor zijne leerlingen eene soort bloemlezing, *le Perroquet mignon*, die weldra algemeen gebruikt wordt (2). In 1571 geeft Pieter Heyns eene in het Vlaamsch geschreven Fransche spraakleer uit. In den « catalogue (van 1581) van de boucken die de vlaemsche en de francoysche schoolmeesters ende schoolvrouwen » van Oudenaarde gebruiken, vinden wij, naast « den catecismus, een cort ondersouck des Gheloofs, het testament, mitsgaders sommige Historien uuten Auden Testamente ghenomen », tal van Fransche werken als *les Petits Colloques*, *le Perroquet mignon*, *les Dialogues d'Erasmus*, *les Epitres familières de Cicéron* enz. (3). Tot in de kleinste steden treft men « Waalsche » scholen aan. Te Dendermonde is Isabella van Lyons, van Doornijk, onderwijzeres in 1516, en doet meester Philips Halsbuyt, « franchoise schoolmeester », in 1564 door zijne leerlingen « een spel van zinnen in franchoise tael » opvoeren (4).

Fransch werd geleerd tot in de armenscholen, zooals in de Bogaarde-school te Brugge (5). Doch het heeft ook zijne plaats in de hoogeschoolen: nauwelijks in 1562 is die van Dowaaï gesticht, of er wordt een leergang van Fransch ingericht, om de Vlaamsche studenten aan te trekken. Evenals in de middel-eeuwen, helpen de handelsvereischten tot zijne verspreiding mede. Vroeger, toen Duitschland in de Nederlanden vooral vertegenwoordigd was door de kooplieden der Hanze, werd het Vlaamsch als handelstaal gebruikt, doch de Hoogduitsche kapitalisten, die nu de Hanzeaten verdrongen hebben, verstaan die taal niet, wat het Fransch ten goede komt: het wordt

(1) A. MOREL FATIO: *Etudes sur l'Espagne*, blz. 247, n. 1 (Parijs, 1895).

(2) Zie het artikel Meurier door W. De Vreese, in *Biographie nationale de Belgique*, deel XIV, blz. 740 (Brussel, 1897).

(3) VAN LERBERGHE en RONSSE: *Audenaerdsche Mengelingen*, deel I, blz. 89.

(4) J. BROECKAERT: *Dendermondensia in Gedenkschriften van den Oudheidskundigen Kring der stad en des voormaligen lands van Dendermonde*, 1893, blz. 376. Zie DR MARTINELLI: *Diest in de XVIIe en XVIIIe eeuw*, blz. 42 (Gent, 1897) en STRAVEN: *Inventaire des archives de Saint-Trond*, deel III, blz. 192 (Sint-Truiden, 1887).

(5) GILLIODTS VAN SEVEREN: *Inventaire diplomatique des archives de l'école Bogaerde*, deel I, blz. 104.

geschreven door de handelaars, die de Antwerpsche wereldbeurs bezoeken. Evenals ten huidigen dage het Engelsch, is het vooral de taal van den uitvoerhandel : te Kortrijk hebben de loodjes der « Warandacie » Fransche opschriften (1).

Begunstigd door de mode, waarin de hoogere standen het toonbeeld geven, door de staatkunde, door de vorderingen van het onderwijs en door de levenskracht van de economische beweging, kan het Fransch diep in de bevolking dringen. In vele steden worden « beyde de spraken ghelyckelick gebuyct » (2). In het midden der XVIe eeuw meent Guicciardini, dat het weldra in de Vlaamsche gewesten zoo gekend zal zijn als de landstaal (3), en zoozeer is het verspreid, dat de Spanjaard Enzinas meent, dat het de moedertaal hunner inwoners is. Het spreekt dat dit overdreven is, doch het is niettemin zeker, dat het Fransch, uitsluitend door den adel, en samen met het Vlaamsch door de burgerij gesproken wordt (4), en zelfs niet meer onbekend is voor de volksklasse. Zoo deze het niet spreekt, begrijpt zij het toch over het algemeen. Landstaal voor Zuid-België, plant het zich gewillig in het noorden voort en draagt het ook het zijne bij tot het behoud der eenheid in de zeventien provinciën : 't is onder den kreet van « *vive le geus!* », dat alle, zoowel Dietsche als Waalsche gewesten, weldra tegen Spanje zullen opstaan (5).

(1) Geschreven keure van 1533 in het archief te Kortrijk.

(2) VAN HAUWAERT : *Eenige berichten en wenken over taal en volk uit de zestiende eeuw*, in *Mélanges Paul Fredericq*, blz. 145 (Brussel, 1904).

(3) GUICHARDIN : *Description*, blz. 168. — Reeds in 1517 stelt de secretaris van kardinaal L. d'Aragona vast, dat schier iedereen Fransch spreekt. L. PASTOR : *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona*, blz. 72 (Freiburg i/B., 1905).

(4) Onder de geleerde menschen van het midden der XVIe eeuw, zijn de uitzonderingen zeldzaam. Toch verstond Vaernewijck geen Fransch (*Van die beroevlicke tijden*, deel II, blz. 128). — Als blijk van de verspreiding dier taal dienen het overgroot getal Fransche woorden, die rond dat tijdstip in het Vlaamsch binnenslopen. Pogingen werden aangewend om dat te verhelpen. Zobelast Pieter Heyns zich met de taak, het Vlaamsch te zuiveren van de vreemde woorden, die het overweldigden. Zie nog F. VANDER HAEGHEN : *Een pleidooi ten voordeele van het Vlaamsch in de XVIe eeuw*, in *Verslagen en Mededeelingen der K. Vlaamsche Academie*, 1896, blz. 444 en volg.

(5) Het gebruik van dien Franschen kreet door de Vlaamsche bevolking is geen alleenstaand feit. Zie, bijvoorbeeld, Vaernewyck : *op. cit.*, deel II, blz. 111.

HOOFDSTUK IV

DE HERVORMING

Vóór de XVIe eeuw is er in de Nederlanden van geen godsdienstkwestie spraak. In de middeleeuwen vindt men er wel, evenals elders, hier en daar eenige ketteren. Rond 1110 verspreidt Tanchelm te Antwerpen ketterische leerstellingen; in de XIVe eeuw belijden de aanhangers van Bloemardine, de Dansers en de Geeselbroeders, tijdens de zwarte pest, en ten slotte de Lollaarts die, naar het schijnt, onder de Vlaamsche wevers nog al talrijk waren, een tamelijk verdacht mysticisme. Doch welk verschil tusschen die oppervlakkige bewegingen en de hevige crisissen, teweeggebracht door de Albigenzen in Frankrijk, door Wicliff in Engeland of door Jan Huss in Duitschland! Niets daarvan in onze streken, waar Walen en Vlamingen zich zoowel door hun levendig geloof als door hunne strenge orthodoxie onderscheiden. Twee groote feestdagen der Katholieke Kerk, Drievuldigheidsdag en Sacramentsdag, zijn van Luiksche herkomst. In 1328, terwijl in de meeste Europeesche landen verdachte denkbelden onder de begijnen vastgesteld worden, kan tegen hare Nederlandsche zusters niet de minste grief geuit worden. Terwijl aan den overkant der zee Wicliff tegen den paus, de kerkelijke rangorde en de sacramenten predikt, betuigt Geert Groote den paus de meeste toewijding, en staat hij hem ten dienste, nagenoeg als vrijwillige kettermeester. Na hem, zijn de beide grootste vertegenwoordigers van het katholiek gevoelen in de XVe eeuw de schrijver van de «Navolging Christi» en de *Doctor Extaticus*, Denijs Van Ryckel, insgelijks Nederlanders.

En toch zullen die zelfde Nederlanden aan het protestantisme de eerste martelaars, aan de dwepers van Munster hunne leiders en profeten geven, en ten slotte getuigen wezen van den

verwoedsten en jammerlijksten tweestrijd, dien Kerk en Hervorming elkander ooit leverden. Want de nieuwe godsdienstige strekkingen vinden daar een terrein, dat gansch toeberaid is door den invloed der Renaissance in de hoogere standen en door maatschappelijke veranderingen in de volksklasse. In der waarheid, ontwikkelen die strékkingen zich niet van zelf in het land. Doch, door dezes ligging, midden in de Westwereld, en door de machtige aantrekking, die zijne economische levenskracht oefende, kon hetzelve er niet aan ontsnappen. Van alle kanten stroomden er, uit Duitschland of uit Frankrijk, Luthersche, anabaptistische of Calvinistische strekkingen heen, evenals de kooplieden aller natiën naar de beurs van Antwerpen aange trokken worden, zoodat ook de geschiedenis der Hervorming in de Nederlanden, op de klaarblijkelijkste wijze, het wereldsch karakter hunner beschaving bevestigt.

Die geschiedenis bevat twee tijdvakken, die niet altijd genoegzaam onderscheiden werden. In het eerste, dat loopt over de regeering van Karel V, ontwikkelen zich het Lutherdom en het anabaptisme en wordt het onbarmhartig beteugelingsstelsel ingevoerd, door hetwelk de keizer hun vooruitgang stuiten wil. Den opstand der anabaptisten van 1534 daargelaten, biedt het overigens geenerlei revolutionnair karakter; de ketters ontzien en eerbiedigen de regeering, die hen bestrijdt. Doch met het tweede, dat met de regeering van Philips II begint, is het gansch anders gesteld. Want hier treedt het Calvinisme op. Gansch toegerust, stelt het eene Kerk tegenover de Kerk en wil het den Staat aan zijn invloed onderwerpen. Niet gelaten als het Lutherdom, is het stoutweg tot wederstand bereid; het geschil gaat van de louter godsdienstige stadië naar de politieke stadië over, en de omwenteling breekt los.

Van beide tijdvakken, waarin zich beurtelings de beide groote invloeden doen gelden, die steeds de Nederlanden beheerschten, eerst de Duitsche, vervolgens de Fransche, wordt in de volgende bladzijden alleen het eerste onderzocht.

I

Is, op het einde der XVe eeuw, het geloof nog ongeschonden, zoo verwaarloost de Kerk in de Nederlanden, en overigens in gansch het toenmalig Europa, hare roeping: hare dienaren, op alle trappen der rangorde, geven zich aan de grofste misbruiken over (1).

Vooraan ziet men de bisschoppen, die, op 's vorsten aanbeveling genoemd, veelal werktuigen van zijne macht zijn en onvoorbereid optreden, maar al te dikwijls den vromen zielen ergernis geven. Te Luik heerschen, na Jan van Heinsberg, wiens zeden door zijne talrijke bastaards genoegzaam geschetst zijn, Lodewijk van Bourbon, eer een potestaat in Bourgondië's dienst dan een bisschop, vervolgens Jan van Hoorn, die gekozen werd zelfs vóór dat hij priester gewijd was, en aanstoker of toch medeplichtige was aan den rechterlijken moord op Willem van de Mark. Te Kamerijk, laat Jan VI (1440-79), bastaard van Jan-zonder-Vrees en van Agnes van Croy, zijn bisdom door zijne grootvicarissen besturen, terwijl hij zelf aan het hof een lustig leventje leidt. In zijn testament staan de talrijke kinderen vermeld, die hij bij zijne verschillende minnaressen verwekte, en de abt van Saint-Aubert vermeldt, als eene alledaagsche zaak, in het dagboek van het klooster, dat hij het kind van den bisschop en van de dochter van den proost der domkerk ten doop hield (2). Zijn opvolger, Hendrik van Bergen, is beter, doch Jacob en vooral Willem van Croy die, bisschop genoemd in 1516, het volgend jaar reeds aartsbisschop van Toledo en kardinaal wordt en op 23-jarigen leeftijd verongelukt, zijn opnieuw wereldsche bisschoppen. Te Doornijk ziet men eerst eene reeks politieke mannen in dienst der hertogen van Bourgondië: Jan

(1) Zie voor de gezamenlijke Nederlanden, J. G. DE HOOP-SCHEFFER: *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531* (Amsterdam, 1873). Ik schets hier vooral den toestand der zuidelijke Nederlanden. Zie bovendien nog: HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IV, blz. 282 en volg.

(2) Abt DUBRULLE: *Bullaire de la province de Reims sous le pontificat de Pie II*, blz. 23 (Rijsel, 1905).

Chevrot (1437-60), Willem Filastre (1460-73), Ferri van Clugny (1473-83), vervolgens vreemdelingen als den Italiaan Antonietto Pallavicini, die zijn ambt neerlegt in 1497, of als Karel van Hautbois, die hetzelfde doet in 1518. Te Utrecht gaat het nog erger met David van Bourgondië, procurator zijns vaders, hertog Philips, met Frederik van Baden, voortreffelijken bestuurder « *nisi quod sacris se raro immiscuit* » (1), vooral met Philips van Bourgondië († 1524), oudadmiraal van Holland, een geleerde, beschermer van kunstenaars en overtuigden aanhanger van Erasmus' gedachten. Kortom, door hare lichte zeden, door de gedurige afwezigheid van de meeste harer leden, door hare gansch wereldsche opvoeding, doet de hooge geestelijkheid der Nederlanden van de XVIe eeuw denken aan de hooge geestelijkheid van Frankrijk, kort vóór de omwenteling. Zij laat haar bisschoppelijk ambt waarnemen door vicarissen of wijbisschoppen, die schier allen gekozen worden onder die monniken, met wie zij, onder humanisten, zooveel pret heeft (2).

Met zulke herders, is de tucht onmogelijk. De kapittels, waar nog slechts jongere zonen van adellijke families of « voornamen » bastaards binnengeraken, komen in een deerlijk verval. Kanunniken onderhouden openlijk boeleersters (3), spreken luidop in het koor (4), slijten hun tijd met jagen en spelen. « In de kerk van Sint-Omaars evenals in de Sint-Ursmerkerk te Binche, kan men met moeite het noodige getal kanunniken bijeenkrijgen om de mis te lezen » (5). Anderzijds brengt de vereeniging van geestelijke waardigheden in de handen van gunstelingen des hofs of van de hoogste kerkelijke dienaren stoornis in tal van instellingen. Adriaan van Utrecht is deken van Sint-Pieters te

(1) W. HEDA : *De episcopis Ultrajectinis*, uitg. A. Buchelius, blz. 315 (Utrecht, 1643).

(2) Zie, b. v., in U. BERLIÈRE : *Les évêques auxiliaires de Cambrai et de Tournai*, blz. 146 (Brugge-Rijsel, 1905), den brief dien Erasmus aan den bisschop van Doornijk durft schrijven over zijn wijbisschop.

(3) Te Luik, in 1516, « *pauci viri ecclesiastici existunt quin habeant publice focarias in domibus suis claustralibus enz.* » VAN HOVE : *Etude sur les conflits de juridiction dans le diocèse de Liège à l'époque d'Erard de La March*, blz. 17, n. (Leuven, 1900). Zie de andere terzelfder plaats aangehaalde bronnen.

(4) *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, deel V, blz. 139 (Leuven, 1868).

(5) Abt DUBRULLE : *Bullaire de la province de Reims sous le pontificat de Pie II*, blz. 19.

Leuven, kanunnik van Anderlecht, proost van Sint-Quintens te Maubeuge, deken van de Lieve-Vrouwenkerk te Antwerpen, kanunnik van Sinte-Maria en proost van de Salvatorskerk te Utrecht. Evenzoo is Hieronymus Busleyden kanunnik van Sint-Rombouts te Mechelen, van Sinte-Waldetrudis te Bergen, van Sint-Lambrechts te Luik, schatmeester van Sinte-Gudula te Brussel, aartsdiaken van de Lieve-Vrouwenkerk te Kamerijk, proost van Sint-Pieters te Aire.

De abdijen, vooral de oude Benedictijner abdijen, leiden een ellendig bestaan. De ijver verflauwt, terwijl het bestuur te wenschen overlaat. In het midden der XVIe eeuw, zijn er maar elf monniken meer te Saint-Denis-en-Broqueroie, en is de kloostertucht er op ongeloofelijke wijze verslapt. Sint-Maartens te Doornijk, het Val-des-Ecoliers te Bergen, Sint-Nicolaas te Oignies verkeerden te dien tijde volop in verval (1). Te Sint-Baafs te Gent dient in 1540 een jaarlijksch inkomen van 20,000 carolusgulden nog slechts tot het onderhoud van een dertigtal monniken (2). In menig vrouwenklooster wordt de kloosterdwang niet meer nageleefd. De nonnen « leven er schier als wereldlijke vrouwen, want alle edellieden en andere leeken hebben vrijen toegang tot haar en kunnen met haar vertrouwelijk spreken, zelfs in hare kamer, waar zij komen gastreeren, soms tot groote ergernis en schande, als breken van geloften en verwekken van kinderen » (3). In de gasthuizen veronachtzamen de zusters maar al te dikwijls de zieken.

Die misbruiken, al te blijkbaar om onopgemerkt te wezen, werden ongetwijfeld bestreden. Van het einde der XVe tot het midden der XVIe eeuw, werden tal van abdijen min of meer grondig hervormd. De invoering van den regel van Bursfeld in vele kloosters leverde zeker goede uitslagen (4). De abt van Liessies, Lodewijk van Blois († 1566), oefende verre buiten de grenzen van Henegouw, een heilzamen invloed. De kloosters

(1) Voor al deze en veel andere feiten van denzelfden aard, zie U. BERLIÈRE : *Monasticon Belge*, deel I (Maredsous, 1897).

(2) GACHARD : *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*, blz. 108.

(3) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel IV, blz. XIX; zie ook deel I, blz. CXXI.

(4) U. BERLIÈRE : *Mélanges d'histoire bénédictine*, deel III, blz. 58 en volg. (Maredsous, 1901).

te Jardiniet (in het Naamsche), te Gembloers en te Cortenberg onderscheidden zich door hunne strenge tucht. Edoch, sedert het begin der XVIe eeuw, heeft het bespiegelend leven blijkbaar geene aantrekking meer. De burgerij en de lage adel beschouwen de abdijen nog slechts als genoeglijke toevluchts-oorden voor hunnekinderen en arme verwanten. Men gaat in het klooster, zonder roeping, ja met tegenzin en om redenen waaraan de godsdienst meestal heel vreemd is. De eenige nog levende orden zijn de Karmelieten en de Predikheeren. Doch daar zij zich bezighouden met de godgeleerdheid, met geloofs-strijden, met hooger onderwijs, hebben zij geene voeling met het volk, en derhalve geen invloed op hetzelfde meer.

Met de lage geestelijkheid ging het er nog erger aan toe. Aangesteld door nalatige abten of door heeren met verflauwde godsvrucht, zijn de meeste pastoors niet meer in staat, de plichten van hun ambt te vervullen. Aan drank en wellust overgeleverd, zijn velen daarbij nog onwetend. In 1530 stelt men vast, dat tal van jongelieden onder hen « zoo weinig geleerd zijn dat hunne parochianen meer weten ». Meestal verblijven zij overigens in hun kerspel niet; zij verschacheren hetzelfde aan een armen kapelaan die, om te leven, zijne « medicanten » exploiteert en de sacramenten verkoopt (1). Aldus ontstaat een geestelijk proletariaat, waaronder men, bij de vleet, avonturiers, leegloopers, ja weggelooopen monniken aantreft. De gevolgen van dien toestand laten zich raden. De schraapzucht van die ongelukkige huurlingen overtreft soms alle verbeelding. Onder Philips II, toen de staat van zaken nochtans wat verbeterd is, bedreigt zekere pastoor een vader met de ontgraving van zijn kind, zoo hij hem geen drie dukaten voor begrafeniskosten betaalt. In 1569 bevestigt Lorenzo de Villavicencio, dat vele kapelaans zoo onwetend zijn, dat zij geen onderscheid kennen tusschen orthodoxe en kettersche leerstellingen (2). In de « registers der audientie » wemelt het van voorbeelden van priesters die op de jacht gaan,

(1) Zie, dienaangaande, de bevindingen der regeering in HENNE : *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IV, blz. 287.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. 87, 88. Zie nog eene ordonnantie van 1544 in de *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 132.

in de taveernen vechten, openlijk met hunne boelinnen en bastaards leven. In 1547 verschijnt de priester Joos Busterman vóór de schepenen van Gent, om aan zijne vijf natuurlijke kinderen het hem toebehoorende huis af te staan (1).

In eene maatschappij die, onder den invloed der humanisten, naar wetenschap en naar fijnere zeden begon te dorsten, hoefde niet eens zooveel, om de geestelijkheid onbemind te maken. Voegt men daarbij, dat de vrijdommen en voorrechten der Kerk reeds in de XVe eeuw een levendig misnoegen hadden verwekt, dan zal het geenszins verwonderen, dat, kort vóór de Hervorming, eene echte beweging tegen de geestelijkheid ontstond. Reeds onder Maximiliaan, acht de *Excellente Cronycke van Brabant* (2) het een onuitstaanbaar misbruik, dat geestelijken deel uitmaken van de regeering, daar zulks hunne roeping niet was. De vrijdommen der geestelijken verwekken onlusten te 's Hertogenbosch in 1516, 1517 en 1518, te Bergen in 1525 (3). De openbare vijandschap uit zich des te onbewimpelder, daar de regeering die schijnt te deelen. Allerminstens, hoe vurig zij ook de orthodoxie wil verdedigen, is zij vast besloten, de Kerk geen inbreuk op de rechten van den Staat te laten maken. In 1484, 1497 en 1530 wordt verboden, zonder het placet van het hof, 's pausen bullen uit te voeren. Bij ordonnantie van 1520 wordt het invoeren van nieuwe tienden verboden; bij eene andere, de overgave van eigendommen aan kloosters, colleges, gasthuizen enz., tenzij met 's vorsten goedkeuring; bij andere nog, wordt de kerkelijke rechtsmacht besnoeid of het prediken van aflaten belemmerd. In 1531 bewerkt Karel V, niet-tegenstaande het verzet der geestelijkheid, zooals wij hooger zagen (4), de wereldlijke inrichting van het armwezen.

Waar men ook rondblijkt, overal ziet men den invloed en het gezag der Kerk verminderen. En nergens is de achteruitgang treffender dan op verstandelijk gebied. Inderdaad, het is buiten de Kerk, dat de halfwereldlijke scholen der Broeders van 't ge-

(1) *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 8e reeks, blz. 7 (Gent, 1901).

(2) Jaar 1489.

(3) HENNE: *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IV, blz. 57, 75.

(4) Zie hooger, blz. 272.

meene leven zich ontwikkelen, dat de boekdrukkunst het licht ziet, dat, ten slotte, de eerste humanisten verschijnen. Haar blijven nog slechts de aan de aloude godgeleerdheid trouw gebleven hoogeschoolen; doch wat pret hebben de geletterden met hare *magistri nostri*, haar keukenlatijn, haar gekijf en hare morsigheid.

Onverschilligheid van wege de bisschoppen, tuchteloosheid in de kloosters, onwetendheid bij de lagere geestelijkheid, vijandschap van volk en Staat, verspreiding van het onderwijs onder de leeken en afzondering der godgeleerden, dat zijn de hoofdfactoren die, bij den aanvang der XVIe eeuw, de macht der Kerk ondermijnen. Ongetwijfeld blijft zij nog pal, en denkt niemand er aan, haar te verlaten; doch zij baart dat vertrouwen, die veiligheid, dien inwendigen vrede niet meer, die zij zoo-vele eeuwen inboezemde. Trekken de godsdienstige oefeningen nog evenveel geloovigen aan (1), toch is de godsvrucht van de meeste hunner nog slechts uitwendig. Onder de geletterden als onder het volk, bespeurt men óf verslapping óf ontvoogding van den godsdienstzin. Terwijl de eersten met de monniken spotten, verstouten zij zich vrijelijk de Schrift te onderzoeken; het volk, dat dank zij de ontwikkeling der boekdrukkunst, vertalingen van den bijbel begint te bezitten, vindt daarin nieuw voedsel voor individueel mysticisme en voor stille overdenking.

II

De meester der geletterden was natuurlijk Erasmus. Tegenover de Kerk, nam hij, naar het schijnt, eene houding omtrent gelijk Voltaire tegenover het Oude Stelsel. Hoe stout beiden waren, verstond de eene noch de andere met het verleden te breken. Evenals Voltaire de monarchie behoudt, zoo behoudt Erasmus de geestelijkheid: hij wou geen ketter zijn, dacht nooit het te zijn en was het ook werkelijk niet. Niets gelijkt minder op de nieuw-heidensche humanisten van Italië dan die

(1) VOOR 1517, zie PASTOR: *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona*, blz. 73. In 1557 schrijft BADOERO nog: « *Quanto all'udire i divini uffici non si vede divozione maggiore in altra gente* ». ALBERI: *Relazioni*, 1^e reeks, deel III, blz. 291.

vertegenwoordiger bij uitnemendheid van het humanisme van het Noorden. Vol vertrouwen in de kracht der goede letteren, hoopt hij door haar de Kerk te hervormen, zooals hij door het College der Drie Talen de hoogeschool te Leuven hervormde. Zijn ideaal van een rationeel of liever rationalistisch catholicisme verschilt niet van het ideaal zijner Engelsche vrienden, Colet of Morus, of van dat van zijn Spaanschen leerling Vives. Zoo Erasmus van hen afwijkt, is het veel minder door den grond zijner gedachten dan door zijn strijd lust, zijne bijtende spotternij. Bij nauwkeurig onderzoek blijkt dadelijk, dat *Utopia* en het *Moriae encomium* met elkander veel gelijkenis hebben, zoowel op godsdienstig als op zedelijk en verstandelijk gebied... en toch weet men, dat Morus den marteldood stierf voor zijne verknochtheid aan zijne katholieke overtuiging en aan de Kerk.

De uitwendige godsvrucht, de goede werken, de vereering der reliquieën, het priestercelibaat worden door Erasmus' scherpe, winnige pen voortdurend en onmeedoogend afgebroken. Doch, de door hem gebruikte vorm daargelaten, vindt men dezelfde critieken in *Utopia*. Want de Utopiërs hebben geene beelden in hunne kerken, hunne priesters zijn getrouwd, hunne vrouwen zelve kunnen priester worden. Erasmus veroordeelt het ascetisme en de scholastiek. Doet Morus hetzelfde niet? Erasmus predikt onophoudend verdraagzaamheid. Bij de Utopiërs worden de onverdraagzamen gebannen. Ten slotte wil Erasmus de geleerdheid vervangen door de redematige verklaring van de Schrift. Vraagt Morus aan de rede niet, de godsdienstige overtuigingen na te gaan?

Doch die denkbeelden zijn het uitsluitend eigendom noch van Morus noch van Erasmus. Zij worden, rond hen, door de meeste humanisten beleden; alles wel ingezien zijn zij maar de op de Kerk toegepaste grondbeginselen der Renaissance (1). Zij zijn het gemeenschappelijk programma der geletterden; zij zijn het onderwerp van de gesprekken of van de gedachten eener ontwikkelde aristocratie, die zich gerechtigd waant alles te zeggen en alles te bevitten. Zij, die ze aankleven, rekenen niet op de volksmassa

(1) P. WERNLE : *Die Renaissance des Christentums im XVI Jahrhundert* (Tubingen, 1904).

tot het verwezenlijken van hun ideaal. Zij staan in de gunst van de vorsten en van hunne ministers, ja, van den paus en van de kardinalen; zij verwachten dus vol vertrouwen de vreedzame zegepraal van een door de wetenschap verjongd Christendom. De gramschap van monniken en godgeleerden beantwoorden zij met de minachting van zelfbewuste menschen, die hunne hoop stellen op de zegepraal van het licht, en die zeker zijn van de zuiverheid hunner inzichten. Zij vreezen dan ook niet, de eerste uitingen van het protestantisme toe te juichen. Busleyden is in briefwisseling met Lefèvre van Etaples en Erasmus ondersteunt de eerste pogingen van Luther. Hun verfijnd humanisme en hunne verdraagzaamheid beletten hen de nadering van de godsdienstige omwenteling te zien, waarvan zij een afschuw hebben en waarvan zij, samen met de Kerk, de slachtoffers zullen zijn.

Terwijl het humanisme zich van zelf in de Nederlanden ontwikkelde, werd het protestantisme er binnengebracht. Wel vindt men nog, in het begin der XVIe eeuw, in Holland, Henegouwen, Vlaanderen, eenige zeldzame ketteren, behoorende tot de Waldenzen of tot de slecht gekende sekten der middeleeuwen, — als bij voorbeeld meester Herman van Rijswijck, die in 1512 in den Haag wegens « ketterie ende ongeloevicheyt gebrant werd tot pulver ende assche » (1), — doch tusschen die overblijfselen uit vroeger eeuwen en de Hervorming bestond nooit de minste betrekking. Uitzondering daarop bestaat voor Wessel Gansfort, overleden te Groningen in 1489, dien Luther, na het lezen zijner schriften, als een voorganger begroet. Doch behalve dat Luther, om de nieuwigheid zijner leerstellingen eenigszins te verzachten, hun verband met die van Gansfort tamelijk overdreef, oefende deze laatste, die in zijne godgeleerde studiën verdiept was, niet den minsten invloed op het volk, en droeg hij geenszins bij tot het leiden van de Nederlanden naar het protestantisme (2).

(1) P. FREDERICQ : *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*, deel I, blz. 501 (Gent, 1889).

(2) Omtrent Gansfort, zie K. MULLER : *Kirchengeschichte*, deel II, blz. 203 (Tubingen, 1902). Men weet overigens, dat zijne schriften eerst in 1522 door de Hollanders Hoen en Rode uitgegeven werden.

Doch werden zij niet van zelf daarheen geleid door den drang der omstandigheden? Moesten het gedrag der geestelijkheid, de verspreiding der boekdrukkunst, de vorderingen van het humanisme in de hoogere standen en de mystieke strekkingen van een groot deel der volksklasse den weg voor het Lutherdom niet banen? Kon, anderzijds, hetzelfde buiten een land gehouden worden, dat door zijne economische als door zijne verstandelijke bedrijvigheid, bestendige betrekkingen met Duitschland onderhield?

- In het voorjaar van 1518, nauwelijks zes maanden nadat Luther zijne leerstellingen te Wittenberg uithing, wordt men in de Nederlanden de eerste teekenen van godsdienstige gisting gewaar. Natuurlijkerwijze openbaren zij zich het eerst te Antwerpen, waar de Duitschers zeer talrijk en invloedrijk zijn. Op 18 Mei schrijft Erasmus, dat Luther's schriften in de stad verspreid worden; reeds in 1520 worden zij in het Nederlandsch vertaald. Terwijl zij, door de boekdrukkunst, onder het volk verspreid worden, vinden zij ook krachtadige voorstanders in de Augustijnerkloosters, waarvan verschillende, bekeerd door Saksische monniken, in innige betrekking met noordelijk Duitschland gebleven zijn. Te Dordrecht prediken Augustijnen in 1518 openlijk de leerstellingen van Luther. In 1519 doet hun ordebroeder, Jacob Praepositus, leerling van Wittenberg, hetzelfde te Antwerpen met evenveel bijval. Want hunne sermoenen trekken dadelijk veel volk aan. Hoe meer hunne vurige overtuiging afsteekt bij de lauwheid der Kerk, hoe meer zij de gemoederen medesleepen en vervoeren. Hunne hevige uitvallen tegen de misbruiken der geestelijkheid beantwoorden al te zeer aan het openbaar gevoelen, om geen algemeene instemming te erlangen, zoodat hun invloed stijgt naarmate zij het geestelijk leven opwekken en 's volks geestdrift ontvlammen.

Hoewel minder vervoerd, verbergen de humanisten hunne genegenheid voor de stoutmoedige predikers niet. Ongetwijfeld keuren zij niet al de leerstellingen van Luther goed, doch hoe zouden zij dien monnik niet bijspringen, die het monnikendom bestrijdt, in naam van het Evangelie de godgeleerdheid veroordeelt, den godsdienst in het bereik der leeken stellen wil en

Melanchton naar Wittenberg ontbiedt om de Schrift te verklaren? Wel is waar hebben zij hetzelfde ideaal niet als hij; verder zijn zij zoo aristocraat als hij demagoog, zoo wereldburgerlijk als hij nationaal, zoo opportunistisch als hij revolutionnair; doch zij hebben dezelfde vijanden, en dat is voldoende om, tijdelijk toch, een verbond te sluiten. Zij verstaan echter niet verder te gaan noch zich te laten overrompelen. Dat ziet men duidelijk in Erasmus' antwoord op de voorstellen, die Luther hem in 1519 doet; het is het welwillend, doch onbepaald en ontwijkend antwoord van iemand, die zich niet compromitteren, noch zijne vrijheid verpanden wil. En zoo het waar is, dat alle Erasmusianen niet even voorzichtig waren, zoo, te Antwerpen, Nicolaas van 's Hertogenbosch en Cornelis Grapheus (1) openlijk de Hervorming aankleefden, zoo C. H. Hoen van den Haag en Hinna Rode van Utrecht met den Hervormer in briefwisseling waren en Gansfort's werken uitgaven (2), volgden de meesten echter het voorbeeld van hun leider, en bleven zij onafhankelijk tusschen Rome en Wittenberg. Tegenover het Lutherdom handelden zij ongeveer als ten huidigen dage de grondwettelijke oppositiepartijen tegenover de revolutionnaire partijen: zij stieten het vooruit door hunne aanmoedigingen zonder zich te verbinden, met de hoop zich, bij welslagen, als bemiddelaars en scheidslieden op te dringen.

De regeering, die het humanisme genegen was, liet in den beginne de ijveraars voor de Hervorming hun gang gaan. Margareta van Oostenrijk, Hendrik van Nassau, Philips van Ravestein onthaalden spottend de aanklachten der monniken en der godgeleerden. Te Utrecht laat bisschop Philips van Bourgondië zijn secretaris Geeraard Geldenhauer openlijk zijne genegenheid voor het Lutherdom belijden. 't Is klaar, dat niemand hunner den aard noch de beteekenis der beweging vat. Evenals Margareta van Oostenrijk, zijn zij overtuigd, dat die slechts een door de losbandigheid en de onwetendheid der monniken verwekte opbruising is, die zij zelfs niet met onge-

(1) O. CLEMEN : *Johann Pupper von Goch*, blz. 276 (Leipzig, 1896).

(2) DE HOOP-SCHEFFER : *Geschiedenis der Kerkhervorming*, blz. 316 en volg.

noegen zien (1). Overigens is Luther nog niet veroordeeld; men kan zelfs twijfelen of hij het zijn zal, en vooral — de keizer heeft nog niet gesproken.

Hij zou weldra spreken en zijn almachtigen wil stellen tegen de onverschilligheid van Margareta en van de Erasmianen van het hof.

Hij was in Juni 1520 in de Nederlanden gekomen, om den oorlog tegen Frankrijk voor te bereiden en om tevens de godsdienstkwesitie in Duitschland op te lossen. Niemand kon zich over zijne inzichten vergissen. Want al had hij zelfs den titel van katholieken koning niet gevoerd, dan ware zijne keizerlijke waardigheid voldoende geweest om hem de rol van verdediger der orthodoxie op te leggen. Als keizer moest hij zonder de overlevering van acht eeuwen te verbreken, die tweevoudige geestelijke en wereldlijke eenheid van de Christenwereld in stand houden, waarvan de eerste belichaamd was in den paus en de tweede in zijn eigen persoon. Godsdienstige eenheid waarborgde overigens, hier en elders, de staatkundige eenheid. Eens dat de oorlog tusschen protestantisme en catholicisme verklaard was, moest de vorst wel partij kiezen; onzijdigheid was onmogelijk in een tijd, waarin een ieder, zelfs Thomas Morus en Erasmus, de noodzakelijkheid van een Staatsgodsdienst verkondigde (2). Hoe vurig en oprecht Karel's katholieke overtuiging ook was, toch werd zijne houding niet door dezelve alleen voorgeschreven (3), maar vooral om algemeen aangenomen en zoowel door zijne vijanden als door zijne aanhangers erkende staatkundige redenen.

Doch, zoo het van den keizer niet afhing, het protestantisme al of niet te bestrijden, zoo smeedde hij daarentegen

(1) Omtrent de toenmalige houding der regeering, zie DE HOOP-SCHEFFER : *op. cit.*, blz. 82. — Margareta verafschuwde de losbandigheid der geestelijken en meende altijd, dat die de oorzaak der Hervorming was. Zie, bijvoorbeeld, hare memorie aan den keizer in 1525, in FREDERICQ : *Corpus*, deel V, blz. 35 (Gent, 1903), en haren brief van 24 Juni 1525 aan den magistraat van Mechelen, in P. J. VAN DOREN : *Inventaire des archives de la ville de Malines*, deel IV, blz. 96 (Mechelen, 1866).

(2) In 1522 keurt Erasmus de beteugeling der ketterij goed. FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 130, 161 (Gent, 1900). Doch hij was natuurlijkerwijze tegen de folteringen. *Ibid.*, blz. 289.

(3) Dat is ook de meening van Karel's laatsten geschiedschrijver, ARMSTRONG : *The emperor Charles V*, deel II, blz. 340.

eigenhandig zijne wapenen tegen hetzelfde. Hij, en hij alleen, gaf aan den godsdienststrijd het karakter eener bloeddorstige vervolging, en schiep, ter beteugeling der ketterij, de onverbiddelijkste wetten die Europa ooit kende. Vermocht hij niet, ze Duitschland op te leggen, zoo paste hij ze naar believen toe in zijne landen « van herwaerts over » en heel zijne regeering door, zal hij, als door waanzin aangegrepen, ze steeds wreeder en ongerijmder maken.

Vier maanden na zijne ontschepping te Vlissingen, ontving hij op 28 September 1520, Hieronymus Aleander, legaat van Leo X (1). Dadelijk na dat bezoek verscheen het eerste van de lange lijst plakkatens tegen de ketterij (2). Bezit men daarvan den tekst niet meer, zoo kan men ervan gemakkelijk den inhoud en den oorsprong raden, als men weet dat Aleander, reeds de volgende maand, in verschillende steden, tal van verdachte boeken in het openbaar deed verbranden. Intusschen was, op 3 Januari 1521, een banvloek tegen Luther geslingerd en stuurde de keizer op 20 Maart aan zijne justitieraden een nieuwe ordonantie, waarbij de werken van den weerspannige tot het vuur veroordeeld, en het drukken en lezen daarvan verboden werden. En, in den loop van den zomer, was het edict van Worms (8 Mei 1521) in de Bourgondische gewesten van toepassing gesteld (3). Het gelastte alle magistraten Luther's aanhangers ambtshalve te vervolgen en de doodstraf met verbeurte van goederen toe te passen op alle drukkers die, zonder oorlof van den ordinaris of van de dichtstbij zijnde faculteit van godgeleerdheid, boeken over geloofszaken zouden drukken.

Die maatregelen moesten monniken en godgeleerden wreken over Margareta's verachtelijke onverschilligheid jegens hen. Nu waren zij in hun schik, en zij lieten zulks wel blijken. Overal verbrandt men in 't openbaar kettersche of eenvoudig

(1) Zie, omtrent de gebeurtenissen van dat jaar, het voortreffelijk werk van P. KALKOFF : *Die Anfänge der Gegenreformation in den Niederlanden*, (Halle, 1903).

(2) *Ibid.*, deel I, blz. 19. Dezelfde : *Das erste Plakat Karls V gegen die Evangelischen in den Niederlanden*, in *Archiv für Reformationsgeschichte*, deel I [1904], blz. 280.

(3) P. KALKOFF : *Das Wormser Edikt in den Niederlanden*, in *Historische Vierteljahrschrift*, deel VIII [1905], blz. 69.

verdachte boeken. Terzelfder tijd wordt een verwoede, heimelijk door Aleander aangehitste veldtocht tegen Erasmus ingericht. Predikheeren en karmelieten, die hij zoo lang tot genoegen van het hof en van de geletterden gegekscheerd heeft, koelen hunne woede. Jacob van Hoogstraten, Nicolaas van Egmond, Vincentius Dirks prediken heftig tegen hem. Alle middelen zijn goed om hem te treffen : hem wordt zelfs een boek toegeschreven, waarin het verblijf van den heiligen Petrus te Rome geloochend wordt. Hij wordt openlijk van ketterij beschuldigd; geenerlei beleediging wordt hem gespaard tot dat hij ten slotte, ontmoedigd, de Nederlanden voor immer vaarwel zegt (1).

In den beginne dacht men, dat de ketterij, aldus bestreden, gemakkelijk zou uitgeroeid worden. Aleander meende zulks ook, doch hij moest bekennen, dat hij zich bedrogen had. Weldra vernam hij, inderdaad, dat Jacob Praepositus, trots banvloek en edicten, te Antwerpen Luther's leering predikte. Het kwaad had dus dieper wortel geschoten dan men wel dacht, en de legaat meende, dat het noodig was, ten voorbeeld der anderen, « een half dozijn Lutheranen levend te verbranden » (2). Op 10 October kreeg hij van Karel oorlof, Praepositus te vervolgen. Toch gelastte de bisschop van Kamerijk eerst op 6 December twee kettermeesters met het proces. Het leidde tot de plechtige en openbare herroeping in Sinte-Gudulakerk, te Brussel, op 9 Februari 1522 (3). Doch andere vervolgingen waren nog ingespannen tegen den Augustijn Hendrik van Zutphen (4) en tegen den schoolmeester Nicolaas van 's Hertogenbosch, die konden vluchten (5), tegen den pensionaris van Antwerpen, den humanist Cornelis Grapheus, en tegen meester Roeland van Berchem, waarvan de eerste « eerlijke betering » deed en de andere losgelaten werd (6).

(1) P. KALKOFF : *Anfänge der Gegenreformation*, I, blz. 65, en II, blz. 41.

(2) P. KALKOFF : *Anfänge der Gegenreformation*, II, blz. 35.

(3) FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 88.

(4) *Ibid.*, blz. 137.

(5) *Ibid.*, blz. 83. Zie P. KALKOFF : *Der Inquisitionsprozess des Antwerpener Humanisten Nikolaus von Herzogenbusch*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, deel XXIV [1903], blz. 416.

(6) FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 88, 105.

Men vermocht dus niet, door eene opzienbarende veroordeeling, de bevolking schrik aan te jagen en door vreeselijke bedreigingen haar af te wenden van de nieuwe leer, die steeds rassche vorderingen bleef maken. Het was blijkbaar, dat de bisschoppelijke inquisitie ontoereikend was en nog blijkbaarder, dat de leekerechters, die met de toepassing der plakaten belast waren, de oogen lokten. Hoe kon het ook anders, als men bedenkt dat de meesten hunner Erasmus' leer of ten minste de in *Utopia* en in de *Colloquia* opgedane verdraagzaamheid toegedaan waren (1). Onverwijld dienden dus andere maatregelen getroffen, wilde men de Nederlanden, het erf en het vaderland des keizers, voor protestantsche besmetting behoeven. Karel V aarzelde niet. Verdediger van het geloof, moest hij wel, wat hem dit ook kosten mocht, zijne Bourgondische gewesten aan hetzelfde onderwerpen. Slechts bij het eenparig verzet van zijne raadsheeren, zag hij ervan af, er de inquisitie van Spanje in te voeren. Maar toch richtte hij er een beteugelend stelsel in, dat deze zoo nauwkeurig nabij kwam als maar mogelijk was, zonder de openbare meening tot opstand te drijven (2). Op 23 April 1522 werd Frans van der Hulst, « raedt ordinaris » in Brabant, gelast « alomme te procedere ende te vervolge alle de ghene die hij sal vinden besmet te sijne, dieselve corrigerende in alder vuegen ende manieren », als de keizer dit zelf zoude doen (3).

Hij kreeg volmacht, de ketters te dagvaarden, aan te houden en gevangen te zetten, beslag op hunne goederen te leggen, hun proces te onderzoeken door inquisitie, door aantijging, ja door foltering, ook zonder inachtneming van de gewone rechtsvormen, levenslange of tijdelijke verbanning uit alle of uit eenige Nederlandsche gewesten uit te spreken, desvoorkomend lijf en goederen verbeurd te verklaren, zijne vonnissen zonder verder beroep te doen uitvoeren. Karel machtigde hem, daar waar hij zulks oorbaar achtte, zich te doen vervangen door een

(1) Talrijke voorbeelden in P. KALKOFF: *Anfänge der Gegenreformation*, deel II, blz. 17, 27 enz

(2) *Ibid.*, blz. 73.

(3) FREDERICQ: *Corpus*, deel IV, blz. 101. — De lastgeving van den 23ⁿ April werd den 29ⁿ (*Ibid.*, blz. 115, 118) en den 7ⁿ Mei (?) (*Ibid.*, blz. 123) aangevuld.

of meer personen, die dezelfde bevoegdheid als hij zouden hebben. Zijne ambtenaars kregen opdracht hem de hand te leenen, doch de keizer vergde, dat die « commissaris » geenerlei voorloopig of bepaald vonnis uitsprak of geenerlei schikking met de misdadigers trof, zonder het gevoelen van meester Joost Laurensz, voorzitter van den Grooten Raad van Mechelen, in te winnen en dat hij, als de gelegenheid zich voordeed, twee doctors in de godgeleerdheid of twee andere notabelen, die kennis van de Schrift en de godgeleerdheid hadden, zou aanstellen om door een voldoende onderricht degenen, die door Luther's dwaalleer zouden verleid zijn, naar de Kerk terug te brengen.

Dat was, zooals men ziet, eene Staats-inquisitie in den volsten zin des woords. De Staat alleen benoemt de commissarissen, die de ketterij moeten vervolgen; hij alleen bepaalt hunne rechten en machten en bovendien kiest hij hen onder zijne wereldlijke ambtenaars. De Kerk heeft niets te zien in die instelling, die haar verdedigen moet. Want Karel, die evenveel eerbied voor zijne opperheerschappij als voor de orthodoxie koestert, vreest de inmenging van de geestelijke macht. Zooals hij de beugeling der ketterij begrijpt, schijnt die een openbare dienst, een politiemaatregel, in naam des vorsten getroffen tegen eene nieuwe soort wanbedrijf.

Doch de paus wilde geenszins voor den Staat onderdoen en de verdediging des geloofs aan den keizer en zijne bedienden overlaten. Tot groote spijt van Margareta van Oostenrijk en van Karel V, benoemde Adriaan VI, op 1 Juni 1523, met bijzondere afwijking van het canoniek recht, Van der Hulst, hoewel hij een leek was, tot « *universalem et generalem inquisitorem et investigatorem* » in de Bourgondische gewesten (1). Nu was 's keizers commissaris een pauselijke kettermeester; hij hield op, 's keizers werktuig te wezen en derhalve te beantwoorden aan de hem door dezen gedane opdracht. Voegt men daarbij, dat Van der Hulst's verwaandheid en brutaliteit al dadelijk gevaarlijke conflicten deden ontstaan (2), zoo begrijpt men gereedelijk dat de landvoogdes de ontdekking van eene door hem, in een geschil

(1) FREDERICQ: *Corpus*, deel IV, blz. 186.

(2) *Ibid.*, blz. 228 en volg.

met de Staten van Holland bedreven vervalsching ten nutte maakte, om zijne volmacht in te trekken. Zij zette hem af op 9 October 1523, verzekerd als zij was, door den dood van Adriaan VI (14 September), dat Rome tegen dien maatregel niet zou opkomen. De vernietigde inrichting hoefde echter vervangen, en wèl in gemeen overleg met den paus, om in de toekomst nieuwe bezwaren te vermijden. Op voorstel van de regeering der Nederlanden, besloot Karel den wereldlijken commissaris te vervangen door geestelijke kettermeesters, die, op zijne voordracht, door den Heiligen Stoel zouden aangesteld worden. Werkelijk zag hij van de Staatsinquisitie af. Aldus voorgesteld, moest de zaak de goedkeuring van Clemens VII erlangen. Deze zond naar de Nederlanden kardinaal Laurens Campeggi die, op 17 Juni 1524, Van der Hulst de waardigheid van apostolischen kettermeester ontnam en in zijne plaats drie nieuwe, door Margareta van Oostenrijk voorgestelde inquisiteurs aanstelde: Olivier Buedens, proost van Sint-Maartens te Ieperen, Nicolaas Houzeau, prior der *Ecoliers* te Bergen, en Nicolaas Coppin, deken van Sint-Pieters te Leuven (1).

De aloude bisschoppelijke inquisitie bleef overigens naast hen bestaan, en de bisschoppen wilden dezen, in den beginne, onder hun toezicht stellen. Doch de paus wantrouwde terecht de lautheid en de nalatigheid der hofprelaten. In 1525 onthief hij niet alleen de nieuwe inquisiteurs van het bisschoppelijk gezag, doch hij gaf hun zelfs het recht, de bisschoppen voor zich te dagvaarden en, wanneer zij zulks oorbaar achtten, hulp-inquisiteurs aan te stellen (2). Eenigen tijd lang wilde hij zelfs de in gemeen overleg met den Staat geschapen instelling aan dezes invloed onttrekken. Op 15 Februari 1525, gelastte hij den bisschop van Luik, Erhard van de Mark, « *super dicta sancta inquisitione ejusque ministris... superintendentiam et auctoritatem* » (3) uit te oefenen. Doch, het verzet van Margareta verijdelde de Erhard opgedragen taak (4). De inrichting der inquisitie in de

(1) P. FREDERICQ: *Corpus*, deel IV, blz. 275.

(2) *Ibid.*, blz. 319 (20 Maart).

(3) *Ibid.*, blz. 307.

(4) Op 12 April 1525 schrijft zij aan Karel om hem te vermanen, dat die

Nederlanden moest, töt het einde, zijn gemengd, w. z. half politiek, half geestelijk karakter behouden.

Naar het voorbeeld des keizers, ondernamen zijn vijand de hertog van Gelderland (1) evenals zijn vriend de bisschop van Luik (2), terzelfder tijd als hij den strijd tegen de ketterij. De plakaten van den eerste moeten in strengheid niet onderdoen voor die van Karel V, terwijl de tweede reeds in 1523, van de Staten des bisdoms, de uitvaardiging van het edict van Worms trachtte te verkrijgen. Het protestantisme was overigens veel minder verspreid in het Land van Luik en in Gelderland, weshalve het er minder verwoed bestreden werd. In de erfstaten van Karel zal de groote strijd geleverd worden, zullen ketterij en orthodoxie, tot het einde der eeuw, ten aanschouwen van Europa, als twee kampvechters tegenover elkander staan.

Daár telde de Hervorming hare twee eerste martelaars. Op 1 Juli 1523, werden twee Antwerpsche Augustijnen Hendrik Voes en Jan van Essen, te Brussel verbrand (3). Die foltering, waarmede Van der Hulst zijn kort kettermeesterschap begon, had het uitwerksel van alle godsdienstige vervolgingen. De regeering hoopte den gloed van het protestantisme door schrik te zullen smachten: zij wakkerde dien slechts aan. De moed der slachtoffers dwong de algemeene bewondering af; Luther bezong ze in een zijner schoonste gezangen, en, reeds het volgend jaar, stelt Erasmus vast, « dat hun dood vele Lutheranen maakte (4) ».

Toch deed dit ijselijk vonnis humanisten en geletterden voor goed vaarwelzeggen aan leerstellingen, die te gevaarlijk geworden waren om door een deftig mensch openbaarlijk beleden te wezen. Zoo Erasmus' volgelingen nog een vreedzame hervorming der Kerk blijven wenschen, zullen zij daarover vertrouwelijk onder vrienden spreken. Maarten Zipaeus drukt, in zijne brieven, zijne vrienden op het hart, Luther niet openlijk vóór lastgeving niet kan geduld worden en dat hij daarin geenszins mag toestemmen.

Ibid., blz. 333.

(1) DE HOOP-SCHEFFER: *Geschiedenis der Kerkhervorming*, blz. 440.

(2) H. LONCHAY: *Les édits des princes-évêques de Liège en matière d'hérésie au XVIIe siècle*, in *Travaux du cours pratique d'histoire nationale de P. Fredericq*, deel I, blz. 25 en volg. (Gent, 1883).

(3) Zie de stukken betreffende die gebeurtenis in P. Fredericq: *Corpus*, deel IV, blz. 191 en volg.

(4) *Ibid.*, blz. 289.

te spreken en hunne overtuiging met dezelfde zorg te verbergen, als hij zelf de boeken van den Hervormer verbergt. Dorpius verklaart, het begonnen « treurspel » vreedzaam te willen toezien (1). De verschijning van *De libero arbitrio* (September 1524), waarin hun leider openlijk met Luther breekt, brengt hen overigens in hun schik en doet hun hunne laatste aarzeling afleggen. Keuren zij de folteringen af, zoo begrijpen zij ook de halsstarrigheid der protestanten niet. Te midden van de ontketende godsdienstige driften, denken zij nog altijd, dat alles zich zou kunnen schikken, « *leviter, mansuete ac civiliter* » (2). Vervolgens worden zij als behoudende, fatsoenlijke lui of mannen van studie verontrust door de in Duitschland uitgebroken beroerten. Philips van Bourgondië die eerst — als een voorname heer die nieuwe denkbeelden genegen is — welwillend jegens de ketters was, doet ze nu in zijn bisdom vervolgen. Bij Erasmus noch bij zijne vrienden vindt men een enkel hartelijk woord voor de ongelukkigen, die den brandstapel beklimmen; men verwijt hun, dat hun *discretio spiritus* mangelt (3).

Maar het volk mist teenemaal die door de humanisten zoo zeer gewaardeerde *discretio spiritus*. Het omhelst met vervoering dat nieuw geloof, voor hetwelk het weet te sterven. In spijt van de plakkatens, leveren de geheime drukkerijen Luthersche vlugschriften en bijbelsche vertalingen bij de vleet. In de werkplaatsen, in de winkels, overal, worden de leerstellingen van de goddelijke genade of van de kracht der sacramenten besproken :

« Temmerlieden, metsers sijn ons doctoren nu,
Tengieters, pijpers, pinceellekers en schaliedekkers » (4).

Bij de vertooningen der rederijkers, wordt de minste zinspe-

(1) NÈVE : *La Renaissance des lettres en Belgique*, blz. 208, 209.

(2) Zie de woorden van Maarten Lipsius in NÈVE : *La Renaissance* enz., blz. 209.

(3) Op 31 Augustus 1523 schrijft Erasmus aan Zwinglius, nopens de foltering van de Antwerpsche Augustijnen : « *Quorum mortem an deplorare de beam nescio. Certe summa et inaudita cum constantia mortui sunt. Scio pro Christo mori gloriosum esse. Nunquam defuit piis afflictio; sed affliguntur et impii, et πολλῶν τελευτῶν ille, qui se subinde transfigurat in angelum lucis, et rarum est donum discretio spiritus* ». P. FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 225.

(4) ANNA BYNS : *Referentiën*, blz. 30 (Rotterdam, 1875).

ling op de zeden der geestelijken en op de misbruiken der Kerk onstuimig toegejuicht. Te Antwerpen, wordt, in de steegjes der volkswijken, de Schrift onderwezen. In 1524 worden acht-entertig ambachtslieden voor den magistraat gebracht, omdat « zy mede gheweest hebben in de heymelicke, ongheoerloefde vergaderinghe in een straetken gheheeten dEckstraetken, daermen lesse ghedaen ende gheinterpreteert heeft de heylighe eeuwangelien... contrarie den gheboden vander Keyserlicke Majesteit » (1). Uitgelopen Augustijnen prediken kettersche sermoenen 's Zondags, rondom de stad, en zien het aantal hunner toehoorders gedurig stijgen (2). Daarentegen wordt, in 1522, een Predikheer te midden zijner preek beleedigd door « groote injurieuse ende afdragende woorden »; hetzelfde jaar verlossen vrouwen een aangehouden Augustijn uit de handen der kettermeesters (3); in 1523 wordt in eene ordonnantie de beteekenisvolle vermindering van de aalmoezen aan de kerken vastgesteld (4); in 1525 worden, 'snachts, kruisbeelden door onbekend gebleven geestdrijvers omgeworpen en verbrijzeld (5).

Terwijl het Lutherdom schrikbarende vorderingen doet te Antwerpen, waar de Duitsche kooplieden het meer en meer voortplanten, waar de Portugeesche Maraños het ondersteunen uit haat tegen het catholicisme (6), waar, ten slotte, de regeering niet krachtig durft optreden uit vrees de handelswelvaart doodelijk te treffen, wint het ook meer en meer aanhangers in al de streken des lands (7). Utrecht en het graafschap Holland krielen ervan; in het eerste wordt in 1525 Willem Dierks, een arme kuiper, ter dood gebracht; in het tweede ondergaat de priester Jan De Bakker (Pistorius) kort daarna hetzelfde lot, omdat hij, naar Luther's voorbeeld, in het huwelijk trad. Hoewel in mindere mate, zijn er toch ketters in al de andere gewesten. Alle, zoo Vlaamsche als Waalsche, worden bewerkt door de ijveraars

(1) P. FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 259.

(2) *Ibid.*, blz. 378.

(3) *Ibid.*, blz. 135, 137.

(4) *Recueil des Ordonnances*, 2^e reeks, deel II, blz. 293.

(5) P. FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 356.

(6) Omtrent de rol derzelve, zie P. KALKOFF : *Antänge der Gegenreformation*, I, blz. 38.

(7) Op 15 Mei 1525 bevestigt Margareta van Oostenrijk, dat geen enkele provincie onaantast is. P. FREDERICQ : *Corpus*, deel IV, blz. 344.

uit het volk; hunne werking is merkbaar van 1521 tot 1528, te Rijsel (1521), te Gent (1522), te Bergen-op-Zoom (1525), te Kortrijk (1525), te Leuven (1526), te Breda (1526), te Brussel (1527), te Maastricht (1527), te Valencijs (1527), te Duinkerken (1527), te Doornijk (1527) en te Luik (1528) (1).

Inquisitie noch plakkatens vermochten dus het kwaad uit te roeien; het was alsof eene « gemeenschappelijke dwaling tegen geloof en Kerk » (2) de Nederlanden zou overweldigen. Wel is waar, bleef de overgrootste meerderheid der bevolking orthodox; doch zij was verre van blijken van levendig geloof te geven en koesterde jegens de ketteren dien geweldigen haat niet, die in de redevoering des keizers aan de Staten-Generaal, in 1531, doorstraalde (3). De meeste ambtenaars en gemeentemagistraten bleven de edicten tegen de Lutheranen met zichtbaren tegenzin toepassen. De kettermeesters waren het voorwerp der algemeene verachting. Zij, die hen niet ter wille der verdraagzaamheid afkeurden, zagen met ongenoegen hunne werking aan alle controle ontsnappen en de beschuldigten aan hunne natuurlijke rechters onttrekken. Vroegtijdig werd tegen hen opgekomen. In 1527 vragen de schepenen van Valencijs aan de landvoogdes het recht, de tegen hunne medeburgers ingespannen ketterprocessen bij te wonen (4); Rijsel doet rond 1531 dezelfde vraag (5), terwijl de Hollandsche Staten, nog stoutmoediger, verklaren dat de steden genoegzaam gewapend zijn om alle misbruiken in godsdienstzaken te beteugelen, dat de gisting in het land te wijten is aan de buitensporigheden der geestelijkheid, en wenschen dat een ieder vrijelijk Gods woord moge prediken (6).

Doch hoe zachtmoediger het land was, hoe strenger de keizer werd. Hij had gezworen de ketterij in zijne gewesten uit

(1) Al die opgaven ontleen ik aan het rijk materiaal, verzameld in het *Corpus* van P. Fredericq; het zal wel overbodig zijn hier eene bijzondere verwijzing voor elke harer te geven.

(2) Dat zijn de bewoordingen van het plakkaat van 14 October 1529.

(3) Zie hooger, blz. 105.

(4) P. FREDERICQ: *Corpus*, deel V, blz. 269.

(5) *Ibid.*, blz. 38. De heer Fredericq geeft voor dit stuk het jaar 1525 op, maar het moet vast en zeker geschreven zijn na den dood van Margareta van Oostenrijk (December 1530), daar de landvoogdes er « koningin » geheeten wordt.

(6) AERT VAN DER GOES: *Holland onder de regeering van Karel V enz.*, deel I, blz. 432.

te roeien, en daarom moest hij tot het uiterste onwrikbaar blijven. Verergerde de toestand in spijt van de getroffen maatregelen, dan moesten die maatregelen ontoereikend zijn. In stede van den strijd op te geven, moest hij dus nieuwe kracht bijzetten en alle gewetensbezwaar afleggen. Hij was maar al te goedertieren geweest! Hij moest dus zonder genade te werk gaan en de beteugeling op de hoogte des gevaars brengen. Het plakkaat van 14 October 1529 deelt de doodstraf zoo kwistig uit als later de decreten van de Fransche Omwenteling onder het Schrikbewind. De doodstraf voor degenen die, geen godgeleerden zijnde, het geloof zullen bespreken, — voor degenen die prenten tegen God, tegen de Maagd of tegen de Santen zullen maken en verspreiden, — voor degenen die ketters kennen en ze niet verklikken, dat « is het draconisch, ongerijmd, antijuridisch en wreedaardig stelsel in gansch zijn eenvoud » (1), dat door dat berucht plakkaat gehuldigd wordt (2). Naast hetzelfde blijft, wel te verstaan, de inquisitie voortbestaan, om jacht op de ketters te maken en ze aan het gerecht over te leveren, zoo zij in hunne dwalingen volharden.

Ware het plakkaat van 1529, dat nog op 7 October 1531 (3) versterkt werd, naar de letter uitgevoerd geworden, dan waren de Nederlanden in een wezenlijk bloedbad te midden van weergalocze puinhoopen herschappen geweest. Want, behalve de doodstraf, voerde het ook verbeurte van goederen in; daar het bovendien geen onderscheid tusschen de gezindten maakte, bedreigde het evenzeer orthodoxen als afvalligen. Doch zoo overdreven was het, dat het in al zijne strengheid niet kon toegepast worden. Toch belemmerde het op den lande drukkend schrikbewind zeer ernstig de uitbreiding van het protestantisme. De opkomende gemeenten gingen uiteen, de predi-

(1) Die uitdrukking is van EDM. POULLET: *Histoire du droit pénal dans le duché de Brabant*, deel II, blz. 70 (Brussel, 1878). — In afwachting van het derde deel van de *Geschiedenis der Inquisitie* van den heer Fredericq, dat over de XVIIe eeuw zal handelen, kan men, voor de kennis van de door Karel V tegen de ketterij uitgevaardigde wetten, met vrucht raadplegen: hoofdstuk II (IIe deel) van Poulet's boek en de populaire doch zeer nauwkeurige beschrijving van FREDERICQ: *De Nederlanden onder Keizer Karel*, deel I (Gent, 1885).

(2) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 107; *Recueil des Ordonnances*, 2e reeks, deel III, blz. 262.

(3) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 113.

kanten verborgen zich of trokken naar Duitschland. Doch niemand bood weerstand. Als trouwe onderdanen, hadden de Lutheranen immer vermeden zich als muiters aan te stellen. Zij bogen het hoofd, ijverden niet meer in 't openbaar, en beleeden hun geloof in stilte. Velen hunner zouden echter weldra tot de nieuwe sekten overgaan, die zich rond dien tijd onder het volk verspreidden; immers door de verjaging hunner predikanten moesten zij voortaan alle godsdienstonderwerpen, en derhalve naar eigen ingeving de Schrift verklaren, daar schier allen tot de kleine burgerij of tot de werkersklasse behoorden en dienvolgens onbekwaam waren tusschen de leerstellingen te onderscheiden en het ontvangen geloof ongeschonden te bewaren. Terwijl de keizer het volk van het Lutherdom afwendde, joeg hij het werkelijk naar het anabaptisme. Een nieuwe tegenstrever, verschrikkelijker dan de eerste, zou weldra opdagen.

III

De indruk, dien de Lutheranen op het volk gemaakt hadden, had ook vat gehad op de overigens weinig talrijke aanhangers van de oude ketterijen der middeleeuwen. De vrijgeesten Coppin, in 1525, en na hem, Quinten (Couturier Picart) verspreidden in de omstreken van Rijsel, in Henegouw, ja tot in Brabant, eene soort van volks-pantheïsme (1). Rond denzelfden tijd stichtte een Antwerpsche schaliedekker, Loy Pruystinck, eene sekte van « geestelijke libertijnen » of « Loïsten », die korten tijd in Brabant en Vlaanderen nogal talrijk waren en de strekkingen der Manicheërs voorstonden. Hij dorst zelfs zijne leerstellingen aan Luther voorleggen, die hem woedend aan de evangelische gemeente te Antwerpen aankloeg (2). Overigens zouden die bewegingen van alle belang ontbloot zijn, hadden zij niet ruimschoots het anabaptisme zijn weg naar de Nederlanden helpen banen (3).

(1) P. FREDERICQ : *Corpus*, deel V, blz. 94.

(2) J. FREDERICHS : *De secte der Loïsten of Antwerpsche libertijnen* (Gent, 1891).

(3) Omtrent den opstand der wederdoopers, zie hooger, blz. 111 en volg. Ondanks mijne pogingen om de kwestie hier niet meer in een politiek, doch

Het anabaptisme, dat te midden van de beroerten des boerenkrijgs in Zuid-Duitschland ontstaan was, waar het dadelijk evenzeer door katholieken als protestanten bestreden werd, had zich met verbazende snelheid onder het volk verspreid. In 1529 door Melchior Hofmann naar Emden overgebracht, veroverde het schier dadelijk al de noordelijke gewesten van den Bourgondischen Staat, ja kreeg het zelfs vertakkingen tot Maastricht en tot in Brabant (1). Reeds in 1529 hadden de Nederlandsche wederdoopers hunne gezangen, gloeiend van geestvervoerende godsvrucht, die, naast de beschrijving van de smarten, welke de zuiveren wachten en naast vermaningen, de folteringen lijdzaam te verduien, heftige aanvallen tegen de Kerk en hare leerstellingen behelzen (2). Van in 1531 af, gaat van Amsterdam, waar eene secte Melchiorieten gesticht werd, eene wezenlijke anabaptistische voortplanting uit.

Die vorderingen zijn te begrijpen als men nagaat, dat het anabaptisme, zoowel door zijne eenvoudige theologie als door het mysticisme, dat Hofmann aan hetzelfde mededeelde, wonderlijk strookte met het weinig ontwikkeld, naïef verstand des volks. Richtte het zich niet tot dezès beide machtigste gewaarwordingen, tot vrees en tot hoop, als het den ondergang der wereld en de opkomst der regeering Gods verkondigde? Doch, dan moest het anabaptisme van nature revolutionnair wezen. Zijn duister mysticisme verplichtte het, al de beginselen te verwerpen waarop de maatschappij gegrondvest was, dewijl die maatschappij, als het werk des boozen, verdwijnen moest. Het verwierp en veroordeelde tegelijk en de Kerk en den Staat. Weg met de priesters, maar ook weg met den eigendom, de legers, de rechtbanken, de meesters! De door Gods woord voorgelichte « rechtvaardigen » en « zuiveren » zouden in het volle licht een ideale wereld van deugd, van vrijheid, van gerechtigheid stichten, eene hemelsche stede, waar geenerlei onderscheid

in een godsdienstig opzicht uiteen te zetten, kon ik toch sommige herhalingen niet vermijden.

(1) Omtrent Melchior Hofmann, zie F. O. ZUR LINDEN : *Melchior Hofmann, ein Prophet der Wiedertäufer* (Haarlem, 1885).

(2) R. WALKAN : *Die Lieder der Wiedertäufer*, blz. 57 en volg. (Berlijn, 1903).

onder de menschen zou bestaan, waar in naastenliefde alle standen zouden versmolten zijn.

Doch Hofmann en zijne volgelingen trachtten geenszins hun ideaal met geweld door te zetten. Zij waren theoretische, geenszins practische revolutionnaircn. Hunne leerstellingen waren niettemin gevaarlijk voor den Staat; toen deze, rond 1530, daarvan den aard begreep en de vorderingen vaststelde, begon hij een verwoeden strijd tegen dezelve. Reeds in 1531 beval Maria van Hongarije aan de justitieraden en aan de stadhouders in de gewesten, de wederdoopers op te zoeken en jegens hen de noodige maatregelen van voorzichtheid te treffen (1). Erger nog werd het toen, in 1533, een nieuwe profeet, de bakker Jan Matthijs van Haarlem, te voorschijn kwam. Hier begint de ergste crisis van het anabaptisme. 't Is uit met geduld en gelatenheid : men wacht niet meer naar Gods regeering : ze worde ingevoerd door het zwaard; de boozen vernield; met geweld een nieuw Jerusalem gesticht! Het uur der wraak is geslagen; het mysticisme dier door Matthijs' zendelingen opgehitste dwepers verandert dadelijk in oorlogsdriift. In 1534 komen zij in opstand te Amsterdam, en scheelt het weinig of zij bemachtigen de stad (2).

Doch de bedreigde maatschappij stelt zich te weer. Katholieken en protestanten haten hen om 't meest. De steden, waar de schepenen slechts met tegenzin de plakkatcn tegen de Lutheranen toepassen, zijn onmeedoogend voor de wederdoopers. Want met hen is de godsdienstkwestie eene maatschappelijke kwestie geworden. Hun communisme verschrikt en verbittert de bezitters en sluit hunne harten voor medelijden. Met de volgelingen van Matthijs en van Jan van Leiden worden korte metten gemaakt : het vuur of het zwaard voor de mannen, het water voor de vrouwen. Gedurende de belegering van Munster, waar de uit de Nederlanden gedreven leiders het « nieuw Jerusalem » stichtten, worden de benden, die zich bij hunne broeders willen vervoegen, onderweg door de soldaten van

(1) *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel V, blz. 44, 45 (Rijsel, 1885).

(2) Zie hooger, blz. 113.

den graaf van Hoogstraten in de pan gehakt. Bij plakkaat van Juni 1535 worden al de wederdoopers, zelfs degenen die hunne dwalingen zouden afzweren, ter dood veroordeeld (1). De slachtingen waren minder talrijk in de zuidelijke Nederlanden dan in Holland en elders, niet omdat de wederdoopers er minder verafschuwd, doch omdat zij er schaarscher en derhalve minder gevaarlijk waren. Hooger zagen wij, dat zij reeds in 1534 op straf van den lijve uit Antwerpen gebannen waren; in 1535 werd hun hoofd er nog op prijs gesteld en verbood men er aan « printers en figuerstekers » het portret van Jan van Leiden te « schilderen ende te conterfeyten oft ter venten te stellen » (2).

De val van Munster (25 Juli 1535) stelde nog niet dadelijk een einde aan den waanzin, die de wederdoopers bemeesterd had. Verscheidene jaren lang ontmoet men nog dwepers, waaronder de meest gekende, Jan van Batenberg van Vollenhove, in 1537 in Artesië aangehouden en op bevel van Maria van Hongarije ter dood gebracht werd. Later zullen half godsdienstige, half anarchistische secten, zooals die welke Lorenzo van Villavicencio in 1564 beschrijft, de voortdoring van dat revolutionnair mysticisme, dat door Jan van Leiden zoo treffend belichaamd werd, bevestigen (3). Doch dat zijn alleenstaande, onbeduidende verschijnselen. Vindt men Hofmann's geheimzinnige voorspellingen nog terug in het vreemd *Wonderboek* van David Joris (1542), zoo zijn die nu in overeenstemming met den eerbied voor het wettig gezag en met de gehoorzaamheid, verschuldigd aan de vorsten, die, door God voorgelicht, eenmaal vrijwillig hunne kronen zullen afleggen. Na die bloedige crisis, kwamen de meeste wederdoopers overigens terug tot hunne oorspronkelijke leerstellingen, die door Menno Simons van Witmarsum, opnieuw ingekleed werden (4). Van toen af waren zij langen tijd zoo

(1) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 118. — Het jaar te voren, op 27 Februari 1534 (1533 oude stijl), had de keizer vergiffenis geschonken aan alle wederdoopers van Holland, die binnen vier-en-twintig uren berouw zouden hebben. EUG. HUBERT: *Analyse du registre sur le fait des hérésies* enz., in P. FREDERICQ: *Travaux du cours pratique d'histoire nationale*, deel II, bl. 117 (Gent, 1884).

(2) *Antwerpsch Archievenblad*, deel II, blz. 335.

(3) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. xxvi.

(4) Zie het artikel « Mennoniten » van S. Cramer in de 3e uitg. (1903) van de *Realencyclopedie für Protestantische Theologie*, van Herzog.

zachtaardig als zij een oogenblik gevaarlijk geweest waren. Hunne gemeenten wilden het oorspronkelijk Christendom herstellen op grondslag van naastenliefde en van eigen geweten, zonder gebeden of sacramenten. Toch bleven zij aan den algemeen haat en aan de onbarmhartigste vervolgingen blootgesteld. In 1566 stelde de strijder voor de verdraagzaamheid, Willem van Oranje zelf, aan Margareta van Parma voor, ze uit de Nederlanden te bannen (1). In zooverre daarover kan geoordeeld worden, leverden de wederdoopers, tot het einde der regering van Karel V, bijna al de slachtoffers van inquisitie en plakaten (2). Men zou zeggen, dat 's keizers onbarmhartige wetten tegen die ongelukkigen afgekeerd werden om de Lutherischen eene betrekkelijke rust te gunnen. (3) De folteringen stuitten echter de voortplanting der sekte niet. Zij wonnen zelfs tal van aanhangers onder het nijverheidsproletariaat der zuidelijke gewesten (4). In 1561 hadden zij kerkgemeenten te Antwerpen, Doornijk, Ieperen, Poperinge, Armentières en Hondshoote, waar wij ze later, in de door de tusschenkomst van het Calvinisme verwekte hevige crisis, zullen terugvinden (5).

IV

Na het plakkaat van 1529 en de verplettering van het oproer der wederdoopers (1535), wordt de voortplanting der ketterij in

(1) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 220, 226, 385 (Brussel, 1850).

(2) Zie dienaangaande de ontleding van het bundeltje anabaptistische gezangen *Het Offer des Heeren* (1562-63) in WOLKAN : *Die Lieder der Wiedertäufer*, blz. 59 en volg. *Het Offer* werd opnieuw uitgegeven door S. CRAMER in de *Bibliotheca reformatoria Neerlandica*, deel II (den Haag, 1905). — Zie ook de lijst der Nederlandsche protestantsche martelaars, door de bewerkers van de *Bibliotheca Belgica* in hunne *Bibliographie des martyrologes protestants néerlandais* (Gent, 1890). Op 877 vermelde martelaars, zijn er 717 wederdoopers. Van die 877 slachtoffers, stierven er 223 onder Karel V, de andere onder Philips II.

(3) Philips II stelt in 1559 vast, dat verschillende magistraten weinig rekening houden met Lutherschen en sacramentisten, en alleen tegen de wederdoopers eenigszins hun plicht vervullen. GACHARD : *Documents inédits*, deel I, blz. 337 (Brussel, 1833).

(4) Zij bleven overigens, althans in het Noorden, aanhangers in de hoogere standen tellen. Zie, dienaangaande, de studie van F. RITTER : *Zur Geschichte der Häuptlinge von Werdum und der taufgesinnten Märtyrerinnen Maria v. Beckum u. Ursula v. Werdum*, in *Jahrbuch der Gesellschaft für Vaterl. Alterthümer zu Emden*, deel XV [1905], blz. 390 en volg., 504.

(5) In 1563 en 1565 geeft de katholieke Cassander nog twee vlugschriften

de Nederlanden belemmerd. De humanisten zijn, in schijn toch, met de Kerk verzoend en blijven voortaan bij de loutere eruditie. De Luthersche gemeenten zijn ontbonden; de wederdoopers verbergen zich in het volk. Geen gepreek, geen ergernis meer in de kerken; geen opzienbarende atvalligheid meer als die van Praepositus of Pistorius. Anderzijds doet de rechtstreeksche invloed van Luther zich niet meer voelen, sedert hij, zijne houding veranderend, zich niet meer op het volk steunt, maar in gemeen overleg met de protestantsche vorsten van Duitschland handelt.

En toch voelt de regeering, dat haar zegepraal maar schijnbaar is. Toont de ketterij zich niet meer, dan leeft zij voort in de harten, gelijk een gevelde, doch niet ontwortelde boom nog levenssap uit de aarde trekt. Wellicht is zij nu zelfs gevaarlijker dan ooit. Want nu zij verlaten is door al degenen, die ze maar uit geestelijke liefhebberij, uit nieuwigheidszucht of uit revolutionnaire verzuchting aankleefden, telt zij nog slechts innig overtuigden, met hart en ziel het nieuwe geloof toegedaan, en desnoods bereid voor hetzelfde hun leven te offeren. Zij geven overigens geen uitwendige blijken van hun geloof; de belijders zijn uiterst zeldzaam onder hen; zij zoeken het martelaarschap niet; slechts in uitersten nood, als zij, ontdekt en voor den rechter gesleept, moeten kiezen tusschen dood en afzwering, aanvaarden zij hetzelfde. Vol eerbied voor de overheid die hen vervolgt, onderwerpen zij zich gedwee aan hare vonnissen. Zelfs op den brandstapel ontvalt geenerlei belediging of verwensching hunne lippen. Zooals de eerste Christenen, sterven zij met de oogen ten hemel, hunne lofliederen zingend, en verwekken zij, door hunne zachtmoedigheid en vastberadenheid, bekeeringen onder de toeschouwers. Hunne « geestelijke testamenten », de oprechte en aandoenlijke ontboezemingen, die zij van uit hun kerker aan magen en vrienden sturen, de eenvoudige doch aangrijpende verhalen van hunne aanhouding, 's nachts of aan den huiselijken haard, onder de kreten en de tranen van vrouw en kinderen, van hunne gelatenheid,

De baptismo infantium tegen hen uit, en in 1565 valt Guido van Bray hen geweldig aan in zijn boek: *La racine, source et fondemens des anabaptistes*.

van hunne ondervraging en van hunne laatste oogenblikken worden onder den duim uitgedeeld en versterken het geloof van deze, beroeren en treffen gene (1). Niet alleen uit Antwerpen, waar tal van geheime drukkerijen werken, doch vooral uit het protestantsche Emden, werden die schriften onophoudend verspreid.

En trots al hare voorzorgen, kan de regeering de verspreiding daarvan niet tegengaan. De verboden vrucht is, samen met bijbels en gezangen, overal verborgen, in den rugkorf der « calis-cremers » (rondleurders), in het onderste ruim der schepen of in de zware vrachtwagens onder tonnen en kisten of ten slotte weggestopt in balen serges, linnen of tapijten. Alle middelen zijn goed om de kettermeesters te bedriegen en te misleiden. Verdachte werken worden voorzien van een onschuldigen titel of van een valsche geestelijke goedkeuring, of dragen allerminstens geen naam van drukker of drukmerk (2). De plakATEN besnoeien dan ook voortdurend de vrijheid van drukkers en boekhandelaars. In 1544 wordt verboden « van gheen boucken te prenten zonder privilege, oock niet te prenten eenighe boucken in Spaensche, Inghelsche of Italiaensche tale », en ook werken te zetten, die niet vooraf aan den Geheimen Raad onderworpen werden (3). In 1546 legt men de « prenters » een eed op, « op de verbuerte van den lyfve »; tevens geeft men de lijst uit der uitsluitend toegelaten schoolboeken en den door de Leuvensche hoogeschool opgemaakten *index* der verboden werken (4).

Bovendien werd de vrijheid van tooneel afgeschaft. Van oudsher volkomen onafhankelijk, vreesden de rederijkers geenszins, in hunne « zinnepelen » de geestelijkheid heftig aan te

(1) Zie, dienaangaande, de hooger aangehaalde *Bibliographie des martyrologes protestants*, blz. 75. Zie de levendige verhalen van F. DE ENZINAS: *Denkwürdigkeiten vom Zustande der Niederlande und von der Religion in Spanien*, vert. van H. Boehmer, blz. 5, 34 (Bonn, 1893).

(2) Talrijke verspreide bijzonderheden in *Bibliographie des martyrologes protestants néerlandais*. Te Antwerpen werden ook protestantsche boeken voor den vreemde gedrukt, b. v. de door Tyndal in 't Engelsch vertaalde bijbel, die de kooplieden der Hanze in hunne balen naar Londen verzonden. *Hansische Geschichtsblätter*, deel I [1871], blz. 155.

(3) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 130.

(4) *Ibid.*, blz. 135. — De *index* werd heruitgegeven in 1550. *Ibid.*, blz., 170.

vallen, met bedevaarten, vasten, santenvereering of aflaten te spotten. De in 1539 te Gent gegeven vertooningen hadden ergeuis verwekt en een hetzelfde jaar te Middelburg opgevoerd stuk had Luthersche strekkingen geopenbaard (1). Het gevaar was des te grooter, daar de schouwspelen zeer in den smaak van het volk vielen. Reeds van 1536 af, werd het den rederijkers verboden, zonder vergunning van de plaatselijke schepenen en zonder oorlof van de predikheeren, een nieuw stuk op te voeren; in 1540 verbood men hun, toespelingen op de Schrift en op de sacramenten te maken. Het spreekt, dat de scholen niet vergeten werden. Ingevolge de edicten van 1546 en 1550 mogen zij maar geopend worden na oorlof van den plaatselijken rechter en van den parochiepaap, het kapittel of den scholaster (2).

En toch, niettegenstaande alle aangewende pogingen, won de ketterij gedurig veld. Het plakkaat van 22 September 1540 stelt vast, dat « de vermalendijdde ende perverse secten meer ende meer vermeederen ende multiplieeren, tenderende altijd van quaede in ærgher » (3). Daarom wil men met verdubbelde strengheid te werk gaan en de gestelde straffen nog verzwaren. Nu worden de ketters onbekwaam verklaard, over hunne goederen te beschikken; al degenen die zullen nalaten ze te verklikken of die ten hunnen gunste verzoekschriften zullen inzenden, zullen als hunne beschermers en medeplichtigen beschouwd worden; ten slotte zullen de ambtenaars die, terugdeinzend voor de wreedheid der edicten, dezer toepassing zouden verzachten, hun ambt verliezen en eigenmachtig gestraft worden.

Het schrikbewind verder drijven was onmogelijk. Karel had al de middelen uitgeput, waarover het burgerlijk gezag tot behoud der orthodoxie beschikte. En vermits zijn pogen vruchteloos was, bleef hem niets over dan zich door de apostolische inquisiteurs te doen helpen. Sedert hunne aanstelling, in 1524, hadden deze hunne bevoegdheid nog over heel het land niet

(1) JONCKBLOET: *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, 2e deel, blz. 466 (Groningen, 1889); CRAMER en PIJPER: *Bibliotheca reformatoria Neerlandica*, deel I, blz. 275 en vlg. (den Haag, 1903).

(2) POULLET: *Histoire du droit pénal dans le duché de Brabant*, deel II, blz. 79.

(3) *Placcaaten van Vlaenderen*, deel I, blz. 122.

kunnen uitbreiden. Nooit hadden zij kunnen dringen in Luxemburg (1), noch in Groningen; en Brabant, het rijkste en voornaamste der gewesten, was hun zoo vijandig gezind, dat hun invloed er onbeduidend was (2). De strengheid der plakكاتen verwekte overigens, bij hen, zeer begrijpelijke gewetensbezwaren. Zij aarzelden de stukken der door hen onderzochte processen aan de justitieraden over te maken en de doodstraf te doen uitspreken tegen eene menigte lieden, die er in de biecht met een eenvoudige boete waren afgekomen. In 1544 moest men hen zelfs daaromtrent geruststellen: eene brève van Paul III oorloofde hen, in zake ketterij, vóór de wereldlijke rechters te getuigen (3).

Die brève bevestigt het gemeenschappelijk optreden van Staats- en Kerkbedienden tot bestrijding der ketterij. De inquisiteurs behouden hun apostolisch karakter en blijven door den paus benoemd. Reeds in 1545 beveelt de keizer, dat bijzondere kettermeesters aangesteld worden in Artesië, in Brabant, in Vlaanderen, in Henegouw, in Holland en in Zeeland; de onderrichtingen, die zij in 1546 krijgen, stellen hen onder de contrôle der regeering, en wèl als medewerkers der crimineele rechters (4). Het nieuw stelsel wordt bij plakkaat van 28 April 1550 ingevoerd (5). Niet alleen bevestigt het al de strafbepalingen der voorgaande plakكاتen, niet alleen vergt het een getuigenschrift van rechtgeloovigheid van een iegelijk, die zich in het land komt vestigen, maar het stelt de kettermeesters met de keizerlijke ambtenaars gelijk en beveelt aan alle openbare ambtenaars hun de hand te leenen. Doch Brabant en Antwerpen, die hun handel bedreigd zagen, kwamen zoo krachtdadig

(1) J. FREDERICHs: *De inquisitie in het hertogdom Luxemburg*, in J. FREDERICHs en J. J. MULDER: *Twee verhandelingen over de inquisitie in de Nederlanden* (Gent, 1897), blz. 102 en volg., heeft bewezen dat de inquisitie in Luxemburg werkzaam was, doch hij geeft geene voorbeelden voor de regeering van Karel V.

(2) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. cxxiii. — Voor Antwerpen, zie J. J. MULDER: *De uitvoering der geloofsplakكاتen en het stedelijk verzet tegen de inquisitie te Antwerpen*, in *Twee verhandelingen enz.*, blz. 1 en volg.

(3) EUG. HUBERT: *Analyse du registre sur les faits des hérésies* (zie hooger, blz. 333, n. 1), deel II, blz. 119.

(4) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. cxiv; Poullet: *Histoire du droit pénal dans le duché de Brabant*, deel II, blz. 94.

(5) *Placcaeten van Vlaanderen*, deel I, blz. 157. Die tekst is gedagteekend 29 April, doch werd reeds den 28ⁿ in Brabant afgekondigd.

tegen die bepalingen op, dat de regeering er de strengheid moest van verzachten, en de beteekenis verbloemen. Bij edict van 25 September worden de vreemde kooplieden vrijgesteld van de rechtvaardiging hunner orthodoxie; ook is daarin geen spraak meer van kettermeesters, doch wel van « gheestelicke rechteren » (1). Maar dat was slechts een schijnbare voldoening. Want de inquisitie bleef onder de contrôle en met de hulp van den Staat voortwerken, overal waar zulks kon, zonder de openbare meening al te zeer te verontrusten. Op 31 Mei 1550 gaf Karel V haar nieuwe onderrichtingen (2) en, in 1555, beval hij nog aan de deurwaarders en « serjanten » van den Geheimen Raad, van den Grooten Raad van Mechelen en van den Raad van Vlaanderen, haar hulp en bijstand te verleen (3). Voorloopig toch, bepaalde hij er zich bij, ze den Brabanders niet op te leggen, en veinsde hij zelfs niet te weten, dat de burgemeesters van Antwerpen het plakkaat van 25 September 1550 maar aangenomen hadden onder voorbehoud van hunne privileges, ordonnantiën, statuten en costumen. Bovendien hadden zij het wijselijk buiten hunne tegenwoordigheid laten afkondigen en had de daarmee belaste heraut het zoo erbarmelijk voorgelezen, dat niemand er een woord van verstaan had (4). Dit plakkaat is het laatste, dat Karel V in godsdienstzaken gegeven heeft. De oorlog van Frankrijk, die kort daarop uitbrak en de laatste jaren zijner regeering vervulde, belette overigens, dat het streng toegepast werd.

Kortom, vermocht de keizer den vooruitgang van de nieuwe leeringen te belemmeren, toch gelukte het hem niet, in spijt van al zijne pogingen, de ketterij uit te roeien. Onder de blijkbare oorzaken daarvan, ligt wel de eerste aan den aard van het land. Inderdaad, zonder de gewesten ten onder te helpen, was het onmogelijk ze aan al de strengheid der verschrikkelijke bepalingen der plakkat en te onderwerpen. Hoe zou men die « aan

(1) *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 186.

(2) *Ibid.*, deel I, blz. 41.

(3) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. cxxi : ordonnantiën van 31 Januari en 1 Februari 1555. Zie nog (*Ibid.*, blz. cxxii), de ontleding van een brief aan de bisschoppen van 27 Januari 1555.

(4) PIOT : *Chroniques de Brabant et de Flandre*, blz. 129 (Brussel, 1879). Zie MULDER : *Uitvoering der geloofsplakkat en te Antwerpen*, blz. 5 en volg.

alle landen gemeenschappelijke streek », welke bovendien leefde van den uitvoer en van den internationalen handel, ooit ontrekken aan den invloed van gedachten, die Europa door verspreid waren? De wereldburgerlijke beschaving van den Bourgondischen Staat was onvereenigbaar met het streng behoud der orthodoxie, en onverdraagzaamheid op het stuk van godsdienst moest noodzakelijkerwijs zijne welvaart vernietigen. Dat zag Willem van Oranje in, toen hij eenige jaren later schreef, dat « de Nederlanden de markt der Christenheid zijn en dus geen afzonderlijke wereld kunnen uitmaken » (1).

Doch daarvan gaf Karel zich zelf rekenschap. Kon hij, hoe machtig en oprecht de godsdienstzin was, die hem de Kerk deed beschermen, daaraan de welvaart zijner onderdanen offeren? Wist hij niet, dat die welvaart de grondslag zijns krediets was, en dat hare verdwijning een geweldige schok aan zijne financiën en derhalve ook aan zijne macht geven zou? Zijne houding verraadt dan ook blijkbaar zijne weifeling tusschen zijne geloofsplichten en zijn vorstelijke belangen. Hij vaardigt de wreedste straffen uit, toont zich onverbiddelijk in den tekst zijner edicten, doch duldt verzachting in hunne toepassing. Door een beteeke-nisvolle strijdigheid, stelt hij Antwerpen, een echt ketternest, vrij van de rechtstreeksche tusschenkomst zijner ambtenaren en laat hij er de vervolging der verdachten aan de schepenen over, omdat hij de uitwijking der vreemdelingen en het verval der haven en der Beurs vreest. Hoogstens verbant hij er nu en dan de Portugeesche Maraños, en nog bewijzen de veelvuldigheid en de strijdigheid der tegen hen getroffen edicten, hoe weinig doeltreffend deze zijn (2). Anderzijds wacht hij er zich wel voor, zich onbemind te maken bij den hoogen adel, die niet verontrust wordt. De prins van Oranje bevestigt, in 1567, dat ten tijde des keizers verscheidene Luthersche edellieden zijn paleis bewoonden en nooit verontrust werden (3).

Daarbij voege men, dat de barbaarschheid zelve der plak-

(1) GROEN VAN PRINSTERER: *Archives de la maison d'Orange*, 1^e reeks, deel II, blz. 435, 438 (Leiden, 1835).

(2) *Liste chronologique des Edits et Ordonnances de Charles-Quint*, blz. 213 (jaar 1537), 225 (jaar 1538), 318 (jaar 1549), 332 (jaar 1550) (Brussel, 1885).

(3) GACHARD: *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 329.

katen hunne uitvoering onmogelijk maakte. Hoe konden de schepenen ongelukkigen ter dood veroordeelen, alleenlijk om den bijbel gelezen, een boek met verboden gezangen bezeten of onder vrienden over geloofszaken gesproken te hebben? Te goeder trouw beschouwden de meesten onder hen de plakkatēn alleen als een schrikaanjagend middel, dat derhalve oordeelkundig, in verhouding tot de gewichtigheid der misdrijven, moest toegepast worden (1). Schier alleen de justitieraden, die onder den rechtstreekschen invloed der regeering stonden, voerden ze naar de letter uit. Wat de kettermesters betreft, die moesten slechts de stijfhoofdige ketters aan de rechterlijke macht overleveren. Tot in 1545 hadden zij zich niet te bemoeien met de overtredingen der plakkatēn, en hooger zag men, dat zij zelfs aarzelden, vóór de wereldlijke rechters te getuigen.

Daaruit moet men kortom besluiten, dat de toestand der ketters, onder de regeering van Karel V, minder verschrikkelijk was, dan men eerst meenen zou. Alleen de wederdoopers werden met onverbidde lijke strengheid behandeld; de Lutheranen en de sacramentisten konden nog al ontsnappen, door geen openlijke ergernis te geven. Van 1527 af, telt men tamelijk veel uitwijkelingen. Verdachten vluchtten naar Wesel, in het herogdom Kleef, naar Emden, naar Frankfurt, naar Keulen; anderen, Hollanders, gingen naar Pruisen, waar hertog Albrecht kolonisten heenlokte (2); nog anderen vestigden zich in Engeland en stichtten, in 1548, te Canterbury, de eerste kerk der « gerefugieerden » (3). Dat waren voorzeker onrustwekkende ver-

(1) Zeer belangrijk voorbeeld in DIEGERICK: *Inventaire des archives d'Ypres*, deel V, blz. 245.

(2) B. SCHUMACHER: *Niederländische Ansiedlungen im Herzogtum Preussen zur Zeit Herzog Albrechts*, blz. 25 en volg. (Leipzig, 1903). Bucer schat in 1530 het aantal uitgewekenen op 4000. Schumacher bewijst (blz. 32), dat dit getal zeer overdeven is. — Andere Hollanders vestigden zich in de streek rond Dantzig. E. SCHMIDT: *Geschichte des Deutschtums im Lande Posen unter polnischer Herrschaft*, blz. 315 (Bromberg, 1904).

(3) *Histoire du règne de Charles-Quint*, deel IX, bl. 81 (Brussel, 1859); RAHLENBECK: *Quelques notes sur les réformés flamands et wallons du XVIe siècle réfugiés en Angleterre*, in *Proceedings of the Huguenot Society* (Lymington, 1892); W. CUNNINGHAM: *Alien immigrants to England*, blz. 137 en volg. (Londen, 1897); F. W. CROSS: *History of the Walloon and Huguenot church at Canterbury* (Canterbury, 1898). — In 1550 wordt voor de Nederlandsche vluchtelingen te Londen eene tweede gereformeerde kerk gesticht. Zie *Bibliotheca reformatoria Neerlandica*, deel I, blz. 423. — In 1545 werd een edict tegen de vluchtelingen gegeven. *Liste chronologique des édits de Charles-Quint*, blz. 435.

schijnselen, maar die toch nog de welvaart des lands niet in gevaar brachten en die, wat wonderlijk heeten mag, de populariteit des Keizers algeheel lieten.

Want het is opmerkenswaardig dat, niettegenstaande de kettervervolging, Karel, zelfs bij vele protestanten, in hoog aanzien bleef. Men loofde zijne zachtmoedigheid en zijne menschelijkheid, om de geestelijken en vooral de monniken aansprakelijk te stellen voor al de verfoeilijke maatregelen die hij trof (1). De haat, dien hij stookte in de harten der menschen, kwam neder op de Kerk, die hij verdedigde!

Overigens, mogen wij het gewicht en de macht van de scheurmakers niet overdrijven. Waren de wederdoopers zeer talrijk onder het proletariaat der nijverheidssteden, waren er veel sacramentisten en enkele Lutheranen in het Sticht en in de graafschappen Holland en Zeeland (2), waren, ten slotte, alle gezindten en sekten sterk vertegenwoordigd te Antwerpen, zoo worden, heel de regeering door, in de andere gewesten slechts zeldzame kettters aangetroffen. Behalve in het Rijselsche en het Oudenaardsche, hadden de nieuwe leeringen zeer weinig invloed op de Waalsche gewesten; men vindt daarvan maar weinig sporen in het Naamsche, in Artesië, in Luxemburg, in het Land van Luik. En hoewel zij in Vlaanderen meer verspreid waren, hadden zij de volksmassa niet ernstig aangestoken. In al de gewesten, bleef de overgrootste meerderheid der bevolking trouw aan het katholiek geloof. In 1554 bewondert Hendrik Dyonisius hare althans uitwendige godsvrucht (3), en in 1557 stelt Badoero vast dat, te oordeelen naar het aantal geloovigen die 's Zondags ter kerk gaan, de godsdienst nergens zoo bloeiend is (4).

(1) ENZINAS: *Denkwürdigkeiten* enz., blz. 51, 77.

(2) Tot rond 1550 werd het woord «Lutheraan» dikwerf in de Nederlanden gebruikt voor alle niet-anabaptistische kettters. Doch in Holland waren de meeste afvalligen «sacramentisten», die dichter bij Zwinglius dan bij Luther stonden. Zie DE HOOP-SCHEFFER: *Geschiedenis der Kerkhervorming*, blz. 109. Omtrent het onderscheid tusschen hunne leerstellingen en die van Luther, zie SCHUMACHER: *Niederländische Ansiedelungen im Herzogtum Preussen*, blz. 149.

(3) J. HANSEN: *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens*, blz. 247 (Bonn, 1896).

(4) Zie hooger, blz. 314.

Doch reeds is een nieuw gevaar in aantocht; rond 1543 bereikt de Calvinistische voortplanting de grenzen der Nederlanden; zij zal in die gewesten de godsdienstcrisis ontketenen, waarvan Karel V slechts den voorbode zag.

DERDE BOEK

DE EERSTE STADIE VAN DEN OPSTAND

TEGEN PHILIPS II

HOOFDSTUK I

PHILIPS II IN DE NEDERLANDEN

(1555-1559)

Zooals men weet, ontving Philips II, bij zijne troonsbestijging, maar een deel van zijns vaders erf. Het Habsburgsche huis had twee takken : de eene met Ferdinand te Weenen, de andere met Philips te Madrid gevestigd. Onder de vorige regeering bijeengebracht, behoorden de titels van keizer en van katholieken koning voortaan aan onderscheidene vorsten, en die schielijke verandering van het Europeesch evenwicht had dadelijk haren weerslag op de geschiedenis der Nederlanden (1).

Tot hiertoe vereenigd met de oneindige domeinen huns vorsten, waren zij daarin toch niet versmolten. Zij hadden hunne inwendige zelfstandigheid schier ongeschonden behouden, en, dank zij het veelvuldig verblijf van Karel V te Brussel, tijdens de onophoudende reizen, die de gelegenheid zijner Staten hem oplegde, hadden zij voortdurend in hem hun nationalen vorst kunnen zien. Doch, willen of niet, moest Philips voor hen nog slechts een vreemdeling wezen. Zelfs al hadden zijne opvoeding en zijn karakter hem niet van zijn Bourgondische onderdanen vervreemd, dan toch moest hij ze uit politieke noodzakelijkheid aan Spanje onderwerpen. Ongetwijfeld beminde hij nooit de Belgen, wier onafhankelijkheidszin en verdraagzaamheid hij, despoot en dweper als hij was, niet lijden kon. Ongetwijfeld bracht zijne voortdurende afwezigheid, sedert 1559, ook het hare bij, om hem onbemind te maken. Ongetwijfeld beletten, ten slotte, zijne bekrompen verstandsvermogens, zijne aarzelingen, zijne traagheid, zijne voor-

(1) GOSSART : *L'établissement du régime espagnol dans les Pays-Bas*, blz. xi en volg. (Brussel, 1905), heeft de verdienste, op het groot gewicht van dat vraagstuk gewezen te hebben.

liefde voor geschrijf en gekuip, hem intijds de te treffen maatregelen in te geven en ze goed te doen uitvoeren. Doch dat alles speelde maar een zeer ondergeschikte rol in de verschrikkelijke crisis, die onder zijne regeering uitbrak. Die crisis beschouwen als een opstand, verwekt, eenerzijds door het despotisme van den vorst, anderzijds door de heerschezucht van eenige groote heeren, is daarvan den aard noch de beteekenis willen begrijpen. De oorzaken daarvan liggen veel dieper en de menschelijke wil was machteloos tegen de omstandigheden, die ze verwekten.

Want achter de tegenstelling tusschen Philips II en Willem van Oranje, ontdekt men feitelijk de grondige tegenstelling tusschen twee Staten, verschillend van zeden, gewoonten, denkbeelden en belangen, en hoe groot het gewicht van de beide tegenover elkander staande kampvechters ook was, toch is het gewicht van de beide elementen, die zij vertegenwoordigen, oneindig grooter.

Ware Philips zelfs gansch anders van aard geweest, dan nog had hij, tusschen Spanje en de Nederlanden, niet onpartijdig kunnen zijn. Louter Spaansche vorst als hij was, moest hij zonder aarzelen de Nederlanden aan Spanje prijsgeven, ze niet als afzonderlijken Staat, doch als eene « bezitting », een eenvoudige operatiebasis voor de Spaansche macht in Noord-Europa beschouwen, en derhalve hun alle zelfstandigheid ontzeggen. Doch van dan af, werd de ramp ook onvermijdelijk. Want de zeventien provinciën, door gemeenschap van belangen en door staatkundige inrichting vereenigd, zullen zich het juk niet laten opleggen. Door Philips den Goede tot Staat ingericht, zullen zij de pogingen van Philips II kunnen wederstaan. Dat zullen zij des te beter, daar Karel V zelf hun samenhang versterkte en ze dusdoende, zonder het te willen, tegen zijn zoon toeruste.

Reeds in de eerste dagen der nieuwe regeering begint de strijd tusschen den Bourgondischen Staat en Spanje. Hij treedt slechts in een nieuwe en beslissende stadie, door de tusschenkomst van het Calvinisme; doch reeds vóór die tusschenkomst, worden de tegenstrevers handgemeen en tamelijk lang zal hun strijd veeleer een nationale dan een godsdienstige oorlog zijn.

I

Karel V had sedert lang alles voorbereid om zijn zoon in 't bezit der Nederlanden te stellen. Het verdrag van Augsburg, de pragmatieke sanctie, ten slotte de erkenning van Philips door de provinciën reeds sedert 1549, hadden van te voren al de bezwaren uit den weg geruimd, die, op het beslissend oogenblik, in het Duitsche Rijk of in den Bourgondischen Staat hadden kunnen oprijzen. Geen vorst besteedt ooit den troon in rustiger, vreedzamer omstandigheden. 't Was zelfs iets ongewoons sedert den dood van Karel den Stoute. Maria van Bourgondie, Philips de Schoone en Karel V hadden het bewind in volle politieke gisting genomen of waren als kind tot hetzelfde geroepen geweest, door den geweldigen dood huns voorgangers en hadden, alvorens zelf te regeeren, onder een lang regentschap gestaan. Nu is het integendeel een acht-en-twintigjarige vorst die, voor de vergaderde Staten, te midden van de algemeene geestdrift, het gezag uit de handen zijns vaders ontvangt.

En de politieke toestand kan niet beter zijn dan op dat oogenblik. Het bestand van Vaucelles stelde een einde aan den oorlog met Frankrijk. Er was niets te vreezen van wege het Duitsche Rijk, onder Ferdinand van Oostenrijk, oom des nieuwen vorsten. Van de zijde van Engeland, wiens vriendschap den Nederlanden des te onontbeerlijker is, daar deze met hetzelfde bedrijvige betrekkingen onderhouden, is het huwelijk van Philips met Maria Tudor de zekere pand eener algeheele veiligheid. Daarbij dient gevoegd, dat Gelderland en het Land van Luik, die de Bourgondische macht zoo lang verontrustten, deze nu versterken. Het eerste is ingelijfd en het ander aanvaardde een protectoraat dat, onder bisschop George van Oostenrijk, het teenemaal aan het Brusselsche hof onderwerpt.

Voor de eerste maal sedert eene eeuw staat de vorst dus niet, bij zijne kroning, voor een buitenlandschen oorlog, noch voor een opstand van onderdanen, of voor pretendenden. De vereeni-

ging der zeventien provinciën is voltrokken ; hunne verschillende grondgebieden hangen aan elkander en maken een onversnipperde eenheid uit. Alle erkennen denzelfden vorst, alle aanvaarden dezelfde erfwet, alle bevinden zich tegenover het Duitsche Rijk en tegenover Frankrijk in dezelfde politieke verhouding, alle gehoorzamen aan dezelfde algemeene edicten en aan dezelfde regeeringsraden, alle kortom beschouwen zich voortaan als onderscheiden doch onscheidbare deelen van het Bourgondisch erf.

Alles voorspelde eene goede verstandhouding. Want, gedurende de eerste jaren zijner regeering, deed Philips zijn best, om het door zijn vader bevestigd regeeringsstelsel ongeschonden te bewaren.

Karel V en Maria van Hongarije, die eerst op 15 September 1556 naar Spanje inscheepten, zagen hem aan het werk en beletten hem, wellicht door hunne aanwezigheid, die nieuwigheden in te voeren, die schier elke nieuwe troonsbestijging vergezellen. Overigens bleef 's keizers eerste minister, Granvelle, in den dienst van den zoon zijns meesters, om hem bij te staan en hem te overreden, bij die eerste ontmoeting met zijne onderdanen, de openbare meening niet te kwetsen. Philips verreed derhalve zorgvuldig de minste verandering in de privilegies der gewesten te brengen (1). Alle ambtenaren bleven in dienst. Bracht hij Granvelle, een vreemdeling, in den Raad van State, zoo riep hij daarin ook de hem door zijn vader aangewezen jonge edelen : den prins van Oranje, den graaf van Egmond, den markgraaf van Bergen, den graaf van Boussu, den heer van Glajon en den stadhouder van Amont, Simon Renard. De officieele ketterjacht onderging geene wijziging. Philips liet eenvoudig, op 20 Augustus 1556, het plakkaat van 25 September 1550 opnieuw afkondigen (2). Ten slotte werd hertog Emanuel Philibert van Savoye, een voortreffelijk krijgsman, een vrijzinnige, prachtlievende edelman, die bij zijne gelijken in hoog aanzien stond en die, door zijn

(1) E. POULLET : *Histoire de la joyeuse entrée de Brabant*, blz. 336 (Brussel, 1862).

(2) *Placcaeten van Brabant*, deel I, blz. 45.

naam en zijn karakter, geenszins een werktuig in de handen van zijn vorst zou wezen, twee dagen na Karel's afstand, op 27 October 1555, ter vervanging van Maria van Hongarije, met de landvoogdij der Nederlanden belast (1).

En toch werden al die toegevingen met onverholten koelheid onthaald. De nieuwe vorst kon het vertrouwen zijner onderdanen niet winnen, en overigens niet zonder reden. Want « geven is niet voldoende, men moet geven met fatsoen », en zichtbaar gaf Philips met tegenzin. Alles in zijne houding sprak zijn voorgewende gevoelens tegen. Hij zonderde zich af in het paleis te Brussel, te midden eener uitsluitend Spaansche omgeving, en had zoo weinig betrekkingen met de onlangs in den Raad van State geroepen heeren, dat deze reeds in de maand November konden gelooven, dat zij maar voor den vorm benoemd waren (2). Had hij de plakkatens tegen de ketters slechts bevestigd, zoo bleek toch dadelijk, dat hij de nalatigheid niet meer dulden zou, waarmede zij tot hiertoe toegepast waren: op 28 November 1555 vernieuwde en versterkte hij de onderrichtingen voor de kettermeesters en op 30 September 1556 beval hij de justitieraden, het edict van 20 Augustus onverbiddeijk toe te passen, de te lankmoedige ambtenaars te vervolgen, de goederen van de vluchtelingen aan te slaan, de rederijkers en straatzangers streng na te gaan, ten slotte de veroordeelden in 't geheim te doen rechten, opdat deze, door hunne halsstarrigheid bij hunne openbare terdoodbrenging, geene eenvoudige lieden tot hunne afschuwelijke dwalingen meer zouden trekken (3). Eenige weken vroeger (20 Augustus 1556) had hij het genootschap van Jezus gemachtigd, zich in België te vestigen, hoewel de voorzitter van den Geheimen Raad, Viglius, hem verwittigd had, dat die maatregel zeer slecht door de provinciën zou onthaald worden (4). Anderzijds kon hij de genegenheid

(1) GACHARD : *Le duc Emmanuel Philibert de Savoie, gouverneur général des Pays-Bas*, in *Études et Notices*, deel III, blz. 9 (Brussel, 1890). Philibert's aanstelling was alleen ingegeven door staatkundige berekeningen: Philibert was een vijand van Frankrijk.

(2) *Des anciennes assemblées nationales de la Belgique*, in *Revue de Bruxelles*, December 1839, blz. 30.

(3) *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel XI [1558], blz. 234.

(4) A. CAUCHIE : *Notes sur quelques sources manuscrites de l'histoire belge à Rome*, *Ibid.*, 5e reeks, deel II [1892], blz. 160.

niet verwerven van den hertog van Savoye ; deze ging weldra tot den adel, die zijnerzijds misnoegd was over 's konings hoogmoedige en vijandelijke houding. Ten slotte, is het onmogelijk, dat men de lucht niet had van een ontwerp, over hetwelk Philips zich toen met zijne geheimraden onderhield, namelijk, de oprichting van een koninkrijk der Nederlanden, niet als vroeger, om hunne zelfstandigheid te waarborgen, doch, integendeel, om hen aan het zuiver monarchaal stelsel te onderwerpen (1). Dat volstond om de gemoederen te overtuigen, dat de koning de maatregelen, die hij officieel trof, heimelijk verwierp. Men voelde, dat hij komedie speelde en met tegenzin speelde, zonder de minste rechtzinnigheid of hartelijkheid, met dewelke de gemoederen zeker rekenschap hadden gehouden. Doch wat vooral het misverstand verergerde, was de afkeer dien al de standen der bevolking voor de Spanjaards koesterden.

Zoo, reeds in 1549, de trotsche achterhoudendheid en de overdreven vormelijkheid der heeren van Philips' gevolg den adel gekwetst hadden, zoo werd het nog veel erger toen Karel V, in 1553, gansche regimenten Spaansch voetvolk in het noorden had geroepen om tegen Frankrijk te oorlogen. De onuitstaanbare laâtdunkendheid van die soldeniers, die hier als overwinnaars huis hielden, en die met hunne onbeschaamdheid weerwraak schenen te nemen over de door de Belgen van 1517 gepleegde knevelarijen, moest weldra een landshaat verwekken, die jaar aan jaar feller worden zou. Hoe geduchter die vreemdelingen werden, des te meer werden zij verafschuwd. Vooral de Vlamingen, die zich aan nijverheid en landbouw overgaven en een zeer grooten afkeer voor het kriegsleven koesterden, verfoeiden die soldaten, die er zich op beroemden, soldaten van beroep te wezen. Met deze kwam een nieuw legertype te voorschijn. Nu waren het de voor een krijgstoct geronselde huurlingen niet meer, die hunne diensten aan den meestbiedende verkochten, zooals tot hiertoe de Zwitsers en de Landsknechten : het Spaansch leger was een nationaal leger, vol moed, doch ook

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. 143. Zie GOSSART : *Projets d'érection des Pays-Bas en royaume sous Philippe II*, in *Bull. de l'Acad. royale de Belg.*, classe des lettres, 1900, blz. 558 en volg.

vol trots en vol verachting voor den vreemdeling. Daarom werden die krijgslieden weldra als de gevaarlijkste vijanden voor de openbare vrijheden beschouwd, zooveel te meer daar met evenveel spijt als naijver opgemerkt werd, dat de Castiliaansche soldaten door hunne kapiteins, door de ministers, ja door den vorst zelf, met grooten eerbied bejegend werden. Bij de ongenegenheid, veroorzaakt door verschil van zeden, voegden zich dus weldra ook, van weerskanten, kwade vermoedens en achterdocht. De Belgen verweten den Spanjaards niet enkel hunne luiheid en hunne verwaandheid, zij beschuldigden hen nog van samenzwering tegen 's lands instellingen. De Spanjaards daarentegen vermeden allen omgang met een volk, wiens drankzucht zoozeer afstak bij hunne soberheid, een volk dat zij overigens om hun vreedzaam gemoed en hun onafhankelijkszin niet lijden konden, en verachtelijk een hoop ketters en muiters noemden (1).

Die op het einde van Karel's regeering reeds zeer blijkbare vijandschap moest Philips de grootste moeilijkheden berokkenen. Reeds in 1552 schrijven Engelsche diplomaten, dat de prins zich moeilijk in de Nederlanden zal kunnen doen aannemen, ter wille van den haat en den schrik, die de Spanjaards er verwekken (2). En de jonge vorst was de man niet, om dat te verhelpen. Hij zelf deelde al de vooroordeelen zijner landgenooten, en kon dit zelfs niet verbergen. De eerbied, de genegenheid, de toewijding, die de Spanjaards hem bewezen, versterkten nog de achterdocht der Belgen te zijnen opzichte, terwijl zij hem gansch van hen losmaakten. Terwijl de koning over zijne ontwerpen enkel sprak met Granvelle, met Ruy Gomez, met Bernardino de Mendoza en met don Juan Manrique, eischten de heeren van den Raad van State, reeds op 18 November 1555, dat alle zaken betreffende de gewesten aan hunne beraadslaging zouden onderwoipen worden (3). Drie weken na den afstand van Karel V, verschenen dus de eerste zwarte stippen aan den gezichteinder.

(1) Omtrent die wederzijdsche ongenegenheid, zie MOREL FATIO : *Etudes sur l'Espagne*, blz. 239 en volg. en GOSSART : *Etablissement du régime espagnol dans les Pays-Bas*, blz. 12 en volg.

(2) GOSSART : *Etablissement* enz., blz. 192.

(3) GACHARD : *Anciennes assemblées nationales*, loc. cit., blz. 30.

II

Dit gaf geen aanleiding tot een dadelijke breuk, omdat de staatkundige omstandigheden Philips II verplichtten, zijne Bourgondische onderdanen te ontzien. Het was, inderdaad, weldra blijkbaar, dat het bestand van Vaucelles niet duurzaam wezen zou. Hendrik II, door den paus ondersteund, bereidde zich openlijk tot een nieuwen oorlog voor, en, om dien uit te staan, zou men de gewesten groote opofferingen moeten vragen. Nu, de financieele toestand was hoogst onrustwekkend. De ontzaglijke krijsuitgaven van Karel V hadden het land zware lasten en groote schulden opgelegd. De vlottende schuld, in 1554 ten bedrage van 285.982 pond, beliep het volgend jaar tot 424.765 en bereikte, in 1556, de som van 1.357.287 pond (1). Het domein was verpaand, het krediet der steden en der provinciale Staten opgeëischt. In Juli 1556 hadden de Staten van Vlaanderen ongeveer 3 millioen schuld, « en de andere naar evenredigheid » (2). In deze maand, waren de loopende bedden, op 400,000 gulden na, reeds uitgegeven. In November raamde de hertog van Savoye de tegen interest door de regeering geleende sommen op 3.909.000 gulden, en niettegenstaande dat, waren nog ongeveer 300 000 gulden verschuldigd aan de ruitèrij, 601.380 aan het afgedankt voetvolk, 766,240 aan de ordonnansbenden, 620.300 aan de grensbezettingen, zonder te rekenen 721.200 gulden ten behoeve van het onderhoud dier bezettingen, 200.000 voor schanswerken en 36.800 voor de artillerie (3).

De Antwerpsche bankiers, wier uitgeput krediet aan 't wankelen was, konden onmogelijk voorschotten verstrekken om zulk tekort te dekken en den oorlog voor te bereiden. Er bleef maar één middel : de Staten-Generaal bijeenroepen, hun het gevaar uiteenzetten en hun steun vragen. Zij werden bijeengeroepen

(1) EHRENBERG : *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 66.

(2) *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel VIII [1856], blz. 120. Zie nog A. VAN DER GOES : *Holland onder de regeering van keizer Karel V*, deel IV, blz. 133.

(3) *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, loc. cit., blz. 129.

te Brussel den 1ⁿ Maart 1556 en, den 12ⁿ, vroeg de regeering hun de lichte van den honderdsten penning op de opbrengst der onroerende goederen en den vijftigsten op den verkoop der koopwaren. Die voorstellen zouden zeker verworpen worden. De dreigende breuk van het bestand van Vaucelles had in de gewesten nog meer misnoegen dan schrik verwekt. Zij wisten immers zeer goed, dat Frankrijk het niet op hen, doch op Spanje gemunt had, en zij vonden het onuitstaanbaar, den grootsten last van een oorlog, die hen niet aanging, te moeten dragen. Wat men onder Karel V niet had durven zeggen, dat kreet men nu uit. En de klachten werden des te dringender en te stoutmoediger, daar de Staten-Generaal zich door den Raad van State en den nieuwen landvoogd ondersteund voelden. Deze gaven hun inderdaad gelijk, ja heetten het « onredelijk », dat één der landen van Zijne Majesteit door oorlog en door belasting uitgeperst werd, terwijl het ander daarvan verschoond bleef (1). Reeds in November besloten zij, gezamenlijk hun ontslag aan te bieden, zoo Spanje zijn aandeel in de krijgslasten niet betaalde (2). In die omstandigheden viel er van de Staten niet veel te verwachten. Met algemeene stemmen verwierpen zij de vraag des vorsten. Hunne vrees, de onrechtstreeksche belastingen in blijvende belastingen te zien omzetten, vergrootte nog hun onwil. Men kon van hen niets bekomen dan beden, die door elke provincie in 't bijzonder aangeboden werden en die Philips van armoe wel aanvaardden moest (3).

De oorlog, die op de grenzen van Artesië aanvang 1557 begon, liep slecht voor Frankrijk af. Niettegenstaande alles wat daarover gezegd werd, had Philips belangrijke sommen uit Spanje doen komen. Bovendien had hij zich de medewerking verzekerd van Engeland, dat op 7 Juni Hendrik II den oorlog verklaarde. Het leger, waarover Philibert van Savoye op 15 Juli het opperbevelhebberschap nam, en dat samengesteld was uit Spaansche *tercios*, Engelsche korpsen, Duitsche en Waalsche huurlingen

(1) *Bull. de la Comm. royale d'Hist., loc. cit.,* blz. 128.

(2) *Ibid., loc. cit.,* blz. 132.

(3) Omtrent die Staten, zie vooral: *Holland onder de regeering van keizer Karel V*, deel IV., blz. 245 en volg., 290.

en de Nederlandsche ordonnansbenden, onder de aanvoering van de grootste heeren der gewesten, den prins van Oranje, den graaf van Egmond, den baron van Berlaymont, den hertog van Aarschot enz., bestond uit het ontzaglijk effectief van 56.000 man. Na een inval in Champagne, trok het plotselings naar Sint-Quintens, dat slechts door bouwvallige muren en ontoereikende manschappen verdedigd was. Coligny snelde er met eenige versterkingen heen en de connetable van Montmorency kwam hem dadelijk ter hulp. Doch hij trof slecht zijne maatregelen; zijne troepen werden op 10 Augustus, langs achter, door eene draaiende beweging van den hertog van Savoye aangevallen, stoven in eene wanordelijke vlucht uiteen en werden door de ruitery in de pan gehakt. Enkele onbeduidende plaatsen sloten den weg naar Parijs af. Na Sint-Quintens veroverde men Noyon, dat aan de vlammen prijsgegeven werd, en bereikte men Chauny. De Parijzenaars, uit vrees voor de belegering, brachten hunne have reeds in veiligheid of vluchtten, toen geldgebrek het leger belette verder te gaan en den strijd te wagen tegen het weder samengestelde Fransche leger, dat de hoofdstad kwam verdedigen. De troepen betrokken, in November, de winterkwartieren in het veroverd land, terwijl de koning naar middelen uitzag om zijne financiën te herstellen (1).

Deze waren nooit slechter geweest. Reeds in Juni had Spanje bankroet moeten maken, en de aan zijne schuldeischers gegeven waarborgen op het kroondomein moeten vervangen door Staatsrenten aan 5 ten honderd (2). In dien uitersten nood, richtte men zich weer tot de Staten-Generaal. Deze werden (Augustus 1557) te Valencijn bijeengeroepen, van waar zij weldra naar Brussel gingen. Zij hielden, behoudens enkele kortstondige afbrekingen, bestendig zitting tot in Mei 1558. De oproepingsbrief verborg geenszins de verschrikkelijke verlegenheid der regeering. Hij bekende, dat de schatkist ledig was, dat er geen geld voor de soldij der troepen en schier geen voor de bezoldiging der

(1) Omtrent dien veldtocht, zie E. MARCKS: *Gaspard von Coligny und das Frankreich seiner Zeit*, deel I, blz. 103 en volg. (Stuttgart, 1892); LAVISSE-LEMONNIER: *Histoire de France*, deel V, 2^e boek, blz. 169 en volg. (Parijs, 1904) en RACHFALL: *Wilhelm von Oranien*, deel I, blz. 221 en volg.

(2) EHRENBERG: *Das Zeitalter der Fugger*, deel II, blz. 154.

officiëren van justitie meer was. Hij smeekte de gewesten, den toestand te verhelpen, en stelde hun voor, om tijd te winnen, volmacht te geven aan hunne afgevaardigden, die zich rechtstreeks met de koninklijke commissarissen zouden verstaan (1).

De regeering had hare onmacht bekend, en de gewesten maakten zulks dadelijk ten nutte. Vooreerst weigerden zij hunne vertegenwoordigers te volmachten. Vervolgens waren deze pas vergaderd, of zij vroegen kennis van den toestand. Deze was inderdaad netelig. De domeininkomsten, die — in 1551 — 327.960 pond bedroegen, lieten nu een jaarlijksch tekort van 18.857 pond. Men had 5.270.380 pond tegen interest geleend en de totale schuld bereikte 9.380.550 pond. 't Was klaar, de koning was ten einde raad. Zijn gemachtigde bij de Staten, Antoon van Lalaing, graaf van Hoogstraten, zag geen anderen uitweg dan terug te komen tot de in 1556 te vergeefs gevraagde onrechtstreeksche belasting, ofwel bankroet te gaan, wat bestond in de vermindering van de interesten der Staatsschuld tot 5 ten honderd.

Ondanks den slechten staat hunner eigen geldmiddelen, weigerden de gewesten geenszins nieuwe opofferingen te doen. Doch zij voelden zich meester van den toestand, en, door Brabant aangevoerd, besloten zij hunne voorwaarden te stellen (2). Alvorens zich te verbinden tot betalen, maakten zij, om zoo te zeggen, de lijst hunner grieven op en eischten zij waarborgen. Op 26 November en 17 December 1557, werden den hertog van Savoye twee lijvige bundels vertoogen aangeboden (3). Naast klachten tegen de ontvangers der « gheleede », tegen den overdreven interest enz., treft men daarin ongemeen stoute voor-

(1) GACHARD : *Assemblées nationales*, loc. cit., blz. 10. Omtrent die Staten, zie *Holland onder de regeering van Karel V*, deel V, blz. 201 en volg., en het relaas in het *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 3e reeks, deel VIII [1866], blz. 297 en volg. Ik putte ook eenige inlichtingen in het handschrift 327 van de verzameling der Keuren en Oorkonden in de Rijksarchieven te Brussel. Rachfall, welke die oorkonde insgelijks raadpleegde, heeft volgens dezelve den tekst van een Brabantsch ontwerp betreffende de negenjarige bede gedrukt (*Wilhelm von Oranien* enz., blz. 633). Zie ook (*ibid.*, blz. 637) de onderrichting voor Antoon van Straelen, uit het Gemeente-archief te Gent.

(2) Granvelle had voorzien wat gebeuren zou en den koning afgeraden, de Staten bijeen te roepen. Zie GOSSART : *Etablissement du régime espagnol*, blz. 36.

(3) RACHFALL : *Wilhelm von Oranien*, deel I, blz. 556 en volg.

stellen aan, die blijkbaar ingegeven waren door de bezorgdheid, 's lands onafhankelijkheid tegenover Spanje te handhaven. Zoo meenden de Staten, dat het werven van vreemdelingen voor den krijgsdienst altijd den gewesten noodlottig geweest was en vroegen zij, dat de troepen voortaan voor de twee derden uit inlanders zouden bestaan; zoo drukten zij den wensch uit, de bewaking der vestingen aan de Vliesridders of aan inlandsche edelen te zien toevertrouwen; zoo wilden zij, ten slotte, dat de koninkrijken Spanje, Sicilië, Milaan en Napels, volgens hunne belangrijkheid, bijdroegen tot de krijgsuitgaven, « vermits de oorlog meerendeels te wijten is aan twisten hunnerzijds ». Brabant ging nog verder en protesteerde tegen het betalen van de door den koning gemaakte schulden, daarbij aanvoerende, dat deze geenszins het land aanbelangden en dat ze door de Staten niet goedgekeurd waren. Holland alleen wierp de godsdienstkwestie op, en vroeg dat de macht der kettermeesters overeenkomstig het canoniek recht beperkt werd.

De verontwaardiging, die Philips bij het lezen dier klachten voelen moest, belette hem niet, daarop welwillend te antwoorden, zonder zich overigens tot iets te verbinden.

Hij verkreeg, eindelijk, in Mei 1558, eene som van 1.200.000 pond, benevens eene jaarlijksche bedde van 800,000 pond van Artesië, gedurende negen jaar, doch waarvan 500,000 pond moesten dienen tot de betaling van den interest en de aflossing van een dadelijk geleverd kapitaal van 2.400.000 gulden. Dat was veel minder dan hij gewenscht had, en hij moest daarbij nog toestemmen, dat de Staten de toegestane sommen ontvingen en beheerden, dat hunne afgevaardigden aanwezig waren bij het monstren der krijgslieden en dat zij de betaling van het leger zouden verrichten. Op 14 Mei werd een van Antwerpen's burgemeesters, Antoon van Straelen, aangesteld tot algemeen secretaris en opperintendant der uitgaven voor het krijgsvolk.

Terwijl de Staten beraadslaagden, waren de krijgsverrichtingen weder aan den gang. De hertog van Guise verraste Kales op 8 Januari 1558 en bemachtigde vervolgens Diedenhoven, aan het ander uiteinde der Nederlanden. Die verliezen werden op 13 Juli vergoed door de schitterende overwinning

bij Gravelingen, waar Egmond de troepen van maarschalk van Termes op de vlucht dreef. Doch er was meer dan ooit gebrek aan geld. Op 19 Augustus riep Philips II de Staten-Generaal opnieuw te Atrecht bijeen. Hij had goed te bevestigen, dat zijne andere landen meer dan twaalf millioen gulden betaald hadden en dat de loopende onkosten 600,000 gulden per maand bedroegen, toch wilden zij den honderdsten en den vijftigsten penning niet toestaan. Hij kon niets dan overigens tamelijk groote beden verkrijgen (1).

Gelukkiglijk brak de vrede aan. Eene op 17 October 1558 gesloten wapenschorsing leidde, op 3 April daaraanvolgende, tot het verdrag van Cateau-Cambrésis. Nu Philips van Frankrijk's zijde gerust gesteld was, kon hij er aan denken, naar Spanje te vertrekken. Doch vooraf diende hij de troepen af te danken en het bewind der Nederlanden voorgoed te regelen. Maar daartoe was geld noodig en hij had er minder dan ooit. Eene in het voorjaar door de Provinciale Staten bewilligde nieuwe bede van 956.000 gulden was dadelijk verslonden. 's Konings vertrouwden wisten geen raad meer. Granvelle schreef wanhopig, dat hij graag het goud uit den schoot der aarde zou ophalen, maar toch den koning smeekte, liever alles te verduren, dan nog geld aan de Staten-Generaal te vragen (2). Doch hoe gevaarlijk een nieuw beroep tot het land ook was, toch bleef er geen ander middel over. Op 15 Juni 1559 waren de Staten voor de vierde maal vergaderd te Brussel. Met eene volhouding, die des te verdachter voorkwam naarmate zij dringender werd, werden zij verzocht toe te stemmen in het heffen eener onrechtstreeksche belasting op het zout, en in het aanwenden van een deel der vroeger bewilligde negenjarige bede tot het onderhoud van een bestendigen troep van 3000 paarden. Eenige dagen later, terwijl de gewesten nog aan 't beraadslagen waren over die voorstellen, kregen hunne afgevaardigden plotselings bevel, op 31 Juli te Gent bijeen te komen.

Want Philips had den dag van zijn vertrek vastgesteld en wilde, naar zijns vaders voorbeeld, plechtig afscheid van zijne

(1) GACHARD : *Assemblées nationales, loc. cit.*, blz. 21 en volg.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 182.

onderdanen nemen, De boodschap, die hij in de vergadering van 7 Augustus deed voorlezen, zegde, dat hij volstrekt in Spanje zijn moest en dat hij zich derhalve, tot zijn groote spijt, gedwongen zag tijdelijk afscheid te nemen van « zijne goede onderdanen der Nederlanden, in het midden derwelke hij, als hem dit eenigszins mogelijk was, zou willen verblijven tot het einde zijner dagen ». Hij beloofde in 't kort te zullen terugkomen en hoopte, dat men tijdens zijne afwezigheid alle noodige maatregelen treffen zou om de vreemde troepen af te danken, aan hetwelk hij reeds verscheidene millioenen dukaten uit zijne andere domeinen besteed had. Hij had, naar hij zegde, zijn zoon don Carlos als landvoogd willen aanstellen ter vervanging van hertog Philibert, die door het verdrag van Cateau-Cambrésis weder in het bezit van Savoye gesteld was en de gewesten ging verlaten. Doch, om zekere redenen kon dit niet, weshalve hij daartoe zijn eigen zuster, de hertogin van Parma aangewezen had, « dewelke altijd veel liefde en genegenheid gehad had voor de Nederlanden, waar zij geboren en opgevoed werd en wier talen zij kende ». Hij gaf haar derhalve « zooveel macht als wijlen de koningin van Hongarije bezeten had » (1). Hij eindigde met de dringendste vermaningen, de katholieke eenheid in stand te houden, en stipt te waken op de uitvoering der edicten tegen de sekten, « gezien dat, buiten den tegen God bedreven ondienst, de ervaring leert, dat verandering van godsdienst niet geschiedt zonder andere verandering in den Staat, en dat de armen, luiaards en landloopers zich daarvan dikwijls bedienen om de goederen der rijken te plunderen » (2). Dat manifest, waarvan al de bewoordingen blijkbaar gewikt en gewogen waren, mag beschouwd worden als het eerste voorbeeld van die politiek van veinzerij, waartoe Philips II later zoo dikwijls zijne toevlucht zou nemen. Het was onwaar, dat hij van zin was weldra naar de landen « van herwaerts over » terug te komen; onwaar, dat hij het bestuur der gewesten aan zijn zoon had willen toevertrouwen; onwaar, dat hij aan Margareta van Parma dezelfde macht gaf als Maria van Hongarije bezeten

(1) Maria van Hongarije was op 18 October 1558 in Spanje overleden.

(2) GACHARD : *Documents inédits*, deel I, blz. 313.

had. Wat betrof zijne genegenheid voor zijne onderdanen en zijne spijt ze te moeten verlaten, die woorden troffen niemand, omdat zijne gevoelens sedert lang gekend waren.

Dat getuigde het antwoord der Staten ten volle. Hoewel in erbidige bewoordingen opgesteld, verraadt het een duidelijk geopperd wantrouwen en onverholen bedreigingen jegens den vorst. Het verzoekt den koning, de grenzen en de vestingen te doen bewaren door onderdanen der Nederlanden en niet door vreemdelingen; de vreemde landwacht, wier « hoon en last » langer onuitstaanbaar worden, af te danken of elders te bezigen; ten slotte, te doen regeeren « door middel van het gevoelen en den raad der Nederlandsche edelen, zooals de hoogstedele voorzaten Uwer Majesteit altijd plachten ». Zoo niet, voorziet het voor de toekomst « verscheidene zwarigheden, die er zeer groot uitzien » en stelt het bij voorbaat den koning daarvoor verantwoordelijk (1).

In officieele taal kon men niet duidelijker zeggen, dat men van Spanje's bemoeiing met den Bourgondischen Staat niet wilde. Niet alleen bevestigde men, met beroep op Karel V, de noodzakelijkheid eener nationale regeering, doch in den eisch, de vreemde troepen te verwijderen, werd nogmaals Spanje bedoeld. Inderdaad Philips had in de Nederlanden 3000 Spaansche voetknechten behouden, die hij van zin was er te laten, om de grenzen te bewaken en desnoods de nieuwe landvoogdes bij te staan. Hij had ze onder het bevel van de twee invloedrijkste en populairste heeren des lands, den prins van Oranje en den graaf van Egmond, gesteld, opdat ze geduld werden door de openbare meening. Doch de Staten zagen in die troepen slechts eene bedreiging voor de vrijheden en de zelfstandigheid des lands. Zoozeer waren zij gehaat, dat Oranje het bevel daarover geweigerd had en het, ten slotte, slechts op 's konings aandringen aanvaard had. Philips hechtte blijkbaar zeer veel gewicht aan het behoud zijner trouwe Spanjaards in de gewesten. Hij wist wel dat, indien hij ze verwijderde, hij vrijen teugel zou laten vieren aan eene oppositie, wier klachten duidelijk hare strekkingen verrieden. Doch kon hij, op het oogenblik van

(1) GACHARD : *Documents inédits*, blz. 323.

zijn vertrek, een geschil uitlokken? In spijt zijner verbittering, streek hij de vlag. In bewoordingen, die beteekenisvol afstaken bij de kort te voren vóór de Staten-Generaal afgelezen boodschap, antwoordde hij droogweg : hij kwam op tegen de hem « snoodelijk en valschelijk » aangewreven inzichten, verschoonde de Spanjaards wegens de hun ten laste gelegde geweld-daden, « dewelke onvermijdelijk zijn, om het even tot welk land de krijgslieden behooren, die men onderhouden wil », bevestigde overigens, dat hij nooit gedacht had ze voorgoed in de Nederlanden te laten, doch beloofde ten slotte, zonder zijne hevige misnoegdheid hieromtrent te verbergen, ze binnen ten laatste drie of vier maanden terug te roepen (1).

Als hij zoo spoedig toegaf, was het omdat hij wist, dat de misnoegden door den adel ondersteund waren en dat hij met dezen niet breken kon. Om bij dezen in de gunst te staan, had hij hem juist het hoog bestuur van het land toevertrouwd. Inderdaad, hij had den prins van Oranje, den graaf van Egmond en den heer van Glajon behouden in den aan de landvoogdes toegevoegden Raad van State, en het bewind der gewesten onder de invloedrijkste edelen verdeeld (2). En, in stede van de verwachte blijken van erkentelijkheid of toch van achting, ontwaarde hij, bij den hoogen adel, slechts teekens van verzet. Hij was daarover hevig verbitterd en liet zulks, eenige dagen later, in heftige bewoordingen, vóór den prins van Oranje kennen (3).

Gedwongen als hij door het verzet des lands was, een groot deel zijner ontwerpen te laten varen, smaakte hij toch de vol-doening, België niet te verlaten zonder ernstige maatregelen te hebben getroffen tot oplossing der voor hem gewichtigste kwestie, namelijk der godsdienstkwestie. In de maand Juli, in een kapittel van het Gulden Vlies, had hij de vergadering ver-

(1) GACHARD : *Documents inédits*, deel I, blz. 326.

(2) Zie hunne namen in MARX : *Studien zur Geschichte des Niederländischen Aufstandes*, blz. 18 en volg.

(3) Volgens een door Oranje in 1570 geschreven brief, zou de koning hem gezegd hebben : « *si los estados no tuviesen pilares, no hablarían tan alto* » (waren de Staten niet gesteund geweest, dan zouden zij zoo stout niet gesproken hebben). GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel III, blz. 147 (Brussel, 1851).

rast, door haar te doen beloven te zullen waken op de beteugeling der misdrijven tegen het geloof, en er aan te herinneren, dat de statuten der orde aan hare leden de verplichting oplegden, dagelijks de mis te hooren (1). Op 8 Augustus, den dag zelf waarop hij de vermaning der Staten-Generaal ontvangen had, zond hij aan de bisschoppen een omzendbrief, waarin hij hunne rechten nauwgezet bepaalde, en hun voorschreef, als gold het een herderlijke onderrichting, voor het godsdienstonderwijs, den in de Staten des keizers gebruikten catechismus te bezigen, doch hem eenigszins te verkorten en hem in het Vlaamsch en in het Fransch te doen vertalen (2).

Denzelfden dag kregen de Groote Raad van Mechelen en de justitieraden in de provinciën het bevel, de plakكاتen in al hunne strengheid toe te passen; niet alleen de wederdoopers, doch ook de Lutheranen en sacramentisten te vervolgen; steeds indachtig te wezen dat, hoe onmeedoogend de tegen de ketterij uitgevaardigde straffen ook waren, deze teenemaal aan den wil des vorsten beantwoordden; en er zich ten slotte niet bij te bepalen, de ijveraars te vervolgen, doch ook al degenen die de heilig- of vastendagen niet zouden opvolgen of die niet geregeld de mis zouden hooren, door den stadsmagistraat te doen kastijden (3). Doch dat was den koning nog niet genoeg. Hij wilde 's lands kerkwezen heel opnieuw inrichten. Hij had even te voren van den paus de oprichting van veertien nieuwe bisdommen en van eene hoogeschool te Dowaii bekomen, en de laatste maatregelen, die hij vóór zijn vertrek nam, betreffen de verwezenlijking van die voor de toekomst zoo gevaarvolle hervormingen (4).

Op 25 Augustus 1559 ging hij te Vlissingen sloop, en met hem verdween de laatste Nederlandsche vorst, die vóór het hedendaagsche tijdvak in onze gewesten verbleef (5). Voortaan zullen Spaansche koningen noch Oostenrijksche keizers daar nog verschijnen. Tot het einde van den Ouden Regeerings-

(1) GOSSART : *L'établissement du régime espagnol*, blz. 51.

(2) *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 3e reeks, deel IX [1867], blz. 300.

(3) GACHARD : *Documents inédits*, deel I, blz. 332.

(4) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 185.

(5) Zonder rekening te houden met Albrecht en Isabella, die ternauwernood als vorsten mogen beschouwd worden.

vorm, zal de Bourgondische Staat bestuurd worden uit Madrid, uit Weenen, door het toedoen van landvoogden, en ten slotte behandeld worden als eene vreemde bezitting, waarvan de vorsten de titels en wapens voeren, doch waarover zij zich maar bekommeren, als internationale politiek of dynastische berekeningen daartoe aanleiding geven. Ongetwijfeld heeft die gedurige afwezigheid, waarvan Philips II het voorbeeld aan zijne nazaten gaf, bijgedragen tot het verwekken der omwenteling, die bij het begin der regeering reeds in de lucht hing, doch uit al het bovenstaande blijkt, dat zij die niet veroorzaakte, maar dat de botsing onvermijdelijk was.

De nieuwe regeering, die onder de gunstigste vooruitzichten begonnen was, had, na minder dan vier jaar, een onverwinbaar wantrouwen tusschen den koning en zijne onderdanen verwekt. Philips had al zijne maatregelen met onwil of verzet zien beantwoorden. En wat den toestand verergerde, was dat hij zich, te goeder trouw, het slachtoffer eener stelselmatige vijandschap, eener soort van samenzwering moest wanen. Daar hij het karakter, de behoeften, de verzuchtingen zijner onderdanen « van herwaerts over » niet kende, dacht hij het reeds eene bovenmatige bewilliging, hun de instellingen te laten, die zij onder zijn vader gehad hadden. Hoe onbehandig hij zulks gedaan had, toch had hij zich beijverd, hunne welwillendheid te verwerven; daartoe had hij zelfs zooveel gedaan als een koning van Spanje doen kon. Hij begreep niet en kon niet begrijpen, dat de Nederlanden hunne algeheele onafhankelijkheid eischten. In de vraag tot verwijdering der Spaansche troepen, zag hij slechts een blijk van trouweloosheid en weerspannigheid. Hij had daarin toegestemd, doch slechts met het heimelijk voornemen zijn woord te breken. Hij vertrok vol spijt en onrust, vol wantrouwen jegens den Raad van State, de stadhouders in de gewesten en den adel, slechts rekenende op Margareta en op haren geheimraad Gravelle. Terecht scheen de toekomst hem allersomberst, des te meer daar de dood van Maria Tudor (17 November 1558) hem den steun van Engeland ontnam, dat in zijne afwezigheid de Nederlanden had kunnen bedwingen, en eene ketterin op den troon bracht, in dewelke hij een zijner geduchtste vijanden voorgevoelde.

HOOFDSTUK II

MARGARETA VAN PARMA EN GRANVELLE. DE NIEUWE BISDOMMEN

I

Gedurende de belegering van Doornijk (22 October — 11 December 1521), had Karel V zijne kwartieren te Oudenaarde opgeslagen. Joanna van der Gheynst, dochter van een tapijtwever uit het naburige Nukerke, beviel hem (1). Eenige maanden later bracht zij een meisje ter wereld, dat Margareta genaamd werd, naar de landvoogdes. Het kind werd aan de zorgen van Andries van Douvrin, 's keizers keldermeester, toevertrouwd en te Brussel grootgebracht. Margareta van Oostenrijk en vervolgens Maria van Hongarije sloegen hare opvoeding gade. De rekeningen van de algemeene ontvangst der financiën vermelden hare uitgaven aan poppen, speelgoed, kostbare stoffen voor die uit de lucht gevallen nicht. In 1531, geven zij de waarde op van de geschenken aan hare moeder, die, gehuwd met een meester van de rekenkamer van Brabant, juist bevallen was van eene dochter, waarvan Margareta meter was. Dank zij die rekeningen, weten wij nog wat Margareta's muziek- en danslessen kostten, en hoeveel de kapelaan van Sinter-Goedele, Jan Beauvalet, kreeg, om haar te leeren lezen en schrijven (2).

Doch de jonge Margareta bleef niet lang in Brabant. Op 23 Juni 1529, zes dagen vóór het sluiten van het verdrag van Barcelona, dat den vrede herstelde tusschen Clemens VII en Karel V, werd zij verloofd met den neef des pausen, Alexander

(1) G. CRUTZEN: *L'origine maternelle et la naissance de Marguerite de Parme*, in *Travaux du cours pratique d'histoire nationale de P. Fredericq*, deel I, blz. 1 en volg.

(2) *Inventaire des archives départementales du Nord*, deel V, blz. 23, 31.

dei Medici, en vier jaar later werd zij naar Italië gebracht (1). De toenmalige pracht en bedorvenheid der Italiaansche hoven moesten de herinneringen aan Douv'in's rustigen haard weldra uitwischen. Na een verblijf te Napels, trouwde zij met Alexander op 29 Februari 1536. Zij zag hem, te Florence, door walgelijke feesten de gunst van het schuim der bevolking zoeken, zich met spionnen en sluipmoordenaars omringen, de edelen met stokken aflossen, de goederen der ballingen aanslaan. Alexander werd vermoord op 6 Januari 1537, na minder dan één jaar huwelijk. Doch Margareta's weduwschap was van korten duur. Op 4 November 1538 schonk de keizer haar aan Octaaf Farnese, kleinzoon van paus Paul III. Die nieuwe echtgenoot was maar veertien jaar oud en zij was zoo vergramd om het ongelijk huwelijk, waartoe de staatkunde haar gedwongen had, dat zij langen tijd weigerde hare echtelijke plichten te vervullen. Ten slotte onderwierp zij zich; in 1545 beviel zij van tweelingen, waarvan één, die later als Alexander Farnese beroemd zou worden, in 't leven bleef.

Paul III had in hetzelfde jaar aan zijn zoon Pieter-Lodewijk, Octaaf's vader, afstand gedaan van Parma en Piacenza, Milaanesche grondgebieden, die door Julius II in 1512 ingelijfd, en die na hem de andere pausen, trots het protest van Karel V, behouden hadden. Karel maakte den moord op Pieter-Lodewijk in 1547 ten nutte, om Piacenza door zijne troepen te bezetten. Zijne weigering de stad terug te geven, dreven Octaaf Farnese, in 1551, tot het sluiten van een bondgehootschap met Frankrijk. Hij maakte slechts vrede met de Habsburgers bij de troonsbestijging van Philips II, die, om hem los te maken van Paul IV, Spanje's vijand, hem, in 1556, erkende als heer van Parma, van Piacenza en van Novara, op voorwaarde, dat hij de soldaten betaalde die, in naam van den katholieken koning, de vestingen van beide laatste steden zouden blijven bezetten. Dat was maar eene halve voldoening, en de hertog stelde er zich maar mede tevreden, in afwachting dat gansch zijn erf terug in zijn bezit kwam.

(1) Omtrent haar leven in Italie, zie A. DE REUMONT : *Margherita d'Austria, duchessa di Parma*, in *Archivio storico italiano*, 4^e reeks, deel VI [1880], blz. 15 en volg., en RACHFALL : *Margaretha von Parma, Statthalterin der Niederlande*, blz. 1 en volg. (München-Leipzig, 1898).

Margareta sprak daarover aan Philips, dien zij in Maart 1557 in Engeland kwam groeten; Octaaf's reis naar Brussel, in 1559, had waarschijnlijk hetzelfde doel. Beide pogingen waren vruchteloos. Doch de zaak van Piacenza was wellicht niet vreemd aan 's konings beslissing, Margareta tot landvoogdes der Nederlanden aan te stellen. Hij hoopte ongetwijfeld, dat de hertogin, om die stad eens weder in haar bezit te krijgen, eene gedweeë dienaress zou wezen (1). Want hij wilde volstrekt te Brussel een eenvoudig werktuig laten. Hij kon niet voldoen aan den wensch van keizer Ferdinand, die het stadhouderschap van den kreits Bourgondië voor een zijner zonen vroeg, want dan had hij, ten nadeele van Spanje, den zoo lossen band versterkt, die de Nederlanden nog aan het Duitsche Rijk hechtte. Hij kon evenmin de edelen bevredigen, die hertogin Christina van Lotharingen voorstelden. Want, behalve dat die prinses — wier dochter toen aanzocht werd door den prins van Oranje — ongetwijfeld weldra onder den invloed van den hoogen adel zou gevallen zijn, zou zij, als erfgename des onttroonden konings van Denemarken, Christiaan II, door de aanspraken die zij deswege op het Scandinavisch koninkrijk maakte, meer dan een gevaarlijk geschil kunnen uitlokken; en haar zoon, hertog Karel II van Lotharingen, was een aanhanger van Frankrijk. Alles integendeel pleitte ten voordeele van Margareta. Niet alleen had de koning haar in zijne macht, doch zij zou door de gewesten goed onthaald worden, daar zij in de Nederlanden geboren was en het bloed van Karel V in de aderen had.

En toch was de nieuwe landvoogdes veeleer eene Italiaansche dan eene Belgien. Zij had de lessen harer kinderjaren zoo goed vergeten, dat zij geen Fransch meer schrijven kon. Toch kon zij die taal nog vlot spreken, wat Philips II voldoende was om vóór de Staten te verklaren, dat zij de « landstalen » kende, hoewel zij het Nederlandsch teenemaal onmachtig was. Volgens haar portret (2), door Coello rond den tijd harer aanstelling

(1) RACHFALL: *Margaretha von Parma*, blz. 119 en volg., heeft sterk aangedrongen op het gewicht van de zaak van Piacenza in de betrekkingen tusschen Margareta en Philips II.

(2) Koninklijk museum te Brussel (oude schilderijen, n° 411). — Zie een ander portret van haar in *Fahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des aller*

gemaakt, was zij struisch, gezond, tamelijk mooi, met het rosblond haar en de heldere gelaatstint der Vlaamsche vrouwen. Haar blik mangelt aan verstand of toch aan zachtmoedigheid, en het gelaat heeft iets gemelijks en gemeens, dat geenszins overeenkomt met de sierlijke kleeding. Het paardegebit, dat zij in hare hand houdt, getuigt dat zij eene stoutmoedige rijster was, zoolang zij niet geplaagd werd door het jicht, waaraan zij evenals haar vader leed en dat haar vóór den tijd verouderde. Overigens zeer werkzaam, als de meesten van haar ras, legde zij zich moedig op haar taak toe. Doch zij bezat de wilskracht noch de staatkundige bekwaamheid van hare beide groote voorgangsters; evenmin had zij voor 's konings dienst die onbegrensde toewijding, die het familiebewustzijn bij Margareta van Oostenrijk en Maria van Hongarije aanvuurde.

Philips II had hare onafhankelijkheid fel besnoeid. Hare aanstelling vertrouwde haar wel de regeering der Nederlanden toe, « heel gelijk en in den vorm, waarin wij zulks in eigen persoon zouden kunnen doen », doch geheime onderrichtingen geboden haar, voor alle hoofdzakelijke kwestieën, zich te gedragen naar het gevoelen van Granvelle, van den voorzitter van den geheimen raad, Viglius, en van het hoofd der financiën, Berlaymont (1).

Van die drie mannen, die zij als *consulta* ontving (2), waren de beide laatste niets meer dan goede ambtenaars; alleen de eerste moest haar staatkundige bestuurder wezen. Daar hij het algeheele vertrouwen des konings bezat, zoowel om de diensten die hij aan het vorstenhuis bewezen had als om zijne terecht geroemde bekwaamheid, was hij bij de landvoogdes zooveel als de vertegenwoordiger des konings. Hij is niet de minister van Margareta, doch van Philips II, die, door zijn

höchsten Kaiserhauses, deel XVII, blz. 266 (Weenen, 1896), waarop zij jonger afgebeeld is. Het keizerlijk museum te Weenen heeft nog een ander portret van de hertogin, op rijpen leeftijd, door Antonio Moro.

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 465, 469.

(2) De aard van de *consulta* komt goed overeen met de listige en achterhoudende politiek des konings te dien tijde. Hij wil het regeeringsstelsel niet openlijk veranderen, doch hij tracht het heimelijk opnieuw in te richten. *In schijn* blijft het staatswezen hetzelfde als vroeger; *in werkelijkheid* tracht hij het te verspaanschen. Op dezelfde wijze handelde hij ten opzichte van de plakaten van Karel V tegen de ketterij: hij eerbiedigt hunne letter, doch wijzigt hunnen geest.

toedoen, al de handelingen der regeering te Brussel nagaat. Hij is in rechtstreeksche briefwisseling met Madrid, om Margareta's handelingen goed te keuren of te beknibbelen, en de maatregelen voor te stellen, die men haar moet doen treffen. Werkelijk, is hij de ware landvoogd. De regentes dient maar voor den vorm, om den Nederlanders de rechtstreeksche tuschenkomst van Spanje te verduiken : zij heeft maar een schijngezag. Evenals voor de ketterjacht, schijnt op het eerste zicht niets veranderd in 's lands staatswezen. Evenmin als Philips zijns vaders edicten tegen de protestanten gewijzigd heeft, evenmin heeft hij Margareta openlijk het gezag ontnomen, dat aan Maria van Hongarije gegeven was. Doch hier en daar werden de openlijk getroffen maatregelen door geheime maatregelen verminkt. 's Konings onderrichtingen aan de justitieraden (1) hebben de strengheid der plakaten versterkt, juist zooals zijne onderrichtingen aan Margareta van Parma de landvoogdes onder Granvelle's voogdij stelden. Eens te meer staat men tegenover die politiek van veinzerij, die onder den duim terugneemt wat zij openlijk gaf, en die de openbare meening het hoofd niet bieden durft, doch haar schijnbaar toegevingen doet, wat op den duur een blijvend wantrouwen onder de gemoederen verwekt en haar altijd aan verdenking moet blootstellen.

Nog eene toepassing van dat stelsel : de almachtige Granvelle kreeg geen bijzonderen titel. Officieel, was hij slechts lid van den Raad van State. Geboren te Ornans, in het Vrijgraafschap, op 20 Augustus 1517, had hij toen den ouderdom van twee-eneveertig jaar, 't is te zeggen van volle geestesrijpheid bereikt. Hij werd, dank zij den invloed zijns vaders, keizer Karel's minister, in 1538 tot bisschop van Atrecht benoemd, door hem tot den dienst van het Habsburgsche huis opgeleid, in 1550 na hem geheimraad des keizers, en na dezès afstand in dezelfde betrekking door Philips II behouden. Kan hij niet een man van genie genoemd worden, toch mag men zeggen, dat niemand beter dan hij de staatkunde der XVIe eeuw kende en wist te

(1) Zie hooger, blz. 363.

hanteeren. Hij was de beste vertegenwoordiger dier ministers van het absolutisme, die in den Staat niets dan den vorst zien, dezès belangen met die des volks, dezès schatkist met het openbaar fortuin, dezès roem met 's lands grootheid mengen en verwarren. Hij was dit des te meer, daar hij als Hoogbourgondiër gelijkelijc vreemd was aan Spanje, Italië en de Nederlanden. In het vorstendom bekommerde hij zich nooit over iets anders dan over den vorst. Te Brussel, en later te Napels of te Madrid, voelde hij niet de mins'e genegenheid voor het volk, dat rond hem leefde. Het hof was zijn vaderland, en vorstentrouw zijne vaderlandsliefde (1). Dat verklaart tegelijc èn den haat dien de zeventien provinciën voor hem gevoelden èn de minachtende onverschilligheid, waarmede hij dien droeg. Dien haat was hij slechts verschuldigd aan zijne toewijding tot den dienst des konings, en hij mocht zich als het slachtoffer zijner plichtsbetrachting beschouwen. Van nature was hij dweepziek (2), geweldig, noch wreedaardig, en, in spijt van den laster dien zijne vijanden verspreidden, is het zeker, dat hij Philips II niet tot strengheid aanzette, dat hij de Spaansche inquisitie in de Nederlanden niet zocht in te voeren, noch deze met geweld tot gehoorzaamheid wilde dwingen (3). In het privaat leven was hij een hoofsche en geletterde prelaat, zoo weinig streng van zeden, dat zijne minnarijen meer dan eens groote ergernis verwekten. Te Napels, in 1573, als hij bij de zestig was, was hij nog don Juan's medeminnaar bij eene gekende schoone (4). De prachtige villa, die hij zich in de omstreken van Brussel liet bouwen en die langen tijd voor eene van de merkwaardigheden der Nederlanden doorging, getuigde van zijn smaak

(1) «Het is mij voldoende, schreef hij in 1567, met mijn meester goed te staan, en ik ben evenmin Vlaming als Italiaan; ik ben van overal, en mijn geloof is: mijne zaken te doen en die mijns meesters en des volks te behartigen, en meer niet». GOSSART: *Etablissement du régime espagnol*, blz. 40.

(2) In 1558 wil hij, niettegenstaande 's pausen aandringen, Erasmus' werken niet laten veroordeelen. GOSSART: *Un livre d'Erasmus réprouvé par l'université de Louvain*, in *Bull. de l'Acad. royale de Belg.*, classe des Lettres, 1902, blz. 438.

(3) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. CLXIX. — Later, in 't hevigst van den strijd, zette hij den koning tot geweld aan. Hij was een dergenen die aanrieden, het hoofd van den prins van Oranje op prijs te stellen.

(4) GACHARD: *Etudes sur don Juan d'Autriche*, in *Bull. de l'Acad. royale de Belg.*, 2^e reeks, deel XXVII [1869], blz. 547 n.

voor kunst en weelde (1), en uit zijn nagelaten brieven blijkt, dat hij, te midden der grootste beslommeringen en in de hachelijkste oogeblikken, zich nog bezighield met het aankopen van Grieksche handschriften en van medailles. Doch eerzuchtig als hij was, diende hij het absolutisme zoo zeer uit grondbeginsel als uit eigenbelang. Van den beginne af, verborg hij geenszins zijn afkeer voor de vrijheden der Nederlanden, vooral voor de privileges van dien hoogen adel, die zich zonder omzichtigheid over den koning uitliet en voor hem zelf blijkbaar niet de minste achting toonde.

Granvelle's bijzitters in de *consulta* moesten er maar zeer ondergeschikte rollen spelen. De eerste, de Fries Viglius, geboren in 1507, behoort tot die humanisten die, ten tijde der plakaten tegen de ketters, op gevorderden leeftijd gekomen, hun Erasmiaansch ideaal niet meer dorsten belijden en zich aan de studie overgaven. Hij reisde, als zoovele anderen, eerst in den vreemde, onderwees het recht te Bourges en te Padua, ontdekte de paraphrase der *Institutes* van Theophilus, die hij te Venetië uitgaf. Zijne beroemdheid bewoog den keizer en Maria van Hongarije, hem in 1541 te benoemen tot lid van den Geheimen Raad der Nederlanden, van denwelken hij in 1549 voorzitter werd. Hij was geen staatsman, doch een voortreffelijk en ervaren jurist, die rechtzinnig overtuigd was van de wettigheid van het onbeperkt gezag. Overigens gesteld op geld (2), op plaatsen en sinecuren voor zich zelve en voor zijne neven, was hij in den grond goedaardig en had hij uit zijne jeugd eene goede dosis verdraagzaamheid behouden, die hem later door de Spanjaards van ketterij moest doen verdenken.

Even gewinziek als hij, bezat het hoofd van het geldwezen, Karel van Berlaymont, baron van Hierges, van Perwez en van Beauraing, daarentegen niet het minste staatkundig talent. Doch, door Karel V met gunsten overladen en door Philips II tot Vliesridder benoemd, was hij den koning innig toegedaan, en meer vroeg men hem niet.

(1) MARX: *Studien zur Geschichte des Niederländischen Aufstandes*, blz. 169, n. 3.

(2) Zie een eigenaardig en schandelijk voorbeeld zijner vrekkingheid in GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 350.

Tegenover Granvelle en zijne beide trawanten, vormden de drie andere leden van den Raad van State de antimonarchale of, wat onder de regeering van Philips II hetzelfde is, de nationale en antispaansche oppositie. De heer van Glajon, Philips van Stavele, een personage van tweeden rang, die vol schulden stak en in 1563 het land verliet om zijne schuldeischers te ontvluchten, was, naast zijne twee ambtgenooten, zeer onbeduidend, en zijne nietigheid doet hunne personaliteit des te sterker uitkomen.

Graaf Lamoraal van Egmond, geboren in 1522 in het slot van Hamaide (Henegouw), was toen drie-en-dertig jaar oud en de schitterendste en populairste vertegenwoordiger van den hoogen Nederlandschen adel. Zijne door de Bourgondische vorsten verrijkte familie behoorde tot den oudsten Hollandschen adel en beroemde er zich op, af te stammen van de Friesche koningen der legenden (1). Zijn grootvader, Jan (III), was twee-en-dertig jaar lang stadhouder van Holland en Zeeland geweest, zijn oom Philips, zijn vader Jan (IV), zijn broeder Karel waren in 's keizers dienst gestorven : de beide eerste in Italië, de derde te Carthagena, bij het terugkeeren van den oorlog van Algiers. Steeds had hij in hoog aanzien gestaan bij Karel V, wien hij eene grenzenlooze toewijding betoonde. Men ziet hem in 1541 met zijn broeder deelnemen aan den krijgstoct in Afrika, in 1542 van Rossem bestrijden, in 1543 de inneming van Duren bijwonen, den veldtocht van 1552 en de belegering van Metz meemaken. Ridder van het Gulden Vlies en kamerheer des keizers, maakt hij in 1554 deel uit van de bezending die, voor Philips II, de hand van Maria Tudor moet gaan vragen; hij is het die, bij volmacht, in naam des prinsen van Spanje, de koningin naar 't altaar leidt. Drie jaar later is de zegepraal van Sint-Quintens grootendeels aan zijne dapperheid toe te schrijven. De zegepraal van Gravelingen, in 1558, is weer aan hem te danken. Buiten die schitterende diensten, neemt hij door zijn maatschappelijken stand een der eerste plaatsen in. Hij bezit in Holland uitgestrekte polders, in Vlaanderen de heerlijkheid

(1) *Chroniques des seigneurs et comtes d'Egmont*, in *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel IX [1857], blz. 13 en volg.

Gaver en het nijvere Armentières. Karel V en Ferdinand waren in 1544 tegenwoordig bij zijn huwelijk met Sabina, dochter van Jan, paltsgraaf van den Rijn. Philips II benoemde hem in 1559 tot stadhouder van Vlaanderen en Artesië. Men voege daarbij, dat hij alle hoedanigheden bezit om populair te wezen. Hij is rond, oprecht, edelmoedig, prachtlievend en voert, trots zijn dertien kinderen, eene huishouding, waar de grootste heeren niet aankunnen. Vol levenslust, vol ijdelheid, vol geluk over zijne populariteit, laat hij zijne eerzucht al te naïef blijken (1). Hij meent dat hij den koning genoeg diensten bewezen heeft, om de eerste plaats in zijn raad in te nemen. Hij is geen cijteraar en ook geen staatsman, doch een aandrijver, een dier mannen, dadelijk tot handelen gereed, wars van lang gerijpte ontwerpen, die het volk vervoeren en meesleepen, doch onmachtig zijn het te leiden en die, op het beslissend oogenblik, vóór de verantwoordelijkheid terugdeinzen.

De prins van Oranje is daarvan de treffendste tegenstelling. Mist hij teenemaal de gaven van den graaf van Egmond, hij is daarentegen verre boven hem door zijn krachtig karakter en zijn kloeken geest. Die man was bij toeval in de Nederlanden gekomen, waar hij een zoo beslissenden invloed zou oefenen (2). Oudste zoon van graaf Willem I van Nassau-Dillenburg, was hij maar een elfjarig kind, dat eens over de Duitsche landgoederen zijner familie heerschen zou, toen de onverwachte dood van zijn neef Rhenus van Nassau eene andere richting aan zijn leven gaf. Die Rhenus behoorde tot den tak der Nassau's, die door het huwelijk van graaf Engelbert I († 1443) met de rijke erfdochter van Polanen (1403) in het bezit der heerlijkheden Breda en Geertruidenberg gekomen was. Jan IV, zoon van Engelbert († 1475), had eene belangrijke rol aan het Bourgondisch hof vervuld. Zijn oudste zoon, graaf Engelbert II, had zich door zijne toewijding jegens Karel den Stoute en jegens Maximiliaan onderscheiden. Aan hem was het, dat

(1) Granvelle heette hem : *Amigo de humo* (vriend van den nevel). WEISS : *Papiers d'Etat de Granvelle*, deel VII, blz. 135.

(2) Omtrent de familie van Willem, dezes kindsheid, opvoeding, handel en wandel in de Nederlanden, tot het begin van de regeering van Philips II, zie het voortreffelijk werk van F. RACHFALL : *Wilhelm von Oranien und der Niederländische Aufstand*, boek I en II.

Philips de Schoone, toen hij in 1501 naar Spanje vertrok, het bestuur der Bourgondische gewesten toevertrouwde. Hij was in 1504 kinderloos gestorven, zoodat zijn neef Hendrik, dien hij opgevoed had en weldra aan het hof een buitengewonen invloed oefende, zijne goederen erfde. Hendrik van Nassau, de *comte Nansot* der Fransche soldatenliederen, werd een der leermeesters van Karel V, en vervolgens een zijner beste generaals. Hij trouwde eerst met Francisca van Savoye, vervolgens met Claudina van Châlons, prinses van Oranje, en ten slotte, door 's keizers toedoen, met dona Mencia de Mendoça, markiezin van Zenetta. De zoon uit het tweede huwelijk, Renatus, prins van Oranje sedert 1530, bij testament van zijn oom van moederszijde, Philibert van Châlons, werd, bij den dood zijns vaders, in 1538, de grootste heer der Nederlanden. Hij was stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en Gelderland, toen hij, in 1544, doodelijk gekwetst werd bij de belegering van Saint-Dizier. Daar hij kinderloos was, liet hij zijn oneindige bezittingen en zijn titel van prins van Oranje aan zijn jeugdigen neef Willem, den naaste zijner mannelijke bloedverwanten.

Doch Karel V zou deze familieschikking niet zonder voorwaarden aannemen. Want Willem was Lutheraan. Terwijl zijn oom voor den keizer streed, had zijn vader rond 1530 het protestantisme omhelsd, was hij tot het Schmalkaldisch Verbond toegetroten en had hij zijne kinderen in het nieuw geloof doen opbrengen. Overigens stemde hij er gereedelijk in toe, zijn zoon naar het Brusselsch hof te zenden en hem in het katholiek geloof te laten onderwijzen, om hem het mooie erf te laten, dat hem ten deel gevallen was. Willem kreeg tot leermeester een jongeren broeder van Granvelle en nam weldra de taal, de zeden en de denkbeelden van den ouden Bourgondischen adel aan. Zijn huwelijk, op achttienjarigen leeftijd, met Anna van Buren, de dochter van den beroemden generaal van Karel V, maakte hem teenemaal in de Nederlanden inheemsch en schonk hem de genegenheid des ouden keizers. Hij kreeg in 1553 een belangrijk bevelhebberschap tijdens den oorlog tegen Frankrijk, en 't was op zijn arm leunend, dat Karel op den dag van zijn afstand, vóór de Staten verscheen.

Bij den aanvang der regeering van Philips II, was Willem (die geboren was op 24 April 1533) slechts twee-en-twintig jaar oud en had hij nog geenerlei blijken van buitengewoon verstand gegeven. Hij had tot dan toe het leven van alle groote heeren van zijn tijd geleid. Evenals zij, had hij meegevochten, en evenals zij liet hij, in vreedestijd, het geld rollen; dat getuigen de eindelooze slemppartijen, die hij zijnen vrienden en officieren gaf en tijdens dewelke hij zich, als drinkebroer, de waardige neef zijner oomen toonde (1). Zijn onschatbaar fortuin gaf hem, trots zijn jeugdigen ouderdom, een invloed, die alleen door dien van Egmond geëvenaard was. Buiten Breda en Geertruidenberg, bezat hij nog onmetelijke grondgebieden in Luxemburg, zonder het prinsdom Oranje te rekenen. Zijne inkomsten, op ten minste 150,000 gulden geschat, maakten hem tot den rijksten heer der Nederlanden (2), doch hij was er niet hoogmoedig op. Want hij was eenvoudig, beminnelijk, welwillend jegens een iegelijk. Nooit was hij ruw of gramstorig, zelfs niet jegens zijne dienstboden. Daarbij was hij geleerd en kende hij zeven talen, buiten het Fransch, dat hij aan het Bourgondisch hof gewoonlijk sprak (3). Ten slotte was hij, in spijt van zijn bijnaam, dien hij eerst later krijgen zou, welbespraakt (4). Doch zijn eerste gaven zijn: een kloek verstand en een ontembare wil. Vroegtijdig reeds waren de « raad van Oranje en de uitvoering van Egmond » aan het hof spreekwoordelijk (5). Moet hij zich lang

(1) Luigi d'Aragona, die Brussel bezocht in 1517, vermeldt als een der merkwaardigheden van de stad, het groot bed in de zaal van het paleis van Nassau, voor de smoordronken gasten (*Reise von Luigi d'Aragona*, uitg. Pastor, blz. 65). Overdaad bleef immer een zwak van Willem van Oranje, wiens sterk gestel daar overigens tegen bestand was. Zie GACHARD: *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel VI, blz. LXVI.

(2) GACHARD: *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel VI, blz. 249, en *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. 115. — In 1557 schat Badoero de inkomsten van den prins op 80.000 scudi (ALBERI: *Relazioni*, 1^e reeks, deel III, blz. 298). In die teksten is slechts spraak van 's prinses inkomsten in de Nederlanden. RACHFALL: *Wilhelm von Oranien*, blz. 210, schat het gezamenlijk inkomen op 200.000 pond. Egmond, de rijkste Nederlandsche heer na hem, — den hertog van Aarschot daargelaten, wiens politieke rol veel later begint, — moet 62.000 gulden inkomen, Bergen 50.000 gulden, Kuilenburg 31.000, Hoogstraten 16.000, Hoorn en Brederode 8.000 gulden inkomen gehad hebben. GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. 115.

(3) Al de eigenhandige kladden zijner brieven zijn in 't Fransch opgesteld.

(4) GACHARD: *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. III.

(5) *Ibid.*

beraden, zoo is zijn eens genomen besluit onverzettelijk. « Mijn inzicht, sedert God mij een weinig verstand gaf, zal hij later schrijven, streefde immer mij niet te bekommeren om woorden noch bedreigingen, in zaken, die ik in volle geweten mag doen » (1). Verbeelding en gevoel schijnen bij hem niet tehuis, en die geestestoestand komt teenemaal overeen met zijne onverschilligheid in godsdienstzaken. Hij is katholiek, evenals hij later Lutheraan en later nog Calvinist zal zijn, zonder geestdrift noch innige overtuiging. Werkelijk beschouwt hij de godsdienstzaken veel eer als staatsman dan als geloovige. Zoo hij, in 1561, het protestantisme in zijn vorstendom Oranje verbiedt, is het tot behoud der « openbare rust », en geenszins, zooals Granvelle had gewild, als eene « goddelijke en menschelijke majesteitsschennis » (2). Ongetwijfeld had hij, voor de Nederlanden, reeds lang van een « godsdienstvrede », zooals in het Duitsche rijk, gedroomd. En, bij nader onderzoek, vindt men, dat zijne houding in de godsdienstkwestie slechts het gevolg zijner staatkundige houding is. Als een groot heer die hij is, wil hij den koning zijne privileges niet afstaan. Luider dan iemand, eischt hij het recht, om ongedwongen te spreken en te handelen. Want hij is, zooals de andere « grootmeesters » der Nederlanden, niet alleen ridder van het Gulden Vlies en stadhouder eener provincie. Uit eene vorstelijke familie gesproten, wil hij tegenover Philips II zoo onafhankelijk zijn als zijne Duitsche nabestaanden tegenover den keizer (3). Hoewel hij Bourgondiër geworden is, blijft hij nog ietwat graaf van Nassau. Hij beschouwt zich niet als een eenvoudige vazal van den koning van Spanje; nooit zal hij

(1) GROEN VAN PRINSTERER : *Archives de la maison d'Orange*, deel V, blz. 245 (Leiden, 1838).

(2) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 16-22 — Omtrent de godsdienstige denkbeelden van den prins, zie eene voortreffelijke studie van P. J. BLOCK : *De Godsdienst van Willem van Oranje*, in *Verspreide studiën*, blz. 126 en volg. (Groningen 1903), en MARX : *Studien* enz., blz. 274. Ik zal verder op dat onderwerp terugkomen. Mijns inziens was Willem, evenals de meeste groote heeren van zijn tijd, in den beginne de denkbeelden van Erasmus en Cassander toegeedaan.

(3) In 1560 schrijft hij aan de landvoogdes, die hem wil nopen, 's konings toestemming tot zijn huwelijk te vragen, « dat de vazallen van herwaarts over vrij zijn van te trouwen en dat het niet behoort hun die dienstbaarheid op te leggen ». GACHARD : *Correspondance de Marguerite de Parme*, deel I, blz. 160 (Brussel, 1867).

buigen onder dat absolutisme, dat Granvelle moet opleggen. Zijne vreemde afkomst geeft hem in den hoogen adel eene voorname plaats die, samen met zijn rijkdom en zijne geestesgaven, weldra de verstrooide leden der oppositie rond hem zal scharen. Niemand zal beter dan hij die oppositie leiden, den tegenstrever nieuwe moeilijkheden in den weg leggen en hem meteen weten te ontwijken met eene behendigheit en eene arglistigheid, voor dewelke al de veinzerij van Philips II maar eene grove en naïeve taktiek schijnt.

Wat, van den beginne af, den graaf van Egmond en den prins van Oranje een buitengewonen invloed in den Raad van State gaf, was de steun, dien zij bij het grootste deel des adels vonden. Op het oogenblik dat hunne rol begint, waren schier al de oude dienaren van Karel V verdwenen. Niemand onder de groote heeren had Chièvres of Margareta van Oostenrijk gekend. De oudste onder hen waren nog kinderen toen Karel als prins van Bourgondië handelde; niemand had de groote overwinningen in Duitschland en in Italië bijgewoond; niemand wist van den tijd vóór de hervorming en de ketterjacht. Van die zoo lang roemrijke regeering hadden zij slechts de tegenspoeden gekend: rampzalige oorlogen tegen de protestanten, onbesliste oorlogen tegen Frankrijk. Zij kenden slechts een ouden vorst, van vreemde ministers omringd, die de gewesten met belastingen overlaadde, die Antwerpen's krediet in gevaar bracht, die het land met Duitsche of Spaansche troepen vervulde en de protestanten vervolgde, en vonden in hem dien nationalen vorst niet terug, dien hunne vaders zoo zeer verknocht waren. De troonsbestijging van Philips II deed hun dynastisch gevoel nog verzwakken. Zij beschouwden zich als de wapenbroeders des vorsten niet meer. Zij bleven hem onderdanig uit overgeërfdte vorstentrouw, doch zonder die geestdrift, die vroeger Maximiliaan van Buren of Hendrik van Nassau bezielde had. Daarentegen werden zij meer en meer Bourgondischgezind. De breuk, die tusschen hen en den vorst plaats heeft, verplicht hen, steun te zoeken in hun land van oorsprong, in hun natuurlijk « vaderland » (1), dat onafhankelijk moet blijven tot het behoud van

(1) Opmerkenswaardig is het, hoe dikwijls sedert 1555 het woord vaderland,

hunne voorrechten. Uit klassebelang, uit aristocratisch bewustzijn, worden zij patriotten. Om hunne voorrechten, hun gezag van stadhouders, hunne privileges van Vliesridders te behouden, maken zij gemeene zaak met het land. Ongetwijfeld loopen onder hen intriganten, twiststokers en eierzuchtigen, doch bij de meeste hunner, zooals immer in netelige oogenblikken, maken persoonlijke beschouwingen plaats voor een politiek programma, waaraan zij zich min of meer onderwerpen.

Dit kon niet anders, of zij hadden als vurige katholieken alles aan het behoud des geloofs moeten offeren en, om godsdienstredenen, het Spaansch absolutisme moeten aanvaarden, dat zij uit overlevering en uit eigenliefde verwierpen. Doch, hoeverre zij ook van de ketterij verwijderd zijn, geven de meeste zeer zeker blijk van lauwheid in den godsdienst. Schier allen door humanisten opgevoed (1), hebben zij maar een uitwendig en oppervlakkig godsdienstondericht genoten (2). De geliefkoosde schrijvers van de meest geletterden onder hen zijn Erasmus en Cassander, de apostel der verzoening tusschen de verschillende Christelijke gezindten, terwijl geletterden en ongeletterden met geestdrift de werken van Rabelais verslinden (3). De verslapping der zeden wendt hen overigens van den godsdienst af. Doch, in tegenstelling met den Franschen adel, leveren zij zich schier niet aan minnarijen over (4). Liefdehandel is bijna ongekend aan het Brusselsch hof: de edelen die daar verkeerden zijn kloeke, werklooze krijgslieden, welke 's daags kaatsen en

onder de oppositie gebruikt wordt tot aanwijzing van de Nederlanden, zonder onderscheid van provinciën. Dat is ongetwijfeld gedeeltelijk te wijten aan de navolging van de taal der ouden, doch het verraadt ook duidelijk de Bourgondisch-nationale strekking der politieke beweging.

(1) De adel was meer geletterd dan men over het algemeen denkt. Vele jonge edelen hadden in het college der Drie Talen gestudeerd (NÈVE: *Collège des Trois Langues*, blz. 325), en Guicciardini somt een aanzienlijk getal humanisten onder de edelen op (*Description des Pays-Bas*, blz. 93). De graaf van Hoogstraten bezat eene schoone boekerij in zijn slot (*Ibid.*, blz. 205). De taalkundige Barlandus was leermeester van den markgraaf van Bergen geweest. Casembrodt, secretaris van Egmond, was humanist en dichter enz.

(2) GROEN VAN PRINSTERER: *Archives* enz., deel II, blz. 266 (Leiden, 1835) deed reeds terecht opmerken, dat hun godsdienstig bewustzijn verre onder hun politiek bewustzijn stond.

(3) Zie hooger, blz. 303.

(4) Ik zeg minnarijen, en niet ontucht. Men weet, dat sommige onder hen, b. v. Brederode, dien zijne vijanden zelfs van bloedschande beschuldigden, in dit opzicht, betreurenswaardige zeden, hadden.

's nachts gastreeren of liever slampampen (1). Brederode, ja Oranje zelf drinken zooveel, dat zij er meer dan eens bijna van sterven. Die brasserijen, waarop de « grootmeesters » eene gansche schaar arme edellieden, beheerders hunner domeinen of aanvoerders hunner ordonnansbenden verzoeken, onderhouden de voeling tusschen den hoogen en den lagen adel. De genoodigden gaan in de stad de gezegden der edelen, hunne klachten, hunne schimpreden tegen de landvoogdes, tegen Granvelle of tegen Viglius navertellen. Dank zij hen, kent men de stormachtige woordenwisselingen van den Raad van State, weet men, dat de voornaamste personages van het land, de prins van Oranje, de graaf van Egmond, de graaf van Hóogstraten, de markgraaf van Bergen, de heeren van Montigny en van Brederode, de regeering verdenken van samenzwering tegen de provinciën, dat zij de bijeenroeping der Staten-Generaal eischen, dat zij zich openlijk aanstellen als verdedigers des « vaderlands » tegen het Spaansch komplot, en hunne populariteit stijgt in dezelfde mate als de behendig door hen aangestookte ontevredenheid des volks. Wel is waar, uit het verzet zich niet met dezelfde kracht bij al de leden van den hoogen adel. De graven van Arenberg en van Meghem, en vooral de graaf van Mansfeld, die uitlander van geboorte en zoo vurig katholiek is als de meeste edelen onverschillig op het stuk van godsdienst zijn, toonen veel meer bescheidenheid dan de vrienden van Egmond en van Oranje. Doch zij laten hen begaan en zien met genoegen het gezag van Granvelle ondermijnen.

Het getalm bij het terugroepen der Spaansche troepen verlichtte de taak der misnoegden. Inderdaad, het leverde hun eerstens een ernstige grief tegen de regeering en het beste middel om de beroering onder het volk te onderhouden. Hoewel Granvelle en de landvoogdes den koning kennis gaven van de stijgende verbittering der gemoederen, hoewel zij zelfs van een dreigend oproer gewaagden, toch bleef Philips aarzelen. Hij voelde wel, dat de aanwezigheid zijner trouwe soldaten de beste waarborg voor de gehoorzaamheid der provinciën, de stevigste steun van zijn gezag was. Doch kon hij, vóór den algemeenen

(1) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 331.

haat, dien zij verwekten, langer de plechtige belofte schenden, die hij het jaar te voren aan de Staten gedaan had? Ten slotte gaf hij dus, met den meesten tegenzin, het zoo lang uitgestelde bevel. De Spanjaards gingen scheep op 10 Januari 1561.

De verbittering, die zij verwekt hadden, verdween daarmee niet; zij ging op een ander voorwerp over. De kwestie der nieuwe bisdommen zou weldra een nog heviger botsing verwekken.

Het ontwerp van de hervorming van het kerkwezen in de Nederlanden behoort niet aan Philips II. Sedert het Frankisch tijdvak schier onveranderd gebleven, bood hetzelfde allerhande, reeds sedert lang erkende zwarigheden. Niet alleen kwamen de zes bisdommen Luik, Doornijk, Kamerijk, Atrecht, Theruanen en Utrecht geenszins met de burgerlijke omschrijvingen overeen, niet alleen behoorden zij tot twee vreemde aartsbisdommen, de eene tot Keulen, de andere tot Reims, doch bovendien waren alle zoo groot en zoo bevolkt, dat het kerkelijk bestuur er onder leed. Reeds in de middeleeuwen werd verbetering in dien toestand gewenscht. Tijdens den oorlog der Vlamingen tegen Philips den Schoone, hadden de eersten getracht, de oprichting van een afzonderlijk bisdom in Vlaanderen te bekomen, daar Doornijk eene Fransche stad was (1), en de hertogen van Brabant hadden herhaalde pogingen aangewend, om hun grondgebied aan de geestelijke rechtsmacht van den bisschop van Luik te onttrekken (2). De hertogen van Bourgondië, schier gedurig in oorlog tegen de Luikenaars, hadden zeker van hun ontwerp niet afgezien. Het werd hervat door Karel den Stoute, vervolgens door Maximiliaan, die aan den paus nieuwe bisdommen te Maastricht, te Namen en te Leuven gevraagd had (3). Later nog, in 1524, had Margareta van Oostenrijk

(1) KERVYN DE LETTENHOVE: *Recherches sur la part que l'ordre de Cîteaux et le comte de Flandre prirent à la lutte de Boniface VIII et de Philippe le Bel*, in *Mémoires de l'Acad. royale de Belg.*, deel XXVIII [1853], blz. 91.

(2) Zie *Geschiedenis van België*, deel I, blz. 214. — In 1334 tracht Jan III vruchteloos de oprichting van een afzonderlijk bisdom in Brabant te verkrijgen. Hocsem, in Chapeville: *Gesta episcoporum Leodiensium*, deel II, blz. 410 (Luik, 1613).

(3) GAUARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. xcv, n., en blz. 376, vermeldt een dergelijk ontwerp onder Karel den Stoute. Voor Maximiliaan, zie hooger, blz. 150. In 1505 had de abt van Sint-Baafs, Rafaël van Mercatel

haren broeder aangeraden, de oude bisdommen te versnipperen om aldus den wereldlijken invloed der bisschoppen te kortwieken (1). Zooals men ziet, waren al die ontwerpen door politieke beweegredenen, door het belang des volks of des vorsten, en geenszins door dat der Kerk ingegeven.

Hoewel Philips II, toen hij aan den paus de hervorming van het kerkwezen in de Nederlanden vroeg, zeker de belangen van den Staat niet uit het oog verloor, was hij, in onderscheid met zijne voorgangers, vooral bedacht op de godsdienstige noodwendigheden. Hij wilde, door de vermeerdering van het aantal bisschoppen en door de verkleining van hun diocese, hen in staat stellen doelmatiger op de geloovigen te werken, beter te letten op de strenge instandhouding der orthodoxie en hem dusdoende te helpen in zijn strijd tegen het protestantisme.

De bul, die hij op 12 Mei 1559 (2) van Paul IV verkreeg, schiep, naast de oude bisdommen, veertien nieuwe diocesen te Namen, Sint-Omaars, Mechelen, Antwerpen, Gent, Brugge, Ieperen, 's Hertogenbosch, Roermond, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen en Middelburg. In stede van zes bisdommen voor drie millioen zielen, waren er nu achttien (3), elk voor gemiddeld 160,000 inwoners. De nieuwe districten kwamen zooveel mogelijk met de grenzen der provinciën en met de indeeling der landstalen overeen. Overigens stonden zij onder de drie aartsbisdommen Kamerijk, Utrecht en Mechelen, zoo-

getracht van den paus de verheffing zijner abdij tot bisdom te bekomen. U. BERLIÈRE : *Les évêques auxiliaires de Cambrai et de Tournai*, blz. 142 (Brugge, 1905).

(1) FREDERICQ : *Corpus Inquisitionis*, deel IV, blz. 279 (Gent, 1900). — Voor andere ontwerpen van Karel V, zie GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. xciii en volg.; DE HOOP-SCHEFFER : *Geschiedenis der Kerkhervorming*, blz. 210; MARK : *Studien enz.*, blz. 55. In 1553 hadden de vier leden van Vlaanderen den keizer reeds gevraagd een bisdom te Ieperen te doen oprichten. GACHARD : *Notices sur les archives de Gand*, blz. 65. — Omtrent de bisschoppelijke indeeling vóór de oprichting der nieuwe bisdommen, zie J. LAENEN : *Notes sur l'organisation ecclésiastique du Brabant à l'époque de l'érection des nouveaux évêchés*, in *Annales de l'Acad. d'archéologie de Belgique*, 5e reeks, deel VI [1904], blz. 67 en volg.

(2) MIREAUS : *Opera diplomatica*, deel I, bladz. 472 (Leuven, 1723).

(3) Men zou meenen dat er twintig zijn : zes oude en veertien nieuwe. Doch sedert 1553 oefende het naar Boulogne overgebrachte bisdom Theruanen geene bevoegdheid op de Nederlanden meer en, sedert 1559, had het bisdom Luik de bevoegdheid, die het over een deel van Brabant, Namen, Henegouw, Luxemburg en Limburg bezeten had, niet meer.

dat de Nederlanden, aan de stichten Reims en Keulen onttrokken, voortaan eene geestelijke eenheid zouden uitmaken, evenals zij reeds eene politieke eenheid uitmaakten. Doch heel de nieuwe inrichting moest slechts van den koning afhangen. Deze zal, samen met den paus, de bisschoppen benoemen, hen van zijne penningen onderhouden in afwachting, dat hun vaste inkomsten aangewezen worden, ten slotte de candidaten, zonder rekening te houden met hunne geboorte, aanwijzen onder de doctors of candidaten in de godgeleerdheid. Derhalve gelijkt de Nederlandsche Kerk, in spijt van verschil van tijd en van midden, op die Keizerlijke Kerk, die in de X^e eeuw door Otto I aan Lotharingen opgelegd werd. Hier en daar, zijn de bisschoppen gunstelingen en werktuigen der vorsten. En Granvelle, als hij in 1561 tot aartsbisschop van Mechelen benoemd wordt, herinnert aan Bruno, toen hij in 953 van den Duitschen keizer de dubbele waardigheid en van aartsbisschop van Keulen en van hertog van Lotharingen ontving.

Die vergelijking verklaart de algemeene verontwaardiging, welke de hervorming dadelijk verwekte. Zeker was het onloochenbaar, dat zij in godsdienstig opzicht voortreffelijk was. Doch zij offerde al te veel belangen en versterkte al te zeer 's konings gezag, om aannemelijk te wezen. Zij werd onthaald met evenveel vijandschap als, op het einde der XVIIIe eeuw, de nieuwe inrichting van het rechtswezen door Jozef II. Het katholicisme van den Spaanschen koning ontketende hetzelfde orkaan, als het « verlicht despotisme » van den Oostenrijkschen keizer. Philips' inzicht werd beschouwd als eene kuiperij tegen de vrijheid der provinciën, eene klaarblijkelijke schennis der privileges. De adel was woedend, de bisdommen die hij zoo lang van titularissen voorzien had, te moeten afstaan aan godgeleerden van lage afkomst, en de monniken van de kloosters, die volgens 's konings ontwerp in het onderhoud der nieuwe prelaten moesten voorzien, waren nog woedender. Inderdaad om zijne eigen kas te sparen, had Philips van den paus de aanwijzing van een bepaald aantal abdijen, tot het verstrekken van het inkomen der bisschoppen bekomen. In die berekening, die Granvelle hem aangeraden had, vond hij overigens een machtig

politiek voordeel. Voortaan zouden, in plaats van abten waarop hij geenerlei invloed had, door hem benoemde en hem verkleefde bisschoppen in de Staten zetelen, waar zij eene monarchale partij zouden vormen. De kerkelijke hervorming zou dus het vorstelijk gezag versterken en bovendien verdeeldheid brengen in eene vergadering, die, sedert ettelijke jaren, zulke dubbelzinnige gevoelens jegens de kroon betoond had. Dat was voldoende om de verbittering der gemoederen tot het uiterste te drijven. De adel en de burgerij verdedigden de zaak der abten, die nu met de hunne gemeen werd. In Brabant werd de oppositie geleid door de hoofden der groote kloosters, die reeds onder Karel V zoo hardnekkig hunne privilegies tegen de samentrekking der regeering verdedigd hadden (1), zoodat, hoe wondelijk dit ook schijne, de godsdienstige hervorming door de geestelijkheid zelve bestreden werd. « De abten zijn zoo stompzinnig, schrijft Granvelle in een oogenblik van slechte luim, dat zij driftig worden als buffels » (2).

Doch het was niet alleen de vrees, den vorstelijken invloed de Staten te zien binnendringen, die het volk tegen de nieuwe bisdommen deed opstaan. Men zag in de hervorming ook eene poging om de Spaansche inquisitie — wier naam alleen schrik en ontzetting verwekte — in de Nederlanden in te voeren. Want men wist wel, dat de bisschop van Brugge, Pieter Curtius, dat die van Ieperen, Maarten Rythovius, dat die van 's Hertogenbosch, Frans Sonnius, dat die van Gent, Willem Lindanus, dat die van Haarlem en van Middelburg reeds kettermeesters in de provinciën geweest waren. Wist men bovendien niet, dat broeder Lorenzo da Villavicenzio en de *contador* Alonso del Canto heele lijsten verdachten naar Madrid zonden en de Brusselsche regeering bij den koning aankloegen, om hare lauwhed tegenover de ketterij (3)? Hoefde er meer om al de vermoedens te rechtvaardigen? Margareta en Granvelle hadden goed te beweren, dat de koning de hem aangewreven inzichten niet had, men geloofde hen niet. Konden zij overigens

(1) Zie hooger, blz. 184.

(2) WEISS: *Papiers d'Etat de Granvelle*, deel VII, blz. 206.

(3) MARX: *Studien* enz., blz. 221.

tot zijne ontlasting openlijk verklaren, dat hij de Nederlandsche inquisitie als onverbiddelijker dan de Spaansche inquisitie beschouwde (1)?

II

Al de door Philips verwekte verontwaardiging viel op Granvelle neder. Hoewel Philips dag aan dag minder bemind werd, dorst men hem, die toch de wettige vorst was, nog niet rechtstreeks aanvallen. Doch de gelegenheid was al te gunstig, om zich van den alvermogenden minister te ontmaken. Zijne bevordering tot kardinaal (26 Februari 1561), die hem in nog hooger aanzien bij zijn meester bracht, vermeerderde nog den haat, dien men hem toedroeg. De heeren van den Raad van State, die tot hiertoe toch nog hoffelijk jegens hem geweest waren, meenden, dat het oogenblik gekomen was om luidruchtig met hem te breken en zich bij de volksbeweging aan te sluiten. Op 23 Juli 1561 boden de graaf van Egmond en de prins van Oranje den koning hun ontslag aan als raadsheeren, daar zij niet langer, zegden zij, verantwoordelijk wilden zijn voor de gevolgen van de door den kardinaal getroffen maatregelen, tegen dewelke zij zich niet konden verzetten, vermits zij onkundig bleven van alle belangrijke zaken (2). De beide hoofden van den hoogen adel schaarden zich dus openlijk bij de partij der oppositie, die van toen af niets meer ontzag. Tegen Granvelle was het eene echte uitbarsting van beleedigingen. Duizenden Vlaamsche en Fransche vlugschriften verschijnen tegen dien « rooden duivel », dien « rooden draak », dat « Spaansch varken », dat « pauselijk gespuis », doch dat alles laat hem koel en bejegent hij met minachting.

Philips' onbehendigheit verergerde nog den toestand. Minder bezorgd over de woeling in de Nederlanden dan over de snelle vorderingen van het Calvinisme in Frankrijk, had hij besloten,

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 207.

(2) *Ibid.*, blz. 195. — Omtrent de persoonlijke beweegredenen die Egmond en Oranje aanzetten om met Granvelle te breken, doch wier gewicht men niet overdrijven moet, zie MARX : *Studiën enz.*, blz. 148, en RACHFALL : *Margaretha von Parma*, blz. 96.

Katharina dei Medici zijne hulp te bieden. In October 1561 gelastte hij Margareta een krijgstoct van de ordonnansbenden naar het koninkrijk voor te bereiden, al was het zelfs tegen den wil van de regeering van Parijs. Het oogenblik kon niet ontijderiger gekozen worden. Hoewel Granvelle bewust was van het gevaar, dat een in Frankrijk uitgebroken godsdienstoorlog voor de reeds zoo beroerde Nederlanden hebben kon, aarzelde hij niet, den koning zijn ontwerp te ontraden. Harerzijds smeekte de landvoogdes hem, te denken aan de uitputting, waarin de gewesten nog verkeerden. En de prins van Oranje verklaarde in vollen raad, dat de ordonnansbenden, zonder de toestemming der Staten, niet mochten optrekken (1).

Philips gaf toe, doch men verbeeldt zich gemakkelijk zijne spijt. Het was den Nederlanden niet genoeg, zijne monarchale politiek tegen te werken : nu verhinderden zij zijn optreden als verdediger des geloofs, taak die hem boven alles duurbaar was! Meer hoefde niet om ze te Madrid te doen verdenken, zoo niet van met de Huguenoten te heulen, dan toch van hen heimelijk te steunen.

Doch de oppositie wordt dag aan dag sterker en stouter. Reeds bijna openlijk door de heeren van den Raad van State ondersteund, wordt zij nog gevaarlijker, nu zij zich onder de leiding van Brabant stelt. Dat gewest, dat in rijkdom en invloed verre boven de anderen staat, niet alleen omdat het Antwerpen en Brussel, de economische en de staatkundige hoofdstad van het land bevat, doch ook omdat de meeste hoofden van den hoogen adel, Oranje, Hoogstraten en Bergen, leden zijner Staten zijn (2), zal van dan af, naar het voorbeeld van Parijs, de openbare meening aanvuren en geleiden. Het begint in het politiek leven hetzelfde overwicht als in handel en in kunst te oefenen, en, verstout door de goedkeuring zijner naburen, zal het weldra elks afzonderlijke oppositie tot eene enkele beweging van nationale oppositie versmelten.

(1) KERVYN DE LETTENHOVE : *Les Huguenots et les Gueux*, deel I, blz. 164 (Brugge, 1883).

(2) De Staten van Brabant verkregen aldus eene nationale belangrijkheid. Dat feit komt in het volle daglicht als men Egmond, in 1565, de heerlijkheid Gaasbeek ziet koopen, om lid van die Staten te kunnen zijn. GACHARD : *Notice sur les archives de Gand*, blz. 47.

Granvelle wordt zulks wel gewaar. Het zijn de Staten van Brabant, schrijft hij, die in het land het verzet tegen de nieuwe bisdommen onderhouden (1). En daar hij ze niet met geweld kan bedwingen, tracht hij hun invloed te vernietigen, door verdeeldheid onder de edelen en onder de gewesten te zaaien. Daartoe raadt hij den koning aan, de mededinging tusschen de haven van Antwerpen en de haven van Gent, die sedert kort door de vaart van Terneuzen met de zee verbonden is, in de hand te werken, « daar het onverschillig is naar welke van beide steden de winsten van den handel gaan, als ze maar in het land blijven (2) ». Doch al die wanhopige pogingen baten niet. De Brabantsche Staten leggen meer en meer krachtdadigheid aan den dag. Zij eischen de aanstelling van den prins van Oranje als ruwaard van Brabant; zij gaan bij den Parijschen rechtsgeleerde Dumoulin, « gekenden ketter », te rade over de wettigheid van de oprichting der nieuwe bisdommen; zij sturen bezendingen naar Madrid en naar Rome, om den koning en den paus hunne grieven uiteen te zetten. Zijnerzijds beslist de Raad van State, waar de pas uit Spanje teruggekeerde graaf van Hoorn naast Egmond en Oranje zetelt, den vrijheer van Montigny bij Philips af te vaardigen om hem de gevaren van den toestand uiteen te zetten. Eene door Margareta van Parma bijeen-geroepen vergadering der Vliesridders verkreeg van haar, trots de tegenwerpingen van Granvelle en van Viglius, de vergadering der Staten-Generaal. Die vergadering, welke op 29 Juni 1562 te Brussel gehouden werd, liep overigens zeer kalm af, na de goedkeuring eener vraag om toelagen.

Doch die vergadering bevestigde de vermindering van Granvelle's invloed bij de landvoogdes: zij kon slechts zijne vijanden aanmoedigen. De bond, die reeds sedert einde 1561 door eenige edelen tegen hem opgericht was, — in navolging wellicht van het voorbeeld in April door Montmorency, Guise en Saint-André in Frankrijk gegeven, — legt alle bezadigdheid

(1) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 100, 203. — Reeds in Februari 1562, hadden de Staten van Brabant eene bezending naar Madrid gestuurd om tegen het inrichten der bisdommen te protesteeren. WEISS: *Papiers d'Etat*, deel VI, blz. 503 (Parijs, 1846).

(2) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 201.

af. Hij behandelt den minister als een verklaarden vijand; hij verspreidt de mare, dat deze den koning aangeraden heeft een half dozijn hoofden te doen vallen (1) en het land met geweld te komen onderwerpen. Zijne kopstukken drukken zich in zulke bewoordingen uit, schrijft Margareta, « dat men wel betwijfelen zou of Uwe Majesteit de meester dezer Staten is » (2).

En hunne houding verschrikte haar nog meer dan hunne taal. Inderdaad sedert eenigen tijd zochten zij eene toenadering met Duitschland (3). Nu herinnerden zij zich, dat de kreits Bourgondië deel van het Duitsehe rijk uitmaakte en onder dezes bescherming stond, en het was niet te betwijfelen, of zij zouden die sedert Philips den Goede zoo dikwijls miskende opperleenschappij tegen hun Spaanschen vorst inroepen. Het huwelijk van Oranje met de Luthersche Anna van Saksen, dat op 25 Augustus 1561, niettegenstaande het blijkbaar ongenoegen des konings voltrokken was, is voorzeker het eerste kenteeken van de nieuwe houding des hoogen adels. Ongetwijfeld had de prins, in schijn althans, volgens zijne belofte, zijne vrouw in den katholieken godsdienst laten onderwijzen, doch sedert dien had hij geenerlei gelegenheid laten voorbijgaan om zich openlijk als vazal des keizers en als Duitsehe leenheer aan te stellen. Hij trad in innige betrekkingen met zijne Duitsehe, protestantsche bloedverwanten. Hij herbergde in zijn paleis te Brussel en in zijn slot te Breda eene menigte Luthersche edellieden; in 1562 had de berisping der landvoogdes hem niet kunnen verhinderen, te Frankfurt de kroning des nieuwen Roomschen konings, Maximiliaan II, te gaan bijwonen. 't Was blijkbaar, dat die houding gevaren of toch ernstige moeilijkheden aan de Spaansche macht in het Noorden kon berokkenen. Berlaymont is daarover terecht verschrikt en verklaart aan Margareta, « dat de prins een groot ontwerp in het hoofd heeft, en wèl iets in strijd met de belangen des konings » (4).

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 207. — Hoewel Philips aan de landvoogdes verklaart, dat Granvelle hem zulks niet voorgesteld heeft, verklaart hij « dat het misschien niet slecht zou zijn, dit middel te beproeven ».

(2) *Ibid.*, blz. 215.

(3) KERVYN DE LETTENHOVE : *Les Huguenots et les Gueux*, deel I, blz. 166. — MARX : *Studien* enz., blz. 271.

(4) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 225.

Terwijl, onder de leiding van Oranje, de hooge adel het Duitsche rijk tot zijne zaak zoekt te winnen, stelt het volk een ongemeen belang in de zaken van Frankrijk, waar de slachting van Vassy juist te voren (2 Maart 1562) den eersten godsdienstoorlog ontketend had. « Hier spreekt men over niets anders, schrijft Granvelle, dan over die bewegingen in Frankrijk, en wèl derwijze dat het duidelijk is, dat velen wenschen de zaken slecht te zien keeren, en, zoo zulks in Frankrijk voorviel, zouden wij hier weldra hetzelfde beleven » (1). Tal van Hugenoten kwamen eene schuilplaats in de gewesten zoeken. Evenals ten tijde der Fransche Omwenteling, was het land vervuld met uitwijkelingen, tegen welke de regeering niet handelen dorst, en die in de groote steden, vooral te Doornijk, te Valenciën en te Antwerpen, de gevaarlijkste gisting onderhielden (2). Reeds einde 1562 was de toestand zoo erg, dat de kardinaal verklaarde, dat alles verloren was, zoo de edelen de wapens opnamen, « want zoo een hunner het deed, zou God alleen kunnen beletten, dat het voorbeeld van Frankrijk hier nagevolgd werd » (3). Doch zij dachten nog niet aan de omwenteling en hoopten nog op de tusschenkomst des Duitschen rijks.

Te midden van die gebeurtenissen, kwam Montigny van Spanje terug. Zij, die verwachtten dat hij Granvelle's ontslag medebracht, waren bitter teleurgesteld. Want de koning stelde, integendeel, meer vertrouwen dan ooit in den kardinaal; hij trachtte de vooringenomenheid der edelen tegen zijn minister te verdrijven, verontschuldigde hem de oprichting der nieuwe bisdommen voorgesteld te hebben, bevestigde tenslotte, dat er geen spraak van was, de Spaansche inquisitie in de Nederlanden in te voeren. Al de pogingen der laatste maanden waren dus vruchteloos. Philips bleef onwrikbaar. Doch, zooals de zaken nu stonden, kon zijne koppigheid slechts de misnoegden verstouten. Nieuwe besluiten werden genomen door den bond der edelen, waarvan Montigny, dadelijk na zijn terugkeer, een der ijverigste leden werd.

(1) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 230.

(2) WEISS: *Papiers d'Etat*, deel VII, blz. 33. GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 218.

(3) GACHARD: *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 230.

Doch, tegenover die onwankelbare oppositie, zag men de landvoogdes langzamerhand zwichten. Reeds vroeg zij zich af, of het verstandig was, een minister te behouden, wiens aanwezigheid de regeering onmogelijk maakte. Lieten de edelen hun haat voor Granvelle blijken, des te meer eerbied en toewijding betoonden zij haar. Zij maakte zich dus sterk hen te kunnen stillen, zoodra de koning haar alleen meester laten zou, zonder de vernederende voogdij des kardinaals. Behendige kuiperijen namen haar overigens tegen Granvelle in. Haar geheimschrijver Armenteros, en vooral Simon Renard, de verklaarde vijand van Granvelle, deden haar gelooven, dat de minister tegen haar te Madrid konkelde (1). Philips' weigering, Piacenza aan de Farnese's af te staan, gaf schijn van waarheid aan die beschuldiging, zoodat zij, zoowel uit eerzucht als uit eigenbelang, ten slotte ook de terugroeping van haren raadsheer begon te wenschen (2). Reeds in Januari 1563 liet zij hem verstaan, dat zij niet beter vroeg dan hem te zien vertrekken, toen hij haar met zijn ontslag bedreigde (3).

Die gemoedstoestand deed de edelen besluiten, een nieuwe poging te beproeven. Op 11 Maart richtten Oranje, Egmond en Hoorn aan den koning een wezenlijk requisitorium tegen Granvelle. De kardinaal, zegden zij daarin, is zoo hatelijk geworden, dat het onmogelijk is hem langer in de provinciën te laten; iedereen is zoo goed overtuigd, dat « de meeste zaken van hem afhangen, dat men niet hopen moet, die gedachte gedurende zijne aanwezigheid uit te roeien ». Zij zelve hebben besloten, niet meer naast hem in den Raad van State te zitten (4).

't Was niet in eigen naam, maar in den naam van schier heel den hoogen adel, dat de drie ondertekenaren dat aanzoek zonden. Ter uitzondering van Aremberg en van Berlaymont, hadden al de Vliesridders en al stadhouders der provinciën

(1) MARX : *Studien* enz., blz. 442 en volg. ontleedt zeer klaar de beweegredenen, welke Margareta tot dien ommekeer noopten. Omtrent de vreemdsoortige personaliteit van Simon Renard, zie *ibid.*, blz. 316 en volg.

(2) RACHEALL : *Margaretha von Parma*, blz. 117 en volg., toont zeer duidelijk den invloed van de kwestie van Piacenza op de gestemdheid van Margareta, doch onzes inziens overdrijft hij dien invloed.

(3) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 236.

(4) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 35.

het goedgekeurd, en het liet zulks duidelijk verstaan, terwijl het « het gevoelen van zoovele voorname lieden van herwaarts over » inriep. Het bleek ten andere duidelijk, dat het nog meer vroeg dan de terugroeping van een gehaten minister. Het ondersteelde werkelijk een gansch politiek programma. Terwijl het Granvelle beschuldigde, « de meeste zaken » af te handelen, veroordeelde het, in naam van de nationale en Bourgondische regeering, de monarchale en Spaansche regeering.

Philips II begreep dit niet. Zoo hij verbitterd was over de aanmatiging der edelen, schreef hij hunne houding slechts toe aan gekrenkte eigenliefde, aan teleurgestelde eierzucht, aan persoonlijke kuiperijen. Hij meende behendig te wezen, de zaak op de lange baan te schuiven en, als altijd, zijne toevlucht tot grove listen te nemen. Hij dacht slechts voor belhamels te staan, die men uiteen zou drijven, door wantrouwen onder hunne kopstukken te doen ontstaan. Hij wachtte tot 6 Juni om te antwoorden, dat hij in 't kort naar de Nederlanden komen zou, doch dat het hem in afwachting aangenaam zou zijn, een der edelen te zien, om te weten welke grieven tegen Granvelle aangevoerd werden. Want ik zie, zegde hij, « dat gij geenerlei bijzondere reden opgeeft, die ons zou kunnen bewegen, de door U gevraagde verandering te doen » (1). Terzelfder tijd en om den graaf van Egmond los te maken van Oranje, schreef hij eerstgenoemden, dat hij hem zou willen spreken.

Doch hoezeer zulks Egmond's eigenliefde streelde, was de graaf te ver op den weg des verzets om met den bond te breken. In gemeen overleg met de onderteekenaren van den brief van 11 Maart, dankte hij den koning nederig voor zijne welwillendheid, met de verklaring dat hij gelukkig zou zijn hem de handen te kussen, doch dat hij naar Spanje niet kon komen « voor de zaak van den kardinaal » (2). Eenige dagen later gaven de edelen twee nieuwe brieven in het licht, die zij aan Philips II en aan de landvoogdes stuurden (3). In den eerste verklaarden zij te

(1) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 41.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 258.

(3) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 42, 48.

volharden bij hunne weigering, in den Raad van State te zitten, in den tweede zetten zij uiteen, dat die weigering hoofdzakelijk gesteund was op het onlangs uit Madrid gekomen uitdrukkelijk bevel, de Staten-Generaal niet bijeen te roepen, dewelke, volgens hunne innige overtuiging, alleen het middel bezaten « om uit dien rampspoed te geraken ». Die verklaring liet geenerlei twijfel bestaan omtrent de houding der edelen. Onmogelijk duidelijker te zeggen, dat deze ingegeven was, niet door een persoonlijke, maar door een principieele kwestie, en beter den strijd tusschen de absolutistische regeering en de zelfstandige regeering te beperken. Dat moest Granvelle zelf bekennen, toen hij zijne tegenstrevers beschuldigde, « het land te willen veranderen in een soort van republiek, waarin de koning maar zou mogen doen wat hun beliefd » (1).

Nu was de crisis volop aan den gang. Aangemoedigd door de staking der Staatsraden, schorsen de Staten van Brabant de betaling der toelagen op; in de provinciën laten de stadhouders openlijk hun onwil blijken. En toch is hunne hulp meer dan ooit noodig. Want het Calvinisme begint beroerten te verwekken in Neder-Vlaanderen, te Doornijk, te Valenciën. Hoe zou men het weerstaan, zoo de machthebbers weigeren op te treden? Hoe ook zou men, te midden van de algemeene misnoegdheid, den slechten toestand der financiën verhelpen, en het tekort aanvullen, dat alle jaren met 600,000 gulden vermeerdert (2)? Granvelle zelf begint te wanhopen. Vol kommer, zelfs voor zijn leven vreezend, verouderd en vergrijst hij (3); hij ziet nog slechts heil in de komst des konings. Maar hij weet wel, dat de koning niet komen zal, en Margareta weet het ook. In Augustus 1563 zendt zij Armenteros naar Madrid, met den last, het ontslag des kardinaals te vragen.

Doch te toestand verergert gedurig. Oranje, Egmond, Hoorn, Bergen houden geheimzinnige samenkomsten. Als, in December, de hertogin de afgevaardigden der Staten-Generaal naar

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 261; zie ook blz. 217, 257.

(2) *Ibid.*, blz. 266.

(3) *Ibid.*, blz. 268.

Brussel noodigt, durft Granvelle in de stad niet blijven en doet hij eene rondreis in zijne diocese (1). Daarentegen, geven de edelen in hunne paleizen te Brussel, eindelooze feesten en gastmalen; zij verteren meer dan zij mogen en steken zich in schuld, « om hun gezag op het volk te behouden » (2). Tijdens de vastenavondfeesten, onder eene maskerade bij den heer van Grobbendonk, besluiten de leden van den bond een zwart pak vol roode tronies met zotskappen te dragen. Weldra ziet men in de Brusselsche straten niets anders meer dan die zonderlinge kleeding — voorbode van die der geuzen — en het volk erkent natuurlijk in die tronies het hoofd des kardinaals (3).

Doch Philips II beraadslaagt trager dan ooit, zonder te kunnen besluiten tusschen zijn wensch, de plichtigen te kastijden en de door de omstandigheden opgelegde voorzichtigheid. De hertog van Alva, door den laatsten brief der edelen zoodanig door gramschap vervoerd, dat, « zoo hij zich niet bedwong, zijne meening die van een waanzinnige schijnen zou », heeft hem aangeraden te veinzen, « in afwachting, dat men degenen kan onthalzen, die het verdienen » (4). Daar aan geeft hij gehoor. In de eenzaamheid zijner werkkamer, regelt hij zorgvuldig de bijzonderheden van een echt politiek komediespel. Moet hij zwichten, dan wil hij zulks toch niet bekennen. Terwijl hij, voor Margareta, opgeblazen onderrichtingen laat opstellen, waarin hij de houding der edelen afkeurt en hun beveelt, hunne plaats in den Raad van State te hernemen in afwachting dat over hunne klachten tegen Granvelle beslist is, schrijft hij dezen eigenhandig een brief om hem eenige dagen verlof toe te staan, « ten einde zijne oude moeder in Bourgondië te bezoeken », en geeft hij de hertogin kennis van die

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 274.

(2) *Ibid.*, blz. 275.

(3) Er wordt veel getwist over de beteekenis van die kleeding. Zie de wetenswaardige bijzonderheden van MARX : *Studien enz.*, blz. 467 en volg. Volgens mij is de zaak zeer eenvoudig. De edelen namen dezelfde kleeding uit bondgenootschap; hunne altijd inniger betrekkingen met Duitschland verklaren, dat zij daartoe, in navolging der Duitsche vorsten, zeer eenvoudige, zwarte stoffen kozen. De zotskappen hebben geenerlei betrekking met Granvelle; die werden gekozen, omdat men zich in vastenavondtijd bevond.

(4) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 272.

list, die « het gezag des konings en de faam des kardinaals » moet vrijwaren (22 Januari 1564) (1)!

Armenteros bracht dit alles, einde Februari, naar Brussel. De ontkenning van het spel was niet twijfelachtig. Trots het koninklijk bevel, kwamen de edelen niet naar den Raad. Zou er geen opstand uitbreken in de stad, « vol van hunne nieuwe livreen » (2)? De landvoogdes vreesde het of veinsde het te vreezen.

Hoewel Philips, die zijn besluit reeds betreurde, haar weinige dagen na de aankomst van Armenteros aanbevolen had, te trachten Granvelle te doen blijven, hoewel deze, in zijne spijt zich aan de oppositie geofferd te zien, nog aan niemand over de inzichten des konings gesproken had, aarzelde zij niet hem te verzoeken zich te verwijderen. Maar de overwonnen minister moest zijne rol tot het einde spelen. Ernstig vroeg hij aan de hertogin de toelating, zijn even in de Nederlanden aangekomen broeder Chantonay (3) naar Bourgondië te vergezellen. Dat oorlof werd hem zoogezegd voor een paar maanden gegeven en hij liet overal uitbazuinen, dat hij in 't kort zou terugkomen. Op 13 Maart verliet hij Brussel, waar hij nimmermeer den voet zou stellen.

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 285. — Meerdere bijzonderheden hieromtrent in MARX : *Studien* enz., blz. 463 en volg.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 295.

(3) Hij was van Parijs naar Weenen als gezant van Spanje gezonden, en ging over Brussel naar zijn nieuwen post.

HOOFDSTUK III

CALVINISTEN EN GEUZEN

I

Wij zagen, dat het verzet der Nederlanden tegen Philips II zich, in den beginne, op het nationaal terrein stelt. De godsdienstkwestie blijft teenemaal vreemd aan het verzet. Hoe lauw hun geloof ook zij, belijden al zijne hoofden het catholicisme. In spijt van zijne verdachte betrekkingen, laat Oranje zelf zijne rechtgeloovigheid niet betwijfelen. Nergens ziet men Lutheranen of wederdoopers de misnoegden steunen of in het minste deel aan den strijd nemen. Hunne bezadigdheid steekt zonderling af tegen de gisting in het land. 't Is onder zijne katholieke onderdanen, dat de koning het eerste verzet aantreft : in het begin zijner regeering ondervond hij er geen van wege de ketters.

Doch in de tweede stadie van den strijd, ging het er anders aan toe. De opkomst van het Calvinisme zal den toestand plotselings wijzigen en, naast het nationaal verzet, een godsdienstig verzet doen oprijzen, dat zich weldra aan het eerste zal opdringen, hetzelfde zal medesleepen en in verklaarden opstand ploffen. Want met het Calvinisme verschijnt een nieuwe geest onder de protestantsche gezindten (1). Terwijl de Lutheranen zich alle politieke werking ontzeggen, terwijl de wederdoopers, na aan hunne duistere droomerijen vaarwelgezegd te hebben, alle voeling vermijden met eene maatschappij, die zij verwerpen en zich in hunne gemeenschappen afzonderen, wil het Calvinisme den Staat hervormen en hem aan de goddelijke wet, wil zeggen aan zijne kerk onderwerpen. Want evenals zijn vijand het catholicisme, bezit het een volledig kerkwezen. In

(1) K. RIEKER : *Staat und Kirche nach lutherischer, reformierter, moderner Anschauung*, in *Hist. Vierteljahrschrift*, deel I [1898], blz. 370 en volg.

onderscheid met Luther, die zich maar met prediking bezig hield en al het overige aan het burgerlijke gezag overliet, heeft Calvijn al het gewicht der geestelijke tucht begrepen. Desynode, die hij aan de geestelijke maatschappij gaf, maakt deze onafhankelijk van de wereldlijke maatschappij. Doch die onafhankelijkheid is maar een uitgangspunt, een minimum, waarmede men zich vooralsnog zal tevreden stellen. Het ideaal is de ondergeschiktheid van het wereldlijk aan het geestelijk gezag, de theocratische Staat, zooals de meester dien te Geneve stichtte. Het Evangelie moet zegeprelen, zelfs in spijt van den vorst, die een dwingeland wordt, zoodra hij zich tegen Gods woord verzet.

Daardoor moet het Calvinisme noodlottigerwijze revolutionair worden. Zulks was het in Frankrijk met de Hugenoten, evenals in Nederland met de Geuzen. Het was dat des te meer, daar het God eer als een meester dan als een vader beschouwt, en dat zijn godsdienstig radicalisme den ouden eeredienst slechts als eene afschuwelijke afgoderij doet aanzien.

Daarbij komt nog, dat zijn dogma van de genadekeus, door eene zonderlinge tegenspraak, zijne aanhangers tot handelen aanzet. In stede van in het quietisme te vallen, wijden zij zich teenemaal aan den wil Gods en aan de zegepraal zijner kerk. Te midden der ongeloovigen zullen zij, door hunne wilskracht, zich zelve bewijzen, dat zij werkelijk de uitverkorenen van Christus zijn (1). Zij zullen zich aan de onbarmhartigste tucht onderwerpen en hunne volharding zal geene hinderpalen kennen. De Christelijke liefde verliest bij hen hare zachtheid en hare teederheid; hun godsdienst luistert naar het hoofd en niet naar het hart. Onder al de Christelijke godsdiensten is het de koudste, de strengste, de minst aantrekkelijke. Doch geen hunner kan bogen op zulken machtigen bekeeringsijver, noch, na zoo luttel tijd, op zoo een grooten staatkundigen invloed.

(1) ERICH MARCKS : *Gaspar von Coligny, sein Leben und das Frankreich seiner Zeit*, deel I, blz. 293 (Stuttgart, 1892). — De volgende zinsnede uit eene merkwaardige memorie der Calvinisten van Valencijn van 1562 (CH. PAILLARD : *Hist. des troubles religieux de Valenciennes*, deel II, blz. 161 [Brussel, 1874]) rechtvaardigt teenemaal die zienswijze : « Wij zijn besloten te lijden voor en trouw te blijven aan den naam van Jezus-Christus; want, moesten wij voor het geloof achteruitdeinzen, dan zouden wij niet in het rijk der hemelen komen. »

Overall waar het' verschijnt, vat het den strijd aan en is het even moedig bij aanval als bij verdediging, hoe talrijk en hoe machtig zijne vijanden ook wezen. Tegenover de gelatenheid der Lutheranen, stelt het den opstand; in elk land, waar het binnendringt, neemt het tijdvak der godsdienstoorlogen een aanvang.

Het bereikte de Nederlanden gedurende de laatste jaren der regeering van Karel V.

In den beginne schijnt het er onopgemerkt geweest te zijn. Geruimen tijd verwarde men er Calvinis'en met Lutheranen en wederdoopers, en eerst in het plakkaat van 28 April 1550 treft men Calvijn's naam aan onder die der ketters, wier werken op straffe van den dood verboden zijn (1). Doch lang vóór dien tijd moet een reeds ijverige propaganda de *Institution chrétienne* in Henegouw, in het Doornijksche, in het Rijselsche verspreid hebben (2). Want, is het Lutherdom vroeger langs de noordelijke provinciën in België gedrongen, het Calvinisme drong daar binnen langs die Waalsche gewesten, die door gemeenschap van taal met het naburige Frankrijk in nauwe betrekking stonden, zoodat de beide takken der bevolking der Nederlanden beurtelings eene rol speelden in het groot godsdienstig drama der XVIe eeuw.

Het Calvinisme zou de andere protestantsche gezindten wel dra achteruitdrijven. Lutheranen noch sacramentisten beschikken, als hetzelfde, over een stevig kerkwezen. Bij gebrek aan een onafhankelijke inrichting, konden hunne gemeenschappen den Staat het hoofd niet bieden. Want daar alleen waar de vorsten tot het Lutherdom toetraden, kan het zegepralen. In de Nederlanden, tegenover een vorst, die zich als kampioen der katholieke kerk aanstelt, zou het niet gedijen, en inderdaad, wij zagen, dat rond 1540 zijne voortplanting in de gewesten gestuit werd. Bleven zijne aanhangers hun geloof getrouw, zoo waren zij geene ijveraars meer; hunne gemeenschappen gingen uiteen

(1) Toch vindt men reeds de *Institution chrétienne* in de lijst der « Verboden Boucken » van 1546. *Placcaeten van Vlaenderen*, deel I, blz. 148.

(2) Voor de Calvinistische voortplanting, zie RACHFAHL: *Wilhelm von Oranien und der Niederländische Aufstand*, deel I, blz. 409 en volg.

en hunne Duitsche geloofsgenooten waren niet bij machte hen te ondersteunen.

Daarentegen is het Calvinisme, van den beginne af, wel toegerust tot een overweldigenden strijd. Zijne « herders » vormen een leger zendelingen. Opgeleid te Straatsburg, te Lausanne, te Geneve, hebben zij al de eigenschappen eener wezenlijke geestelijkheid; « zij zijn veel diligenter ende doen meer aerbeijts om te zaeijen haer leerijnghen, dan de catholijcque doen, om de hare an den dach te brijnghen » (1). Zij zijn van onderrichtingen voorzien, handelen in gemeen overleg, blijven steeds met malkander in betrekking, als wel afgerichte handlangers eener groote godsdienstige onderneming. Zij dringen onder eene vermomming of onder een valschen naam in de steden, verkondigen het evangelie, 's avonds, in een hoek der binnenplaats van een gasthof of op een afgezonderde plek in de voorstad. Soms ook oefenen zij hunne zending, onder den maaltijd, in een bevriend huis, waar zij de gasten zoeken te bekeeren door stichtende gesprekken, en hun boeken en gezangen uitreiken (2). Reeds vóór 1543 hebben zij aldus, vooral in het Rijselsche en in het Doornijksche, talrijke geloovigen gewonnen in alle standen der maatschappij, doch vooral onder het volk, en die « verstrooide broeders » onderhouden eene drukke briefwisseling met Straatsburg of Geneve (3).

In 1544 zenden de Doornijksche geloovigen twee afgevaardigden naar Straatsburg om een herder te vragen. Bucer zond hun Pieter Brully, die, het volgend jaar aangehouden en ter dood gebracht, de eerste martelaar van het Calvinisme in de Nederlanden schijnt geweest te zijn. Doch nu was de leer reeds genoegzaam in de Waalsche gewesten verspreid, om daar zelf apostelen te verwekken. Onder hen telt men Guido de Bray, van Bergen, een der werkzaamste ijveraars en opsteller van de

(1) M. VAN VAERNEWICK : *Van die bevoerlicke tijden in Ghendt*, uitg. F. Van der Haeghen, deel I, blz. 54 (Gent, 1872), doet die tegenstelling zeer goed uitkomen.

(2) Die bijzonderheden ontleen ik aan R. REUSS : *Pierre Brully*, blz. 52 en volg. (Straatsburg, 1870), CH. PAILLARD : *Le procès de Pierre Brully*, blz. 13 en volg. (Parijs, 1878), L. A. VAN LANGERAAD : *Guido de Bray, zijn leven en werken*, blz. 16 en volg. (Zierikzee, 1884).

(3) *J. Calvini opera*, uitg. G. Baum, Ed. Cunitz, Ed. Reuss, deel XI, blz. 683 (Brunswijk, 1873).

Confession de foi des Eglises néerlandaises. Reeds in 1556 was hij er in geslaagd, te Rijsel eene gemeenschap te stichten, die hare diakenen en hare door de bijdragen der leden onderhouden kas bezat (1).

Rond dien tijd begint het Calvinisme overigens in de noorderlijke gewesten te dringen. Sedert dat Engeland met Rome brak, is dit land eene voortreffelijke operatiebasis voor hetzelfde. Van het einde der regeering van Hendrik VIII af, neemt het alle Fransche en Belgische protestanten op, en dadelijk verschijnen Calvinistische gemeenschappen in dat gastvrije toevluchtsoord (2). In haar midden worden de predikanten opgeleid, die zich aan de bekeering der Nederlanden wijden. De zoo levendige handel tusschen de beide oevers der Noordzee verlicht hunne taak. Dank zij denzelve, blijven zij in bestendige betrekking met de geloovigen der Nederlanden, die zij leiden en aanmoedigen. Uiteengedreven onder de regeering van Maria Tudor, komen zij talrijker terug na de troonsbestijging van Elisabeth, die hen openlijk onder hare bescherming neemt. Meer nog om economische dan om godsdienstige redenen, duldt zij nederzettingen van Vlaamsche en Waalsche protestanten te Londen, te Sandwich, te Colchester en te Norwich, waar zij hunne nijverheid invoeren en die zij terzelfder tijd in brandpunten van voortplanting herschapen. Die uitwijkelingen staan in bestendige gemeenschap met het moederland, aan welks kust het Calvinisme zich ontwikkelt, evenals het reeds in de Waalsche streek rondom Doornijk, Rijsel en Valencijn verspreid is. Van beide zijden bereikt het Antwerpen, waar al de bewegingen, die het land beroeren hun weerslag hebben en waarheen de handelsbetrekkingen meer en meer Fransche Hugenoten lokken. Aldus levert de groote stad aan het Calvinisme, evenals vroeger aan het Lutherdom, eene voortreffelijke stelling in het midden des lands. Door haar toedoen, staan al de Vlaamsche en Waalsche gemeenschappen met elkander in betrekking en onderwerpen zij zich aan eene gemeenschappelijke leiding. Vroeg reeds werkt de inrichting der nieuwe kerk er schier openlijk. Calvinistische

(1) LANGERAAD : *Guido de Bray*, blz. 17 en volg.

(2) Zie hooger, blz. 341.

vrouwen komen daar bevallen, om hare kinderen te kunnen laten doopen « naar de wijs van de kettters » (1).

Die vorderingen verklaren zich, gezien den godsdienstigen toestand des lands. De Lutheranen, die sedert lang zonder leiding en zonder herders zijn, vermochten niet er zich tegen te verzetten. De wederdoopers, grooter in getal, beproefden eenigen tijd te wederstaan, doch werden door Guido de Bray krachtdadig bestreden en moesten op den duur zwichten vóór de planmatige voortplanting en de betere inrichting der Calvinisten (2). En de katholieken, wil zeggen de overgrootste meerderheid der bevolking, legden, tegenover het nieuw gevaar, dat hun geloof bedreigde, slechts lauwheid en onverschilligheid aan den dag. Blijkbaar is de godsvrucht onder hen schier teenemaal verdwenen; blijven zij in den schoot der Kerk, dan is het slechts uit gewoonte, doch weinigen onder hen zijn bereid tot hare verdediging op te staan. In alle standen ontwaart men den onrustwekkendsten geest. De geleerde menschen geven openlijk blijk van hunne onverschilligheid ten opzichte van godsdiensttwisten; zij willen van geen vervolgingen meer weten en, evenals Cassander, wiens werken tal van lezers vinden, treden zij toe tot een breed en verdraagzaam Christendom, waarin de aanhangers der verschillende gezindten als broeders tegenover elkander staan (3). Anderen, lichtzinniger, spotten met de godvruchtige praktijken en stellen zich als sceptieken aan. Montigny verklaart « de missen beu » (4) te zijn, en eet openlijk vleesch in de vasten. In 1564 stelt Geeraard van Groesbeek, bisschop van Luik, vast, dat « het verderf van gedachten en zeden zoo groot is, dat het reeds doorgedrongen is bij vele ouderlingen, van welken stand of verhouding zij wezen » (5). Zulke klachten hoort men allerwegen. Granvelle, de landvoogdes, de bisschoppen, allen zijn veront-

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 327.

(2) Zie hooger, blz. 334, n. 5.

(3) J. HANSEN : *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens*, blz. 349 (Bonn, 1896). — Cassander gaf uit, in 1561, zijn *De officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantissimi viri, in hoc religionis dissidio*. Omtrent zijne leering, zie DE SCHREVEL : *Histoire du Séminaire de Bruges*, deel I, blz. 387 en volg. (Brugge, 1883).

(4) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel II, blz. 268.

(5) L. LAHAYE : *Cartulaire de la commune de Dinant*, deel IV, blz. 38 (Namen, 1891). Zie nog POUULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 413.

rust over het verval van den katholieken godsdienst. De oprichting der nieuwe bisdommen, die het kwaad moet verhelpen, verergert het integendeel, door de misnoegdheid en het wantrouwen welke zij verwekt. Wel trachten de jezuïeten het wantrouwen der inwoners te winnen, doch de openbare denkwijze is zichtbaar tegen hen en, lang nog, zullen zij, in spijt van al hunne pogingen, geen invloed op de gemoederen kunnen verkrijgen. Viglius ontraadt Philips II ze in de provinciën toe te laten (1), en te Luik, waar de ketterij nochtans schier onbekend is, durft de bisschop aan de Staten geene maatregelen te hunnen gunste voorstellen (2).

In die omstandigheden moesten de ijver en de wilskracht der predikanten vruchten dragen. De vurige redeneering van de *Institution chrétienne* won zonder moeite de zielen in dewelke het katholiek geloof verzwakt was. Hare welsprekendheid en haar heldere stijl werden gewaardeerd door de edelen en de gegoeëden, die sedert lang met de Fransche taal vertrouwd waren. Luther kenden zij slechts door vertalingen, doch Calvijn lazen zij in origineelen tekst; ook voelden zij zich nader tot hem en ondergingen zij beter zijn invloed. Daarenboven begonnen vele onder hen, uit spijt voor de privileges en de overhand der geestelijkheid en vooral uit afkeer voor de inquisitie, belang te stellen in eene leering, die zonder voorbehoud de inrichting der Kerk veroordeelde. Ten slotte deed het door den katholieken koning verwekte misnoegen eveneens naar hetzelfde doel streven: men werd Calvinist om te protesteeren tegen de regeering.

Meer hoeft niet om te begrijpen, hoe men het Calvinisme reeds

(1) Zie hooger, blz. 351.

(2) L. LAHAY: *Cartulaire de la commune de Dinant*, deel IV, blz. 64. — Toch hadden de jezuïeten al eenige vorderingen in de Nederlanden gemaakt. Eenige hunner hadden zich in 1542 te Leuven gevestigd (HANSEN: *Jesuitenakten*, blz. 48) en bezaten er in 1547 eene vaste verblijfplaats (*Ibid.*, blz. 74). Zij hadden er een college in 1560 en toen was er spraak, hun een der vier « paedagogieën » der hoogeschool te geven (*Ibid.*, blz. 358). Een ander college bloeide reeds te Doornijk in 1563 (*Ibid.*, blz. 460). Te Brugge werden zij beschermd door bisschop Remi Drieux (DE SCHREVEL: *Remi Drieux, évêque de Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation*, deel XLVI [1900], blz. 329, en te Luik door de bisschoppen Robrecht van Bergen, George van Oostenrijk en Geeraard van Groesbeek. Granvelle betuigde hun ook zijne bijzondere gunst. Omtrent hun optreden in het land, zie over het algemeen DELPLACE: *L'établissement de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas* (Brussel, 1887), en E. GÖTHEIN: *Ignatius von Loyola und die Gegenreformation*, blz. 753 en volg. (Halle, 1895).

van het begin van Margareta's regentschap, in de hoogere standen ziet dringen. De zonen der rijken, die vroeger naar Frankrijk gingen om hunne opleiding te voltooien, trekken nu naar Geneve. De Academie, welke de hervormer daar stichtte en onder de leiding van Theodoor de Bèze beroemd wordt, lokt hen nu zoo onweerstaanbaar aan als vroeger de lessen der humanisten hunne vaders aangetrokken hadden. Rond 1560 zijn eene menigte jonge edellieden, de beide Marnix', de beide Boisot's, Lumey enz., reeds voor de nieuwe denkbeelden gewonnen en verspreiden zij die rondom hen, onder vrienden en magen. Doch op nog grooteren voet worden zij voortgeplant bij de zoo talrijke kooplieden en ondernemers, te Antwerpen, in de havens en in de nijverheidsstreken, die, niet alleen in hunne hoedanigheid van « nieuwe rijken », doch ook onder den invloed van den kapitalistischen geest weinig rekening houden met de aloude gewoonten : Calvin's godsdienstig radicalisme is een nieuwe reden om tot zijne leering toe te treden. Nergens wordt deze beter onthaald, dan bij « degenen die, door hun welstand, wellustig naar nieuwigheden uitzien » (1). Hunne toetreding tot het nieuw geloof is des te kostbaarder, daar zij over eene aanzienlijke macht beschikken. Inderdaad, zij aarzelen niet, hun nieuw geloof aan hunne talrijke loonbedienden op te dringen. In alle handelssteden, geven zij werk noch aalmoezen dan aan degenen die naar de preeken gaan; zij « dwingen het volk met geweld » (2), en het is zeker niet te verwonderen, dat de arme werklieden niet aarzelen, als zij moeten kiezen tusschen den honger en eene al zij het geveinsde bekeering.

De hooger beschreven maatschappelijke vervormingen hebben dus het terrein voor de Calvinistische voortplanting voorbereid. Het ontstaan eener klasse van kapitalisten en eener klasse van proletariërs begunstigde voorzeker hare wonderlijke vorderingen. Inderdaad, hare brandpunten zijn juist de streken van grootnijverheid. 't Is te Doornijk, Valenciën en Rijsel, te Hondschoote en Armentières, in het Oudenaardsche, in de havens van Holland en Zeeland, en ten slotte, in de economische

(1) POULLET: *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 456.

(2) *Ibid.*, deel I, blz. 506; deel II, blz. 102.

hoofdstad der Nederlanden, te Antwerpen, dat het Calvinisme zijne eerste en talrijkste aanhangers werft. In spijt van onderscheid van talen, volgt het, zoo bij de Vlaamsche als bij de Waalsche bevolking, stap voor stap de kapitalistische ontwikkeling. Het verspreidt zich in dezelfde verhouding, als die, waarmede het kapitalisme in de maatschappij dringt. Luxemburg, een uitsluitend landelijk gewest, dat buiten de economische beweging gesloten is, blijft onaangeroerd. Het heeft ook weinig invloed op de smeden en mijnwerkers van het Naamsche en van het Land van Luik, eene onvermengde bevolking, die door hare levenswijs van hare naburen afgezonderd blijft. Zelfs in de groote steden van Vlaanderen, Brabant, Henegouw en Artesië heeft het weinig vat op die kleine burgerij van winkeliers of meesters-ambachtslieden, die de overleveringen van het gildewezen blijven aankleven. Doch de nieuwe leer zegeviert overal waar de arbeider slechts van zijn loon leeft, overal waar zijn ellendig bestaan hem verbittert tegen het stelsel, dat hem lijden doet. Want niet alleen de meesters dreven het nijverheidsproletariaat naar het Calvinisme. Het wierp er zich van zelf in, uit misnoegdheid, uit geest van verzet, uit hoop op een beter lot. Kortom, het nijverheidsproletariaat kwam in de eeuw der Renaissance tot het Calvinisme om dezelfde redenen die het, in de eeuw van den stoom, naar het socialisme zullen drijven. Ongetwijfeld heeft de verkondiging van het evangelie vele zielen gewonnen, eene menigte reeds door het anabaptisme van de Kerk vervreemde lieden bekeerd; doch voor anderen, werkloozen, landloopers, misdadigers is de nieuwe godsdienst slechts een voorwendsel tot wanorde, tot avonturen, tot diefstal of tot bedelarij (1). Hoe meer het Calvinisme zich ontwikkelt en verspreidt, hoe meer verdachte elementen het medesleept: zijne macht vergroot maar ten koste zijner zuiverheid.

Het scheelde weinig, of de opstand der Fransche Hugenoten breidde zich dadelijk tot de Nederlanden uit. Toch verwekte hij er onmiddellijk een grootere bedrijvigheid en stoutmoe-

(1) In 1562 verklaart de provoost van Valenciën, dat als de beheerders van de « s'adsaalmoes » het wilden, de meeste armen zich protestant zouden verklaren. PAILLARD : *Troubles de Valenciennes*, deel II, blz. 488.

«ligheid onder de ijveraars. Aangemoedigd door het voorbeeld hunner geloofsgenooten, verborgen zij zich niet meer. Nieuwe herders komen uit Engeland en Frankrijk, om de beweging te leiden. In Neder-Vlaanderen, evenals in de omstreken van Doornijk en Valencijs, wordt nu openlijk gepredikt. Zendelingen der Hugenoten doorkruisen de streek; de Calvinistische drukkerijen van Sedan vervullen ze met vlugschriften, boeken, gezangen. Reeds in Augustus 1560 verwacht Margareta van Parma zich aan een opstand, en schrijft Granvelle aan den koning, dat de godsdienst in alle deelen van het land verloren gaat en dat het een wonder heeten mag, zoo Frankrijk's voorbeeld hier nog niet gevolgd werd(1). Te vergeefs beveelt Philips de schuldigen te straffen : men kan toch geen honderden verdachten kerkeren noch de bevolking uitmoorden. Overigens verplicht de algemeene misnoegdheid hem de openbare meening te ontzien. Margareta bepaalt er zich bij, te handelen «zooveel de Staat en de stemming dier landen zulks dulden» (2). Zij bemoedigt de ijverige magistraten, vernieuwt het edict tegen de rederijkers, doch durft niet verder gaan(3). In 1561 ontmoet de beteugeling der ketterij overal een openlijk verzet. Te Antwerpen wordt geen enkel Calvinist meer aangehouden (4). In Neder-Vlaanderen doet de komst van den kettermeester Titelman onlusten uitbreken; hij wordt door dreigende benden van honderden personen achtervolgd en uitgejouwd; uit vrees voor de volkswoede, durft geen enkel «hostelier» hem herbergen (5). Te Meesen wordt het gevang, waarin eenige kettters opgesloten zijn, door het volk ingenomen. Van de verschrikte rechters is niets te verwachten. In Juli 1561 stelt de raad van Vlaanderen vast, dat, in de kasselrij Belle, «het aantal verdachten, meeren-deels arme, onnoozele lieden, die lezen noch schrijven kunnen, zoo groot is, dat de toestand niet te verhelpen is, zonder veel bloed te vergieten en heel gezegd kwartier ten onder te brengen» (6).

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 191.

(2) GACHARD : *Correspondance de Marguerite de Parme*, deel I, blz. 459.

(3) *Ibid.*, deel I, blz. 138.

(4) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 252.

(5) V. GAILLARD : *Archives du Conseil de Flandre*, blz. 225, 227 (Gent, 1856). Voeg daarbij de bescheiden, verzameld door E. DE COUSSEMAKER : *Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime* (Brugge, 1877).

(6) GAILLARD : *loc. cit.*, blz. 217, 218.

Erger nog gaat het te Armentières en rondom Hondshoote, te Nukerke, Kimmel, Wijtschate, Dranoutre, Reningelst, Steenwerk. Hier en daar worden reeds kerken geplunderd. In November wordt een Jacobijnenklooster bij Brugge overweldigd door een bende, die twee monniken kwetst en geld steelt (1). De gebeurtenissen deden tal van uitwijkelingen uit Engeland terugkomen; deze hitsen de driften des volks aan, en « schijnen haast te hebben, ergens een voordeelig toeval te ontmoeten » (2). Een naamloos verzoekschrift aan den magistraat van Hondshoote vordert, zo gezegd in naam van tweeduizend hervormden, het recht tot opstand tegen de overheid, die Gods woord miskent. Zeer behendig wordt daarin voor de eerste maal, ten gunste der verdraagzaamheid, een argument gebruikt, dat de Calvinisten later menigwerf zullen aanvoeren, namelijk dat de handelwijs der kettermeesters de nering en derhalve den voorspoed uit de stad verdrijft (3). Andere manifesten zijn slechts grove listen, om de ongeleerde en lichtgeloovige massa te ontroeren, zooals, b. v., een brief van « Hertoch Frederik van Nausburch (*sic*) ende joncheere Gheert van Sevenberghe, curvoorsten », die de vervolgers hunner « onnosel broeders » met het vuur en met het zwaard dreigen te verdelgen (4).

De gisting onder de Vlaamsche nijverheidsdistricten bemachtigt ook het proletariaat van Doornijk en van Valenciën. In die laatste stad wordt zij aangestookt door « vreemdelingen, Franschen en andere, die er saai en half-ostades komen maken, en die overigens wegens den godsdienst hun land ontvlucht zijn » (5). In October 1561 komen onbekenden 's nachts in de straten bijeen, waar zij de psalmen van Marot zingen, en beleedigingen uitbrengen vóór de huizen der priesters. Vruchteloos verdubbelt men de wacht, verbiedt men winkels of kamers te verhuren aan elken vreemdeling, die zijne rechtgeloovigheid niet rechtvaardigt, verplicht men de herbergiers telken dag aan den magistraat de namen hunner gasten op te geven.

(1) GAILLARD : *Archives du Conseil de Flandre*, blz. 239.

(2) *Ibid.*, blz. 285.

(3) *Ibid.*, blz. 286.

(4) *Ibid.*, blz. 288.

(5) PAILLARD : *Troubles de Valenciennes*, deel II., blz. 47.

bedreigt men de huizen af te breken waar sluipvergaderingen gehouden werden (1) : de korten tijd gestuite gisting barst in Februari met des te meer geweld los. Gedurende den winter wordt het gevaar verergerd door de nijverheids crisis. Tal van werkloozen heulen met de hervormden en, om een opstand te vermijden, moet de magistraat, om hun werk te geven, de stadsmuren laten herstellen (2). Doch de dreigende voorteekenen vermenigvuldigen zich. Ten stadhuize bestelde brieven bevestigen, dat het noodzakelijk is de « afgoderij » te bestrijden, ten einde het rijk Gods te verwerven (3). De overheid durft het niet wagen, twee sedert lang veroordeelde hervormden terecht te stellen. Als zij er eindelijk op 27 April 1562 toe besluit, werpt het volk de brandstapels uiteen en loopt het de twee gevangenen verlossen; deze worden, onder het zingen van psalmen, processieswijs naar eene preek gebracht (4). Nu ging het te ver. De markgraaf van Bergen, voogd van de stad, die tot dan toe gedurig afwezig was om niet hoeven te straffen, verzet zich niet meer tegen de vermaningen der landvoogdes. Hij begeeft zich naar Valenciën, met vijfhonderd uit de naburige bezettingen genomen soldaten. Hij ontmoet overigens geen wederstand. De hervormden waren niet in staat tegen de gewapende macht op te komen; zij gingen uiteen of verborgen zich. Zij, die gevat werden, zongen psalmen op den brandstapel, « zoolang hun adem overbleef » en Philips II, van dit « zeer slecht voorbeeld » onderricht, beval aan Margareta, voortaan eene « prop of iets anders » in den mond der veroordeelden te doen steken, zooals hij in Engeland, ten tijde van Maria Tudor, had zien doen (5).

Voorzeker hebben de wisselvalligheden van den strijd, in Frankrijk, tusschen de Hugenoten en het hof, invloed geoefend op de beroerten van Valenciën. Het op 8 April uitgevaardigd manifest van Condé gaf zeker aanleiding tot dat oproer, en zoo hetzelfde spoedig gestild werd, is het grootendeels te wijten aan de slechte wending, die de zaak der Fransche protestanten in

(1) PAILLARD : *Troubles de Valenciennes*, blz. 67.

(2) *Ibid.*, blz. 103.

(3) *Ibid.*, blz. 161.

(4) *Ibid.*, blz. 193 en volg.

(5) *Ibid.*, blz. 440.

den zomer nam. Doch de kalmte was slechts schijnbaar. Hoewel de predikanten gevlucht waren, bleven een zeer groot aantal burgers afwezig in de kerkelijke diensten. In de Kerstweek schreef de provoost naar Brussel, dat de sermoenen zeer weinig volk trokken en dat onder de aanwezigen schier geen notabelen der stad aangetroffen werden (1).

De moord op den hertog van Guise te Orléans (18 Februari 1563), die de kansen der Hugenoten vermeerderde, oefende dadelijk invloed te Valenciën. Reeds van aanvang Mei af, wordt opnieuw in het omliggende der stad gepreekt. Nu geeft men zich als vroeger de moeite niet meer, een valschen baard of een masker op te zetten om naar de preek te gaan : de geloovigen gaan er openlijk heen, met eene pistool in de hand (2). « Zij trekken de stad processieswijs uit » en heel de berg van Anzin is met hunne menigte bezet (3). De werklieden arbeiden niet meer; zij verklaren, dat « prins, magistraat, noch vierschaar hen beletten zal, naar hunne preek te gaan ». Allen staan overigens voor de orde in, « vermits men hen in gewetensvrijheid late leven ». Dat zijn, zegt van Bergen, « Hugenotenreden » (4), en terecht wijt hij hunne wilskracht en vastberadenheid aan de betrekkingen tusschen hunne ijveraars en Coligny (5). Doornijk biedt hetzelfde schouwspel als Valenciën. Daar ook bevestigen de Calvinisten stoutmoedig hun geloof : op aandringen hunner herders vragen zij de vrije beoefening van hun eeredienst (6).

De crisis ware weldra in verklaarden opstand ontaard, zoo de godsdienstoorlog in Frankrijk voortgeduurd had. Doch de rust, die in dat rijk na de afkondiging van den vrede van Amboise (19 Maart 1563) heerschte, ontnam den hervormden alle uitzicht op zegepraal. Zeker hadden zij de wapens opgeno-

(1) PAILLARD : *Troubles de Valenciennes*, blz. 474.

(2) *Ibid.*, blz. 246.

(3) *Ibid.*, blz. 259.

(4) *Ibid.*, blz. 261 en volg.

(5) *Ibid.*, blz. 276. Volgens hem, had Coligny nieuwe predikanten naar Valenciën en naar Doornijk gezonden. Voor de betrekkingen van de Nederland-sche Calvinisten met de Hugenoten, zie KERVYN DE LETTENHOVE : *Les Huguenots et les Gueux*, deel I, blz. 170.

(6) HOQUET : *Tournai et le Tournaisis au XVIIe siècle*, blz. 93 en volg.

men, zoo de hooge adel, die toen een hevigen strijd tegen Granvelle voerde, zich hunne zaak aangetrokken had. Doch hij dacht er niet aan. Want zoo het bloedvergieten hem blijkbaar tegen de borst stuitte, zoo hij zelfs met heimelijke voldoening de godsdienstkwestie de moeilijkheden der regeering vermeerderen zag, was hij toch vast besloten niet met de ketters te heulen. Eene zending troepen herstelde dan ook de rust te Valencijn (Mei tot Juni 1563). Doornijk en Neder-Vlaanderen werden insgelijks bevredigd. Eens te meer weken de herders en de meest gekende geloovigen uit het land. Zij gingen naar Duitschland, naar Frankrijk, naar Engeland, met ongeduld het uur der weerwraak verbeiden. En lang zouden zij niet wachten, want de gebeurtenissen, na Granvelle's vertrek, zouden weldra een verbond tusschen het politiek verzet en het godsdienstig verzet teweegbrengen.

II

Margareta van Parma begreep niet beter dan Granvelle de wezenlijke oorzaken van de misnoegdheid der Nederlanden en van het verzet der edelen. Zij schreef dat alles toe aan de onbemindheid des kardinaals en dacht dat, na zijn vertrek, de kalmte van zelf zou terugkomen. De principieele kwestie zag zij niet, zij zag alleen een persoonlijke kwestie. Zij had geen voldoende politiek doorzicht om te bemerken, dat Granvelle, niet als mensch, doch als minister van den koning van Spanje bestreden was geweest. Eens dat hij weg was, vleide zij zich, dat zij de gemoederen zou stillen en Philips II zou bewijzen, dat zij de noodige bekwaamheid bezat om alleen te regeeren. « Dank zij God, schreef zij hem op 12 Juni 1564, zijn de zaken zóó gekeerd, dat ik u mag verzekeren, dat in 't kort alle vrees zal verdwenen zijn, ten ware eenig ongeval van buitenslands kwam » (1). Bedrogen door de vriendschapsbetuigingen der edelen en door

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 303. — Voor alles wat volgt, vergelijk het voortreffelijk verhaal van RACHFALL : *Margaretha von Parma*, blz. 136 en volg., die echter, naar mij schijnt, zich geen voldoende reken-schap van de houding der edelen geeft, als hij zegt, dat zij den Staat wilden ver-

hun terugkeer naar den Raad van State, voorzag zij niet, dat zij verstonden haar hun gezag op te dringen en bij haar, ten behoeve van het land, de rol te spelen, welke Granvelle daar eerst ten behoeve des konings vervuld had. Zij liet zich door den schijn misleiden en meende waarlijk, dat de oppositie de wapens zou neerleggen, juist toen deze er zich op beroemde, den koning de vlag te hebben doen strijken. En hoe ook had Margareta zich aan de voorgedij der edelen onttrokken? Had zij niet, in de laatste tijden, voor hen partij tegen den kardinaal gekozen? Zou zij zich zelve niet veroordeelen, zich zelve niet in het ongelijk stellen als zij met hen brak? Door eigen schuld zat zij in hunne netten, en daar eigenliefde haar belette zulks te erkennen, kon zij zich geenszins rekenschap geven van de ware toedracht der zaken.

Nochtans was het voor elk onbevooroordeelden getuige blijkbaar, dat de edelen voortaan de meesters van het land waren. Ondersteund door de Staten van Brabant en door schier al de stadhouders der provinciën, verwezenlijken Oranje, Egmond en Hoorn in aller ijl het programma der oppositie. Er is geenspraak meer van *consulta*, alles wordt behandeld in den Raad van State, waar de in ongenade gevallen Viglius en Berlaymont de zegepraal hunner vijanden machteloos toezien. « Hier smeedt men, schrijft Viglius, een nieuwe republiek en een Raad van State, die het opperbeheer over alle zaken heeft. Ik weet niet of zulks zal kunnen samengaan met de macht en het gezag van Mevrouw de Landvoogdes en of Zijne Majesteit zelve daardoor niet zal betuigd worden (1) ». En zijne vrees is geenszins overdreven. Inderdaad, blijkbaar trachten de edelen den Raad van State, die

nietigen om de leenroerigheid weder in te voeren (blz. 138). Zij hadden het geenszins gemunt op den Bourgondischen Staat, maar op den Spaanschen invloed, die in de laatste jaren die regeering beheerscht had. Zij trachtten voor de toekomst dat gevaar te weren, door de bevoegdheid van den Raad van State, waarvan zij deel uitmaakten, te vergrooten. Doch zij offerden geenszins de *eenheid* van den Staat. Integendeel versterkten zij die, door gedurig te handelen in gemeen overleg met de openbare meening van *al* de provinciën. Doch daarentegen is het zeer waar, dat zij den goeden gang der regeering belemmerden, door de nieuwigheden die zij invoerden, en het verdringen van het gezag der landvoogdes te hunnen voordeele.

(1) GROEN: *Archives*, deel I, blz. 377. — Omtrent de wijzigingen die de edelen in den Raad van State wilden invoeren, zie de notulen van Berty in GACHARD: *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel VI, blz. 387.

den hoogen adel gansch toegedaan is, tot hoofdorgaan der regeering te maken. Zij willen het aantal zijner leden vermeerderen; zij eischen, dat de Geheime Raad en de Financieraad, die, sedert hunne oprichting door Karel V, alleen van de landvoogdes afhangen, hem ondergeschikt worden. Welk gezag zal, met zulk stelsel, den vorst nog overblijven? En is de ware vorst voortaan niet veeleer de adel, dien het volk als de tolk van 's lands onafhankelijkheid beschouwt? Het woord « republiek », dat te dien tijde gedurig uit de pen van Viglius en van Granvelle vloeit, beantwoordt volkomen de bedoeling der oppositie. Wat zij zonder den minsten twijfel beoogt, is de verandering van den Bourgondischen Staat in eene aristocratische republiek.

De nationale politiek wint het dus op de monarchale politiek, doch ten nadeele van den goeden gang der regeering. De al te geweldige reactie vernietigt het grondbeginsel der orde, samen met het vorstelijk gezag. De bemoeiing der edelen in alle openbare diensten baart daar onbandigheid. Alles moet door hunne handen; gunsten en bedieningen zijn nog slechts voor hunne aanhangers. In de gewesten eigenen de stadhouders zich eene schier feudale onafhankelijkheid toe. Aan het hof plundert Armenteros schaamteloos de schatkist, en men laat hem begaan, om zijne voorspraak bij de landvoogdes te behouden. Zelfs de privileges, die vroeger zoo hardnekkig verdedigd werden, worden verkracht om een gunsteling te plaatsen of een vriend te verplichten (1). Overigens draagt de adel er zorg voor, terwijl hij zijne belangen bevordert, in voeling met het land te blijven. Want hij weet, dat zijne macht uit de openbare meening komt en dat hij deze gehoorzamen moet, wil hij haar leiden. Hij vraagt voortdurend de bijeenroeping der Staten-Generaal, en Granvelle beschuldigt hem met spijt, gehoor te geven « aan dat kwaad beest, dat volk genaamd wordt » (2).

Tegenover de godsdienstkwestie, welke de Calvinistische onlusten met nieuwe hevigheid opwierpen, was de houding der edelen niet twijfelachtig. Konden zij aannemen, dat de verschrik-

(1) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 273; DIEGERICK : *Inventory des archives d'Ypres*, deel VI, blz. 189.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 290.

kelijke edicten van Karel V op duizenden ongelukkigen toegepast werden? Hun persoonlijke verdraagzaamheid, de belangen des lands, de gunst waarin zij bij het volk stonden, bewogen hen eveneens tot zachtheid. Zij dachten geenszins met Philips II, dat 's lands welvaart aan de zegepraal der Kerk moest geofferd worden (1). Zij ontveinsden zich niet, dat de toepassing der strenge maatregelen de gewesten zou ruïneeren. Met onrust zagen zij de uitwijking naar den vreemde, vooral naar Engeland, waar tal van nijverheidstakken overgebracht werden. In Januari 1566 schatte de raadsheer d'Assonleville het aantal vluchtelingen te Londen, te Sandwich en in het omliggende op meer dan 30.000 man (2) en men wist, dat koningin Elisabeth aan die nuttige landverhuizers « een andere groote en ledige zeestad, met name Norwich, aangewezen had, om daar baai, *arras*, saai, tapijten, *mocador*, stamet en karsaai te maken » (3). De uitwijking der in de nijverheidsstreken zoo talrijke Calvinisten verrijkt Engeland dus in dezelfde mate als zij de Nederlanden verarmt. En het gevaar is des te dringender, daar Elisabeth, sedert het begin harer regeering, de handelspolitiek van Hendrik VII en van Hendrik VIII hernomen heeft en door alle middelen de reeds zoo levendige economische bedrijvigheid in haar koninkrijk bevordert. De handelsvoorspoed der Bourgondische provinciën is haar een doorn in het oog en dit laat zij wel blijken. Zij laat de bepalingen van den *magnus intercursus* door hare onderdanen overtreden; zij belast den invoer, sluit de

(1) WEISS : *Papiers d'Etat*, deel VII, blz. 50, VIII, blz. 96. — Allen zijn het eens, dat de misdrijven in zake godsdienst niet met den dood moeten gestraft worden. Werkelijk wordt de beteugeling der ketterij verzacht sedert het begin van 1563. In stede van den dood, veroordeelen de rechtbanken tot geldboeten en openbare penitentie. Zie dienaangaande de vonnissen, uitgesproken door de schepenen van Ieperen van 1559 tot 1567; in DIEGERICK : *Documents du XVIe siècle*, deel II, blz. 153 en volg. (Brugge, 1875). Van 1559 tot Januari 1563 telt men 11 doodstraffen op 16 veroordeelingen; van Januari tot Juli 1563 vindt men daarentegen slechts ééne terdoodveroordeeling op 24 vonnissen. Vervolgens, behalve eene enkele veroordeeling in 1564, houdt de beteugeling op tot in 1566.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 392.

(3) W. J. C. MOENS : *The Walloons and their church at Norwich*, blz. 18 (Lymington, 1887-88). — Men vindt ook in een merkwaardig stuk getiteld *Brief discours envoyé au roi Philippe nostre sire* enz. (ongedagteekend, rond 1565), in de Koninklijke Boekerij te Brussel, handschr. Van Hulthem, 17510-17525, zeer belangrijke bijzonderheden over de rampspoedige gevolgen dier uitwijking.

oogen voor de stoutmoedige zeeschuimerij, die de Engelsche matrozen straffeloos in de Noordzee plegen.

Zoover was het gegaan, dat de regeering te Brussel, in 1563, tot eene vriendschapsbreuk besloten had. De landvoogdes had den invoer van Britsche koopwaren verboden; Elisabeth, harerzijds, had dien maatregel beantwoord door hare havens voor de Nederlandsche schepen te sluiten en bovendien gedreigd, den stapel der Engelsche lakens van Antwerpen naar Emden over te brengen (1). Philips II had, tegen het gevoelen van Granvelle in, bevolen onderhandelingen aan te knopen, daar hij niet bereid was tot een oorlog. Reeds in 1564 was de handel hersteld, zoogezegd op den voet van den *intercursus*, doch werkelijk naar den zin der Engelschen. Sedert toen werd de mededinging dezer laatste meer en meer noodlottig. Wilde men den ganschen ondergang vermijden, dan was het hoog tijd, de uitwijking, die de reeds geduchte macht van den tegenstrever dag aan dag versterkte, te doen ophouden.

Het eenige middel daartoe was de intrekking of allerminstens de verzachting der plakkatens. Zelfs de godvruchtigste katholieken keurden hunne verschrikkelijke wreedheid af. Men had een afkeer van de foltering; « geen twintig menschen in het land wenschten het behoud der inquisitie » (2). Inwendig helde Viglius zelf naar de toegevendheid over en Granvelle beknorde hem vriendelijk, omdat hij een godsdienstigen vrede als in Duitschland wenschte, of een stelsel, « dat de kettens zou toelaten te leven als de Christenen onder den Turk, die tegen welkdanigen anderen godsdienst zulke erge vervolging niet oefent als die, welke wij oefenen tegen hen, die van den onze zijn, om eenige verschillen van opvatting der Schrift » (3). Als een der

(1) Omtrent dit geschil, zie H. BRUGMANS: *Engeland en de Nederlanden in de eerste jaren van Elisabeth's regeering*, blz. 47 en volg. (Groningen, 1892); Te Lintum: *De Merchants Adventurers in de Nederlanden*, blz. 26 en volg. (den Haag, 1905), en vooral K. KASER: *Handelspolitische Kämpfe zwischen England und den Niederlanden, 1563-1566* (Stuttgart, 1892).

(2) Dat is de meening van een overtuigd katholiek, den Italiaanschen ingenieur Di Marchi, die Margareta van Parma in de Nederlanden gevolgd was. Zie zijn brief, uitgegeven door A. CAUCHIE in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, deel XXIII [1892], blz. 26.

(3) GROEN: *Archives*, deel I, blz. 286. Zie PIOT: *Correspondance de Granvelle*, deel VIII, blz. 167 (Brussel, 1890).

verkleefdste aanhangers des konings zóó dacht, begrijpt men gemakkelijk wat de heeren van den Raad van State en hunne adellijke vrienden denken moesten. Zoo niemand hunner Calvinistischgezind was, veroordeelden zij toch krachtdadig alle geweldige vervolging. Gedurende de laatste onlusten, hadden Egmond in Vlaanderen, noch de markgraaf van Bergen te Valencijn het op hunne verantwoordelijkheid willen nemen, de muiters te straffen. Zij meenden, met de overgrootte meerderheid hunner landgenooten, dat bloedvergieten het kwaad verergerde. Een vurig katholiek als Di Marchi, stelde immers, gedurende zijn verblijf bij Margareta van Parma, vast, dat het laud « met zachtheid en welwillendheid en niet met ruwheid en schrik-aanjaging wilde behandeld worden » (1).

Alleen 's konings wil verzette zich tegen de vervulling van eens ieders wensch. Doch moest men langer het hoofd buigen? Had, sedert Granvelle's vertrek, de regeering des lands zich niet van Spanje vrijgemaakt? Zou Philips, die reeds eene eerste maal de vlag streek, nu onwrikbaar blijven? Was het oogenblik niet gunstig, niet alleen tot het bekomen van de intrekking der plakaten, doch bovendien van de bekrachtiging van het staatkundig programma der edelen, wil zeggen de hervorming van den Raad van State en de bijeenroeping der Staten-Generaal? Al die vragen werden opgeworpen in een vergadering van den raad, waar zulke stoute meeningen geuit werden, dat de verschrikte Viglius, bij zijne thuiskomst, door eene geraaktheid getroffen werd (2). Eenige dagen later verliet Egmond de hoofdstad, om, namens zijne ambtgenooten, den vorst « nieuwe en groote middelen » zoowel voor de hervorming van den Staat als voor de godsdienstzaken te gaan voorstellen (3).

Hij kwam in Februari 1565 te Madrid. Alles was van te voren geschikt om hem te verleiden, en zijn verblijf aldaar was een lange kermis voor zijn ijdelheid. Hij werd, « zoowel door Zijne Majesteit als door al de andere heeren en ridders des

(1) *Brief*, hierboven aangehaald, blz. 411, n. 2.

(2) F. VAN DER HAER: *De initiis tumultuum Belgicorum*, blz. 187 (Dowaai, 1587).

(3) HOPPERUS: *Mémoires*, blz. 266, in A. WAUTERS: *Mémoires de Viglius et d'Hopperus sur le commencement des troubles des Pays-Bas* (Brussel, 1858).

hofs ontvangen en onthaald, zooals nooit de grootste heer en vazal gevleid of gestreeld werd » (1). Hij bezocht, onder de heldere, Spaansche lentezon, de werken van het Escuriaal, dat toen in opbouw was, tot dankzegging aan den heiligen Laurentius, om die zegepraal van Sint-Quintens, waaraan de graaf zulk roemrijk aandeel had. Bedwelmnd door 's konings welwillendheid, verblind door de hem bewezen eer, sprak hij voorzeker als hoveling, vergat hij de ontvangen opdracht, bedroeg hij den koning en ook zich zelf, in zijne naïeve tevredenheid, omtrent de stemming der edelen en die des lands. Hij kwam op 30 April te Brussel terug, « als de tevredenste mensch van de wereld », en verklaarde, dat hij zich enkel had hoeven te toonen om voldoening te krijgen (2).

Hij moest weldra die zegevierende houding afleggen. Bij nader onderzoek, hielden de meegebrachte brieven niets in dan complimenten voor den bode. Wel zond de koning eenig geld om het tekort aan te vullen, doch het onderzoek omtrent de hervorming des Raads van State stelde hij tot later uit; op het stuk van den godsdienst, verklaarde hij liever honderdduizend levens te verliezen, dan op dit punt toe te geven. Alleen veroorloofde hij, dat de landvoogdes met de Staatsraden, een paar bisschoppen en eenige godgeleerden vergaderde, ten einde de middelen te beramen om het volk te onderwijzen, goede scholen te stichten, de kettters doelmatiger te kastijden (3).

Die vergadering werd op 1 Juni gehouden. De aanwezige heeren van den Raad weigerden hun gevoelens te laten kennen, « daar de koning het hun niet gevraagd had ». De andere leden waren voor het behoud der plakaten, mits die te verzachten (4).

Als antwoord op die raadgeving, kwamen de beruchte brieven, gedagteekend van het bosch van Segovia, 17 en 20 October 1565 (5). Daarin drukte Philips II aan de landvoogdes al zijne misnoegdheid uit over al hetgeen in de Nederlanden over

(1) HOPPERUS : *Mémoires*, blz. 267.

(2) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 349, 352.

(3) *Ibid.*, blz. 347. Zie HOPPERUS : *loc. cit.*, blz. 268.

(4) HOPPERUS : *loc. cit.*, blz. 276.

(5) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. CXXIX en 374.

de inquisitie werd gezegd. Die instelling was noodzakelijker dan ooit en hij zou niet dulden, dat men er kwaad van sprak. De edicten tegen de ketterij hoefden niet het minst gewijzigd. Hoogstens kon men onderzoeken, of de ijveraars niet heimelijk dienden terechtgesteld. Ten slotte werd Margareta het verbod opgelegd, de Staten bijeen te roepen, « zoolang de godsdienstzaken niet beter verzekerd waren ». Wat den Raad van State betreft, de koning benoemde daarin den hertog van Aarschot, een verklaarden tegenstander van de politiek der edelen en persoonlijken vijand van den prins van Oranje. « Geloof wel, besloot de brief van den 17ⁿ, dat alles wat ik U hier antwoord het beste is voor den godsdienst en mijne landen van herwaarts over, die zonder denzelve niets vermogen. Dat is het middel om ze in rust, vrede en gerechtigheid te houden ».

Margareta was verslagen bij het lezen dier zonderlinge brieven. Philips begreep dus niets van den toestand! Noch de bezending van Egmond, noch de berichten, die zij in den laatsten tijd zoo veelvuldig naar Madrid gezonden had, noch de raadgevingen der bisschoppen zelven hadden zijne stijfhoofdigheid kunnen overwinnen! Zij zou dus, te midden der algemeene verbittering, de stipte uitvoering dier edicten moeten doen uitvoeren, « welke men zelfs niet had durven toepassen, toen Granvelle in de Nederlanden was » (1). Verschrikt over de verblindheid des konings, dacht Viglius er aan, zijn ambt neer te leggen. De landvoogdes zelve, door onrust aangegrepen, had, in het vooruitzicht eener ramp, hetzelfde voor-nemen. « Als Mevrouw van Parma, schrijft Morillon op 9 December, in den Raad van State is, werkt zij niet meer met de naald, doch zij schrijft alles op wat gezegd wordt, het hoofd op den linkerarm leunend; laatst zegde zij, dat zij beter zou doen zich in haar huis terug te trekken » (2). De hooge adel geeft aan zijne verbittering lucht. De graaf van Hoorn spuwt « vuur en vlam » (3). Bergen spreekt « als een wanhopige » (4). En Egmond, die nog woedender is, omdat hij den koning beschul-

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, blz. 384.

(2) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 42.

(3) *Ibid.*, blz. 63.

(4) *Ibid.*, blz. 87.

digd hem om den tuin geleid te hebben, geeft zich aan zijn impulsieven aard over. « Hij is het, die nu het luidst spreekt en dien de anderen vooruitsteken om te zeggen, wat zij zelven niet zouden durven zeggen » (1). Alleen Oranje blijft kalm te midden van die uitbarsting van gramschap, en die bedaardheid van den « Zwijger » is onheilspelender dan het woedend getier zijner vrienden.

Onheilspelender nog is de houding des volks. Reeds van in December is het land vol « ergerniswekkende boeken, paskwils en briefjes tegen het gezag des konings en de eer zijner ministers ». Overal schrijft men, dat Philips « de Spaansche inquisitie wil invoeren en dat, zoo men de plakaten wil doen naleven, er ijselijke slachtingen zullen plaats grijpen, dewelke men niet meer mag verdragen, en dat men moet zien, wie de sterkste is » (2). De kort te voren gedane afkondiging der voorschriften van het concilie van Trente in de Nederlanden wordt tegen de regeering aangewend : men zegt, dat de geestelijken zelven er tegen zijn. Te Namen, de hoofdplaats der katholiekste provincie, vergaderen de Staten zonder oorlof, om aan de landvoogdes eene afvaardiging te zenden en haar te zeggen, dat zij nimmer de Spaansche inquisitie zullen aannemen (3). Vlugschriften eischen stoutweg de godsdienstvrijheid voor de hervormden, « daar die vrijheid even onontbeerlijk is voor het geweten als de spijzen voor het lichaam » (4). De treurige toestand der nijverheid, in gevaar gebracht door de uitwijking der werklieden, doch meer nog de buitengewone duurte der levensmiddelen in 1566, drijft 's volks ontevredenheid tot het uiterste (5). De prijs van het graan is verdubbeld : hongerdood maait de armen weg. Onder de verbitterde menigte, loopen geruchten van graanopkoopig rond, in den aard van die, welke in de XVIIIe eeuw, de uitbarsting der Fransche Revolutie vooraf-

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 391.

(2) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 72.

(3) *Ibid.*, blz. 175.

(4) *Brief discours*, aangehaald blz. 410, n. 3.

(5) Van 1565 tot 1566 steeg het « heu » tarwe (ongeveer 1 3/4 hectoliter) van 6 tot 12 pond. VAN HOUTTE : *Documents pour servir à l'histoire des prix de 1381 à 1794* (Brussel, 1902).

gingen(1). De deur der graankoopers wordt met bloed gemerkt. « God hoede ons voor een oproer », schrijft de secretaris Bave op 5 December 1565 aan Granvelle, want « indien het volk opstond, vrees ik wel, dat het er den godsdienst zou in mengen » (2).

Inderdaad, deze wordt klaarblijkelijk bij alle gebeurtenissen gemengd. 's Konings koppigheid, de plakkatens te behouden, al moesten zij duizenden levens kosten, bracht een innig verband tusschen de nationale kwestie en de godsdienstkwestie tot stand. Tot hiertoe had geen de minste verstandhouding bestaan tusschen de hervormden en de hoofden der staatkundige oppositie. Doch in de verschrikkelijke omstandigheden waarin men zich bevindt, is het onmogelijk, dat de in haren voorspoed bedreigde katholieke meerderheid en de in haar geloof bedreigde protestantsche minderheid niet zoeken een verbond met elkander te sluiten.

Sedert eenigen tijd dacht de prins van Oranje aan zulk verbond. Zijn bijzonder politieke geest, die boven alle godsdienstig exclusivisme verheven was, had in het meegaand Christendom van Cassander (3) — theologische vertolking van Erasmus' denkbeelden — de leer gevonden, die het best met zijne innige overtuiging strookte. Liet hij zich voortdurend te Brussel voor katholiek doorgaan, terwijl hij zich bij zijne Duitsche bekenden heimelijk als Lutheraan uitgaf, hij was toch werkelijk een noch ander. Uit eigen overtuiging en als Staatsman, koos hij de partij der verdraagzaamheid (4). Men verdacht hem, te droomen van « een soort half katholieken, half Lutheraanschen godsdienst, dien hij in zijne verbeelding optimmerde, om beide gezindten voldoening te geven » (5). Te midden van de reeds beleefde wanorde en gevaren, kwam hij meer en meer tot de overtuiging, dat alleen een godsdienstvrede, in den aard van dien, welke in het Duitsche rijk heerschte,

(1) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 115; GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 370, 382.

(2) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 27.

(3) POULLET : *Ibid.*, blz. 55 n.

(4) Omtrent zijne verdraagzaamheid in godsdienstzaken, zie J. P. SCHOLTE : *Bijdrage tot de kennis van de godsdienstige verdraagzaamheid van prins Willem I*, in *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis*, deel IV [1905], blz. 26 en volg.

(5) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. IV.

de rust aan de Nederlanden kon teruggeven (1). Hij onderhield dan ook meer en meer innige betrekkingen met zijne verwanten en met de vorsten generzijds den Rijn. Zijn broeder, de behendige en krachtdadige Lodewijk van Nassau, een vurig protestant, was hem behulpzaam in die geheime onderhandelingen, die tal van verdachte zendelingen naar Breda brachten. In Maart 1566 waren de zaken zoover gevorderd, dat Willem van Hessen den prins vermaande, het masker af te werpen en den keizerlijken Rijksdag te verzoeken, den *Religionsfrieden* tot de Nederlanden uit te breiden (2).

Doch de godsdienstvrede was maar bewilligd aan de Lutheranen, en sedert lang maakten deze, in de gewesten, slechts een kleine minderheid uit. Nu wendde de Hervorming zich niet meer naar Duitschland, doch naar Geneve. Zonder de toetreding der Calvinisten tot Oranje's ontwerpen, bleven dezelve doode letter. De prins had gehoopt, die toetreding gemakkelijk te verkrijgen. Hij beoordeelde een ander naar zich zelve en meende wellicht, dat ellendige theologische twisten geen hinderpaal zouden wezen tot de eendracht van de beide protestantsche gezindten. Sedert 1563 was hij min of meer rechtstreeks bemoeid met de tusschen beide beproefde pogingen tot verzoening; hij knoopte betrekkingen aan met de Hugenoten en schijnt zelfs met Guido de Bray onderhandeld te hebben (3).

Tegen zijne verwachting, leden zijne pogingen schipbreuk door de stijfhoofdigheid der Calvinisten. Even onverzoenlijk tegenover Luther als tegenover Rome, verklaarden zij luide « dat zij liever sterven zouden, dan Lutheranen te worden » (4). In Juli 1566 moet de prins erkennen, dat, zoo men hun de toelating gaf, de Augsburgsche confessie te belijden, zij zich daarmee niet vergenoegen zouden » (5). Zulke houding moest alle hoop op de tusschenkomst der Luthersche vorsten in den kreits Bourgondië doen verdwijnen : Oranje stond dus

(1) Reeds in 1562 hadden de Staten van Brabant, op zijn raad, een wensch in dien zin uitgedrukt. METSIUS : *Mémoires sur les troubles*, in GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel IV, blz. 740 (Brussel, 1861).

(2) GROEN : *Archives*, deel II, blz. 72.

(3) LANGERAAD : *Guido de Bray*, blz. 58.

(4) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. CLIII.

(5) GROEN : *Archives*, deel II, blz. 153.

gansch alleen. Doch hij was al te behendig om zich lang bij tijdelijk onuitvoerbare ontwerpen op te houden. Hij zou zich overigens weldra vóór een gansch nieuwen toestand bevinden.

Terwijl, tusschen Duitschland en de Nederlanden, de godsdienstige band zich verbrak zooals vroeger de staatkundige band gebroken was, nam de Fransche invloed, onder den drang van het Calvinisme, met een sedert lang ongekende kracht toe. Vereenigd door geloofsgemeenschap, voelden de Nederlandsche hervormden zich solidair met de Fransche hervormden. De zaak der Hugenoten was ook de hunne, en, toen de godsdienstoorlogen in het koninkrijk uitbraken, werden deze door hen met angst en hoop nagegaan.

Reeds hadden de vorderingen of de tegenslagen van den prins van Condé en van Coligny invloed geoeffend op de beroerten van Valenciën, van Doornijk of van Neder-Vlaanderen. Was de geloofsbelijdenis van de protestantsche kerken in de Nederlanden niet door Guido de Bray naar die der Fransche kerken opgemaakt (1)? Waren overigens niet een groot deel der Nederlandsche predikanten Franschen of toch opgeleid in het franschsprekende Geneve? Het was dus klaar, dat, zoo naast de predikanten en de consistories, ooit een strijdlustige geloofspartij ontstond, deze het programma der Hugenoten nemen en hunne stappen volgen zou.

Nu, reeds sedert ten laatste 1565 is zulke partij in wording. Haar eerste aanhangers behooren tot den lagen adel of tot de hooge burgerij en worden, in den beginne toch, vooral aangeworven in de Waalsche gewesten, die, door taal en door ligging, in innige betrekking met Frankrijk staan. De meeste hunner zijn jonge lieden, die, volgens het heerschend gebruik, om hunne studiën in het buitenland te voltooien, naar de academie van Geneve trokken en bekeerd terugkwamen. Onder hunne aanvoeders treft men aan: den bastaard van Hames, een door Karel V genaturaliseerden Picardiër, later wapenkoning van het Gulden Vlies, den heer van Aymeries, Henegouwsch edelman, leermeester in het huis van den prins van Épinoy, den geheimschrijver van den graaf van Egmond,

(1) LANGERAAD : *Guido de Bray*, blz. 92.

Casembrodt, humanist en ook bij gelegenheid dichter. De Doornijksche advocaat, Gillis Le Clercq, « zeer geleerd in het Latijn en groot filosoof », is een hunner voornaamste kopstukken. Doch de beide Marnix', Jan en Philips, beiden minder dan dertig jaar oud, staan door verstand, kennis en gloeiende overtuiging, verre boven al hunne gezellen. Hunne onverpoosde propaganda onder de minder gegoede edellieden, die naar eene betrekking aan het hof staan, in den omgang der groote heeren verkeerden en dikwerf over geen ander inkomen beschikken, dan dat van hun schraal erf, eene kleine bezoldiging of hunne soldij als wapenridders in de ordonnansbenden, is zeer bemoedigend. Reeds aanvang 1566, schrijft Morillon aan Granvelle, « dat zij veel edellieden besmet hebben » (1).

Die Nederlandsche Hugenoten waren te weinig talrijk om handelend op te treden, en vooral om de wapens op te nemen. Om te slagen, moesten zij, de misnoegdheid veroorzaakt door de mislukking van Egmond's bezending te nutte makend, de massa der oppositie tot zich trekken, als minderheid, de meerderheid medesleepen, als Calvinisten, hun gedragsregel aan de katholieken opleggen en hen behendig nopen, in hun voordeel te werken. Hun plan, reeds in Juli 1565 beraamd in geheime samenkomsten te Spa, dat toen reeds eene badstad was, wordt in November vastgesteld in het huis van Hames, te Brussel, in bijzijn van den Franschen predikant Junius. Men besluit, heel den adel der gewesten te vereenigen in een « edel gezelschap », in een « eedverbond », in den aard van dat der Hugenoten (2). De tekst, die aan de toetreders zal onderworpen worden, is heel behendig opgesteld door Gillis Le Clercq. Elke uitdrukking, die de katholieken kan kwetsen, is zorgvuldig vermeden. Er is slechts spraak van een bij plechtigen eed bezworen verbintenis, het behoud der inquisitie te zullen beletten, zonder iets te beproeven tot « oneer van God of van den Koning ». De bondgenooten beloven dien eed het leven lang getrouw te blijven,

(1) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 232.

(2) Granvelle bemerkt, inderdaad, dat zij naar hun voorbeeld ingericht waren. POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 213.

« als broeders en trouwe gezellen, die hand aan hand gaan » en zich onderling te zullen ondersteunen (1).

Zendingen verspreiden zich dadelijk in al de gewesten; hun pogen wordt met welslagen bekroond. In weinige weken, zijn reeds honderden toetredingen, waaronder die van abten en kanunniken (2), doch vooral van edelen der ordonnansbenden, zoodat het « edel gezelschap », daardoor schier een *pronunciamento* van het Bourgondisch leger wordt.

Nu bleef nog een hoofdman te zoeken, en dat was het moeilijkste. Inderdaad, niemand onder de stichters van het eedverbond bezat den noodigen invloed en rijkdom om, in de Nederlanden, de rol van een Coligny te spelen. Want zóó was het wel. In spijt van hun schijnbare gematigdheid, bereidden de Calvinisten zich tot een opstand voor. Terstond dachten zij aan den prins van Oranje en niets werd ontzien om zijne toestemming te verkrijgen. Doch hij aarzelde. « Hij is nog niet bereid, schrijft Hames op 27 Februari, de wapens op te nemen, zonder hetwelk ons ontwerp niet kan uitgevoerd worden » (3). Wellicht had hij toegestemd, zoo hij de groote heeren had kunnen doen besluiten, partij voor den bond te kiezen. Hij beproefde zulks te vergeefs. Hoe verbitterd Egmond ook tegen den koning was, wilde hij zich niet als mitter aanstellen, en de onthouding van zulk populair personage ontnam het opïoer alle kans op welslagen. Vooralsnog moest men dus bij minder schitterende en minder gevaarlijke ontwerpen blijven. Op Oranje's aanraden, besloot men de landvoogdes plechtig een verzoekschrift tegen de plakaten af te geven. Men mocht op den zedelijken steun van de meeste groote heeren rekenen. Eenige onder hen, de heer van Brederode, de graaf van Kuilenburg, Lodewijk van Nassau, de graaf van Hoogstraten verklaarden zich zelf openlijk de verdedigers der eedgenooten. Alleen de graaf van Mansfeld keurde het « eedverbond » af.

Margareta deelde zijn gevoelen. Doch wat vermocht zij? Aan geweld viel niet te denken, daar de wapenheeren der ordon-

(1) *Supplément à l'histoire des guerres civiles de Flandre du Père F. Strada*, deel II, blz. 299 (Ams'erdam, 1729).

(2) POULLET: *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 308.

(3) GROEN: *Archives*, deel II, blz. 35.

nansbenden zelven de beweging ondersteunden. Vervolgens had op 27 Maart een vergadering van den Raad van State, van den Geheimen Raad en van de Vliesridders plaats, die, in stede van de manifestanten te laken, de regentes bad, aan den koning eene « algemeene kwijtschelding » te vragen en met hen de afschaffing der inquisitie en de verzachting der plakkaten eischte. Vóór zulke stemming, moest zij wel zwichten. 't Was klaar, dat de edelen van het eedverbond heel het land met zich hadden, en dat hare weigering deze te ontvangen, een opstand kon verwekken. Op 5 April boden zij hun verzoekschrift aan. De afvaardiging werd tot aan de poorten van het paleis begeleid door een wacht van twee tot driehonderd ruiters, eenige dagen te voren zoowel uit de Waalsche als uit de Vlaamsche provinciën gekomen. Dit machtsbetoon drukte op Margareta's antwoord. Zij beloofde eene bezending naar den koning te sturen, om hem kennis te geven van de wenschen der edelen, en, voorshands, de edicten tegen de ketterij te doen « verzachten ». Zij was overigens nog koelbloedig genoeg om, niëttegenstaande hare ontstelenis in tegenwoordigheid der eedgenooten, te weigeren hunne houding goed te keuren, zooals zij vroegen.

's Avonds vereenigde een gastmaal al de onderteekenaren van het eedverbond in het paleis van Kuilenburg. De meeste hunner droegen hun baard « op zijn Turksch » en waren voorzien van bedelzakken en nappen, als die der landloopers en geuzen. Wat beduiden die zonderlinge zinnebeelden, die, evenals vroeger de livreien der edelen, als herkenningsteeken der bondgenooten moesten dienen? Had een beleedigend woord, dien morgen door den graaf van Berlaymont uitgesproken, ze doen aannemen? Of wilden, wat waarschijnlijker is, de edelen doen verstaan, dat 's konings politiek het land naar den bedelzak leidde? Men weet het niet. Zeker is het, dat dien avond voor de eerste maal de kreet « *Vive le geus!* » werd geslaakt, die nog vele jaren in de provinciën zou weergalmen (1).

Alle misnoegden begroetten de geuzen. Gouden, zilveren,

(1) GACHARD : *Etudes et Notices historiques*, deel I, blz. 130.

koperen en looden geuzenpenningen, versierd met het Bourgondisch vuurslag, dat oud nationaal zinnebeeld, en met twee vereenigde handen verspreidden zich in alle maatschappelijke standen. De hoeden werden met bedelnappen versierd; men zag er op de paardetuigen; de vrouwen droegen er zelfs als oorringen. Doch die opwelling van geestdrift hield niet stand. Want werkelijk hadden niet allen, die « *Vive le geus!* » riepen, dezelfde verzuchting. De eene waren « Staatsgeuzen », de andere « Godsdienstgeuzen ». De eerste, allen katholieken, wilden slechts politieke hervormingen; de andere, vurige Calvinisten, beoogden vóór alles de godsdienstvrijheid en den oorlog tegen de « Roomsche afgoderij ». Deze moesten weldra de overhand behalen en de eendracht, die, dank zij de verbittering der gemoederen tusschen zulke verschillende elementen tot stand gekomen was, was van korten duur.

III

Terwijl Margareta van Parma door haar Geheimen Raad de « verzachting » der plakaten liet bewerken, terwijl haar gezanten, de baron van Montigny en de markgraaf van Bergen zich met tegenzin voorbereidden om naar Spanje te vertrekken, gingen de zonderlingste gebeurtenissen in het land om.

De overwinning der geuzen, het aannemen van hun verzoekschrift en de beloften der landvoogdes hadden de Calvinisten doen gelooven, dat vrijheid van godsdienst toegestaan was, of allerminstens voortaan zou geduld worden. Reeds op 20 April had men een zoogezegde verklaring van de ridders der Orde vervaardigd en overal verspreid, bevestigende dat « magistraten en kettermeesters, voor godsdienstfeiten, geen inhechtenisneming, geen verbeurdverklaring van goederen, geen verbanning meer mogen uitspreken » (1). En voortaan, zeker van de straffeloosheid, leggen de hervormden het masker af.

Een menigte heimelijk bekeerde priesters « herroepen in den kansel de orthodoxe leerstellingen, die zij tot hiertoe verkondigd

(1) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 217.

hadden, zeggende dat zij tot hiertoe niet hadden mogen prediken noch spreken, en God vergiffenis vragende, omdat zij, onder den dwang, zijn volk misleid en bedrogen hebben »(1). Naar hun voorbeeld, doen al degenen, die door de aanhoudende propaganda der laatste jaren gewonnen waren, openlijke geloofsbelijdenis. Nu zijn zij overvloedig te vinden in de gewesten, waar zij, drie jaar te voren, nog onbekend waren : in Friesland, in Gelderland, ja in het Land van Luik(2). Reeds in de maand Mei, geven de pastoors van landelijke gemeenten in Vlaanderen, een tekort van meer dan honderd communicanten op(3). Nog slechts in het Naamsche, in Luxemburg en in de landbouwende streken van Henegouw en van Artesië waren geen Calvinisten. Van Engeland komen te Antwerpen, te Rijsel, te Doornijk, te Valenciën, honderden hunner geloofsgenooten die, door ballingschap verbitterd, door de verbeurdverklaring hunner goederen ten onder gebracht, door hoop op weerwraak beziel, hunne reisgenooten verschrikten door hun geweldige taal en gezangen(4).

Doch Margareta beloofde slechts verzachting der plakaten : nooit verstond zij, den openbaren eeredienst der Hervorming toe te laten. Het door den Geheimen Raad opgesteld en aan de Staten der provinciën voorgelegd ontwerp duldt de openbare beoefening van geenerlei afvalligen godsdienst. Het bepaalt alleen, dat de ketters niet zullen verontrust worden « zoolang zij geen ergernis zullen verwekken », wil zeggen, dat men hun zal toelaten te leven zooals, onder Karel V, de groote heeren en de vreemde kooplieden geleefd hebben. Hoe beperkt die bewilling ook was, beantwoordde zij overigens alleszins aan

(1) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 17.

(2) Het Calvinisme kwam in dit laatste gewest langs het Noorden en won in 1566 veel aanhangers in het Vlaamsch gedeelte van het land. Hasselt, vooral, zal de opstandbeweging volgen, die in de Nederlanden zal uitbarsten. Dienaangaande kan men raadplegen : LENOIR : *L'Histoire de la Réformation dans l'ancien Pays de Liège* (Brussel, 1861), en DARIS : *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XVIe siècle*, blz. 272 en volg. (Luik, 1884). Zie nog : A. PAQUAY : *La répression des troubles calvinistes à Hasselt par Gérard de Groesbeek*, in *L'Ancien pays de Looz*, deel VI [1902], blz. 35 en volg.; J. HANSEN : *Jesuiten-akten*, blz. 526; GACHARD : *Analectes*, blz. 174 en volg., 265 en volg.

(3) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 253.

(4) *Ibid.*, deel I, blz. 231.

den wensch van de meerderheid des lands (1). Egmond had haar rechtzinnig goedgekeurd, en, behalve eenige alleenstaande afkeuringen, toonden de Staten der provinciën zich geneigd die aan te nemen. Voorzeker kon de landvoogdes niet meer doen. Zelfs dacht zij, dat zij alreeds hare macht te buiten gegaan was. Laakten niet eenige harer raadsheeren hare zwakheid, en schreef de koning haar niet, dat hij nimmer voor de ketterij zwichten zou (2)?

Doch wat Philips II buitensporig voorkwam, dat verwierpen de Calvinisten met verachting. Het uur was geslagen, waarop zij het ware geloof moesten doen zegepralen. Zij voelden zich door een gedeelte van den adel ondersteund, zagen de regeering in een wanhopigen toestand, lieten zich door het ijvervuur hunner herders medesleepen en schrikten niet terug voor een oproer. Stoutmoedig stellen zij macht tegen macht en bieden zij de landvoogdes het hoofd. Niemand gehoorzaamt aan het edict van 27 April, dat aan de in het land teruggekomen uitwijkelingen beveelt, het dadelijk weer te verlaten.

Nu glijdt de oppositie van het nationaal, op het godsdienstig terrein. De « Godsdienstgeuzen » hebben de overhand op de « Staatsgeuzen ». Niet meer de adel, doch de consistories leiden de beweging, die niet meer gericht is tegen het Spaansch absolutisme, doch tegen de « Roomsche afgoderij ». Tal van katholieken, die het eedverbond der edelen onderteekend hebben, zijn van gevoelen, dat « het verbond enkel diende gericht tegen het behoud der inquisitie en tegen de afschaffing der privileges van het land » en verlaten dan ook het gezelschap der geuzen, « ziende dat zij meer willen dan men hun had laten verstaan, om hen aan te lokken » (3).

(1) Eene minderheid vurige katholieken achtte ze overdreven. *POULLET* : *op. cit.*, deel I, blz. 341. Al de anderen keurden ze ten volle goed.

(2) *GACHARD* : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 415. — Terzelfder tijd zond hij haar andere brieven, voor het publiek, in dewelke hij hetzelfde over zijne inzichten zocht te misleiden, en zijne aanstaande komst in het land aankondigde, met de belofte dan te zullen onderzoeken of de plakaten niet dienden gewijzigd te worden, « want God weet, dat ik niets ter wereld liever vermijd, dan het vergieten van menschenbloed ». *Supplément à Strada*, deel II, blz. 349.

(3) *POULLET* : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 306. Zie *Ibid.*, blz. 358. — Daarentegen dragen tal van lieden uit de volksklasse den geuzenpenning. *Ibid.*, blz. 307.

En inderdaad, reeds van aanvang Juni, verbergt de Calvinistische groep des adels haar inzicht niet meer. Zij betracht openlijk de zegepraal der Hervorming. In Artesië en in het Zuiden van Vlaanderen onderhouden Esquerdes, Langastre, Olhain predikanten rondom Béthune, Merville en La Gorgue, in de nijverheidsstreek van Armentières. De consistories, die zich verduiken onder namen als die der rederijderskamers, als « de Knop » te Armentières, « de Roos » te Rijsel, « de Wijngaard » te Antwerpen, « de Arend » te Valenciën, « het Zwaard » te Gent (1), staan in betrekking met elkander en met de buitenlandsche consistories, zenden aan elkander en krijgen uit Geneve, Frankrijk en Engeland, tal van predikanten. Het huis van den prins van Oranje te Brussel is vol godsdienstleeraars, die Lodewijk van Nassau beschermt en tegen dewelke de regeering niet durft optreden. Te Antwerpen wemelt het zoodanig van Calvinisten, dat Granvelle reeds op 30 Mei aan den koning schrijft, dat zij er talrijker zijn dan te Geneve (2). Iedereen verwacht zich aan een opstand, aan de vermoording der geestelijken, aan de plundering der kerken. Op 13 Juni, terwijl de Heilig-Sacramentsprocessie rond de stad gaat, zoeken dwepers de hoofdkerk te bemachtigen. Doch toen predikt men reeds in Neder-Vlaanderen, en, van uit dit vurig brandpunt, waar de godsdienstdrift door de misnoegdheid en de ellende des volks opgezweept wordt, zet de beweging zich van de eene streek tot de andere voort. Zij bereikt Doornijk, Valenciën, Oudenaarde, Gent. Einde Juni, is heel Vlaanderen aangestoken.

Het voorbeeld wordt dadelijk door de andere gewesten gevolgd. Rond het einde der maand worden preeken gehouden te Heel, heerlijkheid van graaf van den Berg, nabij 's Hertogenbosch, en in het omliggende van Maastricht; van daar zet de aansteking zich voort in Holland, waar de eerste preek, in de omstreken van Hoorn, vermeld wordt op 14 Juli. Te Brussel zelf worden Calvinistische sluipvergaderingen ontdekt door « jaloer-

(1) KERVYN DE LETTENHOVE : *Les Huguenots et les Gueux*, deel I, blz. 324.

(2) POUULLET : *loc. cit.*, blz. 288. Zie GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 384.

sche vrouwen, die haar mannen gevolgd hadden, dewelke 's morgens ten drie uur opgestaan waren om er heen te gaan » (1).

De verschrikte overheid laat begaan : « de justitie slaapt » (2). Margareta van Parma heeft goed, op 3 Juli, de preeken te verbieden op willekeurige straf voor de aanhoorders en op straf van de galg voor de predikanten : die bedreiging vermeerderd slechts het aantal der eerste en de stoutmoedigheid der andere. Nu gelijken de vergaderingen der Calvinisten op legerplaatsen. De mannen komen er met honderden, gewapend met pieken en pistolen; zij omringen de vrouwen, in welker midden de predikant op een hoop mantels of op de ladder van een windmolen staat, terwijl in de naburige weiden, onder in der haast opgeslagen tenten, propagandaschriften verkocht, vaten bier opgestoken en eetmalen voor de aanwezigen bereid worden. 's Avonds trekt de vergadering onder het zingen van psalmen of onder het geroep van « *Vive le geus!* » naar de stad. En het zijn nu alleen geen arme lieden meer die naar de preeken komen. Nu ziet men er al advocaten, rijke burgers, dames met « gouden ketting ». Niemand denkt er nog aan, verkleed of vermomd naar de preeken te gaan : deze worden openlijk in de streek aangekondigd; opzettelijk daartoe ingerichte vaartuigen brengen er de geloovigen heen (3). De Calvinisten worden dag aan dag stoutmoediger. Op 23 Juli protesteeren zij te Gent vóór de schepenen tegen de plakATEN, waarbij de preeken verboden worden, daar « men God Almachtich meer schuldich es onderdanich te wesene, dan de meinschen-commende » (4). Op 1 Augustus verschijnen de predikers, gevolgd van een hoop geloovigen, vóór den voorzitter van den Raad van Vlaanderen, om hem de beschikking over eene kerk in de stad te vragen, daar de winter weldra de veldpredikatiën beletten zal.

Die stoutmoedigheid is te verklaren door de ontreddering der

(1) POULLET: *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 326.

(2) *Ibid.*, blz. 326.

(3) Al die trekken ontleen ik aan het eigenaardig verhaal van VAN VAERNEWICK: *Beroerliche tijden*, *passim*. De Fransche vertaling dier gedenkschriften, van H. Van Duyse (Gent, 1905-06), behelst een groot aantal belangwekkende platen, volgens etsen en teekeningen uit dien tijd. Men raadplege verder D. JACOBS: *Het Wonderjaar te Gent*, in *De Tijdspiegel*, 1906.

(4) GACHARD: *Notices sur les Archives de Gand*, blz. 114.

regeering. Was zij minder verschrikt, dan zou zij bemerken, dat de hervormden, in spijt van hun velerlei aanhangers, tegenover de geloovigen slechts eene onbeduidende minderheid zijn. Doch hun ijver en hun wilskracht bedriegen iedereen en verschrikken de landvoogdes : geweld, dat in een ommezien predikanten en hoofden der consistories zou doen uiteenstuiven, durft zij niet aanwenden. In haar schrik voor een godsdienstoorlog als in Frankrijk, durft zij zich niet steunen op de louter katholieke partij, die zoo even onder de edelen, met Mansfeld, Aarschot, Berlaymont, Arenberg, Meghem en Noircarmes aan het hoofd, gevormd is. Hoewel Oranje, Egmond en Hoorn haar vertrouwen niet meer bezitten, wil zij toch met hen niet breken. Zij rekent op den invloed, dien zij op het volk bezitten, om de rust zonder bloedvergieting te herstellen. Ja, zij stuurt Oranje op 13 Juli naar Antwerpen, waar de Calvinisten een oproer schijnen op touw te zetten ; verder wordt Oranje, samen met Egmond, eenige dagen later belast zich te verstaan met de edelen van het eedverbond, die nogmaals bijeengeroepen zijn op 14 Juli, deze maal te Sint-Truiden; in het bisdom Luik.

Hoewel niemand meer betwijfelt, dat de hoofden van het eedverbond het eens zijn met de hervormden, weshalve talrijke leden hun ontslag nemen, hebben nochtans tamelijk veel katholieke « Staatsgeuzen » den oproep beantwoord. Want iedereen kent de gestemdheid des konings. In dit land, waar alles geweten is (1), weet men welke verontwaardiging de laatste gebeurtenissen aan het Spaansche hof verwekten. Men spreekt van de komst van Philips II, aan het hoofd van een leger ; men weet dat graaf van Meghem in Duitschland troepen zoekt, en voor allen die niet willen terugvallen onder het Spaansch juk is het oogenblik gekomen om, zelfs ten prijze eener overeenkomst met de ketters, zich innig met elkander te verbinden. Officieel en in overeenstemming met Oranje en met Egmond, verklaren de eedgenooten overigens den koning getrouw te blijven, alle gods-

(1) De edelen hadden een inlichtingsdienst ingericht, die hun zeer duur kostte. Zij wisten alles wat de koning aan de landvoogdes schreef en wat zij hem antwoordde. GACHARD : *Voyages des souverains des Pays-Bas*, deel II, blz. xvi (Brussel, 1874).

dienstige nieuwigheid te verwerpen, en alleen besloten te zijn, elkander te helpen en zich van hunne verwanten en vrienden te bedienen, zoo zij mochten aangevallen worden.

Doch dat is slechts een deel, en wel het minst belangrijke, der genomen besluiten. Inderdaad, de predikanten hebben zich met de vergadering in betrekking gesteld en een verbond aangeboden. Die voorstellen aannemen was vast en zeker met de ketterij heulen, en toch aarzelen de katholieken zelven niet. Want zij weten, dat de Calvinisten, waaronder tal van rijke kooplieden, over geldmiddelen beschikken, die de edelen juist missen. Zij beloven 50,000 gulden, wil zeggen het middel om huurtroepen te werven en geweld tegen geweld te stellen. De aangeboden hulp afwijzen, door hun de in ruiling daarvan gevraagde bescherming te weigeren, ware zich tot onmacht doemen en een gewisse nederlaag te gemoet gaan. En waarom ze verwerpen, vermits zij zich bereid verklaren, vreedzaam het land te verlaten, zoo de koning en de Staten-Generaal de openbare beoefening van hun godsdienst verbieden? Die verklaring moest de gewetensbezwaren der katholieken overwinnen: behoudens zeldzame uitzonderingen, keurden allen het verbond goed. Het was een wezenlijk « cartel » tusschen twee uit nooddwang tot elkander gedreven partijen, eene gelegenheidsschikking, waarin de « Godsdienstgeuzen » de « Staatsgeuzen » medesleepten en waarin de nationale en Bourgondische oppositie zich onder de voogdij der door Geneve bestuurde consistories stelde. Niettegenstaande hun gemeenschappelijken afkeer voor het Calvinisme, konden Oranje en Egmond het verbond slechts goedkeuren.

Terwijl Lodewijk van Nassau zich verhaastte Duitsche troepen in *Wartgeld* te houden, dank zij de toelagen der protestanten, werd een nieuw verzoekschrift opgesteld. Twaalf eedgenooten stelden het op 30 Juli de landvoogdes ter hand. Het vroeg de machtiging, voor de ondertekenaars van het eedverbond, zich te stellen onder de bescherming der Vliesridders, en inzonderheid van den prins van Oranje, van graaf van Egmond en van graaf van Hoorn, tot de eerstkomende vergadering der Staten-Generaal. Dat was zooveel als aan de regeering gevraagd,

de vlag te strijken voor de Calvinisten. Margareta van Parma wilde tijd winnen. Zij zou antwoorden na de vergadering van de ridders van het Gulden Vlies, die op 28 Augustus moest plaats grijpen (1).

IV

Waren de consistories er in geslaagd, de leiding van het eedverbond te bemachtigen, zij zouden weldra zelven overmand worden door de dwepende aanhoorders der predikatiën. Zoo hevig hadden de Calvinistische herders uitgevaren tegen de afgoderij, tegen de geestelijkheid, tegen de dwingelandij der slechte vorsten, die Gods woord weerstonden, dat zij revolutionairen gekweekt hadden. Het grootste deel van de aanhoorders hunner godsdienstige meetings, arbeiders en arme lieden, kwamen daar haat tegen de Kerk en den Staat inzuigen. Zij waren nog te onlangs en als het ware te oppervlakkig bekeerd, om de strenge zedeleer van den nieuwen godsdienst te begrijpen. Van de preeken onthielden zij vooral de gloeiende uitvallen tegen de « Babylonische hoer », levend van de lichtgeloovigheid en Gode zoo smadelijk, als kostelijk aan de menschen. De werkeloosheid der regeering, de houding van een deel des adels, dat voortaan zijne Calvinistische overtuiging openlijk uit, en de ophitsingen van half godsdienstige, half politieke woelgeesten drijven weldra de stoutmoedigheid der hervormden tot het uiterste (2). Zij meenen zich alles geoorloofd, en men schrijft hun de verschrikkelijkste inzichten toe. De katholieke edelen vreezen voor hun leven. Meghem schrijft op 9 Augustus, dat hij naar Brussel niet durft komen, « want dat hij van alle kanten verwittigd is, dat men het op zijn leven gemunt heeft, en dat het voorbeeld van zijn grootvader [Humbercourt] voldoende is om zich niet aan

(1) Het verhaal van RACHFAHL : *Margaretha von Parma*, blz. 192 en volg., hoewel wat kort, schijnt mij het beste dat wii bezitten omtrent de houding der eedgenooten te dien tijde. Ik heb het in zijne hoofdtrekken gevolgd.

(2) Reeds in Juli verspreiden ijveraars in Neder-Vlaanderen het gerucht « dat de prekynghen geschieden by de wete ende wille van de principale heeren » en inzonderheid van Egmond. DIEGERICK : *Documents du XVIe siècle*, deel I, blz. 163 (Brugge, 1874).

de genade van zulk een razend volk over te geven » (1). Grove schotschriften, waarin Margareta voor hoer en bastaard uitgescholden wordt, worden in de Brusselsche straten rondgestrooid (2). In Juni is Morillon tot alles voorbereid en herleest hij Catilina van Sallustius om zijn moed te scherpen (3). Reeds verlaten tal van kooplieden het land, en dat vertrek vermeerderd de stremming van de nijverheid en verergert derhalve den toestand. Antwerpen is vol werkloozen. Aanvang Augustus waren er 8000 in het Oudenaardsche alleen. Op het einde van Juli komen tweehonderd landloopers op de markt te Ieperen bijeen, om werk te vragen, met bedreiging de stad te plunderen (4).

Te midden van deze politieke onbandigheid en deze maatschappelijke crisis ware, in andere tijden, ongetwijfeld een *jacquerie* uitgebroken. Doch nu worden de driften door godsdienstig fanatisme geleid, dat ze niet tegen de rijken, doch tegen de Keik zal ophitsen. Te Valencijs wil het volk de geestelijken uit de stad verjagen. Te Antwerpen verplicht men den deken der hoofdkerk te roepen : « *Vive le gaus!* » (5). Woelgeesten doorloopen de dorpen van Neder-Vlaanderen en toonen brieven, zoogezegd met 's konings zegel, waarbij bevolen wordt, de kerken te plunderen (6). Het oogenblik is daar, om een einde aan de afgoderij te stellen, de beelden te vernielen, die de tempels des Heeren bezoedelen. En plotselings, op 11 Augustus, ontketent zich het oproer der beeldstormers.

Het begon in de nijverheidsstreek van Hondshoote en Armentières, waar de Hervorming reeds zoo dikwijls onlusten onder de werkersbevolking gestookt had (7). Benden, voorzien van touwen en knuppels en aangevoerd door kopstukken, die handelen volgens een beraamd plan, beginnen dadelijk het werk

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 442.

(2) *Ibid.*; blz. 450.

(3) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 305.

(4) *Ibid.*, blz. 353, 355, 389, 391, 402. Zie ook *Bull. de la Commission royale d'Hist.*, 1e reeks, deel XVI [1850], blz. 208.

(5) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, blz. 388-89.

(6) G. DES MAREZ : *Documents relatifs aux excès commis à Ypres par les iconoclastes*. *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 5e reeks, deel VII [1897], blz. 575. Zie ook de zeer belangrijke rechtvaardiging van den Ieperschen magistraat in DIEGERICK : *Documents du XVIe siècle*, deel I, blz. 17 en volg.

(7) Zie de bescheiden, verzameld door ED. DE COUSSEMAKER : *Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime*, deel I, blz. 105 en volg.

van verwoesting. In de kerken, vol stof en geraas, ziet men die woestaards de beelden neerhalen, de glasruiten stukslaan, de schilderijen doorsnijden, de gouden werken platkloppen, de priesterskleeren aantrekken, de hosties onder de voeten vertrappen en den miswijn uitdrinken. Alle zoo Vlaamsche als Waalsche dorpen komen aan de beurt: Houplines, Frelinghien, Erquinghem, Fleurbaix, Chapelle-Grenier, Chapelle d'Armentières, Maisnil, Radinghem, Beaucamps enz. Den 14ⁿ zijn zij bezig te Poperinge, den 15ⁿ te Ieperen, terwijl andere benden de abdijen der Duinen, van Phalempin, van Veurne, van Meeßen, van Loos, van Marquette, van Vormezele, van Eversham in brand steken. Van dan af zet de beweging zich met wonderlijke snelheid voort. Zij bereikt Oudenaarde den 18ⁿ, Antwerpen den 20ⁿ, Gent den 22ⁿ, Doornijk den 23ⁿ, Edingen den 27ⁿ, om zich vervolgens voort te zetten in het Noorden, naar Zeeland, Holland en Friesland, waar zij den 6ⁿ September Leeuwarden overweldigt.

En nergens den minsten wederstand. De ramp was zoo plotseling, dat zij magistraten en geloovigen met schrik vervulde, tot dusverre dat eenige honderden bezetenen overal heer en meester konden spelen. Te Gent bepaalt de « hoochbalieu » er zich bij, hen te verzoeken « dat zy int afdoen der beelden zouden willen zurghe draghen, dat mer eerlic mede leven zoude, ja, alzoö zoetelic alst moghelic ware » en hen door zijne « dienaers » te doen vergezellen (1). De waanzin der beeldstormers is aanstekelijk. Vaders komen in de kerken met hunne kinderen, en doen dezen met hamertjes de beeldjes der bas-reliefs en der altaarbladen vernielen. « Voort die kinderen ghechten ende spotten met die beelden, steldense in veel plaetsen up tstrate ende spraken: « roupt vive le gues ofte wij onthoofden u! » (2). Niets wordt gespaard. Het is den dweepers niet voldoende, de « afgoden » te vernielen zonder acht te geven op hunne kunstwaarde: men breekt om te breken, uit wrok, uit haat, uit plezier, uit woestheid. Men scheurt boeken en handschriften, schendt zelfs de grafsteden. Men zuipt wijn in de kelders der abdijen, en

(1) VAN VAERNEWIJCK: *Beroerliche tijden*, deel I, blz. 105.

(2) *Ibid.*, blz. 128.

zweigerij en vernieling duren bij waslicht tot laat in den nacht. Te vergeefs trachten eenige herders de razenden te stillen, zeggende « dat zij, in de eerste plaats, de beelden die huizen in de harten der menschen, als gierigheid, nijd, onkuischheid, ontucht en andere inwendige ondeugden en zonden, dienden te vernielen, alvorens de uitwendige beelden neder te halen »(1). Hunne vermaningen vermogen niets tegen den waanzin der dwepers. De aanstokers der beweging zijn overigens innig overtuigd, dat het een verdienstelijk en godgevallig werk is, den godsdienst der ongelovigen voor immer te vernietigen. Zijn die ijveraars brutaal, zoo zijn zij toch onbaatzuchtig. Te Gent en te Doornijk, doen zij de gebroken gouden werken aan den magistraat ter hand stellen(2). Niet onder hen, doch onder de benden landloopers en werkloozen die hen volgen, vindt men dieven en plundersaars.

De landvoogdes kreeg op 18 Augustus kennis van den beeldenstorm. Als geloovige en als vertegenwoordigster van Philips II, was zij diep getroffen over den hoon, den godsdienst aangedaan. Dat was nu het loon voor hare welwillendheid jegens de edelen! Hare verzoenende houding der laatste jaren werd met een heiligschennend oproer beantwoord! Nu had zij voorgoed een hekel aan de nationale partij, die voor haar nog slechts de bondgenoot of de medeplichtige der ketterij was. Wel keurden hare hoofden de plunderingen af en waren zij be-

(1) A. PINCHART : *Mémoires de Pasquier de Le Barre et de Nicolas Soldoyer*, deel I, blz. 132 (Brussel, 1859). Zie GROEN : *Archives*, deel II, blz. 217.

(2) Morillon, op 25 Augustus 1566 erkent dat, in Neder-Vlaanderen, « zij niets meegenomen hebben, doch het goud en het zilver, op inventaris, aan kerkmeesters en magistraten ter hand gesteld hebben ». Doch er is natuurlijk geen spraak van teruggave aan de Kerken. Zij doen de magistraten zweren, dat zij alles ten behoeve der armen in klinkende munt zullen doen omzetten. POULETT : *Correspondance de Granvelle*, deel I, blz. 428. — Een Engelschman, ooggetuige te Antwerpen, stelt insgelijks vast, dat er over het algemeen niet gestolen werd. KERVYN DE LETTENHOVE : *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre* (Brussel, 1885). — Er waren natuurlijk veel plundersaars onder de landloopers die zich bij de hervormden voegden en velen hunner betreurden zeker, dat de beweging alleen tegen de kerk gericht was. In het *Dagboek* van VAN CAMPENE, uitg. F. DE POTTER, blz. 37 (Gent, 1870), vindt men het volgend versje, dat hunne inzichten goed weergeeft :

Hadden wij beghonnen an coopliden goedt,
 Ende der kercken beelden laten met vreden,
 Ons handen gewasschen in papens bloedt,
 Zoo waeren wij sheeren van dorpen en steden.

sloten, daaraan een einde te stellen, doch zichtbaar waren zij veel meer verontrust door de vrees voor een *jacquerie*, dan door die grove belediging der Kerk. Egmond verklaarde, « dat men zich eerst over het behoud van den Staat en vervolgens over de Kerk moest bekommeren ». En als Margareta antwoordde, « dat men haars inziens zich eerst en vooral om den dienst des Heeren moest bekreunen, omdat de ondergang van den godsdienst een grootere ramp zou wezen dan de ondergang van het land », meende hij, « dat al wie iets te verliezen had, er anders over dacht » (1). Hoe kon zij, bij zulke stemming, hopen de wanorde te bedwingen? Over welke troepen hadde zij overigens kunnen beschikken? De ordonnansbenden waren in de macht van het eedverbond. En het werven van Duitsche huurtroepen had voorzeker onmiddellijk den burgeroorlog ontketend. Goed-schiks, kwaadschiks, moest zij dus wel zwichten, in afwachting van betere tijden.

Gelukkiglijk waren te Brussel juist koninklijke brieven aangekomen, waarin Philips II in het afschaffen der inquisitie, in het verzachten der plakaten en in een algemeene vergiffenis toestemde. Hoewel hij niet rechtzinnig was toen hij deze toegevingen deed, hoewel hij op 9 Augustus plechtig betuigd had, dat hij zich door dezelve niet als gebonden beschouwde, dat hij integendeel verstond, de misdaden tegen den godsdienst en tegen zijne souvereiniteit te straffen, lieten zijn officieele verklaringen toch toe, te antwoorden op het verzoekschrift der eedgenooten. Doch nu waren vorstelijke kwijtschelding en afschaffing der inquisitie hun niet meer voldoende (2). De Calvinisten eischten de verzekering, dat hunne predikatiën niet meer zouden verboden worden, zonder welke bewilliging — die voor de landvoogdes eene misdaad was — al het overige niet baatte. Noch tegenover haar geweten, noch tegenover den koning, dorst Margareta daarvan de verantwoordelijkheid nemen. Met snikkende stem verklaarde zij in den raad, « dat zij zich

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 450.

(2) GOSSART : *L'établissement du régime Espagnol*, blz. 69 en volg. — De hier bedoelde inquisitie is de door Karel V ingevoerde inquisitie. De bisschoppelijke inquisitie, die nooit afgeschaft werd, doch alle belangrijkheid verloren had sedert de Staat zich met de beteugeling der ketterij belast had, zou natuurlijk voortbestaan.

liever zou laten dooden dan daarin toe te stemmen.., dat dit de ondergang van den godsdienst wezen zou, dien Zijne Majesteit boven het land stelde, daar hij liever alles verliezen zou dan God zoo wreedelijk te beleedigen » (1). Om aan hare raadsheeren te ontsnappen, wilde zij naar Bergen vluchten, doch het Brusselsche volk sloot de poorten vóór haar. Toen zag zij, dat haar niets anders overbleef dan toe te geven. Zonder zich te willen verbinden en met de verklaring dat zij slechts aan dwang gehoorzaamde, oorloofde zij op 23 Augustus de edelen te verklaren, dat, tot 's koning's beslissing, de op de gewone plaatsen gehouden preeken niet zouden gestoord worden (2). Daarentegen beloofden de eedgenooten, haar uit al hunne macht te zullen helpen tot de beteugeling der plunderijen, zich krachtadig te zullen beijveren het volk de wapens te doen neerleggen, de preeken slechts toe te laten op de plaatsen, waar zij tot hiertoe gehouden waren, en ten slotte hun verbond als « nietig, verbroken en afgeschapt » te zullen beschouwen, zoolang de hun gewaarborgde veiligheid geëerbiedigd werd (3).

Die schikking die, wel is waar, maar een voorloopig redmiddel was, bevestigde de godsdienstvrijheid in de Nederlanden. Zoo zij de verdere uitbreiding van den hervormden eeredienst belette, dulde zij toch dezer beoefening in de plaatsen, waar hij reeds ingevoerd was. Nu bleef nog slechts het *modus vivendi* tusschen protestanten en katholieken te regelen; daartoe beijverden zich Oranje te Antwerpen, Egmond in Vlaanderen, Hoogstraten te Mechelen, Hoorn te Doornijk enz. Een op 25 Augustus uitgevaardigd plakkaat stelde de plundersaars buiten de wet, liet een iegelijk toe ze te lijve te vatten en te dooden als

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, blz. 592. — In de lastgeving der heeren tot onderhandelen, deed Margareta de woorden invoegen, « gezien den dwang en de onvermijdelijke noodzakelijkheid. » Zie *La déduction de l'innocence de Messire Philippe baron de Montmorency, comte de Hornes* enz., blz. 429. (gedrukt in September 1568). De Calvinisten wilden een edict in den aard van het edict, dat op 17 Januari 1562 aan de Fransche Hugenoten bewilligd was, en bij hetwelk hun toegestaan werd, veldpredikatiën te houden. Zie GACHARD : *loc. cit.*, blz. 592.

(2) REIFFENBERG : *Correspondance de Marguerite d'Autriche*, blz. 187. Die brieven werden maar verzonden op 25 Augustus, dus na het vergelijk van den 23^{en}.

(3) LE PETIT : *La grande chronique ancienne et moderne de Hollande* enz., deel II, blz. 121 (Dordrecht, 1601).

vijanden van God en van de Kerk (1). Oranje liet er verscheidene terecht stellen te Antwerpen; andere werden ter dood gebracht in Vlaanderen en in het Doornijksche.

Toch is, met de goedkeuring der stadhouders, de beoefening van den hervormden eeredienst in tal van steden ingevoerd geworden. De Calvinisten doopen, trouwen, vieren het avondmaal, openen scholen. Te Doornijk, te Valencijn, te Antwerpen, te Gent bouwen zij houten, en zelfs steenen, ronde of achthoekige koepeltempels, — gelijkende op een « peerdemuelene », — wellicht om alle verwarring met de katholieke kerken te vermijden (2). Te Antwerpen wordt hun voorbeeld gevolgd door de Lutheranen, die er, ter oorzaak van de vreemdelingen, nog talrijk zijn. Plaatselijke « godsdienstvreden » regelen de betrekkingen tusschen de verschillende gezindten, stellen ze op gelijken rang met verbod ze te kwellen (3).

Zoo de godsdienstvrijheid zich, in tal van plaatsen, opdrong als de eenige doelmatige oplossing van die kwestie, was zij niettemin volkomen in strijd met de door de landvoogdes gedane bewilligingen. De edelen, die de denkbeelden van Cassander toegedaan waren, lieten zonder bezwaar, in de steden, de preeken nevens de katholieke kerken toe. Waar om, nu ze toch geduld werden, ze halsstarrig naar den buiten verbannen, vooral bij de nadering van den winter? Doch dat juist verwekte Margareta's verontwaardiging. Zij kon niet dulden, dat het Calvinisme op gelijken voet gesteld werd met de rechtgeloovigheid. Reeds op 6 September schrijft zij, dat men zich beijvert « twee godsdiensten naast elkander te stellen » (4); zij voegt er terecht bij, dat zij zulks nooit beloofd heeft. Het is dan ook niet te verwonderen, dat men haar thans hare vroegere gunstelingen, Oranje, Egmond, Hoorn en Hoogstraten ziet beschuldigen, « zich, met

(1) ANSELMO : *Codex Belgicus*. Plakkaten, blz. 37 (Antwerpen, 1661).

(2) VAN VAERNEUWIJK : *Beroerliche tijden*, deel II, blz. 108 en volg., POUCKET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 7; GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 492. — Die vorm schijnt kenschetsend voor de eerste Calvinistische kerken. Te Leiden bestaat daarvan nog een merkwaardig specimen.

(3) Voor Antwerpen, zie GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 215; voor Doornijk : *Bullet. de la Comm. royale d'Hist.*, 1° reeks, deel XI [1846], blz. 421; voor Utrecht, zie GACHARD : *loc. cit.*, blz. 209; voor Ieperen, DIEGERICK : *Documents du XVIe siècle*, deel I, blz. 264.

(4) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. 224.

woord en daad, tegen God en tegen den koning gekeerd te hebben » (1). Voortaan zal zij nog alleen steun zoeken bij den katholieken adel, en wordt graaf Pieter Ernst van Mansfeld haar geheimraad.

Vroeger vijand van Granvelle, had Mansfeld zich sedert het vertrek des kardinaals langzamerhand uit de oppositie teruggetrokken. Zijne Saksische afkomst stelde hem buiten het bereik van dat Bourgondisch bewustzijn, dat de andere leden van den hoogen adel bezielde. Daarbij komt, dat hij, geboren in 1517, zijn eersten veldtocht onder Karel V gedaan had en dat hij, op rijpen leeftijd gekomen toen Oranje en Egmond nog kinderen waren, naast hen de denkbeelden vertegenwoordigde van het geslacht, waartoe hunne vaders behoord hadden. Evenals deze laatste, bleef hij bovenal katholiek; rondom hem schaarden zich dus de Berlaymont's, de Aarschot's, de Noircarnes', de Meghem's die zich, bij de eerste kenteekenen van godsdienstige beweging, met de regeering verzoenden. Toen de beeldenstorm uitbrak, benoemde de landvoogdes Mansfeld tot stadhouder van Brussel, en stelde zij zich onder zijne bescherming (2).

Terwijl de hooge adel zich aldus in vijandige partijen verdeelde, kwam ook verdeeldheid onder het volk. De aan de protestanten gegeven toelating, openlijk hunne godsdienstoefeningen te houden, verbitterde de katholieken. Hunnerzijds bleven de Calvinisten uitvaren tegen de « afgoderij ». Zelfs verklaarden zij, dat het misoffer en het klokkengelui hun geweten kwetsten (3). Het land, dat vroeger eensgezind dezelfde politieke eischen stelde, verdeelde zich in twee kampen onder den invloed der godsdienstkwestie. Eene antigeuzenpartij, met hare penningen en kenteekenen, kwam tot stand (4). Al de katholieken, die tot het eedverbond der edelen toegetreden waren, namen hun ontslag. Klaarblijkelijk zou de godsdienstvrijheid de kalmte in de gemoederen niet terugbrengen. De

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 453.

(2) Voor hare toenadering tot Mansfeld, zie RACHFAHL : *Margaretha von Parma*, blz. 206 en volg.

(3) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 88.

(4) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 495. — Sedert den zomer 1566 verliest het woord *geus* zijne politieke beteekenis, om synoniem van protestant en inzonderheid van Calvinist te worden.

edelen, die gehoopt hadden door dezelve de godsdiensttwisten te vermijden en het land tot hunne nationale politiek te winnen, waren bitter teleurgesteld. In hunne Cassandersche verdraagzaamheid, hadden zij zich geen voldoende rekenschap van het geweld der godsdienstdriften gegeven. Overal waar de Calvinisten een uitdagende houding aannamen, ontwaakte het katholiek bewustzijn. Verzoening tusschen orthodoxie en Hervorming was onmogelijk (1). Men moest wel voor de eene of de andere partij kiezen.

In Vlaanderen spant Egmond al zijne pogingen in om niemand te kwetsen, doch hij misnoegt iedereen. Hij moet zijne toevlucht nemen tot halve maatregelen en kleingeestige redmiddelen. Hij durft naar de mis niet gaan, en ook niet thuis blijven. Te Gent gaat hij naar de mis, doch « metter bonette up thoof »; daarop zijn « tweederande lieden verabuseert : de ghues, om dat hij messe ghijnck hooren, ende de catholijcque, om dat hy metter bonette up thoof knielde » (2). Wat hem belang inboezemt, de vervorming der regeering en de bijeenroeping der Staten-Generaal, laat klaarblijkelijk iedereen koel. Hij bezit die populariteit niet meer, waarop hij zoo fier was. Reeds op het einde van het jaar, is hij « grijs en oud geworden, en slaapt hij slechts met wapens en pistolen bij zijn bed » (3). Verschrikt over de beloopen verantwoordelijkheid, door gewetensbezwaren, angst en wroeging gemarteld, deinst hij op het beslissend oogenblik terug.

Doch Oranje kent zulke aarzeling niet. Zijn helder brein toont hem de zaken zooals zij zijn, en verre van hem te verschrikken, moedigt de benardheid van den toestand hem aan. Hij ziet, dat het uit is met schikkingen en vergelijken. Hij weet, dat van Philips II geen mededoogen te verwachten is, en dat men zich stoutweg tot den strijd moet voorbereiden, ofwel terug onder de Spaansche dwingelandij vallen. Hij acht, dat het oogenblik gekomen is om zich openlijk met het Duitsche rijk

(1) Reeds vóór September, zocht Margareta in de katholieke Waalsche provinciën, een bond tegen de Calvinisten tot stand te brengen. GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 457.

(2) VAN VAERNEWIJCK : *Beroerlijke tijden*, deel I, blz. 233.

(3) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 196.

te verbinden en de hulp der Duitsche vorsten te aanzoeken (1).

Daartoe tracht hij zijne vrienden te overhalen. Op 3 October heeft hij te Dendermonde eene samenkomst met Hoogstraten, Egmond en Hoorn. Doch Egmond kan er niet toe besluiten, met den wettigen vorst te breken. Na eene urenlange geheime beraadslaging, gaan de heeren uiteen, zonder een besluit te nemen. En kort daarop vraagt Egmond eene toenadering tot Margareta en tot Mansfeld. In Januari 1567 komt hij weder naar den Raad van State. Eenige dagen later vergt Margareta van de ambtenaars een nieuwen eed van « volstrekte gehoorzaamheid » aan den vorst. Egmond onderwerpt zich, terwijl Oranje, Hoorn, Hoogstraten en Brederode weigeren hun geweten te verbinden door eene belofte van « onbeperkte » gehoorzaamheid (2).

Margareta's aanspraak, vergeleken met den schrik, dien zij den vorigen zomer uitstond, bewijst wel, hoeveel kracht de regeering in weinige maanden bijgewonnen had. Eens dat de door den beeldenstorm verwekte schrik voorbij was, had men zich, inderdaad, spoedig rekening gegeven van het klein aantal der dweepers. Men had een algemeenen opstand, een inval der Hugenoten, een Duitsche tusschenkomst gevreesd: niets van dat alles was gebeurd. In alle steden kwam de katholieke meerderheid tot bezinning. Te Brussel, verklaarden de gilden zich tegen de preeken. In eenige weken voltrok zich in de gemoederen een ommekeer tegen de protestanten en ten gunste der door Mansfeld voorgelichte en gerustgestelde landvoogdes.

De hertogin tracht dan ook dadelijk de haar afgedwongen toegevingen in te trekken. Een edict van 8 October beveelt den vreemden predikanten het land te verlaten (3). Het vergelijk van 23 Augustus wordt voortaan stipt toegepast. Op 4 December schrijft Margareta aan de steden, dat zij wel gedwongen geweest is, de preeken te dulden, doch daarom geenszins de beoefening van den nieuwen godsdienst toestond. Derhalve

(1) GROEN : *Archives*, deel II, blz. 430.

(2) *Ibid.*, deel III, blz. 146 (Leiden, 1836).

(3) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. c.

moeten « de ergste en onuitstaanbaarste misbruiken en overtredingen verholpen worden, en daarna opvolgenlijk en geleidelijk die van minder ergen aard ». Het volk moet begrijpen, dat « de oude eeredienst alleen Gode en den koning aange-naam is » (1). Het mag overigens, om hem te doen zegepralen, rekenen op de gewapende macht. Want nu heeft de regeering troepen. Zij heeft in Duitschland verschillende regimenten gelicht; zij zendt bezettingen in de voornaamste steden en bereidt zich tot den aanval.

Een tijd lang hadden de hervormden gehoopt, mits drie miljoen gulden, van den koning de vrijheid van hun eeredienst te bekomen (2). Met dat geld rusten zij soldaten uit. De Calvinistische synode smeekt Oranje zich aan hun hoofd te stellen. Doch de prins aarzelt. Hij weet wel dat, zonder den steun van het Duitsche rijk, op denwelken hij blijft hopen, een opstand niet zegevieren kan. Opnieuw beijvert hij zich vruchteloos, Calvinisten en Lutheranen met elkander te verzoenen; hij laat predikanten uit Duitschland komen, spreekt nog van een algemeene toetreding van de protestanten aller provinciën tot de Augsburgsche confessie (3). Doch, zoo hij nog het zwaard niet trekt, is zijne houding te Antwerpen, waar hij den godsdienstvrede handhaaft en waar de landvoogdes hem niet durft verontrusten, den protestanten een spoorslag. Zij rekenen ook op Brederode, die, in Holland, zijn slot van Vianen versterkt. Overigens zijn zij meester, in het zuiden des lands, van twee groote Waalsche steden: Doornijk en Valencijn, waar de nieuwe leer zoo vroegtijdig ingang vond (4); beide weigeren de door de landvoogdes gezonden bezettingen te ontvangen, en blijven in betrekking met de Fransche Hugenoten. Te Valencijn, waar de twee befaamde geestelijken Guido de Bray en La Grange verblijven, heeft het consistorie het bestuur der gemeente bemachtigd en,

(1) DIEGERICK : *Documents du XVIe siècle*, deel III, blz. 214 (Brugge, 1876).

(2) POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 78; *Bull. de la Comm. royale d'Hist.*, 2e reeks, deel XI [1858], blz. 244, en 3e reeks, deel III [1862], blz. 392.

(3) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. cxxxiii.

(4) Te Doornijk schat men, dat de vijf zesden der inwoners Calvinisten zijn. GROEN : *Archives*, deel II, 217.

in December, is Noircarmes dit Nederlandsch Geneve komen belegeren.

De regeering schrikt dus niet terug vóór een godsdienstoorlog, die haar vroeger zoozeer verontrustte. In de meeste provinciën heeft de hervormde eeredienst opgehouden. De predikanten worden vervolgd. Egmond zelf doet daaraan mee : hij laat er een hangen in Vlaanderen en ook « de niue schueren, daer zy in preechten » afbreken (1).

De Calvinisten aanvaardden den strijd. Lodewijk van Nassau werft huurlingen in Duitschland; gewapende benden rukken op, om Valenciën te ontzetten. Op 27 en 29 December worden er twee in de pan gehakt door de bezetting van Rijsel en door de troepen van Noircarmes te Wattrelos, en te Lannoy. Op 2 Januari 1567 brengt Noircarmes bij verrassing eene bezetting in Doornijk. Die tegenslagen ontmoedigen den wederstand niet. Aanvang Februari zend Brederode, in naam der aan het eedverbond getrouw gebleven edelen, een protest tegen de schennis der overeenkomst van 23 Augustus, de landvoogdes smeekende te beletten, dat het bloed van het arme volk vergoten worde (2). Terzelfder tijd schrijft hij aan de belegerden van Valenciën, om hun de hulp van Oranje, van Hoorn en van andere voorname personages te beloven.

De heer van Toulouse, Jan van Marnix heeft te Austruweel een kamp opgeslagen. Eerst poogt hij het eiland Walcheren te bemachtigen. Door de inwoners teruggeslagen, brengt hij zijne benden weder op hare stelling, waar zij op 13 Maart door de troepen van Philips van Lannoy aangevallen worden. Van Antwerpen's wallen ziet men het gevecht; dadelijk grijpen de Calvinisten naar de wapens om hunne broeders bij te springen. Oranje rond welken zich de Lutheranen scharen, verzet zich tegen dat voornemen. Want in dit hachelijk oogenblik, blijft de rede hem leiden. Hij begrijpt dat, zoo hij zich voor de Calvinisten verklaart, dit de breuk met de Duitsche vorsten medebrengt; en van deze verwacht hij de redding der Nederlanden. Wat

(1) VAN VAERNEUWICK : *Beroerliche tijden*, deel II, blz. 112.

(2) DIEGERICK : *Documents du XVIe siècle*, deel III, blz. 278. — Vergelijk den scherpen toon van Margareta's antwoord met haren angst in de maand Augustus. POULLET : *Correspondance de Granvelle*, deel II, blz. 266.

vermag overigens, tegen Lannoy's soldaten, die woeste, brieschende menigte, die de straten vervult? Loopt hij immers geen gevaar, Antwerpen te verliezen en zich zelf in het verderf te storten, als hij haar laat begaan? Koelbloedig neemt hij zijn besluit. Te midden der doodsbedreigingen, onder de naar zijne borst gerichte buksen, blijft hij onwrikbaar; hij houdt de stadspoorten gesloten en hij laat Toulouse in het zicht der wallen sneven (1).

Nu was de opstand bedwongen. Oranje's houding ontnam de laatste hoop aan de verdedigers van Valenciën. Voor Guido de Bray, is de prins nog slechts « een ongelukkige booze, dien God zal straffen, omdat hij hen zoolang met dwaze hoop op hulp misleid heeft » (2). De stad geeft zich op 24 Maart aan Noircarmes over. In het noorden is Brederode door graaf van Meghem uit Vianen verdreven. Hij vlucht naar Emden, na door Egmond's bemiddeling tevergeefs Margareta om vergiffenis gesmeekt te hebben. De graven van Hoorn en van Hoogstraten leggen den eed aan Philips II af. Doch Oranje weersaat al hunne beden en weigert hun voorbeeld te volgen. Hij schrijft den koning een eerbiedvollen brief en verlaat Antwerpen op 11 April, om zich in veiligheid te stellen in het graafschap Nassau. Alle wegen zijn vervuld met vluchtelingen. In April heeft het derde der inwoners van 's Hertogenbosch de stad verlaten. Op 5 Mei trekt een groote menigte arme en rijke Brabanders en Walen, met vrouwen en kinderen, langs Delfzijl naar Emden » (3). Zooveel vluchtelingen telt men in Emden en Keulen, dat er soms tot dertig in een zelfde huis zijn. Honderden ontschepen in Engeland.

Margareta en Mansfeld behalen dus de zege. Doch zij willen daarvan geen misbruik maken. Nu de godsdienst gered is, wil Margareta hare politiek van 1564 hervatten. Mansfeld vergeet niet, dat hij vroeger, met de andere heeren, de verzachting der plakaten, de afschaffing der inquisitie en de bijeenroeping

(1) Kenschetsend is het, voor den toenmaligen godsdienstigen toestand, dat de Lutheranen de katholieken tegen de Calvinisten ter hulp kwamen. GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 527.

(2) LANGERAAD : *Guido de Bray*, blz. 72, n.

(3) GACHARD : *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, deel II, blz. CLXIII

der Staten-Generaal gevraagd heeft. Beiden voelen wel dat zij, in de zegepraal, blijk van gematigdheid moeten geven, dat men de edelen door behendige bewilligingen winnen moet, « hen niet in vertwijfeling brengen en hun geen gelegenheid tot een nieuw oproer geven moet ». Vooral dient de uitwijking gestuit, die « dit land van handel, nijverheid en scheepvaart verarmt ». De schoonste zegepraal, schrijft de landvoogdes aan den koning, « is de kastijding der hoofdlieden en de vernedering der muiters, zonder bloedvergieten » (1). Granvelle, de paus zelf, voegen hun dringende beden bij de hare en roepen de menscheijkheid en het wel begrepen belang des lands ten voordeele der goeder-tierenheid in (2).

Al die beden beantwoordt Philips II met trotsche verachting of aanvallen van gramschap. Al te veel wrok hoopte zich in zijn hart samen, sedert zijn vertrek uit de Nederlanden; al te lang moest hij zwichten vóór het verzet, zijn vorstentrots vóór de aanspraken zijner onderzaten vernederen. Hij kent vergiffenis noch mededoogen meer. Het uur der zoo lang verbeide wraak is geslagen. Als katholiek koning, heeft hij op de ziel zijns vaders gezworen, den hoon, door de beeldstormers Gode aangedaan, bloedig te zullen wreken; als koning van Spanje, heeft hij besloten een einde te stellen aan de zelfstandigheid der Nederlanden en ze onder zijn absolutisme te doen bukken. Wat deert het hem, dat al zijne zoo katholieke als protestantsche onderdanen denzelfden haat voor het Spaansche stelsel deelen? Hij zal hun hetzelfde gewelddadig opleggen.

Op 30 December 1566 krijgt de hertog van Alva opdracht, de Spaansche regimenten, die in Lombardije verzameld worden, naar de Nederlanden te brengen. Margareta kon met eigen middelen het oproer reeds in het voorjaar dempen; om het even! In spijt van haar protest, blijft de koning onwrikbaar. De onderrichtingen, die hij zijn luitenant geeft, maken dezen tot wezenlijken landvoogd der Nederlanden. Bij zijne aankomst zal de landvoogdes nog in schijn het gezag voeren. In hare verontwaardiging, biedt zij haar ontslag aan, dat Philips weigert.

(1) KERVYN DE LETTENHOVE: *Les Huguenots et les Gueux*, deel I, blz. 469.

(2) *Ibid.*, blz. 470.

Terzelfder tijd schrijft hij haar het te verwezenlijken programma voor : de privileges der steden intrekken, — op de kosten der inwoners vestingen bouwen te Antwerpen, te Valenciën, te Vlissingen, te Amsterdam, te Maastricht, — de stedelijke magistraten vervangen door koninklijke ambtenaars, — belastingen lichten zonder de toestemming der Staten, — ten slotte de inlandsche troepen afdanken (1).

Onderwijl had het Spaansche leger zich op marsch gesteld, om langzaam het Vrijgraafschap en Lotharingen te doortrekken. Bij de mare zijner nadering, valt de schrik over de provinciën neder. Allerwegen ijlen de verdachten naar Frankrijk, naar Engeland, naar het hertogdom Kleef, naar Oost-Friesland, naar Keulen. Op 9 Augustus 1567 komt eindelijk de voorhoede van Alva's *tercios* Brussel binnen...

(1) GACHARD : *Correspondance de Philippe II*, deel I, blz. 542.

EINDE

ALPHABETISCH REGISTER

A

- AALST, 33, 121 n., 193, 235, 278.
AARSCHOT (de hertog van) [Philips III van Croy], 129, 185, 356, 375 n., 414, 427, 436.
ABBEVILLE, 82.
ADOLF, hertog van Gelderland, 20, 21, 63.
ADOLF VAN BOURGONDIE, heer van Beveren, 93.
ADOLF VAN KLEEF, heer van Ravestein, 4, 5, 18, 20, 25, 37, 40.
ADRIAAN VI [Adriaan van Utrecht], paus, 86, 142, 143, 286, 310, 323, 324.
AEGIDIUS (Petrus), humanist, 277, 292.
AFFAITADI (de), kooplieden van Cremona, te Antwerpen, 254, 256.
AFFLIGEM, abdij bij Aalst, 156.
AGNES VAN CROY, 309.
AGRICOLA (Rudolf), humanist, 279, 280.
ALBO CASTRO (J. P. de), Grieksch vluchteling, 282 n.
ALBRECHT, aartshertog van Oostenrijk, landvoogd der Nederlanden, 93 n., 200, 363 n.
ALBRECHT IV, hertog van Beieren, 6.
ALBRECHT, hertog van Pruisen, 341.
ALBRECHT III, hertog van Saksen, landvoogd der Nederlanden, 51, 52, 59, 60, 63, 96, 151, 172.
ALEXANDER (Hieronymus), kardinaal, 160, 282, 287, 320, 321.
ALEXANDER VI, paus, 183 n.
ALEXANDER, prediker van Maria van Hongarije, 102.
ALGIERS, 128, 372.
ALKMAAR, 113.
ALVA (de hertog van) [Fernand Alvarez de Toledo], 18, 52, 108, 139, 225, 301, 392, 442, 443.
AMBOISE (George van), kardinaal en minister van den koning van Frankrijk Lodewijk XII, 76.
AMIENS, 82.
AMSTERDAM, 113, 212, 232 n., 246 n., 248, 255, 263, 304, 331, 332, 443.
ANJOU (de hertog van) [Frans van Alençon], 50.
ANNA, dochter van koning Edward IV van Engeland, 29.
ANNA VAN BEAUJEU, regentes van Frankrijk, 40, 42, 81 n.
ANNA VAN BRETAGNE, koningin van Frankrijk, 39, 52, 54, 65, 71.
ANNA VAN BUREN, vrouw van Willem, prins van Oranje, 374.
ANNA VAN KLEEF, vrouw van Hendrik VIII van Engeland, 128.
ANNA VAN SAKSEN, vrouw van Willem, prins van Oranje, 387.
ANSAIN (Alexander), Grieksch vluchteling, 282 n.
ANTOON, grootbastaard van Bourgondië, 4.
ANTOON, markgraaf van Bergen, 186.
ANTWERPEN, 14, 38, 43, 44, 48, 49, 51, 53, 60, 62, 87, 88, 89, 109, 113, 124,

129, 132, 156, 181, 193, 207, 209,
210-214, 216-219, 227, 230, 231,
232 n., 236, 240, 243, 252-263, 265,
267, 270, 274, 276, 278, 285, 289,
291, 292, 294, 295, 296, 298, 304-
308, 317, 318, 321, 327, 330, 333-
334, 336, 339, 342, 358, 577, 381,
385, 386, 388, 398, 402, 403, 411,
423, 425, 427, 430, 431, 432 n.,
434, 435, 439, 441, 443.
ANZIN (de berg van), bij Valenciën,
406.
ARAGONA (Luigi d'), kardinaal, 306 n.,
375 n.
AREMBERG (de graaf van) [Jan de Li-
gne], 379, 389, 427.
ARMENTEROS (Thomas), secretaris van
Margareta van Parma, 85, 389, 391,
393, 409.
ARMENTIÈRES, 120, 222, 225, 227-232,
237, 260, 267, 334, 373, 401, 404,
425, 430.
ARNEMUIDEN (eiland Walcheren), 211,
248.
ARNHEM, 67, 98.
ARTEVELDE (Jacob van), 38, 90, 99,
161.
ASSONLEVILLE (Christoffel d'), raads-
heer van den geheimen raad, 410.
ATH, 232 n., 235.
ATRECHT, 16, 19, 20, 34, 54, 74, 231,
235, 286, 304, 359, 380.
AUGSBURG, 137, 253, 261.
AUSTRUWEEL, 440.
AUXERRE, 35, 55.
AVIGNON, 280 n.
AXEL, 47.
AYMERIES (de heer van), 418.

B

BADIUS (Judocus), humanist, 280.
BADOERO (F.), Venetiaansch gezant,
267, 273, 314 n., 342, 375 n.
BAENST (de), Bourgondisch ambte-
naar, 250.
BAFLO, 280.
BAKKER (Jan de) [Pistorius], hervorm-
de, 327, 335.
BALBANI (de), Italiaansche kooplieden
te Antwerpen, 262.
BARBARIS (Jacob van), Italiaansch
bouwmeester, 282.
BARI'S (de), Waalsche kooplieden te
Antwerpen, 254.
BARLANDUS (Adriaan), humanist, 281,
378 n.
BAR-SUR-SEINE, 35, 55.
BATENBERG (Jan van), wederdooper,
333.
BAVAI, Noorderdepartement, 140.
BAVE (Judocus), schrijver van den ge-
heimen raad, 416.
BAYARD, Fransch krijgsman, 90.
BAZEL, 254 n., 277, 287.
BEAUCAMPS, Noorderdepartement, 431.
BEAUJEU, zie Anna, Pieter.
BEAUVALET (Jan), kapelaan van Sinter-
Goedele te Brussel, 265.
BEIEKEN, zie Albrecht, Hendrik, Jan,
Willem.
BELLE, Noorderdepartement, 223,
224, 231, 403.
BERCHEM (Roeland van), Lutheraan,
321.
BERG (de graaf van den), 425.
BERGEN, 9 n., 14, 200 n., 231, 232,
271, 298, 313, 434.
BERGEN (de heer van) [Jan van Ber-
gen], 93.
BERGEN (de markgraaf van) [Jan van
Glymes], 232 n., 350, 375 n., 378 n.,
379, 385, 391, 405, 406, 412, 414,
422.
BERGEN, zie Antoon, Cornelis, Hen-
drik, Maximiliaan, Robrecht.
BERGEN-OP-ZOOM, 274, 328.
BERGHE (Van den), bouwmeester, 296.
BERLAYMONT (Karel, graaf van), 356,
368, 371, 387, 389, 408, 421, 427,
436.
BERTHOUD'S (de), Waalsche kooplieden
te Antwerpen, 254.
BÉTHUNE, 43, 63, 425.

- BEVEREN (de heer van), zie Adolf en Philips van Bourgondië.
- BÈZE (Theodoor de), hervormer, 401.
- BINCHE, 102, 140, 235, 298, 310.
- BIRMINGHAM, 225.
- BLAUWUIS, bij Brugge, 289.
- BLOEMARDINE, ketterin, 307.
- BLOIS, 66.
- BLOIS (Lodewijk van), abt van Liesies, 311.
- BLONDEEL (Lancelot), schilder, 293.
- BOGHEM (Lodewijk van), bouwmeester, 73, 296.
- BOISOT's (de), Belgische edellieden, 401.
- BOLOGNE (Jan van), beeldhouwer, 297.
- BOLOGNE (Thomas van), Italiaansch bouwmeester, 293 n.
- BOLSWARD, 113.
- BOMY, bij Theruanen, 111.
- BONVOISI (de), kooplieden van Lucca te Antwerpen, 254.
- BOSCH (Hieronymus), schilder, 298.
- BOULLON, 109.
- BOULOGNE, 381 n.
- BOURG-EN-BRESSE, 72, 73,
- BOURGES, 371.
- BOURGONDIË, zie Adolf, David, Jan, Karel, Marie, Philips.
- BOUSSU (bij Bergen), 186.
- BOUSSU (de graaf van) [Jan van Hénin Liétard], 350.
- BOUVIGNE, 140.
- BRABANT, zie Jan, Wenceslaus.
- BRASSCHAAT, 129.
- BRAY (Guido de), Calvinistisch predikant, 385 n., 397, 399, 417, 418, 439, 441.
- BREDA, 274, 293 n., 328, 373, 375, 387, 417.
- BREDERODE (Hendrik, baron van), 375 n., 378 n., 379, 420, 438-441.
- BRETAGNE, zie Anna, Frans.
- BREUGHEL (Pieter), schilder, 295, 298.
- BRIELLE, 147.
- BROU (bij Bourg-en-Bresse), 72, 73, 99, 296.
- BRUGGE, 9 n., 13, 15, 16, 17 n., 22, 26, 29, 38, 41, 43-47, 50, 52, 87, 99, 106, 118, 124, 151, 181, 193, 209, 211-216, 218, 219 n., 220, 222, 226, 228 n., 231, 233, 236, 241, 244, 247, 252, 254, 255, 259, 269, 270, 274 n., 279, 289, 293, 394, 296, 298, 301, 305, 381, 383, 400 n., 404.
- BRULLY (Pieter), Calvinistisch predikant, 397.
- BRUNO, aartsbisschop van Keulen en hertog van Lotharingen, 382.
- BRUSSEL, 14, 25, 49, 50, 67, 71, 83, 87, 89, 101-103, 110, 116, 117, 130, 139, 140-142, 153, 156, 170, 174, 175, 180, 181 n., 195, 196, 220, 222, 233-235, 238, 245 n., 247, 274, 279, 293, 296, 298, 321, 325, 328, 347, 351, 356, 359, 365, 367, 370, 375 n., 385-387, 392, 393, 406, 411, 413, 416, 425, 429, 430, 433, 434, 436, 438, 443.
- BRUXELLES (Philibert), lid van den geheimen raad, 141.
- BUCEK, hervormer, 341 n., 397.
- BUEDENS (Olivier), kettermeester, 324.
- BUREN (Gelderland), 186.
- BUREN (de graaf van), zie Floris van Egmond.
- BUREN (de graaf van) [Maximiliaan van Egmond], 93, 129, 185, 198, 377.
- BUREN (Anna van), zie Anna van Buren.
- BURGOS, 68.
- BUSBEKE (Ogier van), diplomaat, 198.
- BUSLEYDEN (Frans), raadsheer van Philips den Schoone, 61, 62, 277.
- BUSLEYDEN (Hieronymus), 282, 286, 287, 311, 316.
- BUSTERMAN (Joost), pastoor te Gent, 313.
- BYNS (Anna), 289, 301.

C

- CADIX, 253.
- CADZAND, 53.
- CALLOO (arr. Sint-Nicolaas), 38.

- CALVAERT (Denijs), schilder, 295.
 CALVYN (Jan), 395, 396, 400, 401.
 CAMPAÑA (Pedro), zie Kempeneere (Pieter de).
 CAMPEGGI (Laurens), kardinaal, 324.
 CAMPENSIS (J. van Campen), humanist, 288.
 CAMPIE (DEI), Italiaansche bankiers te Brugge, 26.
 CANDIDO (P.), zie Witte (Pieter).
 CANTERBURY, 341.
 CANTO (Alonso del), Spaansch *contador*, 383.
 CARLOS (δσν), zoon van Philips II, 360.
 CARONDELET (Jan), kanselier van Bourgondië, 32, 41, 44, 62, 86, 92, 101, 103, 277, 282.
 CARONDELET (Jan), aartsbisschop van Palermo, 86.
 CARTHAGENA, 372.
 CASEMBRODT, secretaris van graaf van Egmond, 378 n., 419.
 CASSANDER (George), godgeleerde, 334 n., 376 n., 378, 399, 416, 435.
 CASTELEIN (Matthijs de) rederijker, 301.
 CELLARIUS (Christiaan), geleerde, 271.
 CENTURIONI (M.), Genuesch koopman te Antwerpen, 254.
 CHAMPIGNEY (de heer van) [Frederik Perenot van Granvelle], stadhouder van Antwerpen, 257.
 CHANTONAY (de heer van), Thomas Granvelle, 393.
 CHAPELLE D'ARMENTIÈRES, Noorderdepartement, 431.
 CHAPELLE-GRENIER (Bois Grenier), Noorderdepartement, 431.
 CHARLEMONT, bij Givet, 131, 161.
 CHASTELLAIN (George), kronijkschrijver, 302, 304.
 CHATELET, bij Charleroi, 140.
 CHAUNY, dep. Aisne, 356.
 CHIÈVRES, zie Willem van Croy.
 CHIGI (Agostino), koopman van Sienna, te Antwerpen, 254.
 CHIMAY, 185.
 CHRISTIAAN II, koning van Denemarken, 94, 105, 107, 108, 109, 367.
 CHRISTIAAN III, koning van Denemarken, 108, 129, 298.
 CHRISTINA, hertogin van Lotharingen, 367.
 CHRISTOFFEL VAN OLDENBURG, pretendent naar den troon van Denemarken, 107.
 CLARENCE (de hertog van) [George van York], 21.
 CLAUDE, dochter van Lodewijk XII, koning van Frankrijk, 65, 66.
 CLAUDINA VAN CHALONS, vrouw van Hendrik van Nassau, 374.
 CLAUSEN, bij Luxemburg, 298.
 CLEMENS VII, paus, 104, 178, 183, 287, 324, 365.
 CLEYNARTS (Nicolaas), humanist, 259, 288, 290.
 CLOUGH (Richard), Engelsch diplomaat, 255 n.
 CLOVIS, 88.
 COCQUIEL'S (de), Waalsche kooplieden te Antwerpen, 254.
 COELLO (Alonso Sanchez), schilder, 367.
 COLAERT (Jacob), koopman, 227.
 COLCHESTER, 398.
 COLET (John), Engelsch geleerde, 283, 315.
 COLIGNY (Gaspard van), maarschalk van Frankrijk, 356, 406, 418, 420.
 COLOMBUS (Christoffel), 253.
 COLON (Fernand), 290.
 COLYNS (Alexander), beeldhouwer, 297, 298, 299.
 COMMINES (Philips van), 5, 6, 185.
 CONDÉ, 20.
 CONDÉ (de prins van) [Lodewijk I], 405, 418.
 CONTARINI (Zaccaria), Venetiaansch gezant, 165.
 COPPENHOLLE (Jan van), Gentsch volkman, 43, 52, 53.
 COPPIN, ketter, 330.
 COPPIN (Nicolaas), kettermeester, 324.
 CORBIE, 82.

CORDOBA (Gonzalvo van), Spaansch krijgsman, 66.
 CORNELIS VAN BERGEN, bisschop van Luik, 161, 186.
 CORTENBERG (abdij van), 312.
 COSTER (Jan de), taalkundige, 281.
 COUCKE (Pieter), schilder en bouwmeester, 237, 294, 298.
 COUTURIER (Quinten), ketter, 330.
 COXIE (Michiel), schilder, 237, 294.
 CRAON (de heer van) [George de la Trémouille], 5, 7.
 CREMONA (Frans van), lector aan de Leuvensche hoogeschool, 282.
 CRÈVECŒUR (Philips van), heer van Esquerdes, 6, 19, 27, 34, 40, 43, 49, 50, 54, 185.
 CROY, zie Agnes, Eustatius, Jacob, Karel, Philips, Robrecht, Willem. — Zie ook Aarschot, Rœulx.
 CURTIÛS (Pieter), bisschop van Brugge, 383.

D

DADIZELE (Jan van), 304.
 DAMHOUDER (Judocus de), rechtsgeleerde, 198.
 DAMME, 52, 212.
 DANTZIG, 341 n.
 DAVID (Geeraard), schilder, 293.
 DAVID VAN BOURGONDIE. bisschop van Utrecht, 96, 175, 310.
 DELFT, 113, 279.
 DELFZIJL, 441.
 DEMAISTRES (Pieter), geneesheer van Margareta van Oostenrijk, 99 n.
 DENDERMONDE, 41, 47, 305, 438.
 DESPAUTÈRE, zie SPAUTEREN (Jan van).
 DEVENTER, 279, 280, 283, 381.
 DEVENTER (Jacob van), landmeter, 225.
 DIEDENHOVEN, 358.
 DIERKS (Willem), hervormde, 327.
 DIJON, 5.
 DI MARCHI, Italiaansch ingenieur, 273, 411 n., 412.
 DINANT, 140, 146, 240, 244 n.
 DIRKS (Vincent), godgeleerde, 321.

DODOENS (Rembert), kruidkundige, 290.
 DOKKUM, 113.
 DOORNIJK, 20, 63, 78, 90, 91, 92, 156, 177 n., 181 n., 200 n., 231, 232, 235, 237, 260, 267, 271 n., 289, 309, 328, 334, 365, 380, 388, 391, 397, 398, 400 n., 401, 403, 404, 406, 407, 418, 423, 425, 431, 432, 434, 435, 439, 440.
 DORDRECHT, 113, 317.
 DOROTHEA, dochter van Christiaan II van Denemarken, 107.
 DORPIUS (Martinus), humanist, 281, 290, 326.
 DOULLENS, dep. Somme, 82.
 DOUVRIËN (Andries van), keldermeester van Karel V, 365, 366.
 DOWAAL, 35, 98, 177 n., 181 n., 237, 304, 305, 363.
 DRANOUTRE, bij Ieperen, 223 n., 404.
 DRIEUX (Remi), bisschop van Brugge, 400 n.
 DRINGENBERG (Lodewijk van), humanist, 280.
 DUBOIS (Ambrosius), schilder, 295.
 DUBROEUQ (Jacob), beeldhouwer en bouwmeester, 296, 298, 299, 300.
 DUCCI (Gaspard), Italiaansch koopman te Antwerpen, 263, 265.
 DUINEN (abdij der), 431.
 DUINKERKEN, 328.
 DUMOULIN (Karel), Fransch rechtsgeleerde, 386.
 DUREN, 130, 372.
 DYONISIUS (Hendrik), jezuïet, 432.

E

EDELARE, arr. Gent, 236.
 EDINGEN, 232 n., 235, 431.
 EDWARD III, koning van Engeland, 91, 161.
 EDWARD IV, koning van Engeland, 21, 28, 29, 33, 34, 95.
 EDZARD I, graaf van Oost-Friesland, 96.
 EEKE, arr. Gent, 223 n.

- EGMOND, prov. Noord-Holland, 186.
 EGMOND (de graaf van), zie LAMORAAL, graaf van Egmond.
 EGMOND (Nicolaas van), godgeleerde, 287, 321.
 EGMOND, zie Buren, Jan, Karel, Lamoraal, Philips.
 ELEONORA, zuster van Karel V, koningin van Frankrijk, 142.
 ELISABETH, koningin van Engeland, 364, 398, 410, 411.
 EMDEN, 96, 216 n., 331, 336, 341, 411, 441.
 EMANUEL-PHILIBERT, hertog van Savoye, landvoogd der Nederlanden, 140, 350, 351 n., 352-357.
 ENGELBERT I, graaf van Nassau, 28, 41, 373.
 ENGELBERT II, graaf van Nassau, 292 n., 373.
 ENGUINEGATTE, zie GUINEGATE.
 ENZINAS (Francisco de), Spaansch schrijver, 306.
 EPINOY, bij Binche, 185.
 EPINOY (de prins van) [Pieter van Melun], 418.
 ERHARD VAN DE MARK, bisschop van Luik, 70, 74, 87, 98, 147, 152-162, 183, 242, 282, 292 n., 324, 325.
 ERASMUS, 102, 160, 199, 269, 271, 275-278, 283-288, 292, 302, 310 n., 314-319, 321, 325, 326, 376 n., 378, 416.
 ERFURT, 265.
 ERQUINGHEM, bij Rijsel, 431.
 ESCAUBECQUE (de heer van), 303 n.
 ESCLUSE (Karel de I'), kruidkundige, 290.
 ESCURIAAL (het), 413.
 ESQUERDES (de heer van), 425.
 ESQUERDES, zie Crèvecoeur.
 ESSEN (Jan van), hervormde, 325.
 ETICHOVE, bij Oudenaarde, 236.
 EUSTATIUS VAN CROY, bisschop van Atrecht, 186.
 EVERAARD VAN DE MARK, broeder van den bisschop van Luik, Erhard van de Mark, 147, 151, 153
 EVERS HAM (abdij van), bij Veurne, 431.
 EVESHAM, in Engeland, 225.
 EYCK (H. en J. van), schilders, 278, 290, 292.
- F**
- FARNESE (Alexander), landvoogd der Nederlanden, 257, 366.
 FARNESE (Octaaf), echtgenoot van Margareta van Parma, 366, 367.
 FARNESE. Pieter-Lodewijk, 366.
 FERDINAND VAN OOSTENRIJK, broeder van Karel V, keizer, 83, 88, 89, 101, 122, 139, 347, 349, 367, 373.
 FERDINAND DE KATHOLIEKE, koning van Spanje, 39, 51, 61, 65-67, 72, 83.
 FERRAND VAN PORTUGAL, graaf van Vlaanderen, 99.
 FERRARA, 280.
 FERRI VAN CLUGNY, bisschop van Doornijk, 4, 310.
 FLEURANGES (de heer van), zie Robrecht III van de Mark.
 FLEURBAIX, dep. Pas-de-Calais, arr. Béthune, 431.
 FLORENCE, 216, 295, 366.
 FLORIS VAN EGMOND, graaf van Buren, 97, 98.
 FLORIS (Cornelis), bouwmeester en beeldhouwer, 297, 298, 300.
 FLORIS (Frans), schilder, 160, 237, 278, 294, 295, 297, 299.
 FONTAINE'S (de), Waalsche kooplieden te Antwerpen, 254.
 FRANKFURT, 51, 341, 387.
 FRANCHIMONT, kasteel bij Spa, 148.
 FRANCISCA VAN SAVOYE, vrouw van Hendrik van Nassau, 374.
 FRANCKEN (Nicolaas), schilder, 295.
 FRANS I, koning van Frankrijk, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 94, 98, 107, 108, 110, 118, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 132, 134, 143, 154, 156, 161, 178, 185, 254, 286, 303.
 FRANS II, hertog van Bretagne, 29, 39, 42, 51.

- FRANS SONNIUS, zie Sonnius.
- FREDERIK III, keizer, 21, 23, 25, 26, 41, 42, 48, 50, 51, 56, 133.
- FREDERIK VAN HOLSTEIN, koning van Denemarken, 94, 105-108.
- FREDERIK, paltsgraaf, schoonzoon van Christiaan II van Denemarken, 107, 128.
- FREDERIK VAN BADEN, bisschop van Utrecht, 97, 310.
- FRELINGHIEN, Noorderdep., arr. Rijssel, 431.
- FRESCOBALDI (de), Italiaansche kooplieden te Antwerpen, 254, 262.
- FUGGER's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253, 262.
- FYNNES (Jan van), Rijselsche burger, 304.
- G
- GAASBEEK, bij Brussel, 385 n.
- GALLO (J. Lopez), Spaansch koopman, 254.
- GAMA (Vasco de), 253.
- GANSFORT (Wessel), godgeleerde, 316, 318.
- GATTINARA (Mercurio de), 73, 81, 86, 103, 143, 277, 284, 286, 287.
- GAVER, arr. Gent, 120, 185, 373.
- GAVER (de graaf van) [Jacob van Fiennes], 93.
- GEERAARD VAN GROESBEEK, bisschop van Luik, 241 n., 399, 400 n.
- GEERAARDSBERGEN, 120, 123 n.
- GEERTS (Marcus), schilder, 295.
- GEERTRUIDENBERG, prov. Noord-Braabant, 373, 375.
- GELDENHAUFR (Geeraard), secretaris van Philips van Bourgondië, bisschop van Utrecht, 293, 318.
- GELDERLAND (de hertog van), zie Adolf, Karel van Egmond.
- GEMBLOERS, 140 — (Abdij van), 312.
- GENEVE, 395, 397, 401, 417, 418, 425, 428.
- GENT, 6, 7, 9 n., 12, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 46, 49, 51-54, 62, 63, 87, 107, 111, 114, 117, 118-125, 128, 130, 178, 182, 193, 197, 202, 218, 220, 221, 226, 231, 235, 237, 246, 247, 271, 279, 281, 296, 311, 313, 328, 337, 359, 381, 383, 386, 425, 426, 431, 432, 435, 437.
- GENUA, 261.
- GEORGE VAN OOSTENRIJK, bisschop van Luik, 161, 349, 400 n.
- GEORGE VAN SAKSEN, potestaat van Friesland, 96.
- GERMANIA VAN FOIX, vrouw van Ferdinand van Aragon, 67.
- GHEYNST (Joanna vander), minnares van Karel V, 365.
- GILES (Pieter), zie AEGIDIUS (Pieter).
- GLAJON, Philips van Stavele, heer van, 350, 362, 372.
- GOELENIUS (Koenraad), humanist, 280, 288.
- GOES, 248.
- GOES (Hugo vander), schilder, 291.
- GOLTZIUS (Huibrecht), kunstenaar en oudheidkenner, 160, 290, 294.
- GOMEZ (Ruy), minister van Philips II, 353.
- GONZAGA (Fernando), minister van Karel V, 135, 143.
- GORKUM, 98.
- GORREVOD (Laurens), raadsheer van Margareta van Oostenrijk, 73.
- GOSART (Jan), schilder, 278, 282, 293, 294, 296, 299.
- GOUDA, 279.
- GRAMAYE (Thomas), ambtenaar bij de financiën, 198.
- GRANVELLE (Antoon Perrenot van), minister van Philips II, 137 n., 142, 143, 166, 173, 176, 298, 350, 353, 357 n., 359, 364, 368-374, 376, 377, 379, 380, 382-393, 399, 403, 407, 409, 411, 412, 414, 416, 419, 425, 436, 442.
- GRANVELLE (Nicolaas Perrenot van), minister van Karel V, 369.
- GRANVELLE, zie Champigny, Chantony.

- GRAPHEUS (Cornelis), humanist. 288, 318, 321.
 GRAVELINGEN, 359, 372.
 GREENWICH, 128.
 GRIMALDI (A.), Genueesch koopman te Antwerpen, 254.
 GROBBENDONK (de heer van), zie SCHETZ (Gaspard).
 GROLIER, Fransch boekenliefhebber, 289.
 GRONINGEN, 108, 113, 316, 381.
 GROOTE (Geert), 285, 307.
 GRUUTHUISE (de heer van), zie LODEWIJK VAN BRUGGE.
 GUALTEROTTI (de), Italiaansche kooplieden te Antwerpen, 254, 262.
 GUICCIARDINI (Lodewijk) [*in 't Fransch: Guichardin*], 124, 225, 230, 240, 250, 259, 263, 274, 306, 378 n.
 GUINEGATE, dep. Pas-de-Calais, 27, 28, 31, 78, 202.
 GUISE (Frans, hertog van), 358, 386, 406.
 GULIK (de hertog van), zie Willem van Gulik.
 GUIDO VAN CANNE, dictator te Luik, 151.
 GWIJDE VAN DAMPIERRE, graaf van Vlaanderen, 99.
- II**
- HAAG (den), 98, 113, 174, 175, 316, 318.
 HAARLEM, 113, 279, 381, 383.
 HALSBUYL, schoolmeester, 305.
 HAMAIDE, 372.
 HAMBURG, 258.
 HAMES (Nicolaas van), wapenkoning van het Gulden Vlies. 418-420.
 HARO (Diego de), Spaansch koopman, 254.
 HASSELT (België), 231 n., 423 n.
 HASSELT (Overijsel), 279.
 HAUG's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253.
 HEECK (bij Munster), 280.
 HEEL, 425.
 HEER (Lucas de), schilder, 295.
 HEGIUS (Heger) (Alexander), humanist, 279, 280.
 HEILIGERLEE, prov. Groningen, 108.
 HENDRIK V, keizer, 42.
 HENDRIK VII, koning van Engeland, 51, 60, 61, 67, 68, 72, 215, 218, 410.
 HENDRIK VIII, koning van Engeland, 78, 79, 82, 84, 87, 91, 94, 128, 215, 398, 410.
 HENDRIK II, koning van Frankrijk, 132, 139, 140, 354, 355.
 HENDRIK VAN BEIEREN, bisschop van Utrecht, 97.
 HENDRIK VAN BERGEN, bisschop van Kamerijk, 283, 309.
 HENDRIK VAN NASSAU, 81, 87, 90, 109, 156, 185, 198, 282 n., 292 n., 318, 374, 377.
 HENDRIK VAN ZUTFEN, Lutheraan, 321.
 HERPENER (Pieter), rederijker, 303.
 's HERTOGENBOSCH, 14, 116, 117, 181 n., 274, 279, 283, 313, 381, 383, 425, 441.
 's HERTOGENBOSCH (Nicolaas van), geleerde, 318, 321.
 HERWART's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253.
 HESDIN, dep. Pas-de-Calais, 36, 139.
 HESLER (George), kardinaal, 21.
 HESSUS (Eobanus), geleerde, 265, 282 n.
 HEYNS (Pieter), taalkundige, 305, 306 n.
 HÖCHSTETTER's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253, 262.
 HOEL, 149, 288.
 HOEKSCHE (de), 50, 96.
 HOEN (C.H.), godgeleerde, 316 n., 318.
 HOFFBERG (Pieter), Duitsch industrieel, 243.
 HOFMANN (Melchior), wederdooper, 111, 331, 332.
 HOLLANDER (de zoogezegde d'), 119 n.
 HOLLIGNE-SUR-GEER, bij Borgworm, 38, 150.
 HONDSCHOOTE, Noorderdep., 224, 225, 228 n., 229, 230, 231, 232, 237, 260, 267, 334, 401, 404, 430.
 HOOGSTRATEN, 186, 298.

HOOGSTRATEN (de graaf van), zie LA-
LAING (Antoon I en Antoon II van).

HOOGSTRATEN (Jacob van), godge-
leerde, 321.

HOORN, 425.

HOORN (de graaf van) [Philips van
Montmorency], 18, 375 n., 386,
389, 391, 408, 414, 427, 428, 434,
435, 438, 440, 441.

HOREBOUT's (de), schilders, 295.

HOUPINES, Noorderdep., 431.

HOUTHEN, arr. Veurne, 224 n.

HOUWAERT, dichter, 301.

HOUZEAU (Nicolaas), kettermeester,
324.

HUGONET (Willem), kanselier van
Bourgondië, 4, 8, 15, 18, 32, 86,
147, 191.

HULST, 47.

HULST (Frans vander), kettermeester,
322-324.

HUMBERCOURT (Guido van Brimeu,
heer van), 4, 15, 18, 86, 145, 147,
249.

HUSS (Jan), hervormer, 307.

I

IEPEREN, 14, 38, 47, 118, 120, 181,
200 n., 220, 221, 222, 223, 224, 226,
231, 241, 247, 270, 271, 272, 334,
381, 383, 418 n., 430, 431, 435 n.

INNSBRUCK, 298.

ISABELLA, koningin van Castilië, 61,
67, 72.

ISABELLA, zuster van Karel V, vrouw
van Christiaan II van Denemarken,
94.

ISABELLA, zuster van Joanna van Cas-
tilië, 64.

ISABELLA, dochter van Philips II,
landvoogdes der Nederlanden, 93 n.,
200, 363 n.

IVOY (Carignan), dep. Ardennes, 129.

J

JACOB VAN CROY, bisschop van Kame-
rijk, 150, 152, 186, 309.

JAN III, hertog van Brabant, 380 n.

JAN VI, bisschop van Kamerijk, 309.

JAN I, hertog van Kleef, 20.

JAN II, hertog van Kleef, 33, 35, 64.

JAN III, hertog van Kleef en van
Gulik, 126, 127.

JAN III, graaf van Egmond, 372.

JAN IV, graaf van Egmond, 372.

JAN IV, graaf van Nassau, 373.

JAN VAN ALBRET, koning van Navarre,
42, 83.

JAN VAN AVESNES, graaf van Hene-
gouuw, 27.

JAN VAN BIEREN, paltsgraaf van den
Rijn, 373.

JAN CHEVROT, bisschop van Doornijk,
309-10.

JAN VAN HEINSBERG, bisschop van
Luik, 309.

JAN VAN HOORN, bisschop van Luik,
54, 150-152, 159, 160, 309.

JAN VAN DE MARK, candidaat naar het
bisdom Luik, 150.

JAN VAN LEIDEN, wederdooper, 113,
332, 333.

JAN-ZONDER-VREES, hertog van Bour-
gondië, 56, 309.

JAN-FREDERIK, hertog van Saksen, 126.

JARDINET, abdij bij Walcourt, 312.

JOANNA VAN ALBRET, nicht v. Frans I,
128.

JOANNA VAN CASTILIË, vrouw van
Philips den Schoone, 61, 62, 64, 66,
83, 84.

JORIS (David), wederdooper, 333.

JOZEF II, keizer, 93, 200, 382.

JUAN (don), broeder van Joanna van
Castilië, 61, 63, 71, 72.

JUAN (don), landvoogd der Neder-
landen, 370.

JULIUS II, paus, 366.

JUNIUS (Frans), Calvinistisch herder,
419.

K

- KALES, 28, 60, 230, 358.
 KAMERIJK, 7, 26, 76, 98, 130, 131, 309, 380, 381.
 KAMPEN, 97.
 KAREL V, keizer, 64, 65, 66, 68, 70, 72, 74, 77-105, 107-111, 118, 121-143, 154-158, 161, 162, 165, 166, 169-180, 183-188, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 203 n., 204, 205, 207, 208, 214, 224, 234, 239, 240, 248, 251, 253, 254, 257, 261, 263, 268, 271, 277, 284, 287, 288, 290, 299, 303, 304, 308, 313, 319, 321-325, 329 n., 330, 333 n., 334, 337, 338 n., 339-343, 347-354, 361, 365-367, 369, 374, 377, 383, 396, 409, 410, 418, 423, 433 n., 436.
 KAREL V, koning van Frankrijk, 5.
 KAREL VII, koning van Frankrijk, 34.
 KAREL VIII, koning van Frankrijk, 5, 16, 17, 21, 28, 33, 36, 39, 40, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 55, 56, 60, 63, 71, 120, 127, 151, 152, 275, 281.
 KAREL DE STOUTE, hertog van Bourgondië, 3, 4, 6, 8, 15, 17, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 57, 58, 63, 64, 67, 75, 80, 91, 95, 96, 98, 99, 114, 123, 131, 134, 146, 147, 168, 177, 201, 203, 204, 218, 281, 303, 304, 349, 373, 380.
 KAREL II, hertog van Lotharingen, 367.
 KAREL VAN CROY, 185.
 KAREL VAN CROY, bisschop van Doornijk, 186.
 KAREL VAN EGMOND, graaf van Gelderland, 56, 62, 63, 64, 67, 68, 74, 76-78, 96-98, 107, 108, 125, 126, 127, 153, 325.
 KAREL, graaf van Egmond, broeder van Lamoraal, 185, 372.
 KAREL VAN HAUTOBOIS, bisschop van Doornijk, 310.
 KAREL VAN LUXEMBURG, zie Karel V, keizer.
 KASSEL, 223.

- KATHARINA, hertogin van Gelderland, 28.
 KATHARINA DEI MEDICI, koningin van Frankrijk, 385.
 KELDERMANS' (de), bouwmeesters, 296.
 KEMMEL, arr. Ieperen, 223 n., 404.
 KEMNER, humanist, 280.
 KEMPENEERE (Pieter de), genaamd PEDRO CAMPAÑA, schilder, 295.
 KERKHEM, arr. Oudenaarde, 236.
 KEULEN, 21, 22, 280, 341, 380, 382, 441, 443.
 KEY (Adriaan), schilder, 205.
 KILLEM, Noorderdep., 224 n.
 KLEEF, zie Adolf, Anna, Jan, Philips, Sibylla, Willem.
 KOPENHAGEN, 108.
 KORTRIJK, 44, 120, 123 n., 220, 222, 231, 289, 306, 328.
 KUIK, 200 n.
 KUILENBURG, 186, 279.
 KUILENBURG (de graaf van) [Floris van Pallant], 375 n., 420, 421.

L

- LA GORGUE, Noorderdep., 425.
 LA GRANGE (Pérégrin van), Calvinistisch herder, 439.
 LALAING, bij Dowai, 186.
 LALAING (Antoon I van), graaf van Hoogstraten, 87, 93, 101, 106 n., 113, 333.
 LALAING (Antoon II van), graaf van Hoogstraten, 357, 375 n., 378 n., 379, 385, 420, 434, 435, 438, 441.
 LALAING (Jacob van), 185.
 LALAING (Joost van), 185.
 LALAING (Philips van), 185.
 LAMORAAL, graaf van Egmond, 18, 185, 303 n., 350, 356, 359, 361, 362, 372, 373, 375, 377-379, 384, 385 n., 386, 389-391, 408, 412-415, 418-420, 424, 427-429, 433-438, 440, 441.
 LAMPSONIUS (Dominicus), geleerde, 160, 294.
 LANCHALS, schatmeester van Maximiliaan van Oostenrijk, 44.

- LANGASTRE (de heer van), 425.
 LANGEN (Rudolf van), humanist, 280.
 LANGIUS, taalgeleerde, 290.
 LANNOY, Noorderdep., 440.
 LANNOY (Karel van), onderkoning van Napels, 86, 92, 143, 185.
 LANNOY (Hugo van), 59.
 LANNOY (Philips van), 440, 441.
 LASSUS (Orlandus), toonkundige, 299.
 LATONIUS (Bartholemeus), taalkundige, 290.
 LAURENSZ (Joost), voorzitter van den Grooten Raad van Mechelen, 323.
 LAURIN (Jan), heer van Watervliet, 74, 250, 277.
 LAURIN (Hieronymus), 250 n., 277.
 LAURIN (Marcus), 282.
 LAURIN (Marcus), penningkundige, 289.
 LAUSANNE, 397.
 LE CLERCQ (Gillis), Doornijksch advocaat, 419.
 LE CROTOY, aan de monding der Somme, 82.
 LE DALM (Olivier), zie NECKER (Olivier).
 LEEUWARDEN, 113, 279, 381, 431.
 LEFÈVRE VAN ETAPLES. Fransch hervormer, 316.
 LEIDEN, 113, 272, 279, 435 n.
 LEISLE, arr. Veurne, 224 n.
 LEMAIRE DE BELGES (Jan), schrijver, 74, 276, 302.
 LEO X, paus, 183, 287, 320.
 LE SAUVAGE (Jan) kanselier van Bourgondië, 81, 83, 86, 173, 277.
 LEUVEN, 48, 50, 56, 129, 150 n., 235, 247, 274, 277, 278, 279, 281, 287, 288, 315, 328, 380, 400 n.
 LIÈSSES, 311.
 LIGNE, arr. Doornijk, 186.
 LINDANUS (Willem), bisschop van Gent, 383.
 LIPSIUS (Justus), 278.
 LIPSIUS (Maarten), humanist, 288, 326 n.
 LISSABON, 253, 254, 257, 259.
 LODEWIJK XI, koning van Frankrijk, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 70, 120, 127, 128, 146-148, 150, 231.
 LODEWIJK XII, hertog van Orléans, vervolgens koning van Frankrijk, 42, 62, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 74, 76, 77, 78, 81 n., 91, 152, 153, 275, 281.
 LODEWIJK XIV, koning van Frankrijk, 131.
 LODEWIJK II, koning van Hongarije, 101.
 LODEWIJK, hertog van Veldenz, 22.
 LODEWIJK, graaf van Nassau, 108, 417, 420, 425, 428, 440.
 LODEWIJK VAN BOURBON, bisschop van Luik, 4, 28, 96, 145-149, 152, 158, 309.
 LODEWIJK VAN BRUGGE, heer van Gruuthuize, 38.
 LODEWIJK VAN LOTHARINGEN, graaf van Vaudémont, 28.
 LODEWIJK VAN MALF, graaf van Vlaanderen, 23, 35, 99, 174, 223.
 LOMBART (Lambrecht), schilder, 160, 278, 294, 297, 299.
 LOMELLINI (G), Genueesch koopman te Antwerpen, 254.
 LONDEN, 141, 255 n., 258, 263, 341 n., 398, 410.
 LOOS (abdij van), bij Rijsel, 431.
 LOS COVOS, minister van Karel V, 143.
 LOTHARINGEN (de hertog van) [Antoon], 107.
 LOUISA VAN FRANKRIJK, dochter van Frans I, 84.
 LOUISA VAN SAVOYE, moeder van Frans I, 98.
 LOVEL (lord), 60.
 LUBECK, 105-108, 247.
 LUIK, 20, 50, 140, 145-155, 159-162, 241, 242, 260, 278, 282, 293 n., 294, 296, 298, 328, 280, 400.
 LUMEY (de heer van) [Willem van de Mark], 147, 401.
 LUTHER, 88, 277, 285, 286, 287, 316-320, 325-327, 330, 335, 342 n., 395, 400, 417.

- LUXEMBURG, 125, 129.
 LYON, 65, 66, 258, 270 n.
 LYONS (Isabella van), schoolmeesteres, 305.
- M**
- MAARTEN RYTHOVIUS, zie RYTHOVIUS.
 MAASTRICHT, 150, 157, 331, 380, 425, 443.
 MACON, 55.
 MADRID, 92, 107, 347, 364, 370, 383, 386, 389, 391, 412, 414.
 MAISNIL, Noorderdep., arr. Rijsel, 431.
 MANCHESTER, 225.
 MANNLICH's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253.
 MANNRIQUE (Juan), minister van Philips II, 353.
 MANSFELD (Pieter-Ernest, graaf van), 298, 379, 420, 427, 436, 438, 441.
 MANSION (Colard), drukker, 279.
 MARGARETA VAN OOSTENRIJK, landvoogdes der Nederlanden, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 54, 55, 61, 71-81, 87, 92-95, 98-105, 100, 118, 135, 142, 143, 154-156, 170, 172, 173, 176, 178, 184, 196 n., 214, 247, 281, 282, 287, 293, 296, 302, 303, 318, 319, 320, 323, 324, 327 n., 328 n., 368, 377, 380.
 MARGARETA VAN VLAANDEREN, dochter van Lodewijk van Male, 22.
 MARGARETA VAN PARMA, landvoogdes der Nederlanden, 173, 273, 299, 334, 364-369, 383, 385-387, 389, 391-393, 399, 401, 403, 405, 407, 408, 411 n., 412, 413, 414, 420-424, 426-430, 432-438, 441-443.
 MARGARETA VAN VALOIS, koningin van Frankrijk, 159.
 MARGARETA VAN YORK, weduwe van Karel den Stoute, 4, 7, 18, 28, 31.
 MARIA, hertogin van Bourgondië, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22-25, 27, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 57, 70, 118, 145-147, 167, 192, 349, 350.
 MARIA, koningin van Hongarije, landvoogdes der Nederlanden, 101-112, 118, 120-122, 126-131, 136, 138, 140, 142, 143, 156, 161, 165, 172, 173, 178, 179 n., 180, 194, 202, 203 n., 247, 260, 277, 287, 293, 298, 299, 303, 332, 333, 351, 360, 365, 368, 369, 371.
 MARIA, dochter van Karel V, 134, 135.
 MARIA VAN ENGELAND, verloofde van Karel V, vervolgens vrouw van Lodewijk XII, koning van Frankrijk, 68, 77, 78.
 MARIA TUDOR, koningin van Engeland, 141, 349, 364, 372, 398, 405.
 MARIEMBOURG, arr. Dinant, 131, 140, 161.
 MARIEMONT, arr. Thuin, 102, 140, 298.
 MARK (Olivier van de), 38, 39.
 MARK (van de), zie Erhard, Everaart, Jan, Lumey, Robrecht en Willem.
 MARINO (Cavalli), Venetiaansch gezant, 256, 258 n.
 MARNIX (Jan van), raadsheer van Margareta van Oostenrijk, 73, 87, 303.
 MARNIX (Jan van), heer van Toulouse, 401, 419, 440, 441.
 MARNIX (Philips van), 401, 419.
 MARQUETIE (abdij van), bij Rijsel, 431.
 MARSEILLE, 258.
 MARTENS (Dirk), drukker, 278, 280.
 MASIUS, taalgeleerde, 290.
 MATTHYS (Jan), wederdooper, 332.
 MAUBEUGE, 140.
 MAXIMILIAAN II, Roomsche koning, 387.
 MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK, keizer, 21-33, 36-46, 49-54, 56-67, 70-76, 78-89, 91-96, 104, 116, 126, 133, 135, 146, 148-153, 155, 161, 166, 168-170, 172, 173, 176, 183 n., 184, 192, 198, 202, 204, 211, 218, 252, 261, 281, 294, 313, 373, 380.
 MAXIMILIAAN VAN BERGEN, bisschop van Kamerijk, 186.
 MECHELEN, 41, 55, 59, 61, 74, 80, 83, 99, 102, 185, 193, 200, 204, 212, 240, 270 n., 298, 303, 319 n., 381, 382, 434.

- MEDEMBLIK, Noord-Holland, 105.
 MEDICI (Alexander dei), echtgenoot van Margareta van Parma, 365-366.
 MEESSEN, bij Ieperen, 403 — Abdij, 431.
 MEGHEM (de graaf van) [Karel van Brimeu], 379, 427, 429, 436, 441.
 MELANCHTON (Philips), 318.
 MELUN (Frans van), prins van Epinoy, 185.
 MEMLING (H.), schilder, 291.
 MENDOÇA (Bernardino de), minister van Philips II, 353.
 MENDOÇA (Diego Hurtado de), Spaansch minister, 94.
 MENDOÇA (Mencia de), vrouw van Hendrik van Nassau, 374.
 MENNO SIMONS, zie SIMONS.
 MENZ (keurvorst van) [Albrecht van Brandenburg], 128.
 MERCATEL (Rafaël van), abt van Sint-Baafs te Gent, 380 n.
 MERCATOR (Geeraard), aardrijkskundige, 288, 290.
 MERCKERE (Geeraard de), Hollandsch admiraal, 107.
 MERVILLE, Noorderdep., arr. Hazebroek, 425.
 METSYS (Quinten), schilder, 278, 291, 292, 296.
 METZ, 139, 372.
 MEURIER (Gabriel), pædagoog, 305.
 MEUTING'S (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253.
 MÉZIÈRES, 90, 185.
 MICHELE ANGELO, 292, 294, 295.
 MIDDELBURG (Zeeland), 212, 248, 337, 381, 383.
 MIGUEL (dom), neef van Joanna van Castilië, 64.
 MILAAN, 65, 124.
 MOHACZ, in Hongarije, 101.
 MOLANUS (Jan), geleerde, 304.
 MOLINET, (Jan), kronijkschrijver, 302.
 MONNIKENDAM, 113.
 MONTDIDIER, dep. Somme, 82.
 MONTIGNY (de vrijheer van) [Floris van Montmorency], 379, 386, 388, 399, 422.
 MONTY-LEZ-TOURS, 51, 52.
 MONTLÉRY, dep. Seine-et-Oise, 185.
 MONTMORENCY (Anna van), connetable van Frankrijk, 356, 386.
 MONTREUIL, dep. Pas-de-Calais, aan de Canche, 82.
 MORESNET, arr. Verviers, 240.
 MORILLON (Maximiliaan), grootvicaris van Granvelle, 257 n., 303 n., 430, 432 n.
 MORO (Antonio), schilder, 368 n.
 MORUS (Thomas), 254, 283, 284, 292, 315-319.
 MOUCHERON (Balthazar de), koopman, 254.
 MOUNTJOY (lord), 283.
 MÜHLBERG, in Saksen, 133, 136, 137.
 MUNSTER, 113, 114, 280, 332, 333.
 MURMELLIUS (Jan), humanist, 279, 280.
- N**
- NAMEN, 140, 150 n., 240, 380, 381, 415.
 NAPELS, 65, 366, 370.
 NASSAU, zie Engelbert, Hendrik, Jan, Lodewijk, Renatus en Willem.
 NAUSBURCH (Frederik van), voorgevende keurvorst, 404.
 NAVAGERO, Venetiaansch gezant, 206.
 NEMOUFS (de hertog van) [Gaston van Foix], 66.
 NEW-YORK, 258.
 NIEPPE, Noorderdep., arr. Hazebroek, 223 n.
 NIEUWERKE, arr. Ieperen, 223 n., 224 n., 228.
 NIJMEGEN, 279.
 NIJVEL, 140, 232.
 NOIRCARMES (de heer van) [Philips van Sinte-Aldegonde], 427, 436, 440, 441.
 NOOR (Jan vander), dichter, 301.
 NORWICH, 398, 410.
 NOVARA, 366.
 NOYERS, dep. Yonne, 35.

NOYON, 84, 356.
 NUKERKE, arr. Oudenaarde, 236, 365,
 404.

O

OCKEGEM (Jan), toonkunstenaar, 299.
 OLHAIN (de heer van), 425.
 OLIVIER NECKER, bijgenaamd Olivier
 le Daim, 6, 7, 38-39.
 ORANJE, zie Renatus en Willem van
 Nassau, Philibert van Châlons.
 ORCHIES, 35, 98, 177 n.
 ORLÉANS, 406.
 ORLÉANS (de hertog van) [Karel, jong-
 ste zoon van Frans I], 129, 134.
 ORLÉANS (de hertog van), zie Lode-
 wijk XII, koning van Frankrijk.
 ORLEY (Bernard van), schilder, 278,
 293, 299.
 ORNANS, arr. Daubs, 369.
 OTTO I, keizer, 282.
 OUDENAARDE, 120, 123 n., 232, 235,
 236, 237, 271, 279, 296, 297, 305,
 342, 365, 425, 431.
 OUDENFORT (Robinet d'), 6.

P

PADUA, 371.
 PAEPE (Jacob de), geleerde, 271.
 PALLAVICINI (Antonietto), bisschop van
 Doornijk, 310.
 PALTSGRAAF (de), zie Frederik.
 PARMA, 366.
 PARIJS, 7, 35, 36, 62, 66, 153, 246,
 270 n., 271, 280, 283, 290, 356,
 385, 393 n.
 PASQUALIGO, Italiaansch gezant, 79.
 PAUL II, paus, 145, 152.
 PAUL III, paus, 366.
 PAUL IV, paus, 366, 381.
 PAVIA, 92, 103, 133, 156, 185.
 PEDE (van), bouwmeester, 296.
 PEDINGER (J.), Oostenrijksch ambte-
 naar, 170 n.
 PÉREZ (Marco), Portugeesch koop-
 man te Antwerpen, 254.
 PÉRONNE, 5, 7, 82, 109, 156.
 PERRÉAL (Jan), bouwmeester, 72, 73.
 PHALEMPIN, abdij bij Rijsel, 431.
 PHILIBERT II, hertog van Savoye, 72,
 101.
 PHILIBERT VAN CHALONS, prins van
 Oranje, 93, 374.
 PHILIPPEVILLE, arr. Dinant, 131, 161.
 PHILIPPINE, in Zeeuwsch-Vlaanderen,
 250 n.
 PHILIPPUS-POLDER, 250 n.
 PHILIPS DE SCHOONE, aartshertog van
 Oostenrijk, koning van Castilië, 27,
 29, 31, 36, 37, 40, 41, 47, 50, 56-
 66, 68, 69 n., 70, 73, 81, 82, 93, 96,
 124, 152, 153, 155, 157, 165, 166,
 168, 169, 170 n., 175, 183 n., 187,
 192, 193, 194, 198, 202, 204, 205,
 212, 213, 218, 219 n., 229, 248,
 250, n., 253, 268, 269, 273, 281,
 282, 292, 349, 374, 380.
 PHILIPS II, koning van Spanje, 85, 93,
 132, 137, 138-142, 144, 155, 165,
 174, 176, 178 n., 187, 197, 200, 201,
 204, 208, 215, 236, 237 n., 253, 271,
 273, 287, 299, 308, 312, 334, 347-355,
 358-361, 363, 364, 366-373, 375-377,
 379-394, 396, 400-403, 405, 407,
 411-416, 424, 427, 432-434, 437,
 441-443.
 PHILIPS DE SCHOONE, koning van Frank-
 rijk, 6, 27, 104.
 PHILIPS VI VAN VALOIS, koning van
 Frankrijk, 161.
 PHILIPS DE STOUTE, hertog van Bour-
 gondië, 22, 23, 85.
 PHILIPS DE GOEDE, hertog van Bour-
 gondië, 3, 25, 31, 57, 59, 80, 81,
 95, 98, 99, 131, 133, 134, 165, 167,
 169, 170, 174, 188, 189, 217, 223,
 252, 268, 310, 348, 386.
 PHILIPS VAN BOURGONDIE, bisschop van
 Utrecht, 97, 169, 282, 310, 318, 326.
 PHILIPS VAN BOURGONDIE, heer van
 Beveren, 4, 19, 37, 38, 40.
 PHILIPS VAN KLEEF, heer van Rave-
 stein, 4, 41, 48-52, 54, 60, 63, 93,
 97, 127, 151, 250, 281, 292, 318.

PHILIPS II VAN CROY, hertog van Aarschoot, 185.
 PHILIPS, graaf van Egmond, 372.
 PIACENZA, 366, 367, 389.
 PICQUIGNY, 28.
 PIETER VAN BEAUJEU, landvoogd van Frankrijk, 40, 42.
 PIETER CURTIUS, zie CURTIUS.
 PISTORIUS, zie Bakker (Jan de).
 PLAINES (Geeraard van), raadsheer van Margareta van Oostenrijk, 87.
 PLAINES (Thomas van), kanselier van Bourgondië, 62, 71, 74, 81, 173.
 PLANTIN (Christoffel), drukker, 243.
 PLESSIS-LEZ-TOURS, 29, 35.
 POEKE, arr. Gent, 185.
 POELE (van), bouwmeester, 296.
 POGGIO-BRACCIOLINI, Italiaansch humanist, 280.
 POLANEN (de), adellijke familie in Brabant, 373.
 POPERINGE, 334, 431.
 PORTINARI (Tommaso), Italiaansch bankier, 26, 261.
 PRAEPOSITUS (Jacob), hervormer, 317, 321, 335.
 PRAET (Lodewijk, heer van), 173.
 PRIMATICCIO, schilder, 295.
 PRUYSTINCK (Loy), ketter, 330.
 PYN (Lieven), hooïddeken te Gent, 119.

Q

QUESNOY (Le), 20.
 QUIRINI, Venetiaansch gezant, 68, 153.

R

RABATTA (da), Italiaansche bankiers te Brugge, 26.
 RABELAIS, 378.
 RADINGHEM, Noorderdep., arr. Rijsel, 431.
 RAES VAN HEERS, Luiksch volksleider, 146, 149.
 RAFAËL, schilder, 292, 294.
 RAPONDI (Dino), Italiaansch bankier, 261.
 RASSEGEM (Adriaan Vilain, heer van), 38, 43.
 RAVESTEIN (de heer van), zie Adolf en Philips van Kleef.
 REIMS, 29, 380, 382.
 REMI DRIEUX, zie DRIEUX.
 RENARD (Simon), Staatsman, 350, 389.
 RENATUS VAN NASSAU, prins van Oranje, 129, 373, 374.
 RENÉE VAN FRANKRIJK, dochter van Lodewijk XII, 81, 82.
 RENI (Guido), schilder, 295.
 RENINGHELST, arr. Ieperen, 404.
 RENTY, dep. Pas-de-Calais, 140.
 REQUESENS (Lodewijk van), Spaansch landvoogd der Nederlanden, 257.
 RESCIUS (Rutger), humanist, 288.
 REUCHLIN, humanist, 280.
 RIJCKEL (Denys van), godgeleerde, 307.
 RIJSEL, 35, 98, 120, 174, 175, 177 n., 181, 200 n., 224, 231, 232, 235, 237, 267, 271, 304, 328, 330, 342, 398, 401, 423, 425, 440.
 RIJSWIJK (Herman van), ketter, 316.
 ROBRECHT VAN BERGEN, bisschop van Luik, 162, 186, 400 n.
 ROBRECHT VAN CROY, bisschop van Kamerijk, 186.
 ROBRECHT II VAN DE MARK, heer van Sedan, 74, 89, 98, 109, 153, 154, 156.
 ROBRECHT III VAN DE MARK, heer van Fleuranges, 147, 156.
 RODE (Hinna), godgeleerde, 316 n., 318.
 ROERMOND, 381.
 ROESKILDE, in Denemarken, 298.
 RÆULX, arr. Bergen, 186.
 RÆULX (de heer, vervolgens graaf van) [Adriaan van Croy], 93, 121, 129, 130.
 ROLIN (Nicolaas), kanselier van Bourgondië, 173.
 ROME, 154, 290, 293, 295, 386.
 ROMONT (de graaf van) [Jacob van Savoye], 28, 40.

RONSARD, 302.
 RONSE, 200 n.
 ROSSEM (Maarten van), krijgsman, 98,
 129, 372.
 ROSSO, schilder, 295.
 ROTTERDAM, 112.
 ROYE, dep. Somme, 82.
 RUBENS, 295.
 RUDOLF VAN HABSBURG, keizer, 27.
 RYTHOVIUS (Maarten), bisschop van
 Ieperen, 383.

S

SABINA VAN BEIEREN, vrouw van La-
 moraal, graaf van Egmond, 373.
 SAINT-ANDRÉ (Jacob van Albon, heer
 van), maarschalk van Frankrijk,
 386.
 SAINT-DENIS-EN-BROQUEROIE, abdij in
 Henegouw, bij Bergen, 311.
 SAINT-DIZIER, dep. Haute-Marne, 374.
 SAINT-HUBERT, 74.
 SAINT-VALERY (sur Somme), 82.
 SAKSEN (de keurvorst van) [Jan Frede-
 rik de Grootmoedige], 128.
 SALINS, dep. Jura, 35.
 SANCTUS (Lodewijk), van Beeringen,
 vriend van Petrarca, 280 n.
 SANDWICH, 398, 410.
 SAVARY (Roland), schilder, 295.
 SCHENK (George), landvoogd van Fries-
 land, 98, 108.
 SCHETZ' (de), Vlaamsche kooplieden
 te Antwerpen, 254.
 SCHETZ (Gaspard), heer van Grobben-
 donk, 265, 392.
 SCHIEDAM, 112.
 SCHIERINGERS, partij in Friesland, 95,
 96.
 SCHOONBEKE (Gilbert van), Antwerpsch
 handelaar, 257, 259.
 SCHORE (Lodewijk van), requesten-
 meester van den Geheimen Raad,
 110, 119 n.
 SCOTUS (Pieter), taalkundige, 281.
 SCRIBANIUS, geleerde. 255, 256 n., 257.
 SECUNDUS (J.), humanist, 282 n.
 SEDAN, 90, 403.
 SEILER'S (de), Duitsche kooplieden te
 Antwerpen, 253.
 SENLIS, 55, 56, 62, 63.
 SERLIO (Sebastiaan), bouwmeester,
 298.
 SEVENBERGHE (Geeraard van), voorge-
 wende keurvorst, 404.
 SEVILLA, 206, 290.
 SFORZA (Frans Maria), hertog van
 Milaan, 109.
 SHEFFIELD, 225.
 SIBYLLA, zuster van Willem, hertog
 van Kleef, 126.
 SICKINGEN (Franz von), Duitsch rid-
 der, 90.
 SIGMUND VAN LUXEMBURG, Duitsch
 keizer, 25, 95, 133.
 SIMONS (Mendo), wederdooper, 333.
 SINT-BAAFS, abdij te Gent, 124, 311.
 SINT-MAARTENS, abdij te Doornijk, 311.
 SINT-MICHELS, abdij te Antwerpen,
 156.
 SINT-NICOLAAS, abdij te Oignies, 311.
 SINT-OMAARS, 6, 19, 43, 310, 381.
 SINT-QUINIENS, 7, 43, 82, 356, 372,
 413.
 SINT-TRUIDEN, 427.
 SITTARD, 129.
 SLUIS, 52, 156, 212-215.
 SLUTER (Claus), beeldhouwer, 297.
 SMET (Maarten de), epigraphist, 290.
 SNEEK, 113.
 SOCRATES, zie SANCTUS van Beeringen.
 SONDERBURG (slot van), eiland Alsen,
 106.
 SONNIUS (Frans), bisschop van 's Her-
 togenbosch, 383.
 SOUBURG, Walcheren, 142.
 SPA, 419.
 SPAUTEREN (Jan van), taalkundige, 281.
 SPIERE, 20.
 SPRANGER (Bartholomeus), schilder,
 295.
 STAVELE (Philips van), zie GLAJON.
 STAVOREN, Friesland, 95.
 STEENWERK, Noorderdep., art. Haze-
 broek, 404.

STEIN, abdij bij Gouda, 283.
 STERCK's (de), Vlaamsche kooplieden te Antwerpen, 254.
 STRAATSBURG, 397.
 STRAELEN (Antoon van), burgemeester van Antwerpen, 357 n., 358.
 STRAETEN (de vander), Vlaamsche kooplieden te Antwerpen, 254.
 STRAETEN (Pieter vander), 265.

T

TANCHELM, ketter, 307.
 TERMES (maarschalk van), 359.
 TERNEUZEN (vaart van), 247, 386.
 THEMSEKE (George van), requestenmeester, 282.
 THERUANEN, 19, 43, 78, 139, 156, 380, 381 n.
 THÉRY (Leonard), schilder, 295.
 THIENEN, 74.
 TIMAN, humanist, 280.
 TITELMAN (Pieter), kettermeester, 403.
 TUCHER's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253.
 TYNDAL (William), Engelsch hervormer, 336 n.

U

ULM, 253.
 UTRECHT, 96, 97, 182 n., 185, 212, 279, 280, 380, 381, 435 n.

V

VAERNEWICK (Marcus van), Vlaamsch schrijver, 306 n.
 VAGLIO (Antonio del), Spaansch koopman, 254.
 VAGLIO (Francisco del), Spaansch koopman, 254.
 VAL-DES-ECOLIERS, abdij te Bergen, 311.
 VALENCIA, 156, 232.
 VALENCIJS, 14, 181, 200 n., 231, 237, 260, 267, 271, 302, 328, 356, 388, 391, 395, 398, 401-407, 412, 418, 423, 425, 430, 435, 439-441, 443.

VALKENBORGH (Lucas van), schilder, 295.
 VEERE, eiland Walcheren, 212, 248.
 VELDENER (Jan), drukker, 278.
 VENDÔME (de hertog van) [Antoon van Bourbon], 129.
 VENETIË, 209, 258, 371.
 VERVIERS, 233.
 VESALIUS (Andreas), 290.
 VETKOOPERS (de), partij in Friesland, 95, 96, 97.
 VEURNE, abdij, 431.
 VIANEN, prov. Zuid-Holland, 439, 441.
 VIGLIUS AB AYTTA, voorzitter van den geheimen raad, 198, 351, 368, 371, 379, 386, 400, 408, 409, 411, 412, 414.
 VILLAVICENZIO (Lorenzo da), Spaansch monnik, 271, 312, 333, 383.
 VILLAVICIOSA, 85.
 VILVOORDEN, 43.
 VINCI (Leonard di), 294.
 VIVES (Lodewijk), humanist, 199, 224, 270, 271, 285-86, 315.
 VLISSINGEN, 84, 142, 320, 363, 443.
 VOES (Hendrik), hervormde, 325.
 VOLKEGEM, bij Oudenaarde, 236.
 VOLTAIRE, 284, 314.
 VORMEZELE, abdij, 431.
 Vos (Maarten de), schilder, 295.
 VRIENDT (Cornelis de), zie FLORIS, Cornelis.
 VRIENDT (Frans de), zie FLORIS, Frans.

W

WAASTEN, 223.
 WAGHEMAKERE (Domien de), bouwmeester, 296.
 WARBECK (Perkin), 60.
 WARWICK (Richard, graaf van), 95.
 WATTRELOS, bij Rijsel, 440.
 WEENEN, 22, 102, 347, 364, 368 n., 393 n.
 WELZER's (de), Duitsche kooplieden te Antwerpen, 253.
 WENCESLAUS VAN LUXEMBURG, hertog van Brabant, 23.

- WESEL, 341.
 WESEMBEKE (Jacob van), diplomaat, 198.
 WEYDEN (Rogier vander), schilder, 290.
 WIGLIF (John), hervormer, 307.
 WIELANT (Philips), rechtsgeleerde, 198.
 WIJK-BIJ-DUURSTEDEN, prov. Utrecht, 97.
 WIJTSCHATE, arr. Ieperen, 404.
 WILLEBROEK (vaart van), 247.
 WILLEM, hertog van Beieren, 23.
 WILLEM IV, graaf van Henegouwen en Holland, 95.
 WILLEM IV, landgraaf van Hessen, 417.
 WILLEM, hertog van Gulik, 64.
 WILLEM I, graaf van Nassau-Dillenburg, 373.
 WILLEM VAN KLEEF, hertog van Gelderland en Gulik, 125-130.
 WILLEM VAN CROY, heer van Chièvres, 68, 71, 74, 77-80, 82-88, 142, 143, 281, 284, 377.
 WILLEM VAN CROY, bisschop van Kamerijk, aartsbisschop van Toledo, 86, 186, 309.
 WILLEM FILASTRE, bisschop van Doornijk, 310.
 WILLEM VAN DE MARK, momboof van het Land van Luik, 28, 33, 35, 50, 146, 148, 150, 153, 309.
 WILLEM LINDANUS, zie LINDANUS.
 WILLEM VAN NASSAU, prins van Oranje, 50, 141, 334, 340, 348, 350, 356, 361, 362, 367, 370 n., 373-377, 379-384, 385-391, 394, 408, 414-418, 420, 425, 427, 428, 434-441.
 WINGFIELD, Engelsch diplomaat, 165.
 WINOKSBERGEN, 222 n., 224, 227, 229, 230.
 WITTE (Jan de), godgeleerde, 289.
 WITTE (Pieter), genaamd Candido, schilder, 295.
 WITTENBERG, 286, 317, 318.
 WOLSEY (kardinaal), minister van Hendrik VIII van Engeland, 90.
 WOODVILLE (Antoon), schoonbroeder van Edward IV, koning van Engeland, 21.
 WORCESTER, 225.
 WORMS, 90.
 WULLENWEVER (Jürgen), burgemeester van Lubeck, 107.
 WULVERINGEM, arr. Ieperen, 223 n.
 WYTS (Gillis), geleerde, 271.

Z

- ZALTBOMMEL, prov. Gelderland, 279.
 ZAMPIERI (Domenico), schilder, 295.
 ZEVENBERGEN, prov. Noord-Brabant 161.
 ZIPAEUS (Maarten), humanist, 325.
 ZWINGLIUS, hervormer, 326 n., 342 n.
 ZWOLLE, 97, 279.

INHOUD

Voorrede . . . . . blz. V

EERSTE BOEK

DE VERZWAKKING, DE HERSTELLING EN DE VOLTOOIING VAN DEN BOURGONDISCHEN STAAT

HOOFDSTUK I

De crisis van 1477

- I. — Toestand der Nederlanden bij den dood van Karel den Stoute, 3. — Ontwerpen van Lodewijk XI omtrent de Nederlanden, 5. — Houding der Gentenaars, 7. — Vergadering der Generale Staten, 8. — Het groot privilege van Maria van Bourgondië en zijne strekkingen, 9. — Bijzondere privileges voor sommige gewesten, 12. — Opstand der steden, 13. — Onderhandelingen met Lodewijk XI : het eerste gezantschap, 15. — Het tweede gezantschap, 16. — De Generale Staten willen Maria van Bourgondië dwingen, met den *dauphin* te trouwen, 17. — Terechstelling van Hugonet en Humbercourt, 18. — Lodewijk XI ontmaskert zijne plannen en valt de Nederlanden aan, 19. — Ontwaking van het Bourgondisch bewustzijn in de gewesten, 19.
- II. — Huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan van Oostenrijk, 20. — De gevolgen daarvan voor de Nederlanden, 22. — Houding der Generale Staten, 24. — Houding van het Duitsche rijk, 25. — Maximiliaan en Lodewijk XI, 25. — De slag nabij Guinegate, 27. — Toenadering tusschen Maximiliaan en Engeland, 28. — Dood van Maria van Bourgondië, 29.

HOOFDSTUK II

Het nomboorschap van Maximiliaan

- I. — Wantrouwen der Vlamingen jegens Maximiliaan, 31. — Onder den invloed der Gentenaars eischen de Generale Staten den vrede met Frankrijk, 33. — De vrede van Atrecht, 34. — Machteloosheid van Maximiliaan, 36. — De «cheeren van den bloede» maken gemeene zaak met de Gentenaars, 37. — De Vlaamsche steden steunen zich op Frankrijk, 38. — Dood van Lodewijk XI, 39. — Oorlog van Maximiliaan tegen de door Karel VIII ondersteunde Vlamingen, 40. — Onderwerping van Vlaanderen, 41.
- II. — Maximiliaan, Roomsche koning, 41. — Herneming van den oorlog tegen Frankrijk, 42. — Nieuwe opstand in Vlaanderen, verwekt door de met Karel VIII verbonden Gentenaars, 43. — Maximiliaan in de macht der Bruggelingen, 45. — De verdragen van 1488, 47. — Maximiliaan, terug in vrijheid gesteld, breekt zijn woord en randt Vlaanderen aan, 48. — Politieke onbandigheid: aanhangers en tegenstrevers van Maximiliaan, 49. — Philips van Kleef kiest partij voor de Vlamingen, 50. — Albrecht van Saksen, stadhouder der Nederlanden, 51. — Voortzetting van den oorlog, 52. — De vrede van Cadzand, 53. — Algemeene bevrediging, 54.

HOOFDSTUK III

Philips de Schoone

- I. — Gunstige politieke vooruitzichten bij het begin der nieuwe regeering. Populariteit des vorsten, 56. — Herstel van den Staat, 57. — Nationaal karakter der regeering, 58. — Het verklaart zich door den invloed van den Belgischen adel op den vorst, 59. — Philips ziet af van de Habsburgsche politiek van Maximiliaan, 59. — De *intercursus magnus*, 60. — Huwelijk van Philips met Joanna van Castilië en zijne reis naar Innsbruck, 61. — Zijne goede betrekking met Frankrijk, trots Maximiliaan, 62. — Karel van Egmond en de Geldersche kwestie, 62. — Philips houdt zich onzijdig uit ontzag voor Frankrijk en voor de Generale Staten, 62.
- II. — Philips wordt erfgenaam der Spaansche koninkrijken, 64. — Nieuwe richting zijner politiek, 65. — De vijandschap van Ferdinand van Aragon houdt hem in het Fransche bondgenootschap, in hetwelk hij ook Maximiliaan doet treden, 65. — De verdragen van Blois, 66. — Philips valt Gelderland aan, 67. — Philips geeft de Nederlanden aan zijne Spaansche belangen prijs, 67. — Zijn vertrek naar Spanje en zijn dood, 68.

HOOFDSTUK IV

Karel V en Margareta van Oostenrijk

- I. — Gevaren van den politieken toestand in 1506, 70. — De Generale Staten geven het regentschap der Nederlanden, gedurende Karel's minderjarigheid, aan Maximiliaan, 71. — Hij vertrouwt het stadhouderschap aan zijne dochter Margareta van Oostenrijk, 71. — Eerste moeilijkheden der landvoogdes, 74. — Margareta ziet de noodzakelijkheid van een voorloopigen vrede met Frankrijk in : verdragen van Kamerijk, 76. — Vijandschap van Willem van Chièvres jegens Margareta, 77. — Hervatting van den oorlog van Maximiliaan met Frankrijk, 77. — Onzijdigheid der Nederlanden, 78.
- II. — Mondigverklaring van Karel V, 78. — Chièvres' invloed verdringt dien van Margareta, 79. — Onder den invloed van Chièvres en van de Belgische edelen hervat Karel V de politiek van Philips den Schoone, 80. — Ondanks de pogingen van Engeland verzoent hij zich met Frankrijk, 81. — Hij geeft zijne dynastische belangen aan de Nederlandsche belangen prijs, 82.
- III. — Karel V wordt koning van Spanje, 83. — Frankrijk breekt met hem, 83. — Zijn vertrek naar Spanje, 84. — Zijne voorliefde voor zijne Bourgondische raadsheeren verwekt de misnoegdheid der Spanjaards, doch doet de Belgische edelen tot het nieuw stelsel toetreden, 85. — Verzoening van Chièvres en Margareta van Oostenrijk, 86. — Karel's verkiezing als keizer, 87. — Zijne terugkomst in de Nederlanden in 1520, 88. — De Nederlanden voorgoed prijsgegeven aan de politiek hunner vorsten, 88. — Eerste oorlog tegen Frankrijk, 90. — Verbreken van den leenroerigen band tusschen Vlaanderen en Frankrijk, 91. — Verdrag van Madrid, 92. — Margareta van Oostenrijk opnieuw landvoogdes der Nederlanden, 92. — Uitgestrektheid harer macht, 93. — Hare houding tegenover Karel, 94. — Inlijving van Friesland bij de Nederlanden, 95. — Inlijving van Utrecht en Overijsel, 96. — Nieuwe oorlog met Frankrijk; tusschenkomst van Karel van Egmond, 97. — De vrede van Kamerijk, 98. — Dood van Margareta van Oostenrijk, 99.

HOOFDSTUK V

Karel V en Maria van Hongarije

- I. — Maria van Hongarije, 101. — Zij is minder onafhankelijk dan Margareta van Oostenrijk, 103. — Aanstelling van Maria door Karel V; maatregelen te dier gelegenheid getroffen, 103. — De aanspraken van Christiaan II wikkelen de Nederlanden in erge moeilijkheden met Denemarken en met de Hanze, 105. — Maria van Hongarije ondersteunt krachtdadig de zeevaartbelangen van Holland, 106. —

Tusschenkomst van Karel van Egmond, 107. — Bepaalde vrede met Denemarken, 108. — Vrede van Grave : vereeniging van Groningen en Drente bij de Nederlanden, 109. — Nieuwe oorlog met Frankrijk : treurige geldelijke toestand, 109. — Inval van Frans I in de Nederlanden; zijn aftocht. Houding der Staten-Generaal, 110. — Herstel van den vrede, 111.

II. — De opstand der wederdoopers, 111. — De opstand der Gentenaars, 114. — Zijne oorzaken : vermindering van de politieke macht der steden, 115. — Misnoegdheid der ambachtslieden, 115. — Bijzondere toestand van Gent, 117. — Het oproer verwekt door de belasting van 1537, 118. — Het ontaardt in een proletariërsopstand, 119. — Onmacht van de Gentsche strijdbenden, 120. — Aankomst van Karel V, 122. — De « Karolijnsche concessie », 123. — Hare economische gevolgen voor de stad, 124.

III. — Vertrek van Karel V, 125. — Gelderland aan Willem van Kleef aangeboden, 126. — Gevaar dat daardoor voor de Nederlanden ontstond, 126. — Dood van Karel van Egmond, 127. — Bondgenootschappen van Willem van Kleef tegen Karel V, 128. — Oorlog met Frankrijk, dat ondersteund is door Gelderland en Denemarken, 129. — Inval van Maarten van Rossem in de Nederlanden, 129. — Aankomst van Karel V, 129. — Onderwerping van Willem van Kleef en inlijving van Gelderland, 130. — Vestingwerken aan de Fransche grens, 131.

IV. — De Nederlanden, meer rechtstreeks bedreigd door de oorlogen van Karel V met Frankrijk na den dood van Frans I, 132. — Geldelijke en staatkundige gevolgen van dien toestand, 132. — Onbepaalde toestand der Nederlanden tegenover het Duitsche rijk, 133. — Ontwerpen, die als onafhankelijk koninkrijk op te richten, 134. — Het vergelijk van Augsburg, 136. — De pragmatieke sanctie, 137. — Reis van Philips II naar de Nederlanden, 138. — De Nederlanden tijdens den oorlog tusschen Karel V en Hendrik II, 139. — Afstand van Karel V, 141. — Besluit, 142.

HOOFDSTUK VI

Het Land van Luik

I. — Terugkomst van Lodewijk van Bourbon, 145. — Moeilijke toestand van het Land van Luik tijdens het geschil tusschen Maximiliaan en Lodewijk XI, 146. — Willem van de Mark, 147. — Zijn verbond met Lodewijk XI tegen den bisschop, 148. — Dood van Lodewijk van Bourbon, 149. — Maximiliaan treedt tegen van de Mark op, 150. — Sluipmoord op Willem van de Mark, 150. — De burgeroorlog, 151. — De vrede van 1492 en het herstel der bisschoppelijke prerogatieven onder Jan van Hoorn, 152.

II. — Verkiezing van Erhard van de Mark, 153. — Erhard's verbond met Frankrijk, 153. — Terugkeer tot Karel V. Overeenkomsten van

Sint-Truiden, 154. — Hare bekrachtiging door het land, 155. — Erhard van de Mark en de regeering te Brussel, 156. — Vervorming der Luiksche staatsregeling ten voordeele van den vorst, 157. — Stoffelijke herstelling van het land, 159. — Invoer der Renaissance te Luik, 160. — Erhard's opvolgers onder den invloed van de regeering der Nederlanden, 160.

TWEEDE BOEK

DE BESCHAVING DER NEDERLANDEN IN DE XVIe EEUW

HOOFDSTUK I

De staatkundige inrichting

Inleiding, 165.

- I. — 's Vorsten gezag, bestreden onder Maximiliaan, wordt hersteld onder Philips den Goede en is algemeen erkend onder Karel V, 167. — De vorstelijke raad, 169. — De raad wordt in bijzondere sectiën verdeeld, 170. — De drie « Bestuursraden », 171. — De landvoogdissen, 172. — Afschaffing van het ambt van kanselier van Bourgondië, 173. — Het bestuur der gewesten : justitieraden en rekenkamers, 174. — De stadhouders der gewesten, 176.
- II. — Bondgenootschappelijk karakter van den Staat, 177. — Om staatkundige redenen eerbiedigt Karel V de gewestelijke zelfstandigheid, 178. — Het particularisme verzet zich tegen de monarchale samentrekking, 180. — Veranderingen in den toestand der steden, 180, — der geestelijkheid, 182, — des adels, 184. — Nationale rol des adels, 187.
- III. — Oorsprong en bevoegdheid der Generale Staten, 188. — Hun gemis aan samenhang, 190. — Het groot privilege van Maria van Bourgondië heeft niet getracht daarvan een nationaal parlement te maken, 191. — Hunne vergaderingen onder Maximiliaan, 192. — Philips de Schoone en Karel V wenden zich gedurig tot hen, 193. — Aanneming der belasting door de Staten, 195. — Vertegenwoordigde gewesten, 195. — De afgevaardigden der gewesten bezaten geen volmacht, 196. — Beroep tot de provinciale Staten en tot de steden, 196. — Maatregelen door de regeering getroffen om het verzet te overwinnen, 197. — Stijgende invloed van Brabant op de Staten-Generaal, 197.
- IV. — Voortreffelijk bestuur van den Bourgondischen Staat, 198. — Zijn nationaal karakter, 199. — De algemeene edicten, 200. — De krijgsinrichting, 201. — De financiële inrichting, 204. — Uitgaven, door de politiek van Karel V, den Nederlanden opgelegd, 206. — De leeningen, 207. — Vordering van de staatkundige eenmaking der Nederlanden, 208.

HOOFDSTUK II

De economische en de maatschappelijke ontwikkeling

Inleiding, 209.

- I. — Het economisch particularisme verwekt onlusten in de steden onder Maximiliaan, 210. — Verval van Brugge, 211. — De oorzaken daarvan, 212. — Vlaanderen's houding tegenover Brugge, 213. — Verzanding van het Zwijn, 214. — Verval der lakennijverheid in de Vlaamsche steden, 215. — Mededinging der Engelsche nijverheid, 215. — Antwerpen wordt de markt der Engelsche lakens, 216. — Nuttelooze pogingen ten voordeele der weverij, 217. — Ellendige toestand der weverij in de XVIe eeuw, 221. — Het gildewezen belet hare ontwikkeling, 221. — Daarentegen bloeit de landelijke weverij, 223. — Haar voorspoed in de XVIe eeuw, 225. — Haar kapitalistisch karakter, 226. — Nieuwe lakensoorten : de Spaansche wol, 229. — Zij is beter dan de Engelsche voor de lichte lakens, 230. — Zelfde schouwspel te Doornijk, Rijsel, Valencijs enz., 231. — De nijverheid van Verviers, 232. — De vlasnijverheid, 233. — Hare invoering op het platteland, 233. — De tapijtweverij, 235. — Haar ontstaan, 235. — In de XVIe eeuw wordt zij een kapitalistische nijverheid, 236. — De tapijtwevers van Oudenaarde, 237. — De verordening van 1544, 237. — De kantnijverheid, 239. — Ontstaan der metaalnijverheid, 239. — Verval van Dinant, 240. — De Luiksche kolenmijnen, 241. — De wapennijverheid, 242. — Andere nijverheidstakken, 242. — Enge beschermingsgeest van neringen en gilden, 243. — Meesters en gezellen, 245. — De gilden werken nog slechts voor de plaatselijke behoeften, 245. — Invloed der kapitalisten op de economische beweging, 246. — Ontwikkeling der Noordnederlandsche zeevaart, 247. — De landbouw en de verhouding der boeren, 248. — Invloed van het kapitalisme op het landbouwwezen, 250.
- II. — Antwerpen, economisch centrum van den groothandel, 251. — Ontstaan zijner welvaart, 252. — Vijandschap der Vlaamsche steden jegens Antwerpen, 252. — De vreemde kooplieden vestigen er zich op het einde der XVe eeuw, 253. — Wereldsch, vrijzinnig karakter van de stad, 255. — Belangrijkheid van haren handel, 255. — Benaderend cijfer harer bevolking, 257. — De Antwerpsche nijverheid, 258. — Antwerpen, vertierweg voor de Belgische nijverheid, 259. — De Antwerpsche geldhandel, 260. — Zijne bankiers, 261. — Misbruiken der speculatie, 262.
- III. — Waardevermindering van het geld sedert 1550, 264. — Ontstaan eener klasse van « nieuwe rijken », 265. — Verandering van het aloud karakter der burgerij, 266. — Ontstaan van een nijverheidsproletariaat, 267. — De landlooperij, 267. — Maatschappelijke noodzakelijkheid van een hervorming der weldadigheid, 268. —

De verordening van Ieperen, 270. — Haar invloed, 271. — Het edict van 1531, 272. — Vermoedelijk cijfer van de bevolking der Nederlanden gedurende de eerste helft van de XVIe eeuw, 272.

HOOFDSTUK III

De Renaissance

Inleiding, 275.

- I. — Verspreiding der boekdrukkunst, 278. — De scholen der broeders van 't gemeene leven, 279. — Ontstaan van wereldlijk onderwijs, 281. — Verfijning der zeden, 281. — Smaak voor de oudheid en voor Italië, 282. — Erasmus, 283. — Buitengewone bijval zijner gedachten, 286. — Stichting van het College der Drie Talen, 286. — Invloed van den strijd van Karel V tegen de Hervorming op de Erasmianen : vertrek van Erasmus naar Bazel en einde van de maatschappelijke rol zijner discipels, 287. — Wetenschap in de XVIe eeuw, 289.
- II. — Levenskracht der kunstbeweging, 290. — Antwerpen wordt het centrum dier beweging, 291. — Nieuwe strekkingen der kunstenaars, 291. — Quinten Metsys, 292. — Eerste voeling met Italië : Jan Gossart, 293. — Zegepraal van den Italiaanschen trant, 294. — Voorduring van de nationale strekkingen in de bouwkunde, 296. — De Renaissance hervormt de beeldhouwkunst, 298. — De toonkunst, 299.
- III. — De Vlaamsche letterkunde. De rederijkers, 300. — Anna Byns, 301. — Onvruchtbaarheid der Fransche letterkunde, 302. — Vorderingen van het gebruik der Fransche taal, 303.

HOOFDSTUK IV

De Hervorming

Inleiding, 307.

- I. — Verval van tucht en zeden der hooge geestelijkheid, 309. — De abdijen, 311. — De lage geestelijkheid, 312. — Vijandschap van volk en Staat jegens de geestelijkheid, 314.
- II. — Erasmus en zijne houding jegens de Kerk en de Hervorming, 314. — Eerste uitingen van het Lutherdom in de Nederlanden, 316. — Houding van de humanisten en van de regeering te Brussel, 317. — Houding van Karel V, 319. — De eerste plakkatens tegen de ketterij, 320. — Frans van der Hulst, kettermeester, 322. — Tusschenkomst des pausen, 323. — Nieuwe inrichting der inquisitie in 1524, 324. — De Antwerpsche Augustijnen, 325. — De humanisten verlaten de zaak der Hervorming, 325. — Vorderingen van dezelve onder het volk, 326. — Het volk verwerpt de inquisitie, 328. — Verzwaring der straffen in zake ketterij, 329. — Haar gevolg, 330.
- III. — Overlevering van middeleeuwsche ketterijen, 330. — Invoering van het anabaptisme in de Nederlanden, 331. — Zijne strekkingen, 331.

— Onmeedoogende beteugeling van het anabaptisme, 333. — Zijn vervorming na den val van Munster, 333.

- IV. — Nieuwe vorderingen van het protestantisme, 334. — Zijne voortplantingsmiddelen, 335. — Plakkaten omtrent de drukkerij, de scholen, het tooneel enz., 336. — Nieuwe inrichting der inquisitie; het plakkaat van 1550, 338. — Die maatregelen baten niet, 339. — De reden daarvan, 340. — Wezenlijke toestand der protestanten onder Karel V, 341. — Hunne getalsterkte, 342.

DERDE BOEK

DE EERTE STADIE VAN DEN OPSTAND TEGEN PHILIPS II

HOOFDSTUK I

Philips II in de Nederlanden (1555-1559)

Inleiding, 347.

- I. — Troonsbestijging van Philips II. Gunstige omstandigheden waarin deze geschieden, 349. — Eerste maatregelen, genomen door den koning, 350. — Wantrouwen dat zij verwekken, 351. — Onbemindheid der Spanjaards, 352. — Onbehendigheit des konings, 353.
- II. — De geldelijke toestand, 354. — Herneming van den oorlog tegen Frankrijk, 355. — De Staten-Generaal verwerpen de door den koning gevraagde belastingen, 356. — De veldtocht van Frankrijk, 356. — De grieven der gewesten, 357. — De negenjarige bede, 358. — Vrede met Frankrijk, 358. — De Staten-Generaal te Gent : hunne houding, 359. — Maatregelen, genomen door Philips II vóór zijn vertrek, 359. — Misverstand tusschen den koning en het land, 363.

HOOFDSTUK II

Margareta van Parma en Granvelle — De nieuwe bisdommen

- I. — Geboorte en jeugd van Margareta van Parma, 365. — Hare huwelijken, 366. — Het vraagstuk van Piacenza, 366. — Margareta's karakter, 367. — Hare macht : de *Consulta*, 368. — Granvelle, 369. — Viglius en Berlaymont, 371. — De graaf van Egmond, 372. — De prins van Oranje, 373. — Geestestoestand van den adel, 377. — Zijn lauwheid op het stuk van godsdienst; zijn zeden; zijn politieke houding, 378. — Verbittering verwekt door Philips' getalm, de Spaansche troepen terug te roepen, 379. — De oprichting der nieuwe bisdommen, 380. — Misnoegdheid welke zij verwekt, 382.

- II. — Algemeene haat tegen Granvelle, 384. — Philips II wil zich bemoeien met Frankrijk's zaken, 385. — Staatkundige oppositie onder den invloed der edelen en der Staten van Brabant, 386. — De bond der edelen, 386. — Hij zoekt een toenadering met Duitschland, 387. — Invloed van de Fransche godsdienstoorlogen op de Nederlanden, 388. — Montigny, afgezant bij den koning : zijn mislukking, 388. — Margareta van Parma scheidt zich van Granvelle af, 389. — Vertoogschrift der edelen aan Philips II, 389. — Antwoord des konings, 390. — Stijgende moeilijkheden. 391. — Philips II besluit er toe, Granvelle terug te roepen, 391.

HOOFDSTUK III

Calvinisten en Geuzen

- I. — Wederzijdsche houding van Lutheranen en Calvinisten in de staatkundige kwestie, 394. — Begin der Calvinistische voortplanting in de Nederlanden, 396. — Verklaring van dien bijval : de herders, 397. — Engeland biedt hun een schuilplaats, 398. — Lauwheid der katholieken, 399. — Onheilspellende voorteekens, 399. — Nederlandsche studenten te Geneve, 401. — Het kapitalisme baant den weg aan het Calvinisme, 401. — Invloed der Hugenoten, 402. — Oproer in de Vlaamsche nijverheidsstreken, 404. — Beroerten te Valenciën, 405. — Herstel der orde, 406.
- II. — Begoochelingen van Margareta van Parma, na Granvelle's vertrek, 407. — Zij valt onder den invloed der edelen, 408. — Politiek programma der edelen, 408. — Vrees welke hun de uitwijking der hervormden in Engeland veroorzaakt, 410. — De openbare meening eischt de verzachting der plakkaten in zake ketterij, 411. — Graaf van Egmond gaat naar Spanje, 412. — Halsstarrigheid des konings, 413. — De brieven van het bosch van Segovia, 413. — Uitbarsting der volkswoede, 414. — De godsdienstkwesie vermengt zich met de staatkundige kwestie, 416. — Oranje wil een godsdienstvrede als in Duitschland invoeren, 416. — De onverzoenlijkheid der Calvinisten doet dat ontwerp schipbreuk lijden, 417. — Vorming eener Calvinistische partij, 418. — Het eedverbond der edelen, 419. — Verzoekschrift aan de landvoogdes, 420. — De Geuzen, 421.
- III. — Gisting in het volk, 422. — Stoutmoedigheid der Calvinisten na Margareta's bewilligingen aan de edelen van het eedverbond, 424. — De Godsdienstgeuzen, 424. — Vermenigvuldiging der preeken, 425. — Besluiteloosheid van Margareta, 426. — Verstandhouding tusschen het eedverbond en de Calvinisten, 427. — Nieuw vertoogschrift aan de landvoogdes, 428.
- IV. — Opgewondenheid verwekt, door de preeken, in de nijverheidsdistricten, 429. — Opstand der beeldstormers, 432. — Houding der edelen en der landvoogdes, 433. — Schijnbare toegevingen des konings, 433. — Margareta moet er toe besluiten de preeken toe te laten. 434. — De godsdienstvreden, 435. — Margareta neemt Mans-

feld tot raadsman, 436. — Botsingen tusschen katholieken en protestanten. Mislukking van den godsdienstvrede, 436. — Egmond treedt de regeering toe, trots Oranje's aandringen, 437. — Margareta vat den strijd tegen de protestanten aan, 439. — Belegering van Valencijs, 439. — Gevecht bij Austruweel, 439. — Zegepraal van Margareta. Deze raadt den koning gematigdheid aan, 441. — Philips blijft onwrikbaar. Hij zendt den hertog van Alva naar de Nederlanden, 442.

Alphabetisch Register . . . . . blz. 445

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00888 9988

